

ISSN 2664-5696

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ба номи М. НАЗАРШОЕВ

ПАЁММИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY

№ 4 (28) 2023

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ**

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

**BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY**

№ 4 (28) 2023

ХОРУҒ 2023

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

МУШОВИР:

Комилбек Амид Ёрбек – Ректор, доктори илмҳои сиёсӣ.
САРМУҶАРИИ:
Ахмадзода Баҳромҷон Раҷаб – Муовини ректор оид ба илм ва инноватсия, доктори илмҳои техника, профессор.
ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:
М. Шахбозов – доктори илмҳои физика ва математика, профессор, Академики АМИТ.
М. Илолов – доктори илмҳои физика ва математика, профессор, Академики АМИТ.
А. Фелалиев – доктори илмҳои кишоварзӣ, профессор, Академики АИКТ.
К. Абдуламонов – доктори илмҳои кишоварзӣ.

С. Сафармамадов – доктори илмҳои кимиё, профессор.
А. Махмадризоҳонов – доктори илмҳои биология, профессор
Д. Наврузшоев – доктори илмҳои биология, профессор
Ш. Абдулофизов – номзоди илмҳои физика ва математика, профессор.
С. Сабоев – доктори илмҳои биология, профессор.
К. Имомёрбеков – доктори илмҳои техника, профессор.
О. Ҳакназаров – доктори илмҳои биология, профессор.
С. М. Гоибназарзода – муовини якуми ректор оид ба таълим, доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент
Х. Қаландариён – доктори илмҳои филология, профессор
М. Аламшоев – доктори илмҳои филология, профессор
Ч. Булбулов – доктори илмҳои педагогӣ, профессор
Ш. Чонмамадов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
М. Мамадасламов – доктори илмҳои филология, профессор
А. Абдулназарзода – доктори илмҳои филология, профессор
Э. Ҳоджибеков – доктори илмҳои таърих, профессор
К. Собирова – доктори илмҳои таърих, профессор
И. Самандаров – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Ш. Карамхудоёв – доктори илмҳои фалсафа, профессор

МУҶАРРИОН:

Б. Мамадрайонова – омӯзгори забони англисӣ, М. Тойчиев – номзоди илмҳои филология.

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Н. Офаридоев – доктори илмҳои филология, профессор.

САҲИФАБАНД:

Ф. Давлатбеков – номзоди илмҳои физика ва математика.

СУРОҶА:

Чумхури Тоҷикистон, ВМКБ. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев 736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур 109. Тел./Факс (+992-8) 22779

СОМОНА:

донишгоҳ – <https://www.khogu.tj>
мачалла – <https://www.khogu.tj/payom>

Мачалла 20.06.2018 ба руйхати мачалаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Чумхури Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Мачалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Чумхури Тоҷикистон (№263/МЧ- 97 аз 12.10.2022) ба қайд гирифта шудааст.

Мачалла дар Индекси Иқтибосоварии Илмии Россия № 355-09/2019 сабти ном шудааст.

Масъулият ва дақиқии маводи chopшуда ба зиммаи муаллифони вазузор аст.

Суроғи бонкӣ: “Амонатбанк” ВМКБ.
ИНН 700000710
С/х 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626
20402972316264

© «Паёми Донишгоҳи Хоруғ», 2023.

ВЕСТНИК
ХОРУГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

СОВЕТНИК:

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктор политических наук.
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Ахмадзода Баҳромҷон Раҷаб – заместитель ректора по науке и инновациям, доктор технических наук, профессор.
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
М. Шахбозов – доктор физико-математических наук, профессор, академик НАНТ.
М. Илолов – доктор физико-математических наук, профессор, академик НАНТ.
А. Фелалиев – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НАНТ.
К. Абдуламонов – доктор сельскохозяйственных наук.
С. Сафармамадов – доктор химических наук, профессор.

А. Махмадризоҳонов – доктор биологических наук, профессор.

Д. Наврузшоев – доктор биологических наук, профессор.

Ш. Абдулофизов – кандидат физико-математических наук, профессор.

С. Сабоев – доктор биологических наук, профессор.

К. Имомёрбеков – доктор технических наук, профессор.

О. Ҳакназаров – доктор биологических наук, профессор.

С. М. Гоибназарзода – первый заместитель ректора по образованию, доктор экономических наук, доцент

Х. Қаландариён – доктор филологических наук, профессор

М. Аламшоев – доктор филологических наук, профессор

Дж. Булбулов – доктор педагогических наук, профессор.

Ш. Чонмамадов – доктор экономических наук, профессор

М. Мамадасламов – доктор филологических наук, профессор

А. Абдулназарзода – доктор филологических наук, профессор

Э. Ҳоджибеков – доктор исторических наук, профессор

К. Собирова – доктор исторических наук, профессор

Я. Самандаров – доктор экономических наук, профессор

Ш. Карамхудоёв – доктор философских наук, профессор

РЕДАКТОРЫ:

Б. Мамадрайонова – преп. английского языка, М. Тойчиев – кандидат филологических наук.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Н. Офаридоев – доктор филологических наук, профессор.

ДИЗАЙНЕР:

Ф. Давлатбеков – кандидат физико-математических наук.

АДРЕС:

Республика Таджикистан, ГБАО. Хорогский государственный университет имени Мойишо Назаршоева, г. Хорог, улица Шахтемур, 109, 736000. Тел./Факс (+992-8) 22779

ВЕБ-САЙТ:

университет – <https://www.khogu.tj>
журнал – <https://www.khogu.tj/payom>

20.06.2018 года журнал включен в список рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан (№263/МЖ-97 от 12.10.2022).

Журнал зарегистрирован в Индексе научного цитирования России № 355-09/2019.

Ответственность и достоверность публикуемого материала несут авторы.

Адрес банка: «Амонатбанк» ВМКБ.
ИНН 700000710
№ 202006810900001566000
КХ 22402972000002
МФО (БИК) 350101626
20402972316264

© «Вестник Хорогского университета», 2023.

VESTNIK
KHORUG UNIVERSITY

ADVISOR:

Komilbek Amid Yorbeq - rector, doctor of political sciences.
CHIEF EDITOR:
Ahmadzoda Bahromjon Rajab - Deputy Rector for Science and Innovation, Doctor of Technical Sciences, Professor.
EDITORIAL TEAM:
M. Shakhbozov - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Academician of ANST.
M. Iololov - Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Academician of ANST.
A. Felaliyev - Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Academician of ANST.
K. Abdulamonov - Doctor of Agricultural Sciences.

S. Safaramadov - Doctor of Chemical Sciences, Professor.

A. Mahmadrizokhanov - Doctor of Biological Sciences, Professor.

D. Navruzshoev - Doctor of Biological Sciences, Professor.

Sh. Abdulofizov - Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Professor.

S. Saboev - Doctor of Biological Sciences, Professor.

K. Imamerbekov - Doctor of Technical Sciences, Professor.

O. Khaknazarov - Doctor of Biological Sciences, Professor.

S. M. Goibnazarzoda - First Deputy Rector for Education, Doctor of Economics, Associate Professor

H. Kalandaryan - Doctor of Philology, Professor

M. Alamshoev - Doctor of Philology, Professor

J. Bulbulov - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.

Sh. Jonmamadov - Doctor of Economics, Professor

M. Mamadaslamov - Doctor of Philology, Professor

A. Abdunazarzoda - Doctor of Philology, Professor

E. Khodjibekov - Doctor of Historical Sciences, Professor

K. Sobirova - Doctor of Historical Sciences, Professor

Y. Samandarov - Doctor of Economics, Professor

Sh. Karamkhudoev - Doctor of Philosophy, Professor

EDITORS:

B. Mamadrayonova - teacher in English, M. Toychiev - Candidate of Philology.

EXECUTIVE SECRETARY:

N. Ofaridaev - Doctor of Philology, Professor.

DESIGNER:

F. Davlatbekov - Candidate of Physical and Mathematical Sciences.

ADDRESS:

Republic of Tajikistan, VMKB. Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Khorog city, Shakhtemur street, 109, 736000 Tel./ Fax (+992-8) 22779

WEB SITE:

university – <https://www.khogu.tj>
magazine – <https://www.khogu.tj/payom>

On June 20, 2018, the journal was included in the list of peer-reviewed journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

The journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (No. 263/МЖ-97 of 10/12/2022).

The journal is registered in the Science Citation Index of Russia No. 355-09/2019.

Responsibility and reliability of the published material are borne by the authors.

Bank address: “Amonatbank” VMKB.
TIN 700000710
No. 202006810900001566000
KX 22402972000002
MFO (BIC) 350101626
20402972316264

© Bulletin of Khorog University, 2023.

УДК 821, ББК 83.3 (7)

ТАЪЛИМИ САНЪАТҲОИ БАДЕЙ ДАР СИНФИ IX АЗ ФАННИ АДАБИЁТИ ТОЧИК

Абдурашидова У.Р.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Таълими санъатҳои бадеӣ дар мактаби таҳсилоти маълумоти умумӣ яке аз масъалаҳои муҳими илми адабиётшиносӣ ва фанни методикаи таълими адабиёти тоҷик аст. Роҳу усулҳои таълими ин мавзӯ аз равиши дарсҳои муқаррарӣ бо ин фарқ мекунад, ки барои таълими санъатҳои бадеӣ дар барномаи таълимӣ соатҳои алоҳида дода нашудааст. Ба муаллими адабиёти тоҷик зарур аст, ки санъатҳои бадеӣ ва ҳелҳои онро дар зимни мавзӯҳои дигар таълим бидиҳад. Барои ин маҳорат, таҷрибаи кофӣ доштан лозим аст. Дар баъзе мавзӯҳои санъатҳои бадеӣ мавриди таҳлил қарор ёфта, ба мавзӯҳои аз он пеш омӯхта шуда, мутобиқат дорад. Масалан, дар синфи IX санъати сачъ ва навҳои он, баъд аз он мавзӯи аҳвол ва осори Шайх Саъдии Шерозӣ омӯхта мешавад, ки хеле қобили қабул аст.

Хонандагон дар партави омӯзиши “Гулистон” метавонанд аз матни он баъд аз шиносӣ бо санъати сачъ намунаҳои зиёдеро доир ба сачъи мутавозӣ, мутарраф ва мутавозин чундо донишу маҳорати ҳешро пайваста сайқал бидиҳанд. Дар баробари ин муаллими адабиёт метавонад барои омӯзиши санъатҳои бадеӣ аз маҳфилҳои адабӣ, дарсҳои иловагӣ ва қорҳои мустақилона самаранок истифода намояд. Навҳои гуногуни қорҳои ҳатгӣ аз фанни адабиёт вучуд дорад, ки аз он низ муаллим истифода намуда, ба шогирдон таълифу таҳияи резарисола, маърӯза, гузоришу таҳлили порчаҳои манзум ва мансурро вазифа месупорад ва иҷрои ҳатмии онро талаб менамояд. Омӯзиши санъатҳои бадеӣ имконият медиҳад, ки шеърӣ ниёғони мо ва шӯҳрати ҷаҳонии он барои шогирдон намоиш дода шавад ва арзиши шеърӣ форсию тоҷикӣ маълум гардад. Осори ниёғони моро бидуни санъатҳои бадеӣ тасаввур қардан мумкин нест.

Санъатҳои бадеӣ чунини ҷудонашавандаи ашъори бузургони сухан аст ва ҳар чӣ хубтар омӯхта шудани санъатҳои бадеӣ имконияти мукаммалу дар шакли комил омӯхтани осори ниёғонро барои шогирдон фароҳам меоварад. «Инкишофи талабагон имкон медиҳад, ки маҳз дар синфҳои V-VIII таҳкурсии шеърфаҳмии онҳоро мустаҳкам кунем. Талабагон маҳз дар ҳамин синну сол бештар қувваи дарёфт доранд, маҳз дар ҳамин синфҳо барои фаҳмидани сухани олиӣ классикон барои роҳ ёфтани ба андӯхтаҳои маънавии ҷаҳонӣ асп нахустин малакаҳои устувор пайдо мекунад. Аз ин рӯ, синфҳои V-VIII дар системаи таълими адабиёти классикии тоҷикӣ муҳимтарин марҳилаест, пурмасъулияттарин давраест, ки ба чӣ тарз тай шудани он дар инкишофи маънавии талабагон ба як умр таъсир мегузорад. Агар талабагон дар синфҳои V-VIII хондану фаҳмидани матни классикиро ба қадри ҳол ёд нагиранд, ин камбудиро дар синфҳои IX-X ислоҳ қардан душвор аст» [И. 4, с. 262].

Таълими санъатҳои бадеӣ дар синфи IX мавзӯҳои сачъ ва навҳои он, тарсеъ, таносуби сухан, бароати истеҳлол, такрор, мудаввар ва мусамматро дар бар мегирад.

1. Санъати сачъ ва навҳои он. Санъати сачъ дар адабиёти ниёғони мо хеле фаровон истифода мешавад. Сачъ дар назм ҳам мавриди истифода қарор мегирад. Дар асл санъати сачъро ба се навъ тақсим менамоёнд:

1. Сачъи мутавозӣ - дар ду мисраъ ё ибораву ҷумлаҳо калимаҳои оварда мешаванд,

ки ҳам дар вазн ва ҳам дар равӣ як мебошанд:

Яке аз дӯстон дар қачоваи ғам анис ва дар хучраи ҳам ҷалиси ман буд, аз дар даромад... («Гулистон»-и Саъдӣ)

2. Саҷъи мутавозин он аст, ки калимаҳои саҷъшавандаи охири мисраъҳо ё ибораву ҷумлаҳо дар вазн аз ғайри риояи ҳарфи равӣ яқранг аст. Ҳамчун мусоид, муносиб, муошир, муотиб, рақиб...

Ҳар кӣ ба зиндагӣ ғамаш нахӯранд, чун бимирад, номаш ба некӣ набаранд («Гулистон»-и Саъдӣ).

3. Саҷъи мутарраф он аст, ки дар ду мисраъ ё ибораву ҷумлаҳо калимаҳои оварда мешаванд, ки дар равӣ як хел бошанд ҳам, дар вазн баробар нестанд, ҳамчун молу омол, хору чинор ва ғайра: Хабаре, ки дошт, ки донӣ биёзорад, бигзор, то дигаре биёрад («Гулистон»-и Саъдӣ).

Дар китоби дарсии синфи IX аз саҳифаи 55 то саҳифаи 58 маълумот дар бораи санъати саҷъ ва навъҳои он оварда шудааст. Дар радифи он санъатҳои бадеие, ки дар китоби дарсии синфҳои VII-VIII мавриди таҳлил қарор ёфта буданд, дар китоби дарсии синфи IX бори нахуст аст, ки мавзӯи пеш аз санъати бадеӣ оварда шуда, бо мавзӯи санъати бадеӣ мувофиқат мекунад. Баъд аз мавзӯи аҳвол ва осори Шайх Саъдии Шерозӣ ва «Бӯстон»-у «Гулистон»-и ӯ омӯзиши мавзӯи санъати саҷъ ва хелҳои он сурат мегирад, ки аз ҷиҳати ғоявӣ тавҷам ҳастанд.

Дар матни ҳикоеҳои «Гулистон» ва санъатҳои маънавӣ бештар тавсифу тазод, маҷозу истиора ва талмеҳ мавриди истифода қарор гирифта, дар ҳамбастагӣ бо санъати саҷъ маъниҳои аниқ ва шакли шева ба вучуд овардаанд:

«Ёд дорам, дар айёми пешин, ки ман ва дӯсте чун ду бодоммағз дар пӯсте сӯхбат доштем».

Дар ин намуна таркиби «ман ва дӯсте» ташбеҳшаванда ва «чун ду бодоммағз дар пӯсте» ташбеҳқунанда буда, ташбеҳи сареҳ ба қор рафтааст [П. 4, саҳифаи 23].

Дар китоби дарсӣ пеш аз ҳама дар бораи маъноӣ луғавӣ калимаи саҷъ маълумот рафта, қайд гардидааст, ки саҷъ калимаи арабӣ буда, маъноӣ наво, савт ё овози хуши мурғони хушхон мисли булбул, қумрӣ ва тӯтиро дорад. Вале, саҷъ ҳамчун як санъати бадеӣ калимаҳои оварда бар мегирад, ки дар наср бо ҳам ҳамрадиф, ҳамқофия ва ҳамвазн шуда меоянд.

Сипас, дар бораи насри мусажҷаъ ва навъҳои он саҷъи мутавозӣ, мутарраф ва мутавозин маълумот дода шудааст. Ба хоҳири далел овардан намунаҳо аз осори адибон ирсол шудааст:

«Ҳама хона ораста ва саҳну саро аз чангу ғубор пироста, обу таом тайёр ва сарви ноз дар канор, модари зор ҳамчун ходими хизматгор».

Дар ин намуна вожаҳои ораста, пероста, тайёр-дар канор, зор, хизматгор намунаи саҷъи мутарраф аст.

Дар қисмати савол ва супориш саволи 25 ба такрори мавзӯи саҷъ марбут буда, санъати саҷъ ва навъҳои он ба чанд қисмат ҷудо шуданаш, пурсида мешавад. Барои намудҳои санъати саҷъ намунаҳо аз осори классикон миқдоран кам оварда шудаанд.

2. Тарсеъ. Тарсеъ дар луғат гавҳар ба ришта кашидан аст, вале дар адабиёт калимаҳои мисраи якум ва дуҷумро дар сурати мутавози дар як шаклу қолаб ҷидан мебошад. Масалан:

Шаккаршикан аст ё сухангӯи ман аст,

Анбарзақан аст ё суманбӯи ман аст.

Дар ин байт ҳамаи калимаҳо дар як шаклу қолаб буда, комилан мутавозӣ омадаанд ва ҳамаи калимаҳо дар ин байт бо ҳам ҳамқофия ҳастанд:

Шаккар – анбар, шикан – зақан, сухан – суман, гуй - бӯй

Дар бораи санъати тарсеъ дар китоби дарсӣ маълумоти хеле мухтасар дода шудааст. Тарсеъ ҳамчун истилоҳи илми адабиётшиносӣ калимахоеро дар бар мегирад, ки дар муқобили яқдигар қарор гирифта, ҳамвазн ва ҳамқофия мебошанд. Истифодаи ин навъ калимаҳои шеърро хеле хушоҳанг ва мавзун мегардонанд:

Дамсози муғанниёни фарёд,
Ҳамсози мучаррадони озод.
Ҳамгардани охувони сахро,
Ҳамшевани булбулони шайдо.

Муаллими адабиёт бояд, аз осори адибони тоҷик намунаҳои олии санъати тарсеъро интихоб намуда, барои қироат ва азёд намудан ба шогирдон супориш диҳанд ва ба ин васила дараҷаи дониши шогирдони худро доир ба навъҳои гуногуни санъатҳои бадеӣ афзун гардонанд.

3. Таносуби сухан. Асоси ҳамаи санъатҳои бадеӣ бар таносуби сухан аст. Риояи муносибати сухан ва алоқаву робитаи мафҳумҳо асоси мантиқии образи бадеиро ташкил намуда, моҳияти ғоявии онро ба хонанда мерасонад.

Калимаҳое, ки дар байт омадаанд, бояд байни худ муносибати том дошта бошанд, ба яқдигар аз ҷиҳати маъно вобаста бошанд. Ин гуна риоя шудани муносибати суханро санъати таносуб меноманд. Саъдӣ гуфтааст:

Напиндорам, эй дар хазон кишта чав,
Ки гандум ситонӣ ба вақти дарав.

Шоир гуфтан меҳаҳад, ки дар мавсими тирамоҳ чав кишта, гандум даравидан номумкин аст. Аз ин сухан мақсади шоир ин аст, ки ба хонанда фаҳмонад, ки бадӣ карда кас ба некӣ намерасад, бинобар ин ҳар як инсон бояд мутаваҷҷеҳи рафтору кирдори худ бошад. Дар ин байт калимаҳои чав, гандум, дарав рамзи некӣ ва бади буда, аз рӯи муносибати калимаҳо зикр ёфтааст ва шоир мақсадро моҳирона дар либоси рамз ва таносуб ифода кардааст.

4. Бароати истехлол. Бароат равшанӣ, фазилат ва бартарӣ чустан дар фазлу ҳунар ва амсоли худ аст.

Шоир дар аввали маснавӣ ё қасида байтеро зикр менамояд, ки дар он аз ҷӣ иборат будани мундариҷаи манзумаро баён мекунад, ё ба иборати дигар ишорате доир ба мундариҷаи асар меорад ва онро бароати истехлол мегӯянд. Намунаи ин санъатро дар “Лайлию Мачнун” Абдурахмони Ҷомӣ ҳам дидан мумкин аст: “Рафтани Мачнун пеши Лайлӣ ва ба бонги зоғ фоли некӯ гирифтани ва назар кардан, ки агар дидори Лайлӣ муяссар гардад, як ҳаччи пиёда бигузорад” бо ин байтҳо сар мешавад:

Чун бози сафеддум дар ин боғ,
Биншаст бар ошёнаи зоғ
Зоғони сияҳ зи саҳни он боз,
Карданд зи ошёна парвоз...
Чун Қайс чу зоғи субҳдамхез,
Микрози ду по ба раҳбурӣ тез.

5. Такрор. Шоир барои боз ҳам сарех ва равшантар гардонидани ифодаи баён калима ва ё ибораеро интихоб менамояд, ки фикри асосӣ бо он беҳтар зоҳир мешавад. Ин калима ё ибора ба тарзи таъкид дар як байт ва ё чанд байт гаштаву баргашта такрор меёбад. Такрори бомавқеъ боиси пурқувваттар шудани таъсири тасвир мегардад:

Рӯи ту сафҳа - сафҳаву ҳар сафҳа офтоб,
Мӯи ту ҳалқа ҳалқаву ҳар ҳалқа з-ӯ таноб.
З-он сафҳа сафҳа гул шуду гул шуд варақ - варақ,
З-он ҳалқа - ҳалқа ҳалқаи сунбул ба печутоб.

6. Мудаввар. Шоир мисраъ ё байтеро ба чанд пора тақсим карда, онро дар доираи чорхона ё ҳаштхона менависад ва аз кадом хона ба хондан сар кунем, мисраъ ё байти матлуб ҳосил мегардад.

Дар барномаи таълими адабиёти тоҷик барои синфи IX омӯзиши санъатҳои бадеии таносуби суҳан, бароати истехлол, такрор ва мудаввар тавсия шуда бошад ҳам, вале дар китоби дарсӣ дар бораи ин санъатҳои бадеӣ маълумот дода нашудааст. Ба ҷои ин санъатҳои бадеӣ дар китоби дарсӣ мавзӯҳои санъати ихом ва тақсим, санъати тазоду муқобала тавсия ва шарҳ дода шудааст. Дар ин маврид бо ҳам мувофиқат накардани номгӯи мавзӯҳои барномаи таълими адабиёт бо китоби дарсӣ ба мушоҳида расид.

7. Мусаммат. Мусаммат калимаи арабӣ буда, маънои ба ришта кашидани чизе ё донаҳои тасбеҳро дорад. Вале ба маънои истилоҳи илми адабиётшиносӣ маҷмӯаи шаклҳои шеърӣ мебошад.

Мусаммат навъҳои гуногун дорад: мусаллас, мусаддас, мураббаъ, мусаббаъ, мусамман, мутассаъ ва муашшар. Дар таълими ин мавзӯ муаллим метавонад аз роҳи усулҳои наву ғайри истифода намуда, дар зимни мавзӯҳои таълимӣ вобаста ба мавзӯ аз шаклҳои шеърӣ мусаммат истифода наояд. Муаллими адабиёт ҳангоми таълими мавзӯи мусаммат аз асбобҳои аёнӣ ва воситаҳои техникии муосир истифода намуда барои фаҳмоӣ дастрас гузаронидани дарс кӯшиш ба ҳарч диҳад. Махсусан, кироати мусаммат ва мавзӯҳои он тавассути барномаҳои махсуси хониши ифоданок ё дар иҷрои воизону ровиёни шинохта барои хонандагон шунавонида шавад, дарс ҳам шавқовар мешавад ва ҳисси шеърдӯстӣ, адабиётномӯзии шогирдон боло меравад.

Умуман, омӯзиши санъатҳои бадеӣ хел ва намудҳои он барои шогирдони мактабҳои таҳсилоти ҳамагонӣ фанни адабиётро ба ҳайси як риштаи илмие, ки дарозии қарнҳо арзи мавҷуд намудааст, муаррифӣ менамояд.

Шинохти санъатҳои бадеӣ ва мақоми онҳо дар маънисозии маъниофарӣ дониши шогирдонро нисбат ба адабиёти бадеӣ афзун гардонида, ҳисси зебоишиносӣ ва ҳаётдӯстии ҷавонро зиёд мегардонад. Аз ин лиҳоз, хуб мешуд агар дар барномаи таълими адабиёти тоҷик ба омӯзиши мавзӯҳои назарияи адабиёт, аз ҷумла санъатҳои бадеӣ соатҳои алоҳида ҷудо карда таълими ин мавзӯҳо ба таври густурда ба роҳ монда мешуд. Ин ба манфиати таълим ва тарбия хоҳад буд.

АДАБИЁТ

I. САРЧАШМАҶО

1. Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ. Гулистон.—Тоҳрон: Интишороти байналмилали Алҳудо, 1371.
2. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам - Душанбе, Адиб 1991
3. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола - Д., Ирфон, 1986.

II. АСАРҶОИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢ

4. М. Ҳабибуллоева. Таҳлили матни асари бадеӣ - Хучанд, 2014, 150 с.
5. Муҳаммадҷон Шақурӣ. Мактаби одамият - Душанбе, Адиб, 1991.
6. Аълоҳон Афзаҳзод. Дар сафи бузургон - Д., Ирфон, 1986.
7. Раҳими Мусулмонӣён. Назарияи адабиёт - Д., Маориф, 1990.
8. Абдуманон Насриддинов. Фарҳанги мушқилоти адабиёт - Хучанд, 1992.
9. Маҳмудҷон Оқилов. Омӯхтани санъатҳои бадеӣ - Ленинобод, 1991.
10. Тӯрақул Зеҳнӣ. Санъати суҳан - Душанбе. Ирфон, 1967.

III. АСАРҶОИ ИЛМӢ-МЕТОДӢ

11. Аҳмадов М. Таълими адабиёти тоҷик. қисми 1. – Хучанд. Ношир, 2012, 290 саҳ.

12. Барномаи таълими адабиёти тоҷик дар синфҳои 5-11- Душанбе: 2007, 72 саҳ.
13. Бобоев Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ.–Душанбе. Ирфон, 1974.
14. Наимбоев С. Хониши ифоданок.–Душанбе. Маориф, 1990, 170 саҳ.
15. Тоиров У. Зокиров Х, Мусоев М. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи VII. Нашриёти Мавлавӣ - Душанбе, 2008, 320 саҳ.
16. Абдунабӣ Сагторзода . Адабиёти тоҷик (китоби дарсӣ барои синфи VIII) -Душанбеи 2009, “АВА” 288 саҳ)
17. Мирзоди Маъонӣ, Суннатуллоҳи Давлатзода. Адабиёти тоҷик- китоби дарсӣ барои синфи IX. Нашриёти “Мавлавӣ”.- Душанбе, 2009, 368 саҳифа.

ТАЪЛИМИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР СИНФИ IX АЗ ФАНИ АДАБИЁТИ ТОҶИК

Мақола оид ба роҳи усули таълими санъатҳои бадеӣ дар синфи IX, маълумоти назарӣ, илмӣ ва методӣ, инчунин таҳлили порчаҳои назму наср аз ҷиҳати воситаҳои тасвири бадеӣ бахшида шудааст.

Дар мақола мавқеи воситаҳои тасвири бадеӣ дар барномаи мактабӣ, махсусан санъати сачъ ва навъҳои он, тарсеъ, таносуби сухан, бароати истеҳлол, такрор, мудаввар, мусаммат тавассути маводи китоби дарсӣ барои синфи IX таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: таърихи адабиёт, таълими санъатҳои бадеӣ, адабиётшиносӣ, методикаи таълими адабиёт, таълими санъатҳои бадеӣ дар синфи IX, санъати сачъ ва навъҳои он, тарсеъ, таносуби сухан, бароати истеҳлол, такрор, мудаввар, мусаммат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурашидова Умеда Раҳимҷонова - н.и.ф., дотсенти кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”. телефон +992 92 778 25 08 почтаи электронӣ: abdurasidovaumeda7@gmail.com

ОБУЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ИСКУССТВУ В КЛАССЕ IX ПО ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Статья о методике преподавания художественной литературы в 9 классе, теоретических знаниях, научных и методических аспектах, включая анализ структуры и содержания стихов и прозы с учетом визуальных образов.

В статье, посредством материалов учебника 9 класса, рассматриваются основные компоненты художественной литературы в школьной программе, особенно рифмованная проза и его разновидности, соотношение слов, предисловие, повторение и мусаммат.

Ключевые слова: история литературы, обучение художественной литературы, литературоведение, методика преподавания литературы, преподавание художественной литературы в IX классе, рифмованная проза и его разновидности, соотношение слов, предисловие, повторение, мусаммат.

Сведения об авторе: Абдурашидова Умеда Раҳимҷонова - к.ф.н., доцент кафедраи методикаи преподавания таджикского языка и литературы Государственного технического университета «ХГУ имени академика Бободжона Ғафурова». телефон +992 92 778 25 08 e-mail: abdurasidovaumeda7@gmail.com

TEACHING ART IN CLASS IX IN TAJIK LITERATURE

The article is about the methodology of teaching visual arts in the 9th grade, theoretical knowledge, scientific and methodological aspects, including the analysis of the structure and content of poetry and prose with consideration of visual imagery.

The article examines the main components of visual arts in the school curriculum, especially rhymed prose and its varieties, word correlation, preface, repetition, and musammat, through the materials of the 9th-grade textbook.

Keywords: history of literature, teaching visual arts, literary studies, methodology of teaching literature, teaching visual arts in the 9th grade, rhymed prose and its varieties, word correlation,

preface, repetition, musammat.

Information about the author: Abdurashidova Umeda Rahimjonovna - n.i.f., associate professor of the Department of Teaching Methods of Tajik Language and Literature of the State Technical University «DDH named after Academician Bobojon Ghafurov». phone +992 92 778 25 08 e-mail: abdurashidovaumeda7@gmail.com

УДК 808.2+809.155.0+802.0

ТАДРИСИ АНТОНИМҶОИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ТАРИҶИ БАРНОМАҶОИ ОМУӢЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ

Абодуллоева С., Дустамбаева Г., Шакармамадова Л., Раматшоев Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Пешрафти илму техникаи ҷаҳони муоссир дар ҳамаи самтҳои илмӣ таъсири худро расонида, боиси осон гардидани сатҳи зиндагии инсоният мегардад. Илми забоншиносӣ низ яке аз ин самтҳо ба шумор меравад, ки таъсиrotи илму техника ба он назаррас аст. Асоси ин гуфтаҳои болоӣ мафҳуми забоншиносии амалӣ шуда метавонад, ки тавассути он тадريسӣ ҳамаи бахшҳои илми забоншиносӣ тариқи коркарди барномаҳои махсуси омӯзишии компютерӣ ба роҳ монда мешавад. Имрӯз олимони ҷаҳон дар соҳаи илми техникаву технология пешравиҳои зиёдеро ба даст овардаанд. Барномаҳои нави замонавӣ аз тарафи олимони рӯи кор оварда шуда, бо тарзу усули нав барномарезӣ карда шудаанд. Барномаҳои нави компютерӣ, махсусан, дар соҳаи маориф дар ҷаҳони мутараққӣ басо муҳим арзёбӣ шудааст ва кори омӯзгорон ва муҳаслинро осон мегардонад. Бештари олимони мутахассисони соҳа барномаҳои зарурӣ, аз он ҷумла забонҳои барномасозии Visual Basic, C++, C, C# WPF, Java, Python, PHP ва дигар намуди барномаҳои маъмулро истифода намуда, барномарезӣ менамоянд. Ҷар як барномасоз бо ҳар намуд забонҳои барномасозӣ барномаро сохта, ба истифодабарандагон пешкаш менамоянд. Забони барномасозие, ки дар коркардаи барномаҳои омӯзишии антонимҳои се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ истифода мешавад, забони барномасозии C#WPF мебошад. Асоси ин забон сохтани барномаи вожаҳои антонимӣ ва тесту санҷиш ба шумор меравад.

Дар мақолаи мазкур яке аз қисматҳои бахши лексикология – антонимҳои се забон: забони тоҷикӣ, забони русӣ ва забони англисӣ ба таври муқоиса, самтҳои коркарди барномаҳои омӯзишии компютерӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд.

Пеш аз таҳлил бояд мафҳуми антонимро бояд шарҳу эзоҳ дод, ки дар ҳар се забон антонимҳо калимаҳои мебошанд, ки аз ҷиҳати навишт гуногун буда, маъноӣ ба ҳам муқобилро ифода мекунанд [3,6,12]. Омӯзиши антонимҳо нишон дод, ки дар ҳар се забон антонимҳо намудҳои хоси худро доранд. Аз ҷумла:

1. Антонимҳои ифодакунандаи аломати ҷисмонии одамон: фарбеҳ–ҳароб, нек–бад, пастқад–баландқад (дар заб. тоҷ.) [13]; толстый –худой, високий–низкий, бледный–смуглый (дар заб. русӣ) [4]; tall (баланд) – short (паст); short (паст) – medium (миёна) (дар заб. англ.) [12].

2. Антонимҳои ифодакунандаи хислату характери одамон: дилсӯз–бепарво, доно – нодон, раҳмдил – сангдил, бешарм – шармгусор, шердил–буздил, часур – тарсончак, бино – нобино, бохунар – беҳунар, хушбахт–бадбахт, хурд – калон, тоза – ифлос (дар заб. тоҷ.) [13]; хороший – плохой, добрый – злой, умный – тупой, трудолюбивый – лентяй (дар заб. русӣ) [4]; good (хуб) – bad (бад), clever (доно) –stupid (нодон), sighted (бино) – blind (нобино), kind (меҳрубон)– wicked (золим), brave (часур) –timid (тарсончак) (дар заб. англ.) [12].

3. Антонимҳои ифодакунандаи вазн: вазнин – сабук (дар заб. тоҷ.) [13]; тяжёлый–лёгкий (заб. русӣ) [4]; heavy (вазнин) – light, weight (сабук) (дар заб. англ.) [12].

4. Антонимҳои ифодакунандаи масофа: боло–поён, дур–наздик (дар заб. тоҷ.) [13]; дальше–ближе, вверх–вниз, центр – окраина, внутри – изнутри, наверху–внизу, далеко–близко (дар заб. русӣ) [4]; above, on high (дар боло) – below, underneath (поён) (заб. англ.) [12].

5. Антонимҳои ифодакунандаи фаҳмишҳои мавсимӣ: рӯз–шаб, зимистон– тобистон, гармӣ – хунукӣ, барф – борон (дар заб. тоҷ.) [13]; зима – лето, жара–зно́й, снег–дождь (дар заб.рус.) [4]; day (рӯз) – night (шаб), summer (тобистон) – winter (зимистон), warm (гармӣ) – cold (хунукӣ) (дар заб.англ.) [12].

6. Мафҳумҳои антонимии ифодакунандаи ранг: сурх–сафед, сабз–кабуд (дар заб.тоҷ) [13]; красный–белый, чёрный–белый (дар заб.русӣ) [4]; red (сурх)–white (сафед), black (сиёҳ)–white (сафед) (дар заб.англ.) [12].

7. Антонимҳои ифодакунандаи таъм: талх–ширин, ширин–турш (дар заб.тоҷ) [13]; горький – сладкий, сладкий–кислый (дар заб.рус.) [4]; bitter (талх)– sweet (ширин), sweet (ширин) – sour (турш) (дар заб.англ.) [12].

8. Антонимҳои нишондиҳандаи вақт: барвақт –бевақт, саҳарӣ–бегаҳӣ, рӯзона–шабона (дар заб.тоҷ.) [13]; рано–поздно, утром– вечером, днём – ночью (дар заб.русӣ) [4]; early (барвақт) –late (бевақт), morning (саҳарӣ)– evening (бегаҳӣ), day (рӯз)–night (шаб) (дар заб.англ.) [12].

9. Антонимҳои ифодакунандаи фаъолияти гуногуни инсонӣ: баромадан– даромадан, баромадан (боло) – фуромадан (поён), гурехтан–омадан,гап задан–хап шиштан (дар заб. тоҷ) [13]; взлетать – падать, уважать – презирать, помогать – утопить, разбить– склеить, убежать– прибежать, устранить – восстановить, ломать– строить, молчать – болтать (дар заб.русӣ) [4]; to take (гирифтан) – to put on (мондан),to take (гирифтан) –to give (додан), break (шикастан) – built (сохтан) (дар забони англ.) [12].

10. Антонимҳои ифодакунандаи сифатҳои муқобили алоқаманд ба ҳиссиёти инсонӣ: хушбахт–бадбахт, хоксор–ҳавобаланд (дар забони тоҷ.) [13], счастливый– несчастный, громкий – тихий, подлый – гордый (дар забони рус.) [4]; happy (хушбахт) – unhappy (бадбахт),low (беномус)–proud (баномус), love (муҳаббат) –hatred (нафрат), joy (хурсандӣ) – sorrow (андӯх), (дар заб.англ.) [12].

11. Антонимҳои ба воситаи узвҳои гуногуни ҳиссии инсонӣ ифода карда мешаванд: дурушт–мулоим, талх–ширин, ширин–турш, шахшӯл–суфта (дар заб.тоҷ.) [13]; грубый–мягкий, шероховатый –гладкий, сладкий– кислый, сладкий– горький (дар заб.рус.) [4]; crude (дурушт)– smooth (мулоим), slick (хамвор) – ragged (шахшӯл) (дар заб.англ.) [12].

Гурӯҳи дуҷуми калимаҳои антонимии се забонро калимаҳои сохтаи антонимӣ ташкил медиҳанд, ки ба воситаи суффиксҳо ва префиксҳо сохта шуда, онҳо гурӯҳи антонимҳои решагиро низ сохта метавонанд. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ мисолҳои зерин шуда метавонанд: бомазза – бемазза, бомаърифат – бемаърифат, доно – нодон, бино – нобино, бадавлат–бедавлат, омад – наомад, зебо – безеб, бохунар (хунарманд) – бехунар, рафт–нарафт, хонд – нахонд (дар заб.тоҷ.) [13]; победитель – побежденный; ограниченный – неограниченный – безграничный; зацветать – отцветать; счастливый – несчастный; отнести – принести; вставить – выставить; убежать – прибежать; загадать – отгадать, красивый– некрасивый, хороший–нехороший, чистый–нечистый, дельный – бездельный, постоянный–непостоянный, простой – непростой, мало – немало, хороший – нехороший, условный – безусловный, ударный–безударный, умный–безумный (дар заб.русӣ) [8]; happy (хушбахт) – unhappy (бадбахт) regular (доимӣ) – irregular (мавсимӣ), order (тартиб, низом) – disorder (бетартибӣ, бенизомӣ), useful (фоидабахш)–useless (бефоида), patient

(батоқат) – impatient (бетоқат), sane (рӯҳан солим) – insane (рӯҳан носолим), rational (сохибақл) – irrational (беақлона), perfect (беҳамто, комил) – imperfect (нокомил), honest (искренний) – dishonest (неискренний), accurate (дуруст, сахех /аниқ) – inaccurate (нодуруст, носахех) active, energetic, passive (фаъол, чаққон) – inactive (ғайрифаъол), attentive (бодикқат) – inattentive (бедикқат) [12].

Хусусияти дигари умумии антонимҳои се забон дар ифодаи синонимикаи антонимҳо ба назар мерасад, ки он гуногун ифода мегардад.

Дар забони тоҷикӣ як калима метавонад бо ду калимаи муқобилмаъно синонимикаи антонимӣ пайдо намояд: доно – бемфаҳм → доно–нодон; дилсӯз – бепарво → дилсӯз–бетараф, ширин–талх → ширин– турш; баҳор – тирамоҳ → баҳор –зимистон, раҳмдил – бераҳм→ раҳмдил– сангдил, гарм –хунук→гарм –сард, ором – ноором→ ором –бадқаҳр, сурх–сафед → сиёҳ– сафед, васеъ – танг→ паҳн – танг ва метавонад калимаҳои гуногун ҷуфти гуногуни антонимӣ, ба истилоҳ синонимикаи антонимиро пайдо намоянд: давлатманд–камбағал → сарватманд–бенаво, равшан –торик→ нур– зулмот...[13].

Дар забони русӣ ин зухурот низ ба назар расида, ифодаи синонимика дар шаклҳои антонимии зерин ифода мегардад: правда–ложь→ правда – неправда, истина – ложь→ правда – обман; счастья – беда→ счастье – несчастье→ благо – счастье→ благополучие – несчастье; умный–неумный→ умный – глупый→ умный – тупой→ умный – неграмотный→ образованный – невежа; хороший – плохой→ хороший – нехороший [2].

Синонимикаи антонимҳо дар забони англисӣ нисбатан зиёд ба назар расида, онҳо инчунин бо роҳи такрори ҷузъи яқум ё дуҷуми калима сурат меёбад: awful – great→ awful – excellent (хуб, беҳтарин – бад, бадтарин); beautiful – ugly→ attractive – ugly→ good-looking – ugly→ pretty – ugly (хушрӯй– безеб); bold– timid→ bold – frightened (ҷасур, тарсонҷак); careful– careless→ cautious – careless (эҳтиёткор, боэҳтиёт – бепарво, беғам); busy– free→occupied– free (вобаст, банд – озод); clean– dirty→ neat – dirty (тоза, озода – ифлос); clever – foolish→ clever – stupid (доно –нодон) cold– hot→ cool – warm (хунук – гарм, салқин – пурҳарорат); comfortable – uncomfortable→ cozy – uncomfortable (бароҳат – нороҳат, ноқулай); confident–unconfident→ sure – not sure (устувор – ноустувор); correct – incorrect→ correct – wrong (дуруст–нодуруст); crazy – reasonable → crazy – sensible (боақл, боандеша – беақл, камақл) ва бо роҳи калимаҳои ҷуфти антонимии гуногун: big – little→ large – small (большой–маленький); bright – dull→ colorful – colorless (рахшон, тобон– бенур,безиё); calm– noisy→ quiet– excited (ором, ботаамул – ноором, бетаамул); cruel– kind→ merciless – humane (шаддид–мулоим); decent – indecent→ decent – obscene (боадаб – беадаб) [16] ифода меёбад.

Маълум аст, ки ифодаи тобишҳои пуробуранги маъноӣ дар зарбулмасалу мақол, ибораҳои фразеологӣ зиёд ба назар расида, зухуроти антонимӣ дар се забони омӯхташаванда дар зарбулмасалу мақол ибораҳои фразеологии се забон хуб ба назар мерасад. Баъзан вақт ин ифодаи калимаҳои антонимӣ дар се забон якхела ба роҳ монда мешавад. Барои мисол дар забони тоҷикӣ: Пур дону кам гӯй. Поёни шаби сиёҳ сафед аст. Нодон айб мекунад, доно худаш медонад. Шикамсер кай парвои гурусна дорад. Бо бадон бад бошу бо некон нек. Ҷойи гул гул бошаду, ҷойи хор хор.

Дар забони русӣ ифодаи антонимҳо дар зарбулмасалу мақол ба таври зерин ба роҳ монда шудааст, ки тавассути он тобишҳои гуногуни маъноӣ ифода мешаванд: Умный сын отцу замена, глупый не помощь [20]. Минуй нас пуще всех печалей и барских гнев, и барская любовь [20]. Познай где свет, поймешь где тьма [20]. Родная сторона–мать, чужая–мачеха [20]. Недруг подкакивает, а друг спорит [20]. Мягко стелет, да жестко спать [20]. Днём тихо, ночью лихо [20]. Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня [20]. На смелого собака лает, а трусливого кусает [20]. Мир строит –война разрушает

[20]. Старый друг лучше новых двух [20]. Сытый голодного не разумеет [20]. Не было бы счастье, да несчастье помогла [20]. Готов сани летом, а телегу зимой [20]. Не знаешь где найдешь, а где потеряешь [20]. Недосол на столе, пересол на спине [20]. По одежде встречают по уму провожают [20]. Правда в огне не горит и в воде не тонет [20]. Утро вечера мудренее. Меньше говори больше делай [20].

Ифодаи антонимҳо дар таркиби ибораҳои фразеологӣ дар забони русӣ низ назаррас аст: во все лопатки (ба маъноӣ: тез, зуд амал кардан) –черепастьими шагами (ба маъноӣ: оҳиста амал кардан), работать засучив рукава (ба маъноӣ: усердно работать) – работать спустя рукава (ба маъноӣ: бод дили ноҳолам кор кардан), куры не клюют (ба маъноӣ: бисёр, зиёд) –кот заплакал (ба маъноӣ: кам), слово к слову (ба маъноӣ: пурра) –вилами по воде (в значении: кам), в двух шагах отсюда(в значении: қариб, дар наздикӣ) – у чёрта на куличках (ба маъноӣ: дури бад), семи прядей на лбу (ба маъноӣ: асл, нотақро, маъсулиятнок) – без царя в голове (ба маъноӣ: бемаъсулият), от рук отбиться (ба маъноӣ: гумроҳ шудан) – взять себя в руки (ба маъноӣ: худро ба даст гирифтан), камень за пазухой (ба маъноӣ: бадкорӣ кардан) –держаться с открытой душой (ба маъноӣ: содиқ будан), сидеть сложа руки (ба маъноӣ: бетарафӣ кардан) – работать не покладая рук (ба маъноӣ: зиёд кор кардан), держать ухо в остро (ба маъноӣ: бодикқат будан) – ворон считать (ба маъноӣ: ором будан), лясы точить (ба маъноӣ: бисёр гап задан) – воды в рот набрать (ба маъноӣ: хап шиштан), на чужой шее сидеть (ба маъноӣ: аз ҳисоби шахси дигар зиндагӣ кардан) – своим горбом жить (ба маъноӣ: мустақилона зиндагӣ кардан),от доски до доски (ба маъноӣ: як бар як, айнан) – с пятого на десятое (ба маъноӣ: носаҳеҳ).

Дар забони англисӣ ифодаи калимаҳои антонимӣ дар зарбулмасалу мақоли халқии A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years [19].– Нофаҳм дар давоми як соат зиёдтар савол додан метавонад, назар ба оне ки доно ҷавоб додан дар давоми ҳафт сол (тарҷума). One fool may ask more than ten clever men can answer [19].– Як нодон метавонад бисёртар пурсад назар ба 10 одами доно ҷавоб додан. An hour in the morning is worth two in the evening [19]. –Як соат саҳарӣ арзиши калонтар дорад аз ду соати бегаҳирӯзӣ. Morning is wise than evening [19].–Саҳарӣ аз бегаҳирӯзӣ беҳтар аст (тарҷума). Keep your mouth shut and your ears open [19]. – Даҳанро бастан бояд, гӯшро сих кардан (тарҷума). A small leak will sink a great ship [19]. – Аз суроҳии майда қайики калон нест мешавад (тарҷума). A big fire from a little spark [19].– Аз шӯълаи майда оташи калон сар мезанад (тарҷума). A living dog is better than a dead lion [19]. – Саги зинда беҳ аст аз шери мурда (тарҷума) [19] ва ибораҳои фразеологӣ: to miss the bus (имкониятро аз даст додан) –to explore every avenue (ҳамаи имкониятро аз даст надодан) [18]; a bed of roses (ҳаёти хушбахт) – a bed of thorns (ҳаёти мушкил); as weak as water (бисёр заиф будан) – as strong as a horse (бисёр солим будан); under the weather (дар вазъияти ногувор мондан) –up to the mark (дар сатҳи баланд қарор доштан) [18]; fair play (бовичдонӣ, покдилӣ) – foul play (бевичдонӣ) [18]; with a heavy heart (бо дили вазнин, бо дард дар чон) –with a light heart (бо дили сабук) [18]; (as) gentle as a lamb (нозук) – (as) hard as nails (дурушт) [18]; (as) pretty as a picture (зебо ҳамчун сурат) – (as) ugly as sin (пурдаҳшат ҳамчун гуноҳ) [18]; loosen one’s purse strings (зиёд масраф кардан) –tighten one’s purse strings (мумсик будан) [18]; come to the right shop (ба самти муайян мурочиат кардан) – come to the wrong shop (хато мурочиат кардан) [18]; as heavy as lead (ҳамчун тир вазнин будан) –as light as feather (чун пар сабук будан) [18]; be quick in the up take (теззеҳн) –be slow in the up take (кундзеҳн) [18]; with a good grace (бо майлу рағбат) – with a bad grace (беилтифот) [18]; as drunk as a lord (майзадагии шадид) – sober s a judge (хушёр) [18]; to somebody’s face (to one’s teeth) (рӯйи рост сухан кардан) –behind somebody’s back (аз пушт гап задан) [18]; good form (лаҳни хуб) – bad form (лаҳни бад) [18]; in good faith (поквичдоднона)

–in bad faith (бевичдонона) [18]; to be in somebody’s good books (одами наздик будан) – to be in somebody’s bad books (бадбин будан дар нисбати касе) [18]; to play one’s cards well (мавридро ба ғоидаи хеш истифода бурдан) – to play one’s cards badly (мавридро истифода бурдан натавонистан) [18]; (as) rich as Croesus (сарватманд чун Гросес) – (as) poor as a church mouse (камбағал чун муши масҷид) [18]; a heart of gold (дили тиллоӣ, одами хуб) – a heart of stone, stone heart, stony heart (сангдил, одами қабех) [18]; happy hour (бамаврид) – in an ill (evil hour) (бемаврид) [18] зиёд ба назар мерасад.

Антонимҳои се забони омӯхташаванда аз ҳиссаҳои гуогуни нутқ таркиб ёфта, аз рӯи ин хусусияташон онҳо метавонанд ба гурӯҳҳои зерин ҷудо шаванд:

Антонимҳои исмӣ		
Забони тоҷикӣ	Забони русӣ	Забони англисӣ
равшанӣ – торикӣ хирадмандӣ–беақлӣ хама– ҳеч муҳаббат – нафрат биҳишт – дӯзах зиндагӣ – марг баландӣ – пастӣ пеш – қафо чап – рост рӯз – шаб хушбахтӣ–бадбахтӣ	восход – закат добро – зло мир – война утро – вечер огонь –вода труженик –бездельник лето –зима друг –недруг, враг грусть –радость болтун –молчун храбрость–трусость	light – darkness wisdom – foolishness everything – nothing love– hate heaven– hell birth – death top– bottom front – back left– right day–night happiness –sadness
Антонимҳои сифатӣ		
Забони тоҷикӣ	Забони русӣ	Забони англисӣ
хушрӯй– безеб калон–хурд талх – ширин холӣ – пур мушқил – осон гуногун – якхела тез – тунд доно – нодон рост – дурӯғ, хато калон –хурд пир – ҷавон дароз– кӯтоҳ нек – бад беҳатар – хатарнок гарм – хунук торик – равшан қиммат – арзон тар – хушк	грязный–чистый смелый–трусливый громкий–тихий широкий–узкий толстый–тонкий длинный–короткий сильный–слабый высокий–низкий болтун –молчун светлый–тёмный далекий–близкий тёплый–холодный красивый–ужасный ускорять–замедлять большой–маленький умный – тупой; редкий – частый; смелый–трусливый; старый–молодой; низкий–высокий; дельный–грязный; постоянный–непостоянный; веселый– грустный	beautiful – ugly big –small bitter – sweet empty– full difficult, hard– easy different– the same, similar fast, quick – slow clever – foolish, stupid correct – incorrect, wrong big –small old – young long – short good – bad safe – dangerous hot – cold dark – light expensive – cheap wet – dry
Антонимҳои феълӣ		
Забони тоҷикӣ	Забони русӣ	Забони англисӣ
ях қардан – об шудан омехта қардан – ҷудо қардан шикастан –таъмир қардан	молчать – болтать бежать – стоять радоваться –огорчаться	to freeze –to thaw to mingle – to separate to break – to repair

ИЛМҲОИ ЧАМБИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

дар ёд ниғаҳ доштан – фаромӯш кардан огоз кардан –анҷом пазируфтан додан –гирифтан хандидан –гиря кардан қабул кардан –рад кардан бурд кардан –бой додан ичозат додан –манъ кардан таъриф кардан –танқид кардан ғутидан –шино кардан	стемнело –расвело взять – отдать построить –поломать защитить–обидеть вымокнуть –высохнуть работать–отдохнуть	to remember – to forget to begin – to finish to give – to take to laugh – to cry to accept – to reject to win – to lose to allow– to forbid to praise – to criticise to sink –to swim
Антонимҳои зарфӣ		
Забони тоҷикӣ	Забони русӣ	Забони англисӣ
оҳиста –тез, зуд мураттаб, мунтазаман – бетартибона дуруст– нодуруст наздиқ – дур дӯстона – душманона	зимой–летом утром–вечером пешком–бегом интересно–скучно рано–поздно впереди – позади всегда–никогда тут–там глубоко–мелко	slowly – quickly accurately – carelessly correctly – incorrectly close – far friendly – hostile
Антонимҳои пешояндӣ		
Забони тоҷикӣ	Забони русӣ	Забони англисӣ
(ба) боло – поён дар дохил – берун аз дар зерӣ – аз болои	вверх – вниз в – из в – из вне под – над	up – down in – out under – over

Дар забони тоҷикӣ ва забони русӣ ду омили антонимӣ ба назар мерасанд, ки дар забони англисӣ дида намешаванд. Дар забони тоҷикӣ он мутаазод буда, дар забони русӣ ҳодисаи оксюмерон мебошад.

Мутаазод дар таркиби абёт зиёд корбаст шуда, дар таркиби калом бадеъ ин калимаҳо дар баробари маъноҳои асли, маъноҳои маҷозиро низ ифода мекунанд. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ абёти зерин шуда метавонанд:

На шавқатеву тарахҳум бузургро бар хурд,
Ғанӣ ба учубу такаббур фақир нанозад. Дониш [7,26].
Рӯзи идам дар назар монанди шомӣ мотам аст,
Давлати фонӣ чӣ хоҳӣ, неъматӣ ҷовид хоҳ. Возеҳ [7,26].
Ҳар касеро шомӣ меҳнат, субҳӣ давлат аз пай аст,
Шомӣ мо дар сӯхтан шуд, субҳ дар ҷон бохтан. Возеҳ [7,26].
Мекунад бо дӯстон бегонагӣ,
Душманонро ошноӣ мекунад. Айни [7,29].
Зи матлаъ то ба мактаъ тӯли он ҷӯ,
Ба қадри се ҳазор олчин буд ӯ. Асирӣ [7,29].

Зухуроти оксюмерони антонимӣ дар забони русӣ муқобилгузориҳои образноки калимаву мафҳумҳои ба ҳам муқобилро ифода намуда, дар таркибҳои антонимии зерин хуб нишон дода шудааст: горе от ума, живой труп, правдивая ложь, долгий миг, умный дурак, конец вечности, звонкая тишина, горячий снег, громкое молчание, взрослые дети, горькая радость, учетное падение, живые и мертвый, сладкая боль, честный вор, мёртвые души, убогая роскошь оригинальная копия [17].

Ҳамин тариқ, омӯзиши муқоисавии яке аз бахшҳои лексикӣ–антонимҳои се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар бисёрии мавридҳо умумият ва ҷаҳат

дар як маврид фарқият байни ин вожаҳои лексикӣ ба назар мерасанд. Умумият дар намудҳои антонимӣ: антонимҳои ифодакунандаи аломати ҷисмонии одамон, антонимҳои ифодакунандаи хислату характери одамон, антонимҳои ифодакунандаи вазн, антонимҳои ифодакунандаи масофа, антонимҳои ифодакунандаи фаҳмишҳои мавсимӣ, мафҳумҳои антонимии ифодакунандаи ранг, антонимҳои ифодакунандаи таъм..., сохташавии калимаҳои антонимӣ: дар забони тоҷикӣ: ба воситаи суффиксу префиксҳои: бо-, ба-, бе-, но-, на- сохта шудани антонимҳо; дар забони русӣ: ба воситаи префиксҳои при-, не-, без-; дар забони англисӣ ба воситаи префиксҳои un-, dis-, ful-, less, im-, in-; умумият инчунин дар синонимикаи антонимҳо, дар ифодаи вожаҳои антонимӣ дар зарбулмасалу мақол ва ибораҳои фразеологӣ ва фарқият дар мавҷуд будани шакли мутаазод дар забони тоҷикӣ, шакли оксюморон дар забони русӣ ба назар мерасад.

Дар баробари пеш бурдани таҳлили муқоисавии лингвистӣ, коркарди барномаи компютерии омӯзишӣ ба роҳ монда шуд, ки асоси онро забонҳои барномасозии Visual Basic, C++, C, C# WPF, Java, Python, PHP ташкил медиҳад, ки асоси ин забони сохтани барномаи системаи луғавии антонимҳои се забони омӯхташаванда: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ташкил медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Бобомуродов, Ш. Худуди гунаҳои калимаи тоҷикӣ / Ш. Бобомуродов // Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1999. – С. 51-58.
2. Введенская Л.А. Синонимические пары антонимов // Русский язык в школе. – 1969. – № 4. – С. 107-109.
3. Введенская Л.А. Антонимия между словом и свободным словосочетанием / Л.А. Введенская // Филологические этюды. Вып. I. Серия «Языкознание». – Ростов на Д, 1972. – С. 33-43.
4. Введенская Л.А. Словарь антонимов русского языка / Л.А. Введенская. – Ростов на Д, 1971. – 166 с.
5. Введенская Л.А. Проблемы лексической антонимии и принципы составления словаря антонимов/ Л.А Введенская.: Автореф. дис.. д-ра филол.наук. – Ростов на Д, 1973. – 36 с.
6. Гаффоров Р. Калимаҳои антонимӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо / Р. Гаффоров // Мактаби Советӣ, –1977, –№ 12. – С.25-27.
7. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар.– Душанбе, 2002. –78 с.
8. Колесников Н.П. Словарь антонимов русского языка / Н.П. Колесников– Тбилиси, 1972. –314 с.
9. Комиссаров В.Н. Словарь антонимов современного английского языка. / В.Н. Комиссаров.– М., 1964. –288с.
10. Cruse, D.A. Towards a Cognitive Model of Antonymy / D.A. Cruse // Lexicology., №1, –Р. 113-141.
11. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). / Л.А Новиков. – М., 1973. – 190 с.
12. Spooner, A. Oxford Dictionary of Synonyms and Antonyms / A. Spooner.– Oxford: Oxford University Press, 1999.-572 p.
13. Талбакова Х. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик / Х. Талбакова. – Душанбе, 2008. -110 с.
14. Тоҳирова, Л. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / Л. Тоҳирова. –Душанбе, 1967.–110 с.
15. Федосов Ю.В. Структура антонимо-синонимического словаря русского языка/ Ю.В Федосов.: Автореф. дис.. канд.филол.наук. – М., 1990.

16. Justeson, J.S. Co-occurrences of Antonymous Adjectives and their Contexts / J.S. Justeson, Slava M Katz // Computational Linguistics. –1991.-№ 1 (17).– P. 1-19.
17. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Оксюморон>
18. <http://audiorazgovornik.ru/anglijskaya-frazeologiya>
19. <https://poslovcy-i-pogovorki-anglijskogo-yazyka>
20. <https://nukadeti.ru/poslovcy/o-russkom-yazyke>

ТАДРИСИ АНТОНИМҲОИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ТАРИҚИ БАРНОМАҲОИ ОМУӢЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ

Дар мақола самтҳои асосии тадريس антонимҳои забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ тариқи барномаҳои компютерӣ мавриди омӯзиши қарор гирифта шуда, дар он пеш аз ҳама маълумот дар бораи антонимҳои се забони омӯхташаванда аз ҷумла: намудҳои антонимӣ, сохташавии калимаҳои антонимӣ, синонимикаи антонимҳо, ифодаи вожаҳои антонимӣ дар зарбулмасалу мақол ва ибораҳои фразеологӣ, ифодаи шакли мутаззод дар забони тоҷикӣ ва шакли оксюморон дар забони русӣ мебошанд. Маводи овардашуда дар бораи антонимҳои се забон дар асоси забонҳои барномасозии С#WPF ташиқ мебошад, ки асоси ин забон сохтани барномаи системаи дугавии антонимҳои се забони омӯхташаванда: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ ба шумор меравад.

Калимаҳои калидӣ: антонимҳо, намудҳои антоним, синонимикаи антонимҳо, мутаззод, оксюморон, барномаҳои компютерӣ, забони барномасозӣ, барномасозии С#WPF.

Маълумотнома дар бораи муаллифон: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Иҷубов 152, телефон: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru. Дустамбаева Гулнамо – саромузгори кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Ш.Шохтемур 132/6, хонаи 4; телефон: 934339914; e-mail: dgulnamo@mail.ru. Шакармамадова Латофат – саромузгори кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, 736000, шаҳри Хоруғ, кучаи Собрали Бандали 220; телефон: 936005581; e-mail: latofatshakaromadova@gmail.com. Раматшоев Далер – сардори маркази тестии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, 736000, н.Шуғнон, ч.Ванқалъа, д.Челондӣ; телефон: 934335222; e-mail: daler-0189@mail.ru

ПРЕПОДОВАНИЕ АНТОНИМОВ ТАДЖИКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ ПУТЁМ РАЗРАБОТКИ УЧЕБНЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ПРОГРАММ

Статья посвящена изучению основных направлений преподавания антонимов таджикского, русского и английского языков путём обучающих компьютерных программ, в которых прежде всего приведена общая информация об антонимах как: виды антонимов, строение антонимических слов, синонимика антонимов, выражение антонимических понятий в пословицах и поговорках, в фразеологических единицах трех изучаемых языков, выражение формы “мутаззод” в таджикском языке и оксюморона в русском языке. Изучаемый материал по антонимии трех языков был рассмотрен на основе разработки языкового программирования С#WPF, основой которого прежде всего послужило составление антонимической лексической базы таджикского, русского и английского языков.

Ключевые слова: антонимы, виды антонимов, синонимика антонимов, мутаззод, оксюморон, компьютерные программы, языковое программирование С#WPF.

Сведения об авторах: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Иджубова 152, телефон: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru. Дустамбаева Гулнамо – старший преподаватель кафедры английской филологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Ш.Шохтемура 132/6, кв. 4, телефон: (+992) 934339901; e-mail:

dgulnamo@mail.ru. Шакармамадова Латофат – старший преподаватель кафедры русской филологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улица Собралаи Бандали 220, телефон: (+992) 936005581; e-mail: latofat shakarmamadova @ gmail.com. Раматшоев Далер – заведующий центра тестирования Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, 736000, город Хорог, улицы Шугнанский район, селение Джелонди, телефон: (+992) 934335222 ; e-mail: daler-0189@mail.ru.

ANTONYMS' STUDING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES BASED ON ELABORATION OF EDUCATIONAL COMPUTER PROGRAMM

This article is devoted to studing of main concepts of antonyms' teaching in Tajik, Russian and English languages based on elaboration of educational computer programs, where, first of all, were considered the common information about antonyms as: types of antonyms, construction antonymical words, sinonymic of antonyms, expression of antonyms in proverbs and praseological units of three studied languages, expression of "mutazzod" forms in Tajik language and "orsumeron" in Russian language. The studied material according to antonyms of three languages were based on elaboration of language technology system as C#WPF, framework of which served antonimical lexical base of Tajik, Russian and English languages.

Key words: *antonyms, types of antonyms, synonymic of antonyms, mutazzod, oksumeron, computer programs, language technology system as C#WPF.*

Information about authors: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of philology sciences, professor at Tajik language department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, 152 Ijubov street, phone: (+992) 935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru. Dustambaeva Gulnamo – Senior teacher at English philology department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, Sh.Shohtemur 132/6 street, 4th room, phone: (+992) 934339901; e-mail: dgulnamo@mail.ru. Shakarmamadova Latofat – Senior teacher at Russian language and literature department of Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Khorog city, Sobrali Bandali 220, телефон: (+992) 936005581; e-mail: latofat shakarmamadova @ gmail.com. Ramatshoev Daler – Head of Testing center at Khorog State University named after M. Nazarshoev, 736000, Shugnan district, Vanqala village, phone: (+992) 934335222; e-mail: daler-0189@mail.ru

УДК:

САҲМИ АБДУЛҒАНИ МИРЗОЕВ ДАР ТАШКИЛШАВИИ ИНСТИТУТИ ШАРҚШИНОСИ ВА ШЎЪБАҲОИ ОН ДАР РС ТОҶИКИСТОН

Ахмедов Ф.Х.

Донишгоҳи Давлатии Молия ва Иқтисоди Тоҷикистон

Моҳи июли соли 1957 дар Тошканд конференсияи якуми умумитифоқии шарқшиносони Иттифоқи Советӣ бо ташаббуси Академияи фанҳои СССР ва Академияи фанҳои РСС Узбекистон баргузор гардид. Дар қори конференсия шарқшиносони маъруфи Москва, Ленинград ва дигар шаҳрҳои Республикаи советии федеративии сотсиалистии Россия, ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, Қазоқистон ва Кавказ ширкат доштанд, ки ҳайати АФ РСС Тоҷикистонро С.У.Умаров, (1908-1964) А. М.Мирзоев, А.А.Семёнов, (1873-1958) Б.Н.Ниёзмухаммадов, (1906-1979) М.Ф.Фозилов, М.Р.Раҷабов, Н.Неъматов (1927-2011) ва А.К.Қодиров намояндагӣ мекарданд. Дар қарори конференсия, ки аз ҷониби шарқшиносон қабул шуда буд, дар бораи амиқ ва ҳамаҷониба омӯхтани таърих, иқтисод, адабиёт, масъалаҳои сиёсат ва андешаҳои иҷтимоии халқҳои Осиё ва Африқо, ҳамчунин забонҳо ва ёдгориҳои фарҳангии ҷандинасраи Шарқ таъкид карда шуд. Дар қори ин конференсия директори Институти шарқшиносии Осиё ва Африқо академик Бобочон

Ғафуров зери унвони «Ҳолат ва вазифаҳои шарқшиносии Шӯравӣ дар партави қарорҳои съезди XX КПСС» баромад карда, таъсиси марказҳои шарқшиносӣ дар РСС Озарбойҷон ва РСС Ғурҷистонро мусбат арзёбӣ намуда, ба зарурати таъсиси як Институт ё як шӯъбаи шарқшиносӣ дар Тоҷикистон таъкид варзид«[1,48]».

Бояд қайд кунем, ки заминаи асосии ташкилҳои Институтҳои шарқшиносӣ дар РСС Тоҷикистон ин Академияи илмҳо буд, ки соли 1932 базаи АИ ИҶШС ташкил шуд. Дар заминаи ҳамин база соли 1938 сектори АИ ва соли 1941 шӯъбаи АИ РСС Тоҷикистон ташкил карда шуд. Соли 1951 дар заминаи ҳамин шӯъбаи АИ РСС Тоҷикистон ташкил карда шуд. Нахустин президенти АИ РСС Тоҷикистон асосгузори адабиёти муосири тоҷик Устод С.Айни (1951-1954) таъин карда шуд «[1,51]».

Моҳи январи соли 1958 Қарори КМ ҲК Тоҷикистон ва Совети вазирони РСС Тоҷикистон таҳти №21 дар бораи таъсиси Шӯъбаи шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ қабул шуд. Моҳи мартӣ ҳамон сол дар асоси ин қарор Шӯъбаи шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ дар назди Шӯъбаи адабиёти классикии тоҷик ва дастхатҳои шарқшиносии Институтҳои забон ва адабиёти раёсати Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон ташкил гардид. Бидуни шак он замон танҳо касе, ки метавонист қорҳои ташкилӣ ва таҳқиқиро дар ин Шӯъба хуб ба роҳ монанд, ин академик А.Мирзоев буд. Зеро ӯ шурӯъ аз соли 1945 инҷониб фаъолияти худро ба таври доимӣ ба филиали Академияи Ҷанҷири РСС Тоҷикистон пайваст ва дар вазифаҳои масъули роҳбарӣ фаъолият намуд. Ӯ ба ҳайси мудири шӯъбаи адабиёт (1945), ходими хурди илмӣ (1946-1947), роҳбари Институтҳои таърих, забон ва адабиёти филиали тоҷикистони АФ, СССР (1947-1951) ва директори ҳамин муассисаи илмӣ (моҳҳои апрел-октябри соли 1951) аз соли (1951-1958) ӯ ба ҳайси мудирикафедраи адабиёти Институтҳои забон адабиёт ва таърих шуда қор кард. А.Мирзоев аз рӯзҳои нахустини ташкилҳои шӯъбаи шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ (1958) ба ҳайси мудири ин шӯъба (1958-1970) ва баъди ба Институт табдил ёфтанд (1970), ба вазифаи директори Институт таъин шуда то охири умр (1976) ифои вазифа кард. Дар солҳои аввали фаъолият дар ин шӯъба ду сектор: сектори Шарқи ҳозиразамон ва сектори матн, матншиносӣ ва чопи дастхатҳои шарқӣ фаъолият мекард. Узви вобастаи АИ Тоҷикистон М.Муллоаҳмадов роҷеъ ба таъсиси чунин маркази илмӣ, ки дар он нақши А.Мирзоев бисёр бузург аст, мегӯяд: «Ҳизмати А. Мирзоев дар ташкили Институтҳои шарқшиносӣ хеле зиёд аст. Бояд гуфт, ки он кас тавонистанд шӯъбаро ба дараҷаи як институт расонанд. Дар он замон ташкил кардани Институт кори осон набуд. Аммо А.Мирзоев, пеш аз ҳама бо фаъолияти ташкилотчигӣ ва бо қорҳои муҳими илмии худ нишон доданд, ки Тоҷикистон метавонад, ки яке аз марказҳои илми шарқшиносӣ дар Иттифоқи Советӣ бошад. Чандин бор ба Москва, ба Институтҳои шарқшиносии СССР ба назди академик Б.Ғафуров рафта, бо дастгирии Б.Ғафуров ба мақомоти дахлдор зарурати ташкили институтҳои шарқшиносиро исбот карда ва ниҳоят бо қўшишҳои зиёди он кас Институтҳои шарқшиносӣ таъсис ёфт. Бояд гуфт, ки Институтҳои шарқшиносии Тоҷикистон бо роҳбарии академик А.Мирзоев ба яке аз беҳтарин институтҳои шарқшиносии на танҳо минтақа, балки Иттиҳоди Шӯравӣ табдил ёфт ва шухрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Он суннат ва анъанасе, ки дар усули кори хеш А. Мирзоев пеш гирифта буд, имрӯз шоистаи пайравӣ ва давом додан аст»«[1,55]».

Дар замони роҳбарии академик А.Мирзоев шӯъбаҳои зерин дар Институтҳои шарқшиносӣ таъсис дода шуданд:

Шӯъбаи матншиносии Институт дар заминаи шӯъбаи таҳия ва нашри осори хаттии Институтҳои забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ бори аввал чун шӯъбаи (ғанҷинаи) навбунёди дастнависҳои шарқии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон ҳанӯз соли (1953-1954) таъсис ёфта буд. Ташкили ин шӯъбаи барои илми филология ниҳоят судманд таҳти №21 бо ташаббуси пешниҳоди нахустин Президенти АФ РСС Тоҷикистон Садриддин

Айнӣ ва муаррих ва шарқшиноси маъруф А.А. Семёнов ба амал омада, дар сохтори Академияи илмҳои кишвар нахустин муассисаи расмӣ ховаршиносӣ буд. Он вақт мудирӣ ин шӯъбаро Камол Айнӣ бар ӯҳда дошт. Минбаъд, соли 1958 дар заминаи ганҷинаи дастнависҳо ва сектори адабиёти классикии Институти забон ва адабиёт бо сарвари олими намӯёни тоҷик Абдулғанӣ Мирзоев муассисаи алоҳидаи илмӣ, Шӯъбаи шарқшиносӣ ва осори адабӣ дар назди АИ РСС Тоҷикистон бунёд ёфт. Дар ҳамин Шӯъба дар қатори чанд сектори дигар нахустин сектори матншиносӣ ва нашри осори хаттӣ таъсис гардид, ки дар ибтидо он мустақиман зери назорати А. Мирзоев фаъолият менамуд. Баъдтар ба ин шӯъба Камол Айнӣ ба сифати мудир таъйин шуд. Ҳамин тавр, дар маркази илмӣ кишвар илми матншиносӣ чун соҳаи алоҳидаи омӯзишу пажӯҳиш пазируфта мешавад. Соли 1961 дар заминаи Шӯъбаи шарқшиносӣ ва ёдгориҳои хаттӣ Шӯъбаи таърихи адабиёт ва ёдгориҳои таърихӣ таъсис меёбад«[2,58]».

Барои беҳтар ва дақиқ омӯхтани таърихи гузаштаи халқи тоҷик ва муайян намудани осори бойи навишташудаи таърихӣ Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон таҳти №21 аз 7 январи соли 1953 дар бораи ҷамъоварӣ ва нигоҳдории нусхаҳои хаттӣ фармон баровард. Тибқи ин фармон тамоми нусхаҳои хаттӣ, ки аз ибтидои солҳои 30 асри гузашта ҷамъоварӣ шуда буданд ва дар китобхонаи ба номи Абулқосим Фирдавӣ ва дигар муассисаҳои илмӣ, таълимӣ, маданӣ-маърифатӣ маҳфуз буданд, ба ихтиёри АФ ҶТ дода шуданд. Ин дастнависҳо асоси ганҷинаи осори хаттӣ Академияи фанҳоро ташкил дод. Асоси фаъолияти Институти тозабунёди шарқшиносиро (1958) Шӯъбаи нигоҳдории нусхаҳои хаттӣ ва таҳияи феҳристҳо ташкил меод ва тақвияти ин соҳаи муҳими илми шарқшиносӣ тавачҷуҳи хосро тақозо мекард. Ба ҳамин сабаб дар кишвар маъракаи ҷамъоварӣ ва харидории нусхаҳои хаттӣ аз аҳоли шурӯъ шуд. Ҳамаи ин корҳо таҳти роҳбарии бевоситаи академик А.Мирзоев сурат гирифта, ба таври хеле самарабахш амалӣ мегардиданд. Шоистаи қайд аст, ки зарурати ҷамъоварӣ ва нигоҳдории дастнависҳо ҳанӯз солҳои 20-уми асри гузашта дар миён гузошта шуда буд. Дар сарғаҳи ин кори хайр асосгузори адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ, (1878-1954) олими шинохтаи тоҷик академик Бобочон Ғафуров, (1909-1977) академик Абдулғанӣ Мирзоев ва олимони рус Бартолд В.В., (1869-1930) Зарубин Н.И., (1887-1964) Андреев М.С. (1873-1948) Семенов А.А. (1873-1958) ва дигарон қарор доштанд. Аз соли 1960 сар карда шаш чилд “Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон” зери роҳбарӣ ва муҳарририи академик А.Мирзоев ба забони русӣ ба нашр расид. Ҳоло дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 5608 чилд нусхаи хаттӣ вучуд дорад. Ганҷинаи дастнависҳо аксаран аз нусхаҳои хаттӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълифшуда (аз се ду қисм) иборат буда, бахши камтари онро дастнависҳои ба забони арабӣ, туркӣ ва забонҳои дигар навишта шударо ташкил медиҳанд«[2,61]».

Дар зери роҳбарии А. Мирзоев аввалин маркази академии шарқшиносӣ дар Тоҷикистон- Шӯъбаи шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ АИ ҶТ аз 1 апрели соли 1967 таҳти №21 дар асоси бахши адабиёти классикии тоҷик ва нусхаҳои хаттӣ шарқии Институти забон ва адабиёти АФ РСС Тоҷикистон ҳамчун маркази эроншиносӣ ба фаъолият шурӯъ намуд. Омӯзиш ва таҳқиқи адабиёт ва фарҳанги тоисломии мардуми ориёнотабор, муайян намудани равандҳои адабӣ-эстетикӣ асрҳои X-XV ва таҳияву нашри матнҳои илмӣ-интиқодӣ адибони ин давр мавзӯҳои мубрами давраҳои аввали фаъолияти илмӣ шӯъбаи эроншиносӣ гардид. Соли 1972 секторҳои Эрон ва Афғонистон ба ду сектори алоҳида тақсим карда шуд. Академик А.Мирзоев то соли 1976 роҳбарии Шӯъбаи Эронро ба ӯҳда дошт, ки дар ин солҳо Шӯъба эътибори ҷаҳонӣ пайдо намуд. Таҳқиқоти дар ин Шӯъба анҷом мепазируфтаҳо дар ҳамаи марказҳои ховаршиносии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷаҳон кадр намуда, мавриди истифода қарор меоданд«[3,50]».

Дар ибтидо дар Шӯъбаи шарқшиносӣ забону адабиёт ва таъриху фарҳанги кишварҳои Эрону Афғонистон ва Ҳинду Покистон омӯхта мешуданд. Вале дере нагузашта, соли 1967 таҳти №21 бо кӯшишҳои пайгирионаи Абдулғанӣ Мирзоев ва В.П. Демидчик, ки дар Шӯъбаи мазкур вазифаи котиби илмиро иҷро мекард, сектори кишварҳои арабӣ кушода шуд ва роҳбарии ин сектор ба уҳдаи В.П.Демидчик вогузор гардид «[3,53]».

Ба вучуд омадани риштаҳои ҷудогонаи илми шарқшиносӣ дар ҷумҳурии мо бо таъсиси Академияи илмҳо дар соли 1951 ва баъдтар ташкили шӯъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттӣ дар соли 1958 дар ҳайати он зич алоқаманд мебошад. Аз ин ҷост, ки баробари таъсиси шӯъбаи шарқшиносӣ ва мероси адабӣ дар назди раёсати Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон бо роҳбарии А. Мирзоев дар радифи баъзе масоили дигари мартуб ба Шарқи Миёнаву Наздик соли 1967 таҳти №21 ба доираи машғулияти аҳли таҳқиқи ин маркази илмӣ омӯхтани таърихи адабиёти форсизабони Ҳинду Покистон ва робитаҳои он адабиёт бо адабиёти тоҷик ҳам дохил карда шуданд. Ҳаёт ва осори Амир Хусрави Деҳлавӣ, Ҳасани Деҳлавӣ ва Файзии Даканӣ аз ҷумлаи нахустин мавзӯҳои буданд, ки дар шӯъбаи навбунёд мавриди омӯзишу таҳқиқи ҷиддӣ қарор гирифтанд. Каме баъдтар ба омӯхтани ҳаёту осори Муҳаммад Иқбол, Мирзо Ғолиб ва таъбу нашри мероси адабии онҳо дар Тоҷикистон диққати махсус дода шуд ва ин фаъолият то кунун ҳамчунон бомуваффақият идома дорад «[3,57]».

АДАБИЁТ

1. А.М. Хуросонӣ. Н. Амиршоҳӣ. Шарқшиносии тоҷик (1958-2008) \\\ Душанбе: «Маориф ва фарҳанг» 2009 -629 с.
2. А. Афсаҳзод. Академик Абдулғанӣ Мирзоев \\\ Душанбе 1985-80 с.
3. А.Алимардонов. Р. Аҳмадов. Ёдномаи Академик Абдулғанӣ Мирзоев \\\ Душанбе: «Дониш» 2008 - 425 с.

САҲМИ АБДУЛҒАНИ МИРЗОЕВ ДАР ТАШКИЛШАВИИ ИНСТИТУТИ ШАРҚШИНОСИ ВА ШҶЪБАҲОИ ОН ДАР РСС ТОҶИКИСТОН

Саҳми Академик Абдулғанӣ Мирзоев дар ташкилшавии Институти шарқшиносии Тоҷикистон ниҳоят калон аст. Маҳз бо дастгириҳои ӯ ин шӯъбаи барои таърихи миллати мо ниҳоят муҳим ташкил карда шуд. Абдулғанӣ Мирзоев аз таҷрибаи бойи меҳнатии худ пайҳас намуда буд, ки барои пешрафти илми шарқшиносии дар РСС Тоҷикистон ташкили як шӯъба ва ё институт ва секторҳои гуногун дар дохили ин муассиса ниҳоят зарур ва саривақти буд. Дар ҳолати ташкил нашудани ин институт омӯхтани таърихи бойи миллати тоҷик гайриимкон буд. Барои ҳамин Абдулғанӣ Мирзоев сайю кӯшиши ва талошҳои зиёде намуда ин муассисаи барои миллати мо ниҳоят муҳимро бо дастгирии Бобочон Ғафуров ташкил намуд.

Калидвожаҳо: *Абдулғанӣ Мирзоев, Бобочон Ғафуров, Академияи илмҳо, Институти шарқшиносӣ, РСС Тоҷикистон, ИҚШС, А.Семенов, Институти забон, адабиёт ва таърих, РСС Озарбойҷон, РСС Гурҷистон, РСС Ўзбекистон, Москва, Ленинград ва Тошканд.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмедов Фаррухзод Хасанович ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи Давлатии Молия ва Иқтисоди Тоҷикистон*

ВКЛАД АБДУЛГАНИ МИРЗОЕВА В СОЗДАНИЕ ИНСТИТУТА ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ЕГО ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ В ТАДЖИКСКОЙ ССР

Вклад академика Абдулгани Мирзоева в создание Института востоковедения Таджикистана чрезвычайно важен. Именно при его поддержке было создано это чрезвычайно важное для истории нашего народа учреждение. Абдулгани Мирзоев по своему богатому опыту работы заметил, что для развития востоковедения в Таджикской ССР создание кафедры или института и различных секторов в рамках этого учреждения было крайне необходимым и своевременным. Когда этот институт не был создан, изучать богатую историю таджикского народа было невозможно, по этой причине Абдулгани Мирзоев приложил немало усилий и при поддержке

Бободжона Гафурова создал этот чрезвычайно важный для нашего народа институт.

Ключевые слова: *Абдулгани Мирзоев, Бободжон Гафуров, Академия наук, Институт востоковедения Таджикской ССР, СССР, А. Семенов, Институт языка, литературы и истории, Азербайджанская ССР, Грузинская ССР, Узбекская ССР, Москва, Ленинград и Ташкент.*

Сведения об авторе: *Ахмедов Фаррухзод Хасанович ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Таджикский государственный финансово – экономический университет.*

THE CONTRIBUTION OF ABDULGHANI MIRZOEV TO THE CREATION OF THE INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES AND ITS SUBDIVISIONS IN THE TAJIK SSR

The contribution of academician Abdulghani Mirzoev to the creation of the Institute of Oriental Studies of Tajikistan is extremely important. It was with his support that this extremely important institution for the history of our people was created. Abdulghani Mirzoev, from his rich work experience, noted that for the development of Oriental studies in the Tajik SSR, the creation of a department or institute and various sectors within this institution was extremely necessary and timely. When this institute was not created, it was impossible to study the rich history of the Tajik people, for this reason Abdulghani Mirzoev made a lot of efforts and, with the support of Bobodjon Gafurov, created this institute, which is extremely important for our people.

Key words: *Abdulghani Mirzoev, Bobojon Gafurov, Academy of Sciences, Institute of Oriental Studies of the Tajik SSR, USSR, A. Semenov, Institute of Language, Literature and History, Azerbaijan SSR, Georgian SSR, Uzbek SSR, Moscow, Leningrad and Tashkent.*

Information about author: *Akhmedov Farrukhzod Hasanovich Assistant of the department of humanitarian disciplines of Tajik State University of Finance and Economics*

УДК: 811.221.8

ОБ ДАР ЭЪТИҚОД ВА ДУОИ МАРДУМИ БАДАХШОН

Броимшоева М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Дар минтақаи Бадахшони Тоҷикистон ва Бадахшони Афғонистон забонҳои бостоние маҳфузанд, ки дар илми забоншиносӣ бо унвони забонҳои помири мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфтаанд. Дар мурури асрҳо ва солҳо вожаҳои зиёди ин забонҳо ба гурӯҳи калимаҳои архаистӣ дохил шуда, хатари азбайравӣ ба онҳо таҳдид мекунад. Инчунин зарбулмасалу мақол, боварҳои таъбирӣ, воҳидҳои маҷозӣ фразеологӣ ин забонҳо низ рӯ ба гӯшаи фаромӯшӣ меоранд. Яке аз чунин воҳидҳои забонӣ ин боварҳо ва эътиқодот ва дуою фотиҳаҳо мебошанд, ки тамоми рӯҳияву одатҳои мардумӣ дар онҳо инъикос ёфта, фонди луғавӣ ин забонҳоро ташкил медиҳанд. Чунин воҳидҳои забонӣ аз давраҳои хеле қадим маншаъ мегиранд ва мо хостем, ки оид ба онҳо ибрози ақида намоем.

Мардуми сайёра аз даврони пешин нисбат ба табиат эҳтироми хоса зоҳир намуда, неъматҳои онро муқаддас мешумориданд ва барои ҳодисаҳои табиат қурбонӣ мекарданд. Ин масъала на танҳо дар таҳқиқоти илмӣ олимони аврупоӣ, балки дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони даврони шуравӣ низ ба назар мерасад, ки ба онҳо Н.А. Кисляков, К.А. Богомолов, М.С. Андреев, Л.Ф. Моногаров дохил мешаванд.

Дар замони муосир низ дар адабиёти илмӣ ва сомонҳои интернетӣ чунин мавзӯҳо баррасӣ мешаванд, чуноне ки Татьяна Ткаченко қайд намудааст: «Гузаштагонӣ мо боварӣ доштанд, ки тамоми табиати гирду атрофи мо-растанӣҳо ва ҳайвонот, хоку об, инчунин ҳодисаҳои табиат ба мисли одам дорои ҷон, хусусият ва шуур мебошанд. Эътиқод ба дорои ҷон будани объектҳои олам (анимизм) дар ин ё он намуди махсус, ба истиснои дин

ва мазҳаб, дарак медиҳад, ки чаро дар ҳар даври замон инсон кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки бо табиат тақдири худ ва инчунин ашӯҳои дастиашро мушоҳида намояд. Одамон бешубҳа мепиндоштанд, ки бо кӯмаки ниёиш, фусун (ҷоду), дуо расондани таъсир ба тамоми ҳаводис, чараён ва ашӯҳо, чун ба инсонии зинда: кафолатдиҳандаи дастгирӣ ва лутф (хайрхоҳӣ) худро аз қувваҳои бад наҷот медиҳанд» [21].

Айнан чунин эътиқодот дар байни мардуми тоҷик низ ҷой доштанд, ки аз ин дуо кардану мурод хоستان дар назди остону мазорҳо, обу хок, дарахтони муқаддас, моҳу офтоб, шаҳодат медиҳанд. Дар китоби муқаддаси «Авасто» ниёиш оиди обу табиат ва дигар унсурҳои он омадаанд: «Нахустин ниёиши мавриди назар, ниёиши модари зиндагӣ аст. Он чӣ ки аз ниёиши модари зиндагӣ мустафод мешавад, хок аст. Бехтар гуфта шавад замин ва хоки зироатӣ дар поя ва баёни омӯзишҳои Зардушт» [1,52 ав.ф.]. «Ба мучиби Авесто, тавъман ё ҳамзоди ниёиш модари зиндаги ниёиши оби зиндагӣ аст» [1,53 ав.ф.].

Бинобар андешаи Зардушт: одамӣ намояндаи Худованд аст ба рӯи замин, ки кори офариниш ва созандагиро ҳамчунон идома медиҳад [1,59]. Мафҳум ва баёни авестой: «ба рӯи сайёра одамӣ аст, ки кори офаринишро идома медиҳад» [1,59].

Яке аз асолатҳои инсон ба андешаи Зардушт, ки дар ниёиш барои дарахт омадааст, ин шинондани дарахт аст: Ҳар падару модар хангоми соҳиби фарзанд шуданаш як дарахт шинонад ва дар ҳар зодрузаш яктоӣ шинонад то дар 21-солагӣ ба фарзандаш мерос гузорад [1,54].

Албатта, дуою фотиҳаҳо ба гурӯҳҳои зиёд ҷудо мешаванд ва таърихи пайдоиши онҳо низ гуногун мебошад, вале мо диққатамнро дар ин мақола танҳо ба дуою марбут ба об равона намудем.

Азбаски аз замони пайдоиши одам алоқаи байни одам ва табиат ногусастанӣ буд, тағйир ёфтани боду ҳаво, раъду барқ, заминларза, фурумадани селу тарма ва дигар ҳодисаҳои табиат ба мардум бетаъсир намонд. Чуноне, ки фолклоршиноси тоҷик Д. Раҳимӣ қайд намудааст: «Як силсила шугунҳои воқеиро мардум аз мушоҳидаҳои ҳодисаҳои табиат ба мисли раъду барқ, борон, туман, абр ва чирмҳои осмонӣ аз ҷумла офтоб, моҳу ситораҳо ва ғайра ба вучуд омадаанд» [14,35].

Албата, Бадахшон аз ҷиҳати мавқеи ҷуғрофияш кӯҳистон мебошад ва аксари деҳаҳо дар доманакӯҳҳо ҷойгиранд, ин мардум барои вайрон нагардидани манзили истиқоматию наҷоти молу ҷон ва заминҳои кишту қор, ки ягона воситаи ҳаётгузарониашон ба шумор мерафт, аз дуою ниёиш, қурбонию оши худой истифода мебарданд. Матни дуою аз ибтидо дар шакли шифой ва минбаъд дар шакли хаттӣ дар рӯи пӯсти ҳайвонот, пӯстлохи дарахтону қоғаз ба шакли тӯмор навишта мешуданд.

Табиат низ дорои ашӯҳои гуногун мебошад, вале мушоҳидае, ки хангоми ҷамъовариҳои мавод намудем, ин эътиқоду бовариҳои мардум нисбат ба чор унсур, ки барои мардуми ориёнаҷод муқаддас буданду ҷавҳари ҳастӣ ба шумор мерафтанд, имрӯз низ баръало ба ҷашм мерасид. Инҳо об, оташ, хок ва бод мебошанд, ки аз тарафи файласуфи тоҷик Абӯсаид Шохуморов, ки худ зодаи Бадахшон мебошад, тавзеҳ дода шудаанд ва ӯ чор тарафи свастика (нêҶйҷак)-ро рамзи онҳо мешуморид [20, 85].

Яке аз ин чор унсур об- мояи ҳастӣ аст, ки бе он ҳаёт вучуд надораду тамоми мавҷудоти олами зинда ба он ниёз доранд ва аз даврони қадим онро муқаддас мешумориданд, чуноне, ки К.С. Василцев қайд менамояд: «Дар матнҳои муқаддаси Авесто низ дар бораи об ёд мешавад ва ба Модархудо Ардвисура Анахита суруди махсус «Абан Яшт» (Суруд барои об) бахшида шудааст [6,143].

Дар Эрони бостон низ об муқаддас шуморида шуда, барои дархости обу борон мардум дуои ниёиши зиёдеро истифода мебарданд, масалан, Захро Муҳаззиб аз Рӯҳуламонӣ иқтибос овардааст: «Замоне ҳафт сол хушксолӣ дар Эрон падид омад ва чун

мардум барои дархости борон ба биёбон рафтанд ва ба даргоҳи Худованд ба ниёишу дуо пардохтаанд, абри борон гирифт ва ҳамаи мардум, ки дар биёбон буданд, хуш шуданд, аз ин рӯ, он рӯзро чашн гирифтанд [8,9].

Фолклоршиноси машҳури тоҷик Обидов Д. низ зикр намудааст:...рӯи дастархон гузоштани косаи об ва оина, дар рӯзи Наврӯз ба рӯи якдигар пошидани об аз расми деринаи тоҷикон мебошад [13, 9].

Мардуми Бадахшон то имрӯз ҳам чунин эътиқод доранд, ки нопок намудани об убол аст ва он ба зарари инсон хоҳад буд. Дар ин бора фолклоршинос Шакармамадов Н. чунин навиштааст: «Имрӯз ҳам мардум ба ҳайси покӣ ва рушаноии об ба он ворид кардани ғаждиро гуноҳи азим ҳисоб мекунанд. Ин арҷгузорӣ ва бузургдошти об шояд аз вачҳи он низ бошад, ки дар сураи Анбиё, ояи сиюми китоби муқаддаси осмонӣ омадааст: «Оё кофирон огоҳ нестанд, ки осмонҳову замин баста буданд, мо онҳоро кушодем ва аз об ҳар чизи зиндaro падид овардем, чаро имон намеоваранд [18, 73].

Вале аз маводи чамъовардаю суҳбат бо мардум, аз китобҳои илмию таърихӣ ва рамзу аломатҳои бостонӣ бармеояд, ки боварию эътиқоди мардум ба ин муқаддасот аз оинҳои пешини қабл аз исломӣ замина гирифта, минбаъд низ ривоч ёфтаанд ва мо танҳо эътиқоду боварӣ ва дуою ниёиши мардуми Бадахшон аз ҷумла Шуғнону Рӯшон нисбат ба яке аз чор унсуре табиат – об мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Аз рӯи ақидаи ин мардум об аввалин унсуре мебошад, ки аз дидори Худованд баҳравар гардидааст, бинобар ин ифлос намудани об гуноҳи азим шуморида мешавад ва дар олами пас аз марг ин оби ифлосро ба он одам хоҳанд хӯронд. Дуввум Худо тамоми олам ва мавҷудоти онро аз об ба вучуд овардааст ва бо об онҳоро зинда ниғаҳ медорад. Сеюм об дорои кувваи бузург буда, ҳатто метавонад барои олами зинда офат расонад. Бинобар ин барои бартараф намудани офатҳои табиӣ хосторашонро бо чунин воҳидҳои забонӣ баён мекунанд: А Худоӣ маш ҷем борунат нами тӣр wед Худоё чашмамонро бо борону намиат рушан соз; Худоӣк ас хуҳкасол маш наҷот дād-ат ас ху борунат рāмат маш бенасиб мāk Худоё аз хушксолӣ моро наҷот дех, аз борон ва раҳматат моро бенасиб нагардон. Ҳангоми гирифтани об номи Худованд ва калимаи Бисмиллоҳир-раҳмони-раҳимро ба забон моранд, дар маросими никоҳи арӯсу домод низ аз об истифода мебаранд.

Чаҳорум ба ақидаи мардум об дорои хотира аст ва тамоми воқеаҳоро дар хотир ниғаҳ медорад. Бинобар ин одамон ҳангоми дидани хоби бад субҳи барвақт ба сари ҷӯй омада, чунин суҳанонро ба забон меоранд: «Э ҳаҷ wузум дисга хӯдм wйнтат му тāбӣр тар башāнди гарден», ё «Э оби равун му хӯдм тар йоҷат ҳаҷ гарден», «Эй оби равон ман чунин хоб дидам ва онро ба некӣ гардон», ё ки «Эй оби равон хобамро ба обу оташ гардон» ва он гоҳ хоби бади дидашон гӯё татбиқ намегардад. Агар шахсони фавтидаро дар хоб бинанд, ба назди оби равон омада, чунин суҳанонро баён месозанд: āрwогун нур хāбум тама хӯдм wйнт, му пунд тар тамайат, таманд тар му нист Эй арвоҳи гузаштагон, имшаб шуморо дар хоб дидам, роҳи ман сӯи шумосту, роҳи шумо ба сӯи ман нест гуфта, сипас хоби дидашонро баён месозанд. Чунин эътиқод ҳам вучуд дорад, ки агар хоби бадеро бинанд, сахарӣ аз ҳама пештар аз хоб хеста ба назди ҷӯйбор, яъне обе ки равон бошад омада, аввал дуои дар зер овардaro хонда сипас, хобашонро баён месозанд. ва таъсири ин хоб ба об мегузарад (гӯянда: Гулазор Файзмамадова, 1969, навишта шуд: с.2016) Матни ин гуна дуоҳо, ки сари оби равон хонда мешаванд ба шакли назм ва ба забони тоҷикӣ низ баён мегарданд:

Ё Раб ба ҳаққи раҳиму раҳмон,
Ман бандаи осиям туй аз Фурқон,
Хобе ба бадӣ дидам ба некӣ гардон,
Ё Раб ба ҳаққи Алию Шоҳи мардон.

Ҳангоми ба бемории кабудсулфа ва беморихои дигар гирифта шудани одамон сандӯнҳаҷ оби сандонро ба бемор мехӯронанд ва ӯ сӯхат мегардад. Яъне обро рӯи санги корғах рехта, пас аз поён дар зарфе нигоҳ дошта, се маротиба ин корро анҷом медиҳанду се маротиба ба одами бемор мехӯронанд ва чунин дуо мекунад: ба нияти шифойии бемор, ё ёи Ҳазрати Довут ту касабā қабул савāмат, маш беморард шифойи дāk «Ё ҳазрати Довут садкаи касабат гардем, беморамонро шифой бахшед.

Инчунин барои беморон дамйā «дамшуда» мехӯронанд, ки он аз пиёлаи обе, ки ба рӯяш дуо хонда шуда, сипас бо ҳар се бор қироат намудани дуо ба он пуф карда шудааст, иборат мебошад. Аз рӯи гуфтаи мардум дар вақтҳои пешин матни дуо чунин будааст: Дарди бемор ба сағ ба мурғ ба кӯху дарахт ва ғайра гузарад, вале баъдтар бо сураҳо аз Қуръони Карим баён мегардид. Масалан, барои беморони захми чашм сураҳои «Чаҳор Кул» хонда мешаванд. Ҳангоми бемори гумичча шудан се субҳ ба назди об омада, чунин суханҳоро изҳор менамоянд: Э оби равӯн му гемуҶā йат турд салӯм, Эй оби равон гумиччаам ба ту салом мегӯяд, то ки аз ин дард халосӣ ёбанд.

Дар байни ин мардум чунин одате низ вучуд дорад, ки ҳангоми хушксолӣ, сари одами шайидгаштаро дар об мегузорад ва чунин мехонанд: ба нияти боридани борон ва пас ҳаво абрнок гардида, борон меборидааст. Шайид ин шахси бегуноҳ кушташуда буда, ба қавли эшон шаҳидон дар назди Худованд азизу гиромӣ мебошанд ва ҷойгоҳашон абадӣ дар биҳишт ҳасту Худованд ба хотири онҳо борон мефиристад.

Ҳангоми дидани моҳи осмон дар ибтидои даромадани моҳи нав одамон ба об нигариста, барояшон чунин дуо мекунад: Э мёстик ху дёдов қатӣр мāшард хубийат хуши вār, э ҳаҷик мам мёст мāшард ху чинов покат беғубор гарден «Эй моҳ бо даромаданат бароямон хубию хурсандӣ биёр, эй об ин моҳро бароямон мисли худат поку беғубор гардон».

Занони омиладор бошанд бо пайдо шудани дарди зоймон ба лаби оби равон омада, барояшон чунин дуо мехонанд: Э оби равӯн, му дāрд ху чинов равӯн кин. Бо ҳамин дардаш сабук мегардаду гӯё фарзандаш ба осонӣ ба дунё меояд.

Вақте ки табӣи одамон хира мегардаду нороҳатиеро эҳсос мекунад дар лаби ҷӯй нишаста, дардашонро ба об баён месозанд ва дилашон ором мегардад. Баъзеҳо чунин ақида доранд, ки обро ифлос гуфтан мумкин нест ва он худ худро тоза мекунад ва дар борааш мегӯянд: ҳаҷ вӯвд мāлақ ди гāхт, тозā сат «Обе ки ҳафт бор тоб хӯрд, тоза шуд». Дар ин бора масале низ аст: куд бирёх тош қати-та дарйоҳаҷ ғажд насӯд «Бо даҳани сағ оби дарё ифлос намегардад».

Ақидаи дигар ин аст, ки шабона вақте ки аз лаби об мегузаранд, бояд сарлуч набошанду исми Худовандро ба забон оранд, зеро дар лаби об малоикаю фариштагон ҳозиранду метавонанд ба одамон зиён расонанд ва ин шахс гирифта беморӣ хоҳад шуд. Шабона пошидани об низ мамнӯъ аст, зеро оби пошида ба деу чин расида, ба одам аз тарафи онҳо зарар хоҳад расид. Эътиқоди дигар низ дар байни мардум ҷо дорад, ки гӯё об низ мисли дигар мавҷудоти зинда шабона ба хоб меравад ва шабона гирифтани об хуб нест, зеро об осеб мебинад ва одами обгиранда низ ба беморӣ дучор мегардад.

Ҳангоми обёрӣ ва сар додани об ба ҷӯй мардум оши худой медоданд. Устод Аламшоев Муқбилшо дар мақолааш «Древние верования шугнанцев, связанные с четырьмя элементами природы «Чор унсур»» навиштааст: «Баҳорон пеш аз оғози кишту кор, махсусан ҷоришавии оби аввал дар ҷуякҳо, ҳангоми обмонии аввал дуо ба номи Худованд ва паёмбар Одам(с.) хонда шуда, обро ситоиш менамуданд, то ки об ба онҳо ҳосили хуб диҳад: (О Худоу, о Odami Safullo (о Boboī dēqūn), obuzurg sit, о obi zindagūni bašānd osil (barakat) maš-ard dāk) [3,108]. Чи тавре ки аз ин дуо маълум мешавад, эътиқод ва боварии мардум ба яке аз чор унсури табиат зиёд буда, оиди ҳар яке аз онҳо то ҳол дар забони

мардум истеъмол мегарданд.

Мардуми Бадахшон аз чумла сокинони ноҳияҳои Шуғнону Роштқалъа, Ишкошим ва Рушон дар назди обҳои муқаддаси чашмаҳое, ки ба исми бузургон марбутанд, дуою фотиҳа хонда, барояшон мурод металабанд, ки Чашмаи Бибӣ Фотиҳаи Захро, Шоҳ Бурҳони Валӣ, Шоҳ Абдоли Валӣ, Чашмаи Носири Хусрав, Чашмаи Хизр ва ғайра аз чумлаи онҳо мебошанд.

Хулоса, нисбат ба об мардум эътиқоди махсус дошта, дуову ниёиш барои он бо се забон- забонҳои помири, тоҷикӣ ва арабӣ ироъа мешаванд.

Ин дуоҳо дар шакли чумлаҳои сода, мураккаб ва назму насри мусаччаъ ифода ёфтаанд, яъне колбади махсус надоранд.

Матни дуоҳо дар аксар маврид устувор набуда, мувофиқи интиҳоби гӯянда баён мешаванд, яъне гӯянда калимаҳоро мувофиқи хости хеш баён месозад.

Дар матни аксари дуоҳо калимаҳои арабӣ истифода шудаанд. Аксарияти дуоҳо маъноӣ ғайримазҳабӣ ифода мекунанд. Дар ҳамаи дуоҳои нек марому таманноӣ инсон дар ҳаққи касе ё ашӯе буда, аз тарафи Худованд амалӣ шудани онро хостор ҳастанд. Аз ҷиҳати сохтори дохилии забонӣ ин воҳидҳо гоҳе аналитикӣ (якмаъно) ва гоҳе синтетикӣ (сермаъно) мебошанд.

Имрӯз аксари ин дуоҳо ва эътиқодот, ки боигарии забонҳои помири ба шумор камистеъмол гардида, бо тараккиёт ва ташаккули ҷамъият бо тадриҷ аз байн мераванд, ва барои нигоҳдории онҳо саъю кӯшиш бояд ба харҷ бурд.

АДАБИЁТ

1. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои Эронӣ, Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Додхоҳ, Душанбе 2001, 190 с.
2. Андреев М. С. Тоҷикони водии Хуф. Изд. АН. Тадж. ССР. Вып 1. Сталинабад, 1953, саҳ. 186.
3. Аламшоев М.М., «Древние верования шугнанцев, связанные с четырьмя элементами природы «Чор унсур»» Маҷмӯаи мақолот. Хоруғ-2013, 156 с.
4. Броимшоева М.Қ. Хусусиятҳои маъноӣ ва луғавии дуоҳо /Броимшоева М.Қ. // Паёми Донишгоҳи Хоруғ.-2018. №12-2.-С. 42-46.
5. Броимшоева М.Қ. Вижагиҳои забони эътиқодот ва дуоҳо оид ба яке аз чор унсури табиат-об. / Броимшоева М.Қ.// Паёми Донишгоҳи Хоруғ.-2018.- № 1-2.-С с.93-100.
6. Васильцов К. С. О почитании воды в религиозной практике народов Центральной Азии. http://www.kunskamera.ru/lib/rubricated/08/08_02/978-88431-211-1 МАЭ Ран.
7. «Дуо ва фотиҳаҳои Исмоилиён», мураттиб-Умед Мамадшерзодшоев ва дигарон. Душанбе-2015] 160 с.
8. Захро Муҳаззиб Наврӯзи хучаста-суннати дерин //Армуғон-1995, март шумораи 3.
9. Қуръони Карим (тарҷумаи Маҳдии кумшаҳӣ)/ Қуръони Карим (тарҷумаи Маҳдии кумшаҳӣ).-Техрон, 1313.-10033 с.
10. Мухиддинов И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX начало XX) 98 с.
11. Morgenstierne G. Etymological vocabulary of the Shughni Group. Morgensterne G. -Wiesbaden,1974.-505с.
12. Памир: природа, история, культура: Учеб. пособие/ Н. Ҷ. Ҷонбобоев, М. Я. Яминова. Бишкек- 2007.-74 с.
13. Обидов Д. Сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон. Обидов Д. --Китоби аввал,

- Душанбе: 2000. 200 с.
14. Раҳимӣ Д. Намунаҳое аз дуоҳои тоҷикӣ // Номаи Пажухишгоҳ, 2005.№ 8-10, с. 195-210.
 15. Стеблин –Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка/Стеблин –Каменский.-Санкт-Петербург, 1999.-461 с.
 16. Томас Барроу Санскрит / Томас Барроу Москва 1976, с.410
 17. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Фарҳанги забони тоҷикӣ, М.: Сов. энциклопедия, 1969.-728 с.
 18. Шакармамадов Н. Оинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон/ Шакармамадов- Хоруғ, 2012,- 100 с.
 19. Шакармамадов Н., Хӯҷаназаров Ҷ. Назаре ба яке аз навҳои таҳқиқнашудаи фолклории Бадахшони Тоҷикистон // Аҳбори АИ ҶТ. Силсилаи филология ва шарқшиносӣ. – Душанбе: Дониш. – 2009. - № 1. – С. 91.
 20. Шохуморов Абӯсаид. Памир-страна Ариев. /Абӯсаид Шохуморов - Душанбе: 1997, 85 с.
 21. Татьяна Ткаченко [https://fp.com ua/articles/podpiska](https://fp.com.ua/articles/podpiska)

ОБ ДАР ДУО ВА ЭЪТИҚОДИ МАРДУМИ БАДАХШОН

Муаллиф мақолаашро ба таҳқиқи дуоҳо ва эътиқоди мардуми Бадахшон оид ба яке аз унсурҳои табиат-об бахшидааст. Дар мақола оиди масъалаҳои таҳқиқнашудаи воҳидҳои забонӣ марбут ба об оварда шуда, мавриди таҳлил дода шудаанд. Маводҳои забони гирдовардашуда аз забони шуганӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд ва мавзӯи зикришуда бори аввал мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфтааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки дуоҳо ва эътиқодот оид ба об дар байни мардуми тоҷик аз замони пешин ҷой доштанд, ки аз ин маъхазҳо, китобҳои дарзамони гузашта таълифишуда ва таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ шаҳодат медиҳанд, аз ҷумла дар китоби муқаддаси «Авесто» ниёши оиди обу табиат ба таври фаровон ҷой доранд.

Калимаҳои калидӣ: этнос, фарҳанг, забон, сохтор, овоз, маъно, таҳқиқ, эътиқод, бовар, таъбир, унсур, дуо.

Маълумот дар бораи муаллиф: Броимшоева Муслима Киматшоевна - номзади илмҳои филологӣ, досент, мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. тел. +992 933027292, E-mail: mbroimshoeva@bk.ru

СИМВОЛ ВОДЫ В МОЛИТВАХ И ВЕРОВАНИЯХ НАРОДА БАДАХШАНА

Автор посвящает свою статью этнолингвистическому изучению молитв и верований народа Бадахшана. В данной статье подвергаются лингвистическому анализу малоизученные аспекта данной темы, связанные с понятием “вода”. Собранный материал на шугнанском языке переведен на таджикский язык. И данная тема рассматривается впервые.

Автор отметил, что молитвы и верования связанные с понятием воды у таджикского народа существуют с давних времен, о чем свидетельствуют архивные данные и публикации давно минувших эпох а также труды местных отечественных и зарубежных ученых, в особенности в священной книге “Авеста” -часто встречается восхваление воды и природы.

Ключевые слова: этнос, культура, язык, структура, звук, семантика, исследование, верование, интерпретация, элемент, молитва.

Сведения об авторе: Броимшоева Муслима Киматшоевна - кандидат филологических наук, зав. кафедрой таджикского языка Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, тел. +992 933027292, E-mail: mbroimshoeva@bk.ru

SYMBOL OF WATER IN PRAYER AND BELIEFS OF THE PEOPLE OF BADAKHSAN

The author devotes his ethnolinguistic article to the study of prayer and beliefs of the people of

Badakhshan. This article examines little-studied topics in linguistic analysis related to the element of water. The collected material in the Shughni language was translated into Tajik. In addition this topic is being considered for the first time.

The author noted that prayers and beliefs associated with the element of water among the Tajik people have existed since ancient times, as evidenced by the primary source of books published in ancient times, and the research of local domestic and foreign scientists, especially in the sacred book of Avesto, the praise of water and nature have special significance .

Key words: *ethnos, culture, language, water, structure, sound, semantic research, faith, interpretation, element, prayer.*

Information about the author: Broimshoeva M.Q. Candidate of philological sciences, Head of Tajik language Department of Khorog State University named after M. Nasarshoev, Phone: +992 933027292, E-mail: mbroimshoeva@bk.ru

УДК 811.161.1

ФИТОНИМИЧЕСКИЕ И ЗООНИМИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ В СОСТАВЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК (НА ПРИМЕРЕ ГОРОНСКОГО ГОВОРА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА)

Курбонбекова Г.О.

Хорогский государственный университет

Культурно-национальные особенности каждого языка прежде всего указывают на наличие в них лексических единиц, которые ярко отражают культурно - языковую характеристику носителей языка. Одними из таких единиц в горонском говоре являются пословицы и поговорки, с помощью которых ярко выражается восприятие жизненных реалий. Анализ поговорок и пословиц показал, что в данном говоре наблюдается большое количество пословиц с фитонимическими и зоонимическими компонентами. Основной причиной использования фитонимических и зоонимических компонентов в составе пословиц и поговорок является непосредственное взаимодействие человека с природой и их влияние на человеческую самобытность.

Следует отметить, что среди коллекций у пословиц и поговорок выделяются:

- а) общетаджикские пословицы и поговорки;
- б) диалектные пословицы и поговорки.

Первая группа лексических единиц которая часто наблюдается в составе пословиц и поговорок в горонском говоре это названия элементов флоры – фитонимы, которые служат для метафорического значения мыслей в составе этих лексических единиц. Главными фитонимическими элементами пословиц и поговорок в горонском говоре являются названия цветов, фруктов и овощей, с характерными свойствами которых передаются основные замыслы носителей языка и которые служат для усиления передачи мыслей. Часто употребляемый фитонимический компонент в пословицах и поговорках в горонском говоре считается фитоним гул – «цветок», который несет в себе значение прекрасного, нежности и хрупкости. Яркими примерами пословиц и поговорок горонского говора с фитонимическими компонентами служат следующие единицы:

Гул бе хор несту гушт бе сутхон. – «Нету цветка без щипов и мясо без костей» используется в горонском говоре в значении « у каждого человека свои грехи».

Гул мехурду гул мепушид. – “Кушала и одевалась как цветок” имеет значенияи “все делает выборочно”, “быть избалованным человеком”.

Гул бе хор нест духтар бе ёр. – «Нету цветка без щипов и девушки без парня»,

используется в значении «у каждого своя пара».

Дусти одам гулест. – Рука у человека – цветок используется в значении «талантливый человек».

Наряду с этими фитонимами в составе пословиц горонского говора также наблюдаются использование других фитонимических единиц, которые придают им коннотативную значимость:

Ай гундушк ки метарсй, арзън накор. – «Если боишься воробья не стоит сеять пайсу» – нужно всегда рисковать, постараться, эквивалент данной пословицы «Волков бояться в лес не ходить».

Ангур ай ангур ранг мегираву амсоя ай амсоя панд мегира. – «Виноград от винограда цветом схож, сосед от соседа учится жить» используется в значении «каждому должен быть пример».

Ангур хурди боғша напурс. – «Съел виноград, ни стоит интересоваться садом» имеет значение «чрезмерное любопытство».

То шамол нашава барги дърахт намечунба – «Пока не будет ветра, даже лист дерева не колыхнется» имеет в русском языке вариант пословицы: «не бывает дыма без огня».

Шаф-шаф накуну шафтолу бугу (Муз муз накуну гапа рост бизан) – «Не юли сразу скажи персик» имеет значение «не нужно ходить вокруг да около, говорить нужно прямо».

Як мауиза 40 қаландар хърдаст.– «Один изюм съеден 40 странствующими» используется в значении «быть везде и во всем вместе, слишком близкие люди».

Вторая группа компонентов пословиц и поговорок в горонском говоре составляют зоокомпоненты, с помощью которых выражаются также метафорическое и символическое значения. При изучении пословиц и поговорок в горонском говоре стало известно, что в их составе чаще всего использованы названия домашних и диких животных. Яркими примерами вышесказанного могут послужить следующие пословицы:

1. Гови бешира (късир) овозаш баланд.– «Корова у которой нету молока, мычит гроико» используется в значении «неумелый человек, с высокой хвalebностью, самохвал».
2. Гови пир кунчора хоб мебина. – «Старая корова видит во сне углы», используется в значении «у каждого своя мечта, свои желания».
3. Гови рихин ҳамара рихин мекуна. – русский вариант: Одна паршивая овца всё стадо портит. Используется в значении «из-за одного плохого человека страдают все».
4. Давидани гусола то дари кадон. – “Сколько телянок не бежит, всё равно в хлев возвращается”, используется в значении «все возвращается во кругу своя».
5. Гург гурга намехура. – “Волк волка ни съест”, формирует значение «плохого человека плохим и не нарекают, всё очевидно».
6. Гурги гушна ай чупон наметарса. – “Голодный волк даже чабана (пастуха) не бояться” – быть в отчаянии, без выходное положение.
7. Зубони гургора гургон медона.– “Волчий язык волкам знаком” используется в значении «быть ко двору, каждому нужен свой мир общения».
8. Пусти гурга ба руш кашидаст – “Кожу волка натянул на лицо используется в значении «очень плохой человек, нахальный». Также в горонском говоре для определения качеств невинности используется поговорка: «пусти меша ба руш кашидан», для определения значения неряшливости используется: «пусти хуга руш ба кашидаст».
9. Саг соибша намеёвад (алалаш).– “Собака даже хозяина не находит”, используется в значении «круговорот, все смешано в одну кучу».

10. Мо ба ту на гундушк, аз сари и шах (куҳ) да у шах (куҳ).– “Я для тебя ни воробей, с этой горы на ту”, используется в значении: «неугомонный, показушный», которое также имеет в горонском говоре ещё один схожий вариант: Мъ ба ть на харгуш , аз таи и пуш ба таи у пуш.
11. Лукмара зоғ ай даануш мебара.– “Даже сорока из его рта кусок украдёт” – быть слишком наивным, простым и простодушным.
12. Ин гург ага пашм диҳад, меши мануст. “Этот волк если даст клочок шерсти, будет моей овцой” – «слишком ценная вещь, неповторимая вещь».
13. Ризқта ки да сари санг мондӣ, зоғ мебара.– “Если оставил своё на камне, ворона унесёт” – «потерять своё из-за лени и бездействия».
14. Душман ки камбудии дига наёфт , мегад дъмби сагът каль.–“Если враг не нашел что-нибудь ещё то скажет хвост твоей собаки кривой”.– используется в значении «искать чужие изъяны и ошибки».
15. Шутур качии худша намебина, ба дигаро кач мегад. –“Верблюду не видит свои изъяны, а других указывает” в русском языке имеет вариант «видит соринку в чужом глазу в своём бревна не видит».
16. Шутура ба чумча оw додан. –Дать верблюду из ложки напиться (перевод) – «быть мелочником».
17. Қурбоққа шу дора, обру дора.– «Если у лягушки есть муж, авторитет у неё тоже есть», используется в значении «всё ценится от уровня твоего семейного состояния».
18. Қурбоққа гуфтаст: бур – бур кънъм оw да даанум пър меша, накунам дълъм мекафа.–«Лягушка говорит: если голос подаю, вода в рот попадает, если молчу, сердце замирает» – в значении «быть нетерпеливым, беспокойным».
19. Муши дар (беруна) омаду муши хонара бароwърд. – “Уличная мышь выгнала домашнюю”– «чрезмерная наглость».
20. Ба як тир ду нахчир.– русский вариант: “Одним выстрелом убить двух зайцев”, используется в значении «быть слишком проворным, шустрым».
21. Гоwа ба пеши корд мебарано, ё корда ба пеши гоw. – “Корову принесут к мяснику, или мясника привести к корове”. Другой вариант в горонском говоре: Хара ба пеши бор мебарано бора ба пеши хар .– Осла нужно принести к грузу а не груз к ослу, которые используются в значении: « нужно действовать обдуманно, не томить ожиданием».
22. Гург чупони намекуна. – “Волк постухом nebudeт” используется в значении «плохой человек хорошим не будет», выражение недоверия, сомнения.
23. Каргас вақти мурдан Помер мера. – Гриф перед смертью летит на Памир (родные края) – человек всегда в трудные моменты жизни возвращается в родные края. Здесь Памир отмечен как горный регион метафорически обозначая родные края, так как каргас–гриф обитает в горных регионах.
24. Руба ё шер? – Лиса или лев (дослов. перевод) – «выиграл или проиграл», хороший результат или плохой.
25. Як руз бошу хурус бош.– “Жить одним днём как петух», используется в значении «жить одним днём припеваючи, не думать о последствиях”.
26. Буз дар оwу думуш цук. – «У козла в отчаянии хвост вставший» .– «выражение предупреждения, указывающий знак».
27. Ай пушти як шупуш пустина сухт //барои як кайк пустина сухт.–«Из-за одной вши полушубок сжег»– один паршивый человек чернит всех подряд.
28. Зъбонуш лумлаи мърғон wори. –«Язык как стая птиц» – слишком болтливый

человек.

29. Муш ки да хафък бзана.– “Мышь упавшая в пену (воду)”.– слишком худой, немощный.

Таким образом, лингвокультурное исследование пословиц и поговорок в горонском говоре таджикского языка показал, что в их составе был использован множество фитонимических и зоонимических компонентов, с помощью которых отражалось восприятие проявления реального мира со стороны носителей языка. Наряду с этим, использование этих компонентов в составе пословиц и поговорок послужило для образного выражения мыслей. Использование большого количества названий флоры и представителей фауны указывает на непосредственное взаимодействие между человеком и природой. Из числа фитокомпонентов в составе пословиц и поговорок горонского говора чаще всего упоминались названия цветов, фруктов и овощей: гъл (цветок), ангур (виноград), к числу часто употребляемых зоокомпонентов в составе пословиц входят названия домашних и диких животных: саг (собака), пьшък (кошка), асп (лошадь), хар (осёл), шер (лев), фил (слон), гърг (волк), руба (лиса). Исследование показало, что ни все фитокомпоненты и зоокомпоненты в составе пословиц горонского говора отражают одинаковую эмоциональную характеристику. Некоторые выражают положительные значения, некоторые отражают отрицательные значения, некоторые вовсе имеют двусмысленную подоплеку.

Исходя из данного исследования, можно сказать, что использование фитокомпонентов и зоокомпонентов в пословицах и поговорках горонского говора послужило для выражения культурно-национальной характеристики жителей региона.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдулкаримова, П.А. Фразеологические и паремиологические единицы эмотивной семантики с компонентом-зоонимом в аварском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук /П. А. Абдулкаримова. – Махачкала, 2012. – 185 с.
2. Гафарова, К.Т. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с зоонимами и фитонимами в таджикском, немецком и русском языках: автореферат дис... кандидата филологических наук:/ К.Т.Гафарова. –Душанбе, 2007. – 24с.
3. Инчина, Ю.А. Национально-культурная специфика фразеологизмов с зоонимическим компонентом в трёхязычной ситуации: на материале русского, английского и немецкого языков: автореф. . канд. филол. наук: / Ю.А. Инчина. – Москва, 2002. – 22 с.
4. Литвин, Ф.А., Гутман, Е.А., Черемисина, М.И. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале рус., англ. и франц. языков) / Ф.А. Литвин, Е.А. Гутман, М.И. Черемисина// Национально-культурная специфика речевого поведения.–М.: Наука,1977. – С. 147 - 165.
5. Шердилова С. Этнолингвистическое исследование лексики горонского говора таджикского языка – Душанбе- 2023- 48с.
6. Норов, Ш.А. Лексико-семантические особенности анималистических паремий в таджикском и их аналогии в английском языке): дис. ... канд. филол. наук: / Ш.А Норов. –Душанбе , 2018–202с.
7. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка / А.З.Розенфельд.– Ленинград, 1971. –192 с.
8. Соколова, М.В. Лингвокультурологическая специфика фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в марийском и финском языках: автореф. ... дис. ... канд. филол. наук: / М. В. Соколова. – Чебоксары, 2015 . –23 с.
9. Солнцева, Н.В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и

- немецкого языков в этносемантическом аспекте: дис. ... канд. филол. наук: / Н. В. Солнцева. – Омск, 2015. – 220 с.
10. Титова, О.А. Фразеологизмы-антропономинанты оценочного характера в современном английском языке: дис...канд. филол. наук.:/ О.А.Титова. –Москва, 2011. –223 с.
 11. Тишкина, Д.А. Фразеологические единицы с компонентом- зоонимом в английском и русском языках: сопоставительный анализ: дис. ... канд. филол. наук: / Д.А. Тишкина. –Казань,2008. – 219с.
 12. Федуленкова, Т.Н. Пословицы во фразеологическом поле: когнитивный, дискурсивный, сопоставительный аспекты: монография / Науч. ред. Т.Н. Федуленкова. - Владимир, 2017. – 232 с.
 13. Oxford dictionary of Idioms.– United States: Oxford University Press, 1999, 2004.– 352 p.
 14. Фарҳанги забони тоҷикӣ., Ҷ.1,– М.: Советская энциклопедия, 1969. – 941с.
 15. Фарҳанги забони тоҷикӣ., Ҷ.2,– М.: Советская энциклопедия, 1969. – 946с.
 16. Фозилов, М.Фарҳанги ибораҳои рехта. / М.Фозилов, Ҷ.1. – Душанбе: Дониш,1964. –952с.
 17. Фозилов,М. Фарҳанги ибораҳои рехта. / М.Фозилов, Ҷ. – Душанбе: Дониш,1964–802с.

ФИТОНИМИЧЕСКИЕ И ЗООНИМИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ В СОСТАВЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК ГОРОНСКОГО ГОВОРА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена изучению путей использования фитонимических и зоонимических компонентов в составе пословиц и поговорок в горонском говоре таджикского языка. Изучение этих единиц показало, что пословицы и поговорки горонского говора таджикского языка с этими компонентами отражают культурно-национальные особенности жителей долины Горон, с помощью которых выражается национальная характеристика носителей языка. Пословицы и поговорки горонского говора с фитокомпонентами и зоокомпонентами выражают образность и выразительность мыслей говорящего. Эти единицы передаются из года в год и используются со стороны выходцев разных социальных групп. Содержательное значение поговорок в горонском говоре с фитокомпонентами и зоокомпонентами отражает единый принцип отношения человека к животному миру в определенных этнокультурных рамках.

Ключевые слова: *фитокомпоненты и зоокомпоненты, пословицы и поговорки горонского говора, культурно-национальные особенности, образность и выразительность мыслей, усиление передачи мыслей, единый принцип человека и животного мира, определенная этнокультурная рамка.*

Сведения об авторе: Курбонбеова Гулангис Ошурбековна – ассистент кафедры русского языка и литературы Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, Республика Таджикистан, г. Хорог, улица Шириншо Шохтемурова 109, электронная почта: gulangis qurbonbekova88@gmail.com, (+992) 9394449704.

КОМПОНЕНТҲОИ ФИТОНИМӢ ВА ЗООНИМӢ ДАР ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР АСОСИ МАВОДИ ГӢЙИШИ ҒОРОНИИ ЗАБОНИ ТОӢИКӢ

Мақола ба омӯзиши компонентҳои фитонимӣ ва зоонимии зарбулмасалу мақолҳои гӯйиши ғоронӣ бахшида шуда, омӯзиши ин гурӯҳи лексикӣ нишон дод, ки зарбулмасалҳои лаҳҷаи ғоронӣ бо фитокомпонентҳо ва зоокомпонентҳо хусусиятҳои милли-фарҳангии сокинони Ғоронро нишон дода, тавассути онҳо хосиятҳои милли соҳибзабонон ифода гардидааст. Зарбулмасалу мақолҳо дар гӯйиши ғоронӣ бо фитокомпонентҳо ва зоокомпонентҳо воқеӣ буда, тавассути онҳо фикр образнок ва таъсирбахши ифода меёбанд. Ин гурӯҳи лугавӣ аз давра ба давраи дигар гузашта аз тарафи қишрҳои гуногуни илтимой барои тақвият бахшидани фикри хеш истифода

бурда мешаванд. Мундариъаи маъноии зарбулмасалҳои дар гӯйиши горонӣ бо фитокомпонентҳо ва зоокомпонентҳо принципи ягонагии инсон ва олами ҳайвонотро дар чаҳорҷӯбаи мушаххаси этномаданӣ инъикос мекунад.

Калимаҳои калидӣ: *компонентҳои фитонимӣ ва зоонимӣ, зарбулмасалу мақолҳои гӯйиши горонӣ, хусусиятҳои миллӣ-фарҳангӣ, образнок ва таъсирбахшии фикр, тақвият бахшидани фикр, принципи ягонагии инсон ва олами ҳайвонот, чаҳорҷӯбаи мушаххаси этномаданӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Қурбонбекова Гулангис Ошурбековна – ассистенти кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, ш.Хоруғ, кӯчаи Шириншо Шоҳтемур 109, почтаи электронӣ: gulangis qurbonbekova88@gmail.com, (+992) 9394449704.

PHYTONYMIC AND ZOONYMIC COMPONENTS OF PROVERBS AND SAYING OF THE GORON DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the study of ways of using phytonymic and zoonymic components in the composition of proverbs and sayings of the Goron dialect of the Tajik language.

The study of these units showed that the proverbs and sayings of the Goron dialect of the Tajik language with these components reflect the cultural and national characteristics of the people of Goron valley, with the help of which are expressed the national characteristics of native speakers.

Proverbs and sayings of the Goron dialect with phytocomponents and zoocomponents expressed the figurativeness and expressiveness of the speaker's thoughts. These units pass from year to year and are used by people from different social groups. The substantive meaning of sayings of the Goron dialect with phytocomponents and zoocomponents reflects the unified principle of the relationship of man with the animal world within certain ethno-cultural frameworks.

Key words: *phytocomponents and zoocomponents, proverbs and sayings of the Goron dialect, cultural-national features, figurativeness and expressiveness of the speaker's thought, increased thoughts transfer, the unified principle of the relationship of man with the animal world, certain ethno-cultural frameworks.*

Information about author: Qurbonbekova Gulangis Oshurbekovna – Assistant of the Department of Russian language and literature at Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Republic of Tajikistan, Khorog city, 109 Shirinsho Shohtemur street, E-mail: gulangis qurbonbekova88@gmail.com (+992) 9394449704.

УДК: 81

КАЧЕСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАСНЫХ ПО РЯДУ И ПОДЪЁМУ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Назарбекова З.Ф., Аламшоев М.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

В статье описывается качественная характеристика гласных и рассматриваются виды гласных звуков, а также основное внимание уделяется ряду и подъему гласных, встречающихся в английском и шугнанском языках.

Бондарко Л.В. подчеркивает, что «традиционно система гласных описывается в пространстве признаков, характеризующих артикуляцию, а именно: ряд, подъем и огубленность» [1, 24]. Общеизвестно, что артикуляционное описание учитывает при произнесении гласных положение языка и губ. Положение языка может изменяться в двух отношениях: по степени подъема тела языка и по степени его продвижения вперед или назад. [3, 16]

Но прежде чем это сделаем, мы должны попытаться определить, что мы подразумеваем

под гласными звуками. С анатомической точки зрения человеческой дыхательной системы, существуют функции, где произносятся звуки. Когда мы произносим звуки, мы можем чувствовать вибрации, эти вибрации производятся голосовыми связками внутри человеческой гортани. Они вибрируются вместе, создавая звук, звук проходит через горло в рот, где он формируется языком и губами.

Одна общепризнанная точка зрения исходит из фонетической точки зрения, согласно которой гласные — это звуки, «в которых нет препятствий для потока воздуха, когда он проходит от гортани к губам» [12, 10].

Все теории фонологии утверждают, что разговорный язык может быть разбит на ряд звуковых единиц (фонем). Поэтому основным предметом фонологии является фонема. «Фонема представляет собой минимальную абстрактную лингвистическую единицу, реализуемую в речи в виде звуков речи, противопоставляемых другим фонемам одного и того же языка, чтобы различать значение морфем и слов» [7, 18].

Эта наименьшая независимая единица может вызвать изменение смысла. Питер Роуч, один из выдающихся британских фонетистов, называет фонемы «абстрактными звуками» [15, 13],

Во многих лингвистических описаниях звуки классифицируются как гласные или согласные. Фонетическая основа этого описания не проста. Лучшая ранняя работа по этой теме принадлежит Пайку [13, 36], который начал путем разделения сегментов другими способами. Прежде всего, он различал вокоиды и контоиды, причем вокоид определяется как центральный резонанс орального звука. Когда Пайк предложил свое определение, он сделал это в свете исследований Стетсона [14], подразумевая, что каждый слог связан с определенным видом речи дыхательной активностью, которую он назвал «пульс в грудной клетке». Лейдфог отмечает, что слоги не связаны с грудным пульсом [10, 88]. Фонетисты не смогли предложить альтернативное определение физиологических свойств слога. Лучшее, что мы можем сделать, это предположить, что слоги «необходимые единицы в организации и производстве высказываний» [10, 82]. Это нейрофизиологический или когнитивный взгляд на слог, а не артикуляционная фонетическая единица. Возможно, нам не следует даже пытаться предоставить физиологическое фонетическое определение слога.

Основными строительными блоками большинства систем гласных являются три качества, которые традиционно называют высоким-низким, передним-задним и закругленным и незакругленным.

Как отмечает Соколова: «Характерной объединяющей чертой вокализма всей шугнано-рушанской группы является противополжение долгих и кратких гласных. Однако, имея общую основу, вокализм отдельных диалектов имеет и существенные расхождения между собой. Во всей группе 4 различных системы вокализма: 1) шугнанская, 2) рушанская, 3) хуфская, 4) бартангская. Ошорский вокализм совпадает с бартангским. вокализм совпадает с шугнанским». [6, 86].

Характеристика качественных гласных в шугнанском языке были проведены немало исследований многими научными публицистами в сфере памирского языкознания, более ранняя работа качественных гласных была проведена, В.С. Соколовой в книге «Очерки по фонетике иранских языков». Соколова дала более детальную информацию о составе фонем и характеристику шугнанского вокализма.

Под качествами гласных фонем следует понимать такие меры, как: огубленные, неогубленные, верхнего или нижнего подъёма, передние или задние. Другое описывающее свойство касается относительной долготы (количества) гласных. Эти меры в совокупности можно применить, с точки зрения естественных языков для описания всех гласных. Наша

цель, данной статьи, как подчёркивалась ранее, является сравнение анализа подъёма и ряда.

В английском языке с точки зрения фонетического алфавита насчитывается в общем 44 фонем, гласные фонемы английского языка включают 21 гласных из которых 5 долгих /i:/, /u:/, /z:/, /ɔ:/ /ɑ:/, 7 кратких /ɪ/, /e/, /æ/, /ʌ/, /ɒ/, /ʊ/, /ə/, кроме того английские гласные делятся на дифтонги, монофтонги и дифтонгоиды.

Дифтонги в английском языке всего 8 1) ei, эi, ai, au, əu, eə, iə, uə. А также их называют скользящими гласными ‘gliding vowels’ т.е. когда один гласный звук плавно переходит в другой в результате движения губ или языка. Вопрос о фонематическом статусе английских дифтонгов является дискуссионным. Основными из критериев, подтверждающих монофонематический статус дифтонгов, считаются артикуляционная и силлабическая неделимость, морфологическая неразложимость дифтонгов, способность дифтонгов функционировать в системе гласных фонем как любая другая гласная фонема, т.е. способность целиком (а не покомпонентно) осуществлять смыслоразличительную функцию [2, 5]. Некоторые исследователи считают дифтонги бифонемными образованиями [15, 66]. Нечеткость критериев моно- и бифонемности Н.С. Трубецкого и А. Мартинэ уже подчеркивалась рядом исследователей [4, 79]

Как отмечает Пахалина: «Вокализм. Для всей группы, кроме сарыкольского языка, характерно противополжение долгих и кратких гласных». [5, 16]

Фонемы шугнанского языка делятся на гласные и согласные. Гласные шугнанского языка состоит из 10 фонем ê, ā, ū, ū̇, õ, ū̄, а, u, y, 7 долгих фонем ê, ā, ū, ū̇, õ, ū̄ и 3 краткие а, u, y.

Множество гласных, как и в английском, так и в шугнанском языках можно описать тремя традиционными измерениями высокий-низкий, задний-передний и округлый-незакругленный, причем первые два из них считаются названиями слуховых измерений.

Используя семитричную таблицу по классификации акад. Л.В. Щербы по шести ступеней подъёма, вокализм шугнанского языка можно расположить следующим образом:

Таблица 1.

и(ê)	ū	y
e	ū̇	ŷ(o)
ê	õ	
a	ā	

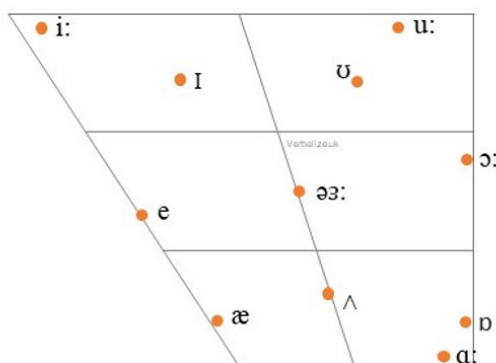
На таблице 1 показано расположение гласных, основных гласных в шугнанском языке, используя семитричную таблицу по классификации акад. Л.В. Щербы по шести ступеням подъёма, вокализма шугнанского языка.

Традиционно по положению языка по горизонтали английские и шугнанские гласные принято распределять на 1) гласные переднего ряда; 2) гласные заднего ряда; 3) гласные смешанного ряда.

При анализе системы гласных главным образом принимается во внимание идея Л.В. Щербы об отсутствии жестких мер между рядами гласных: «Абсолютное различение гласных по рядам невозможно. Движение языка по горизонтали является постепенным, а не скачкообразным» [8, 94]. Так, помимо традиционных для системы английского вокализма трех рядов выделяют передний отодвинутый назад ряд и задний продвинутый вперед ряд [4, 31]

Таблица 2.

Vowels chart (IPA) - English

На таблице 2 изображено расположение основных гласных в английском языке

По степени подъема языка по вертикали гласные принято делить на гласные высокого, среднего и низкого подъема, причем каждый из этих подъемов имеет две разновидности – широкую и узкую. При распределении гласных по степени подъема остается спорным вопросом о принадлежности гласного /ʌ/ к среднему или низкому подъему, причем это не связано с разницей в системе американского и британского вокализма. Так, некоторые относят данный гласный к гласным низкого подъема в обоих вариантах английского языка [10, 22]. Возможно, именно эта точка зрения достоверна, по крайней мере, для американского варианта английского языка.

В табл. 3 представлена система гласных английского языка [там же].

Таблица 3. Система гласных в английском языке

		Передний ряд	Передний отодвинутый ряд	Смешанный (средний) ряд	Задний продвинутый вперед ряд	Глубокий задний ряд
Высокий подъем	узк. разн.	i, iə				U
	шир. разн.		ɪ		ʊ, uə	
Средний подъем	узк. разн.	e, eɪ		ɜ, ə, əʊ		
	шир. разн.	eə			ʌ	
Низкий подъем	узк. разн.	aɪ				ɔ, ɔɪ
	шир. разн.	æ, aʊ				ɑ, ɒ

Таблица 4. Система гласных в шугнанском языке

		Передний ряд	Передний отодвинутый ряд	Смешанный (средний) ряд	Задний продвинутый вперед ряд	Глубокий задний ряд
Высокий подъем	узк. разн.	Û			Û	
	шир. разн.	и(ê)			У	Õ

Средний подъем	узк. разн.			ÿ		
	шир. разн.					
Низкий подъем	узк. разн.	ê,		А		А
	шир. разн.	Е				ā

В табл. 4 представлена система гласных шугнанского языка

В нашем исследовании гласных мы продолжим использовать традиционные термины «высокий-низкий», «средний-низкий» и «задний-передний», и мы будем ссылаться на эти измерения как на «высокий подъем», «средний подъем» и «низкий подъем».

Высокий подъем гласных как в английском так и в шугнанском языках рот более прикрыт потому что позиция языка находится на верхнем подъеме, т.е. в английском языке к этому подъему относятся долгие гласные *i*, *iə*, а в шугнанском языке относятся гласные. Низкий подъем гласных рот более открыт потому что позиция языка находится ниже.

Однако некоторые фонетисты иного мнения и этот вопрос до сих пор остается спорным. Как видно выше из указанных таблиц в английском языке (таб. 3) насчитывается около 20 гласных фонем, в шугнанском языке 10 гласных фонем (таб. 4). По ряду и подъёму встречаются некоторые различия английских и шугнанских фонем, например к гласным фонемам английского языка переднего ряда, высокого подъема, узкой разновидности относятся две фонемы *i*, *iə*, фонема к широкой разновидности не отмечается. В шугнанском языке к переднему ряду, высокого подъема, узк. разн., относится фонема *ū*, а к шир. разн. и (*ê*). К переднему ряду среднего подъема, к узкой разновидности английского языка относятся фонемы *e*, *eɪ*, к широкой разновидности относится *eə*. В шугнанском языке фонемы к данному ряду и подъёму не отмечаются. К переднему ряду заднего подъема узкой и широкой разновидностями зафиксированы в обоих языках, в английском языке *aɪ*, *æ*, *aʊ*, в шугнанском языке *ê*, *e*. Далее, вторая колонка данных таблиц (таб. 3 и 4) относится к переднему отодвинутому ряду в шугнанском языке данная фонема не отмечена ни по ряду ни по подъёму, в английском языке отмечена всего лишь одна фонема *i* к высокому подъёму, узкой разновидности. В английском языке фонемы к среднему ряду, среднему подъёму, узк.разн. *ɜ*, *ə*, *əʊ*. В шугнанском языке к данному ряду относятся фонемы *а* к узк. разн., *ā* к шир.разн., низкому подъёму. К заднему продвинутому ряду зафиксированы в обоих языках разница лишь по подъёму в английском языке по данному ряду, высокому подъёму относятся *ʊ*, *ʊə* к среднему подъёму относится *ʌ*. При распределении гласных по степени подъема остается спорным вопрос о принадлежности гласного к среднему или низкому подъёму, причем это не связано с разницей в системе американского и британского вокализма. Так, некоторые относят данный гласный к гласным низкого подъема в обоих вариантах английского языка [10, 24].

В шугнанском языке по высокому подъёму, узкой разновидности причисляется фонема *ÿ*(*o*) и к широкой разновидности *ū*, *o*. К глубокому заднему ряду английских фонем насчитывается несколько фонем, *u*, *ə*, *ɔ*, *ɑ*, *ɒ*. Первая из перечисленных фонем относится высокому подъёму, далее из перечисленных относятся к низкому подъёму, что касается шугнанского языка по данному ряду фонема *ō* относится к высокому подъёму.

Проведенный сопоставительный анализ гласных фонем по ряду и подъёму позволяет заметить существование значительного сходства, чем отличий при характеристике английского и шугнанского языков.

Сопоставление артикуляции гласных звуков английского или иного языка свидетельствует о том, что они произносятся при помощи различных, характерно разным языкам приемов, которые образуют артикуляторную базу каждого конкретного языка [8]. Гласные фонемы всех сопоставляемых языков различаются количеством, качеством, и употреблением. В английском языке – 20 гласных фонем, в шугнанском 10 фонем. Артикуляционные характеристики и различительные признаки фонем совпадают, лишь некоторые фонемы английского языка æ переднего ряда низкого подъема и фонема шугнанского языка ê переднего ряда низкого подъема, т.е. фонемы в обоих языках имеют одну и ту же разновидность. А так же перечисленные ниже фонемы английского языка i:, u:, o:, a: и фонемы шугнанского ā, ū, ō, ū, ū имеют сходство по ряду, по подъёму а также по узкой и широкой разновидностям. Но другие гласные фонемы по ряду и подъёму отличаются различительными оттенками, что нами рассматриваются в дальнейшем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бондарко, Л. В. Фонетика современного русского языка. – СПб., 1998.
2. Демидов, А.К. Анализ дифтонгов в системе вокализма американского и британского вариантов английского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1983.
3. Деркач, С.В. Фонетические свойства гласных в спонтанной речи. Монография / – Благовещенск: Изд-во АмГУ, 2013. – 198 с.
4. Зиндер, Л.Р. Общая фонетика. – М., 1979.
5. Пахалина, 1969 – Пахалина Т.Н. Памирские языки. М., 1969.
6. Соколова, В.С. Очерки по фонетике иранских языков. Ленинград.Издательство Академии наук СССР, 1953. — 247 с.
7. Соколова, М.А. Теоретическая фонетика английского языка / М. А. Соколова, И. С. Тихонова, Р. М. Тихонова, Е. Л. Фрейдина. – Дубна: Феникс, 2010. – 192 с.
8. Скурихина Я.А. Сравнительный анализ фонем русского и английского языков / Я.А. Скурихина, Ф.Ф. Якупова, С.С. Боднар // Сборник научных трудов ОПиВКН ИМОИиВ К(П)ФУ «TerraLinguae et Reliquiae». – 2014. – С. 194–197.
9. Щерба, Л. В. Русские гласные в количественном и качественном отношении. – СПб., 1912. – 155 с.
10. Ladefoged, P. (1967) Three areas of experimental phonetics. London: Oxford University Press.
11. Lewis, J.W. Happy land reconnoitered: the unstressed word-final -y vowels in General British pronunciation // Studies in the Pronunciation of English. A commemorative volume in honor of Gimson A.C. / ed. by S. Ramsaran. – Gr. Br., Padstow, Cornwall, 1990. – P. 159-167.
12. Peter Roach. (2009) English Phonetics and Phonology. Cambridge University Press 2009. p. 243
13. Pike, K. L. (1943) Phonetics. Ann Arbor: University of Michigan Press.
14. Stetson, R.H. (1928) Motor phonetics. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
15. Trager, G.L., Bloch, B. The syllabic phonemes of English // Language. – 1941. – № 3.

КАЧЕСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАСНЫХ ПО РЯДУ И ПОДЪЁМУ В АНГЛИСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье проводится сопоставительный анализ гласных фонем по ряду и подъёму и который позволяет заметить существование значительного сходства, чем отличий при характеристике английского и шугнанского языков. Выясняется, что по артикуляции гласных

звуків англійського і шугнанського часто произносяться при помощи різних, характерно різними мовами прийомів, які утворюють артикуляторну базу кожного конкретного мови. Приклади показують, що в англійській мові використовуються 20 голосних фонем, а в шугнанській 10 голосних фонем. Однакові за произношенням голосні *æ* переднього ряду низкого підйому англійської мови і фонема шугнанської мови *ê* переднього ряду низкого підйому, т.е. фонем в обох мовах мають одну і ту ж різноманітність. А так же перераховані фонем англійської мови *i:*, *u:*, *o:*, *a:* і фонем шугнанської *ā*, *ū*, *ō*, *ỵ*, *ụ̄* мають схожість за рядом, за підйомом а також за вузькою і широкою різноманітністю. Але інші голосні фонем обох мов за рядом і підйомом відрізняються різними відтінками, що і будуть розглянуті в наступному

Ключові слова: характеристика голосних, аналіз, вокалізм шугнанської мови, голосні звуки, фонема, позиція, ряд і підйом, фонетична одиниця.

Сведения об авторах: Аламшоев Мукбилшо Мирзовафоевич доктор филологических наук, профессор. Хорогский государственный университет (ХоГУ) имени М. Назаршоева, Таджикистан. Тел: +992934520925; e-mail: mukbil07@mail.ru. Назарбекова Зухро Фарруховна. Соискатель кафедры английской филологии преподаватель английского языка. Хорогский государственный университет (ХоГУ) имени М. Назаршоева, Таджикистан. Тел: +992933331471; e-mail: znazarbekova7@gmail.com

ХУСУСИЯТИ СИФАТИИ САДОНОҚҲО АЗ РӢИ ҚАТОР ВА БОЛОРАВИИ ЗАБОНИ ДАР АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур аз рӯи таҳлили қатор ва бардошти садонокҳо маълум мешавад, ки дар ҳар ду забон англисӣ ва шугнонӣ якрангӣ дучор мешавад. Муайян мешавад, ки артикулятсияи овозҳои садонокҳои забони англисӣ ва шугнонӣ бо роҳҳои гуногун дида мешавад ва ин усули асосии кушоиши талаффузи онҳо мебошад. Мавод нишон медиҳад, ки дар забони англисӣ 20 фонемаи садонок ва дар шугнонӣ 10 фонемаи садонок мавҷуданд. Фонемаи *æ* қатори пеш, бардошти поёни забони англисӣ ба фонемаи *ê* қатори пеши бардошти поёни забони шугнонӣ монанд аст. Ба ғайр аз ин фонемаҳои *i:*, *u:*, *o:*, *a:* англисӣ бо фонемаҳои *ā*, *ū*, *ō*, *ỵ*, *ụ̄* шугнонӣ монандиро аз рӯи хусусиятҳои ҳудашон доир мекунад. Лекин фонемаҳои садонокҳои ҳар ду забон аз рӯи қатор ва бардошт бо хусусиятҳои ҳудашон фарқияти зиёдеро доранд, ки дар оянда зеро назар гирифта мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: хусусиятҳои садонок, таҳлил, вокалізми забони шугнонӣ, садонок, фонема, мавқеъ, қатор ва бардошт, воҳиди фонетикӣ

Маълумот оиди муаллиф: Назарбекова Зухра Фарруховна. Унвонҷӯи факултети забонҳои хориҷӣ, кафедраи филологияи англис. znazarbekova7@gmail.com. Аламшоев Мукбилшо Мирзовафоевич доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел: +992934520925. ; e-mail: mukbil07@mail.ru

QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF VOWELS BY ROW AND RISE IN ENGLISH

This article includes comparative analysis of vowel phonemes based on the row and rising position in tongue which spots the remarkable similarities rather than differences in characterizing English and Shugni languages. It ascertains that the articulation of vowel sounds in English and Shugni languages are produced due to different ways of language features that develop articulatory base of each specific language. The material shows that there are 20 vowel phonemes in English and 10 vowel phonemes in Shugni languages. The vowels *æ* of the front row in the low rise of English language and the phoneme of Shughni language *ê* of the front row in the low rise are the same in pronunciation, i.e. the phonemes in both languages have the same variety. The listed phonemes of English language *i:*, *u:*, *o:*, *a:* and the phonemes of Shugni language *ā*, *ū*, *ō*, *ỵ*, *ụ̄* are similar in row, in rise, and also in narrow and wide varieties. But other vowel phonemes of both languages differ in their row and rise in distinctive shades, which will be considered in the future.

Key words: characteristics of vowels, analysis, vocalism of the Shugni language, vowels, phoneme, position, row and rise, phonetic unit.

Information about the authors: Alamshoev Muqbilsho Muzafarovich – Professor of the Department of Asian Languages of Khorog State University named after M. Nazarshoev, Tajikistan. email: mukbil07@mail.ru. Nazarbekova Farukhovna Zuhro. – The instructor of English Language Department, Foreign Languages Faculty, Researcher, Khorog State University named after M. Nazarshoev, Tajikistan. e-mail: znazarbekova7@gmail.com

УДК: 821.222.8 (тадж.)

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ АНТРОПОНИМИЯИ БАДАХШОН

Насрадиншоев А.Н.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Антропонимия як соҳаи ономастика буда, оид ба қонуниятҳои пайдоишу инкишоф, маънидод, сохту таркиб, ҳудуди интишор ва ҷанбаҳои иҷтимоиву этнографии ҳамагуна номҳои шахс – ном, номи падар, тахаллус, лақаб, куния ва ғайра баҳс мекунад. Антропонимҳо ба фардию гурӯҳӣ, коллективию ҳудудӣ, адабиву бадеӣ, лаҳҷавию минтақавӣ, реаливу мифӣ чудо мешаванд. Мисли соҳаҳои дигари ономастика антропонимия усулу роҳҳои гуногуни тадқиқотӣ дошта, бо илмҳои адабиётшиносӣ, услубшиносӣ, этнография, сотсиология, таърих, география ва раваншиносӣ алоқаманд аст. Номҳо маҳсули тафаккури давраҳои гуногуни инкишофи ҷамъият буда, сарвати маънавий, ганҷинаи боэътимоди таъриху маданият ва як ҳиссаи фонди луғавии забони халқ маҳсуб мешаванд ва дар шарҳу маънидод ва таҳлили маъсалаҳои гуногуни этимология, калимасозӣ, фонетика, грамматика ва дигар қисматҳои забоншиносӣ кӯмаки калон мерасонанд. Илова бар ин, номҳо тарзи зисту зиндагии мардумро дар замонҳои гуногун бо дарбаргирии ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маданият онҳо ҳам акс мекунанд.

Дар тадқиқу таҳлили исмҳои хос олимони машҳури ҷаҳонӣ, русӣ ва эронӣ, ба монанди Э.М. Мурзаев, В.Д.Бондалетов, В.А. Никонов, А.Л.Хромов, В.С.Расторгуева, Г.Ф.Сатторов, Н.В.Подолская, Муҳаммад Муин, Мансури Расгори Фасои, Ҳусайн Шохиди Мозандарони, нақши бузург гузоштаанд.

Аз муҳаққиқон-забоншиносони Ҷумҳурии Тоҷикистон А.Л.Хромов, Р.Х.Додихудоев, Н. Офаридаев (10), Ҷ.Алимӣ, О.Ғафуров, Ш.Исмоилов, М.Шодиев, Д.Ҳомидов, Қурбонмамадов С. (7), Р.Шоева (13), С.Абдуллоева (1) ва ҷанде дигарон доир ба исмҳои хос (маҳсусан антропонимия ва топонимияи ҳудудҳои ҷумҳурӣ ва берун аз он) ва осори адибон тадқиқоти илмӣ анҷом додаанд. Масалан, Р.Шоева дар мавзӯи «Антропономияи қиссаи сеҳрангези «Самаки Айёр»-ро ва С. Абдуллоева «Форснома»-и Ибни ал-Балхиро (1) мавриди тадқиқ қарор додаанд. Оид ба антропонимҳои Бадахшон мақолаҳои илмӣ Карамшоев Д. (5,6) Офаридаев Н. (10) қобили қайданд. Мусаллам аст, ки ному номгузорӣ дар Бадахшон ба ҳурфу одат, расму русум, вазъи иҷтимоӣ халқ таърихан вобастагии зич дорад. Албатта, ҳар як инсон меҳодад, ки фарзандашро номи зебову мувофиқ гузорад. О.Ғафуров роҷеъ ба антропонимика чунин мулоҳиза кардааст. «Антропонимика, ки илми тадқиқи исми хоси одам аст, бояд бесарумомонии ин соҳа, ҳарачу марачи номгузориро бартараф намуда, дар интиҳоби номҳои зебою хубмаъно ёрӣ расонад.» (13.32). Дар ин сурат дар номгузорӣ орзую омили халқ низ таҷассум мегардад. Таҳқиқи номҳои қасон, маҳсусан, антропонимҳои Бадахшон бисёр хусусиятҳои ҷолиб доранд. Мардуми Бадахшон аз қадим боз ба китоб муҳаббати бениҳоят доштанд. Асарҳои классикӣ, илмӣ, маҳсусан, асарҳои фалсафӣ мутолиа менамуданд. Аз ин рӯ гуфта метавонем, ки як қатор номҳо тавассути асарҳои бадеию илмӣ ба номгузорию ин минтақа дохил шудаанд. Масалан, номҳои Табрез, Эрон, Юнон, Рум, Араб, Миср, Чин ва монанди инҳо. Албатта, пайдоиши ин номҳо ба таъсири дини Ислом низ вобастагӣ дорад. Як қатор номҳо аз

номҳои минтақаҳои Тоҷикистон номгузорӣ шудаанд. Балчувон, Ҳисорӣ, Зарафшон ва монанди инҳо. Баъзе номҳо бошанд аз номҳои маҳалҳои дохили Бадахшон номгузорӣ шудаанд. Ба мисли: Ғундӣҷ, Ванҷигул, Бадахшӯн, Вамарӣҷ, Помир ва монанди инҳо. Бештари ин номҳо ба ҷои таваллуд ва ҷои зист марбутанд. Аз Шуғнон аст, вале чун дар Рӯшон таваллуд шудааст, номаш Рӯшӯнгул, ё дар Ванҷ таваллуд шудааст, номаш Ванҷигул гузошта шудааст. Дар Помир (он вақт Помир гуфта танҳо худуди имрӯзаи ноҳияи Мурғобро дар назар доштанд) Помир номгузорӣ кардаанд.

Номҳое, ки бо номи мавзӯҳои берун аз худуди Тоҷикистон номгузорӣ шудаанд.

Номҳои марбути Арабистон ва мавзӯҳои он. Дар бисёр унсурҳои мардуми Бадахшон нишонаҳои вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии мардуми араб ба назар мерасад, ки ин ба паҳншавии дину мубини Ислому марбут аст. (2, 41) Дар Бадахшон, махсусан дар Шуғнону Рӯшон як қатор номҳои одамон бо номҳои мавзӯҳои ҷуғрофии Арабистон номгузорӣ шудаанд. Бояд ёдовар шуд, ки номҳои мазкур албатта бо паҳншавии дини Ислому ва таълимоти он вобастагӣ доранд. Албатта, он давра кам одамоне буданд, ки Арабистонро дида бошанд. Номҳо бошанд, тавассути китобҳои динӣ, фалсафӣ ва бадеӣ ба номгузориҳои номҳои одамон гузаштаанд. Бо номи худи давлати Араб дар Бадахшон як қатор номҳо бо иловаи анҷомаҳои номсозии хоси ин минтақа номҳои одамон номгузорӣ шудаанд. Ба мисли:

Арабшо - Араб+шо, номи мардона. н. Шуғнон д. Чарсем. Араб номи мамлакат, шо (шоҳ) анҷомаи номсозии маъмули Бадахшон.

Зайнулараб - Зайн+ул+араб, номи занона, н. Рошткалга, д. Сежд, шаҳри Хоруғ.

Саййдараб - Саййд+араб, номи мардона, н. Шуғнон. д. Сижд

Дар номҳои овардашуда ба вожаи Араб анҷомаҳои -шо (шоҳ), зайн, ул ва Саид номҳои хоси одамон сохта шудаанд.

Инчунин топонимии Миср дар номсозии одамони Бадахшон маъмул буда, бештар бо он номҳои занона бо иловаи -гул, -намо ва -ик вучуд кардаанд. Ба мисли:

Мисригул - Миср+гул, номи занона (маъмул)

Мисрик - Миср +ик, номи занона, н. Шуғнон, Поршинев

Мисрнамо - Миср+намо, номи занона, н. Шуғнон, д. Мун

Инчунин бо исми шаҳри Мадина ва давлати Яман низ номи одамон ба қайд гирифта шудаанд.

Гулайман. Гул+йаман, номи занона. (маъмул)

Мадина. Номи занона. (маъмул)

Номҳои марбути Афғонистон ва мавзӯҳои он.

Доду гирифт, саводду тичорат, омаду рафти мардуми Бадахшон бо афғонҳои ҳамзабон ва ҳамдин пайваста аст. (2, 104) Мусаллам аст, ки номгузориҳои мамалакати ҳамсоия Афғонистон ба ин минтақа низ бетаъсир намонд.

Афғоншо афғон +шо, номи мардона, ш. Хоруғ

Кобулмо- Кобул+мо, номи занона, н. Шуғнон, д. Чарсем. Бо номи шаҳре дар Афғонистон, ки пойтахти он ба ҳисоб меравад, номгузорӣ шудааст.

Гуфтан ҷоиз аст, ки мардуми Бадахшон аз давраҳои пеш бо шаҳри Балхи Афғонистон рафтуомади зиёде доштанд. Бисёри адибон ва донишмандони Бадахшон, бахусус, Шуғнону Рӯшон ва Вахон дар мадрасаҳои динии Балх таҳсил менамуданд. Аз ин лиҳоз дар номгузориҳои одамон номи шаҳри Балх низ назаррас аст. Бо номи ин шаҳр дар Рӯшон ва Шуғнон номҳои мардона ба қайд гирифта шуданд.

Балх- номи мардона, н. Шуғнон. д. Поршинев

Балхийор- Балх+и+ёр, номи мардона. н. Рӯшон.

Як қатор номҳои касон бо номи мавзӯҳои на он қадар маъмули Афғонистон ба

мисли Санглич, Хутан ва монанди инҳо номгузорӣ шудаанд.

Санглич – номи мардона, н. Рӯшон, Сипонч.

Хутан, н. Ишкошим, д Наматгут

Номҳои марбути Эрон ва мавзӯҳои он.

Вожаи Эрон бо иловаи вожаҳои саид, шо, гул номҳои занонаву мардонро сохтаанд.

Вожаи шо «шоҳ» фармантӣ маънодор ва сермаҳсули номгузориҳои мардуми Бадахшон ба ҳисоб меравад

Йерӯн -номи мардона, н. Шуғнон, д. Патхур

Йерӯнгул - Йерӯн+гул, номи занона. Н. Дарвоз,

Йерӯншо - Йерӯн+шо, номи мардона. Н. Шуғнон, д. Чарсем.

Сайидйерӯн- Сайид+эрӯн ш. Хоруғ

Дар баробари ин бо номи шаҳрҳои Эрон низ як қатор номҳо ба қайд гирифта шуданд.

Табрез -номи мардона. н. Роштқалъа д. Сежд

Шероз -номи мардона. ш. Хоруғ

Хоразми -Хоразм+и, номи мардона. н. Шуғнон д. Ривак

Хоразмшо -Хоразм+шо, номи мардона, н. Шуғнон, д Чарсем

Хурӯсӯни- Хурӯсон+и, номи мардона.н. Ишкошим.

Номҳои марбути Хитой ва мавзӯҳои он.

Чӣнигул- Чӣни+гул, номи занона, маъмул.

Сариқули – номи мардона. н. Мурғоб; н. Рӯшон. Бартанг.

Номҳои марбути Қирғизистон ва мавзӯҳои он.

Алайчи- Алай + чи, номи мардона. н. Рӯшон, Бартанг. Дар забонҳои гуруҳи шуғнонӣ-рӯшонӣ одатан пешванди –чи ба таври камистеъмол маконро ифода менамояд. Ба мисли Хохдарачи. Дар антропоними Алайчи бошад, пасвани -чи на маконро, балки дар Алай кор карданро, яъне шуғро ифода кардааст. Нафаре, ки солҳои зиёд дар Алай кор кардааст, донандаи Алай ҳисобида мешавад ва онро Алайчи ном мебаранд.

Номҳои мабут ба давлатҳои берун аз қаламрави Шарқ

Бояд қайд кард, ки номи Юнон, Рим ва монанди инҳо ба воситаи асарҳои фасласфӣ ва қисман бо илми ситорашинӣ (ҳисоби моҳу сол) ба номгузориҳои мо дохил шудаанд.

Йӯнӯн -номи мардона. ш. Хоруғ

Рймбек - Рим+бек, номи мардона н. Роштқалъа, д. Бидизи боло

Румийā - Рум+и+йā, номи занона. ш. Хоруғ

Сайидйӯнӯн-Сайид+йӯнӯн, номи мардона, ш. Хоруғ

Хутансилтӯн- Хутан+силтӯн, н. Шуғнон. д. Чарсем

Амрумийā - Ам+рум+и+йā

Номҳои одамон, ки бо номҳои мавзӯҳои берун аз ҳудуди Бадахшон аз ҳудуди Тоҷикистон номгузорӣ шудаанд.

Балҷувӯн -номи занона. ш. Хоруғ

Балҷувӯн. н. Роштқалъа. д. Шод. номи мардона.

Душанбе (маъмул). Бештари ин ном вобаста ба рӯзи таваллуди шахс номгузорӣ шудааст.

Зарафшӯн -номи занона, ш. Хоруғ

Хатлӯн –номи мардона. н. Роштқалъа д. Синдеф

Хисорӣ. н. Дарвоз.

Номҳои одамоне, ки аз номи маҳалҳои дохили Бадахшон номгузорӣ шудаанд.

Аз ҳама бештар ва муҳимтараш ин номҳои бо номҳои топонимии мардуми дохили Бадахшон воридшавии номҳо мебошад. Ин бештар ба ҷои зист, таваллуд ва ё ҳамбастагии падару модарон ба ин минтақаҳо аст. (4, 42)

Бадахшӯн -номи занона, номи мардона. ш. Хоруғ
Помира-Помир+а, номи занона, н. Мурғоб
Помӣр -номи мардона, н. Роштқалъа, д. Тингхун, номи мардона, н. Шуғнон, д. Бачор
Номҳои марбути Рӯшон ва мавзӯҳои он.
Пасорак –Пасор+ак, номи занона, номи мардона. н. Рӯшон, Бартанг
Пасор-номи занона, номи мардона, н. Шуғнон, д. Вер
Рӯшӯнгул –Рӯшон+гул, номи занона ш. Хоруғ
Рушӯна –Рушӯн+а, номи занона Бартанг (Басид)
Басидӣч- Басид+ич, номи мардона, н. Рӯшон. Бо номи деҳаи Басиди водии Бартанги
ноҳияи Рӯшон номгузорӣ шудааст.
Хуфӣч - Хуф+ӣч, номи мардона
ҳизеҷ - ҳиз +еҷ, н. Рӯшон. Баррушон.
ҳучандӣч -номи мардона. н. Рӯшон
Барзӯд. номи мардона н. Рӯшон
Номҳои марбути Ванҷу Дарвоз ва мавзӯҳои он.
Ванҷак - Ванҷ+ак, номи мардона ш. Хоруғ. Номи мазкур бо номи ноҳияи Ванҷи
Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон номгузорӣ шудааст. Пасванди –ак мафҳуми
хурдӣ ва навозишро ифода менамояд.
Ванҷигул - Ванҷ+и+гул, номи занона н.Шуғнон (Чарсем) Номи мазкур бо номи
ноҳияи Ванҷи Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон номгузорӣ шудааст.
Дарвози - Дарвоз+и, номи мардона. н. Шуғнон (Кунгантуқул) Номи мазкур бо номи
ноҳияи Дарвози Вилояти Мухтори Куҳистони Бадахшон номгузорӣ шудааст. Пасванди
–и маҳсубият ба маконро ифода менамояд. Дарморахти -номи мардона. н. Шуғнон, д.
Чарсем.
Шоидарвоз – Шо+и+дарвоз, номи мардона ш. Хоруғ
Номҳои марбути Шуғнон ва мавзӯҳои он.
Мойишуғнӯн-Мо+йи+шуғнӯн номи занона. ш. Хоруғ
Хуӯнӯн -номи занона. ш. Хоруғ
Хуӯник – Шуғн+ик, номи занона ш. Хоруғ.
Дарморахти- номи мардона, Дарморахт+и
Делоҳ – номи мардона н. Роштқалъа. Д. Чарх
Лангаршо- Лангар +шо. номи мардона (маъмул)
Майсарā - номи занона. (маъмул)
Мурғоб номи мардона н. Роштқалъа д. Тингхун
Харғеҷ –Харағ+еҷ, номи мардона. ш. Хоруғ
Ғундӣч- Ғунд+ӣч, номи мардона. н. Мурғоб
Чарсемак –Чарсем +ак, номи мардона н. Шуғнон. д. Чарсем
Номҳои касон, як қисмати нотаҳқиқ дар номшиносии Бадахшон буда, паҳлуҳои
гуногуни таҳқиқотӣ дорад. Дар Бадахшон, махсусан дар Шуғнону Рӯшон як қатор номҳои
одамон бо номҳои мавзӯҳои чуғрофӣ дохили Бадахшон, дохилт Тоҷикистон ва берун
аз он мамлакатҳои шарқ номгузорӣ шудаанд. Номҳои касон одатан аз урфу одат, анъана,
ҳаёти иҷтимоии мардум сарчашма гирифта, таърихи дуру дарозро аз сар гузаронидааст.

АДАБИЁТ

1. Абодуллоева С. Поэтонимия суфийской поэзии (на примере творчества Хакима Санои, Фарададдина Атгара и Джелалиддина Руми) - Душанбе 2015.
2. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. В 11. Изд. А.Н. Тадж.ССР – Сталинабад 1958.
3. Бахтибеков Т. К семантико – грамматическим особенностям шугнанской

- антропонимы. // Иранской языкознание. -М. 1985.
4. Бодалетов В.Д. Русская ономастика М.. 1983-223с.
 5. Карамшоев Д. Памирские имена. //Ономастика. Типология. Стратиграфия. -М.1988.
 6. Карамшоев Д. Особенности памирских личных имён. //Памироведение, -Душанбе 1985.
 7. Курбонмамадов С. Поэтонимия «Шоҳнома»- и Абулқосим Фирдавси. – Душанбе 2016, 163 с.
 8. Мухаммад Гиёсиддин «Гиёс – ул- луғот». -Душанбе 1986.
 9. Никонов В.А. Имя и общество М.. 1974-278с.
 10. Офаридеов Н. Оид ба архаизмҳои антропонимӣ дар забонҳои помири. //Паёми Донишгоҳи Хоруғ. №9, 2011, с 39 – 43.
 11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ 1.- М.,СЭ, 1969. – 804.
 12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ 1.- М.,СЭ, 1969. – 801.
 13. Шоева Р дар мавзӯи «Антропонимияи қиссаи сеҳрангези «Самаки Айёр»- Душанбе. 2013, 175с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ АНТРОПОНИМИЯИ БАДАХШОН

Мақола дар бораи хусусиятҳои лексикӣ- семантикии антропонимҳои Бадахшон, ки аз номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ пайдо шудаанд, баҳс мекунад. Номҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ асосан дар шакли асл, ба воситаи формантҳои номсози суффиксӣ ва маънодор сохта мешаванд. Ба мисли Бадахшон номи вилоят- Бадахшон номи одам; Балҷувон номи ноҳия – Балҷувон номи одам; Чарсем номи деҳа- Чарсемак – номи одам; Ғунд номи водӣ-Ғундӣч номи одам; Ванҷ номи ноҳия- Ванҷигул номи одам ва монанди инҳо. Номи одамон одатан бо номҳои мавзӯҳои ҷуғрофии маҳалҳои Бадахшон, берун аз он номгузорӣ шудаанд.

Калимаҳои калидӣ; ономастика, антропонимия, топонимия, этноним, гидроним.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насриддиншоев Азатшо Насратшоевич, номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел: 992938288918; e-mail: nasriddinshoev62@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМИИ БАДАХШАНА

В статье рассматриваются лексико-семантические особенности антропонимов Бадахшана, происходящих от названий географических мест. Названия географических мест образуются в основном в исходной форме, с помощью суффиксальных и осмысленных формантов. Подобно Бадахшон - название региона, Бадахшон - имя человека; Балҷувон – название района – Балҷувон – имя человека; Чарсем - название села, Чарсемак - имя человека; Ғунд - название долины, Ғундӣч — имя человека; Ванҷ – название района, Ванҷигул – имя человека и тому подобное. Имена людей обычно называют по географической местности Бадахшана, и за его пределами.

Ключевые слова: ономастика, антропонимия, топонимия, этноним, гидроним.

Сведения об авторе: Насриддиншоев Азатшо Насратшоевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Хоругского государственного университета им. Назаршоев. Телефон: 992938288918; e-mail: nasriddinshoev62@mail.ru. M. Nazarshoev. Phone: 992938288918; e-mail: nasriddinshoev62@mail.ru

SOME FEATURES OF BADAKHSHAN ANTHROPONYMY

The article deals with the lexical and semantic features of the anthroponyms of Badakhshan, originating from the names of geographical places. The names of geographical places are formed mainly in their original form, with the help of suffixal and meaningful formants. Likewise Badakhshon is the name of a region, Badakhshon is the name of a person; Baljuvon - the name of the district - Baljuvon - the name of the person; Charsem - the name of the village, Charsemak - the name of the person; Gund - the name of the valley, Gundich - the name of a person; Vanj is the name of the district, Vanjigul is the name

of a person, and the like. The names of people are usually given according to the geographical area of Badakhshon, and beyond.

Key words: *onomastics, antroponyms, toponyms, hyduonyms, ethnononyms,*

Information about the author: Nasriddinshoev Azatsho Nasratshoevich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of the Tajik Language, Khorog State University. M. Nazarshoev. Phone: 992938288918; e-mail: nasriddinshoev62@mail.ru

УДК 821.222.8

ИСТИФОДАИ ТАЛМЕҲҲОИ ДИНИЮ ТАСАВВУФӢ ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БАДАХШОН

Пайшанбиева Д.М.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, АМИТ

Яке аз меъёрҳои муайян намудани арзиши бадеии ашъори шоирони ин ё он давраи таърихӣ истифодаи моҳиронаи санъатҳои бадеӣ ба ҳисоб меравад. Чунонки Шоири халқии Тоҷикистон Камол Насрулло менависад: «Ҳунар дар шеър чист? Ҳунармандӣ дар шеър истифодаи санъати бадеъ аст» [14, 22]. Омилҳои ҳастанд, ки боиси баланд шудани қурби шеър ва сабаби маҳбубият пайдо кардани ашъори шоирон дар байни мардум мегарданд. Ин омилҳо аз методи эҷодии ҳар як шоир, дараҷаи донишу савод ва истеъдоди фитрии ӯ вобастагӣ дорад. Муҳаққиқ Урватулло Тоҳиров қайд мекунад, ки «агар сирати шеър мазмуну сурати он вазн, қофияву санъатҳои бадеӣ бошанд, пас шеър ҳамон вақт ба дили хонанда роҳ меёбад, ки маънии хубу вазн ва қофияи хуб дошта бошад. Агар дар шеър яке аз ин рӯкҳои халал ёбад, ҳеч гоҳ онро шеъри хубу дилкаш нашоёд гуфтан» [16, 228].

Аз ин лиҳоз санъатҳои бадеӣ яке аз рӯкҳои муҳими шеър ба ҳисоб меравад, ки барои афзудани қиммати бадеии он, баёни андешаи шоир хизмат мекунад. Санъатҳои бадеӣ як чӯзӣ илми каломи бадеъ мебошанд. Дар таҳқиқи илми каломи бадеъ махсусан самти санъатҳои бадеӣ собиқаи тӯлонӣ дошта, аз ҷониби муҳаққиқони пешин ва имрӯз қорҳои зиёди илмӣ анҷом дода шудааст. Аз ҷумла Муҳаммад ибни Умарӣ Родуёнӣ, Рашиди Ватвот, Шамси Қайс, Шарофиддини Ромӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Насриддини Тусӣ ҳанӯз дар асрҳои гузашта дар таҳқиқи илми каломи бадеъ қорҳои шоиста анҷом додаанд. Нахустин асари пураарзише, ки дар бораи илми каломи бадеъ ба забони дарӣ таълиф шудааст, «Тарҷумон-ул-балоға»-и Родуёнӣ мебошад.

Дар замони муосир бошад, олимони шинохта Тӯракул Зеҳнӣ, Баҳром Сирус, Шарифҷон Ҳусейнзода, Воҳид Асрорӣ, Раҳими Мусулмонӣён, Худой Шарифзода, Аҳмад Абдуллоев, Абдунабӣ Сатторзода, Қурбон Восеъ, Абдулманнони Насриддин, Субҳон Давронов, Урватуллои Тоир, Юрий Бобоев, Шоҳзамон Раҳмон, Садрӣ Саъдиев, Аскар Ҳаким, Рустами Ваҳҳоб, Мисбоҳиддини Назриқул, Шарифҷон Тоҷибоев, Саъдулло Наимбоев дар ин самт хизмати мондагор анҷом додаанд.

Тафовути сухани оддӣ аз шеър он аст, ки онро санъатҳои бадеӣ оро медиҳанд ва зебо мекунад ва истифодаи ин санъатҳо аз истеъдод, ҷаҳонбинӣ ва таъби ҳар як шоир вобаста аст. Шоири халқии Тоҷикистон Камол Насрулло дар ин хусус менависад: «Эй басо шоироне, ки китоб-китоб «шеър» интишор додаву худ нафаҳмиданд, ки шеър чист. Аз ин рӯ, банда гоҳе ба хонандагонӣ хурдсол бо чунин роҳи соддаву оддӣ мефаҳмонам, ки вақте ки мегӯед: «гул шукуфт» ин сухан ҳанӯз шеър нест, вале вақте ки мегӯед «гул хандид» мешавад шеър, ё вақте ки мегӯед «борон борид», ин ҳанӯз як сухани оддист, на шеър, аммо, вақте ки мегӯед «абр гирист» мешавад шеър, яъне ҳамин истиора: хандидани

гул ва гиристанӣ абр шеър аст, зеро маънӣ тавассути санъат ва хунар баён меёбад» [14, 6].

Аз ин лиҳоз барои муайян намудани арзиши бадеӣ ва шеърӣ шоир омӯзиши истифодаи санъатҳои бадеӣ дар осори шоир аҳамияти хоса касб мекунад.

Талмех аз қабилӣ чунин санъати бадеист, ки дар шеъри шоирони охири асри XIX ва аввали асри XX дар ҳавзаи адабии Бадахшон бо маҳорати баланд мавриди қорбаст қарор гирифтааст. Санъати талмех он аст, ки шоир барои баёни андешаи шоирона ё тасвири ҳодисае аз номҳои таърихӣ асотирӣ ё динӣ мисол меорад. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ дар тафсири ин санъат мегӯяд: «Иборат аст аз ишорат қардан дар мазмуни калом ба қиссаи машҳур, ё шеъри нодири машҳур, ё масале машҳур» [6, 84]. Таҳқиқи ин мавзӯ нишон дод, ки ҳангоми қорбастӣ санъати талмех аз ҳама бештар чехраҳо ва ривоятҳои динӣ истифода шудаанд. Ин ҳодисаи табиист, зеро он давра идеологияи исломӣ роиҷ буда, аксари шоирон дар ибтидо маълумоти динӣ мегирифтанд ва фарҳанги исломӣ дар шеър ва тафаккури шоирон таъсиргуздор буд.

Гузашта аз ин, адабиёти динӣ хеле бештар паҳн гардида, шоирони соҳибмаълумот низ дар мадрасаҳо таълимоти динӣ мегирифтанд. Ин аст ки, рӯзгору муъҷизоти пайғамбарон Нӯҳ, Сулаймон, Иброҳими Халилуллоҳ, Мусо, Исои Масеҳ, Довуд, Яқуб, Юсуф дар шеър барои изҳори андешаву тасвири ҳасби ҳоли шоирон васеъ истифода гардидааст.

Яке аз симоҳои динӣ таърихӣ Сулаймон пайғамбар мебошад. Олими тоҷик Чурабек Назриев дар китоби «Қиссаи Сулаймон ва маликаи Сабо дар назми форсу тоҷик» менависад: «Симои ҷолиби подшоҳӣ ва қорномаҳои матлуби пайғамбарии Сулаймон ибни Довуд, ки ба таърихи тамаддуни мардуми форсу тоҷик тавассути роҳу равзанҳои гуногун ворид гардидааст, дар фарҳангу эътиқоди онҳо нақши амиқе боқӣ гузоштааст» [13,3].

Ҳамин тариқ симои ӯ ҳам дар назми лирикӣ ва ҳам эпикӣ хеле зиёд таҷассум ёфта, дар ин замина шоирон дostonу маснавиҳои ҷолиб аз қабилӣ маснавии «Сулаймон ва Билқис»-и (муаллиф Ҳаётии Кошонӣ), маснавии «Сулаймоннома» (муаллиф Зулолии Хонсорӣ), «Сулаймон ва Билқис» (муаллиф Аҳмадхони Сӯфӣ) эҷод кардаанд. Чунонки аз ривоёти динӣ маълум аст, Сулаймон пайғамбар дорои муъҷизоти зиёд аз қабилӣ ангуштарин, нигин ва тахт будааст ва бо ин нигинаш тамоми мурғон, ваҳшу тайр, девону ғулон дар фармони ӯ будаанд. Савори тахт тамоми дунёро мегаштааст.

Дар «Қасас-ул-анбиё» омадааст: «Чунончи вақти саворӣ мурғон гурӯҳ-гурӯҳ болои сари Сулаймон (а) чамъ омада, аз парҳои худ соя қардандӣ ва фавҷи одамӣ ба маймана ва фавҷи парӣён бар майсара ва лашкари девон дар пасу пушт ва ваҳшиёни биёбонӣ аз чапу рост ва пасу пеш мебурданд» [19, 59]. Чунин ривоёти афсонавӣ барои таҳайюли шоирона хеле мувофиқ омада, барои баёни эҳсоси лирикӣ кумак мерасонданд. Чунончи шоир Цирмӣ менависад:

Созам фидои макдами дидор мардуме
Гар дар қафам нигини Сулаймон бувад маро [3, 59].
Шоҳабдуллоҳ ин образро чунин истифода бурдаст:
Хусрави Ховар ҷаҳон дар хотами заррин гирифт
Чун Сулаймон кӯ будӣ зери нигинаш баҳру бар [3, 228].

Аз Марватшоҳ

Аз фироқи ишқи ту гӯем чанд афсонае,
Чини пешонии ту тахти Сулаймон дидаам [3, 124].

Шоирон аз муъҷизаи ҳар як пайғамбар, ки барои худашон хос буд, аз қабилӣ нағмаи Довудӣ, нигину тахти Сулаймон, асои Мӯсову муъҷизаи қонбахшии Исо дар шеър барои ғунҷоиши маънӣ ва бозтоби чилваи тасвир истифода кардаанд. Чунонки Қудрати Шугнонӣ мефармояд:

Нағмаи Довуд ту бинвохтӣ,

Мурғи дилам дар қафас андохтӢ,
Кунчи дилам хонаи ғам сохтӢ,
Докаи якто ба сар андохтӢ,
Лаб-лаби чӯйбор кучо меравӢ [17, 54].

Дар байти аввал «нағмаи Довуд» санъати талмеҳ аст. Аз ривоятҳои динӣ маълум аст, ки Довуди пайғамбар нағмае дошт, ки бо он мусиқиҳои марғуб менавохт. Шоир ширинзабонии маъшуқаашро ба нағмаи довудӣ монанд карда, аз санъати талмеҳ моҳирона истифода кардааст. Чунонки маълум аст, ҳар як персонажи динӣ дорои муъҷизоти худ буда, ин хусусияташ дар шеър истифода гардидааст. Исои Масеҳ муъҷизае дошт, ки мурдаро чон мебахшид. Шоир Анвар ҳангоми тасвири маъшуқа ин сифатро ба ӯ нисбат дода, барои сифоти ширингуфторияш аз Довуд пайғамбар ёд кардааст.

Дар такаллум чун Масеҳо мурдаро ҳай мекунад,
Лаҳни довудист гӯё шеваи гуфтори ӯ [3, 221].

Қудрати Шугнонӣ, ки аз шоирони дорои истеъдоди махсус шинохта шудааст, тавассути талмеҳи Хизр чунин байтҳо офаридааст:

Онҳо, ки май аз чоми висоли ту бихурданд,
Пойи талаб андар раҳи савдот фисурданд.
Халқе ба тамошои руҳи хуби ту мурданд,
Бар Хизр ситам рафт, ки мурдан натавонист [17,84].

Қолиб аст, ки шоир дар мисраи боло ҷовидона будани Хизро на ба маънои мусбат, ки ҳамеша ҳаст ва хайру саҳояш доимӣ аст, нигоҳ кардааст, балки ҷовидона зинда будани ӯро дар баробари ишқу хусни маъшуқаи худ ситам ва зулм мешуморад, яъне ӯ на як умр мисли мо, балки ҷовидона дар ишқаш месӯзад, ки ин бар вай ситам аст. Аз симои Иброҳим пайғамбар истифода намуданро дар ин байти Эсои Шугнӣ мебинем:

Аз ғами он бутони Иброҳим,
Дил кунун доғдор мебинам [3, 268].

Дар ин ҷо шоир бо истифодаи исми Иброҳим тавассути санъати талмеҳ ба бутоне, ки шикаста шуда буданд ишора мекунад, вале ин ишора на ба таври мустақим, балки тавассути рамзу киноя мебошад. Яъне, агар шикастани бутони Иброҳим ба яккаҳудой даъват мекард ва ҳодисаи мусбат дар масъалаи эътиқодӣ бошад, пас дар байти боло шоир ин ҳодисаро як ҳодисаи ғамангез нигоштааст, ки ҳамона ба ҳусну чамол, фиरोқу бемехрии маъшуқа ишора дорад.

Шоир Ғамгин «ҳадиси лаб»-и маъшуқаашро барои неруи эҳёкунанда доштани ҳатто ба Исо пайғамбар муқобил мегузорад, чунончи:

Ғар ҳадиси лаби ҷонбахши ту машхур шавад,
Тарсам Исо ба замин ояду ранҷур шавад [3, 284].

Талмеҳҳои динӣ махсусан дар осори Мубораки Ваҳонӣ хеле зиёд истифода шудаанд. Мубораки Ваҳонӣ яке аз бузургтарин шоирон ва орифони даври худ будааст. Тибқи сарчашмаҳои таърихӣ илмӣ Мубораки Ваҳонӣ дар баробари шоир будан аз илми мусиқӣ, ҳатто аз ғайри ин марди ориф Саодатшо Матробӣён менависад: «Ҳар касе, агар ба осори гаронбаҳои Мубораки Ваҳонӣ, ақаллан ба тариқи мухтасар назар афканад, ба зудӣ пай хоҳад бурд, ки чунин як шахси бузург, алломае, ки дар муаммои аршу фарш даст дорад, дар шароити тираю тори кӯҳистони онвақта (яъне охири асри XIX ва ибтидои асри XX) бо илму дониш ва заковату хирадмандии хеш ба омӯзиши илми фалсафа ва илоҳиёт ё фалсафаи динӣ ва ё ба гуфти худӣ шоир «улуми яқин», даст задааст, дар ҳоле ки дар ҷое таҳсил нанамуда, аз марказҳои маданӣ, ба мисоли Ҳироту Балх, Ҳамадону Ҳиндустон, Самарқанду Бухоро ҳамеша дур будааст». [10, 59].

Дар шеъри зерини Мубораки Вахонӣ бо истифодаи талмеҳҳои динии Иблис ва Одам аз ривояти динӣ ёд шудааст, аз ҷумла ҳодисае, ки Ҳудованд барои сачда кардан дар назди Одам ба тамоми малоикаҳо фармон медиҳад ва Иблис аз иҷрои ин фармони вай сарпечӣ мекунад:

Пас малаконаш ба сучуд омаданд,
Содиқашон сидқу сучуд омаданд,
Ҷуз магар Иблис, ки инкор кард
Амр набардошт тақу бор кард [10, 50].

Албатта дар ин тасвирҳо нақл аз ривояти мавҷуда оварда шудааст ва ягон тасвири бадеӣ надорад, вале ҳамон дорои санъати талмеҳ мебошад. Бояд қайд кард, ки дар порчаи боло на танҳо исми Иблис талмеҳ шуда омадааст, балки ёд шудан аз малоики дигар низ талмеҳ буда, ҳуди ривоят ниҳ талмеҳ аст.

Яке дигар аз талмеҳот, ки ин шоир ва олим истифода намудааст, ишора ба китобҳои осмонӣ мебошад, ки дар шеъри дигарон камтар ба назар мерасад ва агар бошад ҳам, асосан ишора ба Қуръон аст. Шоир китобҳои осмониро дар шеър оварда тафавути ҳар як китобро шарҳ додааст, чунончи:

Китоби Худо нутқи Яздон бувад,
Ҷу Таврот, Инчилу Қуръон бувад.
Забур аст нутқи Худо ин чаҳор,
Зи кунҳияти даҳр чархи мадор.
Дар Инчил ҳикмат ба Қуръон сифат,
Ситоиш Забуру Таврот наът [10, 88].

Дар боло аз муъҷизаи пайғамбар Исо ва истифодаи ин симо аз тарафи шоирон тавассути санъати талмеҳ сухан рафт. Як муъҷизаи дигаре, ки ба ин пайғамбар мансуб доништаанд ва он дар шеър мавқеи зиёд дорад, ба ҳангоми тифли гаҳвора будан ба сухан омаданаш аст. Масалан, Мубораки Вахонӣ дар байти зер бо истифода аз санъати талмеҳ муъҷизаи гап задани Исоро дар аснои таваллуд шудан чунин баён кардааст:

Ҷу Марям ишорат бад-ӯ кард, ӯ,
Ҳамае кудак омад бар аз гуфтугӯ.
Ба тасмия бикшод аввал забон,
Зи бас ҳамду наъти Ҳудои чаҳон [10, 96].

Шоир Иззати Дарвозӣ дар ситоиш ва бузургии офаридагори аз пайғамбарони зиёд, аз қабилҳои Идрис, Нӯҳ, Халил, Яъқуб, Юсуф, Мӯсо ёд кардааст:

Одам бувад фармонбарат, Идрис бошад кеҳтарат,
Нӯҳи набино чокарат, таскини тӯфон омадӣ.
Фармонбарат бошад Халил, Исҳоқро гаштӣ далел,
Исмоилят шуд чонгусил, з-онрӯ ки қурбон омадӣ.
Яъқуб шуда гирёни ту, Юсуф бувад нолони ту,
Вирди забон шуд номи ту, дар Миср султон омадӣ.
Мӯсо туро толиб шуда в-аз чону дил роғиб шуда,
Бар Тӯр ӯ роғиб шуда, дар зилли фармон омадӣ [11, 19].

Чунин шакли корбарии талмеҳ бо истифода аз образҳои динии Мӯсо, Довуд, Сулаймон ва Зикирӣ дар ғазали зерини Маслаки Дарвозӣ дида мешавад:

Мӯсо, ки ба кӯҳи Тӯр ба ҳақ кард муноҷот,
Таълиму дуруди ту ҳамедошт дар он чо.
Довуд бадон савт ҳам аз кори ту гуфтӣ
Авроди ту мехонд Сулаймону Зикирӣ [11, 44].

Ё шоир Парвин гӯяд:

Яъқубвор байтулҳазан гашт хонаам
 Дар тахти Миср Юсуфи Канъони кистӢ [11, 41].
 Мубораки ВахонӢ гӯяд:
 Ки бар Одаму Нӯҳ омад Халил,
 Ба Исову Мусову Марям шуд ӯ [10,66].

Аз Мушкилалашо:

Бошад ғуломи кӯи ту, эй хисрави баноз,
 Номи ту бар нигини Сулаймон, хуш омадӢ [17,145].

Аз Иззати ДарвозӢ:

Кард алтофи атоят ёвариҳо бар Калим
 То Яди байзо ба каф овард эҷози ато.
 Дар пайи эҳёи мавте низ з-анфоси Масех
 Аз пайи мӯъҷизнамоят, эй шаҳи фармонраво [11, 45].

Дар ашъори шоирони ин давра симои яке аз пайғамбарон Нӯҳ низ бисёр истифода шудааст.

Ё намегаштӢ ба тӯфон ёвари Нӯҳи набӢ
 Киштиаш мемонд дар тӯфон ба ғарқоби бало [11, 44].

Дар ин чо шоир ба айсаи Нӯҳ пайғамбар ишорат кардааст. Нӯҳ пайғамбар, вақте ки қавмашро ба парастии Худои ягона даъват кард напазируфтанд ва ӯро лату кӯб карданд. Занаш, ки кофира буд қавмро гумроҳ кард ва гуфт, ки Нӯҳ девона аст. Рӯзе қавми худро даъват кард, ба Худои аззаву чалл хонд, боз вайро чандон бизаданд, ки чома пурхун шуд. Зани Нӯҳ (а) кофира буд. Гуфт: —Ё қавм! Нӯҳ (а) девона аст, чандон мазанед, ки он чи мегӯяд, аз девонагӣ аст, ҳеч намедонад. Чунонки дар «Қасас-ул-анбиё» омадааст «Нӯҳ алайҳиссалом номи девонагӣ шунид, рӯй ба осмон кард бинолиду гуфт: Раббӣ: Аннӣ мағлубун фа-нтасир. Худовандо, ба фарёди ман бирас! Цабраил (а) биёмад ва гуфт: —Эй Нӯҳ, дуо кун, ки дуои туро вақти иҷобат аст ва ин қавм ҳаргиз мусалмон нахоҳад шуд. Дарахте бинишон, то бузург шавад. Ва ба қавли дигар шохе аз дарахти биҳишт овард ва ба Нӯҳ алайҳиссалом дод ва Нӯҳ (а) бар замин бинишонд. Баъдан бо ҳукми Худованд Нӯҳ аз он дарахт киштӣ месозад. Вақти тӯфони Нӯҳ ва ҳамонҳое, ки имон оварданд, тавассути киштӣ аз марг раҳо ёфтанд. Шоир бо истифодаи санъати талмеҳ як ривояти аҷоибро ба ёди хонанда меорад ва дар ин чо ҳадафи шоир талқини қудрати илоҳӣ аст.

Дар баъзе ҳолатҳо шоирон барои танқиди беадолатиҳои замона махсусан қачрафториҳои баъзе руҳониён аз образҳои манфии динӣ барои таквияти андеша истифода кардаанд. Чуночи, Иззати ДарвозӢ менависад:

Чамъе, ки нишастанд ба дӯкони машоих,
 Мансухии худро ба ҳиял сохта носих,
 На аз раҳи фикҳанд на аз роҳи таворих,
 Бо ман сухане гуфт аз ин тоифа носих,
 К-ин қачравишон оинаи рӯи Даччоланд [3,40].

Дар чои дигар шоир Доии ДарвозӢ аз ҳавобаландии баъзе табақаҳои чома ба танг омада, бо истифодаи санъати талмеҳ андешаи норизомандонаи худро чунин ба қалам додааст:

Дорад димоғи гурба таманнои шери нар,
 Хӯи паланг чумлаи шерон гирифтаанд.
 Оҳангарон ба касби амалшон ба сад ғурур,
 Гуё ба хеш тахти Сулаймон гирифтаанд [1,3].

Роҷии ДарвозӢ бо истифода аз санъати талмеҳ ҳасби ҳоли худро, ки ба дарди тарёккашӣ гирифтдор шудааст, чунин ба қалам додааст:

Ёди айёме, ки ман беиштиёй доштам,
Бо чилиму дуди афюн ошной доштам.
Гоҳ шоҳаншоҳи тоҷу тахти Истамбул буда,
Гоҳ Сулаймонвор чун тахти ҳавой доштам.
Гаҳ ба ёди базму бозӣ ганчи Қорун дар бағал
Гаҳ ба фикри як чилим афюнгадой доштам [1,70]

Қорун, тибқи ривоёти динӣ бойтарин шахс буда, оқибат бо ганчи фаровонаш ба таги хок фуру рафтааст.

Мушкилалашо:

Бошам ғуломи кӯйи ту, эй Хусрави баноз,
Номи ту бар нигини Сулаймон хуш омадӣ [17, 145].

Образҳои динӣ - тасаввуфӣ низ барои ғунҷоиши маънӣ ва баёни андешаи шоирона корбаст шудаанд. Дар ин маврид аз ҳама бештар симои яке аз пайравони тариқаи суфия Мансури Ҳаллоҷ хеле зиёд истифода шудааст. Ҳусайн Мансури Ҳаллоҷ (857-922) аз қабиле симоҳи намоёни олами ирфон аст, ки охирҳои асри IX ва ибтидои асри X умр ба сар бурдааст. Чун падараш, ки касби ҳаллоҷӣ (пахтазанӣ)-ро дошт, ӯ таҳаллуси Ҳаллоҷ гирифт.

Ба дор кашида шудани ин суфӣ аз ҳодисаҳои пурҳаяҷони таърих ба шумор меравад ва бинобар ин, шоирон ҳам ин ҳодиса ва ҳам сабаби онро дар ифшои андешаҳои эътиқодӣ ва ишқи ирфонӣ фаровон истифода мекарданд. Масалан, шоир Ҳақирӣ низ сабаби ба дор рафтани сари Мансурро дар назар дошта, менависад:

Ниҳон шуд, эй Ҳақирӣ номаш андар ҳар сари байтаг,
Аён ҳар кас кунад Мансурваш бар дор мебошад [1, 108].
Ин нукта дар шеъри Фақирӣ Дарвозӣ низ таъкид шудааст:
Ҷош кардан нест лоиқ қиссаи дилдорро,
Ҳар ки ин қораш бувад Мансурваш бар дор монд [11,16].

Образи Мансур дар шеър аслан барои таҷассуми мартабаи волои ишқ, ки инсонро маҷбур мекунад, то аз баҳри зиндагӣ гузарад, истифода шудааст. Яъне танҳо ишқ қодир аст, ки инсонро барои тамоми фидокорӣ хидоят кунад. Ин қазия дар байти зерини Махфӣ Бадахшонӣ бозгӯ шудааст:

Ҳаргиз набувад қобили ин мартаба Мансур,
Ишқ аст, ки бар дор чу Мансур кунад рақс [12 с27].

Дар баъзе ҳолатҳо шоир барои ифодаи фикр ва барҷастагии тасвир аз ду ё се талмеҳи динию асотирӣ истифода кардааст. Чунончи дар рубоии зерини Шаҳ Туркхон:

Рухсори ту бо лаъли Бадахшон надихам,
Зулфайни ту бо сумбулу райҳон надихам.
Гар васли ту як лаҳза муяссар гардад,
Бо қоми Чаму тахти Сулаймон надихам [1, 45].

Дар рубоии боло «Чам» талмеҳи тоисломӣ буда, Сулаймон талмеҳи динӣ мебошанд вале тасвирро қозибаноктар кардаанд.

Ба ҳамин минвол, талмеҳҳои динӣ ва тасаввуфӣ асосан дар се самт истифода мешуданд: Якум: шоирон бевосита нақл ва ривоятҳои асотирӣ, динӣ ё суфиёнаро ба таври назм бознақл мекарданд. Дуюм: шоирон аз ҳосияту сабабу натиҷаҳои ин ё он образи асотирӣ, динӣ, суфиёна ва ё аз ҳодисаҳои ҳаётии онҳо барои ифшои андешаҳои худ ба таври рамзу киноя истифода менамуданд. Сеюм: шоирон аз тамоми ҳодисаву воқеаҳо, образи персонажҳои асотирӣ, динӣ ва ифронӣ барои нишон додани симо ва сирати маъшуқаи худ истифода менамуданд, ки ин бештар майли онҳоро ба талмеҳҳои динию тасаввуфӣ равна месохт.

1. Абибов, А. Аз таърихи адабиёти тоҷик дар Бадахшон. – Душанбе: Дониш, 1971 - 193 с.
2. Абибов, А. Баъзе маълумотҳо дар бораи шоир Назаршо // Шарқи сурх. – 1957. – № 7. – С. 76-83.
3. Абибов, А. Ганчи Бадахшон. - Душанбе: Ирфон, 1972. – 319 с.
4. Абибов, А. Ганчи парешон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 304 с.
5. Абибов, А. Шоир Мубораки Вахонӣ // Маориф ва маданият -- 9 декабри 1961.
6. Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 220 с.
7. Давлатбеков, Л. Шоҳфутур адиби донишманд. – Душанбе: Матбааи ДСРТ, 2012. – 171 с.
8. Дарвозӣ, Мир Авлиёхусайн Мағмум. Баргузидаи ашъор. – Душанбе: Дониш, 1970. – 131 с.
9. Ванҷӣ, М. Таъби Оташбор. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 142 с.
10. Матробов, С. Мубораки Вахонӣ-Душанбе: ҶДММ «Эр-граф», - 116 с.
11. Маҷмӯаи адабиёти Дарвоз. – Душанбе: Адиб, 2008. – 144 с.
12. Махфии Бадахшонӣ. Шеърҳо. Тартибдиҳанда А. Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1975. – 57 с.
13. Назриев, Ҷ. Қиссаи Сулаймон ва маликаи Сабо дар назми форсу тоҷик. – Душанбе: Пайванд. – 223 с.
14. Насрулло, К. Шеър чист ва шоир кист. – Душанбе: Адиб, 1999. – 173 с.
15. Охонниёзов, В. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият. – Душанбе: Сифат-офсет, 2023. – 290 с.
16. Тоиров, У. Меъёр ва андозаҳои шеър. Душанбе: ҶДММ «Комрон» – 238 с.
17. Пӯлодӣ, Т. Шоирони халқии Бадахшон. - Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 157 с.
18. Шарифзода Х. Сездаҳ мақола. – Душанбе: «Офсет-империя», 2013 – 270 с.
19. Қасас-ул-анбиё. Душанбе: 1991.- «Ориёно»-301с

ИСТИФОДАИ ТАЛМЕҲҲОИ ДИНИЮ ТАСАВВУФӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БАДАХШОН

Дар мақола вазъи адабиёти минтақаи Бадахшон дар охири асри XIX ва аввали асри XX мавриди баррасӣ қарор гирифта, қорбасти санъати бадеии талмеҳ дар ашъори шоирони ин давраи Бадахшон таҳқиқ шудааст. Вобаста ба ин, мубрамияти мавзӯ муайян шуда, таъкид гардидааст, ки дараҷаи бадеияти ашъори шоирони Бадахшон ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Дар ин замина, истифодаи талмеҳҳои динию тасаввуфӣ дар мисоли эҷодиёти шоироне ба монанди Марватшоҳ, Анвар, Қудрати Шугнонӣ, Эсои Шугнӣ, Ғамгин, Мубораки Вахонӣ, Иззати Дарвозӣ, Чирмӣ, Шоҳабдуллоҳ, Мушкилалӣшо, Фақри Дарвозӣ ва як идда дигарон мавриди таҳқиқи қарор гирифтааст. Дар иртибот бо ин, натиҷагирӣ шудааст, ки шоирони Бадахшон новобаста аз дур будан аз марказҳои бузурги адабию фарҳангӣ, аз илми калом бадеъ ба хубӣ огоҳ буда, аз он ҷумла санъати бадеии талмеҳро дар осори худ устодона истифода кардаанд.

Калидвожаҳо: *Шоирони Бадахшон, ашъор, санъати талмеҳ, талмеҳҳои динию тасаввуфӣ, санъатҳои бадеӣ, адабиёти тоҷик, тасвир, образ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Пайшанбиева Давлатхотун – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, докторанти РНД. Суроға: Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Телефон: (+ 992) 501885986. Email: pdavlatkhotun@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНО-СУФИЙСКИХ РЕМИНИСЦЕНЦИЙ В ПОЭЗИИ ПОЭТОВ БАДАХШАНА КОНЦА XIX И НАЧАЛА XX ВЕКОВ

В статье рассматривается положение литературы Бадахшана в конце XIX - начале XX

веков и исследуется использование художественного искусства реминисценции в поэзии поэтов Бадахшана данного периода. В связи с этим, определяется актуальность темы и подчеркивается, что до сих пор степень художественности стихотворений поэтов Бадахшана недостаточно изучена.

В этом контексте, исследованию подвергается использование лирико-любовных реминисценций в творчестве таких поэтов, как Марватшоҳ, Анвар, Қудрат Шугнани, Эсо Шугни, Гамгин, Муборак Вахани, Иzzат Дарвози, Джирми, Шоҳабдуллоҳ, Мушкилалӣшо, Фақир Дарвози и ряда других. Исходя из этого, сделан вывод о том, что поэты Бадахшана несмотря на то, что находились вдалеке от культурно-литературных центров, были хорошо осведомлены о науке художественности слова, в том числе о художественном искусстве реминисценции, которое мастерски использовали в своих произведениях.

Ключевые слова: Поэты Бадахшана, поэзия, искусство реминисценции, религиозно-суфийские реминисценции, художественные искусства, таджикская литература, отображение, образ.

Сведения об авторе: Пайшанбиева Давлатхотун – Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. докторант PHD. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Телефон: (+ 992) 501885986. Email: pdavlatkhotun@mail.ru

THE USE OF RELIGIOUS AND SUFI REMINISCENCES IN THE POETRY OF THE POETS OF BADAKHSHAN OF THE LATE XIX AND EARLY XX CENTURIES

The article examines the situation of Badakhshan literature in the late XIX-early XX centuries and explores the use of the art of reminiscence in the poetry of the poets of Badakhshan of this period. In this regard, the relevance of the topic is determined and it is emphasized that so far the degree of artistry of the poems of the poets of Badakhshan has not been sufficiently studied.

In this context, the use of religious and Sufi reminiscences in the works of such poets as Marvatshokh, Anvar, Kudrat Shugnani, Eso Shugni, Gamgin, Mubarak Vakhoni, Izzat Darwazi, Jirmi, Shohabdulloh, Mushkilalisho, Faqir Darwazi and number of others is confirmed. Based on this, it is concluded that the poets of Badakhshan, regardless of the fact that they were far from cultural and literary centers, were well aware of the science of the artistry of the word, including the artistic art of reminiscence, which the workshops used in their works.

Keywords: Poets of Badakhshan, poetry, art of reminiscence, religious and Sufi reminiscences, art, Tajik literature, reflection, image.

Information about the author: Paishanbieva Davlathotun - Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan, is a PHD student. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. Phone: (+ 992) 501885986. Email: pdavlatkhotun@mail.ru

УДК: 811.221.8

ТАРАННУМИ ҒОЯҲОИ ВАТАНДҶУСТӢ ДАР ШЕЪРИ ОМИЁНА

Саидброимов Д., Фозилбекова У.

Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи Б.Искандаров АМИТ,

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Ватан калимаест, ки аз нигоҳи сохт сода, аммо аз ҷиҳати мазмун, муҳтаво ва мақоми хеш як вожаи кабир ва серистеъмол мебошад. Он дар луғат бо маъноҳои гуногун тавзеҳ дода шудааст. Аз ҷумла дар ҷилди аввали “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ин вожа ҷунин шарҳу тафсир ёфтааст:

1. Ҷои таваллуд ва нашъунамо (деҳа, шаҳр, мамлакат), зодгоҳ, меҳан; ҷои баромаду

пайдоиши чизе.

2. Ҷои истиқомат, манзил, макон, маскан; ватан кардан, ҷои истиқомат ихтиёр кардан, манзил гирифтан.

3. Диёр, сарзамин, кишвар, мамлакат” [5-276]

Чун Ватан калимаи серистеъмол буда, ҳар рӯз ва ҳар дақиқа бар лафзи одамон аст, аммо фаҳмиш ва дарки Ватан ва ватандӯстӣ дар ниҳоди ҳар як шахс вобаста ба муҳаббат, садоқат, вафодорӣ, ҷонфидоии ӯ садо медиҳад.

Агар баҳсро дар бораи Ватан ва ватандӯстӣ идома диҳем, ин мавзӯест доманатор, монанди баҳри беканор. Чун аз аввали пайдоиши одам дар рӯи олам сар карда то кунун ҳар кас, баҳусус шоирону нависандагон онро дар осори хеш тараннум намудаву асарҳои зиёд ба мавзӯи Ватан бахшидаанд. Аммо мавзӯи баҳси банда танҳо нигоҳе ба ҷузъе аз ин мавзӯст аст ва дақиқан дар мақола муҳтасаран ақидаҳои шоирони адабиёти омиёнаи ноҳияи Роштқалъа ВМКБ дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI оид ба тараннум ғояҳои ватандӯстӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Шоирони аҳддарноҳияи Роштқалъа Тутиёи Мизроб, Тайғун Бозор, Бозор Манзаршо, Қимматшо Броимшо ва Исмоилшо Саидброим мебошанд. Гарчанд мавзӯҳои ашъори шоирони болозикр гуногун бошанд ҳам, аммо монандӣ ва ҳамбастагиҳои зиёд дар осори онҳо дида мешаванд. Мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ дар эҷодиёти шоирони ин аҳд мақоми хос дорад. Махсусан онҳо дар тасвири Ватан ва ватандӯстӣ ба қисматҳои зер диққати асосӣ додаанд:

- тасвири табиати зебои Ватан;
- шикоят аз ғарибӣ, дурӣ аз Ватан;
- умеду боварӣ ба ояндаи неки Ватан;
- Ватан - модар ва нақши он дар тарбияи насли наврас;
- қудрат ва тавоноии инсон дар Ватан;

Дар тасвири ин ақидаҳо шоирони зикргардида ҳамфикру ҳаммароманд ва дар эҷодиёти онҳо тасвири Ватан нақши асосӣ дорад. Масалан, Тайғун Бозор дар шеъри “Меҳри Ватан” чунин ибрази сухан намудааст. Дар Ватан будани инсон, монанди булбулест, ки дар чаман асту фараҳбол аст. Ҳар субҳу шом монанди гул аз бӯстон озодона нафас мегирад:

Аз ҳавоят эй Ватан ҳар субҳу шом,
Чун гуле дар бӯстон гирам нафас [13-276].

Исмоилшо Саидброим низ дар ин ақида ба шоир Т.Бозор ҳамфикр аст. Мавсуф дар шеъри “Суруши замин” дар Ватан тавлиду камол ёфтани тифлро беҳтарин неъмат мешуморад. Ба қавли шоир ин Ватан аст, ки шахсро бузаргу тавоно месозад

Тифле, ки ба доманат ниҳад сар,
Аз қудрати ту шавад тавоно [2-27].

Ҳар ду донишманд бузургии Ватанро тасвир намудаанд. Онҳо муътақиданд, ки чун инсон дар домани Ватан сар ниҳод, он гоҳ аз қудрату тавоноии Ватан бузург мегардад.

Адибони аҳди номбурда дар ашъори хеш дар бисёр ҷойҳо ишора намудаанд, ки одам монанди гул ва замин бӯстон аст ва гул аз бӯстон нафас мегираду бӯстон аз обу ҳаво. Аз ин гуфтаҳо савол ба миён меояд: Чӣ хел одам аз бӯстон нафас мегираду аз обу ҳаво не? Албатта инсон аз обу ҳаво ҳам нафас мегирад, аммо аввал ба рӯи бӯстон_Ватан ба дунё меояд. Дар бӯстоне, ки тинчию амони набошад ва дар ҷӯйборе, ки ба ҷои об хун равон бошад, одам чӣ гуна аз он нафас мегирад? Аввалан ин гуфтаҳо моро ба Ватан ва ватандӯстӣ даъват намуда, баъдан сулҳу амонӣ, истиқлолият ва ҳамдигарфаҳмиро тараннум мекунанд. Аз ин рӯ бузургон ҳоку обу ҳавои Ватанро ғанимат мешуморанд. Ин гуфтаҳо ва тасвирҳо дар эҷодиёти Бозор Манзаршо хуб ба назар мерасанд:

Сарзaminaм, Тоҷикистон боғи ман, бӯстони ман,
Кишвари ман, хонаи ман, модари ман, ҷони ман.
Бӯйи гул ояд ҳамеша аз хиёбонҳои ту,
Руҳ мебахшад ба дилҳо боғи ту бӯстони ту.
Кӯҳи ту тилло обу наҳрҳоят нуқрагин,
Ҷои ту ту зеби тамошо, шаҳри ту фаҳри замин[3 -217].

Аз ақидаи ин бузургон бар меояд, ки онҳо бо Ватан будан фаҳр мекунанд ва аз будан дар Ватан илҳом мегиранд, рӯи тоза мегиранд, барои онҳо ба ҷуз Ватан дороии дигар аҷиб нест, зеро Ватан ҷойи тамоми дороиро мегирад. Кӯҳҳои Ватан барои шоир Бозор Манзаршо тилло ва наҳрҳояш нуқрагинанд. Тавре шоири халқии Тоҷикистон Бозор Собир фармудаанд:

Ман Ватанро аз қафои пода пайхас кардаам,
Бо хасу хорат баробар зиндагӣ кардан бас аст [7-127].

Бисёр саволҳо дар байни мардум оид ба омӯзиши мафҳумҳои асосии Ватан ҷой доранд. Албатта чунини саволҳо дар замони пеш дар байни мардум мақоми хос доштанд. Ватан чист? Чаро мо ба Ватан хизмат мекунем? Чаро Ватанро модар мегӯянд? ва амсоли инҳо. Ба ин саволҳо аз нигоҳи шоирони мавсуф ҷавоб меёбем. Масалан Тутиёи Мизроб мегӯяд:

Ватан модару ифтихори ман аст,
Ватан Каъбаи пойдори ман аст[3-317].

Тайғун Бозор низ нигоштааст, ки ман дар баробаи модар Ватанро дӯст медорам, чунки ман ба рӯи ӯ ба дунё омадам:

Дӯст медорам туро чун модарам,
Ман ба рӯи ту ба дунё омадам [3 -147].

Исмоилшои Саидиброим низ ҳамфикри ақидаҳои боло, аммо мақоми баландтарро боз барои Ватан сазовор медонад. Шоир Исмоилшо Ватанро на модар, балки “модари модарони олам”, “модари доноён”, ки аз файзи ӯ доно шудаанд ва ҳасткунандаи одам медонад:

Эй модари модарони олам,
Эй модари олимони доно.
Ай модари ман, Ватан туй ту,
Мавҷуд кунӣ вучуди ҳастӣ[8 -87].

Маҳз ин гуфтаҳо ҷавобанд ба саволҳои боло.

Шоирони фавқуззикр қайд менамоянд, ки агар Ватан намебуд, албатта одам ҳам вучуд намедошт. Ва маҳз аввал модар ба хоки Ватан қадам гузошт, чашм ба олам кушод, баъд фарзанд. Чун модар дар рӯи Ватан товоно гардид, пас аз он фарзанд. Пас Ватанро модари олам шумурдан ҳато нест.

Ватан ҷони одамон аст ва ҳатто қимматтар аз ҷон. Қадри Ватанро пеш аз ҳама беватанон, оворагони саргардон, ғарибону ҷафодидагон медонанд, ба қавли устод Лоиқи Шералӣ: “то гӯшна намонем, надонем, ки нон чист?” [7-210] ва қавли Тайғун Бозор низ он вақт қадри Ватанро беҳтар дарк мекунем ки агар дур аз Ватан бошем:

Гар биафтам дур зи руи хоки ту,
Мекунам ҳар бор сӯи ту ҳавас[13 -113].

Ин тасвир дар эҷодиёти шоир Қиматшо Броимшо низ мақоми муайян дорад. Гарчанд инсон дар дигар ҷо зиндагии хуб дошта бошад ҳам, Ватан ватан аст ва ҳамвора инсонро ба сӯи худ мекашад:

Ҳар ҷо маро ҳавою ҳавас ихтиёр буд,
Дар дил маро ҳаёли Ватан ҷойдор буд[3-176].

Ин нишонгари он аст, ки Ватан барои ин шоирон низ қиммату муқаддас аст. Хоки Ватан баро онҳо ҳамчун гавҳари бебаҳо ва бӯйи чонбахш аст. Ҳар гоҳе ки чашми онҳо ба хоки Ватан афтод, он гоҳ дар дили онҳо аз нав шодиву нишот пайдо мешаваду муҳаббат шуъла мезанад. Хоки Ватан қуввати дилу чон онҳост. Ин яке аз суннатҳои қадима мебошад. Албатта ин анъанаҳо нек дар дили мардум ҷойгоҳи махсус дорад. Тутиёи Мизроб Ватанро ниғаҳдоранда ва муҳофизи ҳар одам медонад ва ватанро шифоҳи тану чон меҳисобад:

Ватан қиблаи рӯзгори ман аст,
Кафи хоки покати тимори ман аст [13 -120].

Таҳлилҳои мухтасар нишон собит сохтанд, ки шоирони номбурда дар тасвири Ватан ҳамфикру ҳамақида мебошанд. Онҳо шоирон дар эҷодиёти худ тасвири Ватанро дар мадди аввал мегузоштанд. Чун қудрату тавоноӣ, нерӯи ҷисму чон, озодии инсон танҳо дар Ватан дида мешавад ва одам худро бо Ватан зинда ҳисоб мекунад. Исмоилшои Саидиброим фармудааст:

Ин ишқ бувад қуввати нерӯи дилам,
Ман зиндагӣ бо меҳри Бадахшон дорам [2 -46].

Шоирони ин аҳд меҳру муҳаббат, дӯстию садоқат, ишқ вафодориро нисбат ба Ватан аз сидқи дил баён менамуданд. Онҳо лаҳзаҳои ҳар нафаси худро дар ҳар фасли сол мӯй ба мӯйю тор ба тор тасвир намуданд. Ба қавли Тайғун Бозор:

Дидаям меҳри туро бо чашми хеш,
Чун ки мо бо чашми бино омадем.
Дар баҳори зиндагонӣ дар барат,
Хоки хушбӯи туро бӯ мекунам.
Бо навои андалебони чаман,
Сайру гаште дар сари ҷӯ мекунам [13 -150].

Ба ин ақида Исмоилшои Саидиброим низ ҳамфикр аст. Ӯ ҳатто таъкид менамояд, ки на танҳо имрӯз дар зиндагӣ, балки фардо баъд аз фано шуданам низ ҳар зарраи хоки ман Ватан мегӯяд:

Ман ишқи Ватан ба сина пинҳон дорам,
Ман меҳри Ватан нухуфта дар чон дорам.
Дил ҳубби Ватан гарантар аз чон гӯяд,
Сарчашмаи зиндангӣ Бадахшон гӯяд.
Гар ҷисм шавад хок ба хок омезад,
Ҳар зарраи хок васфи Шуғнон гӯяд [8 -47].

Аз ин рӯ Исмоилшои Саидиброим вафодору содиқ ба Ватан буданро талқин мекунад. Хизмат ба Ватанро қарзӣ шаҳрвандӣ медонад ва таъкид мекунад:

Эй дил ҳама дам бош вафодори Ватан,
Меқӯш ҳамеша дар раҳи кори Ватан.
Филҷумла Ватан кунад ба ту ғамхорӣ,
Ту низ зи чон бош парастори Ватан [2-44].

Ин ақидаҳо дар эҷодиёти Тутиёи Мизроб хуб ба назар мерсанд:

Туй Боми дунёву поянда бош,
Басе сарбаландиву фархунда бош.
Ба мо бахти имрӯзу оянда бош.
Кафи хоки покати тумори ман аст,
Туро посибонӣ шиори ман аст [13-60].

Чуноне қайд карда будем, шоирони ин аҳд ба анъанаҳои неки ниёгон содиқ буданд. Тутиёи Мизроб дар шеъри “Ватан” тамоми суннатҳои ниёгонро тасвир намудааст. Ин

суннатҳо бузургии Ватанро нишон медиҳанд:

Ватан ёдгор аз ниёгон туй,
Ватан давлату дину имон туй.
Муқаддас бароям чу Қуръон туй.
Кафи хоки покат тумори ман аст,
Туру посибонӣ шиори ман аст[13-63].

Ҳар шеър замон ва мақсади эҷоди худро дорад. Тутиёи Мизроб дар шеъри “Панди пирон” насиҳат мекунад, ки аз пушти ҳар нохалаф набояд рафт, то ки ба балоҳо гирифта нагардӣ:

Марав аз пушти он фарде, ки гирад роҳи вайронро.
Бибур аз нохалаф домону кунчи офият биншин[13-63].

Тавре маълум аст, имрӯзҳо ҷомеаи ҷаҳонӣ ноором аст ва Ассогузори сулҳу Ваҳдати миллий -Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суҳанрониҳои хеш пайваста аз даст надодани зиракии сиёсиро таъкид мекунад. Шоирони болозикр низ ин мавзӯро ҳамеша таъкид мекарданд ва барои Ватан фидокору содиқ будандро талқин менамуданд.

Масалан, Исмоилшои Саидброим таъкид медорад:

Магзор дигар, ки аҳли олам,
Дар рӯи ту хуни ҳам бирезанд [2-26].

Тифле, ки дар назди падару модар эрка ҳаст ба онҳо фахр мекунаду нозу ниёз мекунад, инсон низ ба Ватан фахру ноз мекунад. Чуноне ки Тайғун Бозор мефармояд

Ноз дорад ба санаҳои Ватан,
Чун дили дӯстон мераксад[3-127].

Аз таҳлили муҳтасари эҷодиёти шоирон адабиёти омиёнаи Бадашон, ноҳияи Рошткалба аз ҷумла: Тутиёи Мизроб, Тайғун Бозор, Исмоилшо Саидброи, Бозор Манзаршо ва Қимматшои Броимшо бар меояд, ки онҳо дар эҷодиёти худ ба мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ диққати асосӣ додаанд ва барои насли наврас омӯхтани ашъори ин бузургон муҳим аст.

Агар инсон таърихи замони гузаштаи худро надонад, дар замони муосир зиндагӣ карда наметавонад. Ба қавли ин адибон ба қадри ҳар як пораи хоку оби Ватан бояд ҳар як шахс бирасад ва насли наврасро дар ин рӯҳия тарбия намояд.

АДАБИЁТ

1. Абӯали ибни Сино. Осори мунтахаб иборат аз 10 ҷилд. Ҷ. 1 - Душанбе: Ирфон, 1980. - 477 с.
2. Исмоилшо Саидброимов. Қиссаи дурӣ / Исмоилшо Саидброимов. –Хоруғ, 2011.- 64 с.
3. Л. Мирзоҳасан. Тазкираи адибони Бадахшон / Л. Мирзоҳасан, А. Чароғабдол.- Душанбе: Адиб, 2005.- 542
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018.
5. Фарҳанги тавсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди – 1 А-Н, нашри дуввум. Зери таҳрири С. Назарзода / С.Назарзода. А. Сангинов, С.Корим, М.Султон. - Душанбе, Шӯҷоиён, 2008.-996.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. Бо кӯшиши Сайидмуҳаммад Дабири Сиёкӣ. Ҷилди 1 / Абулқосим Фирдавсӣ. - Техрон: интишороти илмӣ, 1388.- 464 с.
7. Х. Асозода А. Адабиёти тоҷик, синфи 11 (китоби дарсӣ) / Х. Асозода А. Кӯчаров. – Душанбе 2017. – 309 с.

8. Ш.О.Саидиброимов. Корвони роҳи шеър (мачмӯаи шеърӯ мақолаҳои авлоди шоир-маорифчӣ Шохфутур Муҳаббатшоҳзода) / Ш.О.Саидиброимов, Хоруғ 2010. - 62 с.
9. Ш.О.Саидиброимов. Қуллаи умед / Ш.О.Саидиброимов, Душанбе: Адиб. 2011. - 65 с.
10. Ш.О.Саидиброимов. Парвози сухан / Ш.О.Саидиброимов, Хоруғ: Логос. 2019. - 99 с.
11. Шаҳрия. Дар канори шеър.-Душанбе: Адиб, 2010. – 199 с.
12. Х. Афзалов, Б. Раҳимов. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. Душанбе: Маориф 1994.- 190 с.
13. Дастхати шоирон: Т.Бозор, Т.Мизроб, Қ. Броимшоев.

ТАРАННУМИ ҒОЯҲОИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР ШЕЪРИ ОМИЁНА

Ҷаҳон бу суръати тамои ва ниҳоят тез пеш меравад. Ин рушди бемайлоии олам ба техникаву технологияи муосир вобастагии ногусастанӣ дорад. Истифодаи техникаи муосир аз бисёр ҷиҳатҳо манфиатовару муҳим ва қобили қабул аст. Аммо ҳар як пеиравӣ тарафҳои мусбат ва манфии худро дорад. Ҷаҳонишавӣ (модернизатсия) махсусан ба таълиму тарбияи насли наврас саҳт таъсир мерасонад ва фарҳангҳои бегона ҷойи фарҳангҳои миллӣ ва анъанавиро мегиранд. Ин ба тарбияи худшиносиву худогоҳии насли наврас ва ҷавон саҳт таъсир мерасонад, аммо пеирафти ҳар як ҷомеа ва кишвар аз истифодаи моҳиронаи ақл, худшиносиву худогоҳии насли наврас саҳт вобастагӣ дорад. Ба ин масъала имрӯз таваҷҷуҳи тамоми баишарият равона карда шуда, шуарову уламо онро бо гунаи хеш, бо шеърӯ шоирӣ ба саҳми насли наврасу ҷавон мерасонанд. Маҳз дар ин мақола муносиб донистем, ки андешаҳои бархе аз шуароро пешкаши омӯзгорону хонандагони гиромӣ намоем, то онҳо дар рафти таълиму омӯзиши аз онҳо истифода намоянд.

Калидвожаҳо: *Ватан, ватандӯстӣ, шоир, муҳаббат, садоқат, насли наврас, омӯзгор, анъана, дурӣ, тарбия.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидиброимов Далер Одилшоевич, омӯзгори забон ва адабиёти тоҷики МТМУ-и № 31 ба номи Шохфутур Муҳаббатшоҳзода. Нишонӣ: ВМКБ, н. Роштқалъа, д. Занудъ. Тел.: +992 501 83 94 16, e-mail: daler1985@mail.ru. Фозилбекова Усния Одинаевна, ассистенти кафедраи педагогика ва МТИ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Ленина, 28 Тел.: (+992) 936-00-53-74, e-mail: husniyafozilbekova@gmail.com.

ПЕСНЯ О ПАТРИОТИЧЕСКИХ ИДЕЯХ В ПОЭЗИИ ОМИЙОНЫ

Мир развивается очень быстро. Это неуклонное развитие мира неразрывно связано с современной техникой и технологиями. Использование современных технологий является более полезным, значимым и приемлемым во многих отношениях. Но каждый прогресс имеет свои преимущества и недостатки. Модернизация особенно сказывается на образовании и воспитание подрастающего поколения, а иностранные культуры заменяют национальные и традиционные культуры. Это сильно влияет на самосознание и самопознание подрастающего и молодого поколения, но прогресс каждого общества и страны сильно зависит от умелого использования, самосознания и самопознания подрастающего поколения. На сегодняшний день основное внимание человечества уделяется этому вопросу, в том числе поэты и ученые посвоему, посредством поэзии, вносят вклад в развитие молодого поколения.

Именно в данной статье мы сочли целесообразным представить идеи некоторых советов дорогим учителям и ученикам, чтобы они могли использовать их в процессе преподавания и обучения.

Ключевые слова: *Родина, патриотизм, поэт, любовь, верность, молодое поколение, учитель, традиция, дистанция, воспитание*

Сведения об авторе: Саидиброимов Далер Одилшоевич, учитель таджикского языка и

литературы СРШК № 31 имени Шохфутур Муҳаббатшоҳзода. Адрес: ГБАО, Рошткалинский р-н, к. Занудч. Тел.: +992 501 83 94 16, e-mail: daler1985@mail.ru. Фозилбекова Усния Одинаевна, ассистент кафедры педагогики МНО Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Ленина, 28 Тел.: (+992) 936-00-53-74, e-mail: husniyafozilbekova@gmail.com.

THE SONG OF PATRIOTIC IDEAS IN OMIYONA'S POETRY

The world is developing very quickly. This steady development of the world is inseparably connected with modern technology. The use of modern technologies is more useful, meaningful and acceptable in many ways. However, each progress has its advantages and disadvantages. Modernization especially affects the education and upbringing of the young generation, and foreign cultures replace national and traditional cultures. This strongly affects the self-awareness and self-knowledge of the younger generation, but the progress of each society and country is strongly dependent on the skillful use, self-awareness and self-knowledge of the young generation. Today, the main attention of humanity is paid to this issue, including poets and scientists. They contribute to the development of the younger generation through poetry.

It is in this article that we thought it appropriate to present the ideas of some tips to dear teachers and students so that they can use them in the process of teaching and learning.

Key words: *Motherland, patriotism, poet, love, fidelity, younger generation, teacher, tradition, distance, upbringing.*

Information about the authors: Saidibroimov Daler Odilshoevich, / Address: GBAO, Tajik language and literature teacher at school № 31 Roshtqala district, v. Zanudj. Tel.: (+992) 935-27-71-71; e-mail: shozoda07.71@mail.ru. Fozilbekova Usniy Odinaevna, assistant of the department of pedagogy and psychology of Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev. Address: 28 Lenina Street, Khorog, GBAO, E-mail address: husniyafozilbekova@gmail.com. Telephone number: (992) 936-00-53-74

УДК: 381

РОҶҶОИ САМАРАНОКИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ АРЗИШҶОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҶОИ АДАБИЁТ ВА ТАЪРИХ

Тоҳириён Ш.А., Мардинаева М.Ш.

Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

Қоидаҳои асосии педагогика, психология, фалсафа, афкори ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ходимони адабиёт, таърихи педагогика доир ба масоили тарбияи ахлоқӣ, маълумоти берунамактабӣ ва тарбияи насли наврас ба тадқиқотҳои бунёдии педагогҳо, психологҳо ва ҷомеашиносон доир ба тарбияи худшиносӣ ва ватандӯстии хонандагон, инчунин қонунҳо, консепсияҳо, барномаҳои асосӣ ва стандартҳои маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки таълиму тарбияи насли наврасро дар назар доранд, асоси методологии таҳқиқоти илмӣ пажӯҳишгарони самти таълими фанҳои педагогиро ташкил медиҳад. Аҳамияти ҷиддӣ додан ба болоравии ахлоқ ва маънавиёти насли наврас низ аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ дорад: дар мустақам намудани иттиҳоду ягонагии халқу миллатҳо нақш мебозад; пешравии афкори инсондӯстонаи онҳо зарур аст ва дар ин асос, омили амниятӣ суботи ҷумҳурӣ аст. Мутаасифона, новобаста ба андешидани чораҳои зарурӣ ҳанӯз ҳам дар миёни наврасон ва ҷавонон арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ ба дараҷаи кофӣ рушду ташаккул наёфтааст. Қисми зиёди ҷавонон ва наврасоне, ки бо роҳи хато ва ҳатто содир намудани ҷиноят мераванд – ин аз надонистан ва риоя накардани меъёрҳои ахлоқӣ ва арзишҳои маънавии инсонӣ мебошанд. Ба хонанда тавассути усулҳои самараноки

педагогӣ омӯзонидани мавзӯи ҳамонрӯзаи дарс вазифаи муҳими дар назди омӯзгор гузошташуда мебошад. «Масъалаи тарбияи ахлоқии насли наврас дар ҳамаи даври замонҳо яке аз масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ба шумор мерафт. Дар бораи чӣ тавр ба роҳ мондани тарбияи насли ҷавон файласуфон, психологҳо, педагогҳо мувофиқи талаби замонҳои мухталиф фикру андешаҳои хеле ҷолибро баён кардаанд, ки то имрӯз аҳамияти тарбиявии худро гум накардаанд» [7, 153]. Чамъбаст намудани таҷрибаи мавҷудаи мусбии кори омӯзгорони адабиёт ва таърих фарзияҳоеро муайян мекунад, ки ба коркарди технология (методика) - и махсуси таълим ва дар асоси он ошкор намудани сатҳи маърифати маънавию адабии хонандагон-наврасоне, ки бо корҳои таҷрибавию озмоишӣ фаро гирифта шудаанд, вобаста аст.

Ҷои баҳс нест, ки масъулияти омӯзгорони адабиёти тоҷик ва таърихи халқи тоҷик ҳамчун сарчашмадорони дарёи дониш барои ташаккул додани роҳҳои самараноки арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар раванди таълими фанҳои адабиёт ва таърихи халқи тоҷик зиёд аст. Барои ин онҳоро мебоҷад, ки аз муассиртарину навтарин методҳои таълиму тарбия истифода намојанд. Барои неруманд будани тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ дар хонандагон бояд имконияти тамоми фанҳо ба ҳам пайваста шаванд. Яъне тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ танҳо вобаста ба фанни алоҳида нест, балки дар ин самт аз имконоти ҳамаи фанҳо истифода бояд кард ва гузашта аз ин, муҳтавои мавзӯҳои фанҳои таълимиро аз ин нигоҳ алоқаманд бояд кард. Дар ин ҷода чи қадаре ки воситаҳои тарбияи маънавӣ-ахлоқиро истифода барем, ҳамон қадар, ба ташаккул додани роҳҳои самараноки арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар раванди таълими фанни забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Масалан, истифода аз порчаҳои насри дар китобҳои дарсӣ ва сарчашмаҳои дигар (интихоби омӯзгор), ки дар онҳо одоби ахлоқи ҳамида, рафтори нек талқин мешавад.

Истифода аз шеърҳо дар бораи муносибати хуб бо атрофиён, сифатҳои неки инсонӣ. Саёҳат ба гирду атроф зимни дарсҳои инкишофи нутқ ва шунидани шарҳи омӯзгор, навиштани таассуроти худ аз ин саёҳат (дар ҳаҷми 3-4 ҷумла). Расмкашӣ вобаста ба хусусиятҳои беҳамтои ахлоқию зебогӣ, паҳлӯҳои серчилои ҳаёти зисти инсон ва рафтори маданӣ дар ҷамъият. Ташкили мусоҳибаи аҳли синф дар мавзӯҳои «Одоб ҳусни инсон аст!», «Рафтори нек, пиндори нек, гуфтори нек!», «Қадам суханҳои ҳамсинфонатонро меписандед!», Тавсифи пораҳои шеърӣ дар бораи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ аз рӯи китоби дарсии фани забони тоҷикӣ». Нақли ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ оид ба арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ дар раванди таълими фанни таърихи халқи тоҷик. Умуман, доираи чунин мавзӯю табдирҳо васеъ аст ва ин барои омӯзгорон ҷиҳати тарбияи арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ имконоти фаровон фароҳам меоварад. Масалан, дар саҳифаи 7-уми китоби «Адабиёти тоҷик»-и синфи 5, нашри соли 2018, машқи 2 чунин супориш дода шудааст:

Панду ҳикматҳоро дар бораи сухан ва суханварӣ бодикқат хонед ва мазмуни онҳоро шарҳ диҳед.

Сухан бисёр дону андаке гӯй,
Якero сад мағӯ, садро яке гӯй.

Саъдии Шерозӣ

Дар поёни порчаҳои назми чунин савол ва супориш дода шудааст:

1. Ба калимаҳои мисраи аввал савол гузошта, қадам ҳиссаи нутқ будани онҳоро муайян кунед.

2. Мақоли «Бо сухани ширин мор аз хонааш мебарояд» чӣ маънӣ дорад?

Бояд қайд намуд, ки алоқаманд намудани таълими грамматика бо тарбияи маънавию ахлоқӣ натиҷаи назаррасе хоҳад дод, чунки агар хонанда паҳлӯҳои фонетикӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва услубии матн ё шеърҳоро донед, боз ҳам амиқтар ба умқи он сарфаҳм меравад ва мутобиқи он амал хоҳад кард. Ғайр аз ин истифодаи воситаҳои бадеии фикр

ба монанди зарбулмасал ва мақолҳо низ яке аз роҳҳои таъсирбахши ташаккули арзишҳои маънавий-ахлоқӣ дар раванди дарси адабиёти тоҷик мебошанд.

“Баробари афзудани шуҳрати ашрофи динӣ, бойгарии онҳо низ афзудан гирифт. Аз рӯи гуфти муаррихи машҳур Наршаҳӣ Исмоили Сомонӣ заминҳои ҳосилхезу обӣ ва лалмии деҳаи Афшанаи назди Бухороро харида, ба донишомӯзони мадраса вақф кард. Ин заминҳо даромади калон меоданд. Ба ҷуз ин Исмоили Сомонӣ боз заминҳои нав харида, ба Масҷиди ҷомеаи Бухоро вақф кард. Дар замони Сомониён шахсони хайрхоҳ ба ғайр аз масҷиду мадраса, инчунин барои ободии роҳ, каналу наҳр, пул, бемористон, работ, корвонсарой низ мулк, амвол ва заминҳои зиёдро вақф мекарданд. Аз ҳамин мисолҳо фаҳмидан мумкин аст, ки муассисаҳои динӣ бо кадом роҳҳо замин ва дигар сарватҳоро ҷамъ меоварданд. Заминҳои вақф чунон зиёд буданд, ки барои идора ва назорати онҳо девони вақф таъсис ёфт. Даромади ин заминҳо баъзан кисаи сарварони динро пур мекард. Ҳол он ки даромади заминҳои вақфшударо аз худ кардан мумкин набуд ва мувофиқи таъйиноти он бояд ба камбағалон, толибилмони ниёзманд ва мӯҳтоҷон дода мешуд” [15, 71].

Дар китоби дарсии таърихи халқи тоҷик синфи 7, саҳифаи 68 супориши зерин оварда шудааст:

1. Кадом шаклҳои заминдориро медонед?
2. Кадом заминҳо заминҳои вақф ҳисобида мешуданд?
3. Кадом табақаи ашроф аз андоз озод буданд?
4. Дар замони Сомониён кадом намудҳои инъом мавҷуд буд?

Таҳлил ва омӯзиши ин порча аз мавзӯи “Ҷомеаи кишоварзӣ ва низоми молиёти давлати сомониён” (§ 12) аз нигоҳи маънавий-ахлоқӣ имкон медиҳад, ки хонандагон маънавияҳои амиқи мавзӯро дарк намоянд. Ба матлаби он сарфаҳм рафта, маънавияҳои тарбиявӣ ахлоқии ватандӯстӣ, шикастанафс будан, ғамхорӣ ба дигарон, инсондӯстӣ ба хонанда таъсири зиёд расонад. Вале ба андешаи мо хуб мешуд, ки ба ҷойи “муассисаҳои динӣ” истилоҳе оварда мешуд, ки дар умум мансабдоронро дар бар мегирифт, дар он сурат сухан саропо аз амалҳои идоракунӣ мешуд ва ба ҳолати равонии хонанда таъсири мусбӣ мерасонд.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки роҳу усулҳои ташаккул додани арзишҳои маънавий-ахлоқӣ дар раванди таълими фанҳои адабиёт ва таърих гуногун аст. Омӯзиши ҳамаҷонибаи ин масъала таҳқиқоти пурра ва мукаммалро тақозо дорад, ки ҳалли он боиси болоравии эҳсоси инсондӯстӣ ва адолатпарварӣ, эҳтиром ба волидайн, омӯзгорон, ҳамсинфон ва умуман - атрофиён мегардад.

Педагог машҳур Я. А. Коменский дар «қоидаҳои тиллоӣ» навишта буд: «ҳама чизро барои қабули ҳиссиёт пешкаш кардан лозим аст...» [8, 43]. Талабот дар бораи он ки хонандагон донишро пеш аз ҳама аз мушоҳидаҳои худ ҷаббида гиранд, дар роҳи мубориза бо усулҳои таълими догматикӣ ва схоластикӣ аҳамияти беандоза дошт. Дар илми педагогика таҳқиқи ин масъала аз нигоҳи назариявӣ ва методологӣ ба қадри имкон таҳлилу тадқиқ гаштааст. Чавҳари ташаккули маънавияи шахсиятро мавҷудияти ҷаҳонбинии васеъ, нигоҳи илмӣ ва устуворӣ дар афкори хонангон ташкил медиҳад. Инчунин, тарбияи пешқадам будан дар ҷамъият, муносибати хуб бо намояндагони дигар миллатҳо, ифтихори миллии доштан дар раванди фаъолияти меҳнатӣ, тафаккури ҷамъиятӣ-сиёсӣ доштан дар зиндагии мустақилона барои ташаккули арзишҳои маънавий низ дар ин раванд нақши муҳим мебозад. Ин раванд дар замони муосир, ки масъалаҳои ҷаҳонишавиро ҳам дар бар мегирад, бисёр мураккаб аст. Дар он фаъолияти педагогӣ ба беҳтар гардонидани муносибатҳо байни хонандагон, омӯзгорон ва волидайн,

амалигардонии арзишҳои маънавии шахсият ва хонанда тибқи талаботи замони муосир равона намуда шудааст.

Дар самти педагогика ҳалли ин масъалаҳо пажӯҳишҳои ҳаҷман калон ва амиқро интизоранд, ки барои рушду такомул, инкишоф ва ғанигардонии педагогикаи тоҷик мусоидат хоҳанд кард.

Хулоса, натиҷаи мусбати заҳмати омӯзгорони фанҳои адабиёт ва таърих дар он зоҳир мегардад, агар:

- тарбияи ахлоқии наврасону ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бомуваффақият ҷараён гирад;

- дар баробари маърифати ахлоқии хонандагон-наврасон фаъолияти амалии онҳо ташкил карда шавад;

- дар фаъолияти амалӣ, дониш, маҳорат ва малакаҳо устувор гарданд;

- сифатҳои асосии ахлоқии шахсиятии наврас ташаккул ёбанд;

- таҷрибаи муошират, рафтор ва муносибатҳои гуногун ғани гардад.

Дуруст қайд намудааст олими шинохтаи педагогикаи тоҷик С. Шербоев: «Таълими ин мавзӯ, ба шарте, ки дар заминаи мисолҳои барҷаставу маълумоти мушаххаси назариявӣ ва иҷроӣ супоришҳои системанок ба роҳ монда шавад, аз ҷумлаи яке аз мавзӯҳои шавқовар ба шумор хоҳад рафт» [14, 37].

Дар ҳақиқат ҷустуҷӯи методу усулҳои гуногуни шавқовар дар дарс шуури инфиродии хонандаро ташаккул медиҳад ва барои дар хотир нигоҳ доштани мавзӯи дарс мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Анварӣ С., Мирзоев С. Китоби забони тоҷикӣ синфи 6 / С. Анварӣ, С. Мирзоев: Душанбе, – 2013. - 221с.
2. Аминов С. Китоби забони тоҷикӣ синфи 7 / С. Аминов: Душанбе, – 2019. - 273с.
3. Аминов С. Китоби забони тоҷикӣ синфи 8 / С. Аминов: Душанбе, – 2015. - 216с.
4. Асозода Х., Кӯчаров А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. / Х. Асозода, А. Кӯчаров, – Душанбе, Маориф,- 2018,- 400 с.
5. Барномаи таълими забони давлатӣ дар синфҳои 2-11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, – Душанбе, -2017, -120 саҳ.
6. Бобомуродов Ш., Сабзаев С., Набиева С. Китоби забони тоҷикӣ синфи 5 / Ш. Бобомуродов, С. Сабзаев, С. Набиева: Душанбе, – 2018. - 255с.
7. Гулмадов Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол / Ф. Гулмадов. – Душанбе: Ирфон, - 2014, - 206с.
8. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избр. пед. соч./Я.А.Коменский. – М.: - 1981. – 236с.
9. Нурматов С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития / С. Нурматов. - дисс. ... канд. филос. наук. Ташкент, –1979. - 166 с.
10. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе, – М.: Просвещение, -1980.- 312с.
11. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании / К.Д. Ушинский // Собр. соч., – М. ;Л., 1948.-Т, 2.-С. 69-167.
12. Файзулло Шарифзода. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир/ Ф. Шарифзода, – Душанбе: “Ирфон”- 2016. - 63с.
13. Хоҷаев Д., Зикриёев Ф., Саломов М. Китоби забони тоҷикӣ синфи 9 / Д. Хоҷаев, Ф. Зикриёев, М. Саломов, – Душанбе, - 2018. - 184с.
14. Шербоев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ (Барои донишҷӯёни факултетҳои филологии мактабҳои олии Тоҷикистон), – Душанбе: Шучоён,- 2009. - 456с.

15. Хоҷаев С., Муллоҷон С. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 7-ум. - Душанбе, - Маориф, - 2017. - 248с.

РОҶҶОИ САМАРАНОКИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ АРЗИШҶОИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҶОИ АДАБИЁТ ВА ТАЪРИХ

Дар мақола методҳои ворид сохтани роҳу усулҳои ташаккули одоби ахлоқи неки хонандагон зимни таълими дарсҳои адабиёт ва таърих оварда шудааст. Истифодаи ин методҳо малакаи ва маҳорати мустақилона омӯхтан, аз худ намудан ва амалӣ гардонидани мавзӯи дарсҳои адабиёт ва таърихро таъмин менамояд.

Дар шакли мисолҳои мушаххас ва таҳлили онҳо ворид сохтани чунин навиноҳои дар мақола ҳамчун фарзия пешниҳод намуда шудааст.

Методҳои пешниҳод шудааст, ки дар баробари маърифати ахлоқи хонандагон-наврасон фаъолияти амалии онҳо таъкил карда шавад, сифатҳои асосии ахлоқи шахсияти наврас ташаккул ёбанд, таҷрибаи муошират, рафтор ва муносибатҳои гуногун гандӣ гардад

Калидвожаҳо: *метод, китоби дарсӣ, адабиёт, таърих, таълим, омӯзгор, хонанда.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён - номзоди илмҳои филология. Муdiri шӯбаи фанҳои филологияи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru. Мардинаева Мавзуна Шарафидиновна – ходими калони илмии шӯбаи фанҳои гуманитарӣ, ҷомеашиносӣ ва бознигариву тақмили стандарт, барномаҳои таълимию китобҳои дарсӣ ПРМ ба номи А.Ҷомии АТТ, Тел: 501.11.99.04

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОРИИ

В статье представлены пути внедрения способов и методов развития хороших манер и нравственности учащихся на уроках литературы и истории. Использование этих методов обеспечивает самостоятельное изучение, усвоение и реализацию предмета уроков литературы и истории.

Предлагаются методы организации практической деятельности, посредством которых наряду с нравственным воспитанием подростков, основные нравственные качества подростка развивается их опыт, опыта общения, поведения и установок обогащаются.

Ключевые слова: *метод, учебник, литература, история, образование, учитель, читатель.*

Сведения об авторах: Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён - кандидат филологических наук. глава управления экспертизы и оппонирования учебных материалов Института развития образования имени Абдурахман Джами Академии образования Таджикистана. Тел.: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru. Мардинаева Мавзуна Шарафидиновна - старший сотрудник отдела гуманитарных наук, социологии и пересмотра и усовершенствования стандартов, образовательных программ и учебников ПРМ им. Общество АТТ, Тел: 501-11-99-04

EFFECTIVE WAYS FOR FORMING SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN THE PROCESS OF TEACHING SUBJECTS OF LITERATURE AND HISTORY

The article presents ways to introduce methods and techniques for developing good manners and morality in students in literature and history lessons. The use of these methods ensures independent study, assimilation and implementation of the subject of literature and history lessons.

Methods of organizing practical activities along with moral education of adolescents, development of the basic moral qualities of a teenager, enrichment of the experience of communication, behavior and attitudes are proposed.

Key words: *method, textbook, literature, history, education, teacher, reader.*

Information about authors: Shakhloi Abdualisodai Tokhiriyon – Candidate of Philological Sciences. Head of the Department of Expertise and Opposition of Educational Materials of the Insti-

tute of Educational Development named after A. Jomi of the Academy of Education of Tajikistan. Phone: + 992 884 088 123, e-mail: Shahlo_vak@mail.ru. Mardinaeva Mavzuna Sharafidinovna - senior employee of the department of humanities, sociology and revision and improvement of standards, educational programs and textbooks of PRM named after A. Jomi ATT Society, Tel: 501.11.99.04

УДК: 821.222.8

МАВҚЕИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАВЛОНО ЧАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ

Темуршоева Г.С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Ғазалиёти Мавлоно Чалолӣддини Балхӣ дар маҷмуи эҷодиёти ӯ аз нигоҳи фароғии ғазалӣ баҳо баҳо ва зебоии каломӣ бадеии шоир мақоми арзанда дорад. Муҳтавои ғазалӣҳо мисли дурдонаҳои пурҷилое ҳастанд, ки агар ба онҳо бо камолӣ диққат бинигарӣ, тафҳум ва таҳқиқ кунӣ, ҷило ва ҳусни сухани шоирро бештар эҳсос мекуни. Яке аз вижаҳои асли ва мумтози адабиёти бадеӣ тарзи рангинӣ баён буда, он бо воситаи санъатҳои бадеӣ, ба мисли тавсиф, талмех, маҷоз, ташбеҳ, киноя, истиора ва дигар намуди ороишҳои бадеӣ тадбиқ гардида, ҷанбаи масарратбахшӣ, маърифатмӯзӣ ва зебоиисадӣ касб мекунад. Маҳз ҳамин гуна санъатҳои зиёди бадеӣ ҳастанд, ки дар истифодаи бамавриди онҳо сухани шоирону нависандагон зебову дилнишин мегардад. Роҷе ба санъатҳои бадеӣ таърифи комилтаринро донишманди асри XIV Хоҷа Насируддини Тӯсӣ дар мақолати нуҳуми рисолаи “Асос ул -иқтибос” овардааст: “ Ва ҳилатҳои саноеиро, ки мутааллиқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё ба ҳар ду бувад, “санъат” хонанд” [7, 630].

Профессор Абдунабӣ Сатторзода баъд аз баррасӣ ва радду бадали андешаҳои донишмандони назариядони тоҷик Т. Зеҳнӣ, Р. Ҳодизода, М. Шуқуров, Т. Абдуҷабборов ва Сайидмуҳаммади Нишот ва Чалолӣддини Ҳумой таърифи санъатҳои бадеиро дар китоби “Такмили бадеии форсии тоҷикӣ” чунин ёддошт кардаанд: “Санъатҳои бадеӣ ҳилатҳоеро гӯянд, ки тааллуқ ба лафз ё ба маънӣ ва ё бо ҳар ду бувад ва ҷиҳати ороиши шакли асари бадеӣ ва хоҳири расоӣ ва барҷаста сохтани муҳтавои он истеъмол мешаванд”, ки мушаххас ва дуруст мебошанд [1, 354-355]. Мавлоно Чалолӣддини Балхӣ ғазалӣҳои хешро бо истифодаи суннати анъанавии шоирони гузашта ороиш дода, дар баёни андешаҳои навгӯӣ ва тозақорӣҳои зиёд дорад. Ҳар шоир баҳри он ки ғазалӣҳои ҳунармандона ва бо риояи анъанаҳои суннатии адабиёт нигошта шавад ва суханаш зебо бошад, аз санъатҳои зиёде моҳирона истифода мекунад. Мавлоно Чалолӣддини Балхӣ дар ғазалӣҳои аз санъатҳои маънавӣ бештар талмех, тавсиф, ташбеҳ, киноя, муболиға, тазод, ирсоли масал, савол ва ташхисро мавриди истифода қарор додааст. Банди тасмим гирифта, ки перомунӣ санъатҳое, ки дар ғазалӣҳои Мавлоно Чалолӣддини Балхӣ аз ҷумла ташбеҳ, саволу ҷавоб, ташхис, талмех ва таҷнис мавриди истифода қарор доранд, иҷмолан чанд мулоҳизаро баён намоям.

Ташбеҳ аз санъатҳои писандаи Мавлоно Чалолӣддини Балхӣ аст, ки дар ғазалӣҳои хеле фаровон ва моҳирона қорбасти гардидааст ва намунаҳои онро дар ҳар саҳифа дучор мегардем.

Саид Нафисӣ маҳорати ҳар шоирро дар истифодаи муносиби ташбеҳ медонад: “Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбеҳот аст. Шеъри беташбеҳ чун ҳусни ноороста ва чун гули ноирифта аст. Шоирӣ бузург он аст, ки мушаббихӣ худро ба ҷизе ташбеҳ мекунад, ки дар ҳама ҷо ва ҳар замон битавон ёфт ва ҳар кас лутфу шевоӣи онро дарёбад” [6, 414]. Қобили қайд аст, ки ташбеҳ ва ҷилои он дар ғазали Мавлоно

Рум таровати хосае дорад. Он ташбеҳ гӯё эҷод нашуда, балки худ аз худ аз умқи хотираи рангини Мавлоно фавворасифат дамида баромада бошад. Масалан:

Аз чеҳраи чун моҳат, в-аш қадду камаргоҳат,
Чун моҳи нав ин чонам, худро чу қамар карда... [4, 36].

Дар ин байт ташбеҳи равшани “чеҳраи чун моҳи нав” ва “моҳи нав ин чонам” ташбеҳҳои хеле устуворанд ва ташбеҳи анъанавии классикӣ мебошанд, вале бо “моҳи нав” ташбеҳ кардани қадду камаргоҳ (миёни борик ва моҳи нави борик) ташбеҳи хеле нозуканд, ки хоси эҷоди Мавлоно Руманд

Эй, ки лаби ту чун шакар, ҳон, ки қароба нашканӣ,
В-эй, ки дили ту чун ҳачар ҳон, ки қароба нашканӣ. [4, 67].

Дар ин байт “лабони ширин” ба “шакар” ва “дил”-ро ба “ҳачар” ташбеҳ кардан хеле содда ва равшан аст, аммо “қароба шикастан” бозгашти шоир аз гуфтаи худ мебошад.

Дар байти дигари шоир:

Ҳам ту шамъӣ, ҳам ту шохид, ҳам ту май,
Ҳам баҳорӣ дар миёни моҳи дай. [4, 87].

Ба “шамъ” ба “шохид, ба май, ба баҳор ташбеҳ кардани хусну таровати ёр ташбеҳи пӯшидаанд, вале ниҳоят шинам ва барҷо афтадаанд.

Тавре ки аз луғати забоншиносӣ ба мо маълум аст, истиора маъноӣ ба орият гирифтандор дорад ва дар адабиёт бошад вай як навъи санъати бадеие аст, ки дар он истиорашаванда ва истиоракунанда якҷо намеоянд, балки танҳо истиоракунанда нишон дода мешавад:

Хоҳам, ки шавам шабе ҳарифат,
Эй моҳ бигӯ, ки кай барой? [5, 126].

Ё ки:

Ҳар рӯз паризоде дар сӯи саропарда,
Морову ҳарифонро дар чарх дароварда. [5, 112].

Аз ин мисолҳои овардашуда равшан аён мегардад, ки дар ашъори Мавлоно Рум ин намуди санъат низ хеле зиёд истифода шудааст. Дар мисолҳои боло “эй моҳ” ва “паризоде” истиора ҳастанд, ё худ истиоракунанда мебошанд, ки бе истиорашаванда зикр шудаанд. Дар ғазалиёти шоир ин гуна истиораҳо ба монанди сарви равон, рашки бутон, моҳи ман, симинбадан, лоларух, дилоромӣ паймоншикан, симбар, бути зебо, шоҳи хубрӯён ва амсоли инҳо хеле зиёд ва ба мавқеъ кор фармуда шудаанд.

Масалан:

Бар шоҳи хубрӯён вочиби вафо набошад,
Эй зардрӯй ошиқ, ту сабр кун вафо кун. [5, 201].

Ё ки:

Боз расид он бути зебои ман,
Хуррамии ин даму фардои ман. [4, 17].

Ё ин ки:

Симбаро, зи сими ту симбарам, ба чони ту,
В-аз маи нав ки додай, чон набарам, ба чони ту [4, 58].

Санъати дигаре, ки дар эҷодиёти Чалолиддини Румӣ зиёд ба назар мерасад, ин санъати ташҳис мебошад. Дар илми адабиётшиносӣ ин чунин санъати бадеие мебошад, ки предметҳои ҷондору бечони ғайриодамӣ шахсонида шуда, ба онҳо образи одамӣ дода мешавад:

Гул гуфт маро: Нармӣ аз хор чӣ мечӯӣ,
Гуфтам, ки дар ин савдо хушёр чӣ мегардӣ. [4, 179].

Ё ки:

Наргис гӯяд ба савсан: “Охир,...
 Баргӯй ту ҳачв ё саное?
 Эй савсани сад забон, фурӯ кон,
 Бар мурғ ҳикояти ҳумое”.
 Савсан гӯяд: “Ҳамӯш, ки мастам,
 Аз чони маи гаронбаҳое... [4, 204].

Дар байтҳои зикршуда “Гул гуфт”, “Наргис гӯяд”, “Савсан гӯяд” санъати ташхис мебошанд, чунки шоири волосухан Румӣ ба онҳо хислати одамӣ додааст ва онҳо ба монанди инсон сухан менамоёнд. Ба ин васила шоир бисёр андешаҳо, фикрҳои ҷолибу пурътаворо аз забони ашӯҳову дигар предметҳои шахсонидашуда баён менамоёнд. Такрор низ аз санъатҳои бадеист, ки шоирон барои обуранги бадеӣ, барои пуртаъсиртар кардани сухани худ аз ин санъат истифода мебаранд. Такрор чунин санъатест, ки дар он як калима дар шакли таъкид такрор мешавад. Одатан такрор овардани калима ё худ таркибе дар шеър уюби шеър мебошад. Носири Хусрав такрори суханро дар он вақт зарур медонад, ки сухан бомаънӣ, таъсирнок ва ҷозибанок бошад:

Дар шеър зи такрори сухан бок набошад,
 Зеро ки хуш ояд сухани нағз ба такрор [5, 47].

Чун ашӯри Ҷалолиддини Румиро мутолиа кардем, ба хулосае омадем, ки шоир ин санъатро бо тамоми назокаташ ва бо як устокории хоси худ мавриди истифода қарор додааст. Ҷазали зерини Румӣ аз аввал то охир бо санъати такрор эҷод шудааст:

Маро бигрифт рӯҳони нигоре,
 Канореву канореву каноре.
 Бизад бо ман миёни роҳи танге,
 Дучореву дучореву дучоре.
 Зи чон бархост з-оташҳои ишқаш,
 Бухореву бухореву бухоре.
 Мабодо ҳеч дилро з-ин чунин ишқ,
 Қарореву қарореву қароре. [5, 68].

Мавриди зикр аст, ки санъати саволу ҷавоб дар шеъри гузаштаи тоҷик хусусияти ба худ хосе пайдо кардааст ва онро ҳамчун навъи санъат шинохтаанд. Ин чунин санъатест, ки нависанда барои образнокӣ ва таъсирнокии сухани худ аз усули саволу ҷавоб истифода мебарад. Маълум аст, ки дар санъати саволу ҷавободатан мисраи якум савол ва мисрам дуввум ҷавоб аст. Дар эҷодиёти Мавлоноӣ Рум ин санъат низ дучор мешавад. Махсусан дар масали “Табиб ва пири ранҷур” -и Румӣ ин санъат ба шакли хеле мушкул ва дар айни замон тасвири устодонае ба қор бурда шудааст, яъне дар мисраи аввал ҷавоб ва дар мисраи дуввум савол омадааст:

Гуфт пире мар табиберо, ки ман,
 Дар заҳирам аз димоғи хештан.
 Гуфт: - Аз пирист он заъфи димоғ,
 Гуфт:- Дар чашмам зи зулмат ҳаст доғ.
 Гуфт:- Аз пирист, эй шайхи қадим,
 Гуфт:- Пуштам дард меояд азим.
 Гуфт:- Аз пирист, эй шайхи мазор,
 Гуфт:- Ҳар чӣ меҳӯрам, набвад гувор.
 Гуфт:- Заъфи меъда ҳам аз пириаст,
 Гуфт:- Вақти дам маро дамгириаст... [5, 98].

Дуруст аст, истифодаи санъатҳои бадеӣ дар шеър, дар эҷодиёти худ як осонии қореро пеш меорад. Бад-ин васила онҳо метавонанд маъниҳои бузургеро дар қолаби шеър

дароранд ва онро пурра намоянд. Дар ин гуна мавридҳо, албатта талмех хизмати басо бузурге ба онҳо мерасонад. Дар луғат ин калима маънои нигоҳи сабук кардан ба сӯи чизе омадааст. Дар илми адабиётшиносӣ бошад талмех ин ишора кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотир, қиссаву ривоятҳо, афсонаҳову шахсони таърихӣ мебошад.

Дар вақти мутолиаи ашъори Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ ин санъати бадеиеро низ дучор омадем ва мехостем бо чанд мисол шарҳ диҳем.

Ҷолами ҳусну ҷамолӣ, ҳала, эй Юсуфи даҳр,
Сӯи макқории ихвони ситамгар мараф. [5, 135].

Ё ки:

Ман он девонаи бандам, ки девонро ҳаме бандам,
Мани девона девонро Сулаймонам, ба чони ту. [5, 165].

Ё ин ки:

Агар таҷаллии Юсуф бараҳна хуштар аст,
Ду ҷашм боз нагардад, магар ба пирохан. [5, 193].

Дар ашъори Румӣ инчунин бо санъати дигар низ дучор омадем, ки онро дар илми адабиётшиносӣ санъати тазод ё муқобила меноманд. Ин яке аз маъмултарин ва пуртаъсиртарин воситаи тасвири бадеӣ буда, баро пурқувват кардани образ ду фикри муқобили ҳамдигарро мавриди тасвир қарор медиҳад:

Сӯи шерон ҳамла бурдан ҳамчу шер,
Ҳамчу рӯбаҳ аз миён бигрехтӣ.
Қасди боми осмон медоштӣ,
Аз миёни нардбон бигрехтӣ.
Мурдарангиву надорӣ зиндагӣ,
Мурда бошӣ, чун зи чон бигрехтӣ.
Рав, ҳамӯш кун, бенишонӣ хомӯшист,
Пас чаро сӯи нишон бигрехтӣ. [4, 67].

Умуман, Мавлоно Ҷалололдини Румӣ дар истифодаи санъатҳои бадеии гуногун маҳорат ва истеъдоди бузурге дорад. Қариб, ки ҳамаи воситаҳои бадеӣ ҳам санъатҳои маънавию ҳам санъатҳои лафзӣ бо тамоми нозуқиҳояш, бо тамоми рангу ҷилои бадеияш дар ашъори ӯ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳамин тавр, Мавлоно Ҷалололдини Балхӣ дар ғазалҳои хеш дар ҷараёни тасвири ҳолоту воқеоти гуногун аз санъатҳои мухталифи бадеӣ ва унсурҳои ҳаёл зиёд истифода бурдааст.

АДАБИЁТ:

1. Абдунабӣ Сатторзода. Такмили бадеии форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён). – Душанбе: Адиб, 2011. – 432 саҳ.
2. Дирӯз, имрӯз, фардо. – Душанбе, 2004.
3. Зеҳнӣ Турақул. Санъати сухан. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 саҳ.
4. Мавлоно Ҷалололдини Румӣ. Девони Кабир. Ҷилди 2. – Душанбе: Дониш, 2007. – 328 саҳ.
5. Мавлоно Ҷалололдини Румӣ. Сесади ғазал. – Душанбе: Ирфон, 2023. – 424 саҳ.
6. Мучтабӯи Башардӯст. Зиндагӣ ва шеърӣ Муҳаммад Шафеии Қадқанӣ. – Техрон, 1379. – 414 саҳ.
7. Саид Нафисӣ. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. Ҷилди 2. – Техрон, 1344 саҳ.
8. Худӯи Шарифов, Урватулло Тоиров. Назмшиносӣ. – Душанбе: Ҳочӣ Ҳасан, 2015. – 384 саҳ.

**МАВҚЕИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАВЛОНО
ЧАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ**

Мақола ба масъалаи корбурди санъатҳои бадеӣ дар ғазалиёти Чалолӣдини Балхӣ бахшида шудааст. Дар мақола бештар ба санъатҳои бадеии ташбеҳ, такрор, истиора ва саволу ҷавоб диққат дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Мавлоно, санъатҳои бадеӣ, арӯз, ташбеҳ, истиора, таиҳис, таҷнис.

Маълумот дар бораи муаллиф: Темуршоева Гулхотун Султонсаидовна ассистенти кафедраи адабиёт ва журналистикаи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. тел: 934050320.gulya.temurshoeva@mail.ru

**РОЛЬ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ГАЗЕЛЯХ МАВЛАНА
ДЖАЛОЛИДДИН БАЛХИ**

Статья посвящена вопросу использования художественных искусств в поэзии Джалалуддина Балхи. В статье больше внимания уделяется художественному искусству сравнения, повторения, метафоры, а также вопросов и ответов.

Ключевые слова: Мавлана, художественные искусства, аруз, аллегория, метафора, олицетворение, определение.

Информация об авторе: Темуршоева Гулхотун Султонсаидовна, ассистент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М. Назаршоев. телефон: 934050320.gulya.temurshoeva@mail.ru

**THE ROLE OF FINE ARTS IN GAZELLE OF MAVLANA JALOLIDDIN
BALKHI**

The article is devoted to the issue of the use of artistic arts in the poetry of Jalaluddin Balkhi. The article places more emphasis on the artistic arts of comparison, repetition, metaphor, and questions and answers.

Key words: Mawlana, fine arts, aruz, allegory, metaphor, personification, definition.

Information about the author: Temurshoeva Gulhotun Sultonsaidovna, assistant at the Department of Literature and Journalism, Khorog State University named after M. Nazarshoev. phone: 934050320.gulya.temurshoeva@mail.ru

УДК: 811.221.8

КАЛИМАСОЗИИ ИСМ ВА ФЕЪЛ ДАР ГӢЙИШИ ҒОРОН

Фозилов Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Нақши калимасозӣ дар такмили таркиби луғавии забон бениҳоят бузург аст. Ҳангоми тадқиқи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ то солҳои наздик бо усули анъанавӣ давом карда, барои тасвири амиқи масъалаҳои алоҳида дар мисоли як лаҳҷа бештар тавсифи хусусиятҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ шеваҳо ҷалб намудааст. Дар тадқиқотҳо ба масъалаҳои калимасозӣ низ эътибор дода шудааст. Маводи ҷамъкардаи олимаи шинохта Розенфелд А.З, ки дар асари тадқиқотиаш “Бадахшанские говоры таджикского языка” (1, 192) гирд овардааст ҷиҳати омӯзиши маводи зиёди пурқимматро додааст. Аз ҷумла омӯзиши матнҳои овардагӣ барои тадқиқоти ин лаҳҷа дорои аҳамияти калон ҳисоб меёбад.

Бояд хотиррасон намоем, ки оид ба калимасозии шеваҳои асари тозаҷодӣ забоншинос Хоркашов Саҳидод “Калимасозии исм бо пасвандҳо” тадқиқоти тозае дар калимасозии тоҷик буда, барои таҳқиқи бахши муҳими соҳа маводи арзандаро пешкаш намудааст (2, 143).

Чи хеле ки маълум аст, калимасозии ҳар як ҳиссаи нутқ бойгарии шеvaro ташкил

менамоёд, ки дар калимасозии исму феълҳо роли префиксу суффиксҳо калон буда, барои ин мавзе чанде аз онҳоро бо мисолҳо нишон медиҳем. Суффикси аз ҳама сермахсул -а, -ак ва қаринаҳои савтии вай -ик, -ек, -ук, -ок, -ӣ, -ин : чавра, вайрона (вайрон), хапак, сафедак, майдак ва ғайра. Вариантҳои ин суффиксҳо дар лаҳҷа калимаҳои зиёдеро фарогиранд:

- Номҳои ҳашарот: фолфолек, парпаранӣ (шапарак), чузук (гамбусак), гуворачунбонак (кирмак); сиёговук (гамбусак);
- Номҳои парандаҳо: ғулбук (ғулбаи думдароз), чучек (чуча);
- Номҳои ҳайвонот: мешак (гусфанди кӯҳӣ), калек (гови бешох), чичек (бузи гушҳои дароз доштагӣ), хушгов (қутос);
- Номҳои асбобҳои рӯзгор, пӯшока: бандек(банд), бофтек (коса), олучак(алвончак, гаҳвора), хостирак (камонғулак), полчик (почаки гусфанд), гушек (гушаки рубоб), пасек(кокул, гесу).

Розенфелд А.З дар бораи калимасозӣ оид ба морфемаи –а-ро чун морфемаи калимасоз маънидод кардааст, ки лексемаи олуфа-ро мисол меоварад (1, 136).

Суффикси –ак//–ек ва қаринаҳои савтии он бо исму сифат омада калимаҳои нав месозад: лумбек (калон), хуртек (хурдтар), овек (обаки сард), латек(латта), ниолек(ниҳол), мардък (мардак), хуртек(кӯдак), луфтак (зоча, кукли), чиндек (малоикаи кӯҳӣ, чин), қевкунак (қивкунак, чеғзанақ), сангзанақ (номи фавкутабиа).

Суффикси –ак баъзан дар шакли –ок низ дучор меояд: колгинок (танбал, бекорхуча), сеҳок (чангаке ки бо он мебофанд), лувок (дандони лақочак), лауок (замини ғайриқиштбо), чашмоқ (сӯроҳии сӯзан) ва ғайра. “ Дар лаҳҷаи бадахшонӣ пасванди –ок-ро дар баробари пасванди –ак яке аз пасвандҳои серистеъмом қаламдод менамоёд “ (1. 151).

Суффикси –ӣ аз исмҳои сода ва мураккаб калимаҳои нав сохтааст: палударӣ (чӯби дари хона), сарқорӣ (як навъи андоз), чаманӣ (хӯроқи бомазза), раққосӣ (рақсидан), томусӣ (қишти баҳорӣ), тамус (фасли гармои тобистон), ғам/ ғамӣ (ғамгинӣ).

Суффикси –ин вожаҳои сифатӣ месозад: бузмуин (муинаи буз), пашмин (ресмони пашмин), зеғерин (нони зеғерӣ); инчунин бо суффикси-а: пашмина, ганчина(ҷой барои маҳсулооти ширӣ).

Суффикси –га: қиштга(майдони қишт), адга (сарҳад, марз), гурезга(гурезгоҳ);

Суффикси –ам/ем аз феъли замони ҳозира сифат месозад : безанем/бузанум (зӯрӣ, боқувват), дорам (бой, бодавлат) ; мо будем дорам, дигаро нодорам; бо асоси феъли гирифтани гир-маъноӣ мақсади гирифтани; мён бигирем будам (ман хоҳиши зан гирифтани будам) у гирам набуд(Вай хоҳиши зан гирифтани набуд); форам (дилписанд, дилқаш), қорам (шудгор қардан, замини қорам).

Суффикси - истон. Дар забони форсии миёна шакли stan/istan доштааст. Дар забони ҳозираи тоҷик ин суффикс яке аз морфемаҳои серистеъмом ба ҳисоб меравад. Дар шеваи Ғорон он бо он сохта шудани калимаҳо он қадар зиёд нест: қуистон, чулистон, гуристон. Ба мисли забони адабӣ бо исмҳои ифодагари миллату халқият омада, номҳои ҷуғрофӣ месозад : Тоҷикистон, Ўзбекистон, Қазоқистон, Туркманистон ва ҳоказо: Дар Қазоқстон будем...худаш аз амин Помирот, аз Афғонистон. Ичи набед хона, чулистон бед.

Суффикси –аст калимаҳои тақлиди овозиро ифода мекунад : гурумбаст (шақ. аррос), вағаст (доду фарёд).

Суффикси –дон /дун нисбатан серистеъмом буда, асосан ашёҳои рӯзгорро ифода мекунад : дегдон (оташдон), чошдон (сандуқи чӯбин), чароғдон (пояи чароғдон)

Суффикси –дор: болдор (қанотдор), чигардор, зарадор (далер, часур), ширдӯғдор (зани дар айлоқ буда);

Суффикси – вор: куртавор, латавор(матои барои рӯймол), вахивор (забони ваҳӣ);

фақат ами Ямг тоҷикӣ мега, дигар ама вахивор.

Профессор Ш. Рустамов оид ба калимасозии исмҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ чунин нигоштааст: "Дар исмҳои мураккаб яке аз масъалаҳои душвор ва то кунун аз ҷиҳати илмӣ пурра тадқиқ нашуда мебошад" (3. 57)

Дар калимасозии шева калимаҳои мураккаб бо роҳҳои гуногун аз ҷумла ба воситаи исм + исм, исм+ сифат, сифат+ исм, исм+ сифати феълии замони гузашта калимаҳои нав сохта мешаванд : холекбача (холабача), хусурбура (додарарус), модабуз (бузи мода), нарбуз (бузи нар), хашгов/ хушгов (қутос), модакаук (модакабк), чингилашоҳ (пармашоҳ), пшукбачгӣ (гурбача), каукбачгӣ (кабкбача), мурғечак (хоначаи мурғ), дастмуза (дастпушак, дастбела), дандард (дарди даҳон), суворчодур (матои сафеди гирди бадани арӯс), чавгонбозӣ, нонмаска (нони равшани маска); ба инҳо инчунин вожаи хона бо вожаҳои дигар омада калимаҳои мураккабро касб мекунанд : ширхона, деқонхона (хоначаи саҳроӣ); Пеш ин ҷо деқонхона буд; молхона, говхона ва ғайраҳо: пашми хашгов бисёр нағз барои ресидан.

Дар бисёр калимаҳо ҷузъи асосиаш исми сар омада, калимаҳои нав месозад: сарҷӯй (сари ҷӯй), саростин (сари остин), сартакя (ҷойи нишастии меҳмон дар хонаи бадахшонӣ), сарусомон (зебу зинат додан) ва ҳоказо.

Исм +исм, исм ва феъл. Аз ду исм ва исму феъл сохта шудани калимаҳои мураккаб дорои маъноҳои гуногун мебошад : машғулият ва касбу ҳунари шахс : шомард (шоҳмард), хазинадор (кассир), рангмол (рангуборчӣ), музадуз (мӯзадӯз), хушнохун (мусиқанавози моҳир); шасутун (номи яке аз сутунҳои хонаи помирӣ), ширатола (номи хурока), чилавгир (шахсе ки бо арус ба хонаи шомард меравад).

Сифат + исм ; номҳои гуногуни гулҳо, ҳайвонот, асбобҳои мусиқӣ, номгӯи дигар ашёҳо: сиёгардан (бузи сиёҳгардан), сиёҳор (хори лаби ҷӯй), баландзуғом (рубоби торҳои зиёд доштагӣ), хушнохун (мусиқанавоз), камзара (тарсончак); шасутун(номи яке аз сутунҳои хона)

"Аксарияти исмҳои мураккабе, ки аз исму асоси замони ҳозираи феъл сохта шудаанд, ба ҳам дар муносибати объекту амал буда, бештарини онҳо исми фоил мебошанд, ки шахсро далолат мекунанд" (3, 105).

Исм +асоси замони ҳозира : тирандоз (тирандоз), алвопаз (алвопаз), йовагард (бекора), обпар (шаршара), обшорӣ(обшорӣ), рамакаш (роҳнамои рама), обшин (чуқурӣ барои обпарто дар доҳили хона), гарданпеч (гиребон), гурбарав (ҷойи гузаргоҳи гурба дар таги хонаҳо), навбанд (барзагов), галагов (куфтани ғалла ба воситаи барзаговҳо), чамомад (маҷлис) ва ғайра.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки калимасозии шеваи Ғорон бо забони адабии тоҷикӣ хеле наздик буда, танҳо алоҳида вожаҳо хоси шеваанд.

АДАБИЁТ

1. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка.-Л.,1971.- 192с.
2. Хоркашов С. Калимасозии исм бо пасвандҳо.-Душанбе; Ирфон, 2010.-143с.
3. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1972. -79с.

КАЛИМАСОЗИИ ИСМ ВА ФЕЪЛ ДАР ГӢЙИШИ ҒОРОН

Дар ин мақола бори аввал ба таҳқиқи калимасозии исм ва феъл маълумот дода шуда, сермахсулию каммахсулии онҳо дар муқоиса бо забони адабӣ ва шеваҳои дигари забони тоҷикӣ баррасӣ гардидааст.

Калимаҳои калидӣ: вариантҳои суффиксҳои –ик, -ек,- ун,-ок; фолфолек, гулбук, мешак, хушгов, олучак,пасек, хуртек, санзанак, хушнохун,сиёҳор, гурбарав ва ғайраҳо.

Маълумот доир ба муаллиф: **Фозилов Дорғабек Фарозович**, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷики Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел: 938306474.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО И ГЛАГОЛА В СЛОВЕ ГОРОНА

В данной статье впервые даны сведения по изучению словосочетаний существительных и глаголов, а также рассмотрена их продуктивность в сравнении с литературным языком и другими формами таджикского языка.

Ключевые слова: варианты суффиксов -ик, -ек, -ун, -ок; фолфолек, гулбук, месак, хушгов, черчак, пасек, хуртек, сангзанак, хушнохун, сёхор, грубрав и другие.

Информация об авторе: **Фозилов Дорғабек Фарозович**, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета города хорога имени М.Назаршоева. Тел: 938306474.

WORD FORMATION OF NOUNS AND VERBS IN THE SPEECH OF ISH- KASHIM DISTRICT

This article for the first time provides information about the study of phrases of nouns and verbs, and also examines their productivity and efficiency in comparison with the literary language and other forms of the Tajik language.

Key words: variants of suffixes -ik, -ek, -un, -ok; folfolek, gulbuk, mesak, khushgov, cherchak, pasek, hurtek, sangzanak, khushnohun, syokhor, grubrav and others.

Information about the author: **Fozilov Dorgabek Farozovich**, candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language at the Tajik State University of Khorog named after M. Nazarshoev. Tel:938306474.

УДК: 81.222.8.

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПОМЕТ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Хусейнова Г.А.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Каждый словарь имеет словарные стилистические пометы. Стилистические пометы имеют большое значение в целом для пользователей и в частности для изучающих иностранный язык, так как дают представление о стилистической окраске слова и сфере его употребления. В толковых словарях таджикского и английского языков используются разные типы стилистических помет, которые представляют собой информацию о стиле, уровне формальности и употребительности слов или выражений, эти пометы помогают пользователям лучше понимать, как и когда использовать определённые слова.

В. В. Виноградов констатировал, что «толковые словари национального языка являются не только мощнейшим средством культуры речи, но и плодом этой культуры» [1, 80]. В исследуемых толковых словарях таджикского и английского языков эти стилистические пометы приведены по разному и разных количествах. Как известно, толковые словари предоставляют больше данных о различных аспектах лексической единицы – грамматике, произношении, значении и этимологии. Эти словари предназначены для носителей языка с целью объяснить значения лексических единиц, которые могут быть им известны наполовину или совершенно неизвестны.

Явление стилистической окраски языковой единицы присутствует во всех языках.

Но в совокупности с лексическим значением слова в них появляются различия, которые характеризуют национальную языко-речевую специфику, что отражается как в устной, так и в письменной речи.

Пестова А. Р. в своей кандидатской диссертации отмечает, что «стилистические пометы в толковых словарях при словах внутри каждой указанной группы различаются, хотя эти существительные в пределах группы сходны и по форме, и по значению. При этом различия в стилистических оценках наблюдаются как при сопоставлении разных словарей, так и в пределах каждого из них в отдельности» [6, 16].

Словарные стилистические пометы в таджикском и английском языках имеют сходства и различия, что, прежде всего, выражается в их количестве в каждом словаре одного языка и разных языков. Суть этих различий кроется в разном стилистическом и лексикографическом научном подходе составителей словарей, их научной позиции, а также от предназначенности словаря (общеязыковая, специальная и т.д.).

Словарные стилистические пометы имеют большое теоретическое и практическое значение:

а) теоретический аспект охватывает статику и динамику языковых единиц, их парадигматические и синтагматические свойства;

б) практический аспект охватывает область использования в речи языковых единиц с их стилистическим статусом, а также лингводидактическое их описание для целей обучения родному и неродному языку, созданию типологий учебно-языковых заданий и их внедрения в учебный процесс школы и вуза [7, 49-50].

Толковый словарь таджикского языка (Душанбе, 2008 г., объем 80 000 слов) является универсальным справочником по современному таджикскому языку. Его основная задача — дать полное описание слова, включая написание слов кириллицей и персидскими буквами, значение, а также указать грамматические, исторические и символические значения слова. Этот толковый словарь таджикского языка учитывает интересы широкого круга ученых и является специализированным. В этом словаре используются всего 100 словарных помет, большинство из которых стилистические. Эти пометы в свою очередь делятся на несколько типов.

Первый тип стилистических помет характеризует литературный язык в современном таджикском языке:

- кит. китобӣ (книжное)
- адш. — адабиётшиносӣ (литературный)
- збш. — забоншиносӣ (лингвистика)
- а. — арабӣ (арабский)
- англ. — англисӣ (английский)
- зарб. — зарбулмасал (пословица)
- ит. — италявӣ (итальянский)
- олм. — олмонӣ (немецкий) и др.

Второй тип — это термины, которые определяют соотношение с другими понятиями в пределах специальной сферы:

- анат. — анатомия
- биол. — биология
- геол. — геология
- зоол. — зоология
- бот. — ботаника
- боғп. — боғпарварӣ (садоводство)
- варз. — варзиш (спорт)

Третий тип стилистических помет характеризует разговорный язык:

гуфт. гуфтугӯй (разговорный)

лаҳч. – лаҳчавӣ (диалект)

ш. шахрӣ (городской)

Четвертый тип стилистических помет — это хронологические пометы:

кхн. – кӯхнашуда (устаревший)

таър. – таърихӣ (исторический)

Пятый тип стилистических помет — это эмоционально-экспрессивные пометы, которые маркируют эмоциональное состояние человека, выраженное в семантико-стилистическом объеме слова:

тахж. – сухани таҳқиромез (бранное слова)

кин. – киноявӣ (ироническое)

Стилистические пометы указывающие на заимствование слова из других языков в словаре встречается очень много. Большинство слов в таджикском языке заимствовано из арабского, русского, турецкого, индийского и других языков, и они указаны разными пометами, например:

БОРТ олм. تراب девораи паҳлӯии киштӣ; девораи кузови автомобили боркаш [8, 233]. Перевод: Борт немецкий. боковая стенка корабля; стенка кузова грузовика

БОТАНИКА ю. مكينتاب илмест, ки масъалаҳои инкишоф, афзоишу густариш ва таснифоти растаниҳоро меомӯзад, набототшиносӣ, гиёҳшиносӣ. [8, 235]. Перевод: Ботаника греческий наука, изучающая вопросы развития, роста и классификации растений, ботаники, гербологии.

ГАВВОС а. صاوغ. ғӯтазананда ба зери об (барои баровардани садаф, марворид ва ғ.); оббозе, ки дар зери об кореро ичро мекунад [8, 362]. Перевод: Дайвер арабский. дайвер. ныряние под воду (для добычи ракушек, жемчуга и т.п.); пловец, выполняющий работы под водой.

ИНТЕРНАТ лот. интернати. иқоматгоҳи умумӣ дар назди мактаб барои хонандагон, хобгоҳ [8, 549]. Перевод: Интернат латинский общее место жительства рядом со школой для студентов, общежитие.

Всего в словаре используется 92 словарных стилистических помет, обозначени разных областей. Выделяя стилистическую окраску слов в толковом словаре таджикского языка авторы предпочитают очень экономно пользоваться стилистическими пометами. В таблице указаны типы и количество стилистических помет словаря:

Таблица 1

	литературные	термины	разговорные	хронологические	эмоционально-экспрессивные
ТСТЯ	40	45	3	2	2

Составлена автором. Источник: [8]

Согласно М. Н. Несовой, «в отличие от грамматических помет, которые предоставляют слово как часть речи и обращены к словоформе т.е. в первую очередь характеризуют словоизменение, стилистические пометы обращены к лексеме, к содержанию слова и его функционированию в языке и речи. Они апеллируют к значению, включая оценочный и коннотативный компоненты широкого спектра» [5, 8].

Словарь Оксфорд (Oxford Advanced Learner's Dictionary) предназначенный для продвинутых учащихся, является, на наш взгляд, лучшим образцом толкового словаря английского языка. 7-е издание этого словаря издан Oxford University Press в 2005 году и включает 183,500 слов и выражений в одном томе. На протяжении многих лет словарь

высоко ценится пользователями за качество словарных статей, стилистических помет, которые носят новаторский характер.

Такие пометы, как табу и литературный, используются в 7-м издании словаря Оксфорда для предоставления информации о реестре слова.

В Словаре используются 3 типа стилистических помет, и они сгруппированы следующим образом:

- слова используются в одном регионе и стране: AustralE Australian English Австралийский английский, BrE British English Британский английский, CanE Canadian English Канадский английский, EAfrE East African English Восточный Африканский английский, IndE Indian English Индийский английский, IrishE Irish English Ирландский английский, NAmE North American English Североамериканский английский, NEngE English from Northern England Английский из северной англии, NZE New Zeland English Новозеландский английский, SAfrE South African English Южноафриканский английский, ScotE Scottish English шотланский английский, SEAsianE South-East Asian English английский для Юго-Восточной Азии, US English from the United State Английский из США, WAfrE West African English Западноафриканский английский, WelshE Welsh English валлийский английский.
- слова используются в конкретных обстоятельствах и иллюстрируют определенное отношение. К этому типу помет относятся approving одобрительные: feisty /faisti/ adj. (informal, approving) (of people) strong, determined and not afraid of arguing with people [12, 564]; disapproving неодобрительные: newfangled /nju:fæŋɡld/; NAmE nu:f/ adj. [usually before noun] (disapproving) used to describe sth that has recently been invented or introduced, but that you do not like because it is not what you are used to, or is too complicated [12,1025]; formal формальные: admonish /ədmonɪʃ/; NAmE mə:n/ verb (formal) 1~ sb (for sth/for doing sth) to tell sb firmly that you do not approve of sth that they have done [12, 20]; informal неформальные: bonkers /bɒŋkəz/; NAmE bɑ:ŋkərz/ adj. [not before noun] (informal) completely crazy and silly; I'll go bonkers if I have to wait any longer [12, 165]; humourous юмористические: lurgy /lɜ:gi/; NAmE lɜ:rgi/ noun (pl. -ies) [C, usually sing.] (BrE, humourous) a mild illness or disease: I've caught some kind of lurgy. ♦ It's the dreaded lurgy! [12, 9919], ironic иронические т.е. они несут информацию об эмоционально-экспрессивном стилевом аспекте языковой единицы;
- слова используются в определенном контексте и типе языка: к этому типу помет относятся literary литературные: aflame /əfleɪm/ adj. [not before noun] (literary) burning; on fire sin ablaze: The whole building was soon aflame [12, 26], technical технические: accretion /əkri:ʃn/ noun (technical or formal) 1 [C] a layer of a substance that is slowly added to sth [12. 10]; taboo табуированные: bloody /blɒdi/ adj. [only before noun] adv. –see also bloody (BrE, taboo, slang) a swear word that many people find offensive that is used to emphasize a comment or an angry statement: Don't be such a bloody fool [12, 154]; old-fashioned старомодные: balderdash /bɔ:ldədæʃ/; NAmE -dərd-/ noun [U] (old-fashioned) nonsense [12, 103]; slang сленг: dosh /dɒʃ/; NAmE dɑ:ʃ/ noun [U] (BrE, slang) money [12, 456] и др. пометы.

Всего в 7-м издании словаря Оксфорда используется 32 словарных стилистических помет, 15 из них относятся к английскому языку разных регионов. В таблице приведены основные типы стилистических помет и их количество.

В анализируемых толковых словарях есть сходства и различия в их основных параметрах (в объеме слов, в количестве словарных стилистических помет, в их характере

и т.д.). Сходства носят общелингвографический характер, который присущ толковым словарям разных языков. В обоих словарях можно легко обнаружить, что стилистические особенности выражаются в эмоциональной окраске слова, обусловленной сферой его употребления, а также имеющейся качественной характеристикой. Обе словари предназначены для носителей языка, и инофону некоторые слова трудно понять, так как он не предназначен для учебных целей.

Таблица 2.

	региональные	определённые	специфические
OALD	15	5	12

Составлена автором. Источник: [12]

Однако различие между словарями тоже есть, это в первую очередь разница в объеме, количество слов, шрифта словарей и использование различных стилистических помет. Проведённый анализ показал что в ТСТЯ пометы обозначающие заимствование слова из других языков как, арабский, немецкий, французский, турецкий, греческий другие языки широко использовано, а в словаре Оксфорда нет. Также в Оксфордском словаре есть ряд помет, таких как: approving одобрительные, disapproving неодобрительные, formal формальные, informal неформальные, humorous юмористические, offensive оскорбительный и др. которых не использовано в ТСТЯ.

Как отмечает Г. А. Хусейнова, «стилистические пометы служат также знаками эмоциональной оценки. В разных словарях в соответствии с задачами и теоретическими установками каждого из них применяются разные по количеству и составу наборы стилистических помет» [10, 89]. В толковых словарях таджикского и английского языков словарные статьи, содержащие словарные стилистические пометы, имеют сходства и различия как по качеству, так и по количеству. В английском словаре 32 стилистических помет, а в таджикском 92, которые имеют типологическую классификацию.

В словаре Оксфорда используется 3 типа стилистических обозначений, в том числе для конкретной англоязычной страны, слова, используемые в определенных обстоятельствах, и слова, используемые в определенном контексте и типе языка.

В ТСТЯ используется 5 типа стилистических помет, таких как литературоведческие, терминологические, хронологические, диалектные и экспрессивно-эмоциональные обозначения.

Таблица 3. Основные лексикографические показатели исследуемых толковых словарей таджикского и английского языков

Название	Издательство	Год	Количество слов	Количество страниц	Том	Количество стилистических помет
Толковый словарь таджикского языка	Научно-исследовательский институт языка и литературы имени Рудаки	2008	80,000	1895	2	92
Oxford Advanced Learner's Dictionary	OXFORD UNIVERSITY PRESS	2005	183,500	1924	1	32

Составлена автором. Источник: [7,8,12]

Как отмечает О.Н. Емельянова, «в целом система стилистических помет далека от совершенства. Об этом свидетельствует тот факт, что в каждом толковом словаре

используется своя система стилистических помет, иногда существенно отличающаяся от системы С. п. других толковых словарей» [3, 445].

Итак, согласно А. С. Сагимбаевой, «словарные стилистические пометы выполняют большую функцию как в самом словаре, дифференцируя языковые единицы по их стилистической окраске, так и за его пределами, так как пользователь использует эти стилистические данные словаря в своей речи, профессиональной деятельности. Таким образом, словарная стилистическая помета служит для создания единообразной нормы литературного языка» [7, 49].

В своих исследованиях Джусупов М исходит из того, что «стилистические пометы имеют большое значение для пользователей и изучающих иностранный язык, поскольку они предоставляют конкретные данные об особенностях употребления слова в той или иной социальной сфере деятельности индивида и общества, в каждой из которых стилистика и стиль в целом, то есть функциональный стиль характеризуется своеобразием» [2, 84].

На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что словарные стилистические пометы в толковых таджикских и английских языках имеют сходства и различия, что, прежде всего, выражается в их количестве в каждом словаре одного языка и разных языков. Суть этих различий кроется в разном стилистическом и лексикографическом научном подходе составителей словарей, их научной позиции, а также от предназначённости словаря. Задачи стилистических помет не ограничиваются только стилистической характеристикой слова: они дают ещё дополнительную информацию о возможностях словоупотребления и более глубоко раскрывают смысловую структуру слова.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. - М.: Высшая школа, 1981. - 320 с.
2. Джусупов М. Функциональные стили и подстили: поликонцептуальность и политерминологичность. // Тезисы докладов Международной научной конференции «Язык. Культура. Общество» РАН, РАЛН, Московский институт иностранных языков, научный журнал «Вопросы филологии», — 2009, — №4, — С. 84–85.
3. Емельянова О.Н. Стилистическая помета // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. - М., 2006. -С. 444-447.
4. Мамадназаров А. «Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и XXI вв. (2-е переработанное и дополненное)» Монография. –Душанбе: Эр-граф, 2016. – 416 с.
5. Несова, М. Н. Грамматические и стилистические пометы в толковых словарях русского и английского языках: автореф. дисс. канд. филол. наук: 10 02 20. Несова Наталья Михайловна. М., 2007. -16 с.
6. Пестова А. Р. «Стилистические пометы в толковых словарях как отражение лексико-стилистических процессов в русском языке второй половины XX – нач. XXI в.» автореф. дисс. канд. филол. наук: 10 02 20/ Пестова Анна Разифовна, Москва. – 22с.
7. Сагимбаева А. С. Словарные стилистические пометы в толковых словарях английского, русского, казахского, узбекского языка (теоретические и методические аспекты) /International scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2022, No 4 (45), 38-52 <https://journal.fledu.uz> ISSN: 2181-8215 (online)
8. Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ) Том 1 (А-Н) под редакцией

- Сайфиддин Назарзода (председатель), Ахмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Хасани Султон. Душанбе, 2008. 950 стр.
9. Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ) Том 2 (О-Я) под редакцией Сайфиддин Назарзода (председатель), Ахмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Хасани Султон. Душанбе, 2008. 945 стр/
 10. Хусейнова Г. А. «Лексикографический сравнительный анализ общих таджикско-русских словарей» дис. канд. филол. наук: 10.02.19. / Хусейнова Гулпарӣ Аджикуллоевна. – Душанбе, 2020. -157 с.
 11. Юнусова, Г.С. «Толковый словарь таджикского языка» (2008;2010) и толкование русско-интернациональной лексики: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22. / Юнусова Гулҷехра Саидовна. – Душанбе, 2016. -28 с.
 12. Oxford Advanced Learner’s Dictionary (OALD), Publisher: Oxford University Press; 7th edition, 2005, 1924 pages, ISBN-13: 978-0-19-43160.

ХУСУСИЯТҶОИ ИСТИФОДАИ ИШОРАҶОИ УСЛУБӢ ДАР ФАРҶАНҶОИ ТАФСИРИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба таҳлили истифодабарии ишораҷои услубӣ дар фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Ҷар як фарҳанг дорои аломатҳои услубӣ мебошад, ки инҳо ишораҷои махсус ва истилоҳоти ихтисоршуда мебошанд ва барои нишон додани хусусияти услубии калимаҳо истифода мешаванд. Истифодабарии ишораҷои услубӣ дар фарҳангҳои ҳамаи забонҳо мушоҳида мешавад

Ишораҷои услубӣ дар фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шабоҳат ва тафовут доранд, ки ин неш аз ҳама ба шумораи онҳо дар ин ё он як забон вобаста аст. Моҳияти ин тафовутҳо ба тарзи гуногуни илмӣ истифодабарии ишораҷои услубӣ ва лексикографии мураттибони лугатҳо, инчунин мавқеи илмӣ онҳо вобаста аст. Шабоҳатҳо дар хусусияти умумии забониносии дида мешавад, ки ба лугатҳои тафсирии забонҳои гуногун хос аст. Дар ҳарду фарҳанг ба осонӣ тобишҳои эҳсосии калмаҳоро бо ишораҷои услубӣ метавон дарёфт, ки ба доираи қорбурди онҳоро муайян месозад

Тибқи хулосаи муаллиф, ишораҷои услубӣ дар фарҳангҳо вазифаи бузургро ҳам дар дохили лугат ва ҳам берун аз он иҷро мекунанд, зеро қорбарон ин ишораҷоро дар суҳанронӣ ва фаъолияти касбии худ метавонанд истифода баранд.

Калидвожаҳо: *лугати тафсирий, ёддоштҳои услубӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, сохтани лугат, забони адабӣ*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусейнова Гулпарӣ Аҷикуллоевна, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Тел.:(+992)9187309 58. E-mail: gulpari786@mail.ru

СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПОМЕТ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена анализу стилистических помет в толковых словарях таджикского и английского языков. Каждый словарь имеет свои словарные стилистические обозначения, представляющие собой специальные символы и сокращенные термины, которые используются в справочниках для обозначения стилистической окраски слова. Явление стилистической окраски языковой единицы присутствует во всех языках.

Словарные стилистические пометы в толковых таджикских и английских языках имеют сходства и различия, что, прежде всего, выражается в их количестве в каждом словаре одного языка и разных языков. Суть этих различий кроется в разном стилистическом и лексикографическом научном подходе составителей словарей, их научной позиции, а также от предназначенности словаря. Сходства носят общелингвографический характер, который присуи толковым словарям разных языков. В обоих словарях можно легко обнаружить, что стилистические особенности выражаются в эмоциональной окраске слова, обусловленной

сферой его употребления, а также имеющейся качественной характеристикой.

Согласно выводу автора, словарные стилистические пометы выполняют большую функцию как в самом словаре, дифференцируя языковые единицы по их стилистической окраске, так и за его пределами, так как пользователь использует эти стилистические данные словаря в своей речи, профессиональной деятельности.

Ключевые слова: толковый словарь, стилистические пометы, английский язык, таджикский язык, построение словаря, литературный язык.

Сведения об авторе: Хусейнова Гулпарӣ Аджикуллоевна, кандидат филологических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета, Тел.: (+992) 918 73 09 58, E-mail: gulpari786@mail.ru

SPECIFICITY OF THE USE OF STYLISTIC NOTES IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the analysis of stylistic labels in explanatory dictionaries of the Tajik and English languages. Each dictionary has its own dictionary stylistic designations, which are special symbols and abbreviated terms that are used in reference books to indicate the stylistic coloring of a word. The phenomenon of stylistic coloring of a linguistic unit is present in all languages.

Dictionary stylistic labels in the explanatory Tajik and English languages have similarities and differences, which, first of all, is expressed in their number in each dictionary of one language and different languages. The essence of these differences lies in the different stylistic and lexicographical scientific approaches of the compilers of dictionaries, their scientific position, as well as the purpose of the dictionary. The similarities are of a general linguistic nature, which is inherent in explanatory dictionaries of different languages. In both dictionaries, one can easily find that stylistic features are expressed in the emotional connotation of a word, determined by the sphere of its use, as well as the existing qualitative characteristics.

According to the author's conclusion, dictionary stylistic labels perform a great function both in the dictionary itself, differentiating linguistic units according to their stylistic coloring, and outside it, since the user uses these stylistic data of the dictionary in his speech and professional activities.

Key words: explanatory dictionary, stylistic labels, English language, Tajik language, construction of a dictionary, literary language.

About the author: Candidate of philological sciences, associate professor, head of the university-wide chair of the Foreign Languages, Tajik State University of Finance and Economics. Ph.: (+992) 918 73 09 58. E-mail: gulpari786@mail.ru

УДК: 491.550-34:37

ПАРЕМИИ - СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ НАВЫКОВ ОРАТОРСТВА И АРГУМЕНТИРОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Шарифходжаева С.А.

Академия государственной службы при Президенте Республики Таджикистан

Паремология – подраздел фразеологии, раздел филологии, посвященный изучению и классификации паремий - пословиц, пословичных изречений, антипословиц, поговорок, афоризмов и других изречений. Пословица может иметь повествовательный и побудительный характер. Как известно, некоторые пословицы и поговорки могут иметь схожее звучание, но разный смысл. Однако, все они отражают народную мудрость. Таким образом, отмечаем и факт того, что будь то пословица, поговорка или притча они содержат воспитательный и образовательный характер. Влияние пословиц на любую аудиторию,

независимо от языковой или социальной обстановки огромно, однако восприятие их во многом зависит от авторитета говорящего. Соответственно сообщения, которые должны быть доставлены посредством пословиц, следует использовать контекстуально. Еще пословицы развивают навыки аргументации, словесности и культуры общения в целом. Наше исследование во многом способствует развитию паремиологии. Являясь одним из древнейших жанров фольклора, пословицы и поговорки в целом находятся в процессе непрерывного изменения и развития. Пословицы и поговорки, как разновидность фольклора, художественно обобщая жизненный и духовный опыт народа, представляют огромный историко-познавательный интерес, имеют чрезвычайно важное воспитательное значение.

Коренным вопросом современной паремиологии считается научная классификация пословиц и поговорок. Обойти данный вопрос в исследовании различных аспектов функционирования паремий, невозможно. Крупнейший паремиолог Г.Л. Пермяков [4] считает, что основным недостатком всех имеющихся классификаций является то, что они (классификации) опираются на случайные признаки. Они не связанные или почти не связанные с природой самих пословичных изречений, и при составлении своего сборника пословиц и поговорок народов Востока он, по его словам, «расположил материал согласно его собственной природе». Он считает, чтобы определить к какой логико-тематической группе следует отнести то или иное изречение, надо не только разобраться в его внешней форме, но и выяснить, в ряду каких изречений оно находится. Иначе говоря, надо раскрыть его логический контекст. Верное понимание логического контекста изречений – ключ к правильной их классификации».

Преимущество их, т.е. пословиц, притч, поговорок в том, что они могут использоваться во множественных ситуациях. Будучи подлинными и непридуманскими передаваясь из уст в уста в них приоритет отдается значению и рассуждению. Важно донести и в то же время извлечь вдумчивое и практическое понимание основополагающих принципов пословиц:

- Знание
- Мудрость
- Проницательность
- Осмотрительность
- Благоразумие
- Страх перед Создателем

Пословицы и высказывания являются плодородным материалом для обучения тому, как одна и та же мысль может быть выражена разными словами. Являясь распространённым жанром устного народного творчества язык и пословица незаменимы в обучении монологической и диалогической речи, делая речь одновременно живой и красочной.

Так, по данным М. Шахновича, одних лишь русских народных изречений к середине 30-х годов нашего века насчитывалось свыше трехсот тысяч. [6] Следует также учитывать, что за годы, прошедшие с момента произведенного подсчета, количество данных речений еще значительно возросло.

Обладая свойством традиционности пословицы используются говорящими в качестве средств коммуникации в большинстве культур и языков мира. Они имеют особенности, которые характеризуют их ориентированными на смысл и специфичность контекста. Изучение пословиц включает изучение этических, логических и эмоциональных призывов как инструментов убеждения в разговоре и письме. В нашем исследовании освещаются также компоненты риторики и метафорические компоненты, играющие

роль в пословицах, в попытке подчеркнуть жизнеспособность обучения пословицам (в учебных заведениях) в качестве средства повышения риторических и аргументирующих навыков на таджикском, русском и английском языке среди обучающихся как второго языка. Кроме того, выявляются и обсуждаются речевые обороты, используемые как инструменты аргументации.

Пословица: Хун ғафсу об тунук. - Кровь гуще, чем вода. - Blood is thicker than water.

Пояснение: Иногда в семьях происходят недопонимания и распри, однако родным не стоит бороться между собой. Если между братьями и сестрами, родителями и детьми произошло недопонимание и ссора неизбежна, то и она должна быть безвредной. Эта пословица учит воздержаться от причинения вреда себе, и скорее заботится друг о друге. Пословица превозносит добродетель и взаимопонимание, мирное сосуществование. В любом сообществе, члены сообщества могут иметь разногласия, однако нужно быть осторожными, чтобы не причинять непоправимый вред друг другу. Данный пример по “своему эмоционально привлекателен, и в нем содержится существенный аргумент”.

- Вся семья вместе и душа на месте.

- The soul there - where whole family is together.

- К своему роду- хоть через воду.

- In time of test, family is best.

- В семье не без урода.

- Not all relatives can be trusted, and not all are worth your time.

- Семья сильна, когда над ней крыша одна.

- Family is strong whether a roof has.

- Кровь смывается кровью.

- Хунро бо шуста намешавад.

Поговорка: Каждум пеш аз ҳамла нешапро нишон намедиҳад. - Скорпион нападающий не показывает жало. – Scorpion that will bite you will not show you its sting.

Пояснение: Эта пословица побуждает к осмотрительности, когда речь идет о доверии. Она призывает проявлять осторожность, поскольку и враг может притвориться другом. Если всем довериться, то и обмануться можно.

- Чтобы обнаружить зло, не доверяйте. Чтобы увидеть доброе, доверяйте.

- To detect evil, do not trust. To see the good, trust.

- Добрая слава злему ненавистна.

- Good glory to the evil is hateful.

- Добрый плачет от радости, а злой от зависти.

- Good weeps with joy, but evil with envy.

- Верьте в половину того, что видите, но не на все, что делаете.

- Believe in half of what you see, but not all you do.

- Ты сказал - я поверил, ты повторил - я засомневался, ты стал настаивать, и я понял, что ты лжешь.

- You said - I believed, you repeated - I doubted, you insisted, and I realized that you were lying.

Основное различие между формами заключается в том, что пословицы являются весьма традиционными, специфичными для культуры высказываниями (предложениями), в то время, как другие могут не иметь какие-либо особенности традиционности. Они также могут различаться по синтаксическому составу от одного слова до нескольких предложений. Пословицы, поговорки, афоризмы и притчи обычно используются взрослыми чаще, чем детьми в разговоре, так как их использование требует навыков и понимания их метафорической природы а интерпретируют пословицы чаще всего в

буквальном смысле потому что пословицы преподаются и изучаются в буквальном или наблюдательном смысле и поскольку дети еще не понимают культурного применения и стереотипной метафоры, то они вероятнее всего избегают либо неправильно используют (неправильно интерпретируют) их в разговоре. Однако, они обязаны освоить этот аспект языка поскольку постепенно эволюционируют во взрослую жизнь. В установившихся классических обществах общеизвестные конструкции полезны при разрешении конфликтных ситуаций поскольку они являются косвенным способом общения и, следовательно, позволяют говорящему поставить разговор более дипломатичным и менее оскорбительным.

Стилистически обособленные от обычной речи пословицы, поговорки и притчи часто носят метафорический или символический характер. Знатоки слова используют их для передачи знаний, предоставления советов, учения или укрепления морали, аргументации, снятия межличностной напряженности, помощи в понимании или же для утешения и вдохновения других.

Эти простые традиционные высказывания выражающие воспринимаемую истину основаны на здравом смысле и опыте, они часто метафоричны и используют типовой, стандартный язык.

Смысл в том, что эти короткие фразы с буквальным значением доносят общую истину или дают совет, например,

- Цепь также сильна как ее самое слабое звено;
- Не откусывай больше, чем можете жевать;
- Не плюй в колодец пригодится воды напиться;
- Аз беамакӣ хара амак, аз бенамакӣ санга намак;
- Дарди бадро давои бад;
- Ҳар чизи гирд – чормағз нест;
- Not all that glitter is gold;
- Never put off until tomorrow, what you can do today;
- Run after two hares you will catch neither;

Исследование и изучение паремий не лишено своих трудностей. Обратите внимание на то, что со стороны, постараться понять пословицы за пределами ситуации в которой они употребляются может быть трудно, поскольку содержащее в них сообщения могут быть неясными. Однако, с другой стороны, изучение пословиц используемых в реальных разговорах снова создает проблему, так как исследователь должен терпеливо ждать, пока пословицы не будут использованы в речи. Иначе говоря, надо раскрыть его логический контекст. Верное понимание логического контекста изречений – ключ к правильной их классификации. [4]

ЛИТЕРАТУРА

1. Амонов Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии халқ. Душанбе.1960
2. Вольфганг Мидер. Twisted Wisdom: Modern Anti-Proverbs. 1999, - English wit and humor - 254 стр.
3. Нил Р. Норрик. Conversational Joking: Humor in Everyday Talk. 1993, - 160 стр.
4. Пермяков Г.Л. Избранные пословицы и поговорки народов Востока. М., 1968, с.26
5. Хисомов К. «Зарбулмасалу мақолҳо» Дастурамал оид ба чамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. Душанбе. 1960., - с. 152-157
6. Шахнович М. Краткая история собирания и изучения пословиц и поговорок. «Советский фольклор» 1936. № 4,5 – с. 299-363

ПАРЕМИИ - СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ НАВЫКОВ ОРАТОРСТВА И АРГУМЕНТИРОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье подчеркиваются следующие характерные для пословиц черты: краткость, стабильность, ритм, неоднозначность. Тем не менее, по мнению автора, характеристики этой речи не ограничиваются данными признаками. Пословицы характерны тем, что обобщают социальный - исторический и бытовой - повседневный опыт народа; они содержат поучительность, категорическое утверждение или отрицание. Все перечисленные признаки в своей совокупности составляют целостность такой словесной организации, в которой каждый из признаков ассоциируется с другими на основе их единого фокуса. Другими словами, пословицы - это целые высказывания, сбитые в одном. Это целый набор народной мудрости, ее стоны и вздохи, плач и рыдания, радость и веселье.

Ключевые слова: пословица, поговорка, аспект, интерпретация, текст, метод, фразеология.

Шарифходжаева С. А. – доцент кафедры иностранных языков Академии государственной службы при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел: 905008332 (mobile); Email: sharifkhojaevas@mail.ru.

PAREMIAS ARE MEANS OF IMPROVING THE SKILLS OF ORATORY AND ARGUMENTATION IN TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH

The above article emphasizes the following features characteristic of proverbs: brevity, stability, rhythm, ambiguity. Nevertheless, in our opinion, the characteristics of this speech are not limited to the given signs. Proverbs are characteristic of the fact that they summarize the social - historical and everyday - everyday experience of the people; they contain instructiveness, categorical statement or denial. All the listed signs in their totality constitute the integrity of such a verbal organization, in which each of the signs is associated with others based on their single focus. In other words, proverbs are whole sayings shot down in one. This is a whole set of folk wisdom, its groans and sighs, crying and sobbing, joy and fun.

Key words: proverb, saying, aspect, iteration, text, method, phraseology.

Sharifkhojaeva S. A. - associate professor Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Foreign Department, Dushanbe, st. Said Nosir, 33. Phone: 905008332 (mobile); Email: sharifkhojaevas@mail.ru.

ПАРЕМИЯҶО ВОСИТАИ ТАКМИЛИ МАЛАКАҶОИ СУҲАНРОНӢ ВА ДАЛЕЛҶО БО ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ МЕБОШАНД

Дар мақола хусусиятҳои зерини ҳоси зарбулмасал таъкид шудааст: кӯтоҳӣ, устуворӣ, ритмӣ, норавшанӣ. Аммо, ба назари мо, вижагиҳои боло хусусиятҳои ин гуфтаро тамом намекунанд. Зарбулмасал аз он ҷиҳат ҳос аст, ки дар он таҷрибаи иҷтимоӣ-таърихӣ ва рузмарраи халқ умумият дода шуда, ибрат, тасдиқи қатъӣ ва ё инкорро дарбар мегирад. Ҳамаи аломатҳои номбаршуда дар маҷмуаи худ якпорчагии ташиқил медиҳанд, ки дар он ҳар як аломат дар асоси мақсади умумиашон бо аломатҳои дигар алоқаманданд. Ба ибораи дигар, зарбулмасал мақолҳои томест, ки дар як пора ба ҳам меафтанд. Ин як маҷмуаи ҳикмати мардумист, ки дар онҳо нола, гиряву фиғон, шодиву хурсандӣ инъикос ёфтааст.

Калидвожаҳо: зарбулмасал, мақол, ҷанба, тафсир, матн, усул, фразеология.

Шарифхочаева С.А.- дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: 905008332 (моб.); Почтаи электронӣ: sharifkhojaevas@mail.ru.

УДК 930

**ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ХОРУҒ ДАР АСАРҲОИ ОЛИМОНИ
ТОИНҚИЛОБӢ**

Азизмамадова М.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Помир як минтақаи асрорангези таърихӣ ҳамчун «Боми Ҷаҳон» дар байни одамони касбу кори гуногун маълуму машҳур мебошад. Агар мо ба сайри таърихии рушд ва такомули илм ва фарҳанги манотиқи кӯҳистони Помир назар афканем аввалин маълумотҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ дар навиштаҳои саёҳони юнонӣ, чинӣ, асарҳои таърихӣ-адабии муҳаққиқони форсу араби асримиёнагӣ, ҷаҳонгардон, тадқиқотчиён ва олимони кишварҳои мухталифи дунё дида мешаванд. Баъзе аз муҳаққиқон Помирро гаҳвораи тамаддун ном мебаранд. Тоҷикони кӯҳистони Помир, ки дорои таърихи чандинҳазорсола мебошанд, дар ташаккул ва рушди тамаддуни минтақа ва умуман тамаддуни башарӣ мавқеъи хосаро доранд. Аз ин рӯ таҳқиқу омӯзиши таърихи халқи тоҷик, аз ҷумла мардуми Помир бевосита аз нимаи дуҷуми асри XIX баъди ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Руссия ибтидо гирифтааст. Доир ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва фарҳангии сокинони ин минтақа дар баробари дигар муҳаққиқони олам асарҳои калонҳаҷми бунёдии олимони тоинқилобии рус ба риштаи таҳқиқу таҳлил кашида мешавад, ки имрӯз низ дар таърихшиносии ватанӣ ва хориҷӣ қимати беҳамтои илмӣ доранд.

Бояд қайд намуд, ки таърихи Хоруғ ҳамчун яке аз деҳаҳои аҳолинишини Шуғнон дар сарчашмаҳои қадими таърихӣ ёдоварӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз омӯзиши таърихи то инқилобии Хоруғ бо таърихи Шуғнон алоқамандӣ дошта, ба фикри мо омӯзиши он дар чунин шакл аз нигоҳи таърихӣ қобили қабул аст. Бо таъсис ёфтани аввалин отряди сарҳадбонони Помир аз тарафи Россия мавқеи маъмурии Хоруғ таъғир ёфта, он ҳамчун маркази ҷойгиршавии отряди сарҳадбонони рус дар Помири то инқилобӣ дар асарҳои олимони рус ва ватанӣ ёдрас карда мешавад. Муаллифони «Таърихи Бадахшон» Қурбонмуҳаммадзода ва Муҳаббатшозода дар ин бора чунин менависанд: «Моҳи июли соли 1894 афсари рус Бинковский бо отряди начандон калон ба Хоруғ мебиёяд ва барои сохтмони отряди сарҳадбонони Россия дар Хоруғ ҷой мекобад. Барои сохтмон аввал мавзеи Дашти поён (шояд маҳаллаи ҳозираи Селхозтехника) ва қалъаи куҳна дар Хоруғи болоро пешниҳод мекунанд, вале ин ҷойҳо ба ӯ маъқул намешаванд. Билохира ҷойи имрӯзаи отряди ҳарбиро интихоб мекунанд. Ин замин ба Давлатбек ном шахс тааллуқ доштааст ва онро аз ӯ харидорӣ мекунанд. Дар ин замин пахта ва ползихо кишт мешуданд»[14,9]. Бо ба охир расидани ин сохтмон соли 1897 штаби отряди сарҳадбонони Помир аз Мурғоб ба Хоруғ кӯчонида мешавад. А.П.Шишов дар асари бунёдӣ худ «Таджики» (Этнографическое исследование), ки соли 1910 дар Тошканд ба ҷоп расидааст, чунин қайд мекунанд «Ҷамин тарик, шуғнониҳоро лозим меояд бо он маводе, ки худ истехсол мекунанд ва бо он маҳсулоте, ки аз хоҷагиашон мерӯяд, қаноат кунанд. Шуғнонӣ, агар тасодуфан ягон маҳсулоти худро фурӯхтани шавад, пас онро бо нархи арзон фурӯхта, дар навбати худ маҷбур аст, ки ягон чизи заруриашро бо нархи қиммат харидорӣ наояд. Албатта, гоҳо барои харидуфурӯш, ки хеле кам ба вуқӯ меояд, сари ҳар чанд вақт ба ин ҷойҳо савдогарон аз Фарғона меоянд ё молҳои қочоқ аз Бадахшон оварда мешаванд, ниҳоят аз вақти омадани русҳо ба Хоруғ дуконҳои оддӣ пайдо шудаанд, ки аз он баъзе чизҳоро харидан мумкин аст»[15,136].

Бояд қайд намуд, ки алоҳида маълумотҳо дар бораи Шӯғнон аз ҷумла Хоруғ дар маълумотҳо ва асарҳои олимони ғарб Гордон, Олуфсен ва дигарон низ ба қалам оварда шудааст. Олуфсен соли 1896, ки бо ҳайати экспедитсияаш ба Помир сафар намуд, чунин менависад: «Азбаски ҳаво хунук шудан гирифт, мо қарор додем, ки дар ин ҷо мемонем ва дар кишлоқи Хорак (Хоруғ А.М.) маскан гирифтём. Яке аз сокинони кишлоқ хонаашро ба ихтиёри мо гузошт ва мо онро бо усули аврупоӣ бо тахта, стул, стол ва дигар намуди таҷҳизоти худсоз каму беш барои зистан омода кардем» [9.34]. Аз рӯи баъзе маълумотҳо ин хонаи яке аз сокинони Бархоруғ мебошад.

Тадқиқоти ҳарбиён ва олимони рус оид ба Хоруғ бевосита ба аҳамияти маъмурии ин мавзӯ ва ҷойгиркунии отряди рус алоқаманд буд, зеро баъди воридшавии қисмҳои ҳарбии рус ба заминҳои Помири Ғарбӣ, Хоруғ ҳамчун маркази маъмурӣ ва мавзеи ҷойгиршавии отряди рус интихоб гардид. Аввалин маълумотҳо дар бораи Помир аз тарафи тадқиқочиёни рус Севертсев Н.А. ва Регел дар аввали солҳои 80-ум дар шакли иттилоот баъди сафар ба Помир ба Ҷамъияти ҷуғрофиявии Руссия ва Генерал-губернатори Туркистон пешниҳод шуданд. Тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи илми таърих аз тарафи олимони рус баъди пурра ҳамроҳ гардидани Осиёи Миёна ба Руссия, ки он соли 1895 бо имзои мувофиқатномаи байни Англия ва Руссия эътироф карда шуд, оғоз гардид. Тадқиқотҳои олимони рус тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи минтақаи Осиёи Миёнаро дар бар гирифт ва ҷанбаи асосии ин тадқиқотҳо таърих ва этнографияи мардуми маҳаллӣ ташкил мебуд. Аммо дар баробари ҳамин омӯзиши ин диёр характери ҳарбӣ-стратегӣ дошт, зеро дар минтақаи Осиёи Миёна муқовимати геополитикии Англия ва Руссия бештар аз ҳама бо ҳам бархурд мекард. Ин бархурди сиёсӣ ва геополитикӣ роҳбарони ин давлатҳо маҷбур сохт, ки тавассути олимони маълумоти ҳар ҷи бештареро ба даст оранд.

Маълум аст, ки дар баробари дигар ҷамъиятҳои илмӣ, фаъолияти «Ҷамъияти ҷуғрофидонони Руссия», ки соли 1845 дар Петербург таъсис ёфтааст, дар омӯзиши Осиёи Миёна ва бахусус Помир қобили қайд мебошад. Бо ибтиқори ин ҷамъият соли 1848 мақолаи П.С. Савелев бо унвони «Осиёи Миёна» нашр мешавад. Дар мақолаи мазкур муаллиф таъкид мекунад, минтақаҳои кӯҳӣ ин кишвар аз ҷумла Помир бояд мавриди омӯзиш қарор гирад. Баъди як сол дар нашри «Ҷамъияти ҷуғрофидонони Руссия» мақолаи П. Чехачёв доир ба тадқиқоти болооби Сирдарё ва Амударё нашр гардид, ки дар он доир ба Шӯғнон, Хоруғ ва Вахон маълумоти мухтасар оварда шуданд [1, 142].

Инчунин дар ин солҳо мақолаи адабии П.Ф. Самарин «Очеркҳои Бадахшон» ба таъбир мерасад, Соли 1853 бо супориши «Ҷамъияти ҷуғрофидонони Руссия» шарқшиносони рус Н.В. Хаников ва А.П. Болатов аввалин харитаи Помирро тартиб доданд. Ибтидои солҳои 60-ум қорҳои илмӣ М. Венюков, К. Ритер оид ба Помир нашр шуда, дастраси олимони рус мешаванд. Бояд қайд кард, ки дар баробари маълумотҳои дастрасшуда дар бораи география, роҳҳои алоқа инчунин ахбороти умумии таърихӣ дар бораи ин сарзамини афсонавӣ оварда мешаванд [13, 188-189]. Маълум аст, ки бо мақсади таъмин намудани маъмурияти Руссия мувофиқи созишномае, ки солҳои 1872-1873 байни Руссия ва Англия баста шуда буд, отряди ҳарбӣ бо роҳбарии полковник М.Е. Ионов аз Фарғона ба Помири Шарқӣ фиристонида мешавад. Вале вазъияти сиёсӣ мулкҳои Помири Ғарбӣ вазнин буд. Аҳолии маҳаллӣ зери таҳдиди афғонҳо қарор доштанд. Аз тарафи сокинони маҳаллӣ ҷои зисти худро тарк менамуданд ва бисёри вақт ба Помири Шарқӣ ба назди аскарони рус мерафтанд ва аз онҳо имдод мехостанд. Соли 1894 бо пешниҳоди генерал-губернатори Туркистон, Ҳукумати Руссияи подшоҳӣ барои фиристонидани отряд бо сарвари генерал М.Е. Ионов ба Помири Ғарбӣ иҷозат дод ва 13-уми августи ҳамин сол М.Е. Ионов ворида Шӯғнон мегардад. Отрядро солномаи навис Б.Л. Тагеев (Рустам-бек) ва инженери ҳарбӣ А.Г. Серебреников ҳамроҳӣ мекарданд. Тагеев дар баробари инъикоси воқеаҳо ҳодисаҳои

сафари отряд, ӯ инчунин доир ба ҳаёти сиёсӣ, идоракунии маъмурӣ, аҳолии ва муносибати маскунони мулкҳои Помири Ғарбӣ, бахусус Шуғону Хоруғ бо русҳо далелу фактҳои гуногунро дарҷ кардааст [3, 95-103].

Капитан А. Г. Серебренников дар «Очеркҳои Шуғнон», «Сафари таҳқиқоти ба Шуғнон соли 1894 (Саҳифаи таърихӣ доир ба масъалаи Помир)» дар бораи ёдгориҳои таърихии Помири Шарқи ва Ғарбӣ, тарзи маишат ва зиндагонии маскунони маҳалӣ далелҳои зиёдеро гирд овардааст. Бартарияти кори А. Г. Серебренников дар «Очеркҳои Помир» (1900) дар он аст, ки ӯ минтақаҳои ҷуғрофии Помир ва Кӯхистони Бадахшонро батафсил баҳогузорӣ намуда, сипас алоқамандии онҳоро тавассути топонимҳои маҳаллӣ таҳлил мекунад (номи дарёҳо, кӯлҳо, қуллаҳои алоҳида ва ағбаҳо). А. Г. Серебренников оид ба маҳали ҷойгиршавии Хоруғ дар «Очерки Шуғнон» чунин қайд мекунад. «Бошишгоҳе, ки мо дар ҷои як шудани ду дарё Ғунд ва Шохдара интихоб намудем (Хоруғ А.М.) хеле қуллаи мебошад. Мавзё дар ду тарафи дарё ҷойгир шуда, барои гузаштан аз як соҳил ба соҳили дигар тавассути купруки пиёдагард ба роҳ монда шудааст. Тариқи соҳили рости дарёи Хоруғ (муаллиф Хоруғро бо номи Хорох дар очерк овардааст) роҳ сохта шудааст ва он аз байни заминҳои киштшуда мегузарад. Аз ду тарафи дарёи Хоруғ се кишлоқ Бар-Хорох, Шош-Хорох ва Вир-Хорох ҷойгир шуда дар он 24 хоҷагӣ бо шумораи 167 нафар аҳолии зиндагонӣ мекунад» [10.16].

Муаллиф дар ин асараш оид ба масъалаи аҳамияти Шуғнон барои Россия маълумот дода, қайд менамояд, ки «Мавзеи якҷошавии дарёҳои Ғунд ва Шохдара (Хоруғро дар назар дорад. А.М.) барои нигоҳ доштани отряди мо дар Шуғнон аз ҷиҳати ҷойгиршавии стратегӣ, тактикӣ, хоҷагидорӣ, иқлим ва санитарӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад» [10,51-52].

Шаркшиноси ҳарбии рус Б.Л. Тагеев (Рустамбек) низ яке аз иштирокдорони ҳодисаҳои Помири охири асри XIX буд. Муҳаққиқ донандаи хуби забон, урфу одати аҳолии маҳалӣ буда, бевосита иштирокчии ин тақсимбандии марзӣ ҳудудии байни давлатҳои абарқудрати Россия ва Англия буд. Тагеев қайд менамояд, ки асараш «Русские над Индией» яке аз асарҳои бунёдие мебошад, ки он дар асоси маълумотномаҳо, қайдҳои афсарони рус ва тарҷумаи ҳуҷҷатҳои маҳаллӣ «туземных документов» навишта шудааст. Аз инҷост, ки асар бевосита таърихи Шуғнон, аз ҷумла Хоруғро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Тагеев ҳамчунин идеяи гузаронидани маркази отряд ба Хоруғро роҳи ягонаи пурзур қардани мавқеи стратегии русҳо дар Помири Ғарбӣ меҳисобад. Дар байни асарҳои дигари Тагеев Б.Л., «Воспоминания памирца», «Через Алай и Памир», «Памирский поход», «Памирские киргизы», «Автобиография Абдурахман-хана, эмира афганского», «Памирские походы 1892–1895 гг. Десятилетие присоединения Памира к России», «Ферганская область», «Худояр-хан (Последний хан Коканда)» ва дигарон. ки ба Помир ва Осиёи Миёна бахшида шуданд, дар таърихнигории таърихи халқи тоҷик нақши шоиста доранд. Соли 1909 дар қорхонаи чопи В. Березовский дар шаҳри С.Петербург китоби М.Грулев бо номи «Рақобати Россия ва Англия дар Осиёи Миёна» (Соперничество России и Англии в Средней Азии) нашр гардид. Ин китоб аз 387 саҳифа, се боб иборат буда, дар сарсухани он муаллиф мақсади навиштани онро чунин шарҳ медиҳад: «Мақсади ҳақиқии навиштани ин китоб- ин ҷалб қардани диққати хонанда ба гумроҳӣ ҳоҷе, ки дар афкори омма вобаста ба вазифаҳои Руссия дар Осиёи Миёна ба вучуд омаданд, махсуб мешавад». Дар боби саввум аз саҳифаи 77 то саҳифаи 160 аз тарафи муаллиф аҳамияти минтақаҳои кӯхистонро дар муқовимати империяҳо барои Россия нишон медиҳад. [6, 11].

Дар давраи мазкур инчунин тадқиқоти Муханов низ барои омӯзиши Помир ва бахусус Хоруғ аҳамияти хоса дорад. Дар давоми фаъолияти худ дар вазифаи сардори отряди Хоруғ, Муханов дар сохтмони роҳҳо, кушодани аввалин мактаб, беморхона саҳми

босазо гузошт ва ин нуктаҳо дар таҳлили вай чой доштанд. Муаллиф дар 110 саҳифа ҳисоботи ҳарбӣ омода кардааст, ки он имруз барои омузиши этнографияи Помир ҳамчун сарчашмаи илмӣ хизмат мекунад. Муханов дар давоми солҳои 1900-1911 аввал афсар ва аз соли 1908 сардори отряди Хоруғ буда, урфу одати мардумони маҳаллиро хеле хуб омукта буд. [7,8] Дар ин давра инчунин олимони рус Зарубин И.И. ва Иванов М. ба омузиши этнографияи Помир оғоз намуданд ва ҷои асосии ин тадқиқотхоро низ моҳияти дин ва мазҳаби сокинони Помир ишғол мекунад. Дар охири ҳамин давра (давраи саввум), дар соли 1916 китоби Зарубин И.И. бо номи «Роҳҳои болооби дарёҳои Ванҷ, Язгулом, Бартанг ва Ғунд» ва китоби «Таърихи Шуғнон» зери тарҷумаи Семенов А.А., нашр гардиданд. [7, 10] Зарубин бевосита дар Хоруғ дар вазифаи маъмури кор карда, аз наздик бо аҳволи иқтисодӣ ва урфу одатҳои сокинони ин деҳа шиносӣ пайдо намуд.

Бояд гуфт, ки ақсарияти тадқиқотҳои ин давра характери ҳарбӣ дошта, бо супориши фармондеҳони ҳарбӣ амалӣ карда мешуданд. Муаллифон дар бораи тадқиқотҳои то давраи инқилоби Октябрии соли 1917 мулоҳизаронӣ карда, муҳимияти ба тартиби библиографӣ даровардани онҳоро махсусан қайд мекунанд, зеро ин тадқиқотҳо «характери пароканда ва номуташакил доштанд». [5, 23] Омӯзиши системанок ва муташаккили бисёрсоҳавии Помир танҳо баъди ташкилҳои давлати Шуравӣ оғоз шуд. Дар ин давра шумораи тадқиқотҳо зиёд гардида, соҳаҳои мухталифро дар бар мегирифт. Агар мо давраи тоинқилобӣ ва баъди инқилоби Октябрро муқоиса кунем, муайян мешавад, ки дар давоми солҳои 1865 то соли 1917 (52 сол) ҳамагӣ 151 кори илмӣ ва аз соли 1917 то соли 1936 (19 сол) бошад 112 кори илмӣ оид ба Осиёи Миёна ва аз он ҷумла Помир аз ҷоп бароманданд. [5, 19] Дар ин давра қорҳои тадқиқотӣ бештар аз тарафи ҷунин олимони машҳури рус ба монанди Андреев М.С., Зарубин И.И., Бартолд В.В. ва Семенов А.А. амалӣ мешуданд.

Ҳамин тавр мавзӯи таърихи Хоруғ аз нигоҳи таърихнигории тоинқилобиро таҳлил намуда, қайд кардан зарур аст, ки деҳаи хурди Хоруғ то давраи соли 1890 нисбатан кам дар манбаҳо ёдоварӣ мешавад ва танҳо баъди ба ин макон қучбандии маркази отряди русҳо аз Помири Шарқӣ, Хоруғ минбаъд мавқеи нави маъмуриро пайдо намуд.

АДАБИЁТ

1. Алимшоев М.М., Имомқулов Ф.О. Масъалаҳои таърихи Помир дар асарҳои олимони тоинқилобии Россия // Паёми донишгоҳи Хоруғ.-бахши 1. №1(14) – 2020. С.140-146.
2. Алимшоев М.М. История взаимоотношений Российской пограничной службы на Памире с местным населением в конце XIX-начале XX вв. -Душанбе, 2012. 123с.
3. Алимшоев М.М. Назаре ба нақши сайёҳон, олимон, низомиёни Россия дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии Помир (охири асри XIX ва аввали асри XX). Муаррих(мачалаи илмӣ). —Душанбе, 1.(5). 2016. —С. 89-94.
4. Алимшоев М.М. Инъикоси омӯзиши таърихи Шуғнон дар маҳазҳои илмӣ. Шуғнон -Душанбе.- «Ирфон».- 2014. 704. саҳ
5. Библиографияи мардумшиносии Помир давраи солҳои 1865-1936. тарҷумаи Абдурахмонов З., Саидасанов Ю.-Душанбе. 2023.- 40 с.
6. Грулев М., Соперничество России и Англии в Средней Азии (Муковимати Россия ва Англия дар Осиёи Миёна) С.Петербург 1909 - 387 с.
7. Зарубин И.И. К истории Шугнана. // Доклад АН СССР. 1926, С 19-22.
8. Известия Русского географического общества,- 1879 год, 2 выпуск.- 80С.
9. Олуфсен О. Тавассути Помири номаълум (Through unknown Pamir) с. 34
10. Очерки Шугнана, составил военный инженер, капитан Серебренников А.Г.// Сборник географических, топографических и статистических материалов по

- Азии. С.-Петербург. Военная типография (в здания Главного Штаба).Выпуск. LXX. -1896 –52 с.
11. Тагеев Б.Л., Памирские походы 1889-1895.-Варшава, 1902.- 163 с.
 12. Тагеев Б.Л. Русские над Индией. Очерки и рассказы из боевой жизни на Памире. М.: Воениздат, 1998.
 13. Таджикистан в трудах дореволюционных русских исследователей. -Душанбе, 1990. -188 - 189 с.
 14. Таърихи Бадахшон, навиштаҷоти Қурбонмуҳаммадзода Охон Сулаймон ва Сайид Шохфутур. – Душанбе: Сифат - Офсет, 2020. С 12.
 15. Шишов.А Точикон. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015, - 464 саҳ. (Тарчума аз рӯйи нашри русии Алма-Ато, соли 2006, Тарчумон: Ислом Юсуфӣ)

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ХОРУҒ ДАР АСАРҶОИ ОЛИМОНИ ТОИНҚИЛОБӢ

Дар мақола проблемаи тарихнигории Хоруғ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муайян гардид, ки ин мавзев таърихи бой дошта, сокинони он мардуми қадими орей мебошанд. Дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ва маълумотҳои олимони хулоса карда шуд, ки аксаран олимони рус дар давраи то инқилобии соли 1917 доир ба ин диёр маълумот додаанд. Дар мақола асарҳои олимони рус ва маҳаллӣ баррасӣ шудаанд, ки бевосита таърихи Хоруғро аз нуқтаи назари иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии давраи тоинқилобӣ нишон медиҳанд.

Калимаҳои калидӣ: *Хоруғ, таърихнигорӣ, олимони, русҳо, таърих, тадқиқот, мавзев, Помир.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизмамадова Мавлуда Миралибековна – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел. 93-408-45-88, e-mail – azizmamadova.mavluda@mail.ru

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ХОРОГА В ТРУДАХ ДО РЕВОЛЮЦИОННЫХ УЧЁНЫХ

В данной статье автор рассматривает проблемы историографии Хорога. Было отмечено, что Хорог имеет очень богатую историю, где проживал арийский народ. На основе исторических источников и информации ученых, автор пришел к выводу о том, что основной вклад в изучении Хорога дореволюционного периода принадлежит русским исследователям, побывавшим на Памире в период до 1917 года, в работах которых содержатся сведения об экономическом, политическом и социальном положении Хорога дореволюционного периода

Ключевые слова: *Хорог, историография, исследователи, русские, история, исследование, регион, Памир.*

Информация об авторе: Азизмамадова Мавлуда Миралибековна – ассистент кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, тел. 93-408-45-88, e-mail – azizmamadova.mavluda@mail.ru

THE REFLECTION OF KHOROG HISTORY IN THE WORKS OF PRE-REVOLUTIONARY SOURCES

In this article, the author examines the problems of Khorog historiography. It was noted that Khorog has a very rich history, where the Aryan people lived. Based on historical sources and information from scientists, the author came to the conclusion that the main contribution to the study of Khorog in pre-revolutionary period belongs to Russian researchers who visited Pamirs before 1917. Their works contain information about the economic, political and social situation of Khorog in the pre-revolutionary period.

Key words: *Khorog, historiography, researchers, Russians, history, research, region, Pamir.*

Informaftion about the author: Azizmamadova Mavluda Miralibekovna- assistant at the department of the history of Tajik people, Khorog State University named after M. Nazarshoev, phone: (+992 93 408 45 88), e-mail – azizmamadova.mavluda@mail.ru

**АСАРИ АБДУЛҚОДИР МУҲИДДИНОВ “БА ДЕҲҚОНОНИ
ТОЧИКИСТОН ИНҚИЛОБИ ОКТЯБР ЧӢ ДОД” ВА
ИНЪИКОСИ ТАҲАВВУЛОТИ СОЛҲОИ 20 -УМИ ҶУМҲУРИИ
МУХТОРИ ШӢРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОЧИКИСТОН**

Азизов С.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳқиқи ташаккули Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон солҳои (20 -уми асри ХХ) ҳамчун масъалаи мубрам, дар таърихи навини давлатдорӣ тоҷикон маҳсуб ёфта, омӯзиши он имкон медиҳад, ки масоили норавшани ин марҳалаи таърихи мавриди пажӯиши ҳамаҷонибаи муҳаққиқон қарор дода шавад. Зеро дар ин давра ҳаёти сиёсӣ, вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ ва фазои фарҳангии мардуми тоҷик дар ҳолати ниҳоят ҳассоси таърихӣ қарор гирифта буд.

Боиси тазаққур аст, ки саҳифаҳои гуногунранги ин марҳилаи таърихиву тақдирсози миллат дар ҳуччатҳои бойгонӣ, матбуоти даврӣ, рисола ва асару мақолаҳои олимону муаррихони даврони шуравӣ ва замони соҳибистиклолӣ инъикос ёфта, ба таври мукамал доир ба воқеаву ҳодиса, ташаккулу таҳаввули низоми давлатдорӣ тоҷикони садаи ХХ маълумоти зарурӣ оварда шудааст.

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз шахсиятҳои сиёсӣ, нахустин Сарвазирӣ Тоҷикистон Абдулқодир Муҳиддинов аз зумраи он нафароне буд, ки баҳри таҳкиму пойдорӣ ва бақои давлатдорӣ халқи тоҷик дар солҳои 20-уми асри ХХ хидматҳои бузург намудааст.

Абдулқодир Муҳиддинов соли 1892 дар шаҳри Бухоро, дар оилаи тоҷирӣ калон Мирзо Муҳиддин Мансурзода ба дунё омада, мувофиқи маълумоти муаррихон ӯ дар яке аз донишқадаҳои шаҳри Истамбули Туркия таҳсилӣ илм намуда, соҳибмаълумот гардидааст.

Роҷеъ ба ҳаёту фаъолияти пурсамари А. Муҳиддинов устод Садриддин Айнӣ дар китоби хеш “Таърихи Инқилоби Бухоро” чунин зикр намудааст: “Муҳиддинов Абдулқодир (1892-1934) - яке аз аъзоёни фаъоли ҳаракати ҷавонбухороӣ ва Ҷизби коммунистии Бухоро. Дар арафаи Инқилоби Бухоро муҳаррири рӯномаи “Қутулиш”-ношири афкори Ҷизби Коммунистии Бухоро будааст, ки он пинҳонӣ дар шаҳр ва музофоти аморат интишор меёфт. Пас аз инқилоб дар Ҳукумати Шуроии Бухоро дар соҳаҳои муҳим вазифаи роҳбариро ўҳдадор будааст. Баъд аз ташкили Республикаи Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон ба сифати Раиси Шурои Комиссарони Халқ ва дар вазифаҳои дигар қор кардааст” [3, 75].

А. Муҳиддинов ба вазъи сиёсии замон нигоҳ накарда, маҳз ба хоҳири манфиатҳои миллии мардуми тоҷик, хусусан ҳимояи забон ва таъриху адабиёти қадимаи халқамон иқдомоти муассире ба анҷом расонидааст.

“Яке аз нахустин қорҳое, ки А. Муҳиддинов ба унвони Сарвазирӣ Тоҷикистон қард, ин буд, ки ба устоди ҳудаш Садриддин Айнӣ супориш дод, ки “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро тартиб бидиҳад, то мавҷудияти халқи тоҷик ва таърихи тӯлонии забону адабиёт ва фарҳанги ӯ исбот шавад” [5, 55].

Ин масъалаи муҳимро устод Айнӣ дар “Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам” ном асараш чунин ба қалам додааст: “Дар баҳори соли 1925 баъд аз таъсис ёфтани Ҷумҳурияти Автономии Советии Тоҷикистон бо ҳукумати вай шартнома баста ба навиштани “Намунаи адабиёти тоҷик” даромадам ва дар ҳамон сол тамом кардам” [2, 97].

“Абдулқодир Муҳиддинов ҳамчун шахси сиёсатмадор ва одами бомаърифат ояндаи

Айниро барои халқ ҳамчун фарди рӯшанфикр ва бузург дарк карда, баҳри ӯ ёрии моддию маънавии худро дарег намедошт” [7, 9].

Хидматҳои беназир ва корнамоии А. Муҳиддинов дар таърихи халқи тоҷик мондагор буда, ӯ “дар таъсис ва нашри аввалин рӯзномаи тоҷикии “Бухорои Шариф” дар таърихи 11-уми март соли 1912 саҳми босазо гузоштааст” [8, 13].

Дар солҳои 20 -уми асри XX соҳти сиёсӣ ва вазъи маъмурии Тоҷикистон дар ҳоли ниҳоят муташанничи иқтисодӣ қарор дошт, новобаста аз мушкилиҳои мавҷуда, нобиғатони адабу фарҳанги миллати куҳанбунёди тоҷик тавонистанд, дар раванди ниҳоят душвори давлатдорӣ аз обу хоки ин марзу буми аҷдодӣ ҳифозат намоянд.

“Аз соли 1927 сарварони Тоҷикистон Абдулқодир Муҳиддинов (1892-1934), Абдурахим Ҳочибоев (1900-1938), Нусратулло Махсум (1881-1938), Шириншоҳ Шохтемур (1889-1938), Нисор Муҳаммад (1897-1937), Аббос Алиев (1899-1958), Муъмин Ҳочаев (1897-1943), Қосим Дайламі (1904-1986), Бобоҳон Ҳамдамов (1902-1972) ва дигарон барои аз ҳайати Ўзбекистон берун баровардан ва таъсиси Ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон ва ба ҳудуди Тоҷикистон баргардонидани шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва Хучанд мубориза бурданд” [12, 81].

Аз баррасии фаъолияти сиёсӣ ва ҷамъиятии ин арбобони давлатӣ, маълум мегардад, ки маҳз натиҷаи меҳнат ва заҳмату машаққати онҳо буд, ки Тоҷикистон дар қатори дигар кишварҳои собиқ шуравӣ рушду такомул ёфта, аз вартаи мушкилоти сиёсӣ ва иқтисодӣ сарбаландона баромад.

Таҳаввулоти бузурги сиёсии солҳои 20 –уми асри XX аз ҷониби Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавриди баррасӣ қарор гирифта вобаста ба ин марҳилаи таърихӣ дар китоби хеш “Чеҳраҳои мондагор” чунин зикр намудааст: “Таҷрибаи арзишманди таърихии мубориза барои озодӣ ва истиқлол дар асри XX- дар даврони ниҳоят мураккаби сарнавишти миллати тоҷик аҳамияти фавқулода ва ҳаётӣ дошт. Таърих собит месозад, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX миллати тоҷик бинобар омилҳои зиёд дар марҳилаи ниҳоят ҳассос ва хатарноки таърихии хеш қарор дошт. Асолат ва ҳатто бақои таърихии ӯ таҳти хатари бевосита қарор гирифта буд. Доираҳо ва гурӯҳҳои манфиатдор асолат ва ҳастии таърихии тоҷиконро аз ҷиҳати идеявӣ ва сиёсӣ бадқасдона инкор мекарданд” [10, 57].

Асри XX барои миллати куҳанбунёду тамаддунсози тоҷик асри талошу мубориза баҳри озодӣ ва эҳёи давлатдорӣ миллӣ ба шумор меравад. “Дар чунин шароити бисёр ҳассосу нозук ва авҷи ҷараёни пантуркизм қисме аз роҳбарони ҷумҳурӣ, аз ҷумла Абдулқодир Муҳиддинов хело зиёд кӯшиш менамуданд, ки ҳайати кормандони идораи редакцияи “Овози тоҷик” ба таъриху маданияти тоҷикон тавачҷуҳ зоҳир намоянд” [4, 275].

Ин пешниҳоди А. Муҳиддинов сабаби он гардид, ки дар таърихи 12-уми сентябри соли 1924 бо номи “Аз тарафи идора” Мурочиатномае дар рӯзномаи “Овози тоҷик” чоп шуд. Дар он ҳайати эҷодии рӯзнома аз аҳли илму фазл даъват намуданд, ки дар ҳамкорӣ бо рӯзнома оид ба таъриху адабиёти халқи тоҷик маводҳо рӯйи чоп биёранд. Аз ҷумла дар матни мурочиатнома чунин гуфта шудааст: “Чун то ҳол таърихи қавми тоҷик ҳал нашудааст, аз ин ҷиҳат аз ҳамин рақам таърихи миллати тоҷикро ба тариқи мубоҳиса дарҷ мекунем. Хошишмандем, ки ҳар кас доир ба таърихи қавми тоҷик ҳар маълумоте дошта бошад, ба идораи мо фиристода моро мамнун намояд. Умедворем, ки дар натиҷаи ин мубоҳисоти таърихӣ аҳволи таърихияти миллати тоҷик ҳам ҳал шуда, дар ин бора таърихи пухта ва маҳкаме ба даст ояд” [1, 1].

Пас аз интишор ёфтани ин Мурочиатнома аз ҷониби идораи рӯзнома нахустин мақола таҳти унвони “Тоҷикҳо: маълумоти таърихӣ ва ҷуғрофӣ” (Овози тоҷик № 3. – С. 3) ба

нашр расид. Инчунин мақолаҳои С. Айнӣ бо номи “Тоҷикони кӯҳистон” (Овози тоҷик. – 1924. – 21 сент. – № 4. – С. 3), “ Аҳволи иқтисодӣ ва иҷтимоии тоҷикони кӯҳистон” (Овози тоҷик. – 1924. – 5 окт. – № 6. – С. 2), “ Қобилияти ташкилоти дар тоҷикон” (Овози тоҷик. – 1924. – 14 окт. – № 7. – С. 2), дар ҳамин давраи таърихи нашр гардидаанд, ки паҳлуҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоии тоҷикони ҶМШС Тоҷикистонро инъикос менамоянд.

Хушбахтона соли 1927 бо супориши “Комиссияи ҷашни даҳсолаи октябр”-и назди Маркази Иҷроияи Тоҷикистон Абдулқодир Муҳиддинов ба навиштани рисолаи мухтасаре бо номи “Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод” оғоз намуда, онро ба нашр мерасонад.

Муқаддимаи ин рисола аз ҷониби Комиссияи ташкилкунандаи “Иди даҳсолаи октябр” дар Тоҷикистон навишта шуда, аз ҷумла дар он қайд гардидааст, ки “Соли 1927, 25 -уми моҳи октябр ба ҳисоби кӯҳна ва 7-уми моҳи ноябр ба ҳисоби нав, аз рӯзи Инқилоби Октябр рӯзи барпо шудани ҳукумати ранҷбарон-ҳукумати шӯроӣ даҳ сол пур мешавад” [9, 3].

Пас аз муқаддимаи рисола А. Муҳиддинов роҷеъ ба мавзуҳои чи гуна ба вучуд омадани Инқилоб, аз ҷониби кадом синф ва бо кадом мақсад барпо намудани он, Инқилоб дар Бухоро, гурехтани амир, босмачигарӣ ва мақсади ташкили он, нест ва нобуд гардонидани босмачигарӣ аз ҷониби ҳукумати шӯроӣ ва фуқарои ранҷбар, чигуна ба вучуд омадани Ҷумҳурияи Тоҷикистон, барои ранҷбарони тоҷик барпо шудани ҷумҳурияи миллии чи ғоидаҳо бахшид ва як қатор масъалаҳоро мухтасаран ба риштаи таҳқиқ қашидааст.

А. Муҳиддинов рисолаи мазкурро ба 3 боб ва зербобҳои алоҳида тақсим намуда, вобаста ба ҳар як боб ва зербоби он маълумоти мукаммали илмӣ додааст.

Боби якуми он бо номи “Инқилоби октябр” аз 6 зербоб иборат буда, мавзуоти муҳими таърихӣ ба монанди “Сабабҳои, ки дар Русия инқилоби иҷтимоиро ҳозир намуд”, “Ҳаракати инқилобии соли 1905”, “Ҷанги умумӣ ва аз тахт афтодани императори Русия”, “Роҳбарии фирқаи иштирокчиён дар бобати “Инқилоби Октябр” ва афтодани ҳукумати муваққатии бойҳо ва барпо шудани ҳукумати шӯроӣ”, “Хулосаи тезиси рафиқ Ленин дар бобати “Вазифаи ранҷбар дар Инқилоб” ва “Ранҷбарӣ ба сари ҳукумат” бахшида шудааст.

Боби дуюми рисола “Инқилоби Бухоро” ном гирифта, аз 7 зербоб иборат аст. Он вобаста ба масъалаҳои “Ҷанги соли 1868 ва тобеъ шудани Бухоро ба Русия”, “Асос ва усули ҳукуматдории амир”, “Инқилоби феврал дар Русия ва таъсири он дар Бухоро”, “Хувалмустаъон”, “Инқилоби Октябр дар Русия ва воқеаи Колесов дар Бухоро”, “Баъд аз воқеаи Колесов аҳволи амири Бухоро ва фаъолияти ҷавонбухороиён”, “Фаъолияти ҳукумати шуроии халқи Бухоро ва аксулинқилоб”-ро дар бар мегирад.

Боби сеюми рисола “Ҷумҳурияи Тоҷикистон” ном дошта он аз 7 зербоб ва қисматҳои алоҳида иборат аст. Мавзуоти зербобҳои он доир ба “Аҳамияти Ҷумҳурияи Шуроии Тоҷикистон”, “Замин ва мардуми Ҷумҳурияи Тоҷикистон”, “Барпо шудани Ҳукумати Ҷумҳурияи Шуроии Тоҷикистон ва вазифаҳои асосии он”, “Дар роҳи барпо намудани амнияти мамлакат”, “Намуна аз хатоҳои босмачиҳо”, “Дар роҳи истехком додани ҳокимияти ранҷбарон ҳокимияти шуроӣ”, инчунин мавзуҳои дигаре ба монанди “Дар шуроӣ ҷамоатҳо”, “Дар иҷроияҳои туманҳо”, “Дар роҳи беҳбудии аҳволи иқтисодии омма ва ба даст овардани маданият”, доир “Ба кишти обӣ”, “Муҳоҷирати дохилӣ”, “Пахтакорӣ”, “Қарз ба деҳқонон”, “Асбоби деҳқон”, “Мадад ба тачрибаи деҳқонӣ”, “Кори пилла-абрешим”, “Чорводорӣ”, “Лалмикорӣ”, “Таъмин намудани омма ба матои фабрика”, “Дар рости роҳҳо”, “Муҳобара”, “Қорҳои ҳифзусиҳат-нигоҳдории тандурустии омма”, “Маориф”, “Микдори мактабҳои ибтидоӣ дар соли 1927”, “Микдори мактабҳои равшаннамой-сиёсӣ”, “Кори Нашриёти давлатии Тоҷикистон”- ро инъикос намудааст.

А. Муҳиддинов дар ин рисола ба таври ҳақиқатнигорона вобаста ба ҳар як мавзуи зикршуда мухтасаран маълумот дода, ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи тоҷикони ҶМШС Тоҷикистонро бо овардани номи вилоят, вусъати замин, шумораи умумии аҳоли, аз ҷумла шумораи занҳо ва мардҳо, нишон додааст.

Муҳтавои воқеоти ин марҳилаи таърихи А. Муҳиддинов чунин шарҳ додааст. “Дар натиҷаи тақсимои миллии Осиёи Миёна миллатҳои узбек, қирғиз-туркмен имкон ёфтанд, ки бо асоси усули идораи шуроии ҳокимияти ранҷбар, қорҳои иқтисодӣ ва маданияшонро ба зудӣ тараққӣ кунанд, дар таҷриба ва ҳақиқат мебинем, ки ин имкон дар инкишоф ва тараққии иқтисодӣ ва маданияи онҳо дар муддати 2-3 сол натиҷаҳои хеле бузург додааст” [9, 41].

Аммо агар аз нуқтаи назар ба Тоҷикистон ва ранҷбарони тоҷик дар натиҷаи тақсимои миллии ва ташкили ҷумҳуриятҳо назар кунем натиҷа ва аҳамияти масъала боз ҳам бузургтар аст.

“Тоҷиконе, ки баъд аз афтодан ва нест шудани ҳукумати Сомониён муддати 905 сол дар Осиёи Миёна аз ҳокимият маҳрум шуда монданд, як миллати маҳкуме зиндагонӣ мекарданд, ва дар натиҷаи ин маҳкумият хеле аз тоҷикон марказҳои маданияи худро партофта ба қуллаҳои кӯҳҳо маскангузин шуда буданд. Баъд аз муддати дарози маҳкумият, бо мадад ва ёрии ҳукумати шуроӣ дубора соҳиби ҳукумати миллии ранҷбарӣ гардиданд” [9, 41].

Муаллифи рисола таъриху тамаддун ва фарҳанги оламшумули ниёгонамонро мавриди назар қарор дода, иброн намуздааст, ки “Миллати тоҷик, ки дар асрҳои гузашта, соҳиби маданияти бузург будааст, аз байни худ ҳокимҳо, файласуфҳо, адибҳо, муаррихҳои номдор ба вуҷуд оварда дар илми улум ва адаб хизматҳои намоён кардааст, дур нест, ки ба сояи ҳукумати шуроӣ боз дубора соҳиби маданияти бузург шуда, аз маданияти ранҷбари истифода намуда ба ҳамзабонони пасмондаи худ, ки дар хориҷи Тоҷикистон ва берун аз ҷумҳуриятҳои шуроӣ зиндагонӣ мекунанд, ёрмандиҳои илмӣ ва маданӣ бирасонанд” [9, 41-42].

Муаллифи рисола А. Муҳиддинов роҷеъ ба ояндаи иқтисодии ҷумҳурият изҳори назар намуда нигоштааст, ки “Қор ва фаёлияти ранҷбарони Тоҷикистон дар муддати ду солаи давоми ин ҷумҳурият, нишон медиҳад, ки Тоҷикистон ба зудӣ соҳиби мавқеи баланди иқтисодӣ ва маданӣ хоҳанд шуд ва вазифаҳои маданӣ ва инқилобии худро ба хубӣ адо хоҳад кард” [9, 43].

Ҳаёти фочиаборе, ки мардуми тоҷик дар солҳои 20-уми асри XX аз саргузаронидаанд, бешубҳа дарси ибрати насли имрӯзу ояндаи халқи тоҷик ба шумор меравад. Донистану огоҳ шудан аз таърихи гузаштаи миллат ба хотири бунёди мустаҳкамаи ояндаи давлат мусоидат намуда, роҳи мураккаби давлатсозиву давлатдориро дурахшон месозад.

Номи вилоят	Вусъати замин ба ҳисоби километри мураббаъ	Миқдори мардуми дарунӣ
Кулоб	12, 122	229, 691
Ҳисор	15, 194	197,353
Ғарм	23, 664	173, 978
Ўротепша	7, 748	103, 083
Панҷакент	9, 114	55,957
Қўрғонтеппа	9, 850	33, 675
Кўхистон нишониён	57, 927	28, 923
Ҷамъ:	135, 619	823, 600

А. Муҳиддинов вобаста ба масъалаи замин ва мардуми Ҷумҳурияти Тоҷикистон дар солҳои 20-уми асри XX андешаронӣ намуда, гуфтааст: “Ҷумҳурияти Тоҷикистон аз

чаҳор вилоят, қисми шарқии Ҷумҳурияи Шуроии пештараи Бухоро ва аз Ҷумҳурияи Туркистон, Ӯротепша, Панҷакент ва Помирро дар бар гирифтааст. Дар Ӯзбекистон ҳам ҳудуди Тоҷикистони имрӯза хеле ҷойҳои тоҷикнишин мондааст ва дар дохили Ӯзбекистон шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хучанд аз марказҳои маданияи тоҷикон шуморида мешавад” [9, 43].

“Тоҷикистони имрӯза ба ҳафт вилоят тақсим мешавад, масоҳати замин ва нуфузи мардуми Тоҷикистон аз рӯйи ҳисоби саршуморе ки имсол гузаронидааст аз қарори поён аст:” [9, 43].

Чуноне, ки дар боло зикр намудем шумораи умумии аҳоли, миқдори муайяни занон ва мардон бо арқоми амиқ зикр шуда, аз ҷумла навиштааст, ки “Аз онҳое, ки ба рӯйхат дохил шудаанд 431, 911 нафар мард 390, 749 нафар зан мебошад. Бинобар нуксонҳое, ки дар қори ташкилот саршумори халқ пайдо буд, қисме аз мардум аз рӯйхат берун монданд ва ба аъзои соҳибони хонаҳои аслии хонаводаро камтар нишон додаанд, бинобар ин тахмин мекунем, ки мардуми Тоҷикистон аз як миллион нуфуз бояд кам набошад” [9, 43-44].

Яке аз масоили муҳим дар роҳи пойдорӣ ва устувории низоми идории ҶМШС Тоҷикистон ин масъалаи таъсиси ҳукумат ва ба таври расмӣ фаъолият намудани он ягона мақсад ва ормони тоҷикони ҷумҳурият маҳсуб меёфт. Вобаста ба ин А. Муҳиддинов дар рисолааш чунин зикр намудааст “Ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурияи Тоҷикистон “Кумитаи Инқилобӣ” агарчӣ дар моҳи декабри соли 1924 муайян гардида бошад, лекин бинобар сабаби дури ва сахтии роҳ дар оғози моҳи март соли 1925 қисми кулли узвҳои Кумитаи инқилобӣ ба маркази ҷумҳурият дар шаҳри Душанбе ҷамъ омаданд ва аз 15 -уми моҳи март расман идораи мамлакатро Кумитаи Инқилобӣ ба дасти худ гирифт” [9, 44].

Дар ҳақиқат санаи зикршуда барои тамоми мардуми тоҷик ҳамчун рӯзи ид ба шумор рафта, шаҳодати таъсиси аввалин Ҳукумати Тоҷикистон дар солҳои 20 -уми асри ХХ мебошад. Ин рӯйдоди муҳими сиёсӣ, ҳамчун далели таърихи дар саҳифаи рӯзномаи “Овози тоҷик” нашр гардида, аз музаффарияти навини давлатдорӣ миллати тоҷик ба мардум муждаи нек расонид: “Имрӯз 15-уми март барои миллати бостонии тоҷик, фирӯзтарин рӯз, фархундатарин замон аст, ки бояд дар саҳифаҳои таърих бо хатти барҷастаи заррин навишта шавад, зеро имрӯз бо эълони Ҷумҳурияи Мухтори Тоҷикистон, як миллати бузург ва мутамаддини Осиёи Вусто, ки бунёди мавҷудияти он мутазалзил шуда бо ин ҳама анъаноти дурахшонаш рӯ ба водии инқироз гузошта буд, мавҷудияти худро таъмин намуд” [11, 2].

Таъсис ёфтани Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ҳодисаи фараҳбахш дар таърихи халқи тоҷик ба шумор рафта, он ҳамчун мақомоти муваққатии фавқулодаи ҳокимияти марказӣ, аз нахустин рӯзҳои фаъолият дар ҳудуди Тоҷикистон тамоми ҳокимияти мулкӣ ва низомиро дар ихтиёри худ гирифта буд.

“Таъсиси Ҷумҳурияи Мухтори Иҷтимоии Шуроии Тоҷикистон ба худогоҳии миллии мардуми тоҷик, бо шавқу ҳаваси пурзури ҷавонон ба илму маърифат, барои гирифтани маълумот, барои парваришу густариши хунару фарҳанги миллӣ мусоидат кард” [6, 8].

Дар фарҷоми ин рисолаи таърихӣ А. Муҳиддинов доир ба ободии мамлакат, дуруст кардани роҳҳо, хатти алоқаи телефон, вазъи тандурустӣ, мактабу маориф ва фаъолияти интишороти маълумоти муфассал додааст. Ӯ роҷеъ ба вазъи маорифи ҷумҳурияи тоҷикон чанд нуктаи муҳимро қайд карда навиштааст, ки: “Дар замони ташкили Ҷумҳурияи Тоҷикистон дар қисми Шарқии Бухорои собиқ, ки қисми асосии Тоҷикистон ба шумор меравад, 6 адад мактаб 151 нафар талаба буд.

Бо сабаби набудани муаллимҳо аз мардуми маҳаллӣ ва набудани китобҳои нав бо забони тоҷикӣ ба қор пешбурдани маориф хеле душворӣ дар пеш меовард” [9, 60].

Хулоса, А. Муҳиддинов дар рисолаи “Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр

чӣ дод?” ҳақиқати таърихӣ таҳаввулотӣ сарнавишти тоҷикон ва тоҷикзабонони Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистонро дар солҳои 20 -уми асри ХХ мавриди таҳқиқ қарор дода, вазъи сиёсӣ ва раванди ташаккули сохтори идорӣ онро ба таври мушаххас матраҳ намуда, ҳамчунин роҷеъ ба паҳлуҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ин марҳалаи таърихӣ назару андешаҳои худро муфассал баён намудааст.

АДАБИЁТ

1. Аз тарафи идора [Матн]: Мурочиатнома // Овози тоҷик. – 1924. – 12 сентябр. -№ 3. - С.1.
2. Айнӣ, С. Мухтасари тарҷимаи ҳоли худам [Матн]: Куллиёт/С. Айнӣ. – Сталинобод: “Нашрдавтоҷ”, 1958. - Ҷ. 1. - 348 с.
3. Айнӣ, С. Таърихи Инқилоби Бухоро [Матн] / С. Айнӣ. - Душанбе: “Адиб”, 1987.- 240 с.
4. Асратбекова А. Д. Нақши Абдулқодир Муҳиддинов дар таҳкими давлатдорӣ миллии тоҷик [Матн] / А. Д. Асратбекова // Тоҷикистон дар масири таърих: маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба 95 солагии Эълумияи таъсисёбии ҶМШИ Тоҷикистон. - Душанбе: “ДМТ”, 2020. -312 с.
5. Бухорой, М. Ш. Фитнаи Инқилоб дар Бухоро [Матн] / М. Ш. Бухорой. - Душанбе: Шучоӣён, 2010. - 146 с.
6. Вишневский А. Ҳақиқат ва адолат [Матн] / А. Вишневский // Омӯзгор. –1989. – 28 ноябр. – № 64 (10959)
7. Ғаффоров У. Абдулқодир Муҳиддинов [Матн]: аз саҳифаҳои таърих / У. Ғаффоров // Тоҷикистон. – 1990. – № 9. – С. 8-9
8. Маҳмудов Д. Абдулқодир Муҳиддинов аввалин сарвазири Тоҷикистон [Матн] / Д. Маҳмудов // Миллат. – 2016.– 07 янв. –№ 1.
9. Муҳиддинов А. Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод? [Матн] / А. Муҳиддинов. - Самарқанд-Душанбе: “Нашрдавтоҷ” 1927. - 62 с.
10. Раҳмонов Э. Чехраҳои мондагор [Матн] / Э. Раҳмонов. - Душанбе: “ЭР-Граф”, 2016. - 364 с.
11. Рустойӣ. Мавҷудияти миллати тоҷик таъмин гардид [Матн] / Рустойӣ // Овози тоҷик. –1925. – 15 март. - №22. – С. 2.
12. Темирзода Б. Абдураҳим Ҳочибоев ва таъсиси ҶШС Тоҷикистон [Матн] / Б. Темирзода // Мероси Ниёгон. –2017. – № 1. – С. 81-82.

АСАРИ АБДУЛҚОДИР МУҲИДДИНОВ “БА ДЕҲҚОНОНИ ТОҶИКИСТОН ИНҚИЛОБИ ОКТАБР ЧӢ ДОД” ВА ИНӢИКОСИ ТАҲАВВУЛОТИ СОЛӢОИ 20 -УМИ ҶУМӢУРИИ МУХТОРИ ШӢРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола таҳқиқи асари “Ба деҳқонони Тоҷикистон Инқилоби Октябр чӣ дод”-и ходими намоёни ҳизбӣ-давлатӣ солҳои 20 –уми асри ХХ Абдулқодир Муҳиддинов барраси шуда, раванди ташаккул ва таҳаввули Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, инъикос гардидааст.

Ҳангоми таҳқиқот зарур шуморидем, ки дар навбати аввал андеша ва мулоҳизаҳои донишмандону муаррихонеро, ки дар асару мақолаҳои хеш ҷанбаҳои муҳими фаъолияти сиёсӣ ва ҷамъиятии ин арбоби давлатиро инъикос намудаанд, маълумот диҳем.

Рисолаи илмӣ таҳиянамудаи А. Муҳиддинов дар таҳкими худшиносӣ худогоҳии насли имрӯзу ояндаи кишвар нақши босазо гузошта, ҳамчун сарчашмаи боэътимод дар омӯзиши таърих ва сарнавишти тоҷикон хидмат менамояд.

Имрӯз ҳар яки мо вазифадорем, ки фаъолияти чехраҳои намоёни сиёсӣ ва бунёдгарони давлати мустақили миллиамонро тарғибу ташиқ намуда, ба хотири арҷгузорӣ ба корномаи

неки онҳо камари ҳиммат бандем.

Калидвожаҳо: тоҷикон, ҷумҳурият, миллат, давлат, ҳукумат, сиёсӣ, идорӣ, шахсият, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, муаррих, сарчашма, асар, рисолаи илмӣ, фарҳанг, забон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Азизов Сайобид Саидҷалолович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи таърихнигорӣ ва архившиносии факултети таърих. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кучаи Фирдавсӣ, 5. Телефон: (+992) 901311191. Суроғаи электронӣ: sayobid.azizov.98@mail.ru

**ПРОИЗВЕДЕНИЕ АБДУЛКАДИРА МУХИДДИНОВА «ЧТО ДАЛА
ОКТАБРЬСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ ДЕХКАНСТВУ ТАДЖИКИСТАНА» И
ОТРАЖЕНИЕ РАЗВИТИЯ СОБЫТИЙ 20-Х ГОДОВ В ТАДЖИКСКОЙ
АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

В ходе исследования автор счел необходимым, прежде всего, предоставить информацию о мнениях и размышлениях ученых и историков, отразивших в своих трудах и статьях важные стороны политической и общественной деятельности этого государственного деятеля.

Научно-исследовательская работа, подготовленная А. Мухиддиновым, сыграла достойную роль в укреплении самосознания и творчества нынешнего и будущего поколения страны, служит надежным источником в изучении истории и судьбы таджиков.

Сегодня каждый из нас обязан разъяснять деятельность видных политических деятелей и основателей нашего независимого национального государства, отдавая должное их добрым делам.

Ключевые слова: таджики, республика, нация, государство, власть, политическая, управление, личность, экономическая, социальная, историк, источник, произведение, научно-исследовательская работа, культура, язык.

Сведения об авторе: Азизов Сайобид Саидҷалолович – Таджикский национальный университет, доктор Ph.D кафедры историографии и архивоведения исторического факультета. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, район Фирдавси, улица Фирдавси, 5. Телефон: (+992) 901311191. Электронная почта: sayobid.azizov.98@mail.ru

**ANA OWORK BY ABDULKADIR MUKHIDDINOV “WHAT THE OCTOBER
REVOLUTION GAVE TO THE INDUSTRY OF TAJIKISTAN” AND A REFLEC-
TION OF THE DEVELOPMENT OF EVENTS OF THE 20S IN THE TAJIK AU-
TONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC**

In the course of the study, we considered it necessary, first of all, to provide information about the opinions and thoughts of scientists and historians who reflected in their works and articles important aspects of the political and social activities of this statesman.

The research work prepared by A. Mukhiddinov played a worthy role in strengthening the self-awareness and creativity of the current and future generations of the country, and serves as a reliable source in the study of the history and fate of Tajiks.

Today, each of us has the responsibility to explain the activities of prominent political figures and the founders of our independent nation-state, paying tribute to their good deeds.

Key words: Tajiks, republic, nation, state, power, political, management, personality, economic, social, historian, source, work, research work, culture, language.

Information about the author: Azizov Sayobid Saidzhalolovich – Tajik National University, Doctor Ph.D of the Department of Historiography and Archival Science, Faculty of History. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Firdavsi district, Firdavsi street, 5. Phone: (+992) 901311191. Email: sayobid.azizov.98@mail.ru

НАҚШИ ЭТИКАИ СОСОНИЁН ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Бердиев Ш.П., Каримов Қ.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Зардуштия аз қадимтарин таълимоти динӣ-фалсафӣ ва “Авесто” куҳантарин мероси хаттии эронӣ ва номаи дини маздопарастон ба ҳисоб мерафт. Мавзуи ахлоқ ва тавсифи категорияҳои ахлоқӣ: некӣ, накукорӣ, ростӣ, растагорӣ, адолат, парҳезкорӣ, пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек ва ғайра, ки муқобили пиндори бад, гуфтори бад, рафтори бад, зулму торикӣ, ҷаҳолату дурӯғ тобиши маънавӣ доштанд, ҷавҳари фалсафии таълимоти онро ташкил меод. Дар марҳилаҳои баъдинаи давлатдорӣ арзишҳои ахлоқӣ ва фалсафии Зардушт ба дигар мактабҳои динӣ-фалсафӣ ва динҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла ислом интиқол ёфта, барои рушд ва таҳаввули он нақши хоса бозиданд.

Муҳтавои китоби “Авесто”-ро маҷмуи сурудҳои кӯтоҳ дар ситоиши радону покони ва порсоёну ҳама офариниши неки аҳурой, зебоиҳои лафзӣ, оростагиҳои маънавӣ ва куҳантарину шевотарин ҷаҷомаҳои эронии даврони бостон, номаи динии зардуштиён, ки дар намозҳо ва ниёишҳои ҷашнҳои гуногун ва ҳангоми судрапӯштиву куштибандӣ ва дар маросими заносишону оини ёдбуди даргузаштагон хонда мешуданд, ситоишу ниёиш, парастиишӯ қурбониҳо ва ғайра ташкил меоданд. Ин ёдгории арзишманди ниёкон маҳз дар аҳди давлатдорӣ Сосониён баъд аз сӯзонида шудан аз ҷониби Искандари Мақдунӣ аз нав ҷамъоварӣ карда шуда, ба шакли китобат дароварда шуд. Зеро, агар аз як тараф, подшоҳони сосонӣ ин амали некро анҷом намедоданд хатари пурра аз байн рафтани осори зардуштӣ ба вучуд меомад. Ба туфайли ин хизмати таърихии Сосониён “мо имконият пайдо кардем то гузаштаи худамонро гум накунем ва хотираи таърихири нигоҳ дошта, ба оламиён нишон диҳем, ки мо миллати бостонии ориёнаҷодем.” [7, с.138]

Аз тарафи дигар, подшоҳони сосонӣ арзишҳои ахлоқӣ, усулҳои ҷоридошти адолати иҷтимоӣ, ки таъминкунандаи баробарии иҷтимоӣ ва бо адл ороста гардонидани пояҳои давлатдорӣ ба ҳисоб мерафтанд, сармашқи қори рӯзмарраи худ қарор дода, давлати пуриқтидори сосониёно таъсис доданд. Ба вижа, подшоҳони сосонӣ ақидаҳои ахлоқмехварии Зардуштро, ки инсонро офаридаи поку беолоиши Ахура Маздо ва ҳамкору ёвари офаридгор дар густаришу такомули офариниш ва пайкор бо нерӯҳои аҳриманӣ меоданд на гунаҷорӣ азали, ки бояд ҳамвора рӯй аз хушӣ бигардонаду нафси хешро бикушад ва анвои шиканҷаҳову ҳавлу ҳаросҳоро бартобад, то ин ки бахшояндаву растагор шавад, идеали давлатдорӣ худ қарор доданд. Зеро, Зардушт ба мисли Буддо таълим намедод, ки “Раҳиҳои ҳар кас дар нестии ӯст”. Ва одамай бояд аз ҳама лаззатҳои инҷаҳонӣ даст бишӯяд ва дар гӯшае ба риёзат бипардозад, балки таъкид мекунад, ки “Одамай барои комравоии фардӣ ва иҷтимоӣ офарида шуда ва зиндагӣ ситезаву муборизаи дерпоест миёни некиву бадӣ ва бар мост, ки ҳамвора пуштибони ростиву дурустӣ ва раҳрави роҳи некӣ бошем ва бо зиштиву табоҳӣ ва бадӣ набард кунем”. [3, с.38]

Минбаъд, бо сабаби сукути як сулола аз ҷониби сулолаи дигар, тағйир ёфтани муносибатҳои иҷтимоӣ ва усулҳои давлатдорӣ дар тӯли ҳазорсолаи охир дастнависҳои бозмондаи “Авесто” танҳо дар доираи маҳдуди зардуштиёни Эрону Ҳиндустон боқӣ монда, дар оташқада ва маъбадҳо ва ҳангоми баргузории маросимҳои динӣ ва мазҳабии онҳо истифода бурда мешуданд. Мардумони дигари ин кишварҳо, ки аз дин ва мазҳабҳои мухталиф пайравӣ мекарданд иҷрои оини зардуштиро бар худ қабул

надоштан. Аммо истиқлолияти давлатӣ барои мардуми Тоҷикистон ҷиҳати таҳким ва ташаккули давлатдорӣ миллӣ ҷазоеро мусоид кард, ки ба омӯзиши мероси арзишманди ахлоқию фалсафии ниёкони худ, ки дар саҳифати таърих ниҳон монда буданд, даст ёбад. Ёдгориҳои куҳантарини гузаштагони худро аз нав эҳё намуда, барои тақвият бахшидани хотираи таърихӣ насли имрӯзи худ, ташаккули худшиносии миллӣ саҳм гузоранд. Ба вижа, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “паёмбари оини ростин” эътироф шудани Зардушт гувоҳӣ аз он медиҳад, ки хотираи таърихӣ насли имрӯзи ориёӣ, тоҷикон аз саҳифаҳои гузаштаи таърихӣ ниёкон, аз бозёфтҳои моддӣ маънавии офаридаи онҳо пурра зудуда нашудааст, балки он арзишҳо сармашқи бо адл орошта доштани пояҳои давлатдорӣ, танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, одоби оиладорӣ, муносибатҳои хонаводагӣ, одоби шаҳрдорӣ, ободкорӣ созандагӣ ва ғайра гардидаанд. Ё худ баҳои воқеии Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди он ки “дини зардуштӣ нахустин динест, ки таҳкурсии мустаҳкамаи ахлоқии динҳои муосири ҷаҳонро гузошта, дорои тамоми рукноҳо, сохтор, аҳком ва назму тартиби мушаххаси ормонӣ мебошад. Чун ин дин дар даврони туфулияти башар по ба арсаи вучуд гузошта, аз сарғаи ирфони инсонӣ баҳраманд гардидааст, бунҳои он низ мусоффою нуронӣ буда, тамоми пайкараш бо торҳои дурахшонӣ зиндагӣ ва зарраҳои асилу равшани офариниш танида шудааст. Гузаштагони дури мо Офтоб ва Меҳро ситоиш карда, равшанӣ сарчашмаи зиндагӣ медонистанд. Торикӣ, ки мардуми мо имрӯз ҳам сиёҳ мегӯянд, ҳоло ҳам мабадо маншаи аъмоли бад ва нақӯҳида ба шумор меравад. Аксари қорҳои бад аз тарафи инсон аз ҷониби шаб, дар зерӣ пардаи торикӣ, пӯшида аз нури равшанӣ сурат мегиранд» [8,с.70] - далолат аз он мекунад, ки дини зардуштия дини ахлоқмеҳварӣ аст ва инсонро ба қорҳои созандагӣ ободқорӣ ҳидоят мекунад. Бинобар ин, ин дин маншаи ташаккул ва таҳаввули дигар динҳои ҷаҳонӣ шуд.

Инчунин, бо ташаббуси муҳаққиқони эронӣ Иброҳим Пури Довуд, Ҷалили Дӯстхоҳ ва дигар авестошиносони ватанию хорӣ таваҷҷуҳ зоҳир кардан ба бознашри “Авесто”, таҳқиқи ҷанбаҳои муҳталифи ахлоқию фалсафии таълимоти зардуштия гувоҳӣ аз он медиҳад, ки воқеан ахлоқ ва бо адл идора кардани ҷомеа меҳвари таълимоти зардуштия буда, фарогири ҷузъҳои ҳикмати амалӣ мебошад. Аз ин рӯ, ин тамойилгирии ақидаҳои ахлоқӣ ва фалсафии Зардушт, ки таблиғгари адолат, некӣ, фазилат, покӣ, ростӣ, инсоф, баробарӣ, покизақорӣ ва ғайра мебошанд арзиши амалии худро гум накардаанд ва имрӯз низ истифодаи онҳо дар низомии ҷомеадорӣ, танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, бунёди оила, таълиму тарбияи фарзанд, содиқ ва масъулиятноқ будан ба иҷрои вазифа ва уҳдадорӣҳои меҳнатӣ, бедор кардани ҳисси худшиносӣ ва ғайра аз аҳамият ҳолӣ намебошанд. Ин матлабҳо заминаҳои муҳимтарини ташаккул ёфтани ғояи ихтиёр дар муқобили ҷабр дар таълимоти машоӣён мебошанд, ки бар зидди муносибати шадиди илоҳиётшиносону фақеҳони исломӣ алайҳи ин ғоя равона шуда буд.[16.С.115]

Ё худ ҷӣ тавре аз омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи маъхазҳои таърихӣ бармеояд, ақидаҳои арзишманди Зардушт ва оини маздопарастӣ на танҳо ба подшоҳони сосонӣ дар низомии идоракунии умури давлатӣ ҳамчун дастурамал истифода ва мавриди татбиқ қарор дода шуданд, балки дар марҳилаҳои минбаъдаи рушди ҷомеаи инсонӣ таъкиду тавсияҳои Зардушт, ки аз ҷониби сосонӣён ҳифз карда шуданд, барои таҳияи қонунҳо, дигар санадҳои муҳталифи меъёрии ҳуқуқӣ, ки танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар пояи адолат ба роҳ мондани идоракунии давлат, риояи баробарии иҷтимоӣ ва ғайра нақши худро гузоштанд.

Дар ҷомеаи муосир, аз ҷумла дар низомии давлатдорӣ миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин арзишҳои ахлоқӣ, меъёрҳои риояи адолати иҷтимоӣ, ки тамоили инсонгароӣ доштанд, аз мадди назар дур намонданд, балки зимни таҳияи Конститутсияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти волидайн дар таълиму тарбияи фарзанд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими расму анъана ва ҷашну маросим» ба таври зарурӣ ба эътибор гирифта шуданд.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлилҳо ва баррасии назарияи ҷабр ва ихтиёр дар таълимоти машоиёни шарқӣ дар муқоиса бо ақоиди мутаносиби он дар афкори файласуфони Юнони қадим, пайравони мактабҳои ақлонии исломӣ, монанди муътазила хулоса кардан мумкин аст: аввалан, мувоҳисаҳое, ки дар бораи мафҳуми ҷабр ва ихтиёр дар осори онҳо мушоҳида мешаванд. [16, с.116]

Файласуфи тоҷик Х.Муминҷонов дар мавриди шахсияти таърихии Зардушт, таълимоти ахлоқмехварии ӯ ва таъсири ақидаҳои ӯ дар ташаккули ақидаҳои ахлоқии динҳои дигар таҳқиқот ба анҷом расонида, ба чунин хулоса меояд, ки: «Шахсияти Зардушт дар таърихи инкишофи афкори маънавии инсоният чандон бузургу ҷозибанок аст, ки бисёр халқҳои бостонӣ ӯро аз нобиғагони ҷаҳони куҳан донистаанд. Ҳатто чунин халқе мисли юнониҳо, ки Фарби муосир фарҳанги онҳоро сарчашмаи тамаддуни имрӯзаи худ медонад, аз айёми куҳан бо номи ӯ ошно буда, дар бораи дини ӯ маълумоти муайяне доштаанд. Онҳо мувофиқи расму ойини бостонии худ, бо хатми ҳар садсола аз миёни доноёни он замон ҳафт нафар хирадманд интихоб мекарданд, ки дар пешрафту комёбии моддӣ ва маънавии халқи Юнон саҳми бештар гузошта бошанд. Ҷолиб аст, ки дар китоби «Строматӣ»-и Климента Александрони дар миёни ҳафт нафар хирадмандони юнонӣ ду нафар ориёӣ, яъне Зардушт ва Абарис зикр шудаанд. [12, с.29]

Муҳаққиқи эронӣ А.Разӣ бошад, доир ба мақоми олий доштани қору заҳмат дар «Авесто», ки яке аз рукнҳои асосии дин, муайянкунанда ва танзимгари муносибати шахс ба дини маздаясно мебошад, тавачҷуҳи хосса дода, менависад, ки мувофиқи таълимоти ахлоқӣ ва фалсафии зардуштия «Касе, ки заҳмат мекашад, бо касе муқоиса шудааст, ки сад бор дуою ибодат карда, ҳазор бор маросими мазҳабӣ анҷом дода, сад ҳазор бор қурбонӣ карда бошад». [14, с.638]

Авестошиноси маъруфи англис Миллер «Авесто»-ро, ки дар он ақидаҳои фалсафии Зардушт ба таври зарурӣ зикр шудаанд, аз китоби арзишманди тамоили ахлоқидошта шуморида, фикри худро бо чунин ҷумла тасдиқ менамояд: «Ҳама огаҳанд, ки агар аз он пайравӣ шавад (аз пиндор, гуфтор ва кирдори нек), ҷаҳон аз марги зиштию гуноҳ раста ва ба зиндагии ростию дурустӣ роҳ меёбад. Ойини маздаясно ойини амалию содаест, ки ба қор бастанаш сабаби ободонии замин, шодмонии мардумон ва густариши доду меҳру озодагист». [10, с.30-31]

Инчунин, муқоисаи матни китоби муқаддаси дини зардуштия «Авесто» ва китоби муқаддаси дини ислом «Қуръон» бешубҳа ошкор менамояд, ки дар баробари мавҷудияти фарқият, мазмунан байни ин ду китоби динӣ шабоҳати ғоявӣ ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик К.Абдулҳаев дар ин маврид қайд мекунад, ки оид ба масъалаҳои зерин: яктопарастии авестой ва тавҳиди қуръонӣ, дар бораи малоикаҳо, мавҷудияти биҳишту дӯзах ва тавассути пули Чинвот (авестой) ва Сирот (исломӣ) ворид шудан ба биҳишт, таъиноти панҷ вақт намоз гузоштан, хоҳиш ва талабот ба арзишҳои дунявӣ, баёни сифатҳои Аҳурамаздо дар Авесто ва сифатҳои Аллоҳ дар Қуръон, офариниши инсон, муҳайё сохтани ризку рӯзӣ ва мояи зиндагӣ аз тарафи Худо, ҳақ, дуруст, муфид шуморидани роҳи худ, дини худ ва ботил шуморидани роҳи дини дигар ва ғайра шабоҳати идеявӣ мавҷуд мебошад. [2, с.217-237]

Файласуфи тоҷик Ш.Абдуллозода бошад, доир ба масъалаи таъсири дини зардуштӣ ба ташаккул ва таҳаввули динҳои дигар мароқи хосса дода, дар ин хусус чунин менависад: «... дар давраи асорати Бобил ба дини яҳудӣ на танҳо ғояи тавҳид роҳ ёфта, аз ҳудои миллати яҳуд ба ҳудои яғонаи оламиён таҳаввул ёфт, балки ба он тасаввурот дар бораи

шайтон, малоики муқарраб (бо таъбири зардуштиён - амшаспандон) бо номҳои Рафоил, Уроил, Микоил, Рогил, Сарофил, Цабраил ва Юрмоил бо тартибу низом ва дараҷаву мартабаи хос ва ҳамчунин ақоиду боварҳо ва тасаввуроте оид ба падидаи омадани Масеҳ дар охири замон, дар бораи ҳаёти пас аз марг, охират ва ҷаннату дӯзах, пули сирот (ба истилоҳи зардуштиён - пули чинвот) ва ғайра ворид гардиданд».[1, с.27]

Дар маҷмуъ, агар аз ин андешаҳо хулоса барорем маълум метавон кард, ки ислом ҳамчун дини тавҳидӣ растагорӣ, некигарой, ахлоқмехвариро аз зардуштия, ҷангу ҷидол ва ғасбсозиро аз яҳудия ва авлавият шуморидани охиратро нисбат ба дунё аз масеҳият иқтибос гирифтааст. Ҳарчанд масъалаи охир, ки дар масеҳият бештар рушд намудааст, дар зардуштия низ дида мешавад ва аслан яке аз арзишҳои он ба шумор меравад, аммо вай дар маъҳази хеш, яъне зардуштия мақоми дуҷумдараҷа ва тобеъро соҳиб мебошад. Аммо ҷангу ҷидол ва ғасбсозӣ хосатан моли яҳудия ба ҳисоб меравад.

Ё худ таълимоти ахлоқӣ-фалсафии зардуштия яке аз консепсияҳои ахлоқии аҳди қадим на танҳо барои дарки қонунмандии рушди шуури ахлоқӣ, балки ҷиҳати фаҳмидани масоили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаи муосир мусоидат менамояд. Омӯзиш ва фаҳмиши мероси гузашта, ҳикмат ва таҷрибаи гузаштаи онҳо метавонад робитаи зеҳнӣ ва маънавии гузаштаре бо имрӯз пайванд гардонад. Ин матлабҳо заминаҳои муҳимтарини ташаккул ёфтани ғояи ихтиёр дар муқобили ҷабр дар таълимоти машоӣён мебошанд, ки бар зидди муносибати шадидилоҳиёгшиносону фақеҳони исломӣ алайҳиин ғоя равана шуда буд.[16.с.115]

Таҳлил ва муқоисаи андешаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки динҳои гузашта, хусусан таълимоти зардуштия дар таҳияи китобҳои муқаддаси динҳои дигар, ба вижа ба Қуръон таъсири хоса дорад. Бо вучуди фарқиятҳои ҷиддӣ дар масъалаи тарбияи ахлоқии инсон, таҳаммулпазирӣ, саҳо ва фазилат, дурӣ аз кибр ва амалҳои зишт, дурӯғ ва ғайра андешаҳои он ба ҳам шабоҳат дошта, аз характери баланди гуманистӣ доштани он дарк медиҳанд.

Дигар ин, ки аз давраи қадим, хусусан аз аҳди сосониён дар баробари таълимоти ахлоқии зардуштия ҷашну маросимҳои миллии мардуми тоҷику форс, хусусан «Наврӯз», «Меҳргон», «Сада» ва ғайра, ки бо унсурҳои хоси худ ҷашн гирифта мешуданд, барои рушди ҳамкориҳо, пайванди наслҳои қалбҳои халқиятҳои гуногун, ки ба муқолаҳои фарҳангӣ ниёз доштанд, нақши мондагор гузоштанд. Вобаста ба муҳлат ва вақт таҷлил кардани ин ҷашнҳои таърихӣ дар низоми давлатдорӣ ҷомеаи муосири Тоҷикистон низ шаҳодат аз он медиҳад, ки ҳар як ҷашни кӯҳани миллии хусусиятҳои худро дошта, фарогири арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги баланди инсонгарой, раҳнамун доштан ба қорҳои созандагӣ ободкорӣ ва ғайраро доро мебошанд, ки бешак дар ҳаҷ давр аҳамияти худро аз даст нахоҳанд дод.

Инчунин, ҳамзистӣ ва аз давраи қадим ба роҳ мондани ҳамкориҳои тарафайн бо қавму халқиятҳои гуногун аз фазилати баланд, ахлоқи шоиста, хирад ва хайрандешии мардуми ориёитабор далолат мекунад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ ва маводи муътамади меросмонда, хусусан мероси бозмондаи зардуштиён айён мегардад, ки сарварони сиёсии тамоми давлатҳо ҳамин роҳу равишро истиқбол карда, принсипи дар пояи адолат орошта доштани давлатро рукни асосии низоми давлатдорӣ худ қарор дода буданд. Хусусан, аз давраи қадим, дар қаламрави давлатдорӣ тоҷикон низ подшоҳони зиёде буданд, ки ин фарҳанги ваҳдатсолорӣ, ҳамзистиро истифода бурда, кишвари худро ба як давлати пуриқтидор ва рушдкарда табдил доданд. Масалан, дар замони давлатдорӣ подшоҳи сосонӣ Хусрави Анӯшервон ва сиёсати башардӯстонаи ӯ файласуфон ва донишмандони юнонию румӣ, ҳиндӣ ва ғайра ба минтақаҳои гуногуни давлат ва дарбори ӯ роҳ ёфта, барои рушд ва таҳаввул ёфтани тамаддуни сосониён саҳми арзанда гузоштанд. Дар

баробари татбиқи ин амал, ҳамзамон худи Хусрави Анӯшервон аз муошират ва маслиҳат бо ин олимони аз ҳикмати Юнону Рум баҳравар шуда, асарҳои Афлотун, Арасту ва дигар мутафаккиронро мутолиа карда, ақидаҳои онҳоро дар низоми идоракунии ва рушди давлатдорӣ истифода бурдааст. Аз ин ҷиҳат давлатдорӣ ӯ раванги одилона гирифта, то имрӯз дар таърих Хусрав бо унвони Анӯшервон одил машҳур аст. [7, с.131]

Ҳамзамон, писари Хусрави Анӯшервон - Ҳурмузди 4 (579-590) низ дар замонҳои давлатдорӣ худ таъмини баробарии иҷтимоии ҳамаи қишрҳои аҳолиро новобаста аз мазҳабу ойин, наҷод ва дин талқин мекард. Зеро норозигии аҳли як мазҳабу дин метавонад боиси нооромии кишвар гардад ва барои рушди он монеа эҷод намояд. Ӯ ба мардуми худ таъкид менамуд, ки чунон амал ва фаъолият кунанд, ки пиндору гуфтор ва кирдорашон боиси ҳусни тавачҷуҳи дигар қавму халқиятҳо гарданд, меҳру муҳаббаташон ба дину ойин, арҷ гузоштан ба арзишҳои ахлоқӣ ва фалсафии фарҳангҳои дигар ва миллии зиёд шавад.

Идеали сиёсӣ ва фазилати баланди фарҳангустарии Анӯшервон одил татбиқи худро дар давраи ҳукмронии подшоҳони сулолаи Сомониён ёфта, баъдан ин принсип аз насл ба насл интиқол гардид. Дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ин усул ба як рӯкни муҳимми давлатдорӣ миллии табдил дода шуд. Хусусан, риояи доштани баробарии иҷтимоии ҳамаи қишрҳои аҳолии ҷомеа новобаста аз миллату мазҳаб, наҷод, ба роҳ мондани ҳамзистии муштарақ, ҳамкориҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои ҷомеаи башарӣ, ки тавассути гуфтугӯи фарҳангҳо ба роҳ монда мешавад ва ғайра далолат аз исботи ин андеша мекунад.

Умуман, аз сарчашмаҳои муътамад аён мешавад, ки низоми давлатдорӣ миллии тоисломии тоҷикон дар заминаи унсурҳои дунявият ба роҳ монда шуда буд. Масалан, давлати Пешдодиён аввалин давлате ба ҳисоб мерафт, ки таҳия ва танзимкунандаи қонунҳо буд. Дар китоби муқаддаси “Авесто” бошад, сарварӣ кардани ҷомеа, обод кардани кишвар ва хизмат кардан ба раият вазифаи масъулиятноки подшоҳ буда, салоҳияти рӯҳониёноро тарбияи ахлоқӣ ва бо ин восита сомонбахшии растагории ондунёии мардумон ташкил меод. [11, с.184-191]

Бо вучуди ин, андешаҳои ахлоқию фалсафии гузаштагонии мардумони эронитабор аз тобиши тафаккурати динӣ ҷудо набуданд. Барои мисол: тибқи таълимоти зардуштия ҳар навъе аз вучуд ҳомӣ ва ниғаҳбон ё худ раббуннавъе дар олами фаришта (олами мисол ё фравашар) дошт. Муборизаи байни ду неру: некӣ ва бадӣ мавзӯи меҳварии таълимоти фалсафӣ-сиёсии зардуштияро ташкил меод. Дар давраи исломӣ бошад, намояндагонии мактаби фалсафии ишроқия (Сӯҳравардӣ – Г.Б.) ин андешаро маншаи назарияи ҳукамои паҳлавӣ ё хусравонӣ шумурда, нуру зулматро ба вучуду моҳият таъбир кардаанд ва олами фариштагонро ҳамон силсилаи тӯлию арзии анвори мучаррад донистанд. [15, с.335-365]

Ба андешаи файласуфи тоҷик К.Бекзода «дар Эрони Бостон, ки муҳимтарини онҳо меҳрпарастӣ ва монавия мебошанд, як ҷаҳонбинии кулӣ нухуфта аст, ки аз лиҳози фалсафӣ дорои аҳамияти фаровон мебошад. Дар меҳрпарастӣ омезише аз афкори оини маздопарастӣ ва ситорапарастии бобулӣ ва фалсафию оини юнонӣ мушоҳида мешавад, ки заминаро барои нуфузи афкори шарқӣ дар Мағрибзамин ва баракс, нуфузи бархе ақоиди юнонӣ дар Машриқзаминро омода сохт ва низ мардумшиносӣ ва ҷаҳоншиносии диниеро ба вучуд овард, ки дар афкори бисёре аз мактабҳои динӣ ва фалсафии баъдӣ дар Шарқу Ғарб таъсири босазо дошт. Ин таъсириро махсусан дар оини меҳрпарастӣ дидан мумкин аст, ки бо суръати фаровоне дар сарзамини императории Рум густариш ёфт ва ба василаи сарбозони Румӣ бо дуртарин билоди Мағрибзамин сафар кард. [5, с.18-19]

Бояд қайд кард, ки Эронзамин дар давраи давлатдорӣ Сосониён, бо ташаббус ва ибтикори бевоситаи подшоҳони сосонӣ ба як маркази фарҳангӣ ва тамаддуни дунёи

қадим табдил меёбад. Зеро, аз як тараф, дар соли 529 милодӣ хангоме ки император (Юстиниан) мадрасаи фалсафии Афинаро мебандад ва охири панӯҳгоҳи афлотуниёни ҷадидро аз байн мебарад, донишмандон, табибон, ситорашиносон, табиатшиносон ва мутахассисони дигар соҳаҳои ҷамъият ба Эрон фирор карда, вобаста ба таҳассус ба фаъолият мепардозанд. Аз тарафи дигар, Ҳиндустон низ захираҳои адабӣ ва фалсафии худро ба Эрон мефиристад. Дар натиҷа давлати сосониён ба як давлати пуриқтидори ҷаҳонӣ мубаддал гардида, сиёсати дар пояи адл ба роҳ мондани давлатдории подшоҳонаш идеали давлатдории подшоҳони сулолаҳои баъдина мегардад.

Дар замони имрӯза низ низоми давлатдории миллии мо дар заминаи фарҳанги волои ҷомеадорӣ, адлгустарӣ, инсонмехварӣ, башардӯстонаи Сосониён ба роҳ монда шудааст. Маҳсусан, тибқи моддаи якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноанд»[6] мебошад.

Мувофиқи талаботи моддаи мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тафоувут аз кишварҳои дигари ҳамҷавори минтақа, ки бо мо умумияти муштараки фарҳангӣ доранд, баъди пошхӯрии давлати шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ роҳи дунявӣ давлатдории миллиро интихоб кард. Принципи дунявият (секуляризм) чӣ тавре баъзе аз пайравони мазҳабҳои гуногуни динӣ шарҳу тавзеҳ медиҳанд, маънои ихилоф доштан бо дин, маҳдуд кардани фазои озоди эътиқодоти динии мардумро надорад. Баръакс, ин принцип дар фалсафаи амалӣ як шакли сиёсии таъминкунандаи озодӣ ва эътиқоди мардум аст. Муассисаҳои динӣ ва ниҳоди давлат дар доираи татбиқи ин низом аз ҳамдигар ҷудо буда, фаъолиятшон дар доираи қонунҳои амалкунанда ба роҳ монда мешавад. Яъне, «Аслу асоси дунявиятро пазируфта маънои ҷудо кардани ақоиди динӣ аз сиёсати давлатро ифода намуда, ҳеҷ гоҳ мақсади аз ҳаёти ҷамъиятӣ берун овардани динро пайгирӣ намекунад».[4,с.19]

Шабоҳат додани дунявият ба атеизм ҳисси нобоварии шаҳрвандонро нисбат ба сохтори сиёсии давлат, ки онро гурӯҳҳои муайян дар муборизаҳои сиёсии худ барои сарнагун кардани сохтори конститутсионӣ истифода мекунанд, дучанд мекунад.

Имрӯз, интихоби ин принципи давлатдорӣ ба тоҷикон имконият дод, ки дар муддати на чандон тӯлонии давлатдории милли ба комёбиҳои назаррас нойил гарданд ва Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ба сифати як кишвари демократию ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва дунявӣ шинохта шавад. Аз ин рӯ, принципи мазкур барои мардуми кишвар озодиҳои зиёд дод, ҷиҳати иҷрои эътиқодоти динию фикрӣ, таъмини ҳамзистии мусолиҳатомез ва расидан ба зиндагии шоиста дар заминаи мазҳаби ақлгарой, таҳаммулпазирии ҳанафия ва арҷ гузоштан ба арзишҳои милли шароити мусоидро фароҳам овард. Конститутсияи кишвар низ тамоми заминаҳои ҳуқуқиро дар асоси санадҳои байналмилалӣ ҷиҳати ба роҳ мондани муносибати давлат ба иттиҳодияҳои диниро таъмин кард, ҳуқуқ, озодиҳои шаҳрвандонро ҳамчун арзиши олии эътироф намуд, ки имрӯз натиҷаи он баҳри амнияти субот ва рушд додани ҷомеа, амалӣ кардани сиёсати пешгирифтаи Пешвои миллат оварда расонид. Донишманди тоҷик Ф.Баротзода дар таҳқиқотҳои худ ба масъалаи ҷойгоҳи дин дар давлатӣ дунявӣ ва муносибати шаҳрвандони Тоҷикистон ба низоми давлати дунявӣ ва дин тавачҷуҳ зоҳир карда, чунин менависад, ки «табақаи рӯҳоният одатан низоми дунявӣ давлатдории миллиро хилофи ислом ва омили коҳиши дин дар ҷомеа меҳисобанд».[4, с.21]

Аз ин андеша метавон чунин хулоса баровард: 1) рӯҳониёни тоҷик, ки аз мактабҳои мухталифи хусусияти арабгарой, ғайриратсионалӣ ва таассубгаройӣ дошта, таълим

гирифтаанд мазмуни мафҳуми дунявиятро зери таъсири идеологияи онҳо тавзех медиҳанд. 2) Онҳо ба ғайр аз сарчашмаҳои бунёдии низоми фикҳи исломӣ Куръон, суннат ва иҷмоъ аз сарчашмаи чаҳоруми низоми фикҳи исломӣ қиёс, ки Абӯҳанифа ҷорӣ мекунад маълумоти зарурӣ надоранд.

Бинобар ин, имрӯз зарурат пеш омадааст, ки олимони диншинос, ҷомеашиноси кишвар тавассути баргузор кардани конференсияҳои илмӣ, мизҳои муваҷҷаб, вохӯриҳои сатҳи маърифати илмии рӯҳониёнро баланд бардоранд, то онҳо ба мардум мафҳумҳоро нодуруст шарҳ надиханд. Чунки, дунявият роҳи беҳтари диндорӣ ба ҳисоб рафта, қонунан фаъолияти иттиҳодияҳои диниро аз назорати иҷбории давлат озод мекунад. Давлати дунявӣ «усули эътирофшудаи модели давлатдорӣ муосир аст».[9, с.45] Ё чӣ тавре файласуфи тоҷик Қ.Нурулҳақов қайд мекунад: «Вазифаи дунявият ҳамчун яке аз сифатҳои сохтори давлат дар асоси қонун таъмин кардани баробарҳуқуқии ҳамаи динҳо ва дигар навъи мафҳураҳост, то ки ба таҳкими суботу амният, рушди ҷомеа ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мусоидат карда тавонад».[13, с. 58]

Ҳамин тавр, ободию рушди ҷомеа дар ҳама давраҳои таърихии давлатдорӣ аз андешаи неки инсон вобастагӣ дорад. Чунки инсон дар зиндагӣ соҳиби ирода ва озодии комил аст ва ақлу хирад, иродаю ихтиёр раҳнамои зиндагии ӯ мебошанд. Бунёди андешаи неки чӣ тавре ниёконамон ироа доштаанд аз ростию дурустӣ маншаъ мегирад ва ба маънии дигар маниш ё андешаи неки бо ростию дурустӣ сарчашмаи гуфтор ва кирдори неки мебошанд. Яъне, агар инсон аз маниши неки дар роҳи ростию дурустӣ истифода кунад, ҳарду чаҳони худро обод ва зиндагиро бофайзу бобаракат мегардонад. Дар навбати худ андешаи неки заминаи вусъату рушди чаҳон ва рифоҳу осоиши зиндагии инсон буда, бо ҳислату табиати инсон мувофиқ аст. Бунёди андешаи бад – ҳашм, ғазаб, душманӣ, хусумат, ҳасад ва ғайра ба ҳисоб рафта, ба табиати инсон созгор намебошад, натиҷаи он харобию нобудии ободӣ ва худӣ ҷомеаи инсонӣ мегардад.

Эҳсоси масъулият бошад, ҳамчун категорияи ахлоқӣ, тақягоҳи мустааҳқами чаҳони маънавии инсон ба ҳисоб меравад, ки бо категорияҳои вичдон, тарбия, озодӣ ва ирода робитаи ногусастанӣ дорад. Аз ин рӯ, агар инсон дар фаъолияти рӯзмарраи худ ин сифатҳоро соҳиб буда, дар амалия татбиқ намояд ба муваффақиятҳои чашмгир нойил мегардад. Хусусан, подшоҳӣ тибқи таълимоти ниёконамон парвандаи худовандист ва сарварӣ қардан ба ҳар як шахс муяссар намешавад ва сарвар он шахсе шуда метавонад, ки сифатҳои зеринро доро бошад:

- Ақли солим ва ахлоқи нақу дошта бошад;
- Қувваи авф қарданро доро буда, худдорӣ аз ҳар гуна таҳқир намояд;
- Нисбат ба раият муҳаббат дошта бошад;
- Амну осоишро ба мардум таъмин гардонад;
- Шаҳсони арзанда ва донишмандро пайваста қадронӣ намуда, дар ҳалли масоили давлатдорӣ бо онҳо машварат намояд;
- Нолоиқону қиноятқоронро тибқи аъмолашон танбеҳ диҳад;
- Амру фармонҳои одилона диҳад;
- Фаъолияти масъулони давлатиро мунтазам зери назорат намояд;
- Ҳушёру зирак бошад ва кишварро аз ҳарби душманон эмин дошта тавонад;
- Барои ободии мулк ҳамеша талош варзад ва ғайра.

Дар замони муосир, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз тавсеа ёфтани чаҳонишавӣ, авҷ гирифтани барҳӯрди тамаддунҳо тақя ба арзишҳои гузаштаи фарҳанги ниёкони худ қарда, дар натиҷаи омезиш додани онҳо бо арзишҳои имрӯзаи ҷомеаи инсонӣ принсипи дунявиятро дар низоми давлатдорӣ миллӣ

моделӣ муҳим ва асосӣ ҳисобида, ба дастоварду муваффақиятҳои назаррас нойил гардид:

1) Бо хиради азали, сиришти волои инсонӣ, кордонию соҳибтаҷрибагӣ, ки аз мактаби ахлоқӣ ва ваҳдатсолории ниёкон маншаъ мегирад ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима дода, фирориёнро ба минтиқаи зисти худ баргардонид. Сулҳу субот ва ризоияти миллиро, ки асоси пешрафт ва рушди кишвар мебошанд, барқарор намуд, якпорчагию ваҳдати милли, амнияти мардумро дар ҷумхурӣ таъмин кард.

2) Ба мисли подшоҳони гузаштаи худ пояи давлатдориро дар асоси меъёрҳои адолати иҷтимоӣ ораста гардонида, баробарии иҷтимоии тамоми кишварҳои ҷомеаро таъмин кард. Аз ятимон ва бепарастонрон дастгирӣ карда, муносибати меҳрубононаро бо тамоми аҳли ҷомеа, новобаста аз сатҳи иҷтимоӣ таъмин намуд.

3) Ба хоҳири рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум анъанаи давлатдорӣ гузаштагони худро идома дода, муносибатҳои тарафайни ҳасана ва шарикӣ боэътимодно бо кишварҳои хориҷ, дар заминаи ба эътибор гирифтани манфиатҳои милли ба роҳ монд.

4) Ба рағми тоҷикситазиҳои дохиливу хориҷӣ бо камали ҷасорат ва зиракӣ милли тоҷикро бо он ҳама сармояҳои бузурги фарҳангии гузашта ва тавонмандҳои кунуниаш дар бунёди давлати демократӣ муаррифӣ кард.

5) Ба мисли сиёсати ободкорӣю созандагӣ этикаи давлатдорӣю подшоҳони сосонӣ, ба хусус Ардашери Бобакон бо ислоҳоти ҷиддии воридакарда дар низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар ҷалби сармоягузoron, истифодаи маблағҳои дохилро ҷиҳати таҳия ва амалӣ кардани лоиҳаҳо, Барномаҳои ҳадафманд дар ҷаҳор самти афзалиятнок: таъмин кардани мардум бо маводи озуқаворӣ, раҳой намудани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмин намудани истиқлолияти энергетикӣ ва марҳила ба марҳила ба кишвари саноатӣ табдил додани Тоҷикистон вусъат бахшид.

6) Ҳамчун сиёсатмадорӣю сатҳи ҷаҳонӣ аз минбарҳои баланд бо забони модарӣ сухан гуфта, аз забони ноб ва фасеҳи давлатдорӣ (дар тӯли марҳилаҳои гуногуни таърихӣ) будани забони тоҷикӣ ҷаҳониёро огоҳ кард.

7) Мубориза бурдан алайҳи терроризми байналмилалӣ, ифротгарой, таассуби динӣ, хариду фурӯш ва истеъмолӣ маводи муҳаддир, таҳдиду ҳатарҳои дигаре, ки хусусияти глобалӣ доранд, ба баҳси абарқудратҳо, сарварони сиёсии ҷомеаҳои пешрафта кашида, бо ин восита Тоҷикистонро ҳамчун узви фаъоли кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ муаррифӣ намуд ва ғайра.

Хусусан, нух ибтикори муҳимму созандаи Эмомалӣ Раҳмон:

1) Пояҳои давлатдорӣю миллиро бо роҳи таъмини сулҳу субот ва ваҳдати мамлакат таҳким бахшид.

2) Мактабу маориф ва илму фарҳангро бо мақсади боло бурдани маърифатнокӣ ва ҳисси худшиносию ҳудогоҳии милли эҳё кард.

3) Тавассути бунёди роҳу нақбҳо, раҳо кардани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил додани он ба кишвари транзитӣ давлати ягонаи мутамарказро таъсис дод.

4) Бо ташаббусҳои созандаи худ эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ боло бурд.

5) Бунёдкорӣ ва ободонӣю шаҳру деҳоти мамлакатро шеваи сиёсати созандаи худ ҳисоб кард.

6) Истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқро таъмин намуд.

7) Амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолиро ба ғизои ҳушсифат таъмин кард.

8) Масъалаи саноатикунонӣю босуръати кишварро ҳамчун ҳадафи ҷаҳоруми стратегӣю рушди ҷомеа эътироф намуд.

9) Барои бедорӣ ва ташаккули хоҳири таърихӣю мардум ва огоҳи гаштани онҳо

аз арзишҳои фарҳанги ғании ниёкон китобҳои гаронмоеро таҳти номҳои «Нигеҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Аз ориён то Сомониён», «Забони миллат-ҳастии миллат», «Чехраҳои мондагор» ва ғайра - далолат аз он мекунад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсатмадори шинохтаи сатҳи ҷаҳонӣ, фидоии миллати тоҷик, сарвари адлугустару ғамхор, донишманди соҳибсалиқаи тоҷикони ҷаҳон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода Ш. Ташаккули тамаддуни исломии тоҷик дар аҳди Сомониён// Маҷалаи «Фарҳангу фароғат», нашри 1. - Душанбе, 1999.
2. Абдулҳаев К. Шабоҳати маонӣ дар Авесто ва Куръон /Дар китоби «Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе, 2017. - 300 с.
3. Авесто. Куҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. - С.38.
4. Баротзода, Ф. Қойгоҳи дин дар давлати дунявӣ/Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. - 352с.
5. Бекзода, К. Нақши шуубия дар таърихи худшиносии халқи тоҷик. – Душанбе, 2020, 320с.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Шарқи озод, 2000. -36с.
7. Одилов, Н. Роҳбаре бо хиради хусравонӣ/Дар китоби «Ваҳдат ва гуфтугӯи тамаддунҳо». - Душанбе, 2015.- С.138.
8. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор [Матн]: //Э.Раҳмон. - Душанбе: «ЭР-граф», 2016.- 364с. - С.70.
9. Маҳрамбеков, М. Муносибати ҳокимияти сиёсӣ ба дин дар таҷрибаи давлатҳои миллӣ /Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.45.
10. Мехрин, М. Тамаддуни Эрони бостон. - Техрон, 1397. - С.30-31.
11. Муминджонов, Х. Авесто об этногенезе таҷикӣ//Вестник АН РТ, 2002.-№1,2. - С.184-191.
12. Муминджанов, Х. Древнетаджикская и древнегреческая философии; тождество различия и различие тождества. В сб.: Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. - Душанбе, 2003. - С.29.
13. Нурулҳақов, Қ. Анъанаи дунявият дар фарҳанги сиёсии тоҷикон ҳамчун заминаи бунёдии давлати дунявии муосир/Дар китоби «Хусусиятҳои равандро ва ҳаракатҳои сиёсӣ-идеологӣ исломи муосир ва масъалаи рушди давлатдорӣ миллӣ». – Душанбе: «Андалеб Р», 2015. – 352с. – С.58.
14. Разӣ, А. Ганҷинаи таърихи Эрон. - Техрон, 1950. - С.636.
15. Разӣ, Ҳошим. Ойини муғон. - Техрон, 2004.-С.335-365.
16. Қурбоншоев И. Ч., Зикирзода Ҳ. Масъалаи ҷабари ва ихтиёр дар таълимоти машоияи шарқӣ. Ахбор Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови. 2022. №2.С. 113-118

НАҚШИ ЭТИКАИ СОСОНИЁН ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Муаллифон дар мақолаи мазкур зикр мекунанд, ки дар давраи тоисломӣ халқи тамаддунофарӣ тоҷикӣ форс давлати ягонаи мутамаркази нуриқтидор, фарҳанги ғании моддию маънавӣ дошта, дастоварду бозёфтҳои он барои таъмини сулҳу субот, баробарии иҷтимоӣ тамоми қишрҳои аҳолии ҷома, тарбияи ахлоқию маънавии наслҳо мавриди истифода қарор дода мешуданд.

Баъдан, дар натиҷаи суқути давлати Сосониён ва ба сари қудрат омадани арабҳо фарҳанги исломӣ ташаккул ва таҳаввул ёфт ва ин зухуроти таърихӣ ба тоҷикон роҳро барои ворид шудан ба муҳити нави фарҳангӣ, низоми ҷомеадорӣ ворид кард. Яъне, дар натиҷаи ин зухуроти рӯйдодаи таърих арзишҳои ахлоқӣ ва фалсафии давраи тоисломии тоҷикон бо арзишҳои фарҳанги исломӣ омехта гардида, барои рушд ва густариши фарҳанги исломӣ ва интиқол ёфтани арзишҳои он ба кишварҳои дигари ҷомеаи инсонӣ ба сифати сарчашмаи бозэтимод нақш бозиданд.

Хусусан, нақши арзишҳои ахлоқии давлати Сосониён, ки дар заминаи фарҳанги ахлоқии зардуштия ташаккул ёфтаанд, ҷиҳати танзими муносибатҳои ахлоқӣ ва фарҳанги ҷомеадорӣ, дар низоми давлатдории миллии ҷомеаи муосири Тоҷикистон таъсири хосса гузошанд.

Калимаҳои калидӣ: ахлоқ, фарҳанг, тамаддун, фарҳанги тоисломӣ, бозёфтҳои маънавӣ, тарбияи ахлоқӣ, фарҳанги исломӣ, ҷомеаи инсонӣ, ҷомеаи муосир, давлатдории миллии, модели дунявият ва ғайра.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бердиев Ш.П., дотсенти кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: (+992) 935008547, E-mail: shokhnazar@mail.ru; Каримов Қ. С. – унвонҷуи кафедраи фалсафа ва фарҳанг Тел.: (+992) 900093391, E-mail: qiemiddin2020@mail.ru

РОЛЬ САСАНИДСКОЙ ЭТИКИ В СИСТЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье авторы отмечают, что в доисламскую эпоху таджикско-персидский цивилизованный народ имел единое мощное централизованное государство, богатую материальную и духовную культуру, а его достижения и находки использовались для обеспечения мира и стабильности, социального равенства всех слоев населения, нравственного и духовного воспитания поколений.

В дальнейшем, в результате падения государства Сасанидов и прихода к власти арабов, сформировалась и развилась исламская культура, и это историческое явление открыло таджикам путь вхождения в новую культурную среду, социальную систему. То есть в результате этих исторических явлений морально-философские ценности доисламской эпохи таджиков были смешаны с ценностями исламской культуры и сыграли роль надежного источника развития и экспансии исламской культуры и перенос ее ценностей в другие страны человеческого общества.

В частности, особое влияние на систему национального управления Сасанидского государства оказала роль нравственных ценностей зороастризма, сформировавшихся на основе нравственной культуры в целях регулирования нравственных отношений и социальной культуры. современное таджикское общество.

Ключевые слова: этика, культура, цивилизация, доисламская культура, духовные открытия, нравственное воспитание, исламская культура, человеческое общество, современное общество, национальная государственность, модель секуляризма и др.

Сведения об авторах: Бердиев Ш.П., доцент кафедры философии и культурологии Таджикского государственного педагогического университета им. Айни. Тел. : (+992) 935008547, E-mail: shokhnazar@mail.ru; Каримзода Ф. – соискатель кафедры философии и культурологии ТГПУ им. С.Айни Тел.: (+992) 900093391, E-mail: qiemiddin2020@mail.ru

THE ROLE OF SASSANIAN ETHICS IN THE SYSTEM OF NATIONAL GOVERNANCE OF MODERN SOCIETY OF TAJIKISTAN

In this article, the authors note that in the pre-Islamic era, the Tajik-Persian civilized people had a single powerful centralized state, a rich material and spiritual culture, and its achievements and findings were used to ensure peace and stability, social equality of all segments of the population, moral and spiritual education of generations.

Arabs, Islamic culture was formed and developed, and this historical phenomenon opened the way for Tajiks to enter a new cultural environment and social system. That is, as a result of these historical phenomena, the moral and philosophical values of the pre-Islamic era of the Tajiks were mixed with the values of Islamic culture and played the role of a reliable source of development and expansion of

Islamic culture and the transfer of its values to other countries of human society.

In particular, the role of the moral values of Zoroastrianism, formed on the basis of moral culture in order to regulate moral relations and social culture, had a special influence on the system of national government of the Sasanian state. modern Tajik society.

Key words: *ethics, culture, civilization, pre-Islamic culture, spiritual discoveries, moral education, Islamic culture, human society, modern society, national statehood, model of secularism, etc.*

Information about the authors: **Berdiev Sh.P.**, Associate Professor, Department of Philosophy and Cultural Studies, Tajik State Pedagogical University. Aini. Tel.: (+992) 935008547, E-mail: shokhnazar@mail.ru; **Karimov Q. S.** – applicant for the Department of Philosophy and Cultural Studies, TSPU named after. S.Aini Tel.: (+992) 900093391, E-mail: qiemiddin2020@mail.ru

УДК 63.5(3)

«РИГВЕДА» И «АВЕСТА»: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ

Бердиев Ш.П.

Таджикский государственный педагогический университет им. Айни

«Ригведа» и «Авеста» - это сборники поэзии, легенд, мифологии, ритуалов, древней науки и культуры, и, прежде всего, древней религии и духовности. В много красоты и простой радости жизни в гармонии с природой, как, например, в гимнах красоте рассвета. Но в то же время в них много таинственного, загадочного и странного, отражающего глубинные и первобытные стороны сознания. Современный человек утратил связь с этой сферой священного и считает ее трудной для понимания, даже тревожной. «Ригведа» и «Авеста» ставит перед нами множество проблем, но в то же время открывает путь к той стороне нашей природы, с которой нам, возможно, необходимо соприкоснуться, чтобы понять весь масштаб того, кем мы являемся на самом деле. Эти книги содержат те же глубокие мифы и архетипические образы человека и природы, которые многие из нас сегодня исследуют в психологии, антропологии, и особенно, в этике и морали человека.

В целом, мы обращаемся здесь к духовному значению этих книг и к тому ощущению Золотого века, которое передает «Ригведа» и «Авеста». Это видение духовного человечества, не занятого внешней работой ради преходящего богатства, славы, удовольствий и власти, а живущего простой жизнью и отдающего свою большую энергию божественного. Это человечество, живущее в космическом видении, с чувством благоговения перед божественным, пронизывающим всю жизнь; это вся жизнь как поклонение, спонтанно возникающее из сердца по отношению к Сущему внутри сердца, которое есть везде. Это творение, озаренное благотворным светом истины, и человеческое общество, управляемое прозревшими людьми, мудрецами, которые предписывают все вещи в соответствии с их природой, которые правят не по жесткому шаблону, а по принципу творческой свободы для всех. Это не значит, что все просветлены, но когда внутреннее и внешнее состояние людей соответствует друг другу, когда правители действительно благородны, священники действительно духовны, а народные массы послушны правлению людей знания. Так вкратце можно охарактеризовать духовно-этическую суть «Ригведы» и «Авесты». Тем не менее, можно подтвердить тот факт, что этическое учение «Ригведы» намного больше метафизичен, чем этика «Авесты».

Относительно «Ригведы», оценивая тайный духовный смысл всех ведов, С. Радхакришнан, писал: «Едва ли можно считать, что весь прогресс индийской мысли представлял собой постоянное удаление от высочайших духовных истин ведийских гимнов. Гораздо больше соответствует тому, что мы знаем об общей природе развития

человека, - да и легче допустить, - что более поздние религии и философские системы возникали из грубых домислов и примитивных моральных представлений и духовных устремлений раннего ума, чем считать их деградацией первоначального совершенства» [3, 55]. Правда, в Ведах, в частности, в «Ригведе», нет четко сформулированного кодекса морали, вытекающего из признанного этического идеала и хотя проблемы этики в явном виде в них не поднимаются, ответы на них можно почерпнуть из содержания текстов этой книги. Этика «Ригведы» зависит от ее метафизики. Согласно этой метафизике, Индра является единственной реальностью, а индивиды - лишь ее модификациями. «Ригведы» постулирует абсолютное единство всего сущего.

О Индра, ты самосущий, ты самодержец,
Со (своим) наставлением, со своим самым ярким блеском.
Возрастая силой, о многопрославленный,
Будь тем, кто к нам лучше всех прислушивается!...
Единственный царь всего света,
Веди народы на битву и рассели их в мире! [4, 336]

Этот метафизический монизм требует рассматривать все творение как единое целое, все мыслящие существа и объекты мышления. Таким образом, метафизика веданты естественным образом приводит к этике любви и братства. «Ригведа» требует от нас уважения к человеческому достоинству и признания человека как человека, и как друга богов:

Да будут благоприятны наши
Дружеские союзы (и) братские отношения,
О Агни, с вами, богами! [4, 372]

Для ведантиста ничто человеческое не является чуждым. Вся Вселенная - одна страна, все творение - семья Бога. Ни один человек не имеет права изолировать себя от жизни целого. Жизнь человека - это не средство удовлетворения его личных желаний, а доверие к человечеству. Ведантический идеал любви, общения и самопожертвования - это не тщеславная фантазия поэта-мечтателя, вздыхающего о несбыточной утопии, а логический итог рационального осмысления места человека в космосе. Но если человек уже является выражением Бесконечного, то к чему ему стремиться? Где необходимость в труде и усилиях? Веданта отвечает, что, хотя в человеке и горит божественная искра, он не является полностью божественным. Его божественность - это не актуальность, а потенциальность, пророчество, но не исполнение. Человек - это часть Бога, стремящаяся стать целым. В таком виде он - прах и божество, Бог и грубое скрещивание. Задача нравственной жизни - устранить небожественный элемент, не уничтожить его, а наполнить божественным духом.

В Зороастризме считалось, что «Ахура Мазда совершил акт творения в два этапа: сначала он создал все свободное от телесных оболочек, то есть в «духовном, нематериальном»(на пехлеви – миног) виде. Затем он придал всему материальный вид (гетаг)[7.С.108]

Какой же образ жизни в этике «Ригведы» позволит человеку сделать всю свою природу божественной. Это не может быть жизнь простого существования и роста, поскольку этим обладают даже растения; это не может быть жизнь простого чувства и ощущений, поскольку это присуще даже животным. Это должна быть жизнь разумная. Без разума человек находится на одном уровне с травой, которая вянет, и животными, которые погибают. Жизнь в соответствии с природой для человека - это жизнь в соответствии с разумом.

О Индра-Варуна, даруйте жертвователям

Радость, владение разумом, процветание богатства!
Даруйте нам потомство, процветание, благополучие!
Продлите нам срок жизни в долговечность! [5, 388]

Общие черты разумной жизни по «Ригведе» заключается в следующем: во-первых, это будет жизнь бескорыстной преданности высшим идеалам человечества. Хотя другие стороны человеческой природы ведут к различию и индивидуальности, прикосновение разума делает весь мир родным. Все, что рационально, будет приемлемо для всех. Разум заставляет нас действовать на основе чувства единства всего человечества. Идеалы разума будут идеалами справедливости, гуманности и праведности. Таким образом, разумная жизнь будет бескорыстной. Во-вторых, это жизнь, в которой мысли находятся под контролем разума.

Разумом ты охватываешь все.
Ты очищаешься мыслью.
Создай нам, о сома, славу! [6, 22]

Урок «Ригведы» заключается в том, что невежество должно быть вытеснено знанием, эгоизм - любовью к долгу. Влечения должны быть преодолены, иначе они затягивают нас без сопротивления. Простое давление и тяга желания должны уступить место спокойствию и тишине разума. Божественный элемент разума должен пропитать всю природу человека. Рациональная жизнь - это жизнь, в которой чувства обузданы и ограничены в своих пределах. Помимо этих двух черт - бескорыстия и рационального контроля чувств - рациональная жизнь будет отличаться единством и последовательностью. Различные стороны человеческой жизни будут упорядочены и воплощать в себе единый высший идеал.

А также если он посоветуется со своим разумом,
То мыслью схватит лучший способ действия.
Установлена сила видения. Налиты доли.
К удивительному подходят помощники, словно (коровы) на водопой.
Мы добились гимна для счастливого путешествия.
Мы стали посвященными у бессмертных [6, 153].

В рациональной жизни каждое действие, прежде чем быть принятым, подвергается проверке разумом, проверяется на способность служить высшей цели и, если оно признается подходящим, принимается человеком. Этика Веданты требует от нас думать, прежде чем действовать. Иногда это упражнение на разум или мышление переходит в скрупулезность, которая борется с действиями. Такой персонаж есть в шекспировском «Гамлете». Арджуна в начале войны похож на Гамлета. Веданту критикуют за то, что она поощряет тишину и бездеятельность, поскольку требует излишнего размышления и созерцания. Несомненно, созерцание провозглашается Ведантой как высшее благо. Если разум - это особая привилегия человека, отличающая его от других видов творения, то проявление разума, чистое и простое, должно считаться благом само по себе. Веданта признает важность такой активизации мысли. Именно оно позволяет увидеть единство вещей, дает силу осознать всеобщее братство и указывает на необходимость слияния индивидуальной воли с коллективной. Знание - органическая часть духовного блага человечества. Но когда Веданта говорит о знании, она имеет в виду не изучение технических дисциплин или философских систем, не абстрактный анализ мысли, а знание, которое есть сила, знание, позволяющее нам правильно смотреть на вещи и свое место в мире. Т.Я. Елизаренко в послесловии к «Ригведе» отмечает: «Веда» — священное знание (а «Ригведа» — это веда гимнов) включает в себя всю сумму знаний человека того времени о себе и окружающем его мире: богах, демонах, космосе, ритуале, социальном

устройстве, этических ценностях и проч. Поскольку РВ является собранием гимнов богам, т. е. культовым памятником, в задачи ее авторов, певцов-риши, входило прежде всего привлечение богов на сторону ариев: восхваление богов и воспевание их подвигов и достоинств, приглашение их на жертвоприношения, а затем просьбы к ним о поддержке и даровании нужных для ариев жизненных благ» [2, 427].

«Ригведа» указывает на то, что внешнее соответствие закону не так важно, как внутренний дух. Поступок является хорошим не в силу его внешних последствий, а по внутренней воле. Добродетель - это способ существования, а не действия. Это не то, что можно найти, а функция или проявление воли. Этот урок «Ригведы» необходимо повторить и в наши дни. Преклонение колен перед божеством и поклонение ему не является религией, если игнорируются принципы нравственности. Многие считают, что быть религиозным - значит совершать жертвоприношения, посещать священные места, кормить множество людей по особым случаям, предусмотренным священными писаниями. Разбойники грабят и убивают, считая себя вполне религиозными, если в определенные дни выделяют определенную часть своих средств на умиротворение гнева богов, как будто благочестие может сохраниться без характера. Если благочестие - это перебирание четки и паломничество, то оно может существовать и без морали. Но религия - это дело сердца, и она не может не включать в себя нравственность. Без нравственного духа, который в основном тождественен религиозному, ведическая культура и соблюдение ведического ритуала не приносят плодов. Веды провозгласили, что путь к спасению лежит через совершение жертвоприношений и соблюдение сложного ритуала. «Ригведа» объясняла значение жертвоприношений, утверждая, что величайшее жертвоприношение - это бескорыстная преданность общему благу в жертву индивидуальному «я». В одном из текстов Веданты говорится:

О Вишвакарман, укрепив себя возлиянием,
Сам принеси себе в жертву землю и небо!
Да собьются с пути другие люди вокруг!
Да будет для нас здесь щедрый покровитель!
Повелителя речи, Вишвакармана, быстрого, как мысль,
Мы хотим призывать сегодня на помощь при состязании [6, 217.

Этика «Ригведы» не требует от человека сидеть со сложенными руками или, подобно мистикам, смотреть вниз на землю или вверх на небо, ни на что конкретно. В мире здесь и сейчас человек, вдохновленный блаженным видением, должен сделать все возможное, чтобы его маленький уголок мира стал счастливее, благороднее и лучше. Образцом для подражания служит не мистик в своей келье и не философ в своем уединении, а воин, с праведным негодованием сражающийся с силами зла и нечестия. Жизнь - это борьба добра со злом. Постоянным стремлением и деятельностью человек должен победить противостояние двух начал. Борьбой и усилием он должен вершить свое духовное предназначение. Мотив, которым руководствуются при совершении любых действий, не должен быть эгоистичным. Ни один поступок не должен совершаться из корыстных интересов или ради удовлетворения своих склонностей. Разум подсказывает нам, что высшим идеалом является служение человечеству, и разум должен быть использован при определении нашего долга в каждом конкретном кризисе. Если совесть подсказывает нам, что что-то правильно, мы должны следовать ей, тщательно подготовившись к встрече с фортуной во всех ее проявлениях:

Не промахнись, о носитель добра, тот кто добр!
Защити также воспевающих (тебя и) щедрых покровителей! [6, 141].

Этот идеал бескорыстного действия неверно понимается, когда его путают с

безмотивным действием. Разумное существо не может действовать без мотивов, но может и должно действовать бескорыстно. Веданта говорит: пусть не эгоистическое удовлетворение будет вашим мотивом. Все, что вы делаете, делайте потому, что это необходимое средство для достижения всеобщего благосостояния. Пусть мотивом будет не себялюбие, а любовь души к душе, любовь ко всему человечеству. Высшая форма самореализации состоит в том, чтобы жить для других. Закон нравственности Веданты не требует от нас действовать без мотивов, но требует служить человечеству, без эгоистических желаний и мелочных интересов, без зависти и ревности, независимо от принадлежности и личности. В качестве обвинения против веданты, в том числе «Ригведы» выдвигается и то, что она поощряет безрассудные действия. Она призывает нас совершать поступки независимо от последствий. Однако следует помнить, что этика веданты подчеркивает суть всей нравственной жизни - сознательность, указывая на то, что человек должен осуществлять на практике то, что он считает правильным. Ограниченность этого принципа «Ригведа» осознает. Она предвидит, что если каждый человек будет навязывать другим то, что он считает правильным, то это приведет к беззаконию. Поэтому Веданта требует тщательного обдумывания, прежде чем принять решение. Мы не должны судить легкомысленно. Ведь известно, что самое жалкое в мире - это быть благонамеренным, но заблуждающимся человеком. Насир Хусрав многократно в своих произведениях упоминает о Зороастре – пророке зороастрийской религии, его священной книге – Авесте и о самой религии.[7.С.107]

Что же касается этической системе «Авесты» и зороастризма в целом, то она по сравнению с «Ригведой» носит не метафизический и не предписывающий, а рефлексивный характер. Ее семнадцать песен побуждают мыслительный аппарат человека думать, размышлять, рассматривать и принимать решения, исходя из времени, места, средств и последствий мыслей, слов и действий. Песни «Авесты» определяют, что такое хорошо и что такое плохо, и в то же время говорят о полной свободе воли, позволяющей сделать выбор. Познание мудрости помогает сделать правильный выбор. Невежество держит человека во тьме. Добро приносит лучшие плоды, а зло приводит к плохим последствиям. Опыт делает человека мудрее, и этот процесс помогает каждому человеку в конечном итоге сделать правильный выбор. Правильный выбор ведет к совершенству, а совершенство не знает недостатков, распада и смерти. Оно означает вечность. Они объясняют установление свободного образа жизни мудрыми людьми для мудрых людей. А песни наставляют человека на изучение себя, общества, окружающей среды, Вселенной, чтобы через свой добрый ум постичь мудрость, которая создает, регулирует, поддерживает и продвигает Космос. Эта мудрость, являющаяся реальностью, сущностью, есть Творец, поддерживающий и поощряющий всего на Вселенную.

Святым Духом и Доброй Мыслью
По Истине и делами и речами
Ему дадут [они] Целостность и Бессмертие
Мудрый властью — Благочестием Господин [1, 141].

С учетом того, что гаты «Авесты» становятся одновременно и любящими молитвами к Богу, и добрыми наставлениями человечеству, естественно, в них нет ни мифа, ни магии, ни чуда, ни легенды.

Заратуштра использует около двадцати абстрактных терминов, чтобы описать путь развития морально-психических и физических способностей души для достижения совершенства и бессмертия. Он называет их «первичными принципами жизни». Это универсальные принципы существования, естественный образ жизни. В то же время они обуславливают способности, которыми наделено человечество. Один из них, как

мы уже знаем, - аша, т.е. «правда», которая, упоминается более 150 раз, а «мереждика», т.е. сострадание, - только один раз и то в «Зенд-Авесте». Существуют другие понятия, которые наиболее часто упоминаются в гатхах: Спента Майнью, прогрессивный менталитет, означает творческую способность Бога. Она создает, поддерживает и продвигает творение. Она ведет к совершенству и бессмертию. Она заставляет человека быть творцом, поддерживать и развивать общество и окружающую среду и выступить против Анхра-Манью: «Те два первобытных Духа [Спэнта-Манью и Анхра-Манью], будучи близнецами, считаются противоположными друг другу в мыслях, словах и делах. Они - Добро и Зло, и между ними верно различали добродетельные, но не грешные. Когда эти два Духа сошлись впервые, они создали жизнь и тленность, и [назначили их], когда будет конец мира, Лукавый - для грешников, а для праведников - Добрейший Дух» [1, 132]. Воху-Мана, добрый разум - источник всего доброго и мудрого. Согласно «Авесты», именно благодаря своему доброму уму Заратуштра открыл, понял и достиг Бога. Благой ум приводит к изысканной речи, которая, в свою очередь, превращается в благородные поступки. Учение Заратуштры зиждется на трех столпах - хумата, хухта, хваршта - добрая мысль, доброе слово и доброе дело. Добрая мысль помогает человеку различать хорошее и плохое и определяет источники счастья и печали. По сути, это и есть то блаженство, которое некоторые называют «раем» [1, 17].

Аша или арта - это древний индо-иранский закон «истины, точности, праведности», управляющий Вселенной - звездами, солнцем, луной, землей, временами года и всем остальным. Это точность и порядок во Вселенной, которые указывают на Творца, поддерживающего и созидającego. Он был установлен для поддержания творения. Это путь к совершенству. В человеческом обществе аша - это правильные действия, совершаемые в правильное время, в правильном месте и с помощью правильных средств для получения правильного результата. Это продвигает общество к совершенству. Оно обеспечивает справедливость для всех. Она обеспечивает права каждого члена общества. Оно обеспечивает каждому человеку то, что он внес в общество. Аша в обществе следит за тем, чтобы ни общество, ни человек не эксплуатировали человека. И, прежде всего, аша дает свободу мысли, слова и дела каждому члену общества. Любопытно, что «к периоду индоиранской общности эта религия (т.е. Зороастризм – Б.Ш.) уже получила значительное развитие. Сравнение древнеиндийских и древнеиранских памятников свидетельствует, что ещё до разделения индийских и иранских племён существовал культ Митры — божества договора, Индры и других божеств, существовал миф о Йиме (Яме), сыне Вивасванта (авест. Вивахвант), сложилось религиозное понятие Истины (авест. Аша, древнеперс. Арта, древнеинд. Рта)» [1, 7].

Другой важный термин, определяющий суть этики зороастризма является атра (âthra), т.е. огонь в гатхах - это ментальный свет, тепло и энергия, три качества, которые помогают человеку стать настолько творческим, насколько он может. Физический огонь, используемый в качестве лучшего из алтарей, представляет собой ментальный атра, возвышенный объект для наблюдения и мысленного видения света, ощущения тепла и энергии для воплощения благих мыслей в благие слова и благие дела. За этим огнем следит атраван – священнослужитель [1, 101].

Другое важное понятие в этической системе Зороастризма является даэна («daêna»), близкое к таджикскому слову «дин», и - это ясная концепция, о котором нами более подробно было сказано в предыдущих параграфах. Оно обозначает «совесть» для отдельного человека и «религия» для сообщества людей, которые активно объединяются для продвижения живого мира в соответствии с первопринципами существования. Хотя и есть другие значения этого слова, но в любом случае, все они сильно связаны с

этикой или религией. Например, один из исследователей исследователей зороастризма П.О. Скджаерво пишет: «Глагол dā – «ставить на место» передавался как «создавать» в смысле Бытия 1:1, а Daena (Daēnā) (пехлеви - dēn) - сложный термин, обозначающий провидческие способности поэта и добрые/злые мысли, слова и поступки человека, изображаемый в виде женщины, которая встречает душу в потустороннем мире и ведет ее в рай или ад, - передавался как «религия». В пехлеви dēn также обозначает священную устную традицию» [7].

Добрый ум, точность и другие принципы создают совершенный порядок. Заратуштра называет это хшатриями. Это означает «поселение», «жилище», «удел», «владычество», «суверенитет». Это «желанное», «благое» и «избранное» правление праведников, но оно принадлежит Богу. Это «идеальный» порядок на земле, установленный людьми мудрыми, просвещенными, опытными, искренними и, прежде всего, преданными делу развития живого мира. Это нечто сила, которая вместе с другой подобной ментальной и материальной, духовной и физической ориентированы на обеспечение достойной жизни: «Когда же, о Мазда, Армайти утвердится вместе с Артой, когда наступит вместе с Хшатрой обильная пастьбой прекрасная жизнь? Кто те, кто обеспечит мир перед лицом кровожадных друждевцев?» [1, 145].

К специфическим этическим категориям можно отнести и понятие фрашко-кэрэти (среднеперс. фрашкард), обозначающее постоянное освежение, обновление и поддержание хорошего порядка в актуальном состоянии, по сути, в режиме реального времени. Зороастриец обязуется обновить мир в своих ежедневных молитвах. При хорошем прогрессивном порядке процветает безмятежность и спокойствие. Спокойный порядок способствует здоровью и счастью. Разум и тело развиваются вместе, чтобы эволюционировать, а это есть харватат (среднеперс. хурдад), т.е. полнота, совершенство. Эволюция к полноте означает непрерывность, а непрерывность означает бессмертие – амэртат (среднеперс. амэрдад). Целостность и бессмертие делают человека богоподобным и позволяют ему жить в вечном блаженстве - конечной цели заратуштрийской доктрины: «И сказал Ахура-Мазда: «Около головы она восседает, произнося Гату Уштаваити, взывая о блаженстве: «Блажен тот, блажен, кому вольноцарствующий Ахура-Мазда пожалует [оба вечные могущества и т. д.]». В эту ночь столько удовольствия испытывает душа, сколько всё [удовольствие, испытываемое] живым миром» [1, 408].

Среди абстрактных качеств Заратуштра использует и другие принципы, которые могут помочь человечеству сделать мир идеальным местом для жизни в мире и гармонии со всеми живыми существами и достичь божественной вечности, предначертанной Богом. Именно эти первичные принципы и составляют его этику. Они служат путеводной картой, по которой мудрый может добраться до цели, и карта эта не обязательно должна исчисляться сотнями страниц предписаний и запретов. Достаточно сорока карманных страниц семнадцати песен «Авесты», чтобы хороший путешественник отправился в путь и добрался до места назначения целым и невредимым. Семнадцать песен - это директива, которая направляет путника к размышлениям, побуждают мыслительный аппарат человека к размышлению и принятию решения по своему поведению в зависимости от времени, места и средств. Особенно очевидно влияние зороастризма на процесс зарождения и развития исмаилитской философии. Касаясь трехгранного отношения зороастризма-древнегреческой философии с маизмом, можно проследить и влияние зороастризма не только на учения исмаилитских авторов, но и на воззрения древнегреческих мыслителей. [7. С. 107]

Вышеизложенное показывает, что критерии нравственности «Ригведы» и «Авесты» зависимы от закона в мире природы и в мире морали. Ничто так не поражало наивный,

удивленный ум первобытных зороастрийских жрецов и ведических риши, как поразительное единообразие сосуществования и преемственности, которое они видели в природе. Это была одна из величайших и важнейших истин, постигнутых этими древними людьми. Они заложили основы науки, когда заметили, что природа везде действует по неизменным законам. Но на этом они не остановились. Их яркое воображение вскоре увидело поразительное тождество между царством причин и царством целей, между естественным и нравственным порядком.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Авеста в русских переводах (1861—1996) / Сост., общ. ред., примеч., справ, разд. И. В. Рака. - СПб.: Журнал «Нева» - РХГИ, 1997. 480 с.
2. Елизаренкова Т.Я. «Ригведа» - великое начало индийской литературы и культуры // Ригведа. Мандалы I-IV. – М.: «Наука», 1999. С. 427-543.
3. Радхакришнан С. Индийская философия. Перев. с англ. Т. 1. – М.: «Миф», 1993. 624 с.
4. Ригведа. Мандалы I-IV. – М.: «Наука», 1999. 767 с.
5. Ригведа. Мандалы V-VIII. – М.: «Наука», 1999. 743 с.
6. Ригведа. Мандалы IX-X. – М.: «Наука», 1999. 559.
7. Курбоншоев И. Дж. Идеиные истоки натурфилософских концепций Насира Хусрава и их особенности. Вестник Таджикского национального университета. 2016. №3-6. С. 104-110.
8. Skjærvø, Prods Oktor (2019). The Gathas, a Forgotten Masterpiece. A Companion to World Literature. Ed. Ken Seigneurie. UK: John Wiley & Sons, Ltd. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118635193.ctw_10020. Дата обращения 21.10.2022.

«РИГВЕДА» И «АВЕСТА»: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ

Статья посвящена анализу этических учений, изложенных в двух по сути арийских священных текстов – ведической “Ригведе” и зороастрийской “Авесте” на предмет общей их характеристики. Автор обращает внимание на видение духовного человечества, которое не действует ради преходящего богатства, славы, удовольствий и власти, а живущего простой жизнью и отдающего свою большую энергию божественного; оно живущее в космическом видении, с чувством благоговения перед божественным, это вся жизнь как поклонение, творение, озаренное благотворным светом истины, и человеческое общество, управляемое прозревшими людьми, мудрецами, которые предписывают все вещи в соответствии с их природой, которые правят не по жесткому шаблону, а по принципу творческой свободы для всех. В этих книгах этика основывается на идеалах разума, справедливости, гуманности и праведности.

Ключевые слова: Ригведа, Авеста, мораль, этические идеалы, рациональная жизнь, духовные истины, добродетель, добро, зло, благочестие .

Об авторе: Бердиев Ш.П. - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и культурологии ТГПУ им. С. Айни. Тел.: 935008547, e-mail: shokhnazar@mail.ru

«РИГВЕДА» ВА «АВЕСТО»: ХУСУСИЯТҲОИ УМУМИИ ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚӢ

Мақола ба таҳлили таълимоти ахлоқие, ки дар ду матни муқаддаси аслан ориёӣ – «Ригведа»-и ведӣ ва «Авесто»-и зардуштӣ барои таҳқиқи хусусиятҳои умумии онҳо омадааст, баҳшида шудааст. Муаллиф ба диди инсонияти маънавӣ, ки на ба хоҳири сарвату шухрат, лаззату қудрати муваққатӣ фаъолият менамояд, балки зиндагии одие ба сар мебарад, ки ба он нерӯи бузурги илоҳии худро мебахшад, тавачҷуҳ кардааст; ӯ дар рӯёи кайҳонӣ, бо эҳсоси эҳтиром ба илоҳият ҳаёт ба сар мебарад ва ин ҳамаи ҳаёти ӯ ҳамчун ибодату офариниш аст, ки

бо нури судбахши ҳақиқат мунаввар шуда, ҷомеаи инсонӣ аз ҷониби одамоне, ки орифу ҳакиманд ва ҷамаи чизро мувофиқи табиати он муқаррар мекунад, идора менамоянд, ки на аз руи қолаби қотей, балки аз руи принципи озодии эҷодӣ барои ҷама ҳукмронӣ мекунад. Дар ин китобҳо ахлоқ ба ормонҳои ақл, адолат ва инсондустӣ ва росткорӣ асос ёфтааст.

Калидвожаҳо: *Ригведа, Авесто, ахлоқ, идеалҳои ахлоқӣ, ҳаёти оқилона, ҳақиқатҳои рӯҳонӣ, фазилат, хайр, шар, парҳезгорӣ.*

Дар бораи муаллиф: Бердиев Ш.П. – номзоди илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии ДДТТ. С.Айнӣ. Телефон: 935008547, e-mail: shokhnazar@mail.ru

“RIGVEDA” AND “AVESTA”: GENERAL CHARACTERISTICS OF ETHICAL THOUGHTS

Key words: *Rigveda, Avesta, morality, ethical ideals, rational life, spiritual truths, virtue, good, evil, piety.*

The article is devoted to the analysis of ethical teachings set forth in two essentially Aryan sacred texts - the Vedic Rigveda and the Zoroastrian Avesta for their general characteristics. The author draws attention to the vision of a spiritual humanity that does not act for transient wealth, fame, pleasure and power, but lives a simple life and gives its greater energy to the divine; he living in cosmic vision, with a sense of reverence for the divine, is all life as worship, creation illuminated by the wholesome light of truth, and human society governed by enlightened men, by sages who prescribe all things according to their nature, who rule not according to a rigid pattern but according to the principle of creative freedom for all. These books base ethics on the ideals of reason, justice, humanity and righteousness.

About the author: Berdiev Sh.P. - Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Culturology, TSPU named after S. Aini. Phone: 935008547, e-mail: shokhnazar@mail.ru

УДК 9575.33

АНТОНИНА КОНСТАНТИНОВНА ПИСАРЧИК ВА НАҚШИ ВАЙ ДАР ОМУЗИШИ ЭТНОГРАФИЯИ КУҲИСТОНИ БАДАХШОН

Дарвозиева Ҳ.Ш., Мамадсалимов Н.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ,

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Яке аз мардумшиносони машҳури Тоҷикистони Шӯравӣ Писарчик Антонина Константиновна мебошад, ки барои хизматҳояш дар ҷодаи илм ба унвони ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон ва ба аъзогии фаҳрии Ҷамъияти мардумшиносии Лаҳистон шарафёб гардидааст.

Писарчик Антонина Константиновна 23 майи соли 1907 дар шаҳри Қӯқанди вилояти Фарғонаи генерал - губернатори Туркистони империяи Россия таваллуд ёфта, соли 1929 шӯъбаи этнологӣ-лингвистӣ (равияи эроншиносӣ)-и факултети шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёнаи шаҳри Тошкандро хатм намудааст [5]. А. К. Писарчик ҳанӯз аз давраи донишҷӯияш дар як қатор эъзомияҳои илмӣ-тадқиқотӣ ширкат варзида, яке аз дӯстони наздик, ҳамкори беҳтарин ва ниҳоят ҳамсафари ҳаётии этнографи машҳур М. С. Андреев мегардад [13].

А. К. Писарчик овони донишҷӯӣ соли 1928 дар ҳаёти эъзомияи водии Фарғона, ки аз тарафи факултети иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии Осиёи Миёна ташкил гардида буд, ширкат варзида, [10, с. 92]. солҳои 1930-1933 дар муассисаҳои мухталифи тадқиқотӣ-илмии Тоҷикистону Узбекистон ба ҳайси тарҷумон қору фаъолият намудааст [2].

Соли 1936 бошад мазкура бо роҳбарии М. С. Андреев дар эъзомияи Осорхонаи санъати ҶШС Узбекистон барои чамъоварии коллексия ва маълумот дар хусуси санъати халқии шаҳрҳои водии Фарғона ва Бухорову Хева ширкат варзидааст. Дар рафти эъзомия А. К. Писарчик бо бисёре аз хусусиятҳои мардумшиносии водии Фарғона ва Бухорову Хева шинос гардида, маводи бисёро чамъоварӣ намудааст [7; 10].

Инчунин А. К. Писарчик иштирокчии эъзомияи солҳои 1938-1939 Нурато мебошад, ки барои чамъоварии маводҳои мардумшиносӣ ва коллексияи либосҳо барои осорхонаҳои Самарқанд ва Ленинград таъсис дода шуда буд. Ин эъзомия ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотии А. К. Писарчик такони ҷиддӣ бахшид. Вай маводи зиёдеро оид ба сару либоси мардуми Нурато чамъоварӣ намуда, дар асоси он асари алоҳидаро таълиф намудааст [9].

Дар минбаъда аз соли 1941 то 1948 А. К. Писарчик дар Институти санъатшиносии ҶШС Узбекистон ва Институти таърих, забон ва адабиёти Шӯъбаи тоҷикистони Академияи фанҳои ИҶШС вазифаи ходими калони илмиро иҷро кардааст [12].

Муҳаққиқ солҳои 1944-1947 ба ҳайати эъзомияи илмӣ-тадқиқотӣ, ки аз тарафи Институти санъатшиносии ҶШС Узбекистон таъсис ёфта буд, шомил гардид, вазифаи эъзомияи мазкур аз чамъоварии маводу маълумот оид ба санъати бинокорию меъмории водии Фарғона иборат буд. Дар рафти эъзомия вай оид ба хусусиятҳои мардумшиносии тоҷикони минтақаи мазкур маводи фаровон чамъ намудааст [12, с. 11].

Солҳои 1948-1949 аз тарафи Институти таърих, забон ва адабиёти Шӯъбаи тоҷикистони Академияи фанҳои ИҶШС барои чамъоварии мавод ва коллексия ба вилояти Кӯлоб эъзомияи илмӣ-тадқиқотӣ ташкил карда шуд, ки А. К. Писарчик дар он ширкат варзида буд. Ин эъзомия ба вай имкон дод, ки бо хусусиятҳои мардумшиносии вилояти Кӯлоб низ аз наздик ошно гардида, маълумоти муфидеро ба даст дароварад, ки он низ ба такмили таълифоти муҳаққиқ таъвҷиб бахшид.

Минбаъд фаъолияти олимаи мазкур дар самтҳои мухталифи илмии мардумшиносии кишвар густариш меёфт ва вазифаҳои пурмасъулияти илмиро иҷро менамуд.

Минҷумла вай аз соли 1951 то соли 1955 мудири шӯъбаи мардумшиносии Институти таърих, забон ва адабиёти Академияи фанҳои ҶШС Тоҷикистонро иҷро намудааст. Дар ин чода низ бо ташаббуси А. К. Писарчик корҳои зиёди илмӣ-тадқиқотӣ ба анҷом расидаанд. Тамоми меҳнату заҳмати муҳаққиқ дар таҳқиқи хусусиятҳои этнографии халқи тоҷик дар шӯъбаи мазкур, аз тарафи ҳукумати ҶШС Тоҷикистон қадрдонӣ гардида, вайро соли 1967 ба унвони “Ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон” сарфароз гардонданд [12, с. 11].

Солҳои 1954, 1956 ва 1957 аз тарафи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон ба Дарвозу Қаротегин барои чамъоварии мавод ва коллексияи этнографӣ эъзомияҳо фиристонда шуданд, ки дар қори онҳо нақши А. К. Писарчик ҳамчун этнограф-тадқиқотчӣ бузург буд. Дар натиҷаи фаъолияти дарозмуддати эъзомия асарҳои муҳими илмӣ оид ба этнографияи тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз аз нашр баромаданд [15; 16].

Азбаски Ёротеппа ҳамчун мулки кӯҳан ва таърихи бойи санъати тасвирию меъморӣ дорад, соли 1959 баҳри дастраси нигораҳои санъати тасвирӣ ба ин шаҳр эъзомия равона шуда, А. К. Писарчик низ ба ҳайати он шомил гардида буд [14, с. 10 – 11].

Самарқанду Бухоро ҳамчун шаҳрҳои бузурги дорои таърихи бою ғанӣ маҳсуб ёфта, бо ин мақсад баҳри омӯзиши намунаи осори таърихии меъмориро бинокорӣ он ва чамъоварии маҷмӯи мавод барои таъсиси албоми “Санъати тасвирии халқии тоҷикон” солҳои 1962 ва 1974 эъзомияҳо фиристода шуда буданд, ки А. К. Писарчик ба ҳайати онҳо шомил буд. Ҳамин тавр, хизматҳои А. К. Писарчик ҳамчун посдори ганҷи ниёғони тоҷик назаррас мебошад [11].

А. К. Писарчик иштирокчии Конгресси 7-уми Байналмилалии илмҳои антропология ва этнография дар шаҳри Москва буд, ки моҳи августи соли 1964 баргузор гардидааст [10, с. 93].

Бо ташаббуси Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон соли 1972 барои ҷамъоварии маълумоту мавод оид ба таълифи рисолаи тадқиқотии “Санъати меъморӣи халқии Самарқанд” ба Самарқанд эъзомияи илмӣ-тадқиқотӣ фиристонда мешавад, ки нақши А. К. Писарчик дар он низ назаррас буд [11].

Албатта дар масъалаи тоҷикшиносӣ хусусан таърихи омӯзиши тоҷикони Бадахшон нақши А. К. Писарчик, арзанда аст. Хизмати вай махсусан дар аз нашр баровардани асари дучилдаи этнографи машҳур М. С. Андреев “Тоҷикони водии Хуф” хеле калон аст [2; 3].

Фаъолияти илмӣ-тадқиқотии Антонина Константиновна Писарчик дар Бадахшон аз соли 1943, баъди шомил шудан ба эъзомияе, ки бо роҳбарии М. С. Андреев аз тарафи Институти таърих, забон ва адабиёти Шӯъбаи тоҷикистони Академияи фанҳои ИҶШС ба Помир сафарбар гардид, оғоз ёфтааст. Дар ҳайати эъзомия будан ба А.К. Писарчик имконият дод, ки бо забон ва урфу одатҳои маҳаллии тоҷикони Бадахшон шинос гардад [12]. Дар рафти эъзомияи мазкур А.К. Писарчик бо забони рушонӣ шинос гардид. Дар натиҷа китоберо бо номи “Матнҳои рушонӣ” [8, с. 90] таълиф намуд. Асар дар деҳаи Баррушони ноҳияи Рушон таълиф ёфтааст. Аз муқаддимаи китоб бармеояд, ки дар вақти таълифи асар яке аз сокинони маҳаллӣ Назришо Қосимшоев барои тарҷумаву таҳияи матн ба ӯ бисёр кӯмак намудааст [8, с. 90]. Инчунин вай натиҷаи таҳқиқоти худро дар мақолааш “Баъзе асосҳои мафҳумҳои муоширати байни зану мард дар водии Хуф” ҷой додааст. Ҳамин тавр, дар баробари забон муҳаққиқ доир ба хусусиятҳои этнографии сокинони минтақаи мазкур маълумоту маводҳои зиёд ҷамъоварӣ намудааст. Бехуда нест, ки нақши А.К. Писарчикро дар таҳқиқи хусусиятҳои мардумшиносии тоҷикони Кӯҳистони Бадахшон дар баробари хизматҳои М. С. Андреев мусбат арзёбӣ менамоянд [7].

Дар асари “Матнҳои рушонӣ” шаш афсона гирд оварда шудаанд, ки аз онҳо чор афсонаи кӯдакона мебошанд, ки дар байни тамоми тоҷикони Осиёи Миёна баҳри тарбияи насли наврас хеле маъмул буданд. Ду афсонаи дигари дар асар зикр ёфта, ба хусусият ва урфу одатҳои мардуми маҳаллии Бадахшон бахшида шудааст. Матни ин афсонаҳо бо забони рушонӣ буда, дар он порчаҳои шеърӣ ба назар мерасанд. А.К. Писарчик қайд намудааст, ки афсонаҳо аз тарафи баъзе шахсони маъмули калонсол, ки маҳорати баланди афсонагӯӣ доштанд, нақл карда мешуданд ва сурудҳо бошанд бо оҳангҳои муайян аз тарафи афсонахонон хонда мешуданд [8, с. 5].

Дар навиштани асари мазкур А. К. Писарчик аз намунаи мақолаҳои И.И Зарубин оид ба забонҳои бадахшонӣ аз луғату ҷадвали феъли хуфии тартиб додаи М.С. Андреев васеъ истифода намудааст [8]. “Матнҳои рушонӣ” - и А. К. Писарчик бештар хусусияти забоншиносӣ-лингвистӣ дошта, ҳамчун сарчашмаи мӯътамад роҷеъ ба омӯзиши забони рушонӣ маҳсуб меёбад, ки айни ҳол дастраси забоншиносону хонандагон мебошад. Дар баробари забон муҳаққиқ доир ба хусусиятҳои этнографии сокинони Рушон маводҳои зиёд ҷамъоварӣ намудааст. А. К. Писарчик соли 1956 дар ҷаласаи дуҷуми бостоншиносон ва мардумшиносони Осиёи Миёна дар Сталинобод иштирок намуда, дар мавзӯи “Маданияти модии тоҷикони водии Хуф” маъруза намудааст. Дар маърузаи мазкур оид ба урфу одатҳо ва маданияти модии тоҷикони водии Хуфи ноҳияи Рушон маълумоти илмиро додааст [10].

Хизмати А. К. Писарчик дар омӯзиши хусусиятҳои мардумшиносии тоҷикони Бадахшон бузург аст. Муҳаққиқ тавонист, тавассути маводҳои шифоҳии ҷангоми сафарҳо ба даст оварда, дар хусуси этнографияи мардуми мазкур тадқиқоти пурмасъул анҷом

диҳад.

А. К. Писарчик тибқи ривоятҳои тоҷикони Бадахшон, махсусан водии Хуф, қайд менамояд, ки дар замонҳои пеш мардуми минтақа ба касбу кори гуногун шуғл меварзиданд. Масалан, занон ба бофандагӣ, аз чумла ресидани пашм, бофтани ҷӯроб, дастпӯшак шуғл меварзиданд. Мардуми водии Хуф лаҳзае бекор набуда, ба корҳои гуногун баҳри пешрафти хоҷагидорӣ даст мезаданд. Мардон низ ба касбу кори гуногун шуғл варзида, тамоми олоти кишту корро, ба монанди юғу сипор, олотҳои оҳанини меҳнат аз қабилҳои табар, теша, дос ва ғайраҳо бо роҳи дастӣ дар корхонаҳои алоҳидаи оҳангарӣ дуредгарӣ, бо усули махсуси дастии оҳангарону дуредгарон тайёр мекарданд. Чунин рушду касбу кор дар шароити вазнини кӯҳистон албатта аз меҳнатдӯсту сахтирода будани мардуми минтақа шаҳодат медиҳад. Рушди чунин касбу кор дар таҳқиқоти бевоситаи М.С. Андреев оид ба этнографияи ишқошимихо ва ваҳониҳо низ дучор меоянд [1, с. 3 – 4].

А. Писарчик қайд намудааст, ки тоҷикони Кӯҳистони Бадахшон асосан бо кишоварзӣ ва чорводорӣ машғуланд. Новобаста аз он, ки мавқеи ҷуғрофии минтақа кӯҳистон ва масоҳати замини қорам дар он хеле кам аст, аммо ба кишти маҳсулоти кишоварзӣ вобаста ба иқлими минтақа тобовар, арзан, ҷуворимаққа, гандум, ҷав ва ғайра парвариш мекунанд. Тоҷикони Бадахшон вобаста ба иқлим ва имконияту шароити минтақаҳои мухталиф инчунин бо боғдорӣ, аз чумла ба парвариши себ, зардолу, тут чормағз ва ғайра машғуланд. Масъалаи сари он, ки оё бадахшониҳо мардуми бумии ин сарзаминанд ё не, А. К. Писарчик ба ҳамон умумиятҳо таъя намуда чунин мешуморад, ки тоҷикони Бадахшон дар маҳалли зисти аҷдодашон ҳаёт ба сар мебаранд ва худро бо ифтихор тоҷик муаррифӣ менамоянд. А. К. Писарчик ва тоҷикшиноси машҳур М. С. Андреев дар якҷоягӣ сари ин масъала тақрибан ним аср таҳқиқоти илмӣ гузаронида, ба хулосае омада буданд, ки «худмуайянкунии қуҳани соқинони болооби Панҷ, ҳамчун тоҷикро бояд ба эътибор гирифт ва бо он эътино кард. Дар ҳақиқат ва таърихан, аз нигоҳи забонӣ ҳам онҳо тоҷиканд» [4, с. 13].

А. К. Писарчик ва М.С. Андреев бар асоси таҳлили амик, воқеъбинона ва ҳамаҷонибаи маълумот ва хулосаҳои таърихӣ, бостоншиносӣ, мардумшиносӣ ва забоншиносӣ ба таври мӯътамад ва илмӣ собит намуданд, ки аз рӯи мансубияти наҷодӣ аҳолии Кӯҳистони Бадахшон тоҷикони асил буда, урфу анъанаҳои миллӣ, касбу кор, ҳунармандӣ, ҳайати этникӣ ва хусусиятҳои забонии тоҷикони бостон пурра дар онҳо боқӣ мондааст, ки баъзе анъанаҳои он дар баъзе қисматҳои чумхурӣ ва ҳатто Осиёи Миёна ба назар намерасанд. Вай чунин меҳисобад, ки мавҷудияти намунаи касбу ҳунар, урфу одат, шеваҳо ва ғушҳои эронии шарқии кӯҳистониёни Бадахшон ва истифодаи васеи забони умумихалқӣ – тоҷикӣ (форсӣ), тафовути мазҳабӣ, хусусиятҳои анъанавии фарҳанги ориёӣ ва тафовутҳои зоҳирӣ имкон медиҳад онҳоро чун дигар тоҷикони кӯҳистонӣ нигоҳдорандагони покизагии антропологӣ ва наҷодии халқи тоҷик маҳсуб донем. Роҷеъ ба масъалаи мазкур этнограф А.С. Давидов ақидаҳои А. К. Писарчикро қонибдорӣ намудааст [4, с. 13].

Ҳамин тариқ, тадқиқоти мардумшиносии А. К. Писарчик оид ба тоҷикони Бадахшон аз аҳамияти илмӣ ҳолӣ набуда, вай оид ба бисёр масъалаҳои этнографияи минтақаи мазкур равшанӣ додааст. Асарҳои илмӣ А. К. Писарчик намунаи беҳтарин осори этнографӣ оид ба тоҷикон ба ҳисоб мераванд.

Чӣ тавре ки ба ҳаёту фаъолияти А. К. Писарчик аз наздик шинос гардидем, ба хулосае омадан мумкин аст, ки олимаи мазкур ҳаёти хешро танҳо ба тадқиқоту илмомӯзӣ сарф карда, корҳои бузургро баҳри пешрафт ва такмили таъриху маданият, бостоншиносӣ мардумшиносии халқи тоҷик анҷом додааст. Албатта, тамоми меҳнату кӯшиш ва ғайрати муҳаққиқро ба инобат гирифта, вай бо як қатор ордену медалҳо қадрдонӣ гардидааст. Аз чумла, ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон, бо медали “Меҳнати шоён

дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)”, “30-солагии ғалабаи Чанги Бузурги Ватанӣ”, “40-солагии ғалабаи Чанги Бузурги Ватанӣ”, “Собиқадори меҳнат”, “Барои меҳнати шоён” Ифтихорномаи Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ва Президиуми АИ ҶШС Тоҷикистон аз қабиле онҳо мебошанд [10, с. 95].

Ҳамин тавр, А. К. Писарчик то охири ҳаёт ба таҳқиқоти омӯзиши тоҷикон машғул гардида, январи соли 1995 риштаи ҳаёти ӯ дар шаҳри Милановский Ҷумҳурии Лаҳистон канда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Андреев М. С, Половцов А. А. Материалы по этнографии иранских племен. Ишкашим и Вахан. – СПб., 1911. 41 с.
2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму - дарьи). – Выпуск. I. Сталинабад: АН Таджикской ССР, 1953. 247 с.
3. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Амударьи). – Выпуск II. Сталинабад: АН Таджикской ССР, 1958. 522 с.
4. Давыдов. А.С. Этническая принадлежность коренного населения Горного Бадахшана (Памира). Душанбе, 2005. 152 с.
5. Ершов Н.Н. Науке, стране, людям (к 60-летию со дня рождения). \\ Коммунист Таджикистан, 1967. 23 мая. № 11.
6. Ланскер О. Л., Решетов А. М., Шикорова З. А., Антонина Константиновна Пичарчик // Этнографическое обозрение - № 14. М., 1995. С. 174 – 175.
7. Павлова А.Е. Ученая-энтусиаст // Коммунист Таджикистана, 1957.
8. Писарчик А.К. Рушанские тексты. Сталинабад, 1954. 90 с.
9. Писарчик А.К. Одежды таджиков Нурата. Душанбе: Дониш, 2003. 184 с.
10. Писарчик А.К. Этнографическая наука в Таджикистане (1920-1990 гг.). Душанбе, 2002. 172 с.
11. Саидахмадова Р. Посдори ганҷҳои ниёгон // Газетаи муаллимон. 4 январи соли 1982.
12. Сайнаков С. П. М. С. Андреев в исторической перспективе: обзор книги «Таджики долины Хуф». Отдел культурного наследия и гуманитарных наук УЦА. Научный доклад № 9. Бишкек, 2020. 24 с.
13. Турсунов Н. О. Бостоншиноси маъруф. Ба муносибати 75-солагии ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон А. К. Писарчик // Маданияти Тоҷикистон, 23 июли соли 1982.
14. Ҳомидҷонова М. А. Олими шарқшинос // Занони Тоҷикистони Советӣ. Сталинобод, 1958. № 8. С. 10 – 11.
15. Таджики Каратегина и Дарваза. Выпуск 1. Под редакцией Н.А. Кислякова и А.К. Писарчик. Душанбе, 1966. 380 с.
16. Таджики Каратегина и Дарваза. Выпуск 3. Под редакцией Н. А. Кислякова и А. К. Писарчик. Душанбе, 1976. 240 с.

АНТОНИНА КОНСТАНТИНОВНА ПИСАРЧИК ВА НАҚШИ ВАЙ ДАР ОМӮЗИШИ ЭТНОГРАФИЯИ КӮҲИСТОНИ БАДАХШОН

Дар мақолаи мазкур оид ба фаъолияти илмии муҳаққиқи машҳур, этнографи номӣ, ходими хизматнишондодаи илмии ҶШС Тоҷикистон А. К. Писарчик баррасӣ гардидааст. Дар мақола қайд гардидааст, ки Писарчик Антонина Константиновна барои хизматҳои дар соҳаи илм ба унвони Ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон, аъзои фахрии ҷамъияти мардумшиносии Лаҳистон шарафӣ гардидааст. А. К. Писарчик ҳанӯз аз давраи донишҷӯиаш дар як қатор эъзомияҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ширкат варзида, яке аз дӯстони наздик, ҳамкори беҳтарин ва ниҳоят ҳамсафари ҳаётии этнографи машҳур М. С. Андреев мегардад.

Муаллифони мақолаи мазкур дар асоси таҳқиқоти олимони саҳми А.К. Писарчик дар омӯзиши этнографияи халқи тоҷик, хусусан тоҷикони Қӯҳистони Бадахшонро инъикос намудаанд. Махсусан дар мақолаи нақши А.К. Писарчик дар аз нашир баровардани китоби этнографи машҳур М.С. Андреев «Тоҷикони водии Хуф» нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: А. К. Писарчик, этнография, тоҷикон, Бадахшон, таҳқиқот, омӯзиши, муҳаққиқ, илм, ходими илмӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дарвозиева Ҳанифа Шодибековна – унвонҷӯи кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии ДДОТ ба номи С. Айни, Тел. 992 938061993. Мамадсалимов Насим Абдулазизович – дотсенти кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, Тел. 992 934030444

АНТОНИНА КОНСТАНТИНОВНА ПИСАРЧИК И ЕЕ РОЛЬ В ИЗУЧЕНИИ ЭТНОГРАФИИ ГОРНОГО БАДАХШАНА

В данной статье освещаются основные этапы жизни и научная деятельность выдающегося этнографа, заслуженного деятеля Таджикской ССР А. К. Писарчик. В статье отмечается, что Писарчик Антонина Константиновна за заслуги в развитии науки была удостоена звания заслуженного деятеля науки Таджикской ССР и почетный член Польского этнографического общества. А. К. Писарчик еще в студенческие годы участвовала в деятельности ряда научно-исследовательских экспедиций, и была одним из близких товарищей, сотрудников и в конечном итоге стала женой знаменитого этнографа М. С. Андреева.

Авторы статьи на основе ряда исследований показывают роль С. К. Писарчик в изучении этнографии таджикского народа, особенно в изучении таджиков Горного Бадахшана. Особенно в статье подчеркивается вклад А. К. Писарчик в издании двухтомника знаменитого этнографа М. С. Андреева “Таджики долины Хуф”.

Ключевые слова: А. К. Писарчик, этнография, таджики, Бадахшан, исследование, изучение, исследователь, наука, научный сотрудник.

Сведения об авторах: Дарвозиева Ҳанифа Шодибековна – соискатель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: 992 938061993. Мамадсалимов Насим Абдулазизович – доцент кафедры истории и религиоведения Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева, Тел: 992 934030444

ANTONINA KONSTANTINOVNA PISARCHIK AND HER ROLE IN THE STUDY OF ETHNOGRAPHY OF GORNO BADAKHSHAN

This article highlights the main stages of the life and scientific activity of the prominent ethnographer, the meritorious work of the Tajik SSR A.K. Pisarchik. The article notes that Antonina Konstantinovna Pisarchik was awarded the title of Honored Scientist of the Tajik SSR and an honorary member of the Polish Ethnographic Society for her services in the development of science. A.K. Pisarchik, while still a student, participated in a number of research expeditions, and was one of her close comrades, collaborators, and ultimately became the wife of the famous ethnographer M. S. Andreev.

The authors of the article, based on a number of studies, show the role of S.K. Pisarchik in the study of the ethnography of the Tajik people, especially in the study of the Tajiks of Gorno-Badakhshan. The article especially emphasizes the contribution of A.K. Pisarchik to the publication of the two-volume work of the famous ethnographer M.S. Andreev “Tajiks of the Khuf Valley”.

Key words: A.K. Pisarchik, ethnography, Tajiks, Badakhshan, research, study, researcher, science, researcher.

Information about the authors: Darvozieva Hanifa Shodibekovna – applicant at the Department of General History and International Relations of the Tajik State Pedagogical University. S. Aini, Tel: 992 938061993. Mamadsalimov Nasim Abdulazizovich – Associate Professor, Department of History and Religious Studies, Khorog State University.

M. Nazarshoeva, Tel: 992 934030444

МАСЪАЛАИ АДОЛАТ ҲАМЧУН ПОЯИ КОНСЕПСИЯИ НАЗАРИЯИ ОЗОДӢ ВА ФАРМОНБАРДОРИ (ИТОАТ)-И ШАХС ДАР ТАЪЛИМОТИ МАШШОИЁНИ

Зикирзода Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Яке аз принципҳои асосии ҷаҳонбинии фалсафии исломӣ адолат аст. Адолат дар фалсафаи ислом консепсияи олий ва мушаххасест, ки моҳияти он пеш аз ҳама, дар ҳадафи офариниши олам ҳамчун ҳифзи адолат ва аз байн бурдани зулму бераҳмӣ аст. Умуман, адолат дар ислом маънои дуруст ва саҳеҳ гузоштани чизе дар ҷойи мустаҳаққи он мебошад. Дар робита бо он, ҳадди ақал се ҷанбаи хеле муҳими адолат вучуд дорад. Аввалан, ҷойгузин намудани ягон кас дар мансаб ё вазифае, ки ба имкониятҳои мувофиқ аст. Дуюм, иҷро кардани ҳукм ё қабул кардани қароре, ки ба вазъият ё шахсе, ки онро қабул мекунад, мувофиқат мекунад. Сеюм, бахшидани боигарӣ ё моликият ба касе, ки ба таври шоиста сазовори он бошад. Адолате, ки фалсафаи исломӣ тақозо мекунад, тамоми рафтори хайри одамонро дар бар мегирад ва он новобаста аз назардошти фарқиятҳо дар ранги пӯст, мазҳаб ва этникӯд амалӣ мегардад.

Ин тафсири умумии адолат дар фаҳмиши умумиисломӣ ва илоҳиётшиносии он мебошад. Ҷанбаҳои асосӣ ва моҳияти герменевтикӣ ва фалсафии адолатро дар ислом А.В. Смирнов шарҳ дода, қайд кардааст, ки дар фалсафаи исломӣ ҳамчун “”мукофоти вочиб” ва ё “тарки ботил” ба ғоидаи “ҳақиқат (“ҳаққ”) дар ҳоли қаробати маъноии вочиб ва ҳақ фаҳмида мешавад. Ӯ тафсири ин истилоҳотро идома дода менависад: “Адолат ҳамчун бахшидани ҳиссаҳои мустаҳаққ ба ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф дар маънии истилоҳоти “иксот” ва “инсоф” ифода ёфтааст. Фаҳмиши адолат ҳамчун дар шакли “’адл” ё “’адла”, ки маънои “баробаркунӣ” ва “миёнагарой”-ро дар бар мегирад, тавҷам буда, ҳамзамон, бартарӣ дорад. Муқобили он “беадолатӣ” (“ҷавр, зулм”) аст...Адолатро онҳо ҳамчун “баробарӣ” ё “мизони баробар” дар муносибатҳои байни одамон ва сохтори кайҳон мефаҳманд. Фаҳмиши ба ҳам наздики “этидол” ҳамчун ҳолати беҳтарин дар фалсафаи табиат ҳангоми муҳокимаи сифатҳои “табъҳо” -и унсурҳои аввалин ё ҳосиятҳои иқлимҳо зоҳир мешавад” [10, 624-625].

Бешак, сарчашмаи назарияи адолати машшоиёни шарқӣ, қабл аз ҳама, Қуръон аст, ки дар он Худо ҳамчун довари одилтарин муаррифӣ карда мешавад. Ӯ – аз ҳама оқил ва доно буда, барои инсон ҳама гуна адолат ва одилро амр медиҳад. Дар Қуръон ҳадди ақал ду сура - ан-Нисо ва ан-Наҳл ба ин мавзӯ бахшида шудаанд. Дар ин сураҳо ҳадафи аслии офариниши заминро осмон ва умуман, тамоми Кайҳон, ки барои нигоҳ доштани адолат ва аз байн бурдани шару бадӣ нигаронида шудааст, ба таври возеҳ нишон медиҳад. Агар инсон он воқеиятеро эътироф кунад, ки олам барои нигоҳ доштани адолат офарида шудааст, пас ӯ низ бояд ҳамчун яке аз офаридаҳои Худо ин адолатро дастгирӣ намояд. Аз ин сабаб, ҳифзи адолат яке аз масъулиятҳои мо ҳамчун мавҷуди инсонӣ аст. Дар сураи ан-Наҳл омадааст: “Ҳамоно Худо [ҳалқро] фармон ба адл ва эҳсон медиҳад ва ба базлу атои ҳешовандон амр мекунад ва аз афъоли зишту мункар ва зулм наҳй мекунад”.¹ Ҳамин тавр, дар забони арабӣ адолат (*ал-’адла* ё *ал-’адл*) ба қадру ченаки ашъе далолат мекунад, ки он ба навъи дигари онҳо мутавозӣ ва шабеҳи он бошад. *Ал-’Адла* – онест, ки дорои сифати неку хайр ва ҳақиқӣ бошад. Мафҳуми “адолат” якҷанд маъно дорад. Он метавонад ба маънои истифодаи қонун тибқи принципҳои муқарраршуда ва қабулшуда,

¹ Қуръон 16:90

далели эътибор ва мувофиқати сифатии қонун ишора кунад. Адолат - маъниест, ки тасдиқшуда ва писандида аст. Ба ин монанд, он инчунин, метавонад ба арзиши ахлоқӣ низ ишора кунад ва он одатан, ҳамчун ҳадафе баррасӣ карда мешавад, ки онро бояд қонун ба даст орад ва дар нисбати инсон, ки рафторашро қонун назорат намуда, як меъёри қонунии ифодакунандаи хайру некӣ мебошад. Қонуни беадолатона қонун нест. Тибқи он, ба назар мерасад, ки адолат тақрибан бо ахлоқ ҳаммурудиф аст. Он дар пайи ангезаҳои ботинӣ буда, инсонро ба рафторе водор мекунад, ки дар ҳузури Худо одил будани инсонро талқин мекунад; «Худо қотеона ба шумо фармон медиҳад, ки амонатҳоро ба соҳибонаш баргардонед ва ҳангоме ки миёни мардум доварӣ мекунад, ба адолат доварӣ кунед. Яқинан, [фармон бозгардонидани амонат ва адолат дар доварӣ] чизест, ки Худо шуморо ба он мавъиза мекунад. Бетардид, Худо ҳамвора шунаво ва биност».²

Сарчашмаи дигари адолат барои машшоиёни шарқӣ ҷанбаи забоншиносӣ ё герменевтикаи масъала аст. Мо барои пайдо намудани тасвири дурусти ин масъала ба тафсириҳо ва маънидодкуниҳои олимону муҳаққиқони муосир рӯҷуъ намуда, барои таҳлили концепсияи адолат дар таълимоти машшоиёни шарқӣ як навъ заминаи методологиро асос мегузorem. Ҳамин тавр, аз нигоҳи забоншиносӣ мафҳуми “адолат” (*ал-‘адла* ё *ал-‘ادل*) дар забони арабӣ мурудифҳои зиёдашро дорад ва ё мафҳумҳои дигаре ҳастанд, ки тобишҳои маъноии онро ба пуррагӣ дода метавонанд. Муҳимтарини онҳо инҳоянд: *қист*, *истиқāма*, *васат*, *насиб*, *ҳисса*, *мизāн* ва ғайра. Айнан ҳамон тавр, муҳолифи *ал-‘ادل* беадолатӣ дар шакли арабии он мафҳумҳои шабеҳ дар мисоли *зулм*, *туғйāн*, *майл*, *инҳирāф* ва ғайра, ба қор бурда мешаванд. Тибқи тафсири олими машҳури ироқӣ М. Ҳаддурӣ (1905-2007) “*ал-‘ادل*”-номи мучаррад (абстрактӣ) аст, ки аз феъли “*адала*” сохта шудааст. Ӯ мафҳуми “*ادل*”-ро ба чор маъно тавзеҳ медиҳад: а) рост нигоҳ доштан ё рост нишастан, ислоҳ қардан ё тағйир додани вазъ; б) аз як роҳ (нодуруст) ба тарафи дигари роҳ (рост) гузаштан ё рафтан; в) баробар ё мутавозӣ будан, ё бо баробарӣ мувофиқ қардан; г) ба ҳоли тавозун овардан ё дар ҳолати баробар будан [16, 28-34]. Ду маънои аввали истилоҳи “*ادل*” ба маънои концептуалии дурандешӣ ва ростқавлӣ ишора намуда, маъниҳои “*дуруст*” ва “*нодуруст*” мутаносибан дар истилоҳҳои “*ادل*” ва “*чавр*” дар назар дошта шудааст. Мафҳуми “*ادل*” ҳамчун “*рост*, *дуруст*” ба мафҳумҳои “*мавзунӣ*” ва “*баробарҳуқуқӣ*” мувофиқ, ки эҳтимолан, дар истилоҳи “*истиқāма*” дақиқтар аён мегардад. Дар охир, М. Ҳаддурӣ тасдиқ мекунад, ки «маънои аслии *ادل* дар забони арабии классикӣ ба ин васила маҷмуи арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ аст, ки адолат, тавозун, эътидол ва ростиро ифода мекунанд. Мантиқан дар адолати илоҳӣ синтези ҳамаи ин арзишҳо ва фазилатҳо бояд ҷой дошта бошад...” [16, 38].

Дар ҳоле ки, яке аз намояндагони машшоиёни шарқӣ Насируддини Тӯсӣ, чуноне ки дар “*Ахлоқи Носири*”-аш омадааст, адолатро бар боқимондаи фазилатҳои инсонӣ болотар гузошта, дар тафсири моҳияти забонӣ ва ахлоқии он гуфтааст: “Лафзи адолат аз рӯйи далолат мунбӣ аст аз маънии мусовот ва таъаққули мусовот бе эътибори ваҳдати мумтанеъ. Ва чунонки ваҳдат ба мартабаи ақсо ва дараҷаи аъло аз маротибу мадоричи камолу шараф маҳсусу мумтоз аст ва сараёни осори ӯ аз мабдаи аввал, ки воҳиди ҳақиқии ӯст, дар ҷумлагии маъдудот монанди фаязони анвори вучуд аст аз иллоти увло, ки мавҷуди мутлақӣ ӯст дар ҷумлагии мавҷудот. Пас, ҳар чӣ ба ваҳдат наздиктар, вучуди ӯ шарифтар ва бад-ин сабаб дар нисаб ҳеч нисбате шарифтар аз нисбати мусовот нест, чунонки дар илми мусиқӣ муқаррар шудааст; ва дар фазоил ҳеч фазилат комилтар аз фазилати адолат нест...” [8, 105].

Аммо, то Насируддини Тӯсӣ ва машшоиёни дигар, концепсияи адолатро мактабҳои дигари фикрии исломӣ, ки дар замон муқаддамтар фаъолияти зеҳнӣ ва таҳқиқотӣ

мебурданд ва ба афкори намояндагони машшоияи шарқӣ, бешубҳа, таъсири калон доштанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода буданд. Концепсияи адолат дар теологияи исломӣ мувофиқи таълимоте, ки аз ҷониби илоҳиётшиносони аввали ислом дар бораи сифатҳои ирода ва моҳияти Худо пешкаш гардида буд, ба шакли мураттаб ва муназзам медарояд. Дар робита бо мубоҳисаҳои байни онҳо дар бораи адолат ду мактаби фикрии бузург – чабария ва ашъария ҳамчун мудофеони таълимоти динӣ аз як тараф, ва мактаби ақлгароии қадария ва муътазилия ба миён меоянд. Ҳар яке аз онҳо тавачҷуашонро ба тафсир ва тавзеҳи яке аз сифатҳои Худо – “одил” мутамакказ сохта, дар натиҷа ба мубоҳисаҳои бардавом дар бораи масъалаи моҳият ва табиати адолат, аз як тараф, ва иродаю қобилияти инсон барои дарк кардани он, ки оё имкони дар рӯйи замин амалӣ кардани онро дорад, аз тарафи дигар шуруъ мегардад. Дар робита ба ин, ду мактаби муҳим – ашъария ва муътазилия дар атрофи адолати илоҳӣ ва иродаи инсон таълимоташонро таъсис доданд.

Таъсири муътазилиён ба афкори намояндагони машшоияи шарқӣ зиёд аст. Хусусан, ал-Киндӣ машшоӣ, ки баъзан ӯро аз пайравони муътазилия ҳам ном мебаранд ва ё ҳадди ақал дар зери таъсири амиқ мондани ӯ қайд карда мешавад. Илова бар ин, Ал-Киндӣ “дар муқоиса бо намояндагони машшоияи шарқӣ (Фаробӣ, Ибни Сино) концепсияи машшоии судур ва нузули нафс (эманатсия)-ро напазируфтааст, назарияи хилқати “турфат-ул-айн”-ро пуштибонӣ карда, афзалияти донишҳои набавиро бар фалсафӣ тасдиқ кардааст. Дар руҳияи муътазилий масъалаҳои хоси калом – дар бораи сифатҳои илоҳӣ ва озодии иродаро баррасӣ намудааст” [9, 245]. Масъалаи адолат бошад, аз нигоҳи Ал-Киндӣ, сифатест, ки ба инсон хос буда, ӯро ба корҳои дуруст аз рӯйи ақл ҳидоят мекунад. Беадолатӣ, қайд мекунад, Ал-Киндӣ, мисли бадӣ тасодуфӣ аст. Он аз ғзаб ё хашми ӯ дар ҳоле ки ҳар гуна сабаб ангезаҳои манфии ҷисм (ғзаб, хашм ва ғайра)-ро идора карда наметавонад, ба миён меояд. Аммо, дар сурати набудани ғзаб инсон одатан зери назорати ақл қарор дорад, ки ӯро ба корҳои дуруст водор мекунад. Барои ӯ, адолат фазилатест, ки инсон метавонад бо хоҳиши ҳудаш ба мақсади дарки ҳақиқат инкишоф ва такмил диҳад. Аз байни мақулаҳои дигари ахлоқӣ ҳаким, часорат, сабру таҳаммул ва монанди онҳо Ал-Киндӣ адолатро марказӣ ва волотар мешуморад. Дар баробари ин, қайд мекунад мутафаккир, адолатро метавон ҳамчун исботи офариниши он аз ҷониби Худо баррасӣ намуд, гарчанде ки он бевосита маҳсули ақл аст, аммо дар ниҳояти кор аз ҷониби Худо илҳом дода шуда, онро ақл дар вучуди инсон ҷой додааст [17, 432].

Дар ҳоле ки, мафҳуми адолат дар таълимоти Фаробӣ, умуман, бо назарияҳои дар бораи сиёсати шаҳрдори (*ас-сиёса ал-маданӣ*)-и ӯ иртибот дорад. Барои ӯ адолат пеш аз ҳама, дар тақсими манофеи хуб, ки дар байни сокинони шаҳр мегузарад ва сипас, дар боби ҳифз намудани ҳар он чизҳое, ки дар байни онҳо тақсим шудааст, амалӣ мегардад. Манфиатҳое, ки пояи адолатро ташкил медиҳанд, - амният, сарват, шаъну шараф ва ҳамаи чизҳои дигаре мебошанд, ки бо онҳо одамон мубодила карда метавонанд: ҳар як шахс ҳақ дорад, ки ба ғайриҳои худ баробар саҳм гузорад ва зиёдатӣ ё камшавии саҳмияҳои шахс ин беадолатӣ аст ва аз меъёри ҳиссаи одилона гузаштан – беадолатӣ нисбат ба аҳолии шаҳр ва нисбат ба ҳар чизе, ки аҳолии шаҳр байни ҳудашон тақсим карда метавонанд, ба ҳисоб меравад. Фаробӣ менависад: “Агар тақсимот анҷом дода шавад ва барои ҳар як шахс ҳиссаи ӯ муқаррар гашта бошад, он бояд барои ӯ чунон ҳифз карда шавад, ки ё аз дасташ ба ройгон наравад ва ё ба шарту шароите, ки агар ин ҳодиса рӯй диҳад, пас, дар чунин шарту шароит на ба ӯ ва на ба шаҳр зараре нарасад. Агар ҳиссаи манфиатҳои шахс аз дасти ӯ равад, ин кор ё ихтиёрӣ сурат мегирад, ки он дар ҳолати фурӯш, ҳадя ва чуброн кардан руҳ медиҳад ва ё беихтиёр дар мисоли дуздӣ ё мусодираи амволи шахс. Дар ҳар ду ҳолат бояд шароите вучуд дошта бошад, ки ба фазли он ин манфиатҳо дар

дасти сокинони шаҳр ҳифз гардад. Беадолатӣ дар он аст, ки ҳиссаи манфиатҳои шахсро ба худӣ ё ба сокинони шаҳр баргардонида наметавонанд” [13, 398].

Баёни ақоиди сокинони мадинаи ғозила аз Форобӣ талаб мекунад, ки чаҳор намуди воқеиятро тасвир кунад: илоҳӣ, кайҳонӣ, инсонӣ ва сиёсӣ. Агар тартибу низом ё адолати иҷтимоие, ки одамон ва шаҳр бояд барои расидан баҳри шукуфой талош кунанд, тавсиф нашуда бошад, он наметавонад мавзуи интихоби ақлонӣ бошад. Интихоби ақлонӣ барои адолат дар сатҳи нафси инсон зарур аст, аммо адолат дар сатҳи болотар аз мавҷудоти зинда ҷой дорад. Кайҳон ҳам дар сохторҳои тафсирҳои мантиқӣ ва ҳам мушоҳидавӣ, инсон ҳамчун нафс ва низ ҳамчун як организми ҷисмонӣ ва шаҳр ҳам дар сурати роҳбараш ва ҳам дар муносибатҳои мартабавии онҳое, ки ҳокиманд ва онҳое, ки таҳти ҳукми онҳо қарор доранд, мисоли намунавии Аввал мебошанд. Форобӣ тасдиқ мекунад, ки “аммо ғазилатҳои олам бошанд, аз Сабаби Авваланд ва ҳамаи чизҳо аз он сарчашма мегиранд; ҳастии он аз чизе, ки аз он маншаъ мегирад, бармеояд ва ба ҳамин тариқ, то ба судуршавии чизи охир [аз ягон чизи дигар] ба ҳамон тавре, ки онҳо вучуд доранд, идома меёбад, зеро ки ҳамаи ин дар мавзунӣ ва адолат қарор дорад, аммо ҳар чизе, ки шоиста ва боадолат пайдо мешавад, ғазилат аст” [13, 237]. Ин маротиби судури ашё бо ҳам пайваста ва мурабтабанд. Робитаҳои мурабтаб ҳам дар байни мавҷудоти ақлӣ (зеҳнӣ), ҳам сиёсӣ ва ҳам дар ботини ҳар кадоми онҳо ва инчунин, дар байни зоҳиру ботин, нафсу ҷисм, байни ҳоким-файласуф ва аҳолии шаҳр вучуд дорад.

Адолат, ҳамчун ҷавҳари Аввал ба ҳайси мартаба ва низому тартиб дар ҳар яке аз ин шаклҳо (ҳам аз ҷанбаи ботинӣ ва ҳам берунии онҳо) ва дар муносибатҳои байни онҳо ҷой дорад. Масалан, бо тавсиф кардани Аввал, Форобӣ назарияи файзи онро низ пешкаш менамояд, ки он бо даҳ ақли ғайримоддӣ оғоз шуда, ки яке аз паси дигари онҳо аз Аввал пайравӣ мекунад: “Аммо, ҷавҳари Аввал низ чунин аст, ки ҳамаи мавҷудот вобаста аз дараҷаи онҳо аз Он судур мекунад... дар он ҳама чиз аз комилтарин оғоз ва он тавассути чизе идома меёбад, ки камоли камтар аз он дорад ва ҳамин тариқ, аз ғайрикомил ба сӯйи ғайрикомили дигар рафта, то ҳастие анҷом мепазирад, ки берун аз он вучудияти дигаре имкон надорад ва пас, ҳастии дигаре ҳам ҷой надорад” [13, 230]. Ин тартиби кайҳонӣ ва ба истилоҳ, “адолати илоҳӣ”-и тартиботи мазкур аст.

Дар тавсифи тартиби мавҷудоти ҷисмонӣ бошад, Форобӣ дар худӣ ҳамин китоб масъалаҳои антропологиро матраҳ месозад. Дар яке аз фаслҳои он қобилиятҳои нафсонии инсонро аз рӯйи дараҷаҳои онҳо дар муқоиса бо якдигар тавсиф мекунад; кадоме аз миёни онҳо танҳо роҳбарӣ мекунад ва кадоми дигарашон танҳо хизмат мекунад ва ин тарзи масъалагузорӣ аз назари Форобӣ нишон медиҳад, ки то кадом дараҷа дар ҳадди адолат инсонии “табӣӣ” бо мавҷудоти кайҳонӣ, ки аз ӯ муқаддамтаранд ва то кадом дараҷа дар доираи иродаи озод “шаҳри зебо ба ҷисми комил ва солим шабоҳат дорад”. Дар шаҳр дараҷаҳо ва мартабаҳои фармонбардорӣ лозиманд: қисматҳои он табиатан гуногун буда, майлҳои табиӣи онҳо аз рӯйи камол нобаробаранд: дар он шахсе ҳаст, ки ҳоким буда, баъзе ашхос бо дараҷаҳои нобаробаранд ва ҳар яки онҳо тамоюл ва одат доранд, ки ба шарофати онҳо амалеро, ки мувофиқи хоҳиши ин ҳоким аст, ба иҷро мерасонад. Ба таври умум, Форобӣ қайд мекунад, ки “дар шаҳр инсонии муайян ҳаст – роҳбар ва одамони дигар, ки ба ин ҳоким аз рӯйи мартабаашон қаробат доранд ва ҳар кадоме аз онҳо мувофиқи мавқеъ ва қобилиятҳои худ амалеро иҷро мекунад, ки ҳадафи гузошташон тақозо мекунад. Онҳо дар дараҷаи аввал қарор доранд. Дар зери ин мартаба одамони дигаре ҳастанд, ки мувофиқи ҳадафҳои аввалиҳо амал мекунад - онҳо дараҷаи дуҷумро ишғол мекунад. Минбаъд ба ҳамин тарз мартабаи одамоне меояд, ки онҳо мувофиқи ҳадафҳои дараҷаи муқаддамтар аз онҳо амал мекунад. Ба ҳамин тартиб, аъзои мухталифи иттиҳодияи шаҳрӣ то ба ҳадди онҳое, ки мувофиқи мақсадҳои

муқаддамтарҳо амал мекунанд ва онҳоеанд, ки хидмат мекунанд, аммо ба онҳо хидмат намерасонанд. Онҳо дараҷаи пасттаринро ишғол намуда, одамони мартабаи пасттарин мебошанд” [14, 307]. Ҳамин тавр, ин мартаба то ба ҳадди охирин мерасад, ки ҳамаи он дар доираи низоми мураттаб бо узвҳои бадани инсон ва пас, бо тартиботи кайҳонӣ муқоиса мешавад.

Таълимоти ал-Форобиро бо сарчашмаҳои гуногуни адолат, масалан, бо ақоиди Афлотун муқоиса намуда, қайд кардан лозим аст, ки таълимоти ин мутафаккири ҷунонӣ дар олами зеҳнии исломӣ шуҳрати зиёд дошта ва давлат-шаҳри ормонию Форобӣ возеҳан дар мисоли “Ҷумҳурият”-и Афлотун сохта шудааст. Барои Афлотун адолат – ин тартиби аҷзо дар мувофиқат бо сохтори тавозунҳо аст: ин мувозинат қабл аз ҳама, дар нафс ҷой дорад, дар шаҳр бошад, он тавассути санъате ба даст оварда мешавад, ки аз донишҳо вобаста аст ва он донишҳоро файласуф касб намудааст. Зарурати таҳсили дониш, барқарор кардани адолат дар нафс ё полис-шаҳр аз муносибати мутақобилаи байни онҳо вобаста аст. Адолат берун аз нафс ва полис вучуд дошта метавонад ва бояд дар он ҷо шинохта шавад, то ба ҳар кадоми онҳо мутобиқ шуда тавонад. Дар “Тимей” Афлотун робитаи байни ададҳои мисоли (идеалӣ) ва таносубҳоро ба вучуд меорад, ки дар доираи он нафс ба вучуд меояд ва ҳар чизе, ки мувофиқи он симои физикии шаклҳо сохта мешавад (яъне фазои физикӣ-ҷисмонӣ). Дар натиҷа, нафс имкон дорад, ки ҳамаи воқеиятҳоро дарк кунад ва ба қонуне итоат кунад, ки тибқи он шабеҳ ба воситаи мутақобил дарк мешавад. Ҳамин тариқ, барои Афлотун адолатро метавон дар шаклҳо, дар нафс, дар олами табиӣ ва дар шаҳр-полисҳо пайдо кард [11, 497-587]. Аммо низоме, ки ба ин гуна воқеиятҳо хусусиятҳо онҳоро дар мадинаи фозилаи Форобӣ мебахшад, нисбат ба Афлотун бештар ба ғояҳои Арасту наздиктар аст. Герхард Эндрес ба мо мегӯяд, ки Арасту “дар мактаби Форобӣ Муаллими аввал номида мешавад, ки Афлотунро ба дараҷаи пасттарин фуруд овардааст, ки бо интиқоли ҳикмати амалӣ ва сиёсӣ маҳдуд аст. Муҳаққиқи олмонӣ Г. Эндресс дар таҳқиқоташ қайд мекунад, ки Арасту “дар мактаби Форобӣ Муаллими аввал ном гирифтааст ва он дар баробари паст фаровардани мартабаи Афлотун бо маҳдуд кардани ҳикмати амалӣ, сиёсии ӯ мебошад” [15, 559]. Дар олами илмҳои назарии арастуии Форобӣ, ки дар онҳо шаклҳо вучудияти алоҳидаашонро аз даст дода, ба ақл мансуб мебошанд, адолати берун аз Аввал сегона аст: дар тартибу низоми мавҷудоти аввалии олам, дар инсон ва дар мадинаи фозила. Форобӣ дар “Китоб таҳсил ис-са‘ада” қайд мекунад, ки “фалсафа сабабҳои аввал ва сабабҳои дуҷуми ғайриҷисмониро, ки мабодии ниҳонӣ (ғоятӣ) мебошанд, дар шакли [моҳият]-и маъқулот пешкаш мекунад, дар ҳоле ки, “имон” онҳоро дар тасаввурҳо аз тариқи шабоҳатҳое, ки аз мабдаҳои ҷисмонӣ гирифта шудаанд, аз тариқи шабоҳат додани онҳо бо қиёсҳоишон дар мабодии шаҳрвандӣ, шабоҳати амалҳои илоҳӣ бо амалҳои мабодии шаҳрвандӣ, шабоҳати қувваҳои табиӣ бо мабодӣ ва айнияти онҳо дар қувваҳо, хосиятҳо ва санъатҳое, ки ба ирода асос мегиранд (чуноне, ки Афлотун дар “Тимей” зикр мекунад)... пешкаш менамояд” [11, 338-339]. Ин таҳқиқот, бешакку тардид, дар бораи тартиби одилонаи мавҷудоти аввалии Кайҳон маълумот медиҳанд. Нафс ва ҷисми инсон, инчунин мадинаи фозила, ки объектҳои омӯзиши мутафаккир мебошанд, ба ин тартиботи одилона тақлид мекунанд. Принсипҳои тартибу низом ба Афлотун тааллуқ дорад, дар ҳоле ки, илмҳои, ки амалишавии назарии мадинаи фозиларо таъмин мекунанд, ба Арасту мансубанд.

Байни ҷумҳурии Афлотун ва мадинаи фозилаи Форобӣ як монандии дигарро дарёфтани мумкин аст. Барои Форобӣ монанди Афлотун, ҳокимиятдорӣ санъат аст ва барои Форобӣ инчунин, дар ворисии ғояи афлотунӣ он - шоҳест, ки “хунари идоракунии мадинаи фозила”-ро дорад ва ӯ бояд файласуф бошад [11, 340]. Ҳадафи қонун – барпо намудани тартибу низоми сиёсӣ аст, ки бар адолат асос ёфта, барои одамон имконияти

касб намудани саодатро дар ин ва ҳаёти пас аз марг медиҳад. Боиси тазаккур аст, ки концепсияи адолат дар шаҳри Ибни Сино нисбат ба мадинаи фозилаи Форобӣ ба фазли манфиатҳои маҷмуии шаҳрвандон, амнияти онҳо ва ҳифзи намудани тартиботи иҷтимоӣ равшантару возеҳтар муайян мегардад.

Ибни Сино, қабл аз ҳама, дар таърифи ҳақиқати адолат, монанди “ҳама чиз бояд дар ҷояш бошад”, онро ба маънои “баробарии мутлақ” наметонад, балки дар заминаи мустаҳқақоти (чизе, ки ҳаққи касе бошад) мусовӣ ва рад кардани таъбиз (шаҳс ё гурӯҳро бар дигарон афзалтар шуморидан)-ро лозим мешуморад. Ибни Сино ба ҷойи “баробарии мутлақ” ба “тафовут” ва “таъовун” дар байни одамон таваҷҷуҳ дорад. Баъзе аз муҳаққиқон, монанди профессор М. Ҳаддури “адолат”-ро дар таъбири Ибни Сино “адолати ақлӣ ба унвони таҷаллӣ ва таъбире аз қарордоди иҷтимоӣ” [16, 8] номидаанд. Ин андешаро муҳаққиқи дигари фалсафаи ислом Алӣ Асғар Ҳалабӣ идома дода, қайд мекунад, ки андешаи мутафаккир дар бораи ҷомеаи маданӣ (шаҳрӣ) бар ин фарзи ақлӣ устувор аст, ки ҷомеа маҳсули қори иҷтимоӣ аст ва инсон монанди ҳайвонот побанди ғаризаҳои хеш набуда, барои баровардани ниёзҳои ба дарк ва андеша эҳтиёҷ дорад ва тақсими қори иҷтимоӣ ба ин сабаб падид меояд, то ҳар кас вобаста ба шоиствагии хеш бахше аз ниёзҳои гуногуни одамонро бароварда тавонад. Одамон дар қобилият нобаробаранд ва ин нобаробарӣ бо ҳикмати илоҳӣ созгор аст, зеро бе ин нобаробарӣ зиндагии иҷтимоӣ ҳастӣ намеёбад ва агар ҳамаи одамон дар қобилиятшон баробар мебуданд, ҳатман ҳалок мешуданд [1, 344]. Аён аст, ки Ибни Сино концепсияи адолат ва озодии инсонро бо мафҳуми ақл пайванд месозад, ки бидуни он ҳукми одилонро баровардан имкон надорад, ҳамон тавре ки ақл барои фаҳмиши зарурати табиӣ (ё сабабу натиҷа) ҳамчун мақулаи идрок ба қор меравад, ки бидуни он донишхоро дар бораи табиат ҳосил намудан номумкин аст. Концепсияҳо бо ҳамдигар қомилан мувофиқат намекунанд. Мувофиқи ин концепсияҳо, амалҳои мо бояд озод бошанд ва амалҳо ҳамчун рӯйдодҳо дар олами табиат бояд аз рӯйи қонунҳои сабаб ва натиҷа идора карда шаванд. Ақл бояд нишон диҳад, ки байни ин ду концепсия ягон зиддияти воқеӣ вуҷуд надорад ва озодӣ тобеи зарурати табиӣ ё берун аз он буда метавонад. Ҳамин тавр, Ибни Сино дар таълимоти онтологӣ хеш муҳолифи қонунҳои умумӣ набудааст. Хубӣ ва бадии рафтору кирдори инсон бо иродаи Худо муайян карда намешаванд, балки ҳамаи онҳо сифатҳои ахлоқии худро аз табиат ва мувофиқи ақл мегирад.

Масъалаи ҷабр ва ихтиёр решаҳои қадимӣ дошта, дар навбати худ, таваҷҷуҳи мутафаккирони аримӣнагии исломиро низ ба худ ҷалб намудааст. Мафҳуми “ҷабр” дар луғатҳо ба маънои “қасеро ба анҷоми қорҳое водоштан”, “ислоҳ қардан бо зӯри ва қаҳр”, “икроҳ, ночорӣ” ва “шикастабандӣ истифода мешавад. Дар осори мутафаккирони исломӣ он бештар маъноҳои аввалро ифода мекунад (маҷбур қардан ба қоре). Мафҳуми “ихтиёр” бошад, ба маънои асли маънои “интиҳоб хуб ё интиҳоби чизе” ва “озодии амал”-ро дорад.[15.С.133]

Пас, дар олами иҷтимоӣ низ одамон ба воситаи ниёзҳои гуногун ақлан муҳтоҷи тақсими қору фаъолият, иҷтимоӣ ва ҳамқорӣ ҳастанд ва ба таъбири Ибни Сино, “ин таовун (ҳамқорӣ – З.Ҳ.) низ мумкин нашавад, магар бо тафовут ва ихтилоф дар қифоятҳо (қобилият ва лаёқат – З.Ҳ.)-и онҳо. Ин тафовутҳо ва ихтилофҳо низ ба зоти хеш ҳикмати илоҳист, зеро агар одамон ҳама подшоҳ ва амир мешуданд, ҳамдигарро ҳалок кунанд ва низ агар дар фақру ниёзмандии яқсон бошанд, аз ранҷури ва тангдастӣ бимиранд. Ва агар ҳама бениёз бошанд, ҳеч кас дигарро бузург нашуморад ва хидмат накунад ва ба далели бениёзӣ ва иддаои баробарӣ аз қору қӯшишҳо сар печанд ва бад-ин сон назми мучтамаъ ё мадина мушавваш шавад. Бинобар ин, дар масъулияти иҷтимоӣ тафовут ва ихтилоф лозим аст, то таовун ва ҳамқорӣ одамон сурат пазирад” [4, 441]. Аз назари Ибн

Сино, баробарии мутлақ фасодкунандаи адолат ва назму низоми иҷтимоӣ буда, боиси нестии ҷомеа ва ривочи ҳокимиятҳои, тағаллуб (ғолибиятҳои), ҷангу ҷидол дар ҷомеа хоҳад шуд. Ё дар китоби “ас-Сийāса” менависад: “Ҷомеаи яксон, бетабақа ва ихтилофу тамоииз, ки ҳамаи афроди он дар вазъияти яксон ва баробар бошанд, сарнавиште ҷуз аз измиҳлол (нестшавӣ, нобудшавӣ) надорад, ҷӣ ҳамаи афроди ин ҷомеа тавонманду ғанӣ ва масруру боқудрат бошанд ва ҷӣ ҳамагӣ дар ҳоли фақру нотавонӣ ва заъф ба сар баранд... Тангдастӣ ҷомеаро ба нестӣ хоҳад кашонид” [2, 173].

Мадинаи одилаи Ибни Сино бар ин тафовутҳо ва ҳамкориҳои миёни одамон устувор аст. Натиҷаи ҷомеаи ноҳамгунӣ чизе ҷуз аз саодат ва адолат нест. Аз дидгоҳи ин файласуф тавонмандӣҳо ва имконоти моддию маънавӣ дар ҳақиқат байни одамони як ҷомеа, ба манзалати тақсимкорӣ аст, ки барои ба низом овардани ягон гурӯҳи одамон гурезе аз он нест. Ҳангоме ки ин ихтилофҳо, фарқиятҳо ва ҷудоӣҳо мавриди ризоияти ҳамагон бошад, натиҷаи он низ саодат ва адолат хоҳад буд, ҳамаи одамон нисбат ба ҳамдигар ҳамдилу хайрхоҳ мешаванд ва дар пояи адолат ҷомеа рушд хоҳад кард. Дар ин ҷо, саволе ба миён меояд, ки оё дар ақоиди Ибни Сино дар бораи адолат таъбири “шартнома ё қарордоди иҷтимоӣ” нуҳуфтааст? Худи ҳамон М. Ҳаддурӣ муътақид аст, ки ҳарчанд Форобӣ ба таври ғайримустақим дар тарҳи мадинаи фозилаи хеш ғояи қарордоди иҷтимоиро пешкаш карда бошад, дар таълимоти Ибни Сино бошад, ин ғоя дар қолаби мадинаи одилаи ӯ баён гардидааст ва илова мекунад: “... ҳеҷ файласуфи мусулмонӣ қабл аз ӯ ташреҳ намодааст, ки назму тартиби сиёсӣ бар асоси як қарордод ба вучуд меояд. Қарордоде, ки тибқи меъёрҳои адолат ва суннат мавриди тавофуқи тарафайн қароргирифта, маршрут ва муътақид мешавад” [16, 88-89].

Ҳақиқат он аст, ки мафҳуми “қарордоди иҷтимоӣ” дар таълимоти онҳо, хусусан, Ибни Сино, ҷой дорад. Аз назари вай, инсон муҳтоҷи тақсими кор аст, ки бе он иҷтимоӣ ва мушоракати одамон сурат гирифта наметавонад. Ҳамчунон ки, иҷтимоӣ ва мушоракат ҳам бе созишнома ё қарордод шакл ва ибтидо дошта наметавонад. Мабно ва миқёсҳои ин қарордодҳо суннат ва адл аст ва барои ташреҳ ва иҷрои онҳо низ қонунгузори одил зарур аст. Андешаи Ибни Сино дар китоби “аш-Шифо” чунин аст: “Бад-ин сон, бадехӣ аст, ки инсон дар вучуд ва бақои худ ниёзманди мушоракат бо дигарон аст ва барои таҳаққуқ ёфтани ин мушоракат қарордодҳои зарурат доранд. Ҳамчунон ки, сабабҳои дигаре низ дар ин амр зарурат дорад, барои қарордодҳои низ суннату адл ва барои суннату адл низ қонунгузор ва иҷрокунандаи одиле зарурат дорад. Ин шахс дар миёни мардум рафта, суннати худро бар онҳо ҷорӣ мекунад. Пас, бояд инсоне вучуд дошта бошад, ки иҷоза надиҳад, то одамон бо тавачҷуҳ ба назарҳои хеш амал кунад, зеро дар ин сурат назарҳои гуногун падида хоҳанд омад ва ҳар як аз онҳо он чиро, ки ба нафъи ӯст, адл ва он чиро, ки бар зарари ӯст, зулм талаққӣ хоҳад кард” [4, 441]. Файласуф дар идомаи ин қавл бар зарурати вучуди чунин инсоне барои роҳбарии одамон таъкид намуда, онро аз асоситарин заруриёти иҷтимоӣ шумурдааст. Дар китоби “ал-Ишарāt ва танбиҳāt” ӯ таъкид намудааст, ки бояд байни одамон муомила дар асоси қарордоди адл вучуд дошта бошад [5, 61] ва дар “аш-Шифа” овардааст, ки адолату адл аст, ки қонунҳои шаръиро нигоҳ медорад ва дар муомилот ва умури иқтисодӣ инсон маҷбур аст, ки бояд аз адл пайравӣ кунад [4, 441].

Ибни Сино бархилофи Форобӣ мадинаи одилаи худро ҷузъ ба ҷузъ шарҳ медиҳад. Мадинаи одилаи ӯ бар тафовут ва таовун, табақаҳо, ҷойгоҳҳо ва мансабҳои афрод бар ҳасби шоистагӣҳо, истеҳқоқҳо (чизе, ки қобили ҳаққу ҳуқуқи шахс бошад) ва қобилиятҳои мутафовути онҳо муайян карда мешавад. Ин навъи муайянсозӣ бо низоми сиёсии мадинаи одила мутаносиб мебошад ва ӯ монанди Афлотун сокинони мадинаи одиларо ба се табақа тақсим мекунад: мудирон ё раҳбарон, пешаварон ё хунармандон

ва ниғаҳбонон ё посбонон. Ибни Сино дар бораи мудир ё раҳбари чома муътақид аст, ки ӯ бояд одил ва моил бар фазилатҳои нек бошад, зеро ороштагӣ ба ахлоқ ва арзишҳои волои он, пеш аз ҳама, барои касоне зарур аст, ки роҳбарӣ ва тадбири умури дигаронро бар уҳда гирифтааст. Онҳо бояд қабл аз он ки ба кори сиёсат бипардозанд, аввалан ба сиёсати хеш ҳиммат гузоранд ва худро ба сифатҳои нек ва фазилатҳои ахлоқии мухталиф мусаллаҳ созанд [3, 61]. Зарурати адолати раҳбар ва мудир аз диди Ибни Сино дар он ифода меёбад, ки асосан ғарази ӯ аз вожаи “тадбир” дар заминаҳои иҷтимоӣ баробар аст, бо он чӣ дар тариқи адолат анҷом мепазирад. Аз сӯйи дигар, “фармонравой, ки кишвари дилро ба фазилатҳо (ҳамчун адолат) мерасонад ва деу дадро аз даруни хеш берун ронад, ба осонӣ метавон кишварро обод ва одамонро ҳидоят ва давлатеро раҳбарӣ намояд” [12, 624-625].

Ҳамин тавр, Ибни Сино вориди баррасии масъалаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ мегардад ва одамони мадинаро ба се табақҳои асли тақсим мекунад: мударрон, яъне сиёсатмадорон, мудирон, олимони ва асҳоби андеша; санноъ (истеҳсолкунандагон) – санъатгарон, кишоварзон, пешаварон (косибон) ва бозаргонон; муҳофизон – низомӣ, ҷанговарон ва марзбонон. Тибқи андешаи ӯ, ҳар яки ин табақаҳо бояд раисҳои худро дошта бошад ва он раисҳо низ ҳар кадомашон барои мартабаҳои поёнтар аз худ раисе таъин намояд, то ба поинтарин қишри мардум ба интиҳо расад ва ба ин сурат дар даруни мадина ҳеҷ кас ёфт нашавад, ки ҷойгоҳи муносиби вай маълум нагардад ва бекор намонад.

Шояд аз ҳама маъруфтарин таълимоте, ки муътақидона дошт, дар бораи озодии инсон ва аз ҷумла ҷабру ихтиёр аст ва барои муайян кардан ва дарки муносибати ал-Киндӣ бо он бояд ба дастхатҳои ин мутафаккири рӯ овард. [15.С.115]. Ин моҳияти адолати иҷтимоӣ инсон аст. Ҳамчунин, назароте дар мавриди бекорон, сарватмандоне, ки аз ҳадди эътидол берун мебароянд, таҳрими баъзе аз машғулиятҳои зараровар, монанди қимор, ба меъёри адл ва ноадолатии Ибни Сино ворид гардидаанд [12, 61]. Барои ҳамин сиёсати ҳокимро дар нисбати онҳо зарур мешуморад. Анвои сиёсат бошад, дар андешаи Ибни Сино, чуноне ки олими эронӣ Муҳаммад Боқирӣ Хуросонӣ қайд кардааст, чунин тасниф шудаанд: аввалан, сиёсати ваҳдонӣ (худкомагӣ) аст, ки мутафаккир дар бораи он мегӯяд: “Ба ин далел ин ҳукуматро ваҳдонӣ меномем, ки роҳбари он аз ширкат додани ҳар кас дар мақом ва манзалати худ имтиноъ меварзад” [6, 61]. Муҳаққиқи фавқуззикр ҳамчунин, қайд мекунад, ки ба ақидаи Ибни Сино ҳадафи сиёсати ваҳдонӣ ва тағаллубӣ ба таслими маҳз водоштани одамони мадина аст. Ӯ дар баробари низомии сиёсии каромат ва низомии сиёсии фикрия, ки тафсили онҳо барои мавзуи мо он қадар ҳам муҳим нест, дар бораи низомии демократӣ тазаккур дода, менависад: “Ибни Сино айнан вожаи “димукроси”-ро ба кор бурда ва дар таърифи ин низом мегӯяд: “Сиёсати димукросӣ он аст, ки ҳамаи аҳолии мадина дар муқобили қонун баробар ва аз ҳуқуқи каромат яксонӣ бархӯрдор бошанд... Дар ин низом касе наметавонад ба ҷуз аз роҳи иҷмоъ ва иттифоқи назари ҳамагон ба мақоми раёсат бирасад. Онон ҳар вақт бихоҳанд, метавонанд он раисро тағйир бидиҳанд. Ибни Сино мегӯяд, “ҳадафи ниҳони низомии димукросӣ – озодӣ аст” [7, 61].

Возеҳ аст, ки Ибни Сино фарди хурӯҷкунандаро бар мадинаи одила “ҷаббор” ва “мутағаллиб” меномад ва дар ҳар ҳол ҳамаро ба мубориза бо зӯроварӣ ва ситамгорӣ даъват мекунад. Ӯ дар зери таъсири файласуфони юнонӣ дар китобаш ““ал-Ҳикмат ул-‘арузийя” низомҳои сиёсии замони худро тақсимоҷ намуда, бештари онҳоро ғайрифозила ва ғайриодила меномад. Дар маҷмӯъ бошад, Ибни Сино дар концепсияи адолати хеш масъалаи хеле муҳим ва арзишмандро матраҳ намуда, дар он озодии инсонро бар фармонбардорӣ волотар медонад: барои ба даст овардани озодӣ ва раҳо ёфтани аз ҳукми ҳокимони золим ва ситамгор, ҳатто қатли онҳоро низ ҷойиз мешуморад. Умуман, адолати ақлонии Ибни Сино монанди назарияи ҳамсони он дар таълимоти Фарабӣ дар

ниҳояти қор бо чанбаи динии он - сарнавишти инсон чамъбаст мегардад. Зеро, ба ақидаи М. Шариф, одамоне, ки дар мадинаи одила адолатро дарк мекунад, нафси онҳо дар охират адолати илоҳиро дарк намуда, нафсҳои одамоне, ки ҳанӯз моҳияти онро дарк накардаанд, ба саодати абадӣ расида наметавонанд [17, 61].

Аён аст, ки ҳам дар таълимоти Форобӣ ва ҳам Ибни Сино адолат ба таври қуллӣ ба дунболи масъалаи фазилати инсон ва идеалҳои ормонҳои инсон дар чома барои рафъ намудани таъбизу зӯрварӣ ва нобаробарӣ аст. Дар миёни нишондодҳои мухталифи адолат (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ғайра) консепсияи адолати иҷтимоӣ ва сиёсӣ яке аз муҳимтарин буъдҳои ба ҳисоб меравад, ки бар пояи ақлоният ва пайвастагии назариявӣ амалии таъсиси низоми иҷтимоӣ ва сиёсӣ, тақсими одилонаи қудрат, эҷоди баробарӣ ва мавзунӣ дар миёни сатҳҳои гуногуни иҷтимоӣ-сиёсӣ таъкид шуда, метавонад коромадҳо ва машруияти ин низомро волоият бахшад.

Насируддини Тӯсӣ бошад, бар ин бовар аст, ки ихтиёрӣ набудани ирода ба афъоли инсон осебе ворид намекунад. Ба ҳамин далел, аз ихтиёр ба ҳамин матлаби ибтидоӣ иктифо мекарданд, ки “оё ҳангоми ҳусули қудрат ва ангега, феъл вочиб мешавад ё на? Ҳақ ин аст, ки вочиб мешавад, зеро дар ғайри ин сурат лозим меояд, ки то яке аз ду тарафи феъл ё тарк бидуни марҷаъ бар дигаре ручҳон пайдо кунад.[15.С.114]

Ҳамин тариқ, дар доираи таҳлилҳои ин баҳши кори таҳқиқотамон маънои адолатро ҳамчун пояи озодии инсон аз назари мутафаккирони машшай метавон дар чаҳорҷӯбаи зерин чамъбаст намуд: аввалан, нафси инсон мураккаб аз қувваҳои зиёд аст ва эътидол дар қувваҳои ӯ адолат ном дорад. Ҳеч як аз қувваҳо, майлҳо ва ғаризаҳо мутаноҳӣ нестанд ва низоми зиндагии фардӣ ва иҷтимоии шахс бояд ба гунае шакл бигирад, ки ҳамаи онҳоро ба сурати муътадил ба қор барад; сониян, олам бар асоси эътидол аст ва ҳар чиз дар чойгоҳи воқеии худ қарор гирифта, ҳаққи воқеии худро дарёфт намуда, вазифаи аслии ҳешро анҷом медиҳад; сеюм, низоми ҳастӣ арсаи камол (саодат)-и инсон аст ва камолу ҳамаи фазилатҳо танҳо аз эътидоли нафсонӣ ба вучуд меояд; чорум, адолат ба маънои таҳқиқ ёфтани истеъдод аст ва ҳар чиз метавонад, суратҳои гуногунро бипазирад (пазируфтани ин гуна суратҳо – аломати озодӣ аст) ва адл он аст, ки ба ҳар чизе сурате комилтар ато шавад ва ба шакли зеботар, устувортар ва муфидтар дарояд; панҷум, инсон бояд тамоми истеъдодҳои худро рушд диҳад ва ба камол расонад, то дар силсилаи маротиб ҳастӣ мақоми беҳтарро ишғол намояд. Фарқияти истеъдодҳои одамон танҳо масъулиятро мутафовит месозад ва кӯчактарин зиёне ба саҳми шаҳрвандони мадинаҳо дар тақсими хайроти умумӣ (амният, саломатӣ, дорой, иззату эҳтиром ва ғайра) намерасонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алӣ Асғар Ҳалабӣ. Фалосифаи иронӣ. – Техрон, 131. С. 344 (ба забони форсӣ). - 322 с.
2. Амид Зинҷонӣ. Мабонии андешаи сиёсии ислом. – Техрон, 1393 х. – 276 с.
3. Ал-Шайх ал-раис Абу Алӣ Ибн Сина. Китаб ал-сийаса. – Димишқ, 2006. – 322 с.
4. Ибн Сина. Илоҳиёт. – ал-Қаҳира, 1964. С. 441 (ба забони арабӣ).
5. Ибн Сина. Ал-Ишарат ва ал-танбиҳат. Ҷ. 4. – Техрон, 1404. С. 61 (ба забони арабӣ). – 568 с.
6. Муҳаққиқ Домод, Сайид Мустафо. Дин, фалсафа ва қонун.- Техрон, 1378. – 286 с.
7. Муҳаммад Боқир Хуросонӣ. Андешаи сиёсии Ибни Сино. <http://www.buali.ir/fa/article/577/ان‌ى‌س‌-ن‌ب‌ا‌-ى‌س‌ى‌س‌-ه‌ش‌ى‌د‌ن> Рӯзи ручӯъ: 12.09.2019
8. Насируддини Тӯсӣ. Ахлоқи Носирӣ. – Душанбе, 2009. – 388 с.
9. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Ин-т философии РАН. Т. 2. – М.: Мысль, 2010. - 637 с.
10. Новая философская энциклопедия. В. 4 т. Т. 3. - М.: Мысль, 2010. -654 с.

11. Платон. Сочинения в четырех томах. Т 3. Ч. 1. М.: Мысль, 1971. - 752 с.
12. Ризвон Сайид. Сиёсат ва ҷомеаи маданӣ назди Шайх Абу Алӣ Сино. – Бейрут, 1962. – 235 с.
13. Аль-Фараби, Абу Наср Мухаммед. Социально-этические трактаты. Пер. с араб. - Алма-Ата, 1973. – 398 с.
14. Аль-Фараби, Абу Наср Мухаммад. Философские трактаты. – Алма-Ата, 1972. – 430 с.
15. Қурбоншоев И., Зикирзода Ҳ. Масълаи ҷабр ва ихтиёр дар таълимоти машшоияи шарқӣ. Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 113-118.
16. Endress G. “The New and Improved Platonic Theology. Proclus Arabus and Arabic Islamic Philosophy,” in Proclus et la Théologie Platonicienne / Paris: Leuven University Press / Les Belles Lettres, 2000), 559 p.
17. Khadduri M. (1984). The Islamic Conception of Justice. Baltimore: John Hopkins Univ Press, -256 p.
18. Shariff, M.M. (1963). A History of Muslim Philosophy, - 787 p.

МАСЪАЛАИ АДОЛАТ ҲАМЧУН ПОЯИ КОНСЕПСИЯИ ОЗОДӢ ВА ФАРМОНБАРДОРӢ (ИТОАТ)-И ШАҲС ДАР ТАЪЛИМОТИ МАШШОИЁНИ ШАРҚӢ

Дар мақола масъалаи адолат яке аз принципҳои асосии ҷаҳонбинии фалсафии исломӣ ва пояи консепсияи озодӣ ва фармонбардорӣ (итоат)-и шаҳс баррасӣ ва таҳлил меёбад. Дар он аз тариқи таҳқиқи усули герменевтикӣ ва фалсафии адолат, сарчашмаи назарияи он дар таълимоти машшоиёни шарқӣ ҳамчун ҷанбаи методологияи масъала ва таҳлили консепсияи адолат дар таълимоти ал-Киндӣ, ал-Фаробӣ, Ибни Сино ва Насируддини Тӯсӣ ба исбот мерасад, ки дар тафсири ин мавзӯ онҳо аз маърифати метафизикии адолат то ба ҷанбаи иҷтимоии он дар мисоли мадинаи фозила ибрози назар намудаанд. Дар мувоҷиҳаҳои онҳо дар бораи масъалаи моҳият ва табиати адолат, аз як тараф, ва аз тарафи дигар - иродаю қобилияти инсон барои дарк кардани он, ки оё имкони дар рӯйи замин амалӣ кардани онро дорад, тамоми истеъдодҳои рушд дода, ба камол расонида метавонад, то ки дар силсилаи маротиб ҷастӣ мақоми беҳтарро ишғол намояд

Калидвожаҳо: адолат озодӣ, озодӣ, фармонбардорӣ, машшоияи шарқӣ, қонун, фазилат, герменевтика, мадинаи фозила, камали нафс, қувваи инсон, файласуфон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зикирзода Ҳобил – номзоди илмҳои фалсафа, доденти кафедраи фалсафа ва фарҳангшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. e-mail: Hobiljon1981@mail.ru

ВОПРОС СПРАВЕДЛИВОСТИ КАК ОСНОВЫ КОНЦЕПЦИИ СВОБОДЫ И ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА В УЧЕНИИ ВОСТОЧНЫХ ПЕРИПАТЕТИКОВ

В статье рассматривается и анализируется проблема справедливости – одного из основных принципов исламского философского мировоззрения и основы концепции свободы и послушания. В ней путем исследования герменевтического и философского метода правосудия, источников его теории в учении восточных перипатетиков как методологического аспекта проблемы, а также анализа понятия справедливости в учении аль-Кинди, аль-Фараби, Ибн Сины и Насируддина Туси, доказано, что в трактовке данной темы они переходят от метафизического познания справедливости к ее социальному аспекту на примере добродетельного города. В их рассуждениях о сущности и природе справедливости, с одной стороны, а с другой - воля и способность человека понять, есть ли у него возможность реализовать ее на земле, развивать и совершенствовать все свои таланты, чтобы занять лучшее положение в порядке существования.

Ключевые слова: справедливость, свобода, свобода, послушание, восточная мудрость, закон, добродетель, герменевтика, добродетельный город, совершенство души, человеческая

сила, философи.

Сведения об авторе: Зикирзода Хобил - кандидат философских наук, доцент кафедры философии и культурологии Таджикского педагогического университета им. С.Айни.
E-mail: Hobiljon1981@mail.ru

THE ISSUE OF JUSTICE AS THE BASIS OF THE CONCEPT OF FREEDOM AND HUMAN CONDUCT (CONDUCT) IN THE TEACHING OF THE EASTERN PERIPATHETICS

The article examines and analyzes the problem of justice - one of the basic principles of the Islamic philosophical worldview and the basis of the concept of freedom and obedience. In it, by studying the hermeneutic and philosophical method of justice, the sources of its theory in the teachings of the Eastern Peripatetics as a methodological aspect of the problem, as well as analyzing the concept of justice in the teachings of al-Kindi, al-Farabi, Ibn Sina and Nasiruddin Tusi, it is proved that in the interpretation of this topic they move from the metaphysical knowledge of justice to its social aspect using the example of a virtuous city. In their discussions about the essence and nature of justice, on the one hand, and on the other, the will and ability of a person to understand whether he has the opportunity to realize it on earth, to develop and improve all his talents in order to take a better position in the order of existence.

Key words: justice, freedom, liberty, obedience, Eastern wisdom, law, virtue, hermeneutics, virtuous city, perfection of the soul, human strength, philosophers.

About the author: Zikirzoda Khobil - Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Cultural Studies of the Tajik Pedagogical University named S. Aini. E-mail: Hobiljon1981@mail.ru

УДК 316.772.4

ҶАЗОИ ИНТЕРНЕТИ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУОШИРАТИ БАЙНИФАРҲАНГИ ДАР ТАМАДДУНИ ИТТИЛООТИИ АСРИ XXI

Кобилов М.З., Карамшоева Г.Қ.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода,
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Дар охири асри ХХ - ибтидои асри ХХІ. Раванди фаъоли информатизатсия қариб ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон ворид шудааст. Дар баробари ин метавон дар бораи раванди компютеризатсия ҳаёти инсонӣ дар ибтидои асри 21 сухан гуфт. Компютер ба як дастгоҳи универсалӣ табдил ёфтааст, ки метавонад на танҳо ҳамчун асбоби касбӣ дар касбҳои гуногун (олим, муҳандис, соҳибкор, ҳуқуқшинос, духтур ва ғайра) хизмат кунад, балки ҳамчун асбоби омӯзишӣ, муоширати ҳамарӯза ва инчунин барои мақсадҳои фароғатӣ истифода шавад. Воқеияти тадриҷии технологияҳои инноватсионӣ, баҳусус шабакаи ҷаҳонии Интернет ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон – таҳсил, кор, фароғат, муносибат, ки боиси ташаккули мафҳуми «хузури иҷтимоӣ» мегардад, ки «воқеияти» муоширатии инсонро чен мекунад. [2,46].

Дар замони ҷомеаи иттилоотӣ ҳаёти инсон пур аз неъматҳои гуногун аст, ки ҳадафи асосии онҳо то ҳади имкон сабук намудани меҳнати ва заҳмати инсон аст ва инак – Интернет ин сабуккунандаи аввалиндараҷаи мо дар таҳсил, навиштан, муошират фароғат ва ғайра мебошад.

Дар робита ба афзоиши мунтазами истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, дар бораи раванди маҷозикунони фаъолияти инсон, ки боиси бегона шудани инсон аз ҳаёти воқеӣ мегардад ва ҳатто пурра иваз кардани ашъи воқеӣ бо ашъи виртуалӣ оварда расонад,

комилан оқилона аст. тасвирҳо. «Киберфазо як деҳаи глобалӣ, доираи ҳамкориҳои корбарон аз фазои фарҳангии гуногун аст» [2,713].

Бо вучуди ин, Интернет, ки нисбатан ба наздикӣ пайдо шуда буд, бо афзоиши аудиторияш ба яке аз падидаҳои динамиктарини ҷомеаи муосир табдил ёфт. Аммо ҳарчанд ихтирои интернет боиси афзоиши раванди ҷаҳонишавии ҷомеа шудааст, бояд дар хотир дошт, ки воқеияти виртуалии электронӣ ба бегона шудани фард аз ҷомеаи иҷтимоӣ дар ҷаҳони воқеӣ мусоидат мекунад.

Ба ақидаи А.Дюран ва И.Шеперд, “Ду омили асосӣ имрӯз ба ҷомеа таъсир мерасонад, ки боиси омехташавӣ ва гибридазатсияи меъёрҳои муошират мегардад: инҳо ҷараёни муҳочират ва муоширати интернетӣ мебошанд” [5,147].

“То нимаи соли 2008 шумораи корбароне, ки мунтазам аз Интернет истифода мебаранд, тақрибан 1,4 миллиард нафарро ташкил дод (тақрибан чоряки аҳолии ҷаҳон), ки асосан ба ҷорӣ намудани стандарти рамзгузори Юникод вобаста буд” [4,20].

Ҳоло интернет на танҳо тавассути шабакаҳои компютерӣ, балки тавассути моҳвораҳои алоқа, радиосигнал, телевизиони ноқилӣ, телефон, алоқаи мобилӣ, хатҳои махсуси наҳи оптикӣ ва симҳои барқ низ дастрас аст. Шабакаи умумиҷаҳонӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти кишварҳои пешрафта ва мутарраққӣ шудааст.

“Ҷомеаи Интернетӣ” ҷаҳорҷӯбаи ташкилиро барои гурӯҳҳои гуногуни тадқиқотӣ ва машваратӣ, ки дар рушди Интернет саҳмгузор мебошанд, фароҳам меорад.

Баҳсҳо дар бораи Интернет ҳамчун дастоварди инсонӣ ва ҷиҳатҳои зараррасону ғайриғайришароҳи доимандор ва актуалӣ мебошанд. Дар ҳоли имрӯза интернетро ҳатто ҳамчун навъи навъи ғайриғайришароҳи бештар арзёби менамоянд. Миқёси пешравии технологӣ, имкониятҳои феноменалии дорои хусусияти амалӣ ва дар натиҷа, дар ҳама ҷо паҳншавӣ ва мавҷудияти он ба мо имкон медиҳад, ки олами маҷозии интернетиро яке аз омилҳои муайянкунандаи фарҳанги ҳазорсолаи нав арзёбӣ намоем.

“На санъати волои инсонӣ ва на илми дақиқ фазои интернетро ҳамчун ҷои мавҷудияти доимашон интиҳоб накардаанд. Ҷойи лаззат аз эҳсосотро, - қонён кардани ташнагии иттилоотӣ ва ниёз ба тамошбин гирифтааст; ҷойи тадқиқоти фундаменталиро — сциентизм гирифтааст. Интернет падидаи фарҳанги оммавӣ мебошад” [Зубрили, Александрова, 2002, 133].

Яке аз паёмҳои рушди интернет пайдоиши муоширати маҷозӣ аст, ки аъзоёнаш дар асоси истифодаи лаҳҷаҳои махсус, меъёрҳои муошират, мубодилаи арзишҳо ва идеалҳои муштарақ ҳисси хувияти коллективӣ доранд. Муоширати маҷозӣ чист? “Ин муошират дар муҳити маҷозӣ бо ёрии як навъ мувоҳисае, ки дар шабакаҳои компютерӣ ташаккул меёбад, меъёрҳо, мамнӯъиятҳо ва фазои эҳсосии худро дорад. Алоқа асосан матнӣ буда, аз паёмҳои ирсолшуда иборат аст. Мафҳуми нав ба вучуд омадааст вобаста ба одоби интернетӣ ки – “нетикет” (одоби интернетӣ) номида мешавад.” [7,592].

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки интернет ба рушди раванди табодули рамзӣ мусоидат мекунад, ки дар он худфаҳмии инфиродии шахсон тавассути маводи рамзӣ аз сарчашмаҳои гуногун манша мегард. Бояд тазакур дод, ки дар муоширати байнифарҳангӣ интернет ҳам нақши эътидолсозандаи фарҳангиро (тавассути одоби шабакавӣ, нетикет) мебозад ва фарқияти фарҳангиро ошкор мекунад [11,353].

Имрӯз вазифаи асосии интернет, ки бо иттилоот алоқаманд аст, вазифаи пешбарандаро бозмедорад ва ин нақшро вазифаи муошират бар дӯш мегирад. Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки муошират дар интернет дар шароити муоширати оммавӣ сурат мегирад ва аз ин рӯ, дар муқоиса бо муоширати мустақими анъанавӣ дар ҳаёт хусусиятҳои худро дорад.

Интернет ба як воситаи на танҳо муоширати оммавӣ, балки глобалӣ табдил ёфта, аз марзҳои миллӣ фаротар қадам гузошта, захираҳои иттилоотии ҷаҳонро дар як низоми

ягона муттаҳид месозад.

Дар солҳои охир муоширати виртуалӣ торафт бештар ҷойи муоширати воқеиро гирифта, соҳаи нави ҳамкориҳои иттилоотиро ташкил медиҳад ва боиси пайдоиши навъҳои нави муносибатҳо мегардад.

Омӯзиши муоширати виртуалӣ аз доираи таваҷҷуҳи равоншиносон – муҳаққиқони интернет боқӣ намондааст, ҳарчанд дар маҷмӯъ ин асарҳо хеле каманд ва аксари онҳо ба пажӯҳишгарони ғарбӣ тааллуқ доранд.

Муошират бо истифода аз технологияҳои интернетӣ алоқаи интернетӣ номида мешавад. Муоширати интернетӣ чунин усулҳои иртиботест, ки дар он маълумот тавассути каналҳои интернетӣ бо истифода аз протоколҳои стандартӣ барои мубодила ва пешниҳоди иттилоот интиқол дода мешавад.

“Намудҳои асосии зерини муошират дар интернет ҷудо карда мешаванд:

- 1) муоширати дар низомии вақти воқеӣ (ба истилоҳ «чат»);
- 2) муошират, ки дар он паёмҳои ҳақиқӣ ва навиштаҷот ба шахси муайян баъдтар меоянд: (постҳои электронӣ); бо одамони зиёд — иштирокчиёни телеконференция” [8,37].

Муошират тавассути интернет тавре ба роҳ монда шудааст, ки истеҳсолкунандаи касбии иттилоот дар як тараф амал мекунад ва дар тарафи дигар ҳамеша субъекти оммавӣ - маҷмӯи корбарони номаълум боқӣ мемонад, ки шумораи онҳо пешакӣ муайян карда нашудааст. Ҳатто тарафи истеҳсолкунандаи иттилоот аксар вақт кушиши махфӣ буданро пеша менамояд – чунин аст, табиати ин муҳити ин фазои иттилоотӣ. Тааҷҷубовар нест, ки дар интернет маълумоти зиёде мавҷуд аст, ки манбаи пайдоиши онҳо дақиқ нест.

Технологияи интернетӣ ба муошират характери фаромарзи мебахшад. Муошират ба маҳалли ҷойгиршавии онҳое, ки муошират мекунад, қатъ намешавад. Дар ин замина Интернет метавонад вазифаи иҷтимоӣ ва созандаро иҷро кунад, яъне ҷамоатҳои навро бо заминаи ягонаи иттилоотӣ ва заминаи умумии арзишӣ-меъёрӣ ташкил намояд. Самти умумии инкишофи воситаҳои паҳнкундаи ахбор аз он иборат аст, ки ба ҷои табақабандии амудӣ, бо бартарияти яке аз субъектҳои алоқа тартиби бисёртабақавӣ (уфукӣ, баробар) муқаррар карда шудааст. Яъне гузариш аз модели яктарафа ба модели дутарафа ва бисёртарафа ба амал меояд.

Дар шароити муоширати интернетӣ шунавандагон метавонанд дар истеҳсол ва табодули иттилоот, аз ҷумла байни худ иштирок кунанд. Ва агар бихоҳанд қабули паёмҳоро қатъ кунанд.

Алоқаи интернетӣ, ки дар онҳо субъектҳои ду тарафи муошират намояндагӣ мекунад, қобилияти фиристодан ва қабули паёмро доранд, яъне мутақобилаи нақшҳои онҳо вучуд дорад, Г.Лассуэл пешниҳод карааст, ки ин намуди муошират дутарафа номида шавад [6,79].

Тибқи бозёфтҳои С. Морис, алоқаи интернетӣ ба ҷаҳор категорияи гуногун тақсим мешавад:

- 1) алоқаи ду тарафи ғайрисинхронӣ (постҳои электронӣ);
- 2) алоқаи ғайрисинхронии бисёртарафа (масалан, Usenet: бюллетенҳо, феҳристҳои ирсолкунӣ, ки барои ворид кардани барномае, ки дар он паёмҳо ба мавзӯҳои муайян алоқаманданд, розигӣ ба феҳристҳои почта ё парол лозим аст);
- 3) муоширати синхронӣ «як ба як», «як ба якчанд», «якчанд бо якчанд» дар атрофи як мавзӯи мушаххас сохта мешаванд, масалан, бозиҳои нақшбозӣ, чатҳо;
- 4) алоқаи ғайрисинхронӣ, ки одатан корбар кӯшиш мекунад, ки сайтро барои гирифтани маълумоти муайян пайдо кунад; дар ин ҷо муоширати «бисёру як», «як бар як», «як бо бисёр» (сайтҳо, гороскопҳо) пайдо кардан мумкин аст [9,42].

Тибқи асари Г.А.Воробёв “Муҳити маҷозии байнифарҳангӣ дар ҳолати метавон

сабабҳои рӯ овардан ба алоқаи интернетиро ҳамчун воситаи муошират муайян кард, ки:

1) қаноатмандии нокифоя бо муошират дар тамосҳои воқеӣ.

2) имкони амалӣ намудани хислатҳои шахсият, иҷрои нақшҳо, рӯнамо эҳсосоте, ки бо ин ё он сабаб дар ҳаёти воқеӣ имконнопазир аст.” [2, 27].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки муоширати интернетӣ яке аз намудҳои маъмултарин ва васеъ истифодашавандаи муоширати умумичаҳонӣ мебошад, ки на танҳо вазифаҳои иттилоотии муштарақ, фаъолияти маърифатӣ ва муоширатиро иҷро мекунад, балки ба таври васеъ ҳамчун интиқолдиҳандаи ахлоқи муосир, арзишҳо, роҳҳои гуногун ва намудҳои муошират низ баромад мекунад.

Эҳтимол меравад, ки андешаҳои иширокчиён дар форумҳо самимона садо медиҳанд ва аз ин рӯ, дараҷаи эҳтимол ба онҳо баланд аст. Албатта, манфиатдорони ҳама воситаҳо наметавонанд аз форумҳо канорагирӣ кунанд. Воситаҳо барои таъсиргузори ба афкори одамон дар форумҳо имрӯз ҳам барои тичорат ва ҳам сиёсатмадорон заруанд. Се роҳи ворид шудани корбар ба форум вучуд дорад - вуруди нақшавӣ, вуруди фавкуллода ва «режими интизорӣ».

Вуруди нақшавӣ - Воридшавӣ ба форум ба нақша гирифта шудааст. Он дар фазои ором, бо омодагии пешакӣ гузаронида мешавад. Одатан, воридшавии нақшавӣ ба форум дар ҳолатҳои сурат мегирад, ки корхона нияти ворид шудан ба минтақаҳои нави тичорат ё ҳудудҳои фазоии навро дорад.

Воридшавии фавкуллода ба форум. Даромади фавкуллода ба форум қариб ҳамеша воқуниш ба рӯйдодҳои аллакай рухдода аст, одатан барои мо манфӣ ва ё барои рақиб мусбат. Бо вуруди фавкуллода ба форум, барои омодагӣ амалан вақт нест. Воридшавӣ ба муқовимат ба ангезандаҳо бо назардошти ҳадди ақали ҳамроҳсозии қудратҳо дар форум сурат мегирад.

«Ҳолати интизорӣ» дар форум. «Ҳолати интизорӣ» як навъ шабеҳи камин гирифтани нисбати душмани эҳтимолӣ мебошад. Он вақте истифода мешавад, ки мо наметавонем, ки ин захира ба мо дар як моҳ, пас аз як сол ё кай вақти дигар лозим мешавад. Аммо мо метавонем, ки ин захира эҳтимолан ҳамчун як унсурӣ ёрирасон дар сохтани нақшаи мувофиқ барои пур кардани маълумоти зарурӣ ё мутахҳам кардани ягон кас лозим аст.

Ҳуди фазои маҷозӣ, ки яке аз минтақаҳои он ба истилоҳ блогосфера мебошад, торафт бештар ба мавзӯи омӯзиши забоншиносон, равшаншиносон ва мутахассисони фарҳанги оммавии муосир табдил меёбад. Аз ин рӯ, мо дақиқан гуфтан метавонем, ки блогосфера дорои хосиятҳои фазои маҷозӣ мебошад.

Моҳияти нигоҳ доштани рӯзномаи шабака танҳо бо гузоштани қайдҳо дар он маҳдуд намешавад. Чаҳонӣ фаъолияти эҳтимолии агентҳои шабакавӣ шохаҳои зиёд дорад. Тартиби интизорӣ, шарҳ додан, аз ҷумла ё хориҷ кардани корбарони дигар ҳамчун дӯстон, хонандагон, истифода бурдани воситаҳои аёнӣ, кор дар тарҳрезии рӯзнома, иштирок дар ҳаёти ҷомеаҳои интернетӣ ва ғайа, ки нигоҳ доштани рӯзномаи онлайн ва амал кардан дар онро дорад. Амалӣҳои номбаршуда сохтори ҳаёти пурраи шахсияти шабакавиро дар дохили блог ташкил медиҳанд. Технологияи блогерӣ як миёнарави эҳтимолӣ мебошад, ки ба навиштани текстҳои муаллифӣ ва табодули эҳсосот ва андешаҳо тавассути интернет ва платформаҳои интернетӣ мусоидат мекунад [3,212].

Дар баробари ин, блогҳо аҳамияти касбӣ низ доранд: ҳамин тавр, “истифодаи блогҳои педагогӣ дар муоширати касбӣ бо мақсади рӯҳбаланд намудани хонандагон ва баланд бардоштани эҳтимоли онҳо ба доираи муоширати байнифарҳангӣ дар машғулиятҳои дарсӣ ва беруназсинфӣ инкишоф меёбад” [7, 132].

Мувофиқи китоби А.В.Попова “Блогҳо- соҳаи нави таъсиррасонӣ”, қисми зиёди блогҳо, тақрибан 80% -ро рӯзномаҳои ба истилоҳ онлайн мундариҷаи шахсӣ ташкил

медиханд. Маънои ин гуна рӯзномаҳо дар бораи ҳаёти худ навиштан ва расонаӣ кардан аст.

Дар асари Ларри Вебер «Маркетинги муассир дар интернет» гуфта мешавад, ки вақтҳои охир шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ, ки ба хидматрасонӣ барои барқарор кардани робита байни корбарон вобаста шудаанд, хеле маъмул гаштаанд. Дар чунин сайтҳо корбар саҳифаи шахсии худро дорад, рӯйхати «дӯстон» (ҳам ҳамсӯҳбатони воқеӣ ва ҳам дар дохили шабака) дорад, ӯ метавонад маълумоти шахсиро дар бораи худ ҷойгир кунад, акс гузорад, маводҳои гуруҳро бинад ва шунавад, ба гуруҳ ҳамроҳ шавад ё гуруҳи худро ташкил кунад, дар муҳокимаҳо оид ба баъзе мавзӯҳо иштирок кунед ва рӯзнома барад. Ин гуна сайтҳои фароғатӣ ва муоширатӣ рӯз то рӯз маъмултар мешаванд. Аз як тараф, инҳо сайтҳои шиносӣ ё чатҳо нестанд, ки дар онҳо ҷо тавачҷӯх ба тамосҳо ва муоширати нав равона шудааст. Аз тарафи дигар, дар инҳо назар ба порталҳои фароғатӣ бештар шароит муҳаё намудааст. Одатан, ҳамаи ин гуна сайтҳо ба се бахш тақсим кардан мумкин аст.

1. Бахши якум аз сайтҳо иборат аст, ки барои нигоҳ доштани алоқа бо одамони аллақай шинос (Viber, Imo, Facebook, V Kontakte, Odnoklassniki, ва ғайра) бахшида шудаанд.

2. Бахши дуюм аз сайтҳо иборат аст, ки қобилияти эҷоди саҳифаи шахсии худро дар интернет, ки дар бораи соҳиби он - дар бораи шахсият, ҳаёт ва манфиатҳои ӯ нақл мекунад («Мой мир», «Привет!», «Rambler-Planet» ва ғайра)..).

3. Ба гуруҳи сеюм сайтҳо дохил мешаванд, ки хусусияти фарқкунандаи онҳо дар он аст, ки онҳо аз рӯйи нақшаҳои қаблан навишташуда сохта шудаанд. Истифодабарандагон дар олами маҷозӣ «зиндагӣ» мекунад: тамоми амалҳои онҳо хусусияти бозингарӣ доранд («ҷазираи Чаманго», «Хона» ва ғ.) [10, 85].

Пайдоиши почтаи электрониро метавон аз соли 1965 мушоҳида кард. Рушди умумии почтаи электронӣ тавассути рушди ҳамкориҳои маҳаллии корбарон дар системаҳои бисёркорбарӣ сурат гирифт. Истифодабарандагон метавонанд бо истифода аз барномаи MOTHER дар дохили як фрейм (компютери калон) ба якдигар паём фиристанд. Қадами навбатӣ имкони интиқоли паём ба корбар дар мошини дигар буд - ин тавассути муайян кардани номи мошин ва номи корбар дар мошин анҷом дода шуд. Қадами сеюм дар рушди почтаи электронӣ бо пайдоиши фиристодани мактубҳо тавассути компютери сеюм ба амал омад. Дар ин ҳолат, суроғаи корбар як масир ба корбар тавассути якчанд мошинҳои фосилавӣ дохил карда мешавад. Аммо, мутаассифона, камбудии ин адрескунӣ дар он буд, ки ирсолкунанда (ё маъмури мошине, ки ирсолкунанда дар он кор мекард) бояд роҳи дақиқи мошини қабулкунандаро донад. Аммо ин ба рушди ин навъи адресат монеъ нашуд [10, 122].

Почтаи электронӣ (аз забони англисӣ email, e-mail, e-mail) технология ва хидматҳои мебошад, ки барои ирсол ва қабули паёмҳои электронӣ (бо номи «номаҳо» ё «почтаи электронӣ») тавассути шабакаи компютери тақсимшуда (аз ҷумла глобалӣ) пешкаш мекунад. Вазифаи почтаи электронӣ чист? Бо ёрии он мактуби матнӣ, ки бо сарлавҳаи стандартӣ (лифофа) мучаҳҳаз шудааст, ба суроғаи муқарраршуда оварда мешавад, ки ҷойгиршавии мошин ва номи адресатро муайян мекунад ва дар файле ҷойгир карда мешавад, ки куттии почта номида мешавад, бинобар ин ки мурочиаткунанда онро дастрас карда, дар вақти мувофиқ хонда тавонад. Дар баробари ин, дар байни барномаҳои почта дар мошинаҳои гуногун дар бораи ҷи гуна навиштани суроға созиш мавҷуд аст, то ҳама онро фаҳманд.

Илова бар ин, почтаи электронӣ воситаи хуби муоширати байни одамон мебошад. Бо итминон метавон гуфт, ки почтаи электронӣ дар ҳама шаклаш ояндаи бузург дорад ва он

пайваста таҳаввул ва такмил меёбад, то истифодаи онро осонтар кунад.

Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ, алоқаи бештари ҷаҳонӣ имконпазир гардид. Дар мавриди навҳои муошират бошад, дар ин ҷо метавон хулоса кард, ки алоқаи электронӣ ҷойи навҳои муқаррарии «воқеӣ»-и муоширатро гирифтааст. Ин асри 21 аст, ки маънои онро дорад, ки соҳаҳои технологӣ аллакай намудҳои бештари муоширати виртуалиро ҷорӣ кардаанд.

Ҷамин тариқ интернет шакли васеъ истифодашавандаи муоширати электронӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки интернет як анбори умумичаҳонӣ аст, ки маълумоти зиёдеро ба осонӣ ёфтан мумкин аст. Ҳоло интернет ҳама чизро иваз кардааст: телевизион, мусиқӣ, китобҳо, ахбор ва ғайра. Аммо муҳимтар аз ҳама, ӯ муоширати «воқеиро» бо «маҷозӣ» иваз кард. Ва дар айни замон, одамон бештар аз воқеият бо истифода аз алоқаҳои гуногуни интернетӣ муошират карданро афзалтар медонанд. Ғайр аз он, ҳар як намуди муоширати виртуалӣ (форумҳо, блогҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, почтаи электронӣ, чатҳо) сол аз сол инкишоф меёбанд ва барои муошират дар Интернет имкониятҳои бештар пайдо мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Алексеев Э.Р. Электронная почта от А до Я. Пресс-ВКТ; 2008. -192 с.
2. Буторина Е.Р. Интернет как языковое явление // МИР СМИ –XXI; 1998. № 1. -С. 132-133.
3. Вебер Л. Целевой маркетинг в интернете. М.,2010. -320 с.
4. Войскунский А.В. Интернет метафоры // Философские опросы; 2001. № 11.-С. 64-79.
5. Войскунский А.Е., Смыслова О.В. Хакерская деятельность. Вопросы психологии; 2003. № 4. -С. 35-43.
6. Воробёв Г.А. Виртуальное межкультурное пространство // Высшее образования в России; 2007. № 9. -С. 98-101.
7. Жичкина А.Е. Социально-психологические аспекты интернет общения. М.: Дашков и Ко; 2004. -С. 117 с.
8. Зубрилин А.А., Александрова Р.И. Миграция в интернете // Мард; 2002. № 4. -С. 131-137.
9. Кондратьев Г. Г. Интернет общения. Санкт-Петербург: Питер; 2005. -137 с.
10. Назаров М.М. Сохтор ва вазифаҳои коммуникатсия дар ҷомеа // Муоширати оммавӣ дар ҷаҳони муосир: методологияи таҳлил ва амалияи тадқиқотӣ. М., 1999.-С. 131-138.

ҶАЗОИ ИНТЕРНЕТИ ҶАМЧУН ВОСИТАИ МУОШИРАТИ БАЙНИФАРҶАНГИ ДАР ТАМАДДУНИ ИТТИЛООТИИ АСРИ XXI

Мақола ба масъалаҳои низоми ҷаҳони интернет ҷамчун як намуди муоширати электронӣ, алоқаи интернетӣ, вазифаҳо, хусусиятҳо ва намудҳои он дар ҷомеаи муосир, ки шаклҳои нави муқола ва муоширатро дар ҷомеа ҷорӣ менамоянд, баҳшида шудааст. Дар мақолаи мазкур усулҳои муоширати интернетӣ ва хусусиятҳои забони он баррасӣ ва таҳқиқ шудаанд. Муаллифон бар ин назар астанд, ки муоширати электронӣ дар асри 21 аз рӯи модели шабакавӣ рушд мекунанд, ки бо ҷанбаҳои синергетикӣ, диалогӣ ва коммуникативӣ хос аст, ки бартариҳои асосии он ошкорбаёнӣ ба муқола ва имкони худидоракунии мебошад.

Интернет, ки нисбатан ба ихтирооти нави ҷомеаи инсонӣ аст, бо афзоиши шумораи муошираткунандагон ва муҳлисони худ ба яке аз падидаҳои таррақикардатарини ҷомеаи муосир табдил ёфтааст. Аммо ҳарчанд ихтирои интернет боиси афзоиши раванди ҷаҳонишавии ҷомеа шудааст, бояд дар хотир дошт, ки ҷаҳони маҷозии электронӣ ба бегона шудани фард аз ҷомеаи иҷтимоӣ ва ҷаҳони воқеӣ оварда мерасонад. Ҳоло интернет на танҳо тавассути шабакаҳои

компютерӣ, балки тавассути моҳвораҳои алоқа, радиосигнал, телевизиони ноқилӣ, телефон, алоқаи мобилӣ, хатҳои махсуси нахи оптикӣ ва симҳои барқ низ дастрас аст.

Яке аз паёмадҳои рушди интернет пайдоиши муоширати маҷозӣ аст, ки аъзоёнаш дар асоси истифодаи забони махсус, меъёрҳои муошират, мубодилаи арзишҳо ва идеалҳои муштарак ҳисси якҷоягии коллективиро доранд, дорои манфиатҳои умумии мебошанд ва кушиши доранд, ки вобаста ба истифодаи Интернет ин манфиатхоро муҳофизат намоянд.

Калидвожаҳо: Интернет, алоқаи интернетӣ, форум, блог, почтаи электронӣ, чатҳои маҷозӣ, муоширати байнифарҳангӣ, Юникод.

Маълумот дар бораи муаллифон: Қобилов Муҳаббатшо Замирович, Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, Доктори PhD дар самти муносибатҳои байналхалқӣ, дотсенти кафедраи таърих ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Нишонӣ: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6. Тел. 933011513; почтаи электронӣ: shohyon@mail.ru; Карамшоева Гулҷехра Қадамшоевна – омӯзгори калони кафедраи таърих ва ҳуқуқи ДДХ ба номи М. Назаршоев. 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хорог, к. Ленин 50. Тел.: 935032474; E-mail: guliiia0111@inbox.ru

ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВО КАК СРЕДСТВО МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ XXI ВЕКА

Статья посвящена вопросам глобальной системы интернета как вида электронной коммуникации, интернет-общения, ее функций, особенностей и видов в современном обществе, которые внедряют в общество новые формы диалога и общения. В данной статье обсуждаются и исследуются способы интернет-коммуникации и ее лингвистические особенности. Авторы считают, что электронная коммуникация в 21 веке развивается по сетевой модели, для которой характерны синергетический, диалогический и коммуникативный аспекты, главным преимуществом которых является открытость к диалогу и возможность самоуправления.

Интернет, являющийся относительно новым изобретением человеческого общества, с увеличением числа коммуникаторов и его поклонников стал одним из наиболее развитых явлений современного общества. Однако, хотя изобретение Интернета привело к усилению процесса глобализации общества, следует помнить, что электронный виртуальный мир ведет к отчуждению личности от социального общества и реального мира. Интернет теперь доступен не только через компьютерные сети, но и через спутники связи, радиосигналы, кабельное телевидение, телефон, сотовую связь, специальные оптоволоконные линии, линии электропередач.

Одним из следствий развития Интернета является появление виртуального общения, участники которого на основе использования особого языка, норм общения, обмена ценностями и общими идеалами имеют чувство коллективного единения, имеют общие интересы и попытаются защитить эти интересы на основе использования Интернета.

Ключевые слова: Интернет, интернет-общение, форум, блог, электронная почта, виртуальные чаты, межкультурное общение, Unicode.

Сведения об авторах: Қобилов Муҳаббатшо Замирович, Международнӣ университет иностранних языков Таджикистана имени Сотима Улугзода, доктор PhD по направлению международных отношений, доцент кафедры истории и межкультурной коммуникации. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Муҳаммадиева 17/6. Тел.: 933011513; (+992 37) 232 50 00; E-mail: shohyon@mail.ru; Карамшоева Гулҷехра Қадамшоевна - старший преподаватель кафедры истории и права Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. 734000, Республика Таджикистан, ш. Хорог, к. Ленина 50. Тел.: 935032474; Электронная почта: guliiia0111@inbox.ru

THE INTERNET-AREA AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE INFORMATION CIVILIZATION OF THE XXI CENTURY

The article is devoted to issues of the global Internet system as a type of electronic communication, Internet communication, its functions, features and types in modern society, which introduce

new forms of dialogue and communication in society. In this article, Internet communication methods and its linguistic features are discussed and researched. The authors believe that electronic communication in the 21st century develops according to the network model, which is characterized by synergistic, dialogic and communicative aspects, the main advantage of which is openness to dialogue and the possibility of self-management.

The Internet, which is a relatively new invention of human society, has become one of the most developed phenomena of modern society with the increase in the number of communicators and its fans. However, the invention of the Internet has led to an increase in the process of globalization of society, it should be remembered that the electronic virtual world leads to the alienation of the individual from social society and the real world. The Internet is now available not only through computer networks, but also through communication satellites, radio signals, cable television, telephone, cellular communication, special fiber optic lines, and power lines.

One of the consequences of the development of the Internet is the emergence of virtual communication, whose members, based on the use of a special language, norms of communication, exchange of values and common ideals, have a sense of collective togetherness, have common interests and try to protect these interests based on the use of the Internet.

Keywords: *Internet, Internet communication, forum, blog, e-mail, virtual chats, intercultural communication, Unicode.*

Information about the authors: Qobilov Muhabbatsho Zamirovich, International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulughzoda, PhD in international relations, associate professor of the department of history and intercultural communication. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Tajikistan. Phone: 935772037; e-mail: shohyon@mail.ru; Karamshoeva Gulchehra Kadamshoevna - senior teacher at the department of history and law of Khorog State University named after M. Nazarshoev. 734000, Republic of Tajikistan, Khorog city, Lenin street 50. Tel.: 935032474; E-mail: guliiiia0111@inbox.ru

ТДУ: 1/17 (575.3)

МУШКИЛОТИ АСОСИИ АХЛОҚ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Қиматшоев Ш.Л.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хусусиятҳои мушкилиҳои ахлоқии муосир, пеш аз ҳама, аз тағйироти бузурге, ки дар самтҳои арзишҳои мардуми кишварҳои пешрафта ба амал омадаанд, ба вучуд меоянд. Раванди ҷаҳонишавӣ дар қатори ҷанбаҳои мусбӣ, ҷиҳатҳои манфии камрангшавии арзишҳои фарҳангии миллӣ, костагии ахлоқро ба миён меорад. Ҳамчун аҳолии ҷаҳон, мо низ бо мушкилот ва нигарониҳо дар робита ба тағйирёбии иқлим, саломатии ҷамъиятӣ, вазъияти нугувори экологӣ, ҷангу таҳдидҳои геополитикӣ, хавфу хатари бемориҳои сироятӣ, муҳочирату терроризм ва ғайра рӯ ба рӯ мешавем. Аз ин ҷиҳат зарур аст, ки дар бораи ин масъалаҳо диққати ҷамъатарафа ва тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоем ва роҳҳои ҳаллу фасли онҳоро тавассути таҳлили баррасӣ ва омӯзиши илмӣ пайдо намоем.

Дар асри ХХ ғояи кадрӣ қимати шахс, шахсият, ҳуқуқи имкониятҳои ӯ ҳамаро фарогиранда шуда, худмуайянқунӣ ҷамъиятиро коллективиро, ки пеш ба аксари халқҳо хос буд, ба таври назаррас танг кард. Афзоиш ва пошхӯрии як қатор давлатҳои тоталитарӣ, ки идеологияи коллективизмро бо оташу шамшер кошта буданд, вазъиятро бадтар карданд. Раванди ҷаҳонишавӣ ва фарҳангии манфиатҷӯӣ манфиати шахсро парчами пешравӣ, шиори пешбарандаи замони муосир гардонд [11, с. 73].

Шахсияти инсон бо ҳуқуқи имкониятҳои ӯ ҳамчун ҳастии арзишманди ҷомеа ҳам тарафҳои мусбат ва ҳам манфӣ дорад. То он даме, ки тавачҷуҳи ба шахсият шуда, мутаносиб ва мутавозин бо арзишҳои коллективизм боқӣ монад, бадиё надорад, аммо

ҳамин ки зиёдшавии манфиатҳои шахс ва муҳолифати онҳо ба манфиатҳои ҷомеа оғоз гардад, дарҳол таҳаввулотии маънавӣ ва равонӣ ба вуқӯъ мепайвандад, ки воқеан мо дар ҷараёни зиндагии худ мушоҳида мекунем. Асри XX ба таври шадид ба шахсият таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, ҳама намуди робитаҳои иҷтимоӣ фарҳангиро тағйир дод. Таҳаввулотии фикрӣ ва инқилоби илмӣ-техникӣ сабаби андешаҳои пур аз тазоди инсоният шуд. Эътиқод ва эътимоди одамон дигаргун гашт.

Пеш аз ҳама, бозсозии шуур нисбат ба фард бо дунявият паҳлӯ ба паҳлӯ мерафт. Худо расман намурд, аммо дар асл барои бисёр одамон нақши қувваи пешбарандаро дар ҳаёти онҳо, ки гузоштани ҳадафҳо ва арзишҳои ахлоқӣ буд, аз даст дод. Ахлоқ бо афзалият дунявӣ шуда, «дар ҳаво овезон» шудааст, ки дар бахшҳои олии ҳастӣ пуштибоне надорад. Ва гап на танҳо дар аз байн рафтани «тарси Худо», балки пеш аз ҳама дар аз даст додани ҳуди ҳиссиёти муқаддас, ки ҷанбаҳои зиёди ахлоқӣ ва инсонсозӣ дорад, меравад, ки мо дар рӯ ба рӯи он фикру андеша ва амалҳои худро баҳо медиҳем ва бо талаботҳои муайян ва муназзам рафтори худро қиёс мекунем. Садо додани суханони Достоевский дар асри XIX «Худо нест, бинобар ин ҳама чиз раво аст» [11, с. 541] бо амри тақдир дастури амали аксарияти мардум шуда, онҳоро амалан «берун аз ахлоқ» кардааст, ки танҳо як далелро, яъне манфиати амалии шахсиро мефаҳманд.

Дар шароити кунунӣ манфиатҳои аз ҳад зиёди муносибат ба чизу чора-ашё одамонро тағйир додааст. Дар муҳити истеҳсолоти оммавӣ ва набудани воқеиятҳои олитари маънавӣ лаззатгарой ба мадди аввал баромада, «роҳҳои ҳаёлот»-и инсонияти муосирро печутоб доданд. Одамони ҳасис ҳамеша вучуд доштанд, вале «ашёпарастӣ», «судҷӯйӣ», фетишизатсияи неъматҳои моддӣ ва роҳати бо онҳо алоқаманд хусусияти замони муосиранд [9, с.169].

Шаҳси муосири сертараддуд аст, меҳодад бисёр ва хуб истеъмол кунад. Худ ба худ, ин хуб мебуд, агар он ба як мақсад, ягона хоҳиши тамомнашавандаи «одами миёна»-и муосир табдил намеёфт. Аммо касе, ки пойбанди нафси худ ва мумсик аст, ахлоқи комил надорад ва ба ҳама дорой ҳислатҳои бахшиш, хайру садақаро доро нест [6, с. 38]. Қобилияти кӯмак, хидмат дӯст доштан ва раҳмро надоранд. Манфиатҳои инфиродӣ дар ҷунин соҳаҳо, ба монанди муносибатҳои оилавӣ ва ҷинсӣ равшан ифода ёфтааст [13, с. 100].

Яке аз мушкилоти ахлоқии замони муосир «инқилоби муносибатҳои маҳрамона» - беамоният қонеъ кардани хоҳишҳои ҷинсӣ ва ҳаёлотии инфиродӣ аст. Ин «инқилоб» на танҳо дар рафтори рӯзмарраи одамон, балки дар адабиёт, санъат, воситаҳои ахбори оммавӣ ҳам ба амал омад. Озодии дилҳои худошкорсозии (сексуалӣ) ҷинсӣ ба «аспи троянӣ» табдил ёфт. Ин боиси безътиноии бузурги костагиҳои ахлоқии муносибатҳои инсонӣ гардид. Шарофати инсонро аз даст дода, партави асрор, маҳрамият ва ҷисмонӣ танҳо як моли маъмул, як намуди хидмат, унсури таблиғот гардиданд. Ба ин маънӣ, инсоният ба талафоти бузурги маънавию равонӣ дучор шуда, маҳрамият аз байн рафт ва он паҳлӯи зиндагиро, ки ҳамеша бо маҳфӣ буданаш арзишманд буд, дар миллионҳо нусха ба намоиш гузошт. Аз ҷиҳати ахлоқӣ беамонияти комил ҳуди эҳсосотро нест мекунад, қувваи онҳоро қоҳиш медиҳад, онҳоро суст, пажмурда ва рӯҳафтада мегардонад. Аз ин дилгирӣ ва таҷрибаи бемаънӣ инкишоф меёбад, ки одамонро ба ҷустуҷӯи ҳаяҷон бо роҳҳои ғайриоддӣ - аксар вақт аз ҳисоби ранҷу азоби дигарон водор мекунад.

Бадбахтӣ ва касофатии ин падидаи ҳузновару фоҷиабори ахлоқию ҷамъиятӣ дар он аст, ки агар ҳар каси озод «ба таври худ девона шавад» ва «девонагӣ»-и ӯ ба гурӯҳҳои мухталифи судҳои ҷомеа манфиатовару судманд бошад, пас дар фарҳанг зиндагии мардум беаҳамиятӣ ба нашъамандӣ, майзадагӣ ва дигар намудҳои рафтори зиддиҷамъиятӣ, ки ба таназзули маънавиёт ва ҷисмонии тамоми табақаҳои аҳолии меоварад, ба вучуд меояд.

Асри мо равшан нишон медиҳад, ки лаззатгароии беҳудуд ва хоҳишҳои бемайлоии ғайриахлоқии шахсият чизе нодурусте ҳаст ва арзиши бешубҳаи шахс бояд бо назардошти манфиатҳои шахсони дигар, онҳое, ки ҷомеаи башариро ҳамчун ҷузъи том ташкил медиҳанд, ба таври одилона мутавозин карда шаванд.

Дуюмин манбаи муҳими проблемаҳои ахлоқӣ, ки хоси имрӯз аст, инкишофи бемисли илм, техника ва технология мебошад. Ин тараққиёт бисёр воситаҳоеро ба вучуд овард, ки ба ҳаёти маънавӣ ва ҷисмонии инсон зарароваранд. Илм ва техника дар асри XX яроқи ядрой, химиявӣ, биологӣ ва дигар воситаҳои қатли оммро ба вучуд овардааст. Ҳатто дар бораи силоҳҳои тектоникӣ, ки метавонанд дар тамоми минтақаҳои сайёра заминчунбиҳоро ба вучуд оранд, сухан меравад. Мо медонем, ки агар қувваҳои таҷовузкор ҷанги нави ҷаҳониро ба амал оваранд, дар тамоми рӯи замин ҳаёт несту нобуд карда мешавад. Равшану возеҳ нест, ки хислатҳои палиди инсонӣ ба мисли бадӣ, худхоҳӣ, тамаҷкорӣ аз ин пеш ҳеч гоҳ чунин қудрати азиме, сарқубкунанда, чунин қудрати таъсиррасонино надошт, ки дар асри навин дорад.

Мардуми ибтидоӣ бо калтак меҷангиданд, ҷанговарони қадим найза ва камон мепартофтанд, сарбозони асри нав аллакай аз тӯпҳо тир мепарронданд ва аз он замоне, ки силоҳ ба вучуд омад, шумораи бештари одамон аз он мемиранд, ки дар ҷанг иштирок намекунанд. Талаботи ҷанг илмро ба пеш бурд, илму техника барои ҷанг кор карда, миқёси кушторро ҷандин баробар зиёд кард.

Фармондеҳони муосир нисбат ба ҳамтоёни асрҳои гузаштаи худ ба ҷони худ бештар гуноҳ мегиранд, зеро бадӣ аз силоҳи имрӯза ҷандин маротиба зиёдтар аст. Аз он ба андозаи зиёд аҳолии осоишта, ҳайвонот ва наботот ба ҳалокат мерасанд, муҳити атроф, обу ҳаво ифлосу захролуд ва ғайри қобили истеъмол мешаванд.

Ғайр аз ин, инкишофи техника — пайдоиши мошинҳо, тайёраҳо, қатораҳо, умуман майлу рағбат ва шароит инсонро барои кирдорҳои озодона содиркарданаи зиёд кард. Шахсе, ки қатораи мусофиркашонии тезгардро меронад, бешубҳа, нисбат ба шахсе, ки барзаговҳои аробаро меронад, масъулияти калонтар ҳис мекунад, магар аз он сабаб, ки ҳаёти одамони бисёре аз рафтори ӯ вобастаанд. Дар шароити ҳозира вайронкунии технология, беинсофӣ, кирдорҳои «тасодуфӣ», хоҳишҳои субъективӣ дар кор бо техника сабабҳои ҷинояти ахлоқӣ мегарданд. Инкишофи илму техника на танҳо ба ҷисми инсон, балки ба ҷон, равон, олами ботинӣ, яъне рӯҳонияту маънавиёти он таъсир мерасонанд. Фарҳанг ҳамеша дар ихтиёри худ воситаҳои дошт, ки ба шуур таъсир расонда, онро ташкил ва сафарбар мекунанд.

Яке аз омилҳои пешравӣ ва ё костагии ахлоқи ҷомеа таъсири афкори динӣ мебошад, ки ба он унсурҳои анъана, ойн, расму оин, эътиқоди динӣ вобаста аст. Маълум аст, ки дар шароити муосир низ қоҳинон, шомонҳо ва рӯҳониён аз таъсири махсус бархурдор ҳастанд. Афкори умум ба қарорҳо ва амалҳои одамон фишори саҳт меовард. Бо вучуди ин, асри XX, ки васоити электрониро ба вучуд овард, барои тарзи идора кардани шуур имкониятҳои гушношунидаро муҳайё намуд. Ниятҳои манипуляторҳо дар як вақт дар ҳудудҳои паҳноваре ба амал бароварда мешаванд, ки одамон як хел рекламаро тамошо мекунанд, як сурудро мешунаванд, ба ҳамон шореҳони телевизионӣ ва радио майли гуш медиҳанд. Гурӯҳҳои равоншиносони касбӣ дар қори ВАО иштирок намуда, барои «гипноз кардани» тамошобинони телевизион бо ёрии намуди муайяни иттилоот кӯмак мекунанд. Дар ин ҷо дуруғи руирост ва сукут, ним-ҳақиқат, тарсу ваҳм бо роҳи интиҳоби «қадриҳои тира», ба вучуд овардани васваса, бевосита ва бавосита бадном кардани ҳарифони сиёсӣ иқтисодӣ «кор» мекунад.

Воқеан, мушкили ахлоқӣ дар ин ҷо таҷовуз ба озолии андешаи мо, ба ҳуқуқи надоштани нуқтаи назари шахсии худ, ворид кардани қолабҳои ибтидоӣ ва пасту фач ба

сари мардум, бешармона истифода бурдани таассуротпазирии тамошобин ба мақсадҳои пинҳонии худ мебошад. Баъзан воситаҳои ахбори омма ба манфиати гуруҳҳои маҳдуди ашроф ҳар гуна баҳодиҳии мустақил ва тақони иродаро паҳш карда, ба муқобили аҳоли чанги ҳақиқӣ мебаранд.

Яке аз масъалаҳои умдаи ахлоқӣ дар шароити муосир масъалаҳои «биоэтикӣ» мебошанд. Онҳо аз даҳолати илми муосир ба равандҳои амики биологӣ бармеоянд. «Илми имрӯз кушиш мекунад, ки қисми моро ба кулӣ дигаргун созад ва бо ҳамин на танҳо ба бадан, балки ба рӯҳ низ ҳамла мекунад» [13, с. 543].

Яке аз чунин мушкилот ин мушкилоти ахлоқии исқоти сунъии ҳамл мебошад. «Ҳукуки инсон барои ҳаёт - ҳукуке мебошад, ки тамоми марҳалаҳои мавҷудияти ӯро аз раҳми модар то фарорасии марг комилан дар бар мегирад. Баҳсу мунозираҳои беохири исқоти сунъии ҳамлро бояд маҳз аз ҳамин мавқеъ мавриди назар қарор дод» [5, с. 121].

Исқоти ҳамл гуфта, ҳама гуна амалҳои ба таври сунъӣ қатъгардонии раванди ҳомиладориро дар назар доранд. Проблемаҳои асосии ахлоқӣ бевосита бо исқоти сунъии ҳамл вобаста мебошанд. Дар кишварҳои зиёди олам, ҷомеа ба ин масъала таввачӯҳи махсус зоҳир менамоянд. Зимни дида баромадани ин масъала натиҷаҳо ва оқибатҳои бадфарҷоми тиббии исқоти ҳамл (марги модарон, бенасл мондан ва ҳам проблемаҳои маънавий - ҳукукии иҷозат додани он дар мӯҳлатҳои гуногуни ҳомиладорӣ ва қонунан ба танзим даровардани он эҳтимом ва таввачӯҳи мардумро ба худ ҷалб менамояд).

Исқоти ҳамл яке аз мушкилоти ахлоқӣ тиббӣ, фалсафӣ, ҳуқуқшиносӣ ва илоҳиётшиносӣ ба ҳисоб меравад. Ҳанӯз дар Юнони бостонӣ савганди Гиппократ табибонро аз ба таври сунъӣ қатъгардонии ҳомиладориро манъ намуда буд.

Тадқиқот нишон доданд, ки тапиши қалби чанин ҳанӯз аз 18 рӯзагӣ оғоз ёфта, дар 21 рӯзагӣ низоми даври гардиши хуни ӯ пайдо мешавад ва дар 40 рӯзагӣ бошад, набзҳои электрикии майнаи сарро аллақай метавон ошкор намуд ва дар ҳафтаи шашум ё ҳафтум аллақай чанин мустақилона ба ҳаракат оғоз мекунад.

Дар асри XX оид ба баҳсу мунозираҳои иҷозат додани исқоти сунъии ҳамл ҳаракатҳои феминистӣ ҳамроҳ шуданд, ки онҳо барои «ҳукуки зан барои ҳал намудани масъалаи кай модар шудан ва дар кадом ҳолатҳо модар шудан» мубориза мебаранд.

Ҳалли масъалаи исқоти сунъии ҳомиладориро бисёр мутахассисон аз посух ба суолҳои зер вобаста медонанд:

1. Аз кадом лаҳза вучуди зинда ҳамчун инсонии зинда дорои ҳуқуқҳои муайян ва махсусан, ҳуқуқ барои зиндагӣ қарданро пайдо мекунад?

2. Оё дар ин лаҳза пандномаи «Мақӯш!» маҳдуд мешавад ё не? Агар «ҳа» бошад, пас онҳо кадомҳоянд?

3. Мақоми ахлоқӣ ва иҷтимоии он мавҷудоти зиндае, ки то ҳанӯз ба сифати инсон эътироф нашудаанд, чӣ гуна аст?

Вобаста аз посух ба ин суолҳо одатан се мавқеъи асосӣ: либералӣ, мӯътадил ва консервативӣ ба майдон меоянд.

Ҷонибдорони назари аввалӣ, яъне «либералӣ» андешаеро пеш кашидаанд, ки тибқи он зан барои зери назорат қарор додани қисми худ пурра ҳуқуқ дорад ва исқоти сунъии ҳомиладориро, мисли ҷудо карда гирифтани пораи гӯшт аз қисми зиндаи зан эътироф мекунад. Бо назардошти ҳамин онҳо исқоти сунъии ҳамлро аз нуктаи назари ахлоқӣ иҷозат медиҳанд. Онҳо ҳамчунин исбот қарданӣ ҳастанд, ки чанинро танҳо дар ҳолате инсон ва дорои ҳуқуқ барои зиндагӣ эътироф қардан мумкин аст, ки имкони берун аз қисми модар зиндагӣ қардани вай вучуд дошта бошад. Аз сабаби он ки чанин берун аз қисми модар зиндагӣ қардан наметавонад, пас, онро наметавон организми зинда ва дорои ҳуқуқҳо эътироф қард. Чунин чанинро метавон барои тадқиқоти илмӣ ва бо ҳадафҳои

дигари тиббӣ истифода бурд.

Барои нуқтаи назари «этидолӣ» чунин андеша ва тасаввуроте хос аст, ки ба шахсияти инсонӣ (аз рӯзи бордоршавии хучайраи тухмӣ то гузаштани 8 ҳафтаи ҳомиладорӣ ҷисми инкишофёбандаи ҷанинро «эмбирион» номида, баъди ҳафтаи ҳаштум то рӯзи таваллудро «бордорӣ, ҳомиладорӣ» меноманд) тадриҷан дар раванди инкишофи бордоршавӣ то рӯзи таваллуд анҷом меёбад. Дар семоҳаи аввал ҳуқуқҳои ҷанин дар ҳадди пасттарину камтарин қарор доранд ва онҳоро манфиатҳо ва масолеҳи иқтисодӣ ва иҷтимоии модар метавонанд яктарафа ҳал намоянд. Дар се моҳи минбаъда ҳаҷми ҳуқуқҳои ҷанин барҷастатар ва чашмрастар шуда, манфиату масолеҳи модарро дар ҳолати зерин хатари мустақим қарор доштани зиндагии ӯ метавонанд аз зиндагии ҷанин дида, «болотар» доништа шаванд. Қабул кардани қарор барои аз байн бурдани ҳомиладорӣ аз роҳи исқоти сунъии он дар семоҳаи дуввум мураккабтар мебошад. Дар ин ҳолат ҳуқуқҳои модар ва ҷанин дар як паллаи тарозӯ қарор доранд. Аз сабаби он ки ҷанин аллакай дорои ҳуқуқҳои муайяни инсонӣ гаштааст, исқоти сунъии кӯдакро метавон ба «куштори шахси бегуноҳ» баробар донист. Барои ҳамин барои дуруст шуморидани чунин амалия далелу бурҳонҳои иловагӣ тақозо мешаванд.

Тибқи нуқтаи назари саввум - «консервативӣ» исқоти сунъии ҳамл ҳатто дар давраҳои ибтидоии инкишофи ҷанин низ, маъноӣ аз байн бурдани зиндагии мавҷуди инсонӣ, яъне куштори мақсадноки онро дорад, аз ин рӯ, вай дар ҳама ҳолатҳо бояд манъ карда шавад ва аз назари ахлоқӣ ба он иҷозат дода нашавад. Ҷанин аз рӯзи дар раҳми модар пайдо шуданаш ҳамчун шахсият мавриди баррасӣ қарор мегирад, аз ин рӯ, табиист, ки ин гурӯҳ ягон ҳолати тоинсонии онро эътироф намекунанд ва мақоми вай мавриди муҳокима қарор дода намешавад. Дар доираи фаҳмиши консервативии умумӣ мавқеи фавқконсервативӣ низ вучуд дорад, ки ҳама гуна исқоти сунъии ҳамлро дар ҳама ҳолатҳо қомилан манъ менамояд. Баъзе намояндаҳои этидолӣ ҳуқуқи исқоти сунъии ҳамлро дар ҳолати дар хатар мондани ҳаёти зан ва ё дигар ҳолатҳое, ки ҳомиладорӣ натиҷаи зӯрварӣ ва ё фаҳш мебошанд, иҷоза медиҳанд. Мавқеи этидолӣ дар шакли умумӣ барои ҳама мазҳабҳои динӣ хос мебошад [5, с. 123].

Яке аз мушкилоти муҳимтарин дар ин соҳаи ахлоқ масъалаи трансплантатсия (иваз ва пайванд кардани узаҳои гуногуни инсон) мебошад. Масъала ин аст, ки оё бо ин амал одамонро намекушанд, то органи заруриро аз онҳо бигиранд? Оё тичорати узвҳо оғоз намешавад? Яқин аст, ки ин масъалаи ба ҳаёту мамоти инсонҳо тааллуқ дошта, ҷанбаҳои зиёди ахлоқиро дар бар мегирад. Саволе ба миён меояд, кай ва дар кадом ҳолат узвро барои ивазкунӣ ба бемор гирифтани мумкин аст? Бисёр ҳолатҳое руҳ медиҳанд, ки шахс аз ноилҷӣ барои пешбурди рӯзгор чашм ё гурда мефурӯшад. Дар оянда вазъиятҳои боз ҳам душвортаре имконпазиранд.

Дигар масъалаи мушкилоти ахлоқии муосир шабихасозӣ (клонкунӣ) – аз як хучайраи организм нусхаи пурраи онро ба вучуд овардан аст. Клонкунӣ аз ҷиҳати назариявӣ имкон медиҳад, ки кишвареро бо одамони дорои як коди генетикӣ, сифатҳо ва майлҳои якхела пур кунанд. Ва ҳарчанд шахсиятҳои гуногун ҳанӯз аз клон ба вучуд меоянд, эҳтимоли зиёд вучуд дорад, ки «заводӣ» эҷод кардани ғуломони аз нигоҳи зехнӣ маҳдуд, афроди дорои майли итоат ба иродаи каси дигар ва ғайра ба миён оварда мешавад, ки хувияти инсониро аз байн мебарад. Ин ҳолатеро ба вучуд меовард, ки ҷомеа ба табақаҳои муайяни иҷтимоӣ, ки аз рӯи генҳо, кастаҳои биологӣ ва дар маҷмӯъ инсоният хатари аз ҷиҳати қобилият таназзулкунӣ ва рӯ овардан ба аз байн бурдани шахсият ва хувияти инсон аст, зеро маҳз омезиши генҳои волидайн имконоти гуногуни инфиродӣ медиҳад.

Дар маҷмӯъ, даҳолат ба дастгоҳи генетикии инсон ба оқибатҳои пешгӯинашаванда оварда мерасонад. Аллакай дар замони ҳозир таҷриба оиди пайвандкунии генетикии

хайвонот гузаронида мешаванд ва аслан мумкин аст, ки илм махлуқҳои даҳшатноктаринро ба вучуд оварад, ки хислатҳои инсон ва шуури ӯро бо ҷисми то ҳадди шинохтанашаванда тағйирдошуда, ки қобилиятҳои ҷисмонии тамоман дигар доранд [2, с. 56].

Бо мушкилоти ҷиддии ахлоқӣ пайдоиши «модарони суррогатӣ», ки фарзанди каси дигарро ба дунё меоранд, бордоркунии сунъӣ, тағйири ҷинс алоқаманд аст. Тағйирёбии ҷинс, ки дар айни замон ба таври васеъ истифода мешавад ва бо бисёре аз амалиётҳои дарднок алоқаманд аст, аксар вақт боиси зарурати минбаъдаи бемор барои баргаштан ба асл мегардад, ки дигар имконнопазир аст.

Дар адабиёти фалсафӣ ва тиббӣ саволҳои ахлоқии марбут ба марг ва мурдан солҳои тӯлонӣ мавриди баҳс қарор доранд. Ин мавзӯи эвтаназия - ҳуқуқи инсон барои интихоби марги осон ба ҷои дарди тӯлонӣ аст. Дин ба ин ҳамчун худкушӣ ва эҳтимоли куштор эътироз мекунад ва дар кодекси ахлоқии табибон аз замонҳои қадим рисолаи «Зарор нарасонед» ва ӯҳдадорӣ мубориза бурдан барои ҳаёти бемор то нафаси охиринро дар бар мегирад. Хоҳиши табиӣ ҷабрдида барои хотима бахшидан ба азоби худ баъзан аз нобудии худҳононаи шахсе, ки то ҳол шифо ёфта метавонист, фарқ кардан душвор аст ва ин то ҳол саволи ҳалнашаванда оиди ҳуқуқи бемори вазнин ба марг ва имконияти кӯмаки духтур аз азоб кашидан кӯмак кардан ба ӯст.

Мавзӯи марг аз як ҷиҳати дигар низ муҳим аст. Пешрафти тибби муосир ҳаёти кӯдакони навзодро, ки баръало ба мавҷудияти муқаррарӣ қодир нестанд, наҷот медиҳад [3, с. 341]. Дар вақтҳои пеш кӯдакони заиф дар зерӣ таъсири интихоби табиӣ ҳалок мешуданд, мутобикшудаҳо зинда мемонданд ва аҳолии нисбатан солим мемонд. Ҳоло шумораи маъҷубони хурд бо суръат меафзояд. Принсипи муқаддаси гуманистии наҷот додани ҳар як ҳаёти бавучудода ба қобилияти ҷамъият барои нигоҳ доштани ин қадар одамони бемор муҳолифат мекунад, тамоми инсоният торафт заифтар ва нотавонтар мегардад. Ҳали оқилона ва инсонпарваронаи ин масъала ҳануз пайдо нашудааст. Аз руи омор «дар соли 2019 дар Шветсария 1200 нафар ва дар соли 2020 дар Ҳолланд 6361 нафар бо ёрии эвтаназия бо ҳаёт падруд гуфтанд» [16].

Дигар масоили глобалие вучуд доранд, ки онҳо маҳз натиҷаи доду гирифтаи байни низоми «инсон ва табиат» буда, онҳоро пешрафти илмӣ-техникӣ тавлид намудааст.

Ахлоқи экологӣ ахлоқи умумии фаъолияти инсонист, ки ба проблемаи «ҷовидонаи ҷаҳонбинӣ, масалан, маъноӣ мавҷудияти Инсон дар Олам ва Олам дар Инсон аз ҷӣ иборат аст?» [5, с. 116] таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Мавзӯи ахлоқи экологӣ муносибати инсон ба табиат аст, ки айни замон ин муносибат муносибати инсонро ба ҳуди ӯ низ дарбар мегирад.

Маъноӣ ахлоқи экологӣ, тибқи андешаи асосгузори он Олдо Леополдо дар ташаккул ёфтани арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳо дар гирди ду меҳвар иборат мебошад: эҳсоси муҳаббат ва эҳсоси ҳамдардӣ нисбати табиат ва эҳсоси замон аст, ки аз ғамхорӣ нисбати шароити табиӣ ҳастии наслҳои оянда иборат мебошад [5, с. 117].

Бухрони экологӣ ин дар ифлосшавии муҳити табиӣ, рӯз то рӯз кам шудани маводи ғизоӣ дар сайёра, обшавии пиряхҳо ва обҳои укёнуси ҷаҳонӣ ифода меёбад. Имрӯзҳо дар ҳама ҷо садоҳо ва даъватҳо барои ҳифзи мувозинати биосфера ба гӯш мерасанд ва инсоният дар ҷустуҷӯи ёфтани роҳҳои ҳалли ин мушкилот қарор дорад. [1, с. 411] Имрӯз бояд муносибати инсонро бо табиат қатъиян тағйир дод, шакли нави шуури экологӣ ва тафаккури экологиро ташаккул дод, ки бештар ҷанбаи ахлоқӣ доранд.

Яке аз шахсиятҳои, ки барои ҳалли мушкилоти экологӣ дар миқёси ҷаҳон доимо садо баланд мекунад ва диққати ҷомеаи ҷаҳониро ба он водор месозад, ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Оиди мушкилиҳои экологӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Сарвари давлати мо, мӯхтарам Эмомалӣ

Раҳмон дар Паёмҳои ҳар солааш таъкид намуда чораҳои заруриро ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ва ҳам ҷаҳонӣ пешниҳод менамояд. Аз ҷумла, дар Паёмҳои солҳои 2019 ва 2022 оиди маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тоза, саҳми муносиби мо дар беҳдошти вазъи экологии минтақа ва сайёра, лоиҳаҳои дорои аҳаммияти экологӣ, истеҳсоли неруи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза, бартарии экологии маҳсулоти саноатӣ ва ғайра таъкид намуданд. [7;8]

Дар сатҳи байналмилалӣ кишвари мо бо роҳбарии Пешвои миллат дар ҳалли мушкилоти экологӣ дар масъалаи обу иқлим кишвари ташаббускор мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви Ассотсиатсияи байналмилалии онҳое, ки ба мушкилоти мавҷудаи экологӣ бетафовут нестанд, дар аудити дохилӣ ва берунии худ тадбирҳои гуногуни таъсири экологӣ ба таъсири инсон ба табиат муқаррар ва амалӣ менамояд. Аз ҷумла, масоили тағйири иқлим, камбуди оби ошомиданӣ, обшавии пирияхҳо ва таъмини амнияти экологии башар дар меҳвари паёмҳои солони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад [12].

14-уми декабри соли чорӣ Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи «Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо» эълон кардани соли 2025 ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо», ки аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, яқдилона қарор қабул кард. Мувофиқи ин қатънома дар ҷаҳорҷӯби Созмони Милали Муттаҳид Фонди мақсадноки байналмилалӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи пирияхҳо таъсис ёфта, вобаста ба ин мавзӯ соли 2025 дар шаҳри Душанбе конференсия сатҳи баланди Созмони Милали Муттаҳид баргузор мегардад.

Мояи ифтихор ва сарфарозии ҳамаи мост, ки панҷумин ибтиқори ҷаҳонии кишвари мо оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар миқёси сайёра амалӣ хоҳад шуд.

Воқеан, қабули ин қатънома дар миқёси ҷаҳон иқдоми муҳим ва таърихӣ буда, тавассути он ҷомеаи ҷаҳонӣ имкон пайдо мекунад, ки барои ҳифзи бузургтарин манбаъҳои оби ошомиданӣ тадбирҳои муштараки зарурӣ андешад [8].

Дигар мушкилии глобалӣ, ки ба масоили ахлоқӣ иртибот дорад мушкилии солимии ҷисмонӣ ва маънавии инсоният мебошад, ки он ҳам зери таъсири зиёдшавии набзи ҳаёт, махсусан дар шаҳрҳои бузург, истеъмоли доруворҳои зараровари тиббӣ, вайроншавии обуҳаво, ифсолшавии муҳити зист, афзоиши партовҳои саноатӣ ва ғайра ба вучуд овардааст. Инсоният ба ҳалли ин масъала низ камари ҳиммат бастааст. Аз ҳаллу фасли самараноки ин масоили глобалӣ, ки коркарди маҷмӯӣ ва стратегияи байниоламиро тақозо дорад, аз пешрафти умумии ҷомеа вобаста мебошад.

Ҳамин тавр, инсоният бояд роҳҳо ва шаклҳои нави ҳамзистиро, ки дар асоси меъёрҳои ахлоқӣ ва арзишҳои умумибашарӣ амалӣ мешаванд фикр карда барояд, ки манфиатҳои тамоми халқу кишварҳои ҷаҳонро ба назар гирифта бошанд. Мушкилоти глобалии дар назди инсоният қарордошта ҳифзи мавҷудият ва таъмин гардонидани шароити мӯътадили зист шакли нави тафаккур ва муносибатҳои хайрхоҳонаи ахлоқиро тақозо дорад. Танҳо аз роҳи бартараф кардани хоҳилият нисбати якдигар, ҳамдигарфаҳмию ҳамзистии осоишта ҳастии минбаъдаи инсониятро қафолат дода метавонад. Инсоният қодир аст ва имкон ҳам дорад, ки бо таври эҷодкорона субъекти фаъоли таърихии ягонаи таърих шавад.

АДАБИЁТ

1. Бердиев Ш.П., Шомуродов Б.Б. Этика. –Душанбе: «Донишварон», 2016. -528 саҳ.
2. Биоэтика. Учебник и практикум. Под ред. Е.С. Протанской. –М.: Издательство Юрайт, 2016. -293 с.
3. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. –М.: Гардарики, 2000. -472с.
4. Ғаффорова У.А., Файзуллоева М.Ш. Этика илм дар бораи ахлоқ. Конибодом: «Вектор-Канд», 2015. -152 саҳ. (с.90)
5. Зиёев И. Ғ., Зиёева З.И. Ахлоқ ва зебоишиносӣ, китоби дарсӣ, Душанбе, 2019,

- 480 С. (116)
6. Инсон ва озодии ӯ дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ (маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе: Пойтахт, 2018. -208 саҳ.
 7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси олий. –Душанбе 2019. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.kumitaizabon.tj//>.
 8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси олий. –Душанбе 2022. [Манбаи электронӣ]. URL: [https:// mfa.tj//](https://mfa.tj//).
 9. Фалсафаи муосири тоҷик: мушкилот, дурнамо ва роҳҳои рушд// Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ (ш.Душанбе, 24.02.2021). Душанбе чопхонаи ДМТ, 2021. -384 с. (с.169)
 10. Цитаты из русской литературы. Справочник. 5500 цитатот «Слова о полку...» до Полевина. К. Душенко. –М., Агтикус, 2008. 614 с.
 11. Этика и эстетика. Харьков. ИД «ИНЖЕК» 2004. 132 стр. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.bibliofond.ru/>
 12. Этика. Пособие для студентов высших учебных заведений. Под общей редакцией д.ф.н. Л.В. Уварова. Минск, БНТУ 2006. 239 С.
 13. Этика: учебник для бакалавров / под общ. ред. А.А. Гусейнова. –М.: Издательство Юрайт, 2015. -569 с.
 14. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.hgu.tj/> (санай мурочиат 17.04.2023)
 15. [Манбаи электронӣ]. URL: [https:// www.carnegiecouncil.org/media/ series/ethics-re-envisioned](https://www.carnegiecouncil.org/media/series/ethics-re-envisioned) (санай мурочиат 13.05.2022)
 16. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://trends.rbc.ru/trends/social> (санай мурочиат 12.05.2023)

МУШКИЛОТИ АСОСИИ АХЛОҚ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиши намудааст, ки мушкилоти асосии ахлоқ дар замони муосирро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор диҳад. Дар замони муосир гоյи қадру қимати шахс ва ҳуқуқи имкониятҳои ӯ ҳамаро фарогиранда шудааст. Раванди ҷаҳонишавӣ ва фарҳанги манфиатҷӯӣ манфиати шахсро омилҳои асосии пешравӣ, шиори пешбарандаи замони муосир гардонд. Раванди ҷаҳонишавӣ дар қатори ҷанбаҳои мусбӣ, ҷиҳатҳои манфии камрангшавии арзишҳои фарҳанги миллӣ, костагии ахлоқро ба миён меорад. Ҳамчун аҳолии ҷаҳон, мо низ бо мушкилот ва нигарониҳо дар робита ба тағирёбии иқлим, саломатии ҷамъиятӣ, вазъияти ногувори экологӣ, ҷангу таҳдидҳои геополитикӣ, хавфу хатарҳои бемориҳои сироятӣ, муҳоҷирату терроризм ва ғайра рӯ ба рӯ мешавем. Дар мақола ҷиҳатҳои муҳими арзишҳои ахлоқӣ, ки ҳаллу фасли масъалаҳои мазкур бо онҳо иртибот дорад, таҳлили баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: ахлоқ, ҷаҳонишавӣ, мушкилоти ахлоқӣ, ахлоқи экологӣ, бӯхрони экологӣ, биоэтика, исқоти сунъии ҳамл, трансплантатсия, клонкунӣ, солимии ҷисмонӣ ва маънавӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қиматшоев Шафак Лутфишоевич. – муаллими калони кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии факултаи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудақӣ 17. E-mail: Sha-faq_1988@mail.ru Телефон: 935577704.

ОСНОВНЫЕ ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

В данной статье автор пытается рассмотреть и исследовать основные проблемы нравственности современности. В современном мире представление о ценности человека, его прав и возможностей стало всеобъемлющим. Процесс глобализации и корыстная культура сделали личный интерес главным фактором прогресса и ведущим лозунгом современности. Наряду с положительными, процесс глобализации влечет за собой и отрицательные стороны

принижения ценностей национальной культуры, безнравственности. Как население мира мы также сталкиваемся с проблемами, в том числе и связанными с изменением климата, общественным здравоохранением, экологическими проблемами, геополитическими угрозами, инфекционными заболеваниями, миграцией, терроризмом и т.д. В статье анализируются и обсуждаются важные аспекты нравственных ценностей, которые связаны с решением этих вопросов.

Ключевые слова: этика, глобализация, нравственные проблемы, экологическая этика, экологический кризис, биоэтика, трансплантация, клонирование, физическое и духовное здоровье.

Сведения об авторе: Киматшоев Шафак Лутфишоевич. – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры истории философии и социальной философии факультета философии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: Shafaq_1988@mail.ru Телефон: 935577704.

MAJOR ETHICAL ISSUES OF OUR TIME

In this article the author tries to consider and investigate the main problems of morality of modern times. In the modern world, the idea of the value of human beings, their rights and opportunities has become all-encompassing. The process of globalisation and self-serving culture has made personal interest the main factor of progress and the leading slogan of modernity. Among the positive aspects of the globalisation process, it also entails the negative aspects of belittling the values of national culture and immorality. As a global population we are also faced with challenges and problems related to climate change, public health, environmental issues, geopolitical threats, infectious diseases, migration, terrorism and many more. This article analyses and discusses important aspects of moral values that are related to addressing these issues.

Keywords: ethics, globalisation, moral issues, environmental ethics, environmental crisis, bio-ethics, transplantation, cloning, physical and spiritual health.

Information about the author: Qimatshoev Sh.L. - Tajik National University, Senior Lecturer, Department of History of Philosophy and Social Philosophy, Faculty of Philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. E-mail: Shafaq_1988@mail.ru Phone: 935577704

УДК 63.6(4)

МАТЕРИЯ И ФОРМА КАК КАТЕГОРИИ ОНТОЛОГИИ НАСИРА ХУСРАВА

Курбоншоев И.Дж.

Таджикский технический университет имени М.С.Осиби

Проблема материи и формы была одной из центральных мировоззренческих проблем античной и средневековой философии. В философских системах античности и средневековой материя рассматривались как строительный материал, из которого возникают все остальные вещи и предметы. Но чтобы из этого строительного материала возникли конкретные вещи, необходимо, чтобы он принял определенную форму. Только благодаря форме этот строительный материал становится конкретной вещью. В связи с таким ходом мыслей возникали следующие вопросы: что чему предшествует: материя форме или форма материи? Каково их соотношение? Сообразно тому, как решались эти вопросы, сложилась идеалистическая и материалистическая интерпретация этой проблемы. Проблема материи и формы, начиная с античных мыслителей и вплоть до современных философов, интерпретировалась весьма разнообразно, что свидетельствует о том, что окончательно она так и не решена. Поэтому мы не можем совершенно

поддерживать или отвергать идеи одного мыслителя или одной философской школы о материи. В то же время учения о материи и ее формах мыслителей прошлого должны характеризоваться с позиций достижений современной науки и техники; - несмотря на то, что современная философия и наука достаточно развиты, но они все же нуждаются в прошлых научных знаниях. Так, учение Насира Хусрав о материи и ее форме во многом совпадает с новейшими научно-философскими достижениями, и поэтому не удивительно, что современная философия и наука обращаются к учению Насира Хусрав а в поиске ответов на вечные вопросы бытия; какую интерпретацию этой проблемы поддерживал Насир Хусрав? В философской интерпретации Насира Хусрава “субстанция в действительности есть форма, а не материя, и ценность т. е. достоинство материального мира, определяется формой.[3.С.30]

Такое понимание формы и материи было присуще также средневековым перипатетикам Востока, в том числе Абуали ибни Сина, который утверждал что «форма субстанциональна а не акцидентальна[1.С. 107].

Нам нужно определить как представлял себе категорию материи Насир Хусрав? Насир Хусрав не определяет категорию материи в современном смысле и ограничивает тем что «все что познаёт душа внешними чувствами, - есть материя. В трудах Насира Хусрава, конечно, нет понятий, принятых в современной физике, как импульс или механика, но фактом остаётся сама постановка вопроса и пути его решения на примере того же брошенного камня вверх.[7.С.78]

Хотя часть людей думает, что некоторые чувственно- воспринимаемые вещи, такие как цвет, запах, луч и.т. д нематериальны. Всеобщее и правильное мнение таково, что все чувственно- материальные вещи- суть материальны».[3.С. 123] «Что такое материя?» Насир Хусрав так интерпретирует «Материя – эта протяженная субстанция, принимающая форму.[5.С.112] Всякая реально существующая вещь для Насира Хусрава «состоит из материи и формы.... И эту форму воплощает в себе материя, которая не может выходить из этой формы, и эта сложная вещь есть материя, которая готова принимать другие формы. [3.С.23]. Насир Хусрав в «Разрешение и спасение » подчёркивает, что «Форма каждой вещи это то, от чего зависит бытие каждой вещи.[5.С.111] Надо отметить что Насир Хусрав «считал, чтобы форма возникла без материи, кроме как только в душе, [5.С.111] т. е. в сознании человека, и, первичной является материя /хаюло/ а форма /сурат/ следует за ней. Насир Хусрав в «Разрешение и спасение» ответил на вопросы своего духовного брата о том что такой термин «форма» так «Знай о брать что форма /сурат/ по – персидски будет образ /чехра/ и форму невозможно найти и познать, чувствами, кроме как только в сознании /нафс/. Например форма стула сперва существует в сознании плотника без материи, после этого плотника смастерит его из дерева, которое есть для него материя и которую потом можно будет познавать чувствами.[5.С.101]

Некоторые учёные стараются доказать, что Насир Хусрав якобы считал форму первичной, а материю вторичной. Кроме того он считал, что «материя предшествует форме во времени”. [3.С.23] Но что касается вещей, созданных руками и умом человека в первую очередь, создает их в свой голове, а потом уж, с использованием различных материалов, реализует их. В целом мир надо согласовать с Насиром Хусравом « в своей сущности есть форма, охватывающая материю. Создатель мира превыше материи и формы и первым создал материю, а потом эту форму, которую мы видим, например, это величественное пространство – небо /гунбади азим/ и светила, величественное пространство- небо создал из этой материи. [2.С.45] Такого вида толкование мы встречаем у других исмаилитских мыслителях. Абуякуб Сиджистани по этому поводу пишет что «естественные формы заслуживают того, чтобы не быть после своих субстанций

и материй. Но искусственные формы, т.е.те, которые создают ремесленники, стоят после своих материй... И когда возникает нечто в природе, то его форма появляется / одновременно вместе с его материей независимо от того, что оно маленькое или большое. [2.С.56] Вышеприведенные мысли Носира Хусрава как мы замечаем противоречи также тем основополагающим принципам философии Платона и Аристотеля. Но для Платона «высшее бытие – объективно соответствующие божественные формы или «идеи» и виды, эйдосы а у Аристотеля высшее бытие - единая божественная «форма», чистый беспримесный божественный ум» и форма вечна, не может возникать и точно также и «материя» не возникает и никуда не может исчезнуть. [3.С.211] Насир Хусрав считает, что не идея и не форма, а только «всеобщая природа» /табиати кулли/ есть основа существования материального мира, [3.С.60] который не имеет начал во времени, а имеет начало мысли /ибтидои фикри/. [3.С.90] Предшественники Насира Хусрава считал и что миру предшествует его форма, которая якобы была в замысле Бога до его сотворения. Например Аристотель как объективный идеалист, в своем учении о бытии рассматривает мир как упорядоченную градацию «форм». Насир Хусрав не поддерживает эту концепцию и говорит что «форма мира возникла сразу же вместе с миром таким образом, что между ним не было промежутка во времени. [3.С.24] Эту концепцию мыслитель критикует и приходит к выводу что «Все те которые твердят, что форма мира существовала у творца до сотворения мира, - они этим дают предпочтение формам обоих миров над этими мирами, так как они допускают, что форма мира не существовала у Бога до творения. И так как они твердят это, тем самым они отдают предпочтение формам миров над самими мирами. Но, польза заключается в обоих мирах, а не в их формах, всевышний Бог превыше того, и для него более полезными считаются вещи, о которых есть польза. [4.С.56] Это же воззрение мыслитель выражает в отношении мусульманских мыслителей: И третья группа людей та, которая говорит: материя сотворена /мудхас/, но форма мира извечна /қадим /. И эта суть группа ничтожных из людей среди мусульман, которые претендуют на то, что они- де всезнающие /саводи аъзам/. Исходя из этого умозаключения, тела подчинены составляющей силе взаимосвязи, которая направляет их по определенной траектории и уводит к центру вращения. Это есть, выражаясь современным языком, сила гравитационного притяжения, которая направлена к центру Земли.[7.С.79]

Как видим здесь Носира Хусрав признает изначальность материи и формы и не дает предпочтение форме, как это было заимствовано у Аристотеля восточными перипатетиками, в том числе и Авиценной: «Хотя Ибн Сина и признает единство материи и формы, но тем не менее считает, что ведущую, определяющую роль в этом единстве играет именно форма. Ибо форма сама по себе актуальна, а материя потенциальна. Ал-Фараби же, наоборот, «подчеркивает преимущество материи перед формой. В его понимании материя составляет сущность формы.

Вышеприведенные идеи Насира опровергают вывод Муродовой то том, будто «Насира Хусрава, отталкиваясь от учения Аристотеля и признавая примат формы над материей, в дальнейшем этот вопрос решает под углом зрения вечности бога и его могущества, вне воли которого невозможно существование какой-либо материи.[3.С.54] Они также показывают оспоримость тезиса Ашурова Г.А. о том, что «Насир Хусрав», отрывал форму от материи и материю от формы, противопоставляя их друг другу, наделяет формы особой теологической активностью и решает вопрос в идеалистическом духе. [5.С.54]

Теперь посмотрим каково отношение тела и души в представлении мыслителя.

Человек, согласно философии Насара Хусрава, это высшее и сложнейшее творение природы, которое состоит из совокупности материального и духовного, т.е. тела и души. В этом сочетании на первом месте, безусловно, стоит тело, без которого душа не может

существовать, равно как и наоборот, после того как душа покинет тело, оно разлагается. «Тело человека для души выполняет функцию местонахождения таким образом, что все действия единичной души происходят в нем и в этомместилище у нее есть орудия труда, которыми она выполняет ту или иную работу /действие/.

Носири Хусрав не только признает познаваемость тела, но и настойчиво призывает к этому других людей: « Тело человеческое познаваемо и необходимо изучать и познавать его, дабы понять, что причина тела есть наличие пищи и оно материально, т.е. состоит из множества частей и включает в себя четыре /стихии/ естества: 1. Желчь /сафро/, которая есть теплая и сухая как огонь в природе; 2. Кровь /хун/, которая есть теплая и влажная как воздух в природе; 3. Мокрота /балгам/, которая есть холодная и влажная как вода в природе; 4. Черная желчь (савдо), которая есть холодная и сухая как земля в природе. И знай, что тело человека есть детище природы и имеет четыре характера в соответствии с четырьмя существующими в мире стихиями. В этой связи следует отметить, что Насир Хусрав, решительно отвергая божественное происхождение Корана, учит, что творение мира из сущности материя есть первая книга он относит также и человека, как часть природы и призывает к тому, чтобы он прежде всего познавал себя, свое тело, а затем природу, ибо это и было указано по его мнению, в Коране

Яке номааст бас равшан тани ту,
Ба –д ин хубию пахнову дарози.
Туро нома ҳама бархонд бояд,
Ту дар нома чу ох, чун гурзои.
Чу он нома, ки андар номаи хеш,
Нишон додат басе он марди тозй[6.С.123]
Такой яркой кнгой есть твои тело,
Свой красотой, широтой и длиною.
Тебе нужно читать эту книгу,
Но ты в ее чтении как антилопа, как кабан.
Эта книга, на которую в своем Писании,
Указывал так много раз тот арабский человек (Перевод автора)
Или же другой пример.
Зи аввал ҳасти худро наку бишносу он гоҳе,
Инон бартоб аз ин гардуну з – ин , бозичаи габро[6.С.13]
Сперва хорошенько познай свое сущее и лишь потом,
Поверни лицо к небесам и к этой игрушке - земле

Примеров подобного рода можно привести сколько угодно, но мы ограничимся вышеприведенными.

Таким образом, мы выяснили, что Насир Хусрав призывал своих читателей к изучению проблемы человека. Он хорошо понимал, что без познания собственного тела, его строения, его органов и их функций человек не в состоянии будет познать природу и все что есть в ней. В узком же смысле Насир Хусрав рассуждает о внутренних свойствах живых порождений, как часть природы. Важнейшим звеном в определении внутренней природы, т.е. основных свойств тел, занимает дилемма фо‘ил («действующий») и мафъул (претерпевающий). Синтезируя взгляды Аристотеля и неоплатоников, и адаптируя их со своим исмаилитским учением с некоторыми изменениями, Насир Хусрав раскрывает суть этих двух понятий через концепцию перводвигателя. [7.С.77] Решение этой проблемы у Насира Хусрава интересно тем, что в отличие от своих предшественников, он разделяет материю и форму на субстанциальную и акцидентальную и решает этот вопрос вполне правильно с идеалистической точки зрения. Если можно так выразиться, Насир Хусрава

допускает здесь диалектику материи формы и через них диалектику развития тела и движения вообще. Это положение о способе существования вещей материального мира сыграло важную роль в истории развития диалектической мысли народов Востока.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абуали ибн Сина. Избранные произведения. Душанбе, 1980.Т.1.С.107
2. Абуяъкуб Сичистони. Кашф – ул – махчуб. Техрон. 1345. С. 245
3. Насир Хусрав. Зад - ул- мусафирин.- Душанбе .,2012.С. 345
4. Насир Хусрав. Хон –ул – ихвон.- Душнабе ., 2014.С. 234.
5. Насир Хусрав. Разрешение и спасение. – Душанбе ., 2018.С. 156.
6. Носири Хусрав. Девони ашъор. – Душанбе ., 2011.С. 345.
7. Курбоншоев И.Дж. Природа: основа единства и разнообразия в натурфилософии Насира Хусрава. Вестник Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. 2021. № 4 (20). С. 74-87.

МАТЕРИЯ И ФОРМА КАК КАТЕГОРИИ ОНТОЛОГИИ НАСИРА ХУСРАВА

В данной статье автором рассматривается проблема материи и как категория онтологии Насира Хусрава. Автор приходит к выводу, что проблема материи и формы была одной из центральных мировоззренческих проблем античной и средневековой философии. Автор приводит мнение некоторых учёных которые стараются доказать, что Насир Хусрав якобы считал форму первичной, а материю вторичной. Кроме того он считал, что «материя предшествует форме во времени.

Ключевые слова метрия, форма, диалектика, познаваемость, движения.

Сведения об авторе: Курбоншоев Илхом Джумахонович к.ф.н. и.о. доцента кафедры общественных наук ТТУ имени М.Осими : +992935676720.

МОДДА ВА ШАКЛ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯХОИ ОНТОЛОГИЯИ НОСИРИ ХУСРАВ

Муаллиф дар ин мақола масъалаи ҳаюло ва ҳамчун категорияи ҳастишиносӣ дар таълимоти фалсафии Носири Хусравро мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф бар он назар аст, ки машокили ҳаюло ва сурат яке аз машокилҳои асосии фалсафаи вустой ва асримиёнагӣ буд. Муаллиф андешаи баъзе олимони мисол меорад, ки гӯё Носири Хусрав сурат аввал ва моддаро дуюм дараҷа ҳисобидааст. Илова бар ин, вай чунин мешуморид, ки ҳаюло дар замон пеш аз сурат аст.

Калидвожаҳо: геометрия, шакл, диалектика, маърифат, ҳаракат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбоншоев Илхом Ҷумахонович, номзоди илмҳои фалсафа, и.в. дотсенти кафедраи илмҳои ҷомеашиносӣ ДТТ ба номи М.Осимӣ: +992935676720.

MATTER AND FORM AS CATEGORIES OF ONTOLOGY OF NASIR KHUSRAW

In this article, the author examines the problem of matter and as a category of ontology by Nasir Khusraw. The author comes to the conclusion that the problem of matter and form was one of the central ideological problems of ancient and medieval philosophy. The author cites the opinion of some scientists who are trying to prove that Nasir Khusraw allegedly considered form to be primary and matter to be secondary. In addition, he believed that “matter precedes form in time.

Key words: geometry, form, dialectics, cognition, movements.

Information about the author: Kurbonshoev Ilhom Jumakhonovich, Ph.D. and about. Associate Professor of the Department of Social Sciences TTU named after M. Osimi: +992935676720.

**«САРГУЗАШТНОМАИ ФОҚМУҲАММАДИ ПАРВОЗӢ»
САРЧАШМАИ МУҲИМИ ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ АҶКОРИ
ИЛМӢ ДАР БАДАХШОН**

Мамадшерзодшоев У.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.И. Искандарови АМИТ

Пири Фокмуҳаммад дар Бадахшон ҳамчун яке аз чехраҳои маъруфи фарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки ӯ натавонанд дар миёни мардуми Роштқалъа, балки миёни мардуми Вахон низ шӯхрати беандоза доштааст. Мазори ӯ дар ноҳияи Роштқалъа ва қадамгоҳаш дар деҳаи Даршайи водии Вахон мавҷуд мебошанд. Ба сабаби ин ки Пир Фокмуҳаммад дар миёни мардуми Бадахшон маъруфияти зиёд дошт, мардум доир ба фаъолият ва зиндагии ӯ ривоёти зиёде офаридаанд ва ӯро ҳамчун як шахси мӯъҷизаофар тасвир намуда, дар баъзе ҳолатҳо шахсияташро ба як шахсияти ривоятӣ табдил додаанд.

Пир Фокмуҳаммад дар миёни мардуми Бадахшон бо номҳои Пир Фокмуҳаммади Парвозӣ, Пир Офокмуҳаммад, Фокмамад ва Офокӣ маъруф буда, ҳамчун яке аз пируни бонуфузи исмоилия дар асрҳои миёна ба шумор меравад.

Профессор Нисормамад Шакармамадов дар китоби худ «Сарчашмаи ривоят-воқеият» доир ба ҳаёти Пир Фокмуҳаммад ривоётро гирдоварӣ намуда, дар яке аз онҳо аз забони сокини деҳаи Внукути ноҳияи Ишкошим Гулмиров Давлатқадам перомунӣ шахсияти ӯ чунин зикр намудаанд: «Таърихи Пири Фокмамад ҳамин хел аст, ки ӯ аз Шохдара аз авлоди сайидҳо будааст. Дар дарбори Мавло(Имом), ки ҳанӯз кӯдак будааст, хизмат кардааст... Пештар Мавлоӣ мо дар Ҳиндустон будааст, боз ҳамон ҷо чанд сол хизмат мекунаду баъд Мавло мегӯяд, ки акнун хизматат адо шуду ба ту рухсат» [5, 28]. Нисормамад Шакармамадов дар китоби дигараш «Фолклори Помир» (ҷилди 4) доир ба шахсияти Пир Фокмуҳаммад сухан ронда, навиштаанд, ки дар водии Шохдара ва Ишкошим шахси дуввуме, ки баъди Шохбурҳони Валӣ нуфузи беандоза дошт, Пири Фокмуҳаммад буд. Муаллиф дар ин бора дар китобаш як силсила ривоётро гирдоварӣ намудааст, ки дар яке аз онҳо гуфта мешавад, ки Фокмуҳаммади Парвозӣ дар деҳаи Апхарви Ҷорони Ишкошим зиндагӣ карда, баъд парвоз намуда, ба деҳаи Барвози Шохдара рафтааст, ки як қадамгоҳи ӯ дар ин деҳа мавҷуд аст.

Дар ривояти дигаре зикр шудааст, ки Пири Фокмуҳаммади Парвозӣ гӯё аз Шохдара парвоз карда, ба Ишкошим меояд ва дар деҳаи Даршай дам мегирад ва имрӯз остони ӯ дар ин деҳа мавҷуд мебошад. Ҷамчунин як қадамгоҳи дигари Фокмуҳаммад дар деҳаи Бодомӣ ноҳияи Роштқалъа ҷойгир мебошад [6, 55-56].

Доир ба таърихи дақиқи ба Бадахшон ташриф овардани Пир Фокмуҳаммад дар сарчашмаҳо ва иттилооти муаххаққон маълумоти мухталиф мавҷуд мебошанд. Масалан дар ривоёти Бадахшон ва ҳамчунин дар рисолаҳои дар Бадахшон мавҷуд буда, ба мисли «Баҳр-ул-ахбор», «Саргузашти Пир Фокмуҳаммад», «Саргузаштномаи Носири Хусрав» зикр шудааст, ки Фокмуҳаммад дар замони Носири Хусрав умр ба сар бурдааст ва яке аз муридони содиқи ӯ маҳсуб мешудааст.

Муаррихи варзида Тоҳир Қаландаров низ ба таҳқиқи ин масъала тавачҷӯх ҳосил намуда, менависад: «Доир ба Фокмуҳаммади муқаддас иттилооти хеле кам дар даст дорем. Мо ҳатто ба таври тахминӣ ҳам намендонем, ки ӯ дар кадом аср умр ба сар бурдааст ва мӯъҷиза офаридааст, вале мақбараи ӯ бо шакли исломӣ сохта шудааст. Ватани ӯро Юмғони Афғонистон меҳисобанд. Эҳтимол меравад, ки ӯ ба водии Шохдара дар қарни XV-XVI омадааст» [2, 394]. Албатта ин тахмини Тоҳир Қаландаров дуруст менамояд.

Зеро дар Бадахшон мо як рисолае бо номи «Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ» -ро пайдо намудем, ки он ин фикрҳои Тоҳир Қаландаровро собит мекунад. Рисолаи мазкур аз ҷониби яке аз муаллифони Бадахшонӣ таълиф гардида, он доир ба зиндагии Фокмуҳаммади Парвозӣ аз замони туфулият то охири ҳаёт маълумот медиҳад. Ҳамчунин дар фарҷоми ин рисола Шачараномаи Пир Фокмуҳаммади Парвозӣ ҷой дода шудааст.

Дар ин рисолаи кучак ду санаи замони ҳаёти Фокмуҳаммад ва падараш МуҳаммадӮсин зикр шудааст, ки яке 1002 ҳичрӣ, ки баробар аст ба 1593 мелодӣ ва дар ҷои дигар санаи 1042 ҳичрӣ зикр шудааст, ки он мутобиқ аст ба 1632 мелодӣ. Масалан дар рисола чунин оварда шудааст: «Чун дар ин муддат нӯҳ моҳ ва нӯҳ рӯз гузашт дар аввали моҳи Рамазон аз ҳичрат 1002 буд, ки дар соати Уторид он фарзанд аз вучуд омад ва Қуддус хабар шуд ва тухмбар замин ба ӯ бахшид ва фарзандро Ҳоча Аҳмад ном ниҳод. Ва аз ҳар тараф муборакбод омаданд ва ҳар қадам гов ва гӯсфанд ва асп оварданд ва ба фуқаро ва масокин медоданд» [4, 5]. Дар ҷои дигари ин рисола гуфта мешавад: «Ва насабнома ва мӯъҷизаномаро ба Бибӣ Аға (доданд) ва маъҷиз дар Бодом зоҳир карданд ва муҳолифон ҳам дар Бодом ба тасаллии Ҳоча Аҳмад мегаштанд. Мункири илоҳӣ ва мункиронро маҳрум гардонӣ. Ин гуфтанд, ки насабнома ва мӯъҷизаномаро ба Ҳоча чаро надодӣ ва ба Бибӣ Аға додӣ? Гуфт: эшон аз насаб ва асли ман мункир шуданд ва хоҳанд шуд ва Бибӣ Ағаро ба Шоҳабдол диҳанд. Чун аз ҳичрати Расул ҳазору чихилу ду[гузашт] Шоҳабдол(шачараномаро) ба дасти қосиди деҳ дод ва ба авлоди мо расонд ва аз паси (ин) авлоди шумо мункир шаванд. Алқисса падараш Ҳоча МуҳаммадӮсин ва модараш рӯзи панҷшанбе вафот ёфтанд. Инно лилоҳи ва инно илайҳи рочиъун ва онро дар Бодом дафн карданд, тамат тамом» [4, 9].

Ҳарчанд дар бархе аз расоил ишора шудааст, ки Фокмуҳаммади Парвозӣ ҳамзамони Носири Хусрав будааст, вале дар «Саргузаштномаи Фокмуҳаммад» зикр шудааст, ки Носири Хусрав қабл аз Фокмуҳаммад ин ҷаҳони фониро падруд гуфтааст ва ӯ бо Фокмуҳаммад танҳо робитаи руҳонӣ доштааст. Мувофиқи ин ривоёт гӯё пас аз таваллуд шудани Фокмуҳаммад руҳи Носири Хусрав мисли ҳотифе бо ӯ дар муҳотаб будааст. Дар ин бора дар рисолаи мазкур чунин омадааст: «Гуфт эй Офокӣ ман он будам, ки бар осмон бар ман нигарон будӣ ва ман он кас будам, ки гоҳе туро механдондам ва ҳафт шабонарӯз туро гирёндам...» [4, 15]. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Фокмуҳаммади Парвозӣ дар замони Носири Хусрав зиндагӣ накардааст. Яъне дар ин муҳотаб руҳи Ҳазрати Пир Шоҳносир бо Пир Фокмуҳаммад аз олами руҳонӣ гуфтугӯ мекунад.

Бояд тазаққур дод, ки ин рисола ҳарчанд кучак бошад ҳам, вале дар бораи рушди улум дар минтақаи Бадахшон як сарчашмаи муҳим ба ҳисоб меравад. Ин рисола иттилоъ медиҳад, ки дар замони Фокмуҳаммади Парвозӣ мардуми Бадахшон аз омӯзиши илмҳои мухталиф баҳравар мебуданд. Дар рисола доир ба донишҷӯи фалсафаи руҳ, фалсафаи ҷаҳор унсур, илми зоҳир, илми ботин, илми ахлоқ ишораҳо шудааст. Ҷолиби таваҷҷуҳ ин аст, ки Фокмуҳаммади Парвозӣ дар баробари баҳравар будан аз улуми мазҳабӣ аз илми мусиқӣ низ воқиф будааст. Гӯё дар қори аз илм баҳравар кардани

Фокмуҳаммад нақши Ҳаким Носири Хусрав хеле бузург будааст. Масалан руҳи Носири Хусрав ба Фокмуҳаммад гуфтааст: «Манам Сайид Носири Хусрав ва маро аз баҳри тарбияти ту ба олам фиристодаанд» [4, 24]. Дар ибтидо Фокмуҳаммад аз илм баҳравар набудааст ва гӯё ин робитаи рӯҳонии ӯ бо Ҳаким Носири Хусрав дар ботинаш инқилобе ба вучуд овардааст. Масалан руҳи Носири Хусрав ба ӯ чунин ҳидоят мекунад: «Офокӣ дил хуш дор ва ҳиммат баланд кун то қобили даргоҳи Аҳадият шавӣ. Ва ин ду фарзанд, ки домангири ту шудаанд, онҳоро назар кун ва аз ҳолашон огоҳ бош ва онҳоро аз даст мадеҳ ва ба иззат ва раҳмат ва ба илми болиға ва қуввати шомеа дар онҳо назар кун. Офокӣ гуфт: Эй азизкардаи Худой ва эй руҳдиҳандаи дини барҳақ ва эй қошифи

кашфи асрори илоҳӣ ва эй донандаи сирри ман ладунӣ ман чи кунам, ки ман нодонам ва ин ду нодонро чи гуям. Ки мани беилм касеро ки илм набошад ӯ чигуна касеро тарбият кунад, байт:

Марди беилм дар роҳи тақво,
Кай расонад ба сарҳад ин даъво.
Гар кунӣ амр андар ин ваҳдат,
Ҳеч беилм кас надод фатво » [4, 31].

Дар рисола соҳибилм будани инсон аз ҳама чиз болотар меистад. Шахси донишманд дар дунё мартабаи махсусеро касб мекунад ва аз нодонон тафовут дорад:

Ҳар ки бо илм найшакар нӯшад,
Марди беилм захр менӯшад.
Нӯш илми Салсабили Биҳишт,
Марди беилм дузахисту куништ.
Марди боилм дар ҷаҳон кас дон,
Марди беилм дар ҷаҳон хас дон.
Ҳар ки бо илм зист наврӯз аст,
Ҳар ки беилм зист гили ҳаҷар аст [4, 33]..

Рисолаи «Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ» боз аз он ҷиҳат дорои аҳамият аст, ки дар он ишора шудааст, ки дар замони Фокмуҳаммади Парвозӣ илми мусиқӣ низ рушд кардааст ва Фокмуҳаммад ин илмро омӯхтааст. Мувофиқи иттилои ин рисола гӯё илми мусиқиро ба Фокмуҳаммад Ҳаким Носири Хусрав омӯхтааст. Масалан дар рисола омадааст:

Номи ман ҳаст Носири Хусрав,
Номи ман гуй аз паям медав.
Баъди ҳафт сол чун ҳамеоям,
Илми мусиқӣ бар ту ороям [4, 39].

Мувофиқи иттилои «Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ» дар қисмати шачаранома омадааст, ки Фокмуҳаммад дар ҳақиқат илми мусиқиро таълим гирифтааст: «Ва Султон Фокмуҳаммади Парвозӣ сиррулазиз парвоз мекард, атроф ва акнофи ҷаҳонро медид ва ҳар гуй, ки дар майдон мезаданд, ӯ мерабуд ва илми мусиқиро мехонд ва каф бар каф мезад ва парвоз мекард» [4, 63]. Ҳарчанд ин иттилоот ривоятӣ бошанд ҳам, вале онҳо собит мекунанд, ки дар замони қадим мардуми Бадахшон аз илми мусиқӣ низ баҳравар мебуданд. Дар ин бора ҳам муаррихони гузашта ва ҳам донишмандони муосир дар таҳқиқоти худ ёдоварӣ кардаанд. Масалан муаррихи охири асри XIX ва ибтидои асри XX тоҷик Муҳаммад Сиддиқи Гулшанӣ дар китоби «Таърихи Ҳумоюн»-и худ перомуни рушди илми мусиқӣ дар миёни Бадахшониён чунин менависад: «Аммо ин марзу бум(Бадахшон-У.М.) хушмашраб, толиби соз ва тарабанд. Талабаи он ба хондани «Нақши мулло» маҳорат доранд. Ва авоми он аксар иштиёқ ва завқ ва шавқ ба рубоб доранд. Ба мазоқи аҳли Бадахшон ва нағмоти онҳо маҳорат доранд» [1, 216].

Мувофиқи иттилооти баъзе аз сарчашмаҳо хунари мусиқӣ дар асрҳои гузашта дар миёни бадахшониён ба андозае мақом ва мартаба доштааст, ки ба воситаи он мардум ба муҳолифонаш шодиву хурсандии худро баён намуда, бо навохтани сози мусиқӣ ба душмани худ орзуҳои сулҳҳои ва дӯстонаро баён мекарданд. Масалан дар ин бора муаррихони Бадахшон Қурбон Муҳаммадзода (Охун Сулаймон) ва Шохфутур Муҳаббатшоҳзода дар китоби «Таърихи Бадахшон» чунин ибрози ақида намудаанд. Вақте ки аз ҷониби шаҳи Шугнон Юсуфалихон пири исмоилиёни Шугнон Сайид Фаррухшоҳ ба Зардеф ва Сарғулом муддати як сол бадарға шуда буд, хангоми озод кардани Сайидфаррухшоҳ муридонаш чунин маросими шодӣ ва хурсандиро барпо карданд ва бо ин нағмасарой

ба шаҳи Шугнон орзуҳои сулҳхоҳонаи худро ибраз медашанд. Муаррихони мазкур дар ин бора чунин навиштаанд: «Дар он замон Сайид Фаррухшоҳ муддати як соли комил ба Зардеф ғариб монда буд ва шаҳ ҳамроҳи шоҳи Зебок Шох Абдурахим қаҳр карда ба чанд пушаймонӣ одамро фармуд Сайид Фаррухшоҳро бахушӣ аз Зардеф оварда, ба худуди Шугнон расида. Мардум аз хушӣ рубоб ва сетор ва танбур ва даф чур карда ба маърифати Сайид сурудхонӣ тантанаи намоиш дода, ба саломи шаҳ дохил шуданд. Ва шаҳ ҳам бисёр хушхол шуда, хеле ширингӯӣ ва ширинзабонӣ бо ҳам ихтилот намуда, рухсат карда» [3, 122].

Аз андешаҳои фавқ чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки шаклгирии илмҳои мухталиф дар миёни муаллифони ҳуди бадахшонӣ маҳз аз асри XVI сурат мегирад. Дар ин аср теъдоди зиёди асарҳои таърихӣ ва ривоятӣ ва ҳамчунин фалсафӣ аз ҷониби муаллифони бадахшонӣ таълиф гардиданд.

Хуллас рисолаи «Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ» яке аз асарҳои пурарзиш ба ҳисоб рафта, доир ба ташаккулёбии улуми мухталиф дар миёни бадахшонӣ маълумоти пурарзиш медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммад Сиддиқи Гулшанӣ. Таърихи Ҳумоюн. Душанбе.- 2006, с.136, 216 саҳ.
2. Каландаров Т.С. Шугнанцы. Москва.- 2004, с. 394, 478 стр.
3. Қурбон Муҳаммадзода(Охон Сулаймон), Муҳаббатшоҳзода Сайид Шохфутур. Таърихи Бадахшон. Москва.-1973, с.122, 291 саҳ.
4. Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ. Дастхат, котиб номаълум, санаи китобат қарни XIX.
5. Шакармамадов Н. Сарчашмаи ривоят-воқеият(Ривоятҳои Ваҳон). Хоруғ.- 2007, с. 28, 39 саҳ.
6. Шакармамадов Н. Фолклори Помир. Ҷилди 4, Душанбе.- 2005, с. 55-56, 269 саҳ.

«САРГУЗАШТНОМАИ ФОҚМУҲАММАДИ ПАРВОЗӢ» САРЧАШМАИ МУҲИМИ ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ АҶКОРИ ИЛМӢ ДАР БАДАХШОН

«Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ» яке аз сарчашмаҳои муҳими таърихии Бадахшон маҳсуб шуда, он дар қарни XVI аз ҷониби муаллифи номаълум таълиф гардидааст.

Дар ин мақола муаллиф дар асоси иттилооти рисолаи мазкур собит мекунад, ки аҷкори илмии Бадахшон маҳз аз асри XVI ба ташаккулёбии худ оғоз намудааст. Аз ин аср оғоз намуда муаллифони бадахшонӣ ба таълифи осори илмӣ ба мисли фалсафӣ, таърихӣ, мусиқӣ ва адабӣ шурӯъ намудаанд. «Саргузаштномаи Фокмуҳаммади Парвозӣ» асари ривоятӣ –таърихӣ буда, дар он муаллиф доир ба густариши улуми қуръонӣ ва мусиқӣ дар Бадахшон ва пайдоиши макотиб дар ин сарзамин маълумот дода, доир ба зарурати касб намудани илмҳои замон ва таҳсил намудан дар макотибро амри зарурӣ меҳисобад.

Калидвожаҳо: Саргузаштнома, Фокмуҳаммади Парвозӣ, илм, мусиқӣ, Бадахшон, Носири Хусрав, Сайид Фаррухшоҳ, Бибӣ Ага, Бодом.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадшерзодшоев Умед Шозодамамадович ходими илмии шӯбаи таърих ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б.И.Искандарови АМИТ.Тел: (992) 93 527 26 11, E-mail: umed.sherz@gmail.com

«ПРИКЛЮЧЕНИЕ ФОҚМУҲАММАДА ПАРВАЗИ» ЗНАЧИМЫЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ НАУЧНОЙ МЫСЛИ В БАДАХШАНЕ

«Приключение Фокмуҳаммади Парвази» считается одним из важных исторических источников Бадахшана, который был написан в XVI веке неизвестным автором.

В данной статье автор на основе данных указанного трактата утверждает, что научная

мысль Бадрахшана начала формироваться в XVI веке. Начиная с этого периода, Бадрахшанские авторы также начали заниматься научной работой в таких сферах как философия, история, астрономия, музыка и литература. «Приключение Фокмухаммади Парвази» представляет собой повествовательно-исторический труд, в котором автор приводит сведения о распространении коранической науки и музыки в Бадрахшане и появлении школ на этой территории.

Ключевые слова: Приключение, Фокмухаммади Парвази, наука, музыка, Бадрахшан, Насир Хусрав, Сайид Фаррухшах, Биби Ага, Бодом.

Сведения об авторе: Махмадшерзодшоев Умед Шозодамамадович, научный сотрудник отдела истории и этнографии Института гуманитарных наук имени Б.И.Искандарова НАНТ. Тел: (992) 93 527 26 11, E-mail: umed.sherz@gmail.com

“THE ADVENTURE OF FOKMUHAMMAD PARVAZI” A SIGNIFICANT SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF SCIENTIFIC THOUGHT IN BADAKHSCHAN

“The Adventure of Fokmuhammad Parvazi” is considered one of the important historical sources of Badakhshan, which was written in the 16th century by an unknown author.

In this article, the author, based on the data of the mentioned treatise, argues that the scientific thought of Badakhshan developed in the 16th century. Starting from this period, Badakhshani authors also began to engage in scientific work in such areas as philosophy, history, astronomy, music and literature. “The Adventure of Fokmuhammad Parvazi” is a narrative-historical work in which the author provides information about the spread of Quran science and music in Badakhshan and the occurrence of schools in this territory.

Key words: Adventure, Fokmuhammadi Parvazi, science, music, Badakhshan, Nasir Khusraw, Sayyid Farrukhshah, Bibi Agha, Bodom.

Information about the author: Makhmadsherzodshoev Umed Shozodamamadovich, researcher at the Department of History and Ethnography of the Institute for the Humanities named after B.I.Iskandarov NAST. Tel: (992) 93 527 26 11, E-mail: umed.sherz@gmail.com

УДК87

ФАЛСАФАИ МАЙ ДАР РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ

Мамадсалимов Н.С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Асрҳои миёнаи Шарқи исломӣ дар таърихи фалсафа ҳамчун як давраи пайдоиши мактабҳои динӣ - фалсафӣ, материалистӣ бо доираи мавзӯҳои ба худ хос дошта, ба шумор меравад. Дар майдони илм бисёр мутафаккироне арзи вучуд мекунанд, ки саҳми онҳо дар пешрафти фарҳанг ва тамаддуни ҷаҳонӣ беназир аст. Яке аз чунин мутафаккирони асримиёнагии исломӣ файласуф, риёзидон ва шоир Умари Хайём ба шумор меравад.

Умари Хайём дар даврае умр ба сар мебурд, ки бисёр ваҳшигарихо, зулм, истибод, фишор, бедодию ғоратгарӣ ва ғайра қорҳои нораво дар ҷомеа паҳн гашта буданд, аммо аҳли адаб дар ин рӯзгори бенизоми иҷтимоӣ талош варзиданд ва мекӯшиданд то чизеро баҳри бартарафсозии вабон аср биандешанд.

Банда агар худро дар замони зиндагии Абӯали ибни Сино, Носири Хусрав, Саъди Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Умари Хайём ва ғайраҳо тасаввур намояд, «гургонро дар сари қудрат, шағолону уқобонро дар гирду атрофи онҳо ва занбӯрони асалро хору нотавон мебинад».

Хусусияти дигари фалсафии ин давра таъсири идеологияи динӣ ба шуури инсоният буд. Ин таъсиротро мутафаккирон на танҳо дар давраи асримиёнаи шарқ ба назар гирифтаанд, балки дар ғарб низ ин хусусият як идеологияи маҳсус пайдо намуда буд. Дар

Шарқ асосан ин идеология ба устуворшавии дини ислом саҳт алоқаманд буд. Дини ислом бузургтарин ва барҷастатарин мактаби худсозии инсонҳо ба камолоти инсонӣ мебошад. Китоби муқаддаси мусулмонон «Қуръон»-ро метавон сарманшаи маърифати илмии мутафаккирони на танҳо асрҳои миёнаи Шарқ, балки давраҳои минбаъда ҳисоб намуд. Ин китоб на танҳо ҷанбаи рӯҳонӣ, балки тамоми равандҳои маърифати олами моддиро низ дар худ таҷассум намудааст. Баъди мутолиаи инсон натавон дар фаҳми ҷаҳони ботинӣ балки роҳҳо ва равишҳои нави маърифатӣ, олами моддиро пайдо мекунад. Муҳаммад Абдусалом мутафаккири Покистонӣ физик, файласуф, дорандаи ҷоизаи Нобел (1979) дар бобати китоби Қуръон ва оятҳои он ибрози чунин андеша намудааст: «Агар 250 ояти Қуръони Карим хусусияти ҳуқуқӣ дошта бошанд, пас наздики 750 ояти он мӯъминро барои омӯхтани табиат, андеша, истифодаи ақлу хирад ва маърифат даъват менамояд, то он ҷузъи ҷудонашавандаи ҳар як мусулмон гардад».

Дар ин давраҳо (асрҳои VII-XIV) аҳли ҳақиқат масъалаҳои марбут ба ҳастӣ ва маърифатро меҷӯшиданд то ба ҳақиқат наздиктар ҳалу фасл намоянд. Бархе аз мутафаккирон бо роҳи шинохти Худо мерафтанд ва худро аз дунёи моддӣ дур гирифта роҳи дарवेशиро пеш гирифта, гушанишиниро ихтиёр мекарданд. Баъзеи онҳо озод фикру андешаи худро баён нанамуда таълимоти тавҳидӣ ва ирфонии худро паси парда баён менамуданд. Худи рамзгузорӣ (символизм)-ро низ метавон як ҳикмати фалсафӣ ҳисоб намуд. Асосан он масъалаҳои баҳсии фалсафаро, ки ҳақимон дар вучуди худ пайдо намуданд, кашф мекарданд ва ибрози андеша менамуданд. Аҳли ҷохил (рӯҳонӣён ва дарборӣён) аз доғмаҳо берун намебароманд ва сухани ҳақро ғайр аз сухани худ намепазируфтанд. Ҳоқимон чунин шахсиятҳоро муҳолифи дин эълон намуда, онҳоро муҷозотҳои саҳт мекарданд ва то ҳатто баъзе файласуфон худро қурбони ҳақиқат менамуданд. Агар мо ба таърих аз сар то по нигоҳ кунем ва зерин хулосаҳои ақлонӣ таҳлил намоем бар масали «Аз бед тут зиёдтар санг меҳӯрад», зиндагии шахсони фозил мушоҳида мешавад. Ин ба он маъно ситам хурдани «доно аз ҷохил», «некон аз бадон» ва «ҳақиқат аз иштибоҳ» аст. Ин вақт ва замоне буд, ки файласуф ба сухани худ то ҳатто ҷонро ҳам ба ҳақ таслим мекард. Сухани онҳо ҳамчун шамшерӣ сарбур пеши онҳо истода, чунин буд. Файласуфон «Ҳақиқат»-ро сифати Худо дониста, аз сухани худ даст намекашиданд. Шиори онҳо «Аз ҳақиқат набояд тарсид»...буд.

Чунин рӯйдодҳои ваҳшиёна дар асрҳои миёна низ давом ёфтанд. Дар соли 922 Хусайн ибни Мансури Ҳалоч дар соли 1091 Шихобиддин Сухравардӣ дар зиндон ба қатл мерасанд ва чунин мисолҳоро дар давлатҳои асримиёнаи Ғарб низ метавон мушоҳида намуд. Ин то ба дараҷае реша устувор мекунад, ки кофирро мусулмон, мусулмонро кофир ва озодии суханро ба нестӣ мерасонанд. Донишманди бузурги асримиёнагӣ Абуалӣ ибни Сино ин вабод асрро чунин ба қалам додааст:

Куфри чу мане газофу осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якею он ҳам кофир,
Пас дар ҳама даҳр як мусулмон набувад. [1,21].

Нимаи дуюми асри XI ва ибтидои асри XIII дар замони фармонравии Салҷуқӣён академик Б. Ғафуров фаъолияти адабӣ ва фалсафии мутафаккирон аз қабилҳои Асадии Тӯсӣ, Носири Хусрав, Фаҳриддини Гургонӣ, Авҳадиддини Анварӣ, Масъуди Саъди Салмон, Муиззӣ, Собири Тирмизӣ ба қалам додааст. Ӯ зикр намудааст, ки дар байни шоирони номбурда, хусусан Носири Хусрав, Умари Хайём ва Фаҳриддини Гургонӣ, ки дар осори онҳо тамоюли халқӣ ва тараққиҳоҳӣ бартарӣ пайдо кардааст, мақоми барҷастае доранд,[3,490]

Вобаста ба ҳама давру замонҳо ва фазои иҷтимоии ҷомеа ашъори мутафаккиронро

ба ду қисм чудо намуд, ки эҷодиёти Хаёмо низ ба ҳамин қисмҳо чудо менамоем:

Аввалан метавон қайд кард, ки офариниши асар аз барои хоҳиши аҳли дарбор ё дустону шогирдон. Мутафаккир замоне ба таълиму тадрис шуғл меварзад. Равшан кард, ки олим рисолаҳои илмии ҳешро дар соҳаи алгебра, геометрия, нучум, ки эҳтиёчи ҷомеа дар замонаш ба онҳо буд, баҳри шогирдон ва пеш бурдани қору фаъолияти худ ба сомон мерасонд. Ё худ ҳамасри Хайём Низомулмулк, як санади ҳуқуқӣ барои пешбурди давлатдорӣ ҳукумати Салҷуқӣ бо супориши Султон Маликшоҳи Салҷуқӣ солҳои 1091-1092 навишта буд. Ҳатто Хайём аз баҳри хоҳиши Низомулмулк ба ислоҳи тақвим мепардозад ва онро то андозае дақиқ менамояд. Хайём дар яке аз рубоӣҳои ин давраи зиндагонии худро нақл менамояд:

Якчанд ба кӯдакӣ ба устод шудем,
Якчанд ба устодии худ шод шудем.
Поёни суҳан шунав, ки моро чӣ расид,
Аз хок баромадему, бар бод шудем,[8,176].

Дуюм шуғли ҳаким фалсафа аст, ки рози дили худро ба дӯсти надиктарин ҳам гуфта наметавонад. Дар танҳои ё бо хоҳиши дили худ ба эҷодкунӣ мепардозад. Чи хеле, ки Хайём шароб, май, бодаро дӯсти наздики худ дониста, рози дили худро пинҳон надошта онро меофарад. Маҳз рубоӣи Хайёмро ба ҳамин қисм шомил донистем.

Бояд тазакур дод, ки дар ин давра қори фармонравоён амалҳои зишти бераҳмона, ваҳшиёна ғораткунию торочкунӣ, ситонидани бочу хирочи баланд, истисмори халқ, беадолатӣ, ноинсофӣ, истисмори халқи мазлум буд.

Аз ҳисоби меҳнати мазлумон ҳазинаро пур карда пайваста шароб меҳӯрданд ва чунин ҳолро раво медонистанд. Аз ин ҷо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар ин давра шароб хело арзонӣ доштаст, ки аҳли дарбор пайваста шароб меҳӯрданд ва раият нонро ба гадоӣ меёфт. Зеро ба ғайр аз таъмини ғизои қисмонӣ тафаккурашон чизе намеандешид. Аз маънавиёт ғофил буданд на ахлоқ ва на фарҳанг доштанд. Агар онҳо маъноӣ зиндагии ҳаёти худро дар кайфу сафо медиданд аҳли хирад аз ин қори бераҳмонаи онҳо андозситонию шаробхурии онҳо ба вачҳ омаданд. Пайваста меандешиданд, ки ин доғро чи гуна аз назари чашмашон нопадид намоянд ё бар андешае фуру мерафтанд, ки рафтори ваҳшиёнаро чи тавр фаромӯш созанд, ки қону рӯҳи онҳо даме ором гирад. Файласуфон ҳолашонро хеле равшан нақл намудаанд, ки метавонем аз андешаи худи онҳо таҳлил намоем. Носири Хусрав дар «Сафарнома» менависад: «...ба Ҷузҷон шудам ва қурби як моҳ бибудам ва шароб пайваст хурдаме.

Шабе дар хоб дидам, ки яке маро гуфт:

«Чанд хоҳи хурдан аз ин шароб, ки хирад аз мардум зоил кунад, агар ба хуш бошӣ беҳтар». Ман ҷавоб гуфтам, ки: «Ҳукамо ҷуз ин чизе натавонистанд сохт, ки андӯхи дунё кам кунад».[9,7]

Файласуф то ҳақде аз қори ваҳшиёна амал намудани фармонравоён дилбеҳузур шудааст, ки бо шароб даме худро ором намудааст.

Ё худ Ҳоча Ҳофиз аз зулму ваҳшигарӣ, шару шӯри дунё ба дод омада, шароби талхи пурзӯри мардафган меҳоҳад, то ки як дам биёсяд:

Шароби талх меҳоҳам, ки марафган бувад зӯраш,
Ки то як дам биёсям зи дунёву шару шӯраш.
Симоги даҳри дунпарвар надорад шаҳди осоиш,
Мазоқи хирсу оз, эй дил, бишӯй аз талху аз шӯраш,[10,163].

Агар ҳикмати Хайёмро ҷӯем маҳз онро дар рубоӣташ метавон ёфт.

Рубоӣҳои Хайём дорои мазмуни баланди фалсафӣ буда, эҳсосҳои баланди файласуфро бо шӯълаи оташин ва мазмуни саҳти оҳанин инъикос менамоянд.

Умари Хайёмро бузургтарин файласуфи ин давра меҳисобам. Зеро мутафаккир ҳикматро бо шароб даромехта, як ҷаҳон маъниро дар ҷаҳор мисра шеър ҷой додааст ва бода, май, соқӣ, кӯза, ҷом, майхора, майи ноб, майзада, бехудӣ, бедориро мавзӯи марказии худ интиҳоб кардааст. Хайём хӯрдани шаробро на аз баҳри тараб, на аз баҳри хилофу ҷанг, на аз баҳри тарки дин, на аз баҳри тарки қонунҳои ислом, на аз баҳри тарки адаб, балки майро баҳри он меҳӯрдаст, ки мисли Носири Хусрав даме аз хештан бозраҳаду ором гирад то андӯҳи дунёро кам кунад:

Май хурдани ман на аз барои тараб аст,
Н-аз баҳри хилофу шаръу тарки адаб аст.
Хоҳам, ки даме зи хештан боз раҳам,
Май хурдану маст буданам з-ин сабаб аст, [8,77].

Дар ин андеша Абулфатҳ ба Сино ва Ҳучҷати Хуросон ҳамфикр буда, мо чун шунаванда аз онҳо авзои замонашонро мешунавем. Ба назарамон чунон менамояд ки онҳо нақл карда истодаанд ва мо гӯш карда истодаем.

Табиб, файласуф, адиб, нобиғаи Шарқ Абӯали ибни Сино, ки дар ҷодаи илм заҳматҳои зиёд кашида, ба муваффақиятҳои беназир ноил гардидааст, ҳам табибона ва ҳам адибона майро душмани маст ва дӯсти хушёр номидааст. Андаки онро ба доруе, ки зидди заҳр истеъмол мекунанд ба он баробар менамояд. Яъне ба андозае хело кам ғоидаовар ва давобахшанда аст. Бисёрхӯрии онро ҳамчун заҳри мор медонад. Яъне заҳри море, ки инсонро ба ҳалок мерасонад, зиёдхӯрдани шароб низ чунин аст. Суханро давом дода иброн менамояд, ки дар бисёрхӯрии май андак ғоидае мавҷуд нест вале дар андакш бошад манфиати бисёр аст. Табиби исломӣ хӯрдани майро инкор накардааст, гарчанде дар шариат хурдани онро қуфр медонанд. Вале андак дар ин рӯби андоза, меъёр ва ҳаддеро доништааст, ки аз ҳад набояд гузашт:

Май душмани масту дӯст бо хушёр аст,
Андак тарёқу беш заҳри мор аст,
Дар бисёраш муззарати андак нест,
Дар андаки ӯ манфиати бисёр аст, [1,18].

Нуқтаи назари донишманди бузурги исломӣ Унсурмаолии Кайковус низ бадин маъност, ки гуфтааст. «Агар шароб надони хӯрд, заҳр, аст ва агар бидонӣ хӯрдан подзаҳр аст», [5.65]

Дар китоби «Умари Хайём-Рубоиёт», ки муаллифон 500 рубоии Хайёмро гирд овардаанд, тадқиқ намуда, таҳлилҳои нишон доданд, ки мавзӯи марказии Хайём май бода буда, ӯ бо маҳорати баланд тавонистааст, ки фалсафаи дорои мазмуни баланди як ҷаҳон маъноро дар қолаби ҷаҳор мисраъ тасвир намояд. Дар рафти тадқиқот маълум намудам, ки вожаҳои май 136 маротиба, майхона - 1 маротиба, майкада - 4 маротиба, майпараст - 1 маротиба, майфурушон 4 маротиба, майи ноб 6 маротиба, бода 54 маротиба, боданӯшон 1 маротиба, бодапараст 1 маротиба, бодаи ноб 2 маротиба, шароб 22 маротиба, шароби ноб 2 маротиба, ҷом 48 маротиба, қадаҳ 11 маротиба, соқӣ 26 маротиба ва мастӣ 35 маротиба такрор ёфтааст.

Шароб аслан дар адабиёт ба маънои нӯшидани, нӯшоба омадааст. Дар адабиёт агар мутолиа намоем шароб бо бисёр номҳои фалсафӣ омадааст. Аслан онро бо номҳои сабӯҳӣ, ғорҷӣ, дӯстгонӣ, мудом, набид, набиз, офтоб, секӣ, май, бода, асир, ашки суроҳӣ, ашриба, ақиқӣ гудохта, маи Аҳмар, бағнӣ, бигмоз, бинтульгинаб, бӯза, дурд, Исои ҳар дард, кимиёи ҷон, кумайти нишот, лаъли полуда, лаҳ, лоларанг, мураввақ, маистон, моульгинаб, мул, равоқ, равшан гулоб, раҳиқ, роҳ, сеяқӣ, сур, тавбасӯз, укор, хамр, шабҷароғи муғон, нӯшинбода, оби инаб ва ғайраҳо ба қалам додаанд.

Шароб дар луғат ба маънои нӯшидани нӯшоба меояд. Май бошад дар худ маънои

нушидание, ки аз шираи ангур таёр мекунад ва бода бошад нушокии сурх шароби софи лаългунро ифода менамояд.

Майи Хайёмро ҳар касе аз рӯи шинохту фаҳмаш дарк карда баҳо медиҳад. Бархе дар пайрави аз мактаби худ баҳо дода таҳлил менамоянд. Гурӯҳе аз ашъораш беҳабар ноҳонда чизе гуфтаанд. Баъзеҳо ҳамчун олимона, бархе майи Хайёмро майи ҳақиқӣ ва гурӯҳе онро ба майи маърифат ба қувваи Рӯҳулқудс ва тасаввуф мепайванданд. Гуфтаанд, «Сухани Луқмон аз забони Луқмон хуш аст». Дар ин бобат мо ҳам ҳикмати «Майи Хайём»-ро аз гуфтаи худӣ ӯ бишнавам:

З-он май, ки маро кутти равон аст, бидех,
З-он гарчи сарам басе гарон аст, бидех,
Барнеҳ ба кафам қадах, ки даҳр афсонаст,
В-ин умр чу боде гузарон аст, бидех! [2,32]

Ин рубои дар китобе ки ман онро мавриди таҳқиқ қарор додам мавҷуд нест вале дар китоби « шинохти рубоиёти Умари Хайём» олимаи шинохтаи Гулрухсор низ чунин шуморидааст, ки ин моли Хайём ҳаст. Гулрухсор ҳам аз он тарафдори намудаанд, ки майи хайёмона майи тоза ҳақиқӣ ва табиӣ мебошад.

Ё дар рубоии дигар Хайём қайд намудааст.....
Эй ҳамнафасон, маро зи май кут кунед,
В-ин рӯи чу қаҳрабо чу ёкут кунед.
Чун мурда шавам ба бода шуд маро,
В-аз чӯби разам тахтаи тобут кунед. [8,77;94]

Аз ин гуфтаҳо ҳикмати Хайёмӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки Хайём ишора ба шаробе, ки ҳамчун ғизо истеъмол менамоянд, мекунад ва онро металабад. Гарчанде монда менамояд, чизе нороҳат аст, сараш аз андӯҳо ва шояд ҳастагиҳо аз дунё нороҳатиҳои зиндагӣ, ки ҳатто ба чизе дар олам бовари надорад ва ҳама чизро афсона меҳисобад. Аз ҳамаи ин ташвишҳо сараш гарон аст ва Хайём майро талаб дорад. Умри худро мисли бод гузарон, даҳрро холис аз ҳақиқат чун афсона ва майро ҳамчун ҳамдарду ҳамдавои худ талаб менамояд. Хайём ба чизе дил набаста молу пулу сарвату дороию нодории даҳрро афсона меҳисобад ва ҳаётро ғанимат доништа, фурсатеро мечӯяд ки дар он май бихӯрад, ки умраш ба бод наравад.

Ҳикматчӯ зиндагиро талх меёфта ва мегӯяд, ки дунё дар дили касе ширин мабод. Фикри марг ҳамеша ӯро дар ранҷ дошта ва медида, ки мардон маргро зодаанд. Бинобар ин мӯътақид мегардад, ки бояд як дам ҳам шуда, хуш буд. Пас аз он ҳар чи мешавад, бим нест. Чун зарро барои хуш будани зиндагӣ лозим медонад, онро мадҳ мекунад. Чун шароб василаи шодиву хуррамӣ ва ронданӣ андӯх аст, ситоиш мекунад.

Ислом истеъмоли шаробро наҳӣ мекунад, вале ӯ худро ба он роҳ намезанад. Бе он ки эътиное ба ҳаром будани шароб дар назари мусулмонон дошта бошад, онро мадҳ мекунад ва софу манофеу музори мухталифи онро баён менамояд ва чораи зиёни ҳар якеро ба даст медиҳад. Фақат ишорае мекунад, ки дар Қуръон низ судмандии шароб ёд шудааст. Дар китоби худ ба чунин далел овардааст: «...дар бихишт неъмат бисёр асту шароб беҳтарини неъматҳои бихишт аст ва агар набудӣ, (Эзид онро) ба худ маҳсус накарди, (ҳарчанд неъматҳои дучаҳонӣ ба тақдир иродаи ӯст) чунонки дар мӯҳками Китоби Худ [яъне дар оятҳои возеҳи Қуръон] ёд фармудааст.ки : «Виа сақоҳум Раббуҳум шаробан таҳуро» - [Ва парвардигорашон шароби ниҳоят пок ба онҳо бинӯшонанд. [Қуръон, 76:21] [7,59].

Боз таъкидан файласуф қайд мекунад, ки Худо дар ҷойи дигар мефармояд: «Ва манофеъу ли-л-носи ва исмуҳумо Акбару мин нафъихимо - Мардумонро манфиати бисёр аст дар вай, валекин базаи ӯ аз нафъ бештар аст».[7,59].

Ҳикмати пурмазмунӣ сухани худро боз дар ҷаҳор мисраъ шеър баён менамояд;

Майро, ки Хизир хучаста дорад посаш,
 Ӯ оби ҳаёт асту манам Илѐсаш.
 Ман кути дилу қуввати рӯҳаш хонам,
 Чун гуфт Худо «манофеъу-лин-нос» - аш. [8,143.]

Ҳаким шаробро оби Ҳаётбахш менамад, ки мувофиқи ривоятҳо яке аз паёмбарони Худо бо номи Хизр аз он хӯрдааст ва умри ҷовидонӣ ёфтааст. Файласуф шаробро оби ҳаёт ва худро паёмбар чун Илѐс (а) эълон менамояд. Бар он қоил мешавад, ки май ғизои дил ва қуввати рӯҳи дили худ шиор медонад. Аз он, ки Худо онро дорои манфиат гуфтааст вале базаи он, ки аз манфиат зиёдтар аст Хайём кӯшиш намудааст то ҳаддеро, ки хурдани шароб манфиатбахш аст раво дидааст. Дар «Наврӯзнома» ин ҳикмат чунин омадааст: «Хирадманд бояд, ки ҷунон хӯрад, ки маззай ӯ бештар аз база бувад то бар Ӯ вубол нагардад». Ва ин ҷунон бошад, ки ба риёзат кардан нафси худро ба ҷое расонад, ки аз аввали шароб хӯрдан то охир ҳеҷ бадиву ноҳамворӣ аз ӯ дар вучуд наёяд ба гуфтору ба кирдор илло некӯиву хушӣ чун бад-ин дараҷа расад шароб хӯрдан ӯро зебад. [7,59].

Хайём ҳикмати хешро боз дар чор мисра бо далелҳои, ки ақлона агар меандешем дар «Базми хирад». Ақл исбот мекунад, ки май беғаш, тоза ва пок аст. Ҳатто Хайём бар он далел ҳаст, ки дар Рум майро «Мана» ва аҳли Араб майро «Сара» гуфтаанд. Яъне ин ҳамаи далелҳо ба он далолат мекунанд, ки май пок аст, соф аст, ҳалол аст. Агар касе гуяд май носара, яъне нопоку ҳаром аст. Хайём мегӯяд, ки ман така бар далеле дорам, ки Худо майро «Сара» гуфтааст. Яъне Худо онро поку ҳалол номидааст:

Дар базми хирад ақл далели сара гуфт,
 Дар Руму Араб майманаву майсара гуфт.
 Гар гуфт касе, ки носара бошад май,
 Ман кай шунавам, чунки Худо май сара гуфт. [8,30].

Ҳатто Хайём бо паёмбар Ҳазрати Муҳаммад (с) мунозира намуда, боз мехоҳад ки исбот намояд, ки шароб дар шаръ ҳалол аст ё ҳаром;

Аз ман бари Мустафо расонед салом
 В-он гоҳ бигӯед ба эҳҷози тамом,
 К-: «Эй Сайиди Ҳошимӣ, чаро дӯғи туруш
 Дар шаръ ҳалол асту майи ноб ҳаром? [8,153]

Боз Хайём ҷавоби ҳикмати худро аз паёмбар бо эҳсоси баланд мешунавад

Аз ман бари Хайём расонед салом,
 В-он гаҳ бигӯед, ки «Хомӣ, Хайём.
 Ман кай гуфтам, ки май ҳаром аст? Вале
 Бар пухта ҳалол асту бари хом ҳаром». [8,153].

Файласуф зери мафҳуми «Пухта» шахси хирадманд, бомаърифат, донишманд, боақл, боодоб, меҳрубон, кордон, саховатманд, некбин, далер, ҷавонмард ки ба ҳеҷ ғайбату друштруйи рӯй намеорад дар ҳолати хушёрӣ ва мастӣ якхела ҳаст тағйир намеёбад, медонад. Яъне ҳалол бод бар хирадманд. Зери мафҳуми «Хом» одамони баддил, мумсику палид, разил, дун, дунёдӯсту бесаховат, номарду номехрубон вайронкунандаи дӯстӣ, ки ҳама чизро қапида як ними нони худро ба танҳои меҳӯранду касе ба хони онҳо дарояд меларзанд. Заррае некии ҳам бикунанд як умр миннат мекунанд. Дар дили онҳо бухлу бахили реша такондааст. Мудоме, ки май меҳӯранду бо тамоми зиштӣ ба по мехезанд ва корҳои ноҷавонмардонро ифшо месозанд. Баъди ин амалиётҳо ҳама чизро дар мастӣ ва шароб мебинанд. Лекин ҳамон одам онро дар дил дорад дар хушёри ҳам ҳамаи он буғз дар дилаш ҳаст онро ифшо намекунад, каме менӯшаду забону амалаш онро ба кор мебаранд. Яъне дар хушёрӣ ҳам онро дар дил дорад ва анҷоми онро хостааст. Мар чунин одамро Хайём хом гуфтааст. Дар инсонии эшон шар аз хайр дар дили эшон реша мустаҳкамтар

давондааст. Аз қавли пири форсону тоҷикон Устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ба ин маънист:

Басо дуни бахило, ки май бихӯрад,
Каримӣ ба ҷаҳон-дар пароканид. [6,96.]

Мутафаккири бузург Абӯалӣ ибни Сино низ бар ақидаест, ки ба тақвои ақл бар доно ҳалол ҳасту раво вале ба аҳкоми шаръ бар аҳмақ ҳаром аст;

Ҳалол гашта ба тақвои ақл бар доно,
Ҳаром гашта ба аҳкоми шаръ бар аҳмақ.
Ё дар ҳикмати Бедил низ моҳирона суфта шудааст;
Мумсик агар ба арзи саҳо ҷӯшад аз шароб,
Дасте баланд мекунад, аммо ба зери об. [4,213].

Ҳаём пеши худ се савол мегузорад; май кӣ хӯрад? чӣ миқдор хӯрад? бо кӣ хӯрад?. Файласуф қайд мекунад ин се шарт агар рост шавад, посух ба шартҳои аввал амалан падида ояд, ки марди «Доно» аст. Марди доно ин се шартро аниқан риоя мекунад ё тамоман намеҳӯрад ё меҳӯраду то ҳадди андоза, ки касе мастии ӯро ҳам пай намебарад ва вақти хӯрдан ҳам бо ашхосе меҳӯрад, ки ҳеч зиёне намебинад. Дар мисраи ҷаҳорум Умумсаволе пеш меорад, ки дар мадди аввал савол аст ва дар мадди дуюм ҳулосаи се шарт, ки гузошта буд. Саволи пас май нахӯрад мардуми доно, кӣ хӯрад? Яъне майро бояд доноён бихӯранд. Аз ӯҳдаи шартҳои боло танҳо доноён, хирадмандон баромада метавонанд. Пас барои онҳо вочиб аст, бояд бихӯранд. Дигарон, ки аз ӯҳдаи ин шартҳои гузошташуда баромада наметавонанд хӯрдани шаробро ҳаром гуфтааст;

Май гарчи ҳаром аст, вале то кӣ хӯрад,
Он гоҳ чӣ миқдор хӯрад? бо кӣ хӯрад?
Ҳар гоҳ ки ин се шарт шуд рост, бигӯ,
Пас май нахӯрад мардуми доно, кӣ хӯрад? [8,116].

Далоили Ҳайём бар он шуд, ки май ҳалоласт ва бар хирадмандон хӯрдани онро раво доништа, мекушид то ба дигарон ҳам хӯрдани шароб дар кучо ва бо кӣ муносиб будани онро тавсия диҳад. Пеш аз ҳама бо шахси хирадманд, ки дар боло шарҳ додем тавсия медиҳад. Ё ҷое мегӯяд, ки зебосанаме бошад бихӯр. Бояд тазаккур дод, ки дар ҳар ҳол Ҳаким ҳаду андозаро ба назар мегирад ва ҳамон ҳадро ҳади Ҳайёмона бояд мегуфт, ки ҳоли хушию ширини як лаҳзаи гуворост. Баъдан хӯрдани онро равшан тавсия медиҳад. Мегӯяд, ки ба бисёрхӯри роҳ мадеҳ, хӯрди фош макун байни худатон монад ва тақдор ба тақдор набояд розро баён намуд беҳтар ба касе вирд масоз. Боз дар мисраи ҷорум ҳам таъкид мекунад нашоҷад пайдар пай хӯрд, гаҳ-гаҳ бояд хӯрд. Бисёр махӯр бояд кам-кам хӯрд ва инчунин ошкоро хӯрдани он раво нест бояд ҷои муносиб ба он пинҳон бояд хӯрд. Ин ҳаст ҳикмати майхӯри мегӯяд Ҳайём;

Гар бода хӯри ту бо хирадмандон хӯр,
Ё бо санами лоларуҳи хандон хӯр.
Бисёр махӯр, фош макун, вирд масоз,
Гаҳ-гаҳ хӯру кам-кам хӯру ҳам пинҳон хӯр. [8,128].

Ҳайём ҳакимона ҳар масъаларо хело фозилонано одилона зери тавачҷӯҳи худ қарор додааст. Файласуф маъноӣ ҳаётро дар бедор будан мебинад. Мудоме, ки бедор бошад онро бояд ба хуррамино шодмонӣ бигзаронад. Шодию хуррамиро Ҳайём дар май мебинад. Чуниин ҳикмате ҷустааст, ки хирадманд дар хоб ба ӯ гуфтааст, ки аз хоб чизе ҳосил наомадааст. Ҳатто «хоб» ва «аҷал»-ро яке доништааст. Инсон ки хобро аз ҳама кор пеш медонад ӯро Ҳайём чун мурда меҳисобад ва аз забони Хирадманд мегӯяд, ки ин корро бас кун, ин аз аҷал фарқе надорад. Рӯзе мерасад, ки ба зери хок хоб хоҳӣ рафт ва ин хобест ҳеч бедор нахоҳӣ шуд. Имрӯз чу бедор ҳастӣ май хӯр, яъне тамоми хушиҳои зиндагири ҷашида бихӯр агар рӯзгор онро ба ту раво надода бошад май хӯру то замоне

зиндаю бедор бошӣ май хӯр, ки ба зери хок мебояд хуфт;

Дар хоб будам, маро хирадманде гуфт,

К-аз хоб касеро гули шодӣ нашукуфт.

Коре чи кунӣ, ки бо ачал бошад чуфт,

Май хӯр, ки ба зери хок мебояд хуфт. [8,31].

Фалсафаи «Шодиёна» зистану хурсандона будан масалаи марказии Хайём буда май таҷассумгари он аст. Ҳатто май хӯрдану шод зистанро тариқаи худ эълон менамояд ва фориғ аз куфру дин ин ҷойест ки на куфр ва на дин яъне миёнҷӣ аст дини худ медонад. Хайём шинохте дар дил дорад ва онро боарзиштарин ҷавҳари олам донистааст. Оламу Арӯси зебои худ медонад ва ба фикре фурӯ рафтааст, ки шояд ман зинда бошам ё мефавтам бояд мулки манқули худро ба арӯсам даҳр бахшам ва мепурсад «Кобини ту чист?». Даҳр арӯсона ҷавобашро бармегардонад, ки «Дили хурраи ту кобини ман аст».

Май хӯрдану шод будан оини ман аст,

Кофир будан зи куфру дин дини ман аст.

Гуфтам ба арӯси даҳр: «Кобини ту чист».

Гуфто: «дили хуррами ту кобини ман аст». [8,36].

Хайём ҳатто дар лаҳзае ё дар замоне, ки хушбахт асту некбахт аст намеҳаҷад онро бебодагусорӣ гузаронад ва савол мегузорад: ин дасти ту чаро зи ҷоми май бекор аст? Ҳикматаш дар он аст, ки замона ҳеҷ бо мо ошно нахоҳад шуд. Ягон корро бо хоҳиши дили мо анҷом намедихад, ҳеҷ қонуни онро мо тағир дода наметавонем. Яъне ўро ниҳоят ғадркунанда, бевафо, паймоншикан ва хело ҳам хиёнаткор меҳисобад. Мегӯяд як рӯз, ки гузашт барои ҳамешагӣ гузашт ва дарёфтани чунин рӯз хело ҳам душвор аст ва чунин рӯзҳо ва чунин вақту фурсатро бояд ғанимат донист ва бояд дар ин рӯзи хушҳолӣ бояд май хӯрд қавитару хушҳолтар бояд шуд, ки дигар чунин фурсат нахоҳӣ ёфт:

Акнун ки гули саодат пурбор ас,

Дасти ту зи ҷоми май чаро бекор аст.

Май хӯр, ки замона душмани ғаддор аст,

Дарёфтани рӯзи чунин душвор аст. [8,13].

Хайём меҳаҷад роҳеро нишон бидихад ки беҳтару равшантари хуш будану хушҳол зистанро дорад. Фалсафаи хушбахтии ӯ дар май нӯшидан аст. Хайём мегӯяд, ки боҳабар бошед, ҷисми ту аз рӯҳ ҷудо мешавад ва танҳо меравад. Пардае, ки барои инсон номаълуму норавшан буд ва маълум ҳам оё шуд ин марғ аст ва туро рӯзе ин парда фурӯ хоҳад бурд. Амр медихад Май нӯш ва Хуш бош! Чунки надонӣ аз кучо омадаӣ ва надонӣ ба кучо хоҳӣ рафт:

Дарёб ки аз рӯҳ ҷудо хоҳӣ рафт,

Дар пардаи асрори фано хоҳӣ рафт.

Май нӯш, ки надонӣ аз кучо омадаӣ,

Хуш бош, надонӣ ба кучо хоҳӣ рафт. [8,32].

Мутафаккири рӯзгордида ва таҷрибадида, майро ҷавҳар меҳисобад. Агар аз ҷовидон будани умр нақл кунанд ва онро мувофиқи ақидаи таълимотҳо таҳлил намоянд, онро онро дунёгӣ меҳисобанд, Хайём онро дар бодагусорӣ ба қалам додааст. Бе бода умрро умр ҳам намеҳисобад на ин ки ҷовидон буданаш. Инсоният кӯшиш бар он намуд, то чизеро дар олам маълум намояд, донанд, омӯзад, хонад, ки чун як таҷрибаи беҳтарин аз зиндагӣ ҳосил ояд. Албатта ин фикр ё ин савол дар лаҳзаҳои ҳисоботи хешӣ инсон аз худ мепурсад, ки аз кудакӣ, ҷавонӣ ва қалонӣ чи натиҷаеро кашф кардам ва донистам. Яке онро дар илмдонӣ, яке дар маъри фат, яке дар ахлоқ, яке дар дин яке дар мазҳаб ва дар ҳар чиз медонистанд то ки барои хушгузаронии умр натиҷаи судманд бошад. Вале Хайём ҳосили чандинумраи худро равшан намуда, дар посух ба чунин савол кори амалиашро

нишон медиҳад ва онро боз барои дигарон ҳам тавсия медиҳад. Албатта ин ҳосил аз чандин умраи Хайём май аст. Хайём ҳар вақтро чун вақте меҳаҳад, ки дар айёми фасли навбахор бода бошаду ёрону дӯстон сармаст бошанд дилҳояшон шоду хурсанд бошад ва Худаш дар байни онҳо бошад. Маҳз ин мавқеъ ва ҳолатро Умари Хайём зиндагии ҳақиқӣ меҳисобад:

Чун зиндагии ҳақиқиро чунин лаҳза меҳисобад;
Май нӯш, ки умри ҷовидонӣ ин аст,
Худ ҳосилат аз даври ҷавонӣ ин аст
Ҳангоми гулу бодаву ёрон сармаст,
Хуш бош даме, ки зиндагонӣ ин аст. [8,78].

АДАБИЁТ

1. Ашъори ҳакимон ва орифон.-Душанбе: Адиб, 2010. – 480с.
2. Гулрухсор. Шиноҳти рубоиёти Умари Хайём / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, қисми 1, 2000. – 191с.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон / Б.Ғафуров. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976с.
4. Дехлавӣ Б. Девони ғазалиёт чилди чаҳорум / Б.Дехлавӣ. – Душанбе: Адиб, 2004 -361с.
5. Кайковус У. Насиҳатнома / У.Кайковус. – Душанбе: Маориф, 2014. – 239с.
6. Рӯдакӣ А. Ашъор / А. Рӯдакӣ.- Душанбе: Адиб, 2007.- 416с.
7. Хайём У. Наврӯзнама / У.Хайём. – Душанбе: Адиб, 2012. -352с.
8. Хайём У. Рубоиёт / У.Хайём. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. -236с.
9. Хусрав Н. Сафарнома / Н.Хусрав. – Душанбе: Ирфон, 1970. -108с.
10. Шерозӣ Ҳ. Саду як ғазал / Ҳ.Шерозӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012.-69с.

ФАЛСАФАИ МАЙ ДАР РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ

Мақолаи мазкур ба таҳлили фалсафаи май дар рубоиёти яке аз мутафаккирони машҳури Шарқ, Умари Хайём равона шудааст. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки дар асоси эҷодиёти мутафаккир ва дигар ҳамзамононаш моҳияти фалсафии рубоиёте, ки роиҷ ба масъалаи май вобастаанд, таҳқиқ намояд. Ҳамчунин муаллиф кӯшиши намудааст маълумоти мухтасарро дар бораи замони Умари Хайём, беадолатиҳо ва зулму фишори ашрофонро нисбати омма пешкаш намуда, нӯшидани майро ҳамчун як васоити кам кардани андӯҳи дунё ва ноадолатиҳои замона нишон додааст.

Калимаҳои калидӣ: рубоиёт, беадолатӣ, май, хирадманд, ҳақиқат, ҳаёт.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадсалимов Нузар Санҷарович – ассистенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев.e-mail: madsalimov96@mail.ru тел: 992502008196

ФИЛОСОФИЯ ВИНА В ЧЕТВЕРОСТИШИЯХ ОМАРА ХАЙЯМА

Настоящая статья направлена на анализ философии вина в четверостишиях одного из видных мыслителей Восток Омара Хайяма. Исходя из творчества мыслителя и его современников, автор пытается прояснить философскую сущность четверостиший, содержащих проблему вина. Также автор приводит краткую информацию о времени Омара Хайяма, несправедливостях и притеснениях знати по отношению к простому народу. В ходе исследования данной темы автор показывает употреблению вина как средство уменьшения горя и несправедливости времени.

Ключевые слова: четверостишие, несправедливость, вино, мудрый, истинный, жизнь.

Сведения об авторе: Мамадсалимов Нузар Санҷарович - ассистент кафедры философии и политологии Хоругского государственного университета имени М.Назаршоева.e-mail: madsalimov96@mail.ru тел: 992502008196

PHILOSOPHY OF WINE IN QUATRAINS OF OMAR KHAYAM

This article is aimed at analyzing the philosophy of wine in quatrains by one of the famous thinkers of the East, Omar Khayam. The author tried to clarify the philosophical essence of the quatrains containing the problem of wine, based on the work of the thinker and his contemporaries. The author also provides brief information about the time of Omar Khayam, injustices and oppression of the nobility in relation to the common people. During the study of this topic, the author shows the use of wine as a means of reducing grief and the injustice of time.

Keywords: *quatrain, injustice, wine, wise, true, life.*

Information about the author: Mamadsalimov Nuzar Sanjarovich – assistant of the department of philosophy and political science of Khorog state university named by M. Nazarshoev. e-mail: mamadsalimov96@mail.ru tel: 992502008196

УДК 63.5(3)

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ ТОЧИКИСТОН

Муссоев Ш.М., Қурбоншоев И.Ч.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон ба номи М.С.Осимӣ

Дар низоми давлатдорӣ Тоҷикистон Конститутсия ҳамчун санади тақдирсоз махсуб ёфта, асосҳои сохтори давлатдорӣ ва самтҳои дохилӣ ва хориҷии кишварро муайян менамояд. Ҳадафи чунин низоми сиёсӣ бунёди давлати демократию ҳуқуқбунёд дар шароити истиқлолият мебошад. Ба ин васила, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади воломақом ягона сарнавиштест, ки ҷомеаи моро ба суи сулҳу ваҳдат, муттаҳидию ягонагӣ раҳнамои хоҳад кард.

Маврид ба ёдоварист, ки Конститутсияи кишвари мо дар низоми давлатдорӣ саҳми муассир дошта, таърихи туллониро паси сар намудааст. Новобаста аз ин рӯйдодҳои таърихӣ Конститутсияи кишварамон тақозои замон, пешравии ҷомеа ва соҳибистиқлолии кишвари азизамон Тоҷикистон гардидааст. Аз ин рӯ, таҳлилу омӯзиш ва ба хотир овардани заминаҳои таърихӣ Конститутсия дар низоми давлатдорӣ вазифаи асосии ҳар фарди тоҷик ба шумор меравад. Аслан, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ марҳилаи инкишофро аз сар гузаронидааст.

Пайдоиш ва инкишофи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барпоёбӣ ва ташаккули давлати миллии тоҷикон алоқаманд аст. Давлати миллии тоҷикон мувофиқи қарори КИМ-и ИҶШС аз 27.10.1924 дар ҳайати ҶШС Узбекистон ташкил ёфт. Баъди ташкилшавии ҶМШТ масъалаи тайёр кардани Конститутсияи он бамиён омад. Анҷумани шурои Тоҷикистон баробари ташкили КИМ-и Тоҷикистон ба ӯ супориш дод, ки то Анҷумани оянда Конститутсияи ҶМШТ Тоҷикистонро тайёр намояд. Анҷумани дуюми ҶМШТ Тоҷикистон 28-апрели соли 1929 Конститутсияи аввалини ҷумҳуриро қабул кард, ки он мувофиқи Конститутсияи ИҶШС соли 1924 ва Конститутсияи ҶШС Узбекистон соли 1927 тайёр карда шуда буд.

Вале дере нагузашта аз тарафи Анҷумани сеюми шуроҳо зарурият оиди ташкил намудани ҶИТ ба миён омад ва ба санадҳои Анҷумани фавқулодаи шуроҳои Тоҷикистон 16.10. 1929 қарор дар бораи ташкил ёфтани ҶИТ қабул карда шуд. Аз ҷумҳурии мухтор ба ҷумҳурии иттифоқи табдил ёфтани Тоҷикистон дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон саҳифаи дурахшон аст. Баъди ташкилҳои ҶИТ масъалаи аз ҷиҳати ҳуқуқи ба танзим даровардани вазъи конститусионӣ он пеш омад. {5. 560} Дар қарори Анҷумани 3-юми шуроҳои Тоҷикистон дар бораи ташкилҳои ҶИТ ба КИМ супориш дода шуд, ки

Конститутсияи ҚИТ-ро тартиб дода барои қабул пешниҳод намояд.

Анҷумани 4-уми шуроҳои Тоҷикистон лоиҳаи пешниҳодгардидаро муҳокима карда онро тарафдорӣ намуданд ва он бо қарори худ 25.02.1931. Конститутсияи ИҚШС-ро қабул кард. Конститутсияи соли 1931-и ҚШСТ давраи гузариш аз капитализм ба саттализибро ифода намуд. Аз ин рӯ, дар мавриди ғалабаи саттализи дар Тоҷикистон зарурияти тайёр кардани лоиҳаи нави Конститутсияи бамиён омад.

Ҳамин натиҷаҳо буд, ки ИҚШС Конститутсияи нав қабул кард. Дар Конститутсияи ИҚШС соли 1936 ба таври ҳуқуқӣ, инъикос гардонида шуданд. Дар Анҷумани 6-умифавқулодаи шуроҳо 1.03.1937. Конститутсияи ИҚШС қабул гардид, ки он моҳиятан ба Конститутсияи иттифоқи монанд буд ва дар он давраи нав, давраи ғалабаи пурраи саттализи ифода меёфт. Конститутсияи 41 сол амал кард ва дар ин муҳлат ба он қариб 1000 маротиба тағйиру иловаҳо ворид гардиданд. Дар ин давра дигаргуниҳои кулли дар сохтори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва низоми иқтисодӣ, асосҳои ҳолати ҳуқуқии шаҳрвандон бавучуд омаданд. Аз ин рӯ, масъалаи қабули Конститутсияи нав бамиён омад.

Дар ин замина, 15 июли соли 1977 иҷлосияи 7-уми ғайринавбатии шурои олии ҚШСТ камиссия оид ба тайёр намудани лоиҳаи нави Конститутсияи Тоҷикистонро ташкил кард. Лоиҳаи Конститутсияи 19-уми март соли 1978 барои муҳокима нашр гардид. 14-уми апрели соли 1978 аз тарфи иҷлосияи 8-уми ғайринавбатии шурои олии ҚШСТ даъвати 9-ум Конститутсияи 4-уми ҚШСТ-ро қабул намуд, ки он аз 10 фасл 19 боб ва 174 модда иборат буд. {б. 676}

Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қабули Эълумияи истиқлолият 9-сентябри соли 1991 зарурати қабул кардани Конститутсияи нав ба миён омад.

Дар ин навбат, Конститутсия, ин ҳамчун санади муҳимтарини ҳуқуқӣ, асоси ҳуқуқии ҳар як давлат мебошад, ки мувофиқи хусусияти сиёсии худ ҳуҷҷати қозибаноки муттаҳид ва сафарбарқунандаи тамоми мардум аст.

Лоиҳаи Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон бади иҷлосияи 16-ум (ноябри с.1992) раиси шурои олии интихоб гардидани Э. Ш. Раҳмонов алоқаманд мебошад.

Дар иҷлосияи 17-уми шурои олии аз 26.09.1993 қарор дар бораи тағйир додани ҳайати камиссияи конститутсионӣ қабул карда шуд ва 04-сентябри ҳамон сол аввалин маҷлиси ин камиссия барпо гардид, ки дар он масъалаи тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи қайд карда шуд.

Аввали моҳи апрели соли 1994 баъди аз тарафи камиссияи конститутсионӣ тайёр кардани лоиҳаи нави Конститутсияи он дар рӯзномаҳои ҷумҳури 21. 22-юми апрели соли 1994 интишор гардида муҳокимаи он оғоз ёфт.

22. 22-юми июл Конститутсияи дар иҷлосияи 19-уми шурои олии муҳокима гардида ва ба райъпурси тавсия карда шуд.

Ҳафтуми сентябри соли 1994 иҷлосияи 20-уми шурои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳлати анҷоми райпурсиро аз 25-уми сентябр то 6-уми ноябр дароз кард. Аз баски маъракаи интихоботи президент ва райъпурси оид ба Конститутсияи дар як вақт якҷоя мерафт, бо ин сабаб диққати мардум асосан ба интихобот чалб гардида буд. Бо вучуди ин, 6-уми ноябри соли 1994 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар райъпурсии умумихалқӣ қабул гардид. Натиҷаи расмӣ райпурсӣ чунин буд:

Дар 64 ҳавзаи овоздиҳӣ 2685724-шаҳрванд ба рӯйхат гирифта шуд, дар райъпурсӣ 2535437 нафар 94,4% ширкат варзиданд. Ба тарафдори Конститутсияи 2352554 нафар ёки 87,59%.

Муқобили Конститутсияи 105300 нафар ё, ки 3,92% овоз доданд. Ба ҳамин натиҷаҳо Конститутсияи ҚТ 6-уми ноябри соли 1994 маъқул дониста шуда ва ба қувваи амал

даромад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-ноябр ҳамчун рӯзи истироҳатӣ ва ҷашни давлатӣ эълон карда шуда, ҳар сол мардуми мо онро қайд менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият ғами қабули Конститутсияро меҳӯрд. Албатта Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон, ки соли 1978 қабул шуда, ба талаботи ҷомеаи баъди шӯравӣ, яъне ба талаботҳои истиқлолият ҷавобгӯ набуд. Акнун Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами навини худро ба даргоҳи истиқлолият қадами устувор ниҳод. Ҳар давлат истиқлолиятро ба даст гирифта саъйю кӯшиши худро ба сохтмони давлати ҳақиқатан демокративу ҳуқуқбунёд равона карданд. {7. 28}

Воқеан, Ҷумҳурии Тоҷикистон тақдири сарнавишти худро аниқу мушаххас дарк намуда, ба сохтмони давлати ҳуқуқбунёд тамоми ҷастиашро ровона сохта истодааст. Дар замони ҳозира халқ баёнгарии соҳибхитиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимият баромад карда, онро бевосита (тавассути интихоботи бевоситаи Президентӣ ваколати Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ё бавосита (намояндаги, мисол, Маҷлиси миллӣ) амали мегардонад.

Солҳои баъди қабули Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол воқеан давраи пойдорӣ ҳаёти конститусионӣ, интихоби роҳи нави инкишоф баъди пошхӯрии ҷамъияти сотсиалистӣ буд. Ҷомеа бе дурнамои инкишофи таърихӣ ва интихоби роҳи аниқии инкишоф пеш рафта наметавонад. Беҳуда нест, ки дар маърузаи Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид карда буд, ки раванди нави таърих ба души давлати соҳибистиклоли мо вазифаҳои басо мураккаб, масъулиятнок ва вазнин гузошт. Дар ҳалли ин вазифаи Конститутсияи Тоҷикистон нақши ҳалкунанда бозид. Ин бесабаб нест, зеро конститутсия ҳуччати сарнавишту тақдирсоз буда, ки он аз марҳилаи нави таърихӣ оғоз гашта, дар он роҳҳои мушаххаси инкишофи минбаъда муайян мегарданд. Ин хусусияти хос, ба ҳамаи конститутсияҳои давлатҳои демократӣ тааллуқ дорад.

Пеш аз он, ки мо ба мазмун ва таркиби конститутсияи соли 1994-и Ҷумҳурии Тоҷикистон назар намоем, мо бояд дар бораи мақсад ва давраҳои инкишофи он маълумоте диҳем.

Давраи нави инкишофи конститусионии Тоҷикистон бо марҳилаи бозсозии ҷамъияти шӯравӣ, ҷараёни тайёр кардани лоиҳаи шартномаи нави ИҶШС рост меояд. Дар охири солҳои 80-ум баробари муайян кардани таърихи конститутсияи иттифоқӣ дар Тоҷикистон ҳам кори тағйиру илова даровардан ба конститутсияи амалкардаи стода ва муайян кардани самтҳои асосии тайёр кардани конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз ёфта буд.

Мақсад аз тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи аввал баланд бардоштани вазъи ҳуқуқии конститусионии Тоҷикистон, ба соҳибхитиёрии расмӣ давлатии Тоҷикистон додани мазмуни ҳақиқӣ ва таъмин намудани тараққиёти пуравчи ҷумҳури дар ҳаёти ИҶШС буд. Қадами аввал барои амалӣ гардонидани ин мақсади қабули Эълومияи истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон аз 24-уми августи соли 1990 гардид. Тобистони соли 1991 давраи аввали лоиҳаи Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки он аз муқаддимаи мухтасар, 7 фасл, ки баъзеи онҳо ба бобҳо ҷудо мешуданд, иборат аз 150 модда тайёр карданд. Давоми кори тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи Тоҷикистон моҳиятан ба сабаби барҳам хӯрдани ИҶШС мавқуф гузошта шуд.

Давраи дуюми кори тайёр кардани лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди баҳамхӯрии ИҶШС ва дохил шудани Тоҷикистон ба ҳаёти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун давлати соҳибхитиёр сар шуд. Дар ин давра мувофиқи амри Президент аз 10-уми феввали соли 1992 гуруҳи кории 9 нафара ташкил ёфт. Лоиҳаи Конститутсияи соли 1992 аз муқаддимаи мухтасар, 7 фасл, ки баъзеи онҳо ба бобҳо ҷудо мешуданд, аз

12 боб ва 136 модда иборат буд. Фасли якум аз асосҳои сохтори конституционии ҶТ ном дошт, ки ба бобҳои давлат, ҳолати ҳуқуқи ВМКБ ва асосҳои иқтисодиёти ҷумҳури ҷудо мешуд. Фасли дуюм, ба ҳуқуқу озода ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шуда буд. Дар фасли сеюм, мувофиқи усули таҷзияи ҳокимият низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси миллий, Президент, Суд ва прокуратура муқаррар шуда буд. Фасли чорум, низом ва тарзи ташкилбунёд фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллиро муқаррар мекард. Фасли панҷум, низоми интихобот. Фасли шашум, вазъияти ҷаҳулодда ва фасли ҳафтум тартиби қабул ва тағйир додан ва илова даровардан ба Конституцияро ба танзим мебароварданд. {8. 111}

Саршавии давраи сеюм аз тайёр кардани лоиҳаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иҷлосияи ҳабаҳуми Шурои Олӣ аз 26 июли соли 1993 дар бораи тағйир додани ҳаёти камиссияи конституционӣ алоқаманд аст. Дар аввали моҳи апрели соли 1994 лоиҳаи Конституцияи навро дар ду шакл:

1. Лоиҳаи Конституцияи Ҷумҳурии Президентӣ;

2. Лоиҳаи Конституцияи Ҷумҳурии парламентаро гуруҳи кории камиссияи конституционӣ пешниҳод кард.

Раёсати Шурои Олӣ бо қарори худ аз 13 апрели соли 1994 лоиҳаро интишор кард ва ба камиссияи конституционӣ супориш дод, ки тақлифу эъродҳои мардумро оиди тақмил додани лоиҳа ба ҳисоб гирад ва ба лоиҳа тағйиротҳои лозима дароварда то якуми июли соли 1994 онро ба Раёсати Шурои Олӣ пешниҳод намояд. Лоиҳаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 21-22 апрели соли 1994 дар рӯзномаҳои ҷумҳури интишор гардид ва муҳокимаи он оғоз ёфт. Лоиҳа аз муқаддимаи мухтасар, 10 боб ва 100 модда буд. Дар он бисёр меъёру ҳолатҳои лоиҳаи соли 1992 ба муҳокимаи мардум пешниҳод гардида инъикос ёфта буд. Ниҳоят Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-уми ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардад. {3. 223}

Бо баробари қабул карданани Конституцияи халқи Тоҷикистон роҳи нави инкишофро интихоб намуд. Марҳилаи гузариш аз ҷомеаи сотсиалистӣ ба шаҳрвандӣ ва аз давлати шӯравӣ ба давлати ҳуқуқбунёд оғоз гардид. Халқи Тоҷикистон дар назди худ мақсади бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, давлати ҳуқуқбунёд ва фаъолияти озодаи иқтисодиро пеш гузоштааст. Пеш аз он, ки ба мазмуни Конституцияи соли 1994 Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан ронем, мо бояд доир ба мазмуни илмии Конституция маълумот дошта бошем.

Аслан Конституция аз решаи латинии «constitutio» муқаррарот, сохтор баромада, санади ҳуқуқи давлат ба ҳисоб меравад. Ҳуҷҷати расмии дорои аҳамияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, яъне ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ аст, ки дар он масъалаҳои асосии ҳокимияти давлатӣ, асосҳои сохтори иқтисодию иҷтимоии ҷамъият, вазъи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, сохтори давлатӣ ва дигар масъалаҳои ҳаётан муҳими давлатӣ ва ҷамъиятӣ муқаррар мешавад. Қабули Конституцияи омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҷамъият муайян менамояд. Яъне шаклҳои моликият ва ташкили фаъолияти иқтисодӣ, муносибати шахс бо давлат ва муҳимтарин ҳуқуқу вазифаҳои онҳо, таносуби кувваҳои гуруҳҳои иҷтимоии ҷамъиятро дар низоми сиёсӣ аниқ сохта таъйинот, вазифаҳо, таркиби дохилӣ ва сохтори мақомоти худидора дар маҳалҳо, ҷамоатҳои инъикос менамояд. Ҳар як Конституция новобаста аз низоми иҷтимоии давлат вазифаҳои муассис, ташкилкунандаи сиёсати дохилӣ ва берунӣ, инчунин аҳамияти идеологӣ ва ҳуқуқиро иҷро менамояд. {4. 167}

Вазифаи муассиси Конституция дар он зоҳир мегардад, ки вай дар натиҷаи табодулоту кулли ҳаёти ҷамъиятӣ қабул гардида, заминаи ҳуқуқию сиёсии инкишофи зинаи ояндаи ҷамъиятро муайян менамояд. Асосҳои муассисии Конституция ҷӣ дар низоми ҷамъиятию сиёсӣ дар якҷоягӣ ва ҷӣ дар падидаҳои мушаххаси давлатию ҳуқуқӣ зоҳир мешавад.

Вазифаи ташкилии Конститутсия дар он ифода мегардад, ки вай на тонҳо натиҷаи бадастомадаро дар ҳаёти ҷамъиятӣ мустаҳкам намуда, дар назди ҷамъият мустаҳкам намуда, дар назди ҷамъият ва давлат вазифаҳои навро пеш мегузорад, инчунин ҷаъолияти сиёсии мақомоти давлатию ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандонро дар руҳияи қонуни нав ҳавасманд мегардонад.

Вазифаи сиёсати берунии Конститутсия аз он иборат аст, ки он пояи ҳуқуқии ҷаъолияти сиёсати ҳоричии давлат низ мебошад. Вазифаи идеологи Конститутсия дар он ифода меёбад, ки ягон мафкураи сиёсиро ба сифати ғояи ҳукмрон ё муайянқунанда муқаррар мекунад. Бояд тазаққур дод, ки Конститутсияи ҳозираи Тоҷикистон аз ин хусусият холист, зеро ҳеч як мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ, ба ҳайси мафкураи давлати эътироф намешавад. {2. 14}

Вазифаи ҳуқуқии Конститутсия дар он ифода мегардад, ки вай асоси низоми ҳуқуқӣ ва тартиботи ҳуқуқии нав мегардад. Конститутсия танзимгари бевоситаи муносибатҳои ҷамъиятӣ аст, сарчашмаи асоси барои қабули дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ мегардад, ки онҳо асосан ифодагари ғояҳои Конститутсия хоҳанд буд.

Конститутсияи мазкур аз муқаддима, 10 боб ва 100 модда иборат мебошад. Қабули Конститутсия ин даст кашидан аз шакли давлатдорӣ шӯравӣ ва таҷассуми ҳокимияти сифатан нав давлати соҳибистиклоли тоҷиконро дар арсаи ҷаҳон қонунан эълон дошт, ки дар он қонуниятҳои инкишофи давлатдорӣ тоҷикон дар назди наслҳои ҳозира ва оянда муқаррар шудааст. Дар муқаддимаи Конститутсия зикр гардидааст, ки халқи Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибхитиёрии давлати худ ва рушду қамоли онро дарк намуда, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор додааст. {2. 65}

Ба ҳамин тариқ, мазмуни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 давраи ҳозираи барпоёбии давлати соҳибхитиёрии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, вазъи ҳуқуқии ВМКБ ва соҳти марзию маъмурии Тоҷикистон, низом, тарзи ташкилӣ ва ҷаъолияти мақомоти давлатии ҷумҳуриро инъикос мекунад.

Ба ин маънӣ, истиқболи 29-умин солгарди рӯзи Конститутсия ҳамчун санади ҳуқуқӣ дар низоми давлатдорӣ Тоҷикистон муборақ бошад. Бигузур Тоҷикистони соҳибистиклол таҳти ин Сарқонун ҳазорҳосол пояндаб ҷовидон бимонад!

АДАБИЁТ

1. Гафуров З.Ш. Социально-правовое государство: причины возникновения, объективные основы противоречивая сущность. Монография / З.Ш. Гафуров // Государство и право. – 2009. – №4. – С. 14.
2. Имомов А. «ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» соли 2004 саҳ. 62-65
3. Махмудов М. А. «Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи» соли 2009 саҳ. 222-223
4. Мирон Ф.С. Социальные функции права как социального института в условиях формирования демократического общества: дис. ... канд. филос. наук: 09.11.00 / Мирон Фируз Сафаралиевич. – Душанбе, 2016. – 167 с.
5. Раҳмон Э. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди дувоздаҳум [Матн] / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 560 с.
6. Раҳмон Э. Таджики в зеркале истории. От Арийцев до Саманидов [Текст] / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 676 с.
7. Раҳмон Э. Уфқҳои Истиклол [Матн] / Э.Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 28с.
8. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.05.2016. [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/taxonomy/term/5/111> (санаи истифодабарӣ: 12.11.2019)

9. Қурбоншоев И. Ч., Зикирзода .Ҳ Масаълаи ҷабари ва ихтиёр дар таълимоти машшоияи шарқӣ. Ахбор Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови. 2022. №2.С. 113-118

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола мафҳумҳои «конститутсия», «низоми давлатӣ», «институтҳои ҳуқуқӣ», «тарбияи ҳуқуқӣ», инчунин ба таври муфассал иҷтимоишавии ҳуқуқӣ ҳамчун омил муҳимтарини рушд ва тақмилёбии шуур ва маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон таҳлил карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки Конститутсия ҳамчун омил ҳуқуқӣ қисми таркибии иҷтимоишавии шахс мебошад ва моҳияти он дар азҳудкунии донишҳо, арзишҳо, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва табдилдиҳии онҳо меъёрҳои рафтор инъикос мегардад. Мақсади ниҳоии иҷтимоишавии ҳуқуқӣ тавассути омӯзиши ва тарбия ба вучуд овардани муносибати эҳтиромона нисбат ба ҳуқуқ, рафтор ва фаъолияти ҳуқуқӣ, баланд бардоштани шуур ва маданияти ҳуқуқии шаҳрвандон ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи муаллиф раванди иҷтимоишавии ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат бамимкониатҳо ва кӯшишҳои худӣ одамон, муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сохтори иҷтимоии ҷамъият вобастагӣ дорад. Дар раванди иҷтимоишавии ҳуқуқии ҳодисаҳо ва тағйироти кулии дар ҷамъият рухдиҳанда таъсир расонида метавонанд. Иҷтимоишавии ҳуқуқии шахс тавассути институтҳо ва агентҳои иҷтимоӣ, мисли оила, маориф, ВАО, волидайн, ҳешовандон ва ғайраҳо тадбиқу амалӣ мегардад. Барои баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқии шаҳрвандон гузаронидани корҳои фаъоли тарғиботию равшаннамоӣ хеле зарур мебошад. Барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҳуқуқии шаҳрвандон гузаронидани корҳои фаъоли тарғиботию равшаннамоӣ хеле зарур мебошад.

Калидвожаҳо: *конститутсия, низоми давлатӣ, иҷтимоишавии ҳуқуқӣ, институтҳои ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, қонун, ҳуқуқи оилавӣ.*

Маълумот оид ба муаллиф: Мусоев Ш.М. н.и.с асисенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ, Қурбоншоев И.Ч. н.и.ф., н.в. дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ ДТТ ба номи М.С.Осимӣ

РОЛЬ КОНСТИТУТСИИ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье анализируются понятия «социализация», «правовая социализация», «институты социализации», «агенты социализации», а также подробно рассматривается правовая социализация как важнейший фактор развития и совершенствования правового сознания и правовой культуры граждан. Автор отмечает Конституция как фактор является составной частью социализации личности, его сущность выражается в освоении знаний, ценностей и правовых норм и превращения их в нормы поведения. Конечная цель правовой социализации посредством обучения и воспитания это – формирование уважительного отношения к праву, правовому поведению и правовой деятельности, повышению уровня сознания и правовой культуры граждан.

По мнению автора, процесс понимания Конституции во многом зависит от личных возможностей и стремления самих людей, социально-культурной среды и социальной структуры общества. На процесс правовой социализации заметное влияние могут оказать происходящие в обществе события и коренные социальные изменения. Правовая социализация личности реализуется посредством социальных институтов и других акторов, таких как семья, образования, СМИ, родителей и родственников и т.д. Необходимо проводить более активную кампанию, посвященную повышению правовой осведомленности населения.

Ключевые слова: *конститутсия, государственная система, правовая социализация, институты социализации, правовое обучение, правовое воспитание, правовое сознание, правовая норма, закон, семейная право.*

Сведения об авторах. Мусоев Ш.М. к.п.н. ассистент кафедры общественных наук ТТУ имени М.С.Осимӣ, Қурбоншоев И. Дж. к.ф.н.и.о.доцент кафедры общественных наук ТТУ

номи М.С.Осими

THE ROLE OF THE CONSTITUTION IN THE STATE SYSTEM TAJIKISTAN

The article analyzes the concepts of “socialization”, “legal socialization”, “institutions of socialization”, “agents of socialization”, and also examines in detail legal socialization as the most important factor in the development and improvement of legal consciousness and legal culture of citizens. The author notes the Constitution as a factor is an integral part of the socialization of the individual, its essence is expressed in the acquisition of knowledge, values and legal norms and their transformation into norms of behavior. The ultimate goal of legal socialization through training and education is the formation of a respectful attitude towards the law, legal behavior and legal activity, increasing the level of consciousness and legal culture of citizens.

According to the author, the process of the concept of the Constitution largely depends on the personal capabilities and aspirations of the people themselves, the socio-cultural environment and the social structure of society. The process of legal socialization can be significantly influenced by events occurring in society and fundamental social changes. Legal socialization of the individual is realized through social institutions and other actors, such as families, education, the media, parents and relatives, etc. It is necessary to carry out a more active campaign dedicated to raising the legal awareness of the population.

Key words: constitution, state system, legal socialization, institutions of socialization, legal training, legal education, legal consciousness, legal norm, law, family law.

Information about the authors. Mussoev Sh.M. Ph.D. assistant of the department of social sciences TTU named after M.S. Osimi, Kurbonshoev I. Dzh. candidate of philosophical sciences and associate professor of the department of social sciences TTU named after M.S. Osimi

УДК: 7.03

РУШДИ СИСТЕМАИ КАДРӢ ДАР САМТИ САНЪАТИ ТЕАТРИИ БАДАХШОН ДАР СОЛҲОИ 60-70-УМИ АСРИ ХХ

Наврузова З., Саидасанов Ю.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Таҳлили таърихи санъати театрии Бадахшон дар қатори яке аз самтҳои муҳими илми таърих ва санъатшиносии тоҷик қарор дорад. Ҳанӯз дар замони солҳои 50-уми асри ХХ, омӯзиши санъати театрӣ дар доираи илми таърих оғоз гардид. Дар солҳои минбаъда олимони зиёд аз ҷумлаи Нурджанов Н., Шукуров М.Р., Назаршоев М.Н., Каширина Т.В., Давлатгёров Д., Тошхуҷаев С., Шерғозиев, Назаров М. ва дигар олимони таърихи санъати тоҷикро дар рисолаҳои илмӣ ва асарҳои таҳқиқотӣ мавриди таҳлил қарор дода, дар қатори дигар минтақаҳои таърихи санъати Бадахшонро низ таҳқиқи намуданд. Дар замони истиқлолият, ин мавзӯ дар рисолаҳои илмии Саидасанов Ю., Акрамова С.Х., Абдурахмонова П. ва Ҳочибеков Э. тадқиқан омӯхта шудааст.

Солҳои 60-70-уми асри ХХ дар таърихи санъати театрии Помир ҳамчун давраи рушди баланди он доништа мешаванд, зеро дар ин давра аллақай системаи санъати Помир ва махсусан театри Бадахшон пурра масъалаи таъмини соҳа бо мутахассисонро ҳаллу фасл намуд. Аммо ин раванд дониш, заҳмат ва меҳнати зиёди кормандони соҳаи фарҳангро тақозо намуд.

Ҳанӯз дар давраи тоинқилобӣ, санъати тоҷикони Бадахшон асосан дар шакли барномаи ширинкорон ва ҳаҷвнигорон дар идҳо, туй ва базмиҳои мардумӣ дида мешуд. Аммо баъди таъсисёбии театри вилоятӣ (1936) муайян гардид, ки барои ба сахна гузарондани сахнаҳои мардумӣ, истеъдоди баланди коргардонӣ лозим буд. Илова бар ин проблемаи ҷалби занон ба иҷрои нақшоҳо дар сахна хеле душвор буд, зеро мардум

ҳануз ҳам дар таъсири урфу одати қадимаи динӣ қарор доштанд. Меҳрубон Назаров дар китоби худ «Санъати халқи тоҷик» қайд кардааст, ки дар намоишҳои театрии эҷодӣ халқии «Кабӯтар ва рубоҳ», «Бобопирок» ва дигар мазҳакаҳои театри мардон пӯшоки занон пӯшида нақшхоро иҷро менамуданд. Аммо ба душвориҳои нигоҳ накарда, дар солҳои 40-ум аллақай дар театри мусикӣ-драмавӣ спектаклҳои мусиқии «Оршин мололон»-и У.Гаджибеков, «Майсара» ва «Гулсара»-и К.Яшен, «Арӯси си тина»-и М. С. Ордубадӣ ба сахна гузошта шуданд. [1,3] Аммо танқисии мутахассисон сабаби он гардид, ки нақши асосиро дар муайян кардани репертуари театр намоёндогони ҷумҳурии дигар ва аз он ҷумла Россия бозӣ мекарданд. Бинобар ҳамин вазифаи аввалиндараҷаи соҳа омода кардани мутахассисон дар мактабҳои олии санъат гардид. Барои ҳамин гуруҳи ҷавонони маҳаллӣ барои таҳсил дар мактаби санъати театри ба шаҳри Россия фиристонида шуданд. Аллақай дар солҳои 50-ум, гуруҳи актёрҳои ҷавони тоҷик - Б. Алифбекова, Н. Туйчиев ва Ш. Шозухуров, баъди хатми мактаби олии санъати театрии ГТИС дар шаҳри Москва ба Помир омада, сафи мутахассисони касбиро афзун доданд. Онҳо дар баробари режиссёрони рус В. Смирнов ва М. Дубровин дар барпокунии санъати театри дар Помир сахми арзанда гузоштанд ва барои аз худ кардани касби театри ба хунарпешагони ҷавон ёрии амалӣ мерасониданд. Назари нави мардум ба ҳаваскорӣ ва санъат бевосита аз тарафи давлати шуравӣ дастгирӣ пайдо намуд ва театрҳои нав дар ноҳияҳо низ ба фаъолият шуруъ намуданд. Дар рафти декадаи санъати Помир дар Душанбе, ки соли 1946 ба муносибати даҳсолагии ташикилёбии театр барпо гардид, натиҷаи кори эҷодии театри ба номи А. Рудакӣ буд, бо спектаклҳои «Гунаҳкорони бегуноҳ»-и Н. А. Островский, «Қишлоқи тиллоӣ»-и М. Миршакаров, «Домоди сохта»-и Волпину Эрдмаи ва барномаи калони консертӣ пешкаши тамошобинон гардид. Дар натиҷа ба кормандони театр М. Н. Назаров, А. Хочаев, Б. Карамхудоев – номи фахрии артисти хизматнишондодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба Савсан Бандиншоева унвони баланди хунарпешаи халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон инъом гардид. Чунин намоишҳо ба монанди «Афсонаи кӯхистон», «Қишлоқи тиллоӣ», «Муаллими ишқ», «Шаҳри ман», «Тошбек ва Гулқурбон», «Оқимияти Тӯҳматшоев», «Сирҳои дил»-и Раҳмонов, «Найрангҳои Скапен»- Мольер, «Имтиҳон»-и Ансорӣ, «Макр ва муҳаббат»-и Шиллер, «Хизматгори ду хоҷа»-и Гольден, «Хонадоршавӣ»-и Гоголь, «Табиби зуракӣ»-и Мольер, ки аз тарафи М. Н. Назаров, А. Хочаев ва Б. Карамхудоев ба сахна гузошта шуданд, сазовори баҳои баланди тамошобинон гардиданд. Соли 1954 хатмунадагони институти театрии шаҳри Тошкент ба номи Островский М. Маликов, М. Маҳмадазизов, М. Пулодов ва дигар актёрони ҷавон ба қор омада, сафи гуруҳи актёрони касбиро зиёд намуданд. Солҳои 60-ум С. Алиназарова ва В. Шодибеков низ баъди хатми ҳамин донишгоҳ ба театри вилоятӣ ба қор оғоз карданд. Дар солҳои 60-ум инчунин Н. Қурбонхасейнов, М. Хучамёров, С. Муъбалиев, К. Давлатшоев, Рамазонов, Шаҳболов, Муродхусейнов, Б. Назариев, С.Тошхӯчаева ва дигар хунармандон ба фаъолияти худ оғоз намуданд. [1,3]

Дар солҳои 60-70-уми асри ХХ дар театри Хоруғ авҷи фаъолияти Наврузшоҳ Қурбонхусенов - яке аз мутрибону ҳофизони хушнаво доир гардид, ки дар инкишофи санъати халқи тоҷик хизматҳои босазое кардааст. Вай аз ҷумлаи аввалин кормандони театр буд, ки соли 1936 дар театри мусикӣ – драмавии навтаъсис ба қор шуруъ намуд. Хизмати асосии Наврузшоҳ Қурбонхусейнов дар он буд, ки вай яке аз аввалин бастакорони маҳаллӣ буд, ки дар вазифаи роҳбари қисми мусиқии театр таъин мегардад. Дар солҳои 60-70-ум репертуари театрҳои вилоят спектаклҳоро аз руи эҷодӣ драмаатургони классикии аврупоӣ ва тоҷик оиди нигоҳи шахс ба адолати иҷтимоӣ, дигаргунӣҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар ҷомеа ба сахна мегузорад, ки оҳангсози онҳо Наврузшоҳ Қурбонхусейнов буд. Аз он ҷумла оҳангҳои спектаклҳои «Қишлоқи тиллоӣ» «Тошбек ва Гулқурбон»-и

Мирсаид Миршакар, «Дил дили Зайнаб»-и Ш.Қиёмов, «Домоди сохта»-и Вольпен ва Эрдан, «Иродаи зан»-и Ф. Ансорӣ ва бисер дигар спектаклҳо ба оҳангҳои ин бастакори боистеъдод таалуқ доштанд. Ба оҳангҳои Наврузшоҳ Қурбонхусейнов инчунин оҳанги суруди Савсан Бандиншоева «Азизам», суруди С.Шоисмоилова «Ленини аъзам», суруди Ғ. Худоёрбекова «Ватани сулҳ адолат» дохил гардиданд. Ӯ дорандаи ордени «Байрақи Сурхи меҳнат», медали барои «Меҳнати шуҷоатнок» ва якчанд Грамотаҳои фахрӣ мебошад.[3,3]

Дар солҳои 60-70-ум ба мисли солҳои пеш аксарияти хунарпешагони боистеъдод, зодагони ноҳияи Рӯшон буданд ва бинобар ҳамин ба рушди фаъолияти театри ноҳиявӣ аз тарафи роҳбарияти фарҳанги ВМКБ диққати хоса дода мешуд. Дар давоми солҳои 1963-1965 дар театри ноҳиявии Рӯшон шумораи кормандони театр аз 16 нафар ба 24 нафар расида буд, ки ин аз рушди репертуари он шаҳодат мебуд. [5,2] Аммо дар фаъолияти самти фарҳангӣ ва маданият дар ноҳия камбудӣҳо низ ҷой доштанд. Таҳлили матбуоти даврии ин солҳо нишон дод, ки баъди авҷи санъати ноҳия дар солҳои 40-50-ум, дар солҳои 60-ум ба кори санъат аҳамияти кам дода мешуд. Чунончи санъаткорони ноҳия, ки дар тамоми ҷумҳурӣ ном бароварда буданд, дар озмуни вилоятӣ, ки бахшида ба 40 – солагии ВАБК дар соли 1965 гузаронида шуд, ҷои охириро ишғол карданд, ки ин далели беаҳамиятии кормандони театри ноҳиявӣ буд. Бояд гуфт, ки барои чунин натиҷа дар воситаҳои ахбори омма нисбати театри халқии ба номи Ғ. Ғуломалиевӣ ноҳияи Рӯшон мақолаҳои танқидӣ нашр шуданд. Аз ҷумла дар мақолаи Мамадазизов М. ва Пулодов Шер омадааст, ки «тамошобинони ноҳия ҳатто фаромуш кардаанд, ки дар маркази ноҳиявӣ театри халқӣ вучуд дорад. Ин бесабаб нест, зеро хунарпешагони театри номбурда кайҳо боз дар наздашон баромад накардаанд. Дар бораи ба сахна гузаштани нишон додани песаҳои якпардагӣ бисёрпардагӣ бошад, хочати гап ҳам нест».[4,3] Дар ин давра роҳбарии театри ноҳиявиро артисти хизматнишондодаи РСС Тоҷикистон М. Ҳотамов ва рижиссёр Н. Гулмаҳмадов ба уҳда доштанд ва дар мақолаи номбаршуда гуфта мешуд, ки роҳбарияти театр ба ҷои ҷавонон мактаббачагони хурдсолро дар ҷорабиниҳо бештар ҷалб мекард, ки «сурудҳои забонзадаи ишқии ба синну сол онҳо тамоман номувофиқ»-ро месуруданд. Масалан, аз забони талабагони синфҳои ибтидоӣ чунин мисраҳо садо медоданд: «Эй дили бирён, эй дили бирён, метапию метапи, аз фирқати ҷонон». Ё ки: «То кай ба дарат ояму дидор набинам, сад бор туро ҷуяму як бор набинам...» ва ғайра. [4,3] Мутаасифона чунин раванд на танҳо дар он давра, балки дар санъати замони муосир низ ба мушоҳида мерасад, вақте ки қудакони хурдсол тақлидкорона дар сахна рақсҳо ва сурудҳои калонсолонро иҷро мекунанд, ки ба фаҳмиши онҳо номувофиқ мебошад. Дар мақола фаъолияти маҳфили ҳаваскорони Вознавд (роҳбар Имомёрбеков), мактаби деҳаи Дерзуд (директор М. Мируллоев), ёдрас шуд, ки «аз муваффақиятҳои ба дастовардан солҳои пеш мағрур шуда, ба минбаъда беҳтаркунии кори он аз паси панча нигоҳ мекунанд».[4,3]

Дар нимаи дуввуми солҳои 60-уми асри ХХ, дар театри вилоятӣ песаи асосгузори адабиёти советии узбек Ҳамза Ҳокимзода Ниёзий бо номи «Бой ва хизматгор» ба сахна гузошта шуд. Драмаи мазкур асари мураккаби сахнавӣ буд, аммо коллективи театр тавонист симои қаҳрамонони онро ба тамошобинон расонад. Бахусус иҷрои бозии хунарпешаи ҷавони театр Соҳибсултон Алиназарова дар нақши Ҷамила, образи Гулбахор дар иҷрои Майсара Дилдорова, образи Гафур дар иҷрои Ш. Пулодов, образи Солехбону дар иҷрои П. Завкибекова, тамошобинонро мафтун намуд. [2,3] Ба сахна гузаштани ин гуна спектаклҳои бисёрпардагӣ, аз афзоиши маҳорати касбии хунарпешагони театри вилоятӣ шаҳодат мебуд. Кормандони театри вилоятӣ акнун на танҳо ҳамчун хунарпеша, балки ҳамчун устодони ин самт ва ташвиқотчиёни санъати театрӣ фаъолият менамуданд.

Шаҳодати ин кори онҳо дар мақолаҳо, баромадҳо ва натиҷаҳои ба дастовардашон бараъло ба мушоҳида мерасад.

Дар пешрафти ҳунари мусиқӣ ва театри, нақши ҳунармандон – устоҳои сози мусиқӣ низ баланд буд, ки дар устохонаҳои касибӣ асбобҳои нодири мусиқиро месохтанд. Имрӯз дар Осорхонаи вилояти таърихӣ-кишваршиносии шаҳри Хоруғ 44 адад соҳҳои мусиқии гуногун хифз ва муаррифӣ карда мешаванд, ки ба ҳофизони номдори ВМКБ таалуқ доранд. Дар баробари нодир будани худ, ин асбобҳои мусиқӣ аз ҷумлаи ғижак, рубоби помирӣ, сетор, танбӯр ва ғижакҳои такмили бо номи давлатбекғижак аз пешрафти рушди ҳунари мардумӣ дар минтақаи Помир дар замири шуравӣ шаҳодат медиҳанд. Асбобҳо аз ҷумла бо ҳунари волои Сафоев Муродалӣ, Раҷаббеков Давлатбек, Амонбеков Нафасбек, Наврӯзшоҳи Қурбонхусейн, Масайнов Масайн ки дар солҳои 70-уми қарни XX фаъолият намуданд, сохта шуданд.[6,105]

Ҳамин тавр мо ба ҳулоса омадем, ки театри Бадахшон дар муддати хеле кӯтоҳ аз муассисаи фарҳангии ҳаваскорон ба як маркази азими санъати замонавӣ табдил ёфт ва дар замири он ҳунарпешагон ва санъаткорони сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ ба воя расиданд, ки номи санъати Бадахшонро барои ҷаҳониён муаррифӣ намуданд. Маҳз меҳнати онҳо буд, ки имрӯз насли нави ҷавонон дар самти санъати театри анъанаҳои фарҳанги миллиро дар ин самт идома медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмонов А. Инкишофи санъат дар Помир // Бадахшони советӣ 14. 08.1965 №159 (42 89)
2. Бой ва хизматгор // Бадахшони советӣ/26. 01.1966 №11 (4355), 19. 02.1966 №21 (4365)
3. Давлатов А. Оилаи Санъаткор // Бадахшони советӣ, 10. 06.1965 №110 (4240)
4. Мамадазизов М., Ш.Пулодов, Дар Рӯшон ба санъат аҳамият намедиҳанд // Бадахшони советӣ/26. 01.1966 №11 (4355)
5. Назаров К. Театри Халқи // Бадахшони советӣ, 24. 06.1965 №110(4250)
6. Неъматзода Ҳасан, Созҳои мусиқии Осорхонаҳои Тоҷикистон ҳамчун сарчашма дар омузиши фарҳанги халқи тоҷик, Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.09: таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ.- Душанбе – 2019. С.105-108

РУШДИ СИСТЕМАИ КАДРӢ ДАР САМТИ САӢЪАТИ ТЕАТРИИ БАДАХШОН ДАР СОЛӢОИ 60-70-УМИ АСРИ ХХ

Дар мақолаи мазкур муаллифон раванди инкишофи фарҳанги театрии мардуми Помирро дар давраи 1960-1970 дида мебароянд. Муаллифон қайд мекунанд, ки дар ин давра маркази фаъолияти фарҳангии мардум дар театри вилоятӣ ва дастаҳои ҳунарии мардумӣ инъикос гардидааст. Ҳамчун фарҳанги қадимаи миллии, санъати театри, рақс ва созу мусиқӣ, аз ҳунари мардумӣ сарчашма мегирад. Муаллифон ба хизматҳои мутахассисони театри вилоятӣ дар системаи таёр кардани мутахассисони маҳаллӣ низ диққат дода, муҳимияти рушди фаъолияти гуруҳҳои эҷодкорӣи Помирро ҳамчун манбаи асосии истеъдодҳои фарҳанги Помир ёдрас мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: таърих, рушд, театр, Помир, анъана, касбӣ, Хоруғ, санъат.

Маълумот дар бораи муаллифон: Саидасанов Юсуф – дотсенти кафедраи Таърихи халқи тоҷик, Донишгоҳи Давлатии Хоруғ, ходими илмӣ Институти илмҳои гуманитарии Академияи Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адрес: кӯчаи Н.Атобек 23, х.8, тел. 50-191-08-67, yusuf.saidasan.72@bk.ru; Наврузова Зайнура - ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷик дар Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, кӯчаи Айни 32, тел: 93-422 -57-28, mail: zainush@mail.ru

Данная статья освещает ход развития театрального жанра на Памире периода 1960-1970 годов. Авторы отмечают, что истоки установления театрального искусства уходят в прошлое народа, но в современной форме театральный жанр на Памире начал своё развитие в период советской власти. В статье выявлено, что именно благодаря профессионализму работников театра удалось наладить работу театра, и получило своё развитие местное театральное искусство. Особое внимание авторы уделяют творчеству самодеятельного искусства, которое стояло у истоков образования театрального искусства.

Ключевые слова: история, развитие, театр, Памир, традиция, профессионал, Хорог, искусство.

Информация об авторах: Саидасанов Юсуф - доцент кафедры Истории таджикского народа Хорогского государственного университета, научный сотрудник Института гуманитарных наук Национальной Академии Республики Таджикистана. Адрес: РТ, ГБАО, г.Хорог, ул. Н.Атобек 23, кв.8, тел.+992 - 50-191-08-67 (viber, imo), yusuf.saidasan.72@bk.ru ; Наврузова Зайнура - ассистент кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, адрес улица Айни 32, тел: 93-422 -57-28, mail: zainush@mail.ru

DEVELOPMENT OF THE PERSONNEL SYSTEM IN THE DIRECTION OF THEATRICAL ART OF BADAKHAN IN THE 60-70S. XX CENTURY

In this article, the authors examine the process of Pamiri theatrical culture in 1960-1970s. The authors note that during this period the center of cultural activity of the people was reflected in regional theater and folk art groups. As an ancient national culture, theatrical art, dance and music originate from folk art. The authors draw attention to the services of regional theater experts in the system of training local specialists, and recall the importance of developing the activities of Pamir creative groups as the main source of talents of Pamir culture.

Keywords: history, development, Pamir, theater, tradition, professional, Khorog, culture.

Information about authors: Saidasanov Yusuf – associate professor of Tajik history in Khorog State University, scholar employee of Institute of Hummanitarian scienses of National Academy of Republic of Tajikistan, address: N.Atobek st. 23,f.8,tel. +992-50-191-08-67 (viber, imo), yusuf.saidasan.72@bk.ru; Navruzova Zaynura– assistant of Tajik history in Khorog State University, address – Aini street 32, tell: 93-422 -57-28, mail: zainush@mail.ru

УДК: 87

К ВОПРОСУ О СИСТЕМАТИЗАЦИИ КЛЮЧЕВЫХ ПОНЯТИЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОЙ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Назарамонов А.П., Назарамонов Ш.П.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

ТГПУ им. С.Айни

В современном мире трудно переоценить роль, которую играет образование в развитии общества. Именно образование сегодня позволяет человечеству активно взаимодействовать с природой, помогает осуществить интеграцию человеческих усилий и отношений не только в определенных отраслях, но и во всей человеческой деятельности в целом. Созданная человеком среда обитания, развитие его разума и мышления, чувств и способностей как способы совершенствования его духовного мира, модификация новых продвинутых отношений с обществом в современном виде невозможно представить без уровня глобального образования. Характеристика такого деятельно актуального процесса современного общества позволяет выделить её как общественное явление, которое

традиционно предполагает воспитание подрастающего поколения в соответствии с культурой народа и помогает усваивать способы интерпретации природных и социальных реалий, способствует формированию самосознания.

Безусловно, когда понятие «образование» все больше и больше становится центральным и ключевым понятием социогуманитарного направления развития, необходимость её пересмотра и переосмысления, с учетом новых социальных реалий общества в контексте философского дискурса, становится важной задачей. К тому же в отличие от классической науки, современная гуманитарная наука, особенно философия и социология более глубоко рассматривают проблему образования. Философско-аспектный подход к содержательной трактовке предлагает рассматривать образование как ценность, систему, явление, процесс и результат. Исходя из этого, мы сочли дать трактовку понятию «образование» в таком ключе, где образование как социальный институт реагирует на все сдвиги, происходящие в обществе, а философия образования, в свою очередь, становится той системой, рефлектирующей относительно образовательной среды в ее соотношении с культурной парадигмой.

Философская мысль в Таджикистане переживает сейчас глубокие сдвиги, связанные со становлением независимого национального государства и с отказом от деструктивных для философии идеологической ангажированности и догматизма как советского периода развития, так и от воздействия радикально-религиозных воззрений ортодоксального ислама. Поэтому сегодня философия нуждается в обновлениях, которые позволят устранить узость и подчинение содержательного изложения и избежать упрощенности или односторонности подходов и оценок.

Перед лицом громадного расширения фактического багажа сведений, касающихся существенных сторон формирования глобального образовательного пространства, естественным следствием являются, растущие в таджикской философской научной среде стремления к более широкому обобщению фундаментальных концепций, затрагивающих коренные подходы к изучению образовательных процессов. Поэтому сегодня, понимая важность этого процесса в фундаментальных и правовых нормативных актах и документах, особое внимание уделяют модернизации и реформированию всей системы, отмечая при этом, что «...в этом процессе надо иметь в виду одну истину: в современном мире достигнет больших успехов та страна, которая уделяет большое внимание повышению уровня просвещения в обществе...» [3]

В последнее время философия как фундаментальная наука становилась ключевой составляющей частью всей системы научного познания, и во взаимосвязи с ней в значительной степени определяются пути формирования общества, основанного на научных знаниях. Необходимым условием для построения, разработки, анализа и изучения теоретических моделей, осмысления процессов и явлений в философском мировоззрении, является оперирование

понятиями науки, правильная интерпретация которые помогут выявить уровень развития соответствующей теории, выясняет различные стороны, отношение реальных объектов и разнообразие познавательных задач. Уместным будет здесь привести слова французского исследователя П. Рикера, который говорит, что: «объектом гуманитарных наук всегда является «то существо, которое, находясь внутри языка, окруженное языком, представляет себя, говоря на этом языке» [5, с.134]

Важно подчеркнуть, что только четкие формулировки, а не размытые границы смыслов, помогут нам осознать серьёзность проблемы образования в философии, т.е. только то, что обретает концептуальные и конкретные формы и поддается осмыслению

в философско-языковой форме. Однако, термины философии как особый слой лексики таджикского языка не всегда охватывают конкретные, точные и глубокие понятия, хотя по возможности, исходя из функции и задачи философии, здесь требуются единообразие и однозначность, форм и значений, которые основаны на законах языка. Безусловно, современная таджикская отечественная философская лексика перегружена иноязычными элементами. В этом случае изобретение новых понятий, терминов и даже категорий философии становится почти самоцелью, но невозможно игнорировать тот факт, что, претерпев длительную историческую эволюцию, иранязычная философская лексика с сер. XX в. постепенно разделяется на: персидско-иранский, таджикский и дарийский языковые лексические минимумы, где философские термины не всегда совпадают. В таджикской лексике, в некоторых случаях давно существующие понятия механически заменяются новыми, черпанными из европейско-русских языков, без критического пересмотра всей их системы, или наоборот, понятия, получившие общепризнанное академическое признание этих же языков, заменяются новыми неизвестными терминами, заимствованиями из иранских или дарийских диалектов, иногда и там они являются не коренными, а появившимися под воздействием арабской или латинизированной терминосистемами, которые приводят к ещё большей путанице.[2] Поэтому этот аспект проблемы не позволяет теперь более четко определить предмет исследования и построить последовательно концепцию его изучения, хотя система требований философии должна закреплять это понятийное понимание.

Исходя из общечеловеческих цивилизационных тенденций нынешней философской мысли, нам бы хотелось при выяснении смысла и определения этих понятий, освещать достижения современной таджикской науки и культуры в русле мировой философской мысли, в частности русской, европейской, персидской или даже американской тенденций. Такое сочетание является органическим, поскольку современная таджикская философская мысль развивается в тесном взаимодействии со всеми этими достижениями. Кроме того, такой подход позволяет выявить как общечеловеческое содержание, так и национальную специфику в разработке фундаментальных философских проблем образования. Попытки теоретического осмысления актуальных проблем образования в контексте современного философского дискурса, как нам видится, акцентирует внимание на реализации новых функций компетентностного подхода как важные средства измерения, сравнения и оценки результатов, которые по мнению Л.Я. Беляева «.....знаменует переход к новым философским основаниям теоретической и практической деятельности в области образования, ориентируя ее на личностное развитие на основе самомотивации и самопроектирования с опорой на личностно значимые ценности и смыслы» [4. с. 22] или «парадигмой современного образования должно стать образование с опорой на ценности и смыслы, приобретшие личностную значимость»[1. С.116]

Постольку, поскольку многие явления и закономерности предмета нашего дискурса имеют также меж предметный характер и в этом случае ещё их терминосистему следует рассматривать как совокупность понятий смежных отраслей науки, таких, как: философия, информатика, социология, педагогика, политология и тому подобное. Поэтому, в терминах, относящихся к другим отраслям науки, особое внимание уделяем только философскому содержанию и, соответственно их этимологическому происхождению в таджикском языке.

Безусловно, знакомство со смысловым содержанием и герменевтической интерпретацией основных принципов такого философского дискурса, целесообразнее было бы штудировать всю историю изучения мусульманской (для нас целесообразнее и к месту будет, если мы условно назовём персидско-мусульманской или даже только

таджикской) философии, но такая интерпретация займёт слишком много времени и ещё больше осложнит проблему. Поэтому понятнее будет, если будем исходить из имеющихся в таджикской современной лексике философии свои специфические нормы, осуществляемые через ключевые категории, и которые сегодня уже становились академическими терминами.

К примеру, интерпретация классического «фалсафа», понятие которое в таджикском языке используется в качестве, определявшего греческого «philos» и «sophos», по сути являвшееся транскрипционное её превращение в языковую форму арабского и таджикского языков, и определявшие тип мировоззрения-как науку, методологию, логику и теорию ценностей, выполняющие различные функции как мировоззренческих и сущностных, так и онто-гносеологических, аксиологических и герменевтических теорий, а также морально-нравственных, правовых и политических практик по отношению к бытию и материи. Также при переходе на дефиницию герменевтико русла языкового определения, мы опять-таки сталкиваемся с многочисленными трактовками и сразу становится понятным, что многие исследователи, в том числе: А. Корбен, А.В. Сагадаев, М. Степанянц, Е. Фроловой и др. были вынуждены дать исчерпывающий ответ, указывающий на то, что, не имея собственного арабского или персидского названия направления учений восточных перипатетиков определились в качестве «фалсафа», но это отнюдь не означало, что многочисленные мировоззренческие школы в исламе: мутазилиты, ашариты, суфии, исмаилиты, и др. не развивали философские традиции [7 с.24-25].

К тому же, философия в современных условиях превалирует над классической философией. В современной таджикской научной среде можем сталкиваться со множеством различных, а иногда даже и конкурирующих мнений, и точек зрения на счёт всех интересующих нас ключевых понятий: начиная с отдельных терминов: «маориф», «тахсилот», «маълумот», и кончая общим концептуальным понятием, как: «фалсафаи маориф», «фалсафаи тахсилот» (оба понятия в переводе на русский язык означают философия образования), или «фалсафаи таълиму тарбият» и «фалсафаи омӯзиш ва парвариш» (понятия используемые для обозначения «философии образования» в научной среде Ирана и Афганистана), которые теперь, обнаруживаются одним из важных и весьма актуальных, но при этом они в какой-то мере, возможно из-за перевода в академической среде, остаются «парадоксальными» [8. С. 31].

До сих пор у нас (в таджикской философии) полностью не выясненным остаётся место «маориф» или «тахсилот» в контексте с фалсафа (философией), для обозначения философии образования, поэтому говорить о принятой терминосистеме в таджикской науке, даётся не просто. Отражающее наиболее важные свойства и связи, казалось бы, разных явлений, которые просто назовём в соответствии с терминологией, две категории: «философия» и «образование», соответственно «фалсафа» и «маориф» («тахсилот») на таджикском языке, становится важно, хотя бы для упорядочения и систематизации ключевых понятий терминосистемы философии образования.

Если просто обратимся к различным словарям и энциклопедиям, то найти можно многочисленное количество схожих и разноплановых, а иногда даже противоречивых определений. Именно в таком ключе у нас в таджикском языке сегодня понимаются такие термины, как «маориф» и «тахсилот». Здесь у нас получается полисемантность смысловых установок, которые порождают искушение использовать их как угодно и где угодно. Хотя на самом деле каждый из них означает нечто совершенно иное: «маориф» – в словарях переводится в значениях: знание, науки, люди, связанные с наукой — это приобретение знаний через науку. Другими словами — это изучение науки или изучение

информации по дисциплинам, что определяется также внесением желаемых изменений в поведение человека для достижения полного и всестороннего смысла жизни, и что больше подходит именно к философии. Обращать внимание надо ещё потому, что этот термин в таджикском языке этимологически взято из арабского, где также в словарях дается с двумя значениями: первое «маърифат» со значением знание и наука, а второй «маъруф» со значением: маълум, шинохташуда, машхур, шухратъёфта, овоза пайдокарда. [6 с.632] Исходя из этих значений, можно с уверенностью сказать, что «образование», исходящее из «маърифат» и «маъруф» сможет дать ему определение как целенаправленная передача, действительно ценного знания, с приемлемыми способами.

Понять философское значение феномена «маориф», можно вернувшись к его этимологии, о чём мы выше уже упомянули, что слово имеет арабское происхождение. Именно его этимологическое происхождение является важным моментом, на который нам следует обратить внимание даже в переводе «маориф» с персидского и таджикского на другие языки, в том числе, английский и русский языки. Выбор его эквивалентного слова с философским оттенком не всегда отражает один и тот же смысл, так как специализированный перевод получается разными способами. Например, дословный перевод персидской фразы, который называется буквальным переводом, становится «образование», но в контентном переводе может означать «знание» на русском и английском языках, которые по содержанию уже отличаются от исходного текста, точно и правильно не дают переводить концепцию только в концептуальных текстах [9].

Однако концепции не всегда получают должное признание, если не рассмотреть главную роль, которую играет данная концепция, связанная с процессами социального, экономического или политического развития общества, в целом.

Также, рассмотрение «маориф» по институциональному подходу позволяет толкование последней как социального феномена, который функционирует с целью подготовки личности к активному участию в деятельности других и т.п. [9]

И наконец, рассмотрев только первые слова из таджикского языка, мы сталкиваемся с тем, что, такие функции, как: деятельность и обучение должны основываться на знаниях и отражать: социальные ценности, исходящие из персидского «маориф»; образование должно быть направлено на выявление реальности и создание нового мышления; полученные знания должны применяться на практике (опять-таки опираясь на таджикское слово «маориф»); образование является средством создания гармонии между индивидом и окружающей средой, связанной с таджикским словом «маърифат» (мн. ч.); образование, основанное на совокупности человеческого опыта, рассматривает формирование критического мышления как необходимого явления для культурного развития общества и т.п.

И наконец, понятие «образование», полученное из «маориф»-а и соответственно мн.ч. «маърифат»-а, является общественным процессом (деятельность, организация) развитие и саморазвитие личности, связано с овладением социально значимым опытом, воплощенным в знаниях, умениях, навыках творческой деятельности, чувственно-ценностных формах духовно-практического освоения мира. Рассмотрев толкование термина «маориф» - образование (рус. – «образование»; англ – «education»; нем. – «bildung»; греч. – «paidea») в русско-таджикских словарях, казалось бы, мы сталкиваемся с чётким определением. Всё это свидетельствуют о том, что эффективность философии во взаимосвязи с социумом закрепляется не в мире воображения и интеллекта, а на практике и в результате философское мышление расширяет поле своего воздействия, где в таджикской лексикографии основным является слово «маориф», и наверное правильное было бы переводить «философия образования» на таджикском как «фалсафаи маориф».

Со вторым термином таджикской лексикографии из контекста «философия образования» «тахсилот» в таджикском языке дело обстоит ещё сложнее. «Тахсилот» с первым значением ҳосил кардан, баровардан, ба даст даровардан, и второе зн. - хондан, омӯхтан, указывает на то, что в большей степени своей интерпретации этот термин привязан к культурному облику таджиков, что скорее обозначает взаимоотношения между педагогом и учеником. В тоже время, такая интерпретация «образования» обычно относится к детям и подросткам.

Однако, в таджикском языке между «образование» как «маориф» и «образование» как «тахсилот» существуют как этимологические, так и смысловые различия, чего нельзя заметить в других языках, таких как: русский, английский или французский, где оба понятия известны одним и тем же термином. Оба термина таджикского словаря являются разговорными также часто приравниваются в персоязычном мире, да и ещё к ним в силу исторических корней, персидского, таджикского и дарийских языков добавляется «тарбия», и их «долгая история вместе в повседневном языке и науке привело к тому, что они частично перекрывают друг друга.

И так, становится ясно, что в современном таджикском языке развитие языка науки осуществляется через научную интерпретацию богатого материала исторических лингвокультурных средств языка, характеризующих языковые новшества в развитии языка науки, частично, сохраняя лексические и грамматические особенности.

Таким образом, в разборе концептуальной специфики понятия «фалсафаи маориф» («философия образования») обязательным образом сталкиваемся с фактом, что культура и история образования таджикской нации оправдывают эту специфику таджикской лексикографии. Подытоживая, можно сказать, что «философию образования», в качестве одной из областей человеческого современного знания, можно изучать с разных точек зрения. Хотя, эпистемологическое поле философии образования, независимо от очень разнообразных определений, которые давали дисциплину в современных зарубежных языках (Неллер, Смит, Хир и Портли, Бихишти), в том числе в таджикском языке (Р. Назаров, А.Ш. Курбонов и Х.М. Зиёев) может быть рассмотрено с двух общих точек зрения: первая - эта предмет и область знаний, рассматриваемая как сфера в разработке философских взглядов и теорий об образовании, история которых насчитывает столько же времени, сколько история человеческой мысли и второе- это область знаний в философии и как академическая дисциплина, возникшая в последние десятилетия в некоторых развитых странах Европы и Америки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляева Л. А. Методологический статус компетентностного подхода // Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст] : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. В. Ткаченко, М. А. Галагузова. — Вып. 7. — Екатеринбург: СВ-96, 2012. 109- 116 с. (116)
2. Киселева Л.Н. Очерки по лексикологии языка дари. —М, 1973. —с.50-52
3. Национальная стратегия развития образования республики Таджикистан до 2020 года Душанбе, 2011 г.
4. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст] : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. В. Ткаченко, М. А. Галагузова. - Вып. 7.- Екатеринбург: СВ-96, 2012. 109- 116 с.
5. Рикер, П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П.Рикер; пер. с фр., вступ. ст. и коммент. И.С.Вдовиной. — М.: Академический Проект, 2008. — 695 с.
6. Словарь таджикского языка (X — начало XX века). В двух томах. Под редакцией М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, Н. А. М асуми. Том I -М., «Сов. Энциклопедия», 1969. 632, 666 с.
7. Степанянц М. Т. Философские аспекты суфизма. М.» Главная редакция восточной

литературы издательства «Наука», 1987. –с. 24-25

8. Худякова, Н.Л. Философия и развитие образования: учеб. Пособие / Х 98 Н.Л. Худякова. – Челябинск: изд-во ЧГПУ, 2009. –с.31 (230с.)
9. <https://www.englishvocabulary.ir/fa2en1/فراغ/>

ОИД БА МАСЪАЛАИ ТАРТИБ ВА БА НИЗОМ ДАРОВАРДАНИ МАФҲУМҲОИ КАЛИДИИ НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ ФАЛСАФАИ ТАЪЛИМ.

Дар ин мақола зарурати истифодаи баъзе усулҳои таҳлили мантиқӣ-фалсафӣ, лингвистӣ ва истилоҳиро дар раванди тавсифи низомии истилоҳоти фалсафаи маориф дар муҳити илмии тоҷикон, чӣ дар маҷмӯъ ва чи дар унсурҳои алоҳидаи он (истилоҳот ва таърифҳо) асоснок мекунад. Муаллифи мақола бо мақсади концептуаликунони масъалаи фалсафаи маориф ҷузъиёти таҳлили тарҷумавии сохтори дохилии ташаккул ва рушди мафҳумҳои калидии системаи истилоҳоти илмии тоҷик, низоми фалсафаи маорифро меандешад ва кӯшиши мекунад, ки баъзе тавзеҳоти концептуалӣ ва истилоҳиро равшан кунад.

Муаллиф дар шарҳи мафҳуми калидии фалсафаи маориф бо забони тоҷикӣ равшан нишон медиҳад, ки он дар нақши таҳлили худ ба як фанни алоҳида мубаддал шуда ба саволҳои нав ба нав ифодаёфта, ки дар раванди таълим ба миён меоянд, ба монанди гузоштани ҳадафҳо, банақшагири, ташиқ, посухи дақиқро талаб мекунад (аз нуқтаи назариявӣ). таълим ва омӯзиши, методикаи таҳқиқот (усули таҳқиқот), мантиқи таҳқиқоти назариявӣ ва масъалаҳои ахлоқӣ, ки нақши тарбиявӣ доранд, ҷавоб меҷӯяд. Муаллифи мақола кӯшиши мекунад, ки номуайяниро аз ҷиҳати маъно бартараф кунад ва меъери арзёбии мафҳумҳоро бо забони тоҷикӣ пешниҳод кунад. Танҳо бо пешниҳоди дидгоҳҳо ва эътиқодоти собит ва мушаххас ба мафҳумҳое чун «маориф», «таксилот» ва «талиму тарбия» метавон асли мантиқи маъноҳо, озодиши таҳқиқот ва танқид дар соҳаи маорифро таъкид кард.

Калид вожа: фалсафаи маориф, фалсафа, маъориф, маъруф, тхсилот, тарбия, таълим ва ғ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарамонов Шабоз Парвонаевич-ичроқунандаи вазифаи дотсенти кафедраи фалсафаи фарҳанг, номзади илмҳои фалсафа, докторанти шӯъбаи таърихи фалсафаи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ. Баҳовадинова А., Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон: nshahboz@mail.ru. +992938868413. Назарамонов Абдулло Парвонаеви- ассистенки кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи далатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев. телефон: +992 93 970 79 29, нишони электронӣ: abdulla.rt@mail.ru.

К ВОПРОСУ ОБ УПОРЯДОЧЕНИИ И СИСТЕМАТИЗАЦИИ КЛЮЧЕВЫХ ПОНЯТИЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ.

В данной статье обоснована необходимость использования некоторых методов логико-философского, лингвистического и терминоведческого анализа в процессе описания терминосистемы философии образования в таджикской научной среде, как в целостности, так и ее отдельных элементов – терминов и дефиниций. Автор статьи, с целью концептуализации философии образования, углубляется в детали переводческого анализа внутренней структуры формирования и развития ключевых понятий таджикской научной терминосистемы философии образования и пытается уточнить некоторые концептуальные и терминологические нюансы.

Разъясняя ключевые понятия философии образования в таджикском языке, автор дает понять, что в своей аналитической роли она становится отдельной дисциплиной и требует четкого ответа (с теоретической точки зрения) на выраженные вопросы, возникающие в процессе обучения, такие как постановка целей, планирование, организация, преподавание и обучение, методология исследования (метод исследования), логика теоретического исследования и этические вопросы, которые играют образовательную роль. Автор статьи впервые пытается устранить двусмысленность в терминах и значениях и предоставить критерии для оценки сделанных утверждений в таджикском языке. Только дав фиксированные и определенные взгляды и убеждения и интерпретации таким понятиям, как «маориф», «тахсилот» и «таълиму

тарбия», *можно будет подчеркивать рациональную логику, свободу вопросов и исследований и критику в области образования.*

Ключевые понятия: философия образования, фалсафа, маориф, маъруф, таҳсилот, тарбия, таълим и др.

Сведения об авторах: Назарамонов Абдулло Парвонаевич- ассистент кафедры философии и политологии Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева; телефон: +992 93 970 79 29, нишони электронӣ: abdulla.rt@mail.ru. Назарамонов Шабоз Парвонаевич-и.о. доцента кафедры философии культуры ТГПУ им. С.Айни, кандидат философских наук: nshahboz@mail.ru. +992938868413.

TO THE QUESTION OF THE ORDERING AND SYSTEMATIZATION OF KEY CONCEPTS OF THE TERMINOLOGY SYSTEM OF PHILOSOPHY OF EDUCATION.

The article substantiates the necessity of using some methods of logical-philosophical, linguistic and terminological analysis in the process of describing the term system of philosophy of education in the Tajik scientific environment, both in its entirety and in its individual elements - terms and definitions. Author of the article, with the purpose of conceptualization of the philosophy of education, to go into details of translation analysis of internal structure of formation and development of key concepts of the Tajik scientific system of philosophy of education and will try to clarify some conceptual and terminological explanations.

Explaining the key concept of the philosophy of education in the Tajik language, the author makes it clear that in its analytical role it becomes a separate discipline and requires a clear answer (from a theoretical point of view) to the expressed questions arising in the process of learning, such as goal setting, planning, organization, teaching and learning, research methodology (research method), logic of theoretical research and ethical issues that play an educational role. The author of the article will first try to eliminate ambiguity in terms and meanings and provide a criterion for assessing the allegations made in the Tajik language. Only by giving fixed and definite views and beliefs, and interpretations to such concepts as «Maorif», «tahnsilot» and «talimu tarbiya», will it be possible to emphasize rational logic, freedom of questions and research and criticism in the field of education.

Key concepts: philosophy of education, falsafa, maorif, maruf, tayhsilot, tarbiya, talim, etc.

Information about the author: Nazaramonov Shaboz Parvonaevich- Associate Professor of the Department of Philosophy of Culture, TSPU named after S. Aini, candidate of philosophical sciences, doctoral student of the department of history of philosophy of the Institute of Philosophy, Political Science and Law. A. A. Bakhovaddinova, National Academy of Sciences of Tajikistan, nshahboz@mail.ru. +992938868413. Nazaramonov Abdullo Parvonaevich. Associate Professor, Department of Philosophy and Political Science, Khorog State University named after M. Nazarshev, phone: +992 93 970 79 29, email: abdulla.rt@mail.ru.

УДК: 87

АСОСҶОИ РАМЗҶОИ ДАВЛАТӢ: ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҶУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНӢ

Назарамонов А.П.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Гузориши масъала. Дар шароити муосири истиқлолияти давлатӣ ва миллии Тоҷикистон дар контексти конституционализм ва ислоҳоти институтҳои ҳуқуқии давлатӣ, масъалаҳои марбут ба рамзҳои давлатӣ боиси афзоиши таваҷҷӯҳи илмӣ мегарданд. Эҳёи бисёре аз анъанаҳои таърихӣ, моделҳои консепсияҳо ва аломатҳои, ки соҳибистиқлолии миллии тоҷиконро тавлид намуда дар рушди институтҳои давлатӣ ва ҳуввияти миллии нақши бузурги худро пайдо мекунанд ба яке аз вазифаҳои муҳим табдил меёбанд. **Аз 176**

сабаби он, ки рамзҳои миллӣ-давлатӣ характери конститутсионии худро, ҳамчун чӯзӣ ҷудонашавандаи ташаккул, таҷассум ва тавлиду ташаккули хувияти миллиро дар доираи як ҷомеаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва сиёсӣ ифода мекунад ва гиромидошти онҳо ба як вазифаи муқаддас табдил меёбад.

Дар ҳамин шароит зарур аст, ки ба мақсадҳои таърихӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсии аломатҳои гуногуни соҳибхатиёрии давлатӣ ва рамзҳои давлатӣ, ки зерини таъсири воқеиятҳои гуногуни сиёсӣ таъйир ёфтаанд, равшан дарк шавад ва таҳқиқи илмии имкон медиҳад, ки роҳҳои ҳифзи қонунгузорӣ ва баланд бардоштани нақши рамзҳо ба як раванди доимувҷуд табдил ёфта дар меҳвари тарбияи ватандӯстонаи насли муосир оянда нақши муҳим мебозанд.

Мақсади таҳлил омӯзиши ҳамачонибаи рамзи давлатӣ, ҳамчун як падидаи сиёсӣ, мушкилоти мустақамкунии қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи рамзҳои давлатӣ дар Тоҷикистон мебошад. Илова бар ин, ҳадафи мақола тадқиқот оид ба имкони татбиқи меъёрҳои муттаҳидсозии қонунгузорӣ, истифода ва ҳифзи рамзҳои давлатӣ дар қонунгузорӣ дар асоси меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузори дигар давлатҳо ва таҷрибаи илмӣ ва амалии онҳо мебошад.

Дар асоси усули диалектикаи шинохти падидаи таҳқиқшаванда, инчунин дигар усулҳои тадқиқоти умумии илмӣ ва махсуси ҳуқуқӣ, аз ҷумла: системавӣ сохторӣ, таърихӣ, расмӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, функционалӣ, омӯрӣ ва ғайра заминаҳои назариявии падидаҳои сиёсиро муайян кардан мумкин аст.

Муҳтавои асосии масъала. Ба мақсад мувофиқ аст, ки муҳокимаҳои ҳалли мушкилоти таъсис ва ташаккули раванди институтсионалии рамзҳои давлатиро аз назари назария ва ҳуқуқи конститусионалӣ ва мавқеи равиши институтсионалӣ- ҳуқуқӣ барои ҳулосаҳои минбаъдаи индуктивӣ, ҳудуд ва дарк намудани падидаҳои, ки моҳияти рамз ба онҳо тааллуқ дорад, вазифаи муҳими илмҳои сиёсӣ мебошад. Агар ба таърихи пайдоиши рамзҳои давлатӣ бармегардем, бояд гуфт, ки ин мафҳум дар асоси вожаи юнонӣ – «symbolen», ки дар Юнони қадим маънои «аломати шартӣ барои аъзои гурӯҳи махфӣ»-ро дошт ва баъдтар чун «муқаррарот (маводӣ, графикӣ, садой) ва билохир маънои мафҳум ба «аломати ва идеяи муайян» [1. С. 342] фаҳмида мешуд. Ба ақидаи Э. Фромм, забони рамзҳо шояд ягона забони умумибашарист, ки башарият офаридааст ва дар ҳама фарҳангҳо ва дар ҳама давру замонҳои мавҷудияти худ мавҷуд аст. [14. С.183]. Ҳамчунин ақидаҳои низ вҷуд доранд, ки фаҳмиши таърихӣ ва ҳуқуқи рамзҳо доираи тадқиқоти илмӣ дахлдорро бо масъалаҳои рушди шакли ҳуқуқ маҳдуд ниғаҳ медорад ва дар он мафҳуми «рамз» бештар бо мафҳуми «одат» алоқаманд аст.[4. С.6]

Гуфтан лозим аст, рамзҳои муосир алақай як падидае, ки конститутсияи давлат онҳоро ҳамчун нишонаҳои соҳибхатиёрии давлату миллат ба назар бигирад. Зеро ба қавли Е.В. Колесников “Конститутсия ин муносибатҳои ҳақиқии ҷой доштаи ҳуқуқҳои конститутсионӣ ва рамзҳои давлатӣ дар ин ё он мамлакат мебошад”. [5. С.95] Новобаста аз пиндоштҳо ва контексти интиҳобшуда, падидаҳои, ки дар ҳама гуна шароит ба унвони рамз боқӣ мемонанд ва тавассути ин мафҳуми умумӣ бо дарназардошти қоидаҳои расмӣ мантиқӣ дар адабиёти илмӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ устувории худро муайян мекунад. Рамзҳо, маҳз аз контексти дар боло қайд шуда берун набуда, аксар вақт дар доираи қорҳои илмӣ оид ба аломатҳои ҳуқуқӣ мустақам мемонанд, ки ин ба фикри мо, метавонад дар ин масъала вектори алоҳидаи предмети сиёсиро ташкил кунад.

Аз нигоҳи аввал маълум аст, ки дар назарияи ҳуқуқ ва давлат, рамзҳои давлатӣ, соҳибхатиёрии миллӣ, волоият ва истиқлолияти қудратро дар кишвар ифода мекунад, ки дар замони истиқлолияти давлатӣ ва давлатдорӣ имрӯза Тоҷикистон ҳамчун арзишҳои конститутсионӣ мавқеи худро муайян мекунад ва нишондиҳандаи худшиносӣ буда, дар

раванди рушди таърихи давлат ташаккул меёбанд, эҳтироми муайяни миллати тоҷикро ифода мекунад ва қобилияти ривож додани тарбияи ватандӯстӣ ва ҳувияти миллиро ниғаҳ медоранд.[7]

Бояд қайд кард, ки дар шароити муосир зарурати бетағйир мутобиқи талаботи Қонуни асосии Тоҷикистон заминаи меъёрии ҳуқуқӣ оид ба танзими тавсиф, тартиби истифода ва ҳифзи рамзҳои давлатии он - парчам, герб ва суруди миллиро нишон додан зарур доништа, дар баробари дигар атрибутҳои эътирофшудаи давлатдорӣ ҳам дар механизми фаъолияти давлат ва ҳам дар раванди истиқлолият ва соҳибхитиёрии онҳо нақши муҳими иҷтимоию сиёсӣ гум намекунад. Табиист, ки чунин рамзҳо бояд низоми дахлдори танзими конститусионӣ-ҳуқуқӣ дошта бошанд ва тартиби сохтан ва истифодабарии онҳоро, инчунин ҳифзи самараноки ҳуқуқии ин рамзҳоро ҳамчун яке аз аломатҳои зарурии давлати соҳибистиклоли муосир пешбинӣ менамояд.

Сарфи назар аз он, ки тарҳи аслии рамзҳои давлатии кишварҳои соҳибистиклоли пасошӯравӣ ҳанӯз дар нимаи дууми солҳои 90-уми асри гузашта ба вуқӯъ пайваст, зарурати гузаронидани тадқиқоти бунёдӣ дар ин самт шубҳаеро ба вучуд намеорад. Рамзҳои давлатӣ, пеш аз ҳама, нишонаи ваҳдати маънавии мардум, арзишҳои ахлоқие, ки тамоми шаҳрвандонро муттаҳид мекунад ва аз ин рӯ, ҳамон омилҳои муҳими рушд ба мисли суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва милли мебошанд.

Дар масъалаи шинохти рамзҳо дар контексти назарияи илмҳои таърихӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мавқеҳои олимони қабл аз шуравии Руссия П.Д.Колмыков [6. С.19] ва В.В. Момотов [9. С.16] дучор мешавем, ки ва хулосаҳои онҳо дар атрофи “шакли рамзӣ-расмӣ ҳуқуқ” ва “шаклҳои аввалини ифодаи ҳуқуқи расмӣ дар ҷомеа” баён мешаванд. Баъдан мебинем, ки умумиятҳои А.Ю. Глушаков, алақай бо зикри бевоситаи функционалии «пайванди ҳуқуқии урфу одат (истилоҳ ҳақиқати «ваҳшиёна»ро иваз мекунад) ва аломатҳои ҳуқуқӣ - дар соҳаи ҳуқуқии одат, ки дар онҳо аломатҳои ҳуқуқӣ дар ҷараёни танзими ҳуқуқӣ истифода мешаванд».[2. С. 314]

Дар илми ватанӣ андешаи ниёғони мо ҳечвақт сарфи назар нашуда ғояе, ки дар атрофи рамзҳо пайдо шудааст на танҳо мазмуни рӯҳияи милли, хислатҳои конфессионалии миллат, балки ҳамеша дастури интизориҳои мардумро низ нишон медоданд. Бо мурури замон, чунин рамзҳо метавонанд арзишҳои эстетикӣ ё асбобҳои сиёсӣ шаванд, аммо ҳангоми ташаккули симои миллии Тоҷикистони соҳибистиклол онҳо намояндагӣҳои архетипалиро дар шаклҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, тасвири сохтори ҷаҳон ва расмиётро инъикос мекунад, нигоҳ доштани муносибатҳои муътадили байни элементҳои коинот. Рамзҳои милли инкишофёфта хусусияти хоси миллати ба дараҷаи олӣ тараққикарда мебошанд.

Таҳлили умумии мафҳумҳоро дида аз руи он мафҳуми «рамзҳои давлатӣ» муайян мекунем, ки нишонаҳои расмӣ давлат мебошанд, ки дар сатҳи конститусионӣ ҳуқуқӣ муқаррар карда шудаанд, ки дар шакли мухтасар соҳибхитиёрӣ ва мафкураи онро ифода мекунад ва ҳамчун қоида, пайдоиши индивидуалии милли доранд.

Ҳануз аз нимаи дууми солҳои 80 уми асри гузашта сар карда, дар давлатҳои ниммустақили Шуравӣ афзоиши фаъолияти қонунгузорӣ ва конституционализми милли мушоҳида карда мешавад. Дар назди органҳои қонунгузори чумхуриҳои шуравӣ вазифа пайдо шуд, ки дар доираи роҳи пешгирифти бозсозӣ актҳои конституционӣ нав зарурат пайдо карданд, то принципҳои демократии эълоншударо бо мазмуни конкретии нормативӣ пур кунанд. Дар байни лоиҳаҳои муҳимтарин қонунҳо дар бораи интихобот, референдум, озодии матбуот, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва забони давлатӣ буданд. Бояд гуфт, ки алақай дар марҳалаҳои аввали ташаккули давлатдорӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ тасдиқи рамзҳои нави давлатӣ дар равандҳои муттаҳидшавии ҷомеа дар ҳолати муқовимати

шадид нақши хеле муҳим бозид.

Дар ин росто қадамҳои аввалин дар самти таҳкими меъёри рамзҳои нави давлатӣ дере нагузашта баъди қабули санадҳои истиқлолияти ҷумҳуриҳои собиқ иттифоқӣ гузошта шуданд. Баъдтар хусусиятҳои асосии онҳо пайдо шуданд, ки алақай:

- 1) аломатҳои расмӣ давлати миллӣ;
- 2) шакли мухтасари инъикоси соҳибхитиёрии миллӣ ва идеологияи давлати миллӣ;
- 3) пайдоиши этникии миллии рамзҳои давлатӣ-ро дарбар гирифтанд

Рамзҳои давлатӣ ба аломатҳои расмӣ давлатҳои мустақил табдил шуданд, ки дар натиҷаи институтсионализатсияи онҳо, яъне муайян ва муттаҳидсозии меъёри дар сатҳи ҳуқуқи давлатӣ ба вучуд омаданд.

Дар маҷмӯъ, мушкилоти танзими ҳуқуқи рамзҳои давлатӣ бояд дар се сатҳ: дар сатҳи Конституция, қонунҳо ва санадҳои меъёри баррасӣ шаванд. Дар баробари ин, таъсиси асосҳои конституционии рамзҳои давлатӣ дар баробари дигар аломатҳои асосии давлат шартӣ асосии ташаккули давлати воқеии соҳибистиклол мебошад.

Арзиш ва институтсионализатсияи рамзҳои давлатӣ чунин муайян шуданд:

- нахуст, номгӯи рамзҳои давлатӣ чи дар ҳудуди миллӣ ва чи дар арсаи сиёсати хориҷӣ дар шаклҳои рамзӣ ва дигар шаклҳои муайянкунандаи давлати мушаххас муқаррар карда мешавад;

- дуюм, қонунгузор мазмуни рамзи дахлдори давлатӣ, симои графикаи онро ба таври меъёри муқаррар менамояд;

- сеюм, устувории муносиби онҳо таъмин ва қафолат дода мешавад;

- чорум, муносибатҳои иҷтимоие, ки аҳамияти ҳоси сиёсӣ ва аҳамияти иҷтимоӣ доранд, таъкид карда мешаванд;

- панҷум, низоми ҳуқуқӣ ғанӣ мегардад, зеро ба муносибатҳои муайяни ҷамъиятӣ мақоми де-юре дода мешавад, ки дар натиҷаи институти нави конституционӣ-ҳуқуқӣ – институти рамзҳои давлатӣ ба вучуд меояд.

Рамзҳои миллии тоҷик бо истиқлолияти давлат барқарор карда шуданд ва ҳамчониба инкишоф меёбанд. Дар давраи кӯтоҳи ҳокимияти болшевикӣ хотираи муқаддасоти миллӣ - герб, парчам, гимн аз шуури миллии тоҷикон паҳш нашуда, балки аввалин заминаҳои худро пайдо кард. Ҳарчанд конституцияҳои даврони шуравии Тоҷикистон дар заминаи Конституцияи умумии Иттиҳоди Шуравӣ навишта шуда бошад ҳам он парчам, матн ва оҳанги суруди миллӣ ва герби Тоҷикистон тасдиқ шуда шаҳрвандон онҳоро эҳтиром мекунанд ва то ҳол дар бораи таърихи пайдоиши онҳо баҳсҳо идома доранд.

Даҳсолаи охири асри гузашта барои Тоҷикистон аз як тараф бо эълон шудани истиқлолияти давлатӣ оғоз шуда буд, вале аз тарафи дигар авҷи озодихоҳӣ бо талошҳои гуруҳҳои мухталифи характери зиддиятнок дошта ба тезу тунд шудани вазъи сиёсӣ оварда расонд ва солҳои талхи ҷанги шаҳрвандиро ба сари мардуми тоҷик омад. Агар ташаккули институтсионалии рамзҳои нави давлатӣ бо рӯйдодҳои муҳими сиёсӣ оғоз шуда бошад ҳам ҷанги дохилӣ барои кишвари мо мардуми он ба рузгори талх табдил ёфт. Инак, дар давраи аз декабри соли 1991 то охири соли 1993, ислоҳоти бозор дар давраи талхи муқобилиятҳо ба амал бароварда шуд, муборизаи шадиди сиёсӣ барои ҳокимият вусъат ёфт. Қабули Конституцияи нави Тоҷикистон, ки мебоист ин санадҳои муҳимро тасдиқ мекард, ба тахир гузошта шуд ва танҳо ноябри соли 1994 бо райпурсии умумӣ дар шароити тезутунди муборизаҳои сиёсӣ қабул шуд. Дар давоми соли 1994 то нимаи соли 1996, рамзҳои нави давлатӣ ташаккул ёфтанд, интиҳоботи президентӣ баргузор гардид. Аз тобистони соли 1996 то соли 2000 азҷиҳати сушт будани қудрати сиёсӣ, ба таври назаррас дар шароити баъди ҷанги шаҳрвандӣ нишондодҳои иҷтимоию иқтисодии рушди давлат сушт буданд. Вале дар ин давраи зикршуда рамзҳои давлатӣ аз байн нарафта, баъзан

тағйиротхоро низ гирифтанд. Дар соли 1997 бо имзои санади таърихии оштии миллӣ, раванди таҳкими давлати мо бо ҳамроҳии тарҳи қонунгузории рамзҳои давлатии Русия суръат гирифт.

Дар шароити муосири рушди давлатдории Тоҷикистон, омӯзиши вазъи ҳуқуқии конституция ва рамзҳои давлатии сазовори тавачҷӯҳи махсус аст. Муаллифон ҷанбаи зикршударо, ки манфиати илмӣ ва амалӣ дошт, таҳлил намуда, муқаррароти муайяне, ки дар осори илмии ватанӣ пайдо намуданд. Муҳаққиқи соҳаи ҳуқуқи тоҷик У.К. Муъминов тавсифи умумии рамзҳои давлатии Тоҷикистонро мавриди баррасӣ қарор дода, мафҳуми умумӣ ва навъҳои асосии онҳоро баррасӣ менамояд, масоили таърих ва ҳолати имрӯзаи «геральдика»-ро ҳалу фасл намудааст.[10] Дар мавриди рамзҳои алоҳидаи давлатӣ дар Тоҷикистон, андешаи муҳаққиқ В.Сапрыков дар бораи (герб) нишони давлатӣ (мавқеи “тоҷ” ва ситорагон дар он) ва парчам (рангҳои он), хеле ҷолиб буда, решаи таърихӣ доштани онҳоро нишон медиҳад. [13] Миёни ақидаҳои таърихӣ пайдоиш ва ташаккули рамзҳои миллии тоҷик муҳаққиқони дигар, аз қабили М.Ревнивсев [11] ва О.Рево[12] низ тафсириҳои худро пешниҳод намудаанд, вале на ба ҳамаи ақидаҳои онҳо розӣ шудан мумкин аст. Барои мисол, муаллифи аввал менависад, ки сирри рамзҳои тоҷик аҷойиб аст ва то кунун дар адабиёти илмии Россия омӯхта нашудааст, шояд ин тасдиқаш ягон замина дошта бошад, лекин ба назари мо дар маводҳои илмии муосир мақолаҳои ҷолиб дар мавзӯи рамзҳои тоҷик аз забони тоҷикӣ дида ба забони русӣ бештар астанд ва муаллифонашон низ намояндаи халқҳои славянӣ мебошанд. Дар ҷои дигар ин мақолаи муаллиф менависад, ки “дар байни зиёиёни тоҷик дини зардуштӣ, ки аз нахустин давлати тоҷикони Сомониён дар қарнҳои 9-10 милодӣ сарчашма мегирад,” ин ақида комилан хато аст.

Дар мавриди асосҳои конститусионии рамзҳои давлатӣ, хусусан ҷанбаҳои назариявӣ ва ҳуқуқӣ-конститусионӣ онҳо низ гуфтан мумкин аст, ки агар ҷи ақидаи олими тоҷик А.Имомов: “ғояи конституционализми ҳанӯз бо мазмуни илмӣ хоси он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пойдор намебинем “[3], дуруст бошад ҳам, вале чун дар атрофи рамзҳо сухан кунем, боз сухани ҳамин муаллиф “дуршавӣ аз талаботи Конституция ва қонунҳо дар зерини шиорҳои ҷозибанок, бо мақсади ҳалли масъалаҳои муҳими идоравӣ, иҷрои директиваҳои боло, хусусияти соҳа ва ғайра бо майлу рағбати том сураи мегирад”[3] нодуруст менамояд, зеро муаллиф нишондиҳандаи муҳими рамзҳоро ёд намекунад.

Бараъло маълум аст, ки мафҳуми «рамзи ҳуқуқӣ»-ро аз мафҳуми «рамзи давлатӣ», ки маводи муайян, симои идеалии ашъ (аломати сунъӣ) дорад фарқ кардан зарурат дорад, то ки дорой хусусияти шартӣ (шартӣ) будани рамзҳо, аз ҷониби тарафҳо ва давлат эътироф гардида, дастгирӣ карда мешавад. Бо қувваи нуфузи давлатӣ ва барои мустаҳкам намудан ва ифода намудани мазмуни аз ҷиҳати юридикӣ аҳамияти калон доштани рамзҳои давлатӣ, инчунин воситаи асосии қонунӣ гардондани муносибатҳои ҳокимият ва дар доираи он нақши рамзҳои давлатиро муайян кардан муҳим мебошад. Рамзи ҳуқуқӣ, дар навбати худ, симои шартие мебошад, ки аз ҷониби давлат офарида ё иҷозат дода шудааст, аломати фарқкунанда, ки ташаккули фарҳангӣ ва арзишҳои ба назар намоён ё шунидашавандаро ифода мекунад, ки дар он субъекти қонунгузорӣ мазмуни махсуси сиёсӣ ҳуқуқӣ дорад, ки ба он вобаста нест, моҳияти ин тартиб аз тарафи давлат ҳифз карда мешавад, ва бо тартиби махсуси процессуалӣ истифода мешавад.

Аз сабаби мавҷудияти қонуни махсусе, ки тартиби иваз кардани рамзҳои соҳибхитиёрро танзим мекунад, тасниф кардани кирдорҳои ғайриқонунӣ, ки ба категорияи ҷиноятии сӯиистифода аз онҳо дохил мешаванд, имконпазир аст. Мисолҳои равшани беэҳтиромӣ нисбати рамзҳои давлатӣ, истифодаи сӯиистифода аз онҳо, ворид кардани навиштаҷоти фаҳш ё расмҳои гуногуни ғайри ахлоқӣ, дигар кардани дар матн ва мусиқии

Суруди Давлатӣ ва ғайра. Ба андешаи мо, низоми ҳифзи ҳуқуқи рамзҳои соҳибхитӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон набояд бо ягон ҷиноят маҳдуд карда шавад. Дар баробари дигар атрибутҳои бунёдии қудрат парчам, герб ва гимн ҳам дар механизми фаъолияти ҳокимият ва ҳам дар раванди таъсис ва истиқлолияти давлатӣ ва соҳибхитӣи миллӣ нақши муҳими мубталои сиёсӣ доранд. Табиист, ки чунин рамзҳои давлатӣ таҳти низоми танзими конституционӣ-ҳуқуқӣ қарор доранд, ки тартиби таъсис ва барқарорсозии онҳоро ифода намуда, инчунин ҳифзи муассири ҳуқуқи ин рамзҳоро ҳамчун яке аз аломатҳои зарурии вазъи кунунии ҳокимияти содиқи миллии тоҷик бояд ифода менамуд.

Илова бар ин, категорияи «рамзҳои миллӣ» ба мафҳуми «рамзҳои давлатӣ» наздик аст. Ба андешаи мо, рамзҳои миллӣ маҷмуи аломатҳои муайян (нишонаҳо, ифодаҳои солим ва ғайра) мебошанд, ки дар шакли мухтасар идеяи миллӣ ё якҷанд ақидаи дорои характери таърихӣ сиёсиро ифода мекунанд. Рамзҳои миллӣ як шакли дониши абстраксии илмӣ дар бораи халқи худ, инчунин шакли иртибот бо халқҳои дигар дар бораи худ мебошанд. Он асосан дар дохили давлат паҳн шуда ва метавонанд қисман берун аз ҳудуди он маълум бошад. Нисбат ба рамзҳои давлатӣ, рамзҳои миллӣ, чун қоида надоранд, қадимтаранд, зеро онҳо тағир намеёбанд ва консолидацияи меъёрии худро хеле кам пайдо мекунанд. Дар мавриди рамзҳои давлатӣ бошад, онҳо дар конституция ва қонунгузорӣ ҳамчун рамзҳои расмӣ соҳибхитӣи давлатӣ сабт шудаанд. Баъзе рамзҳои миллӣ ё як қисми онҳо метавонанд дар қонунгузорӣ сабт гардида, мақоми рамзҳои давлатӣ пайдо кунанд.

Барои чамъбасти гуфтаҳои боло, лозим ба ёдоварист, ки меъёрҳои конституционӣ дар раванди таъсиси рамзҳои давлатии Тоҷикистон, ки ҳоло дар марҳилаи анҷомёбист, институти танзими ҳуқуқи тартиби истифодаи рамзҳои давлатии Тоҷикистонро ҳануз дар марҳилаи ибтидоии ташаккули он қабул кард. Тартиби истифодаи рамзҳои давлатиро қонунҳои махсус муқаррар карданд, ки онҳоро ҳамчун қонунҳои конституционӣ шинохта мегирем. Тавре ки аллакай бисёр муҳақиқони миллӣ зикр кардаанд, дар давлати мо танҳо Қонун «Дар бораи Суруди Миллии Тоҷикистон» амал мекунад ва танзими дигар рамзҳои давлатӣ дар сатҳи қонунҳо сурат мегирад. Аз ҷумла, тавсифи Нишони давлатӣ ва Парчами давлатӣ бо Қарори махсус ва тартиби истифода ва ҳифзи онҳо дар доираи танҳо ин қонунҳо муайян карда мешаванд.

Ҳамин тавр, тараққиёти конституционии давлатҳое, ки дар мамлакатҳои пасошуравӣ, динамизми баланди ҳоси миллӣ аст. Миқдори зиёди санадҳои конституционӣ, ки дар тӯли чанд соли охир Тоҷикистон қабул шудаанд, аҳамияти ниҳоят зиёди таҳқиқоти ҳуқуқи унсурҳои алоҳидаи соҳи конституционӣ ин гурӯҳи давлатҳоро муайян мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Orel, A. (1964). Dictionary alien striov. New York, II, 342.
2. Глушаков А.Ю. Символы в истории цивилизации: юридический аспект // Известия Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. 2008. № 12. С. 309–315: 314
3. Имомов А. Волоияти Конституция ва мавқеи он дар низоми қонунгузорӣ // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сил.: фалсафа ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2010. – №2 (187 с.) – С.136. – (С.136-144)
4. Исаев И.А. Символизм правовой формы (историческая перспектива) // Правоведение. 2002. № 6. С. 4–10.
5. Колесников Е.В. Конституционное право зарубежных стран. - Москва, 2004. - с. 95
6. Колмыков П.Д. О символизме права вообще и русского в особенности. СПб.: Карл Край, 1839. -с. 19 (93)

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.
8. <https://mmk.tj/system/files/Legislation/254tj.pdf>
9. Лакиер А.Б. Русская геральдика. – СПб. 1855. – 669 с (-с.3)
10. Момотов В.В. Символизм в средневековом праве как первоначальный этап формирования права//История государства и права. 2003. № 2. -с. 16(14–19):.
11. Муъминов У.К. Общая характеристика государственных символов// Труды Академии МВД Республики Таджикистан №: 2 (30). 2016, с. 154-158
12. Ревнивцев М. К вопросу о скрытой символике флага и гербов Республики Таджикистан (г.Энгельс)//Режим доступа (на 28.11.2023) <http://www.vexillographia.ru/tadjik/index.html>
13. Рево О. Гербы городов Самаркандской губернии Российской Империи. Журнал «Наука и жизнь», №4, 1996. – С. 58-59.
14. Сапрыков В. Новый герб и флаг Таджикистана // «Наука и жизнь» № 10, 1993. с. 49-51
15. Фромм, Э. (1992). Душа человека. Москва: АСТ-ЛТД, 183.

АСОСҶОИ КОНСТИТУСИОНИИ РАМЗҶОИ ДАВЛАТӢ: ҶАНБАҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚӢ-КОНСТИТУТСИОНИ

Аҳамияти назариявӣ ва амалии тадқиқоти рамзҳои давлатӣ бо ҳулосаҳои илмии баровардашуда ба ташаққули қонунгузорию конститусионӣ оид ба рамзҳои давлатӣ нигаронида шудаанд ва маводи пешниҳодишуда метавонад ҳамчун ҷузъи раванди таълим истифода шуда дар тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ зарурӣ хоҳад буд.

Мақолаи баррасишуда ба масъалаҳои ба расмият даровардани ҳуқуқи раванди ташаққули рамзҳои давлатии кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар баробари ин, баъзе наовариҳои тадқиқот на танҳо бо истифода аз равиши комплексӣ дар таҳлили қонунгузорию конститусионии пасошӯравӣ бо назардошти хусусиятҳои ҳоси миллӣ, балки ҳуди муносибат ба таҳқиқи проблема муайян карда шуда. мураккаб ва гуногунҷанба будани масъала муаррифӣ карда мешавад.

Мақола ба проблемаи мубрами илми ҳуқуқшиносии муосир бахшида шуда, дорои баъзе навгонию илмӣ аст ва натиҷаҳои тадқиқоти мустақили муаллифониро дар бар гирифтааст.

Калидвожаҳо: *истиқлолияти давлатӣ ва миллӣ, конституционализм, институтҳои ҳуқуқи давлатӣ, рамзҳои давлатӣ, руҳи институтҳои давлатӣ ва ҳувияти миллӣ, ҳифзи қонунгузорӣ, мушиклоти мустаҳкамкунии қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи рамзҳои давлатӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назармонов Абдулло Парвонаевич – ассистенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, телефон: +992 93 970 92 72, нишони электронӣ: abdulla.rt@mail.ru.

ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СИМВОЛОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНСТИТУЦИОННО- ПРАВОВЫЕ-АСПЕКТЫ

Теоретическое и практическое значение исследования государственных символов с научными выводами ориентировано на формирование конституционных законов и правовых норм государственных символов, также представленный материал может быть использован в рамках учебного процесса.

Обзорная статья посвящена вопросам правового оформления процесса формирования государственных символов независимой страны. При этом новизна исследования определяется не только использованием комплексного подхода при анализе постсоветского конституционного законодательства в РТ с учетом национальных особенностей, но и подходом к исследованию самой сложной и разнообразной проблемы символов.

Статья посвящена актуальной проблеме современной юриспруденции, обладает некоторой научной новизной, включает результаты независимых исследований автора.

Ключевые слова: государство и национальная независимость, конституционализм, государственно-правовые институты, государственные символы, развитие государственных институтов и национальной идентичности, законодательная защита, проблемы укрепления законодательства и правовой охраны государственных символов.

Информация об авторе: Назарамонов Абдулло Парвонаевич. Доцент кафедры философии и политологии Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, телефон: +992 93 970 92 72, адрес электронной почты: abdulla.rt@mail.ru,

FOUNDATIONS OF STATE SYMBOLS: THEORETICAL AND CONSTITUTIONAL LEGAL ASPECTS

The theoretical and practical significance of the study of state symbols with scientific conclusions is focused on the formation of constitutional laws and legal norms of state symbols, and the presented material can be used in the educational process.

The overview article is devoted to the legal formalities of the process of formation of state symbols of an independent country. At the same time, the novelty of the study is determined not only by the use of a complex approach to the analysis of post-Soviet constitutional legislation, taking into account national particularities, but also by the approach to the study of the most complex and diverse problem of symbols.

The article is devoted to the actual problem of modern jurisprudence, has some scientific novelty, includes the results of independent research of the author.

Keywords: state and national independence, constitutionalism, state legal institutions, state symbols, development of state institutions and national identity, legislative protection, Problems of strengthening legislation and legal protection of State symbols.

Information about the author: Nazaramonov Abdullo Parvonaevich. Associate Professor, Department of Philosophy and Political Science, Khorog State University named after M. Nazarshoev, phone: +992 93 970 92 72, email: abdulla.rt@mail.ru.

УДК 63.7(6)

МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ ДАР САЛАФИЯИ ИБТИДОИ

Нурулҳақов К.

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Таълимоти ислом доир ба муносибатҳои оилавӣ, ки сарчашмаи ғоявии ҳуқуқи марду занро дар оила муайян мекунад, дар салафияи ибтидоӣ, яъне се насли мусулмонони ибтидоӣ (салаф) бо истифода аз таҷрибаи динӣ ва иҷтимоии арабҳои тоисломӣ дар баҳши никоҳу оила ва ҳуқуқи марду зан дар ҷомеа ташаккул ёфтааст. Мусаллам аст, ки оила ҳамчун ячейкаи ибтидоӣ, вале хеле муҳим дар бунёд ва ташаккули сохтори иҷтимоӣ нақши калон мебозад. Ислом, ки инъикоскунандаи раванди вайроншавии муносибатҳои авлодӣ-қабилавӣ ва ташаккули муносибатҳои ҷамъияти нав-ҷомеаи синфии феодалӣ буда, онро К. Маркс “инқилоби мусулмонӣ” ном кард ва ин инқилоби динӣ сохтори иҷтимоии навро ба вучуд овард, ки қариб ҳамаи соҳаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла оилавиرو, низ фаро мегирифт. Моҳияти ин инқилоб дар он зоҳир меёфт, ки он барои араб ба оғози давраи нави таърихӣ асос гузошт. Нақши омили идеологии ин раванди таърихи ислом ҳамчун дини этникии араб ташкил меод, ки дар он ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва анъанаву одатҳои “замони ҷоҳилия-”и араб таҳаввулу тағйир ёфта, ба низоми иҷтимоии нав ва сохтори идеологии он мутобиқ шуданд.

Асоси идеявии назари исломро доир ба никоҳ ва оила масъалаи мақоми зан дар ҷомеа ва оила дар одатҳои арабҳои тоисломӣ ташкил меод. Доир ба масъалаи мақоми зан дар ҷомеаи тоисломии араб дар илми шарқшиносӣ бинишҳо гуногунанд. Вале дар

кул чунин назар афзалият дорад, ки гӯё дар чомеаи тоисломии чоҳилияи араб зан ниҳоят дар ҳолати бад қарор дошт ва ислом онро ислоҳ карда, нақши занро хеле боло бурд. Дар қабои тоисломии араб қонунҳои хаттӣ вучуд надоштанд, ки муносибатҳои оилавиरो ба тартиб дароварда бошанд. Ин муносибатҳо тавассути суннатҳои авлодӣ-патриархалӣ ва ахлоқӣ-авлодӣ ба низом дароварда мешуд. Бо китобат шудани Қуръон давраи нави муносибатҳои оилавӣ оғоз меёбад ва дар фикҳи исломӣ “ин соҳа бо қоидаву аслҳои диниву ахлоқии исломӣ бештар робитаи зич дорад”. [12, с-159] Дар он бисёр ҷанбаҳои ҳаёти динӣ, маросиму парастирот, одату анъанаҳои тоисломии араб инъикос ёфтаанд. Чуноне ки Қуръону суннат ва дигар сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, Муҳаммад баъзе одатҳои падаршоҳии чоҳилонро дар низоми муносибатҳои оилавӣ, ба мисли зиндагӣронидани духтарони навзод аз ҷониби оилаҳои қашшоқ, никоҳи маҳорим, полигамияи модаршоҳӣ ва ғайраро аз байн бурд. Аммо дар баробари ин бисёр суннату расму одатҳои дигар, ки дар низоми муносибатҳои оилавӣ дар гузашта вучуд доштанд, таҷдиди назар гардида, ба ислом ворид шуданд ва дар ташаккули сохтори иҷтимоӣ идеологияи чомеаи мусулмонӣ то кунун нақши бориз мебозанд. Аз мазмуни Қуръону суннат бармеояд, ки дар арабҳои замони чоҳилия муносибатҳои оилавӣ бесару сомон буда, низоми муайян надоштанд. Бинобар он, паёмбари ислом то ҷое тавонист муносибатҳои оилавиرو ислоҳ намуда, онро ба низоми муайян даровард. Масалан, одати бо модар, духтар ва холаю амбаҳои худ, баъди марги падар бо зани падар оиладор шудани писар ва дар як вақт бо духтар оиладор шудани мард манъ карда шуд. Чунончӣ дар Қуръон омадааст: “Бар Шумо ҳаром карда шуданд: модарони шумо ва духтарони шумо ва хоҳарони шумо ва хоҳарони падарони шумо ва хоҳарони модарони шумо ва духтарони бародар ва духтарони хоҳар ва он модарони шумо, ки ба шумо шир додаанд ва хоҳарони шумо аз ҷиҳати ширхорагӣ ва модарони занони шумо ва духтарони занони шумо, ки дар канори шумо парвариш меёбанд ва агар бо онҳо омезиш накарда бошед, пас барои шумо ҳеч гуноҳе нест: ва занони писарони шумо, ки аз пушти шумо бошанд ва он ки миёни ду хоҳар ҷамъ кунед, лекин он ҷӣ гузашт, (дар он) авф аст. Ба дурусти ки Худо Омурзандаи Меҳрубон аст” (Нисо, 23). Чуноне ки мебинем, ин одатҳои бадро, ки шояд дар миёни араб дар замони чоҳилия ҷой дошт, Қуръон гузашта (салаф) номида ва онҳоеро, ки мусулмон шуда, аз ин одатҳои бад даст кашидаанд, авф кардааст.

Дар айни замон, Қуръон никоҳ қардан бо духтарони зинаи дуввуми ҳешовандӣ-бо духтарони аммаю тағо, холаю амакро барои паёмбар Муҳаммад ҳалол гардонидаст, ки минбаъд дар ислом ба як одати умумимусулмонӣ табдил ёфт: “Эй Пайғамбар, дар ҳақиқат Мо барои ту инҳоро ҳалол қардем... духтарони амакатро; ва духтарони аммаҳоятро; ва духтарони тағоятро; ва духтарони холаҳоятро-онон, ки бо ту ҳичрат қардаанд; ва зани мӯъминаеро, ки агар худро барои Пайғамбар бибахшад-агар Пайғамбар хоҳад, ки ўро ба занӣ гирад-хос барои ту, ба ҷуз мӯъминон аст...” [7, 33:50] Аммо бояд ёдовар шуд, ки “Агар аз мавқеи насаб ба баррасии масъала дохил шавем, гурӯҳи духтарони ёдшуда барои мо ақориб, яъне ҳешованди наздиканд. Вале агар аз нигоҳи фикҳи муомилот бинигарем, ҳукми онҳо бо ҳукми духтарони бегона баробар мешавад. Аз ин ҷиҳат ҳамаи мазоҳиби аҳли суннату ҷамоат барои муносибати занашӯӣ барпо қардан бо ин духтарони умумияти насабӣ дошта ҳукми ибҳот, ҳукми мубоҳ будан; иҷозат, яъне ҷоиз будан; ва мухайяр гаштан, яъне ихтиёр доштани шахси зангирро раво гардонидаст”. [2, с-81-82] Ҳамин тариқ, ислом никоҳи ҳешовандии зинаи дуҷумро иҷозат дода, вале онро маҷбурӣ намеҳисобад.

Дар баробари вучуд доштани баъзе одату ахлоқи чоҳилон нисбати зан дар байни арабҳои тоисломӣ нақшу мақоми зан дар ҳаёти иҷтимоӣ ба он дарачае, ки баъзе муҳаққиқон менависанд, ниҳоят паст набуд. Ҳарчанд муносибатҳои оилавӣ асосан

хусусиятҳои падаршоҳӣ доштанд, вале боқимондаҳои модаршоҳӣ низ вучуд дошт. Аз ҷой доштани боқимондаҳои суннатҳои модаршоҳӣ дар муносибатҳои оилавӣ мавҷудияти баъзе шаклҳои никоҳ, ки унсурҳои модаршоҳӣ ва падаршоҳиро дар худ таҷассум мекарданд, шаҳодат медиҳанд. Масалан, чунин шакли никоҳе вучуд дошт, ки шавҳар баъди ҳайзи зан метавонист ўро ба назди марди дигар фириштад, то аз он мард ҳомила шавад ва пас ба назди шавҳари асосии худ баргардад. Ё худ никоҳе буд, ки як гурӯҳ мард (то даҳ нафар) бо зане наздикӣ мекарданд ва вақте зан фарзанд таваллуд мекард, ҳамаи он мардҳо назди зан ҷамъ мешуданд ва зан падари кӯдакро нишон меод ва он мард мувофиқи ҳуқуқи қабилавӣ он кӯдакро ба фарзандӣ қабул карда, тарбияи ўро ба ўҳда мегирифт. Чунин шакли никоҳ низ амал мекард, ки зан бо якчанд мард наздикӣ мекард ва сипас падари фарзанди ба дунё омадаро фолбин муайян месохт ва мард вазифадор буд, ки ўро ба фарзандӣ қабул намояд.

Мусаллам аст, ки то имрӯз дар ислом, дар миёни аҳли шиа никоҳи сиға, ки онро никоҳи мутъа низ меноманд, роиҷ мебошад. Ин шакли никоҳро мучоҳидони “Давлати Исломи”-и Ироқу Сурия, ки низ худро аз аҳли суннату ҷамоат меҳисобанд, риоя мекарданд ва он дар асл реша ба фарҳанги замони ҷоҳилияти араб ва дар исломи ибтидоӣ дорад. Дар замони ҷоҳилият миёни мардуми араб никоҳи мутъа як одати маъмулӣ буд. Арабҳо, махсусан ҳангоми мусофират, никоҳи мутъаро риоя мекарданд. Паёмбари ислом дар кул ин шакли никоҳро наҳӣ карда бошад ҳам, вале ҳангоми чиҳод чунин никоҳро бо занҳои асиргирифта иҷозат додааст. Масалан, аз саҳобагон Ҷобир ибни Абдуллоҳ ва Салама ибни Акваъ ривоят аст, ки мувофиқи он мусулмонон дар ғазваи Ҳунайн, ки ғолиб омада ғанимат ва асирон ба даст оварда буданд, пағамбар ба мучоҳидин фармудааст: “Барои Шумо иҷозат дода шудааст, ки мутъа кунед, пас мутъа кунед”. [6,с-478]

Чуноне ки мебинем, никоҳи мутъа, ки як одати араб дар замони ҷоҳилия будааст, дар исломи ибтидоӣ ҳангоми ғазва ё чиҳод ба суннати паёмбар ворид гардида буд ва онро аҳли шиа, махсусан пайравони шиаи дувоздаҳимомӣ (исноашариа) дар ислом то ба имрӯз чун суннати пайғамбар ҳифз намуданд ва гурӯҳҳои сиёсӣ-диниӣ ифротие, ки худро ба мисли салафиён аз аҳли суннату ҷамоат меҳисобанд, ҳангоми чиҳод онро пурра риоя мекунанд.

Ба ҳамин монанд одати сеталоқа дар замони ҷоҳилият миёни араб маъмул буд ва аз ҷой доштани чунин навъи талоқ суннати пайғамбари ислом шаҳодат медиҳад. Чунончӣ, аз ҳамсари пайғамбар Ойша ривоят шудааст, ки Рифоаи Қурайзӣ ном шахс занашро се талоқ додааст ва сипас он зан бо Абдурахмон ибни Зубайри Қурайзӣ издивоҷ намудааст. Вале Зубайди Қурайзӣ заиф буда, тавони ҷимӯ карданро надоштааст. Зан барои ҳалли ин мушкилот ба паёмбар муроҷиат менамояд ва пайғамбар ба зан чунин посух медиҳад: “Шояд мехоҳӣ дубора назди Рифоа баргардӣ? На, то он ки Абдурахмон маззаи ту ва ту маззаи ўро начашаида бошӣ, наметавонӣ ба шавҳари аввалаат баргардӣ”. [6,с-48-478] Чуноне ки аз мазмуни ҳадис бармеояд, агар қабл аз ислом одати сеталоқа миёни араб ҷой намедошт, Рифоа зани худро сеталоқ намекард. Ва чун шавҳари нави зан дар ҷимӯ заиф баромад, ў хост аз паёмбар барои ҳалли ин мушкилот дастур гирад, Паёмбар аввал лаззат бурдан, яъне ҷимӯ кардан бо шавҳари нав ва баъд ба назди шавҳари аввала баргаштанро дуруст шуморид, ки ин одат баъдан дар ислом бо номи “ҳалола кардан” ворид шуд. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар чунин ҳолатҳо “ҳалола” кардан суннати пайғамбар аст. Ҳамин тариқ, сеталоқа ҳамчун одати араби замони ҷоҳилия ба шарияти ислом ворид шуд, имрӯз аз ҷониби мусулмонон риоя мегардад. Дар ин маврид дар Қуръон омадааст: “Талоқ ду бор аст, (пас аз он) ё бахушгӯй нигоҳ доштан аст ё ба некӯй раҳо кардан”. [7, 2:229] “Ва агар ўро талоқ дод, (яъне бори сеюм), пас он зан барои он мард ҳаргиз ҳалола намешавад, то он ки ба никоҳи шавҳари дигар дарояд; ва агар ў (ин шавҳари дигар) занро талоқ дод, пас

бар он ҳарду гуноҳе нест дар он, ки бо ҳам ба никоҳ бозгарданд...”. [7, 2:230]

Дар робита ба ҳамин масъала одати додани маҳр низ ба зан ҳангоми никоҳ, ки яке аз одатҳои гузаштаи араб буд, дар Қуръону суннат қонунӣ гардид. Вале дар замони ҷоҳилия дар мавриди тарзи пардохтани истифодаи маҳр нисбат дар ислом тафовут ҷой дошт. Аввал он ки маҳр бевосита ба зан не, балки ба сарпарастии вай-падар, бобокалон, бародар, амак ё сарпарастии дигар дода мешуд ва он сарпараст маҳри занро метавонист мувофиқи хоҳиши худ истифода барад. Дигар ин ки шавҳар ва ё сарпарастии вай маҳрро бо дили ноҳақ ва ба таври маҷбурӣ пардохт мекард ва онро барои худ зиён медонист. Сониян, азбаски зан баъди ба шавҳар баромадан дигар ба хостаҳои мард муҳолифат карда наметавонист, бо истифода аз ин ҳолат шавҳар метавонист қисмати пардохтнашудаи маҳрро дигар пардохт накунад. [2, с-786-787] Дар ислом бошад маҳр ҳаққи шаръии зан эълон гардида, ба мардон амр шуд, ки “...ба занон маҳрашонро ба хушдилии бидиҳед”. [7, 4:4] Дар айни замон ба мардон иҷозат дода шуд, ки агар занҳо аз таҳти дил миқдоре аз маҳри хешро ба мардон бахшанд, мардҳо метавонанд аз он истифода баранд: “Ва агар занон аз баъзеи маҳр барои Шумо ба хушдилии даргузаранд, пас онро созгору хушгӯвор бихуред!” [7, 4:4]

Ҳамчунин, дар суннати тоисломии араб ҳангоми талоқ гардидани зан шавҳар маҳри додашро баргардонида мегирифт. Вале Қуръон бозпас гирифтани маҳрро ҳангоми талоқ шудани зан бекор (наҳй) намуд. Қуръон мефармояд: “...Ва ба Шумо ҳалол нест, ки аз он чи ба занон додаед, чизеро бозгиред...”. [7,2:229] Зеро мувофиқи суннати Пайғамбар маҳр ин молест, ки мард дар муқобили он аз он зан истифода бурда буд. [6, с-489] Ин масъала дар Қуръон акс ёфтааст: “Пас аз он ки аз занон ком гирифтед, муқаррар карда шудааст, ки маҳрашонро ба онҳо бидиҳед”. [7, 4:24]

Ҳифз гардидани суннатҳои тоисломии араб нисбати зан ва беҳуқуқии ӯро дар ислом муносибати ислом ба ҷурӣ (канизак) дақиқтар нишон медиҳад. Канизак (ғулумзан), ки чи бедуни ҷиҳод ба дасти мусулмон расида бошад ва чи дар ҷангҳо ғанимат гирифта шудааст, моли хоси соҳибаш ҳисоб мешавад ва ӯ, ҳатто, агар исломро қабул кунанд ҳам, канизак боқӣ мемонанд. Аз рӯи Қуръон занҳои дар мартабаи канизак ва ё ғулумзан ба ғанимат гирифта шударо мардон (соҳибонашон) пурра ихтиёрдорӣ мекунанд, метавонанд онҳоро ҳамчун занашон истифода кунанд ва ҳеҷ маҳру масъулияте мард нисбати онҳо надорад. Пас метавон гуфт, ки дар масъалаи ҳуқуқи зан суннатҳои ҷомеаи ғулумдорӣ дар ислом боқӣ мондааст.

Муносибат ба зан дар фикҳи исломӣ он қисматеро ташкил медиҳад, ки дар он аз ҳама бештар суннати тоисломии араб ҳифз шудаанд. Аз ин ҷост, ки канизакони мулкӣ ҳаққи никоҳ ҳам надоранд ва ҳар кадоме аз онҳоро мард хоҳад, ҳамхоба мегирад ва мисли занони никоҳӣ ҳаққи навбати ҳамхобабӣ низ надоранд. [7, 4:3] Назари ислом дар масъалаи зан, назари аҳли салаф аст, ки бар нобаробарӣ ва беҳуқуқии зан бунёд ёфтааст. Бунёдгарони исломӣ ҳар қадар назари исломро нисбати зан васфу ситоиш накунанд ҳам, аммо таълимоти исломро дар бораи нисфи ҳуқуқи мард ҳуқуқ доштани занро тағйир дода наметавонанд.

Таҷрибаи иҷтимоӣ-диниӣ арабҳои тоисломӣ дар бахши ҳуқуқи зан дар бахши мерос низ дар ташаккули таълимоти ислом доир ба ҳуқуқи зан ба мерос бетаъсир намондааст. Дар ҳаёти иҷтимоии арабҳои тоисломӣ, ба ҷуз ҳолатҳои истисноӣ, зан соҳиби моликият набуд ва аз шавҳар ҳуқуқи мерос гирифтани надошт. Зан худ мол, ашъи мард ба ҳисоб мерафт. Ӯ баъди марги шавҳараш бо ҷиҳозе, ки дар ихтиёр дошт, ба ихтиёри вориси шавҳари ҷафтаиаш аз рӯи насаби мард, мегузашт. Агар ворис ба зани аз падар меросмонда таваҷҷуҳ зоҳир намекард, метавонист ӯро ба ягон хеши худ-бародар ё бародарзодаи худ фурушад ва шавҳари нав моли аз шавҳари ҷафтаи зан меросмондаро дар ихтиёри худ мегирифт. Агар зани шавҳармурда пирсол бошад аз нав шавҳар карда натавонад, он

гоҳ вай бо чиҳозаш ба ихтиёри авлоди шавҳараш мегузашт. Ҳамин гуна коида нисбати духтарони ятим низ вучуд дошт. [13.С.115]

Ҳарчанд Муҳаммад ин суннати пешинаи арабро ислоҳ кард ва ҳуқуқи занро ба мерос то андозае барқарор намуда, тартиби гирифтани меросро ба танзим дароварда, ба занҳо ҳуқуқи мерос гирифтани ва истифода кардани сарвати худӣ занҳо, аз ҷумла чиҳози онҳоро, барқарор карда, ба мардҳо фармонравӣ кардан ба чиҳозу сарвати занҳоро манъ намуд ва онҳоро ўҳдадор намуд, ки занҳояшонро аз ҳисоби сарвати хеш таъмин намоянд, вале он беҳуқуқие, ки зан дар ҷомеаи замони ҷоҳилият дошт, ба ислом бетаъсир намонд. Аз суннати пешиниён қабл аз ҳама дар ислом нақши сарварию бартарии мард дар ҷомеа боқӣ монд. Зеро мард аз амволи хеш барои зан харч мекунад. Аз ин рӯ, ў ба зан ҳуқуқи фармонравӣ дорад ва зан бояд фармонбардори мард бошад, ҷуноне ки дар гузашта буд. Агар зан аз фармонравии мард саркашӣ кунад, мард бояд ўро ҷазо диҳад. Дар ин маврид Қуръон мефармояд: “Мардон ба сабаби он ки Худо баъзе одамиёнро бар баъзе бартарӣ додааст; ва ба сабаби он ки аз амволашон харч кардаанд, бар занон қорсози тасаллутёфта шудаанд. Пас занони нақӯкор фармонбардоранд ва дар ғайбат(-и шавҳар) нигоҳдорандаи чизеанд, ки Худо онро нигоҳ доштааст. Ва он занонро, ки аз саркашиашон тарс доред, панд диҳед ва пас, дар хобгоҳ онҳоро тарк кунед, пас онҳоро бизанед; ва агар ба Шумо фармонбардорӣ карданд, пас бар онҳо роҳ (и ситам) маҷӯед! Ба дурустӣ, ки Худо Баландмартабаи Бузургқадр аст”. [7, 4:34]

Дар баробари ин дар Қуръон ҳуқуқи зан нисбат аз мард ду баробар кам карда шудааст, махсусан ҳангоми мерос гирифтани: “Худо Шуморо дар ҳаққи фарзандонатон ҳукм мекунад, ки (ҳиссаи) мард монанди ду ҳиссаи зан аст,” [7, 4:11] яъне ҳангоми тақсими мерос ҳиссаи мард ду баробар зиёд аз ҳиссаи зан мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳарчанд дар ислом мақоми зан нисбат ба замони ҷоҳилияти араб баландтар гардид ва зан баъзе ҳуқуқҳоро соҳиб шуд, вале дар кул мақоми паст доштани зан дар ҳаёти иҷтимоии тоисломии араб ба ташаккули ҳуқуқи зан дар ислом бетаъсир намонд. [13.С.114]

Он одатҳои арабӣ, ки муносибати мардро нисбат ба зан муқаррар мекарданд, дар ислом боқӣ монда, асоси шарияти исломро дар ин масъала ташкил доданд, ҳуқуқи занро дар низоми муносибатҳои никоҳу оиладорӣ ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ муайян карданд, ки минбаъд дар ислом қудсият касб намуданд ва дар натиҷа мақоми зан дар ҳаёти ҷамъиятии халқҳои ботамаддуни мусулмоншуда, ки дар баъзеи онҳо қабл аз ислом зан бо мард ҳуқуқи баробар дошт, ба мисли тоҷикон, коста гардид. Имрӯз ҳушунат нисбати зан дар ҷомеаи тоҷик маҳз аз ҳамин одатҳои арабии замони ҷоҳилият, ки дар ислом ҳукми қонунро гирифтаанд, сарчашма мегирад. Аммо муҳаққиқони бахши масоили муносибатҳои оилавӣ ҳарчанд решаи табиати гендерии зӯровариро “дар шуури патриархалӣ” медонанд, аммо аз ошкоро баён кардани ин падидаи номатлуби арабӣ-исломӣ меҳаросанд.

Дар бораи кайфияти озодии ирододаи инсон дар ислом дидгоҳҳои гуногун вучуд дораанд, ки қисме аз онҳо ҷаб ва ихтиёрро мутлақ инкор намуда, ба чизе байни ин ду истилоҳ, ки ҷуноне ки мо аллақай хабар дорем, бо номи манзила байни манзила маъруф аст, бовар доранд: Гурӯҳи дигар ҷабри мутлақро қабул кардаанд, яъне тибқи ақидаи онҳо инсон дар ҳамаи амалҳои худ маҷбур аст; гурӯҳи сеюм бар ақидаи ихтиёри мутлақ (тафвиз) қарор доранд, яъне инсон дар ҳамаи қорҳояш ба таври мутлақ- на дар доираи ихтиёр ва иродаи илоҳӣ- дорои ихтиёр мебошанд. [13.с. 113]

Дар суннати арабҳои замони ҷоҳилия дар баробари бисёршавҳарӣ бисёрзанӣ (бисёрҳамсарӣ) низ ҷой дошт. Як мард метавонист 10 ва аз он ҳам бештар зан дошта бошад. Паёмбари ислом ин ҳолатро то андозае ислоҳ карда бошад ҳам, вале бисёрзанӣ дар Қуръону суннат ҳамчун қонуни илоҳӣ ҳифз карда шуд. Масалан, Ғайлон ибни

Саламаи Сақафӣ вақте ки дини исломро қабул кард, даҳ зан дошт. Паёмбар ба ӯ фармуд, ки “чаҳор нафари онҳоро баргузин (ва боқимондаро талоқ кун)”. [10,28] Умайраи Асадӣ низ гуфтааст, ки вақте ислом овардам, ҳашт зан доштам. Инро ба паёмбар гуфтам, фармуд, “чаҳор нафари онҳоро баргузин (ва боқимондаро талоқ кун!)”. [11,2241] Ин амри Паёмбар ба Қуръон низ ворид гардид: “...аз занони дигар он чи Шуморо хуш ояд, ду-ду ва се-се ва чаҳор-чаҳор никоҳ кунед...”. [7, 4:3] Он нобаробарии ҳуқуқи марду зан дар ислом, ки бо таъсири муносибатҳои оилавии замони ҷоҳилияти араб ба вучуд омаданд, минбаъд дар осори уламои ислом боз ҳам тақвият ёфта, сабаби асосии хушунати мард нисбати зан дар оила гардид ва зан, ҳатто, баъзан то ба дараҷаи ҳайвон мавриди таҳқир қарор гирифт. Намунаи барҷастаи онро мо дар осори Муҳаммад Ғаззоли мушоҳида мекунем. Чунончӣ ӯ гуфтааст: “Бидон, ки ҷумлагӣ ҳӯи занон бар даҳ гуна аст ва ҳар як ба сифати чизе аз ҳайвонот монанда аст: “Яке чун хук, дувум чун қаппӣ (маймун-Н. Қ.), сеи дигар чун сағ, чаҳорум чун мор, панҷум чун астар (хичир-Н.Қ.), шашум чун кажум, ҳафтум чун муш, ҳаштум чун қабӯтар, нӯҳум чун рӯбоҳ, даҳум чун гӯсфанд”. [8,с-165-166] Натиҷаи ҳамин гуна муносибат ба зан боиси коста шудани мақоми зан дар ҷомеа, ҳатто дар тарбияи фарзанд, гардид ва аз ҷониби мард ҳама гуна хушунат нисбати зан ба ҳукми анъана даромад. Ҳатто дар замони Сомониён, ки фарҳанги таҳаммулпазирӣ то андозае ривоч ёфта буд, Ҳаким Тирмизӣ барин донишманд дар нисбати зан чунин андешаи номуносибро баён доштааст: “Силоҳи кӯдак дар рафтаи бар мактаб (китоб), ҷавон дар касби илм, пирамард дар пойбанд ба масҷид ва зан дар хонанишинӣ аст.” [5,с-791-792] Ба ҳамин иллат ба гуфтаи Абулқодири Қаршӣ аз нигоҳи фақеҳони ҳанифимазҳаб “бинои рафтори занон бар пӯшидагӣ аст ва бар ин асос дар намоз, ҳаҷ, имомати ҷамоат, ҳузур дар ҷамоат ва мусофират аҳкоми хоси занон аз сӯи фуқаҳо матраҳ шудааст, ки ҳама монев аз таълим ва таамул аст. Магар он, ки зане дар даруни хона аз уламои байти худ, монанди шавҳар, амӯ, бародар, доя, чадд ва бастагон дониш биомӯзад.” [5,с-792]

Хулоса, он нобаробарии гендерӣ, ки имрӯз дар ҷомеаи мардумони эронтабор, ба мисли тоҷикон, ҷой дорад ва сабаби асосии хушунат дар оила нисбати зан гаштааст, муҳаққиқони илмҳои ҷомеашиносӣ ба сабаби исломгароии хеш аз таҳқиқи беғарозона ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он худдорӣ менамоянд. Вале бояд шукрона гуфт, ки дар давраи истиқлолияти давлатӣ, бо вучуди аз ҷониби руҳонияти ислом ва ҳаракатҳои ифротии динӣ, ба мисли салафия, маҳдуд гардидани ҳуқуқи зан, маҳз бо ташаббуси Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифату мақоми иҷтимоии зан дар ҳамаи бахшҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ба яке аз самтҳои асосии сиёсати давлати дунявӣ табдил ёфт. Вале боқимондаҳои мафкураи падаршоҳӣ, ки дар зерин таъсири ҳамон салафияи ибтидоӣ ва дар тарзи зиндагии асримиёнагӣ нисбат ба зан ташаккул ёфта буд, имрӯз ҳам вучуд дорад ва ба пешравию иштироки зан дар ҳаёти ҷамъиятӣ монев мешавад. Руҳонияту мардони таассубгарою хурофотпараст низ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки нобаробарии марду занро ҳамчун “қонуни илоҳӣ” дар тафаккури шаҳрвандон ва дар муносибатҳои ҳаёти оилавию ҷамъиятӣ нигоҳ доранд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, занони побанди таассубу хурофоти динӣ буда низ имрӯз дар қатори мардони ноогоҳу худношинос дар сафи ҳаракатҳои сиёсӣ-динии ифротӣ ширкат меварзанд. Аз ин рӯ, пайгирона татбиқ намудани сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи зан ва пурзӯр қардани қоҳи идеологӣ дар ин самт яке аз масъалаҳои муҳими рӯз мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Ас- саҳеҳи Бухорӣ. Ҷ. 3. Душанбе, 2008,
2. Баротзода Ф, Нурулҳақов Қ. Вазъи динӣ-сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Эр-граф”, 2017, с. 81-82.
3. Боқизода А. Фикҳи исломӣ дар асоси мазҳаби Ҳанафӣ. Қисмати ибодат ва аҳволи

- шахсӣ. Душанбе, 2017, с. 786-787.
4. Дастур оиди ба офиятбахшии психологии ҷабрдидаҳои зӯрварӣ дар оила. Муаллиф: Давлатов М. Душанбе-2016
 5. Доктор Муҳаммадризо Ночӣ. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар каламрави Сомониён. Душанбе-2011. С.791-792.
 6. Имом Зайнуддин Аҳмад Зубайдӣ. Мухтасари Саҳеҳи Бухорӣ. Душанбе 2005, с. 489.
 7. Қуръони карим. –Душанбе, 2022.
 8. Муҳаммад Ғаззолӣ. Насиҳат-ул-мулк. Таҳия ва тавзеҳиарзуллои Назар. Душанбе,, «Ирфон», 2011,, с. 165-166
 9. Сунани Имом Тримизӣ// 28.
 10. Саҳеҳи ал-Бухорӣ, ҷилди 3. Душанбе, “Эра-граф”, 2008
 11. Сунани Абӯдовуд, 2241, Сунани Ибни Моча. 1952
 12. Сюкияйнен Л. Р. Мусулманское право. Вопросы теории и практики. М. “Наука”, 1986.
 13. Қурбоншоев И., Зикирзода Ҳ. Масаъали ҷабр ва ихтиёр дар таълимоти машшоии шарқӣ Аҳбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 2022. № 2. С. 113-118.

МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ ДАР САЛАФИЯИ ИБТИДОӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф муносибатҳои оилавӣ дар салафияи ибтидоӣ бо одатҳои тоисломии араби замони ҷоҳилият бевосита иртиботи онро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Муаллиф баён намудааст, ки ҳамаи он одату суннатҳое, ки дар низоми муносибатҳои оилавӣ дар исломи ибтидоии наслҳои аввали ислом ҷой доранд, ё бо баъзе тағйиротҳо ё айнан аз ҳаёти иҷтимоӣ оилавии арабҳои тоисломӣ интихоб гардида, ба ислом интиқол дода шудаанд ва дар ислом мазмуни илоҳӣ касб карда, ваҳӣ илоҳӣ ба ҳисоб мераванд. Азбаски дар ҳаёти иҷтимоӣ ва оилавии арабҳо мақоми зан паст буд ва ҳуқуқи занро муносибатҳои падаршохӣ муайян мекарданд, онҳо ба муносибатҳои оилавии салафияи ибтидоӣ низ таъсир расониданд. Дар маҷмӯъ дар ислом ҳуқуқи зан нисбат ба мард ду маротиба кам эътироф гардид. Ба ҳамин сабаб дар оила мард нисбат ба зан ҳамаи бо ҳушунат муносибат мекунад. Хулоса, сарчашмаи беҳуқуқии зан дар оила ва ҳаёти ҷамъиятӣ афкори суннатҳои исломии замони салафияи ибтидоӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: *оила, муносибат, ҳуқуқ, зан, мард, ислом, салаф, тоисломӣ, араб, одат, ҳушунат.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурулҳақов Камар – Донишгоҳи милли Тоҷикистон н.и.ф., профессор мудири кафедри диншиносӣ факултети фалсафа. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон
Телефон:+992 933150246, e-mail: mehrdod2024@mail.ru

СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРВОНАЧАЛЬНОМ САЛАФИЗМЕ

В статье автор рассматривает проблему семейных отношений в первоначальном салафизме непосредственно связанных с представлениями доисламских арабов и в основном сохраняют те же традиции, обряды, которые были в доисламском периоде. Автор предполагает, что после принятия арабами ислама произошли частичные изменения, изменились, в основном, те идейное содержание, а также обряды и традиции, которые не соответствовали исламскому учению. То, что были приняты исламом получили исламскую интерпретацию. По этой причине, женщины занимали в арабском доисламском обществе низкое положение, их права в патриархальной семье были ущемлены, такое же положение сохранилось и в первоначальном салафизме. В целом женщины в семье и обществе имеют два раза меньше прав и свободы чем мужчины. Насилие в семье по отношению к женщинам сохранилось. Поэтому, с уверенностью можно сказать, что женское бесправие в исламской семье в первоначальном салафизме

берет своё начало от положения и традиций доисламского общества.

Ключевые слова: семья, отношение, право, женщина, мужчина, ислам, салаф, доисламское общество, арабы, церемонии, насилие.

Сведения об авторе: Нурулхак Камар - Таджикский национальный университет, к.ф.н., профессор, заведующий кафедрой религиоведения философского факультета. Телефон: +992 933150246, e-mail: mehrdod2024@mail.ru

FAMILY RELATIONS IN ORIGINAL SALAFISM

The article states that family relations in original Salafism are directly related to the ideas of pre-Islamic Arabs and basically preserve the same traditions and rituals that were in the pre-Islamic period. The author suggests that after the Arabs adopted Islam, partial changes occurred; mainly those ideological contents changed, as well as rituals and traditions that did not correspond to Islamic teachings. What was accepted by Islam received an Islamic interpretation. For this reason, women occupied a low position in Arab pre-Islamic society, their rights in the patriarchal family were infringed, and the same position was preserved in the original Salafism. In general, women in the family and society have half as many rights and freedoms as men. Domestic violence against women persists. Therefore, we can say with confidence that women's lack of rights in the Islamic family in the original Salafism originates from the situation and traditions of pre-Islamic society.

Key words: family, attitude, law, woman, man, Islam, salaf, pre-Islamic society, Arabs, ceremonies, violence.

Information about the author: Nurulhak Kamar - Tajik National University, Ph.D., Associate Professor of the Department of Ontology and Theory of Knowledge of the Faculty of Philosophy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17 Phone: +992 933150246, e-mail: mehrdod2024@mail.ru

УДК: 339.543

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СИСТЕМАИ ГУРУКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Пайшамбиева С.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти ниҳодҳои давлатиро мақомоти гумрук ташкил медиҳад, ки бевосита сарҳади молиявии мамлакатро ҳифз менамояд. Бинобар ҳамин сиёсати фаъолияти ин соҳа дар мадди аввали фаъолияти давлат қарор дорад. Дар давоми солҳои охир тартиби ҳуҷҷати иҷозатдиҳии Хадамоти гумрук ба ҳомили электронӣ гузаронида шуд, ки ин бевосита барои интиқоли мол мусоидат намуд. Аз моҳи январи соли 2023 мувофиқи Фармоиши Сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 04-Ф аз 16 январи соли 2023, дар низоми «Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти воридотӣ, содиротӣ ва транзитӣ», «Рухсатнома барои коркарди мол дар ҳудуди гумрукӣ», «Рухсатнома барои коркарди мол барои муомилоти озод» ва «Рухсатнома барои коркарди мол берун аз ҳудуди гумрукӣ» аз ҳомили қоғазӣ пурра ба шакли электронӣ гузаронида шудаанд. Ҳамчунин иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар доираи «Дархости шаклаш ягона» дар мақомоти гумруки шакли электронӣ фаъолияти кабинетӣ оғоз намуданд.[11,7] Ҳамзамон низоми «Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ» бо низоми электронии ҚСП ТАҚХ «Шукр Молия» пайваст карда шуд. Барои беҳтар намудани бизнес-равандҳои мақомоти ба низоми «Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти воридотӣ, содиротӣ ва транзитӣ» шомилшуда аз тарафи Хадамоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон семинарҳо ва дарсҳои иттилоотӣ гузаронида шуданд, ки дар рафти онҳо тартиби амалисозии ин

системаи фаъолият барои субъектҳои гумрукӣ фаҳмонида шуд.

Дар доираи низоми “Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ”, инчунин ҚСҚ “Коммерсбанк” ва низоми электрони ҚСП ТАҚХ «Шукр Молия» ҳамгиро гардид, ки тавассути он субъектҳои хориҷӣ ҳаққи хизматрасонии низоми “Равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ”-ро амалӣ мекарданд. Инчунин истифодабарандагони низом имкон пайдо намуданд, аз замимаи мобилии “Алиф-банк”, постерминалҳои гуруҳи ширкатҳои “Пайванд”, замимаи мобилии “Фаврӣ” ва адад постерминалҳои ҚСҚ “Коммерсбанк” инчунин, тавассути адад постерминалҳои пардохтии “Пардохт-ТҚ”-и ширкати “Шукр Молия” пардохтҳои гумрукиро амалӣ намоянд. [11,7]

Барои беҳтар намудани кори гумрук соли 2016 аз тарафи Ҳукумати ҚТ Барномаи миёнамуҳлати рушди Мақомоти гумруки ҚТ барои солҳои 2016 - 2020 қабул гардид. Соли 2020 Барномаи нави миёнамуҳлати рушди Мақомоти гумруки ҚТ барои солҳои 2020 - 2024 таҳия карда шуд. Барои тарғиби фаъолияти кории Мақомоти гумруки ҚТ, Тафсири Кодекси гумруки ҚТ, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ дар Маҷаллаи расмии Хадамоти гумруки ҚТ мунтазам нашр мегардиданд. Аз ҷумла чунин санадҳои меъёрӣ, ки характери калидӣ доранд, ба мисоли Фармоиши Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҚТ «Дар бораи тасдиқи Тартиби пешниҳоди ҳисобот оид ба ҳаҷми маҳсулоти коркардшуда ва бақияи ашёи хоми ҷиҳати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда» аз 4 декабри соли 2019, Фармоиши Сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Тартиби гузоштани воситаҳои ҳаммонандсозӣ ба моли дар мағозаҳои савдои бебоҷ фурӯхташаванда», Фармоиши Сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Рӯйхати маълумоте, ки ҳангоми декларатсиякунонии захираҳо дар декларатсияи гумрукӣ дарҷ карда мешавад» ва дигар санадҳо барои субъектҳои гумрук дастрас гардиданд. Вобаста ба афзоиши субъектҳои фаъолияти гумрукӣ, шакл ва тартиби додан, бекор кардан, бозхондан ва боздоштани амали шаҳодатнома дар бораи дохил намудан ба Феҳристи танзимгарони ваколатдори иқтисодӣ муайян карда шуд, ки он ваколатҳои тарафхоро дар амалиётҳои гумрукӣ танзим менамояд. Дар давоми солҳои истиқлолият, инчунин мувофиқи Фармоиши Сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои назорати гумрукӣ ва барасмиятдарории гумрукии воситаҳои мобилии алоқаи барқӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ба ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда, ба мавриди амал қарор додани тартиби муваққатӣ оид ба ҳамлу нақли байналмилалӣ воситаҳои нақлиёти боркаши автомобилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, назорати истифодабарии имтиёзҳои андозию гумрукӣ аз ҷониби мол истеҳсолкунандагон ҳангоми ворид намудани ашёи хом ҷиҳати коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, тартиби ба ҚТ ворид ва аз ҚТ содир намудани сарватҳои асбӯрӣ, оид ба гардиши силоҳи ҷангӣ ва лавозимоти ҷангии он дар мақомоти гумруки ҚТ дар шакли санади меъёрӣ омода шуданд, ки бевосита барои рушди муносибатҳои самти гумрукӣ мусоидат намуданд. Нақши муҳимро дар фаъолияти гумрук дар солҳои истиқлолият танзими воридоти маҳсулоти ҳатман сертификатсияшаванда бозид.

Бо мақсади то ҳадди имкон кам кардани миқдори ҳуҷҷатҳо, вақт ва хароҷот барои гузаштани расмиёти сертификаткунонӣ, сода намудани барасмиятдарории гумрукӣ ва гузаронидани мониторинги монеаҳои маъмурӣ ва тичоратӣ ҳангоми содирот, ҳамкориҳои судманд бо Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудаанд. Бо ин мақсад Агентии Тоҷикстандарт лоиҳаи “Созишномаи дутарафа оид ба ҳамкориҳои иттилоотӣ ҳангоми ба иштирокчиёни фаъолияти савдои хориҷӣ додани сертификати мутобикат барои воридот, содирот ва транзити молҳо”-ро, ки аз тарафи КВД

“Маркази Равзанаи ягона” пешниҳод гардидааст, мавриди баррасӣ қарор дод ва масъалаи боло зикр дар созишнома ба инобат гирифта шудааст. Бояд қайд қард, ки барасмиятдарории корҳои сертификаткунонӣ барои молу маҳсулоти содиротӣ дар давоми як рӯз амалӣ карда мешавад ва дар ин самт дар мақомот монеае вучуд надорад. [4,6]

Дар тамоми раванди назорати сифат дар мадди аввал манфиати истеъмолкунанда ва давлат меиствад ва танҳо баъди ин манфиати истеҳсолкунандагон ба назар гирифта мешавад. Барои танзими ин амалиётҳои гумрукӣ, Фармоиши Хадамоти гумруки назди Ҳукумати ҚТ №199 аз 24 июни соли 2005 бароварда шуд, ки он қоидаҳои барасмияти гумрукӣ даровардани моли зудвайроншавандаро таҳти назорат қарор гирифт. Аз ин ру қормандони гумрук дар якҷоягӣ бо идораи стандарт ва метрология дар сафи пеши бартараф қардани таҳдидҳо ба бехатарии озуқаворӣ қарор гирифта, дарҷор самти системаи сифат қор мебурданд, ки он идорақунии доимӣ, идорақунии захираҳо, раванди амалиқунӣ ва раванди муқаммалқуниро дар бар гирифт. Ҳар қадоме аз ин равандҳо дар амали истеҳсолӣ ва истифода мебоист ба стандартҳои қаҳонии Ташқилоти байналқилалии стандартӣ таҳти рақами 9001 мувофиқат ва таҳлилқузурӣ қарданд. Дар баробари қамин мақомоти гумрук инқунин талаботи истеҳсоли мол бояд ба стандартҳои зеринро низ баррасӣ менамуд:

-ИСО 9000:2006 - муайянқунандаи муқаррароти асосӣ ва истилоқҳот дар системаи идорақунии сифати маҳсулот;

-ИСО 9001:2008 - муайянқунандаи талаботҳо дар системаи идорақунии сифати молу маҳсулот;

-ИСО 9004:2000 ташқили дастурамалқои тавсиядиханда барои татқиқи системаи роқбарикунандаи менечменти сифат;

-ИСО 19011 - ташқили усулқои роқбарӣ, нақшақирӣ оиди қузаронидани аудит дар системаи идорақунии сифати мол ва муқофизати муқити зист.

Қамвора, дар фаъолияти гумрук Низоми бозпаси (отступления) Системаи иттилоотии автоматонидашудаи ягона, санқиши гумрукӣ, истифодаи расмиёти транзити доқилии гумрукӣ қангоми интиқоли молҳо бо нақлиёти автомобилӣ, декларатсияи электронӣ, инқунин дигар намудқои муқодилаи маълумоти электронӣ воқаста ба иқроиши расмиёти содирот, воридот ва транзит қорӣ шуданд.

Тоқикстандарт боз бо як созмони Олмонӣ - Қамъияти Олмонӣ оид ба Қамқории Байналқилалӣ (GIZ) қамқорихои муқид дар рушди соқаи стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва вақолатдихӣ дорад. Дар қорқубаи Созишномаи байниқуқуматии Қумқурии Тоқикистон ва Қумқурии Федеративии Олмон Ёддошти тақоқум байни Тоқикстандарт ва Қамъияти олмонӣ оид ба қамқории байналқилалӣ (GIZ), Барномаи «Дастқирии қамқорихои минтақавии иқтисодӣ дар Осиёи Марқазӣ» (RWF) (ноябри соли 2009) ба имзо расид. Тиққи ин Ёддошт қандин қорқои назаррас иқро қардида истодаанд. Яқе аз онҳо - Барномаи GTZ дар Тоқикистону Ёзбекистон «Дастқирии қамқории иқтисодии минтақавӣ дар Осиёи Марқазӣ» мебошад.[4,7]

Бо дастқирии ин лоиқа, инқунин муқоидати лоиқаи Аген-тии Йолоти Муттақидаи Амриқо оид ба рушди байналқалқӣ (USAID) «Либерализатсияи савдои минтақавӣ ва ислоқоти гумрукӣ» дар Тоқикистон ва лоиқаи РТБ «Дастқирии ин-фрасоқтори сифат дар Осиёи Марқазӣ» аз қониби қурухи қори лоиқаи «Стратегияи рушди инфрасоқтори миллии сифат дар Қумқурии Тоқикистон. Марқилаи яқум (солқои 2010-2012)» тақия қардид. Бо Қарори Ҳуқумати Қумқурии Тоқикистон №54 аз 12 феввали соли 2010 Стратегияи мақкур ва нақшаи қорабиниҳо дойр ба ислоқоти системаи танзими техникаи қумқурии Тоқикистон тасдиқ қарда шуданд ва фаъолият давом дорад.

Дар самти беқтар қардани қори системаи гумрук, давлатқои қамсоя ва ақолии мақаллӣ, ки аз сарқад қамаруза истифода мебаранд, қамқорӣ менамоқанд. [10,8] Тайи 30

соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳамаи ҷанбаҳои хоҷагии халқ, хусусан дар сохтмони роҳҳои стратегӣ ва байналмилалӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал омаданд. Сохтмони шоҳроҳи бузург имконият дод, ки Тоҷикистон тавассути роҳи Қулма–Қароқурум, бо бандарҳои баҳрӣ пайваस्त гардад ва ин ба кушодани нуқтаҳои замонавии гумрук оварда расонид. 24-майи соли 2004 дар сарҳади Ҷумҳурии Чин ва Тоҷикистон нуқтаи гумрукии Қулма кушода шуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба саволҳои хабаригорони воситаи ахбори Ҷумҳурии Халқии Чин 22 майи соли 2006 оид ба аҳамияти бузурги ин роҳи мошинагарди байналмиллалӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон посух гуфта, зикр кард: «Сохтмони роҳи Душанбе–Хоруҷ–Кошқар тавассути аҷбаи Қулма ба ифтитоҳи гузаргоҳи марзӣ дар июли соли 2004 анъанаи «Роҳи Абрешим»-ро эҳё менамояд. Шарқу Ҷанубро мепайвандад ва аҳамияти нафақат иқтисодӣ, балки сиёсӣ хоҳад дошт. Орзуи деринаи халқи тоҷик дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо ҳамсоя бузурги худ амалӣ гардид. Фаъолияти роҳи автомобилӣ ба инкишофи минтақаи мусоидат намуд. Тоҷикистон ва ҳамсоягон имконияти амалӣ пайдо намуданд, ки нафақат ба бозорҳои Хитой, балки Покистон, Ҳинд, Осиёи Ҷанубӣ -Шарқӣ ва бандарҳои уқёнуси ҷаҳон роҳ ёбанд». Дар солҳои 2000-ум нуқтаҳои гумрукӣ дар сарҳад бо Афғонистон таъсис шуданд. Аз он ҷумла 3 ноябри соли 2002 бо иштироки президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон пешвои исмолиёни ҷаҳон Шоҳзода Карим-ал-Хусайнӣ Оҷохон ва муовини раиси Ҳукумати интиқолии Афғонистон Ҳидоят Амин Арсало нахустин пули дӯстии миёни Тоҷикистон ва Афғонистон дар маҳаллаи Теми шаҳри Хоруҷ кушода шуд. 6 июли соли 2004 аз болои дарёи Панҷ, купруки дуюм дар мавзеи Урузвайи ноҳияи Дарвоз ба истифода дода шуд ва дар ноҳияи Ишкошим сеюмин пул дар болои дарёи Панҷ 31 октябри соли 2006 ба истифода дода шуд. Ҷамвора мубодилаи мол дар нуқтаи гумрукии Қулма афзош ёфт. Агар дар соли 2004 мубодилаи дутарафи молу маҳсулот байни Тоҷикистон ва Хитой, тибқи омили расмӣ Тоҷикистон, ҳамаги 63,1 миллион доллари ИМА буд, ин рақам баъд аз кушодашавии роҳи мошингард дар соли 2011 қариб ба як миллиард доллар расид.

Дар соли 2000 шартномаи дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Ўзбекистон ба имзо расид, ки дар натиҷаи он рафтуомад дар сарҳад беҳтар гардид. [5,633] Дар солҳои 2000-2010 беш аз 200 намуди моли тичорати наздисарҳадӣ бо бочи гумрукӣ ба қайд гирифта шуд. Илова бар ин дар сарҳади гумрукии Денау-Турсунзода, ва Бекобод рафтуомад тамоман қатъ гадид. [6,17] Танҳо аз соли 2017 фаъолияти нуқтаҳои гумрукии сарҳади Тоҷикистон ва Ўзбекистон ба фаъолияти худ оғоз намуданд. Дар соли 2021 доду гирифти ду давлат ба 133 млн. доллари ИМА расид. [7,6] 17 августи соли 2018 байни Тоҷикистон ва Ўзбекистон қарордод оиди ҳамкориҳои стратегӣ ба имзо расид, ки мувофиқи он самти фаъолияти гумрукӣ дар сарҳади ин давлатҳо васеъ гардид. [8,1]

То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомони роҳи ташкил медиҳад. Аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуди андоз зиёда аз 1,5 миллиард сомонӣ ҳамчун дастгирӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад. [3,12]

Ҳамин тавр қайд кардан ба маврид аст, ки мақомоти гумрук дар ҳаёти ҳар як давлати соҳибистиқлол аҳамияти фавқуллода дорад, зеро аз қори мақомоти гумрук на танҳо таъмини молиявии соҳаҳои гуногуни фаъолияти давлат, балки беҳатарии иқтисодӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва экологии он вобастагии бевосита дорад. [9,2]

Хулосаҳои илмӣ таҳлили мавзӯи нишон медиҳанд, ки яке аз самтҳои муҳими фаъолияти ниҳодҳои давлатиро мақомоти гумрук ташкил медиҳад, зеро он амалиёти

воридотӣ, содиротӣ ва транзитии давлат, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандонро танзим мекунад. Дар солҳои истиқлолият дар доираи низоми равзанаи ягонаи барасмиятдарории амалиёти содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ корҳои зиёд ба анҷом расонида шуданд, ки бевосита барои тарғиби фаъолияти кории Мақомоти гумруки ҚТ мусоидат намуданд. Дар давоми солҳои истиқлолият, инчунин танзими воридоти маҳсулоти ҳатман сертификатсияшаванда ба роҳ монда шуд, ки барои таъмини бехатарии озуқаворӣ аҳамияти хоса дорад. Тамоми чораҳои пешбинишуда ба кам кардани миқдори ҳуччатҳо, вақт ва хароҷот барои гузаштани расмиёти сертификаткунонӣ ва сода намудани барасмиятдарории гумрукӣ равона шуданд, ки ин аз гузаштани системаи гумрукӣ ба сатҳи нави фаъолият шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон.- Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат.- ҷилди 4.- мусоҳибаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муҳбири рӯзномаи Российская газета аз 30 майи соли 2001.-Душанбе,- 2002.- с. 115
2. Эмомалӣ Раҳмон.- Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат.- ҷилди 7.- Душанбе,2007
3. Паёми Пешвои миллат ба МО ҚТ, декабри соли 2022
4. Ба рушди содирот саҳм мегузорем//Пирназарзода Диловар, //Стандарт ва сифат, №6 (80),-2018,www. standart.tl // Маҷаллаи илмию истеҳсоли ва иттилоотии «Тоҷикстандарт»
5. История таджикского народа. Том VI. (Новейшая история) – Душанбе: «Империял-Групп», 2011. – 688 стр. С.633
6. Оценка нормативных и процедурных барьеров в сфере торговли в Республике Таджикистан Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций Нью-Йорк и Женева, 2014 г. (126 с.)
7. Заседание совместной комиссии Таджикистана и Ирана. Юсупов Д. «Народная газета» №22 (20303) 9 июня 2021 года стр. 6
8. Пресс конференция о результатах визита Президента РУ Ш.Мирзияева в РТ// Душанбе 10 июня 2021 год/Ҷумҳурият №117 (24224) С.1
9. Маҷаллаи «Гумрук» info.gumruk@yandex.ru <http://gumruk.tj> <http://tamognia.tj> <http://customs.tj>
10. Российское пограничье: социально-политические и инфраструктурные проблемы. / Под ред. В.А. Колосова и А.Б. Володина. —М., 2016. — 188 с.
11. [www. https://www.swcustoms.tj/wp-content/uploads/1.pdf](https://www.swcustoms.tj/wp-content/uploads/1.pdf)

РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СИСТЕМАИ ГУМРУКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди фаъолияти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити соҳибистиқлолӣ баҳс мекунад. Барқарор кардани робитаҳои тиҷоратӣ ва кушодашавии нуқтаҳои гумрукӣ аз авҷи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва давлатҳои ҳамсоя дарак медиҳад, ки дар рафти он ҳамкориҳои Тоҷикистон ва дигар давлатҳои минтақа дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ва ташикilotҳои тиҷоратӣ зиёд шудааст. Муносибати ташикilotҳо ва давлатҳо бо Тоҷикистонро ёдрас шуда, муаллиф сиёсати адолатпарваронаи гумрукиро нишон медиҳад, ки барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди доду гирифт мусоидат менамояд.

Калимаҳои калидӣ: истиқлолият, гумрук, тиҷорат, муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамкорӣ, сиёсати дарҳои кушод.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пайшанбиева Сулҳия Меҳмоноевна, муаллимаи калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел: 93-601-84-85

**РАЗВИТИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАМОЖЕННОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ**

В данной статье автор рассматривает становление таможенной службы независимого Таджикистана и его вхождение в состав мирового сообщества. Автор приводит этапы становления таможни и принятия законов, открытия таможенных постов и учреждений. Также автор показывает деятельность таможенного корпуса в развитии торговых отношений с соседними государствами. Автор особо отмечает роль таможни Таджикистана в развитии дружественных связей Таджикистана со странами мира. В статье автор указывает на важность сотрудничества стран региона в деле развития таможенных систем в рамках Шанхайской Организации сотрудничества. Автор статьи также отмечает роль Таджикистана в сотрудничестве с организациями и странами по усовершенствованию таможенных правил в Таджикистане.

Ключевые слова: независимость, таможня, торговля, международные отношения, сотрудничество, политика открытых дверей.

Информация об авторе: Пайшанбиева Сулҳия Мехмоновна, ст. преподаватель кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета. Тел: 93-601-84-85. E-mail: sulhiyam9@gmail.com

**DEVELOPMENT OF THE CUSTOMS SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIK-
ISTAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE**

In this article, the author examines the formation of the customs service of independent Tajikistan and its entry into the world community. The author cites the stages of the formation of customs and the adoption of laws, the opening of customs posts and institutions. The author also shows the activities of the customs corps in the development of trade relations with neighboring states. The author especially notes the role of the customs of Tajikistan in the development of friendly relations between Tajikistan and the countries of the world. In the article, the author points out the importance of cooperation between the countries of the region in the development of customs affairs within the framework of the Shanghai Cooperation Organization. The author of the article also notes the role of Tajikistan in cooperation with organizations and countries to improve customs rules in Tajikistan.

Key words: independence, customs, trade, international relations, cooperation, open door policy.

Information about the author: Paishanbieva Sulkhiya Mehmonovna, Art. Lecturer at the Department of History of the Tajik People, Khorog State University. Tel:93-601-84-85. E-mail: sulhiyam9@gmail.com

УДК930

**НАЗАРШО ДОДХУДОЕВ ВА САҲМИ Ӯ ДАР СОХТМОНИ
КАНАЛИ ШАҲРИ ХОРУҒ**

Саиданоева Х.М.

Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Дар таърихи халқи тоҷик номи бисёр шахсиятҳое, ки дар натиҷаи фаъолияти пурсамари давлатӣ ва ҷамъиятӣ кадр карда шудаанд, фаромӯш нахоҳад шуд. Яке аз чунин шахсиятҳо, ки тӯли умри пурбаракати худро ба нафъи халқу ватан бахшидааст, Додхудо Назаршоев мебошад.

Мақолаи мазкур саҳифае аз фаъолияти ин шахси соҳибтаҷрибаю кордон ба ҳайси ҳодимӣ намоёни давлатӣ, ки баҳри ободонию диёри Бадахшонзамин ва асосан сохтмони канали Додихудо кӯшидааст, маълумот медиҳад.

Назаршо Додхудоев арбоби намоёни давлатию ҳизбии Тоҷикистон буд, ки баҳри ободонию созандагии ватани азизи хеш хизмати босазоеро анҷом додааст. Н.Додхудоев

7(20) декабри соли 1915 дар деҳаи Дерзуд дар оилаи деҳқон таваллуд шудааст. Баъди таҳсилоти ибтидоӣ ӯ таҳсилоти ҳешро дар техникуми омӯзгории шаҳри Хоруғ (солҳои 1933-1934) давом дода, баъди хатми он солҳои 1934-1935 дар мактаби ҳизбии шӯравии шаҳри Хоруғ таҳсил намуданд [6,188].

Н.Додхудоев фаъолияти меҳнатиашро аз соли 1934 ба ҳайси мудири шуъбаи редакцияи рӯномаи “Бадахшони Сурх” оғоз кардааст. Баъди як сол Н.Додхудоев ба вазифаи мудири шуъбаи пионерии Кумитаи ВМКБ-и ИЛКЧ Тоҷикистон кор кардааст. Баъди чунин фаъолият ӯ ба шаҳри Москва сафар намуда, солҳои 1936-1937 шунавандаи мактаби Олии Ҳаракати бачагонаи коммунистии назди КМ ИЛКЧУ мегардад [2,276].

Н. Додхудоев дар соли 1941 шунавандаи Мактаби Милитсияи шаҳри Сталинобод шуда, онро бо муваффақият хатм мекунад. Таҳсил дар ин мактаб ба фаъолияти хизмати минбаъдаи ӯ таъсири ниҳоят калон расонда, ӯро то ба вазифаи Комиссари ҳарбии қорҳои дохилии Тоҷикистон дар Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон оварда расонид [6,188].

Яке аз вазифаи пурмахсули ин марди некном ва нексиришт ин фаъолияти ӯ ба ҳайси Роҳбари Ҳукумати ВМКБ буд, ки 3 октябри соли 1948 ба иҷрои ин вазифаи худ шурӯъ карда буд. Он замон вазъи соҳаи иқтисодиёти ВМКБ он қадар хуб набуд ва дар ин ҷо қорҳои зиёде бояд иҷро мегардид. Маълум буд, ки дар охири солҳои 40-ум мақсад ва вазифаи асосии рушди Қумхурии Тоҷикистон, чун дар дигар Қумхуриятҳои Шӯравӣ ин барқарор кардани хоҷагии халқ, ки дар давраи ҷанги Бузурги Ватанӣ хароб шуда буд, ба ҳисоб мерафт. Н.Додхудоев дар муддати ду сол, байни солҳои 1948-1950 вазифаи Раиси Кумитаи Иҷроияи Шӯроӣ вақилони халқи ВМКБ-ро иҷро мекард [7,342].

Ҳангоми иҷрои ин вазифаи хизматиашон дар ин қор ӯ тавонист, ки баҳри беҳбудии зиндагии мардуми қӯҳистони Бадахшон қорҳои зиёдеро анҷом диҳад. Яке аз душвориҳои зиндагии кишвари Қӯҳистон ин набудани қўйборҳо барои обёрӣ ба ҳисоб мерафт. Қофтани қўйборҳои нав имкон меод, ки то заминҳои киштро васеъ намояд ва барои рушди боғдориву обҷорӣ замина гузоранд. Ин душворӣ ҳанӯз пеш аз давраи дар Помир ҷойгир шудани Отряди сарҳадии Помир низ мавҷуд буд, вале танҳо сардори отряди пости Хоруғ Эдуард Кивекэс ба ин масъала диққати ҷиддӣ дод ва ба сохтани қўйборҳо дар Хоруғ шурӯъ намуд [6,112].

Дар солҳои 40-уми асри ХХ ҳам, чунин душвориҳо вобаста ба қандани қўйборҳои нав дар шаҳри Хоруғ ҳанӯз ҷой доштанд. Дар ин вақт, ш. Хоруғ маркази ВМКБ, ки дар соҳили рости дарёи Ғунд воқеъ буд, тарафи соҳили рост обод буд, вале дар соҳили чапи дарё садҳо га замини ноқарам, ба сабаби набудани қўйбор бекор хобида буд. Н.Додхудоев дар фикри он афтод, ки чи тавр бояд ба он ҷои нообод қўйбори обро барорад. Аслан об бояд бо ду роҳ ба соҳили чап бароварда мешуд: -Яке бо ёрии насосҳо ва роҳи дуҷум тавассути баровардани канали нав ба ин мавзё буд. Вале барои амалӣ сохтани нақшаи яқум иқтидори истеҳсолии НБО шаҳри Хоруғ намерасид. Аз ин сабаб бояд дар манзилҳои истиқоматӣ, идораҳои муассисаҳои таълимӣ ва тиббӣ додани барқ қатъ мегардид, ки ин амал он вақт инқомнопазир буд.

Лоиҳаи дуҷум – сохтмони канали обёрикунӣ даҳкилометра буд, вале татбиқи он низ ба мушкилиҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд. Маълум аст, ки то соли 1948 дар Хоруғ фақат дар соҳили рости дарёи Ғунд, бо ном Бархоруғ” (Хоруғи боло) бештари соқинони он истиқомат доштанд ва инчунин бештари биноҳои маъмури ҳам дар ин ҷо воқеъ буданд. Лекин соҳили чапи дарёи Ғунд дар он вақтҳо дар як ҳолати ногувори бе обӣ қарор дошт. Аз ин сабаб ин макони беоби регу қумзоре ба лафзи шуғнонӣ номи “Шошхоруғ” (Хоруғи серқум) гирифта буд. Аз ин сабаб бар асари беобӣ дар ин мавзё фақат як- ду оила истиқомат дошта, он хоҷаҳо низ дар лаби д. Панҷ ҷойгир буда, аз дарё об меҳӯрданд. Мардуми ин мавзё ба сохтани қўйбор хеле мӯҳтоҷ буданд [7,342]. Бо таклифи Н.Додхудоев дар иҷлосияи

Шӯрои вилоятӣ қарор доданд, ки бунёди иншоот-яне сохтмони каналро сохтмони халқӣ ба таври ҳашар эълон кунанд. Душвории сохтмони он ин буд, ки сохтмони канал бояд пурра аз мавзёҳои сангистон ва мушкилгузари кӯҳӣ мегузашт.

Дар сохтмони ин ҷўйбор нерӯи зиёде сарф шуд. Зеро кандани он ҷўй низ кори осон набуд. Сохтани ин ҷўйбор аз дарёи Шохдара, ки саргаҳаш тақрибан дар масофаи 6 километр аз Хоруғ дур воқеъ ҳаст, оғоз шуд. Сохтани он аз оғози саргаҳ, ки қисмати аввалаш аз камари кӯҳ мегузарад, бе мамоният ва бе душвориҳои зиёде ва осонӣ тайёр кардани он ғайримкон буд [7,343]. Ҳатто корҳои тарконданро бо сабаби норасоии техника ва маводҳои зарурӣ ташкил кардан душвор буд. Ғайр аз белу каланд дигар ягон механизм коргарон дар даст надоштанд. Кор аз болои ин ҷўйбор аз тайёр кардани нақшаи дурусти санчидашуда, инчунин аз таркондани кӯҳ сар карда, то расонидани он ба нуқтаи охиринаш давом мекард.

Д.Карамшоев ва О.Ақназаров оиди сохтмони канали номбурда, чунин навишта буданд: "Маҳаллаи Шош-Хоруғ аз беобӣ дар як олати ҳазин қарор дошт. Марказ ваъдаҳои зиёде кард, ки барои сохтмони ҷўйбори Шохдара - Ниводак маблағро чудо хоҳад кард, вале ин тавр нашуд. Дар натиҷа Н.Додихудо ва Л.Шамиров ба тариқи усули шанбегиҳо ба мардуми Шуғнон ва Рӯшон муроҷиат намуданд ва онҳо даъвати роҳбарияти худро дастгирӣ намуда, ин каналро, ки он то 10 км тӯл кашидааст сохтанд"[4,145].

Вале мутахассиси соҳа Шарипов К. ин гуфтаҳои дар боло овардашударо рад карда, дар ин бора чунин менависад: "Дар асоси қарори Шӯрои Вазирони РСС Тоҷикистон аз 27 августи соли 1947 таҳти рақами 305 "Дар бораи аз худ кардани 400 га заминҳои Дашти Рошорв (Бартанг) ва 125 гектар замин дар Шош-Хоруғ қарор қабул гардид. Бо ин мақсад бо супориши Вазорати хоҷагии оби ҶШС Тоҷикистон соли 1948 аз тарафи мутахассисони идораи "Тоҷикгидпроводхоз корҳои ҷустуҷўи-тадқиқотӣ дар Дашти Шош-Хоруғ гузаронида шуданд.

Дар натиҷа маълум шуд, ки обёрии мошинӣ мушкилоти зиёдеро меовард ва яке аз мушилотҳои кор он буд, ки нерӯи Неругоҳи барқии обии Хоруғ сатҳи обро то ба нишони геодезии 100 м., ки дар он мебоист канал созанд, расонидан наметавонист. Барои ҳамин қарор дода шуд, ки аз қишлоқи Шоди Роштқала об бояд тавасути худҷоришавӣ аз канал гузашта, то Шошхоруғ омада расад. Аз ин сабаб варианти дуюм қабул шуд.

Августи соли 1949 лоиҳа ва сметаи хароҷоти сохтмони ҷўйбори Шош-Хоруғ аз тарафи мутахассисони "Тоҷикгидпроводхоз" ва Вазорати хоҷагии қишлоқи РСС Тоҷикистон қабул шуд ва он мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт [5,78-79].

Баъди ин сохтмони ҷўйбор оғоз шуд, ки ба он милиоратори номдори ҷумҳурӣ С.Г. Прудников роҳбарӣ мекард. Бо ин мақсад комитети хизбии вилоятии ВМКБ 22 сентябри соли 1949 таҳти рақами 317 қарор дар "Бораи чудо кардани қувваи кории барои сохтмони канали "Шош-Хоруғ" қабул кард. Дар натиҷаи қабули қарори дутарафаи комитети иҷроияи вилоятӣ ва бюрои хизбии ВМКБ аз 12 июли соли 1949 сохтмони ҷўйбор оғоз шуда, мебоист онро то 10 октябри 1949 ба истифода диҳанд. Комитети вилоятӣ дар қарори худ шумораи қувваи коргариро барои сохтмони ин ҷўйбор нишон дод, ки он дар маҷмӯъ 600 нафарро ташкил меод [6,145].

Аз ҷумла аз ноҳияи Шуғнон -250 нафар, аз ноҳияи Рӯшон -100 нафар ва аз н.Роштқалъа 150 нафар муайян гардид, ки эшон ба сохтмони ҷўйбор фиристода шуданд. Раиси комитети хизбии Шуғнон М.Иҷубов ва раиси ноҳияи Роштқалъа Сангмамадов ба кори сохтмон қувваи зиёди кориро фиристоданд ва намояндагони махсуси онҳо аз қабилҳои Назокатов аз ноҳияи Шуғнон ва Қурбонмамадов аз ноҳияи Роштқалъа ба рафти сохтмон назорат мебуданд. Инчунин раиси комитети ноҳияи Рӯшон Мақсудов низ вазифадор карда шуд, ки баъди тамоми шудани корҳои таъмири дар роҳи автомобилгарди

Язгулом, февран то 5 октябри 1949 тамоми коргаронро ба сохтмони чӯйбори Шош-Хоруғ фиристонад. Ҳатто ба ин кор бо коргарон Мақсудов чонишини хеш Мамадамоновро барои назорат аз болои иҷрои ин кор ба шаҳри Хоруғ ба ҷои сохтмон фиристод [4,78-79]

Ҳамзамон ба раиси комитроияи ноҳияи Шуғнон супориш дода шуд, ки барои таъмини бехатарии аҳолии ҳудуди Андарситези Хоруғ, ки дар ҷои ноқулае, ки дар он ҳамеша таркиш баҳри сохтмони чӯйбор гузаронида мешуд, ба ҷойҳои бехатар кӯчонанд. Дар натиҷа барои онҳо ҳатто манзилҳои истиқоматӣ аз ҷониби ҳукумат сохта шуданд.

Бо мақсади ҳавасмандгардонии коргароне, ки дар сохтмони чӯйбор иштирок карданд, бо ташаббуси Комитети Ҳизбии Вилоятӣ 21 октябри соли 1949 қарор “Дар бораи ташкили Байрақи сурхи сайёр” қабул гардид. 26 ноябри соли 1949 таҳти рақами 383 “Байрақи сурхи сайёр” ва мукофотпулӣ дар ҳаҷми 25 ҳазор рублро колхозчиёни ноҳияи Роштқалъа, ки дар сохтмони чӯйбор иштирок карда, нормаи корро то 182% иҷро карданд, сазовор гардиданд. Баъдтар ин шакли мукофотро колхозчиёни ноҳияи Шуғнон, ки нормаи кориро иҷро карданд, 30 ҳазор ва инчунин колхозчиёни ноҳияи Рӯшон, ки нормаи кориро барзиёд иҷро карда буданд то 20 ҳазор рубл мукофот гирифтанд.

Тибқи қарори комитроияи вилоят аз 6 апрели соли 1950 “Оиди нақшаҳои сохтмони иншоотҳои ирригатсионии хочагии оби вилоят” барои анҷоми сохтмони канали Шош Хоруғ 216 ҳазор рубл ва илова бар он боз 116 ҳазор рублро аз ҳисоби бюҷети маҳаллӣ истифода намуданд. Аз рӯи нақша рӯзи ба истифода додани ин чӯйбор 1 июни соли 1950 муайян гардид.

Барои ба иҷро расидани сохтмони ин чӯйбор раисони ноҳияҳои дар боло номбурда вазифадор карда шуданд, ки аз 10 апрели 1950 сар карда, аз 50 то 100 коргарро ба таври илова ба сохтмони он фиристонанд [5,81].

Фаҳмиши амиқи зарурияти сохтмон аз тарафи аҳоли хуш пазируфта шуд. Қарор қабул гардид ва корҳои сохтмонӣ асосан ба сурати шанбегихо гузаронида шавад, ки ба зиммаи комитети иҷроияи вилоятӣ аз ҳисоби буҷаи вилоят вогузошта шуд. Дар натиҷаи ташаббускории сохмончиён сохтмони канал дар як мӯҳлати кӯтоҳ ба охир расид. Н.Додихудоев сохтмони ин чӯйборро назорат менамуд ва дар байни коргарон буданд. Азбаски чӯйбор бо ташаббуси Н. Додихудоев сохта шуд, аз ин сабаб ин каналро ба номи ӯ гузоштанд. [1,25].

Бо мурури замон чӯйбори Додихудо то ба маҳаллаи Ниводак расонда шуда, оби ин чӯйборро барои обёрии ин қисмати шаҳр низ истифода мекарданд [7,343]. Ҳамзамон баъди сохта шудани канал дар ин минтақа корхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои нави тиббӣ қомат афрохтанд. Канал, ки то имрӯз соҳили чапи дарёи Ғундро зеб медиҳад, барои васеъшавии шаҳри Хоруғ, рушди инфрасохтори он, иқтисодиёт ва фарҳанг нақши бузург бозидааст. Муваффақият дар иҷрои ин нақша ҳам аҳоли ва ҳам вакилон ва ҳам роҳбариятро рӯҳбаланд сохт. Баъд сохтмони каналҳои Рошорв ва Язгуломи боло ба нақша гирифта шуда, онҳо метавонистанд, ҳазорҳо гектар заминро обёрӣ намуда, барои рушди устувори Бадахшон дар он давра ва имрӯз низ нақши муҳим бозанд. Лекин ин лоҳиаҳо бо сабабҳои мухталиф амалӣ нагаштанд.

4 декабри соли 1949 аз КМ ҲК Тоҷикистон ба вилоят барқия омад, ки Н.Додихудоев бояд ба курсҳои Мактаби Олии партиявии Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии ҲКШ фиристода шавад. Акнун он кас ба кори нав гузаштанд.

Корҳои созандагӣ ва ободонии Н. Додихудоевро ба инобат гирифта, он кас 4 декабри соли 1949 ба ҳайси депутат аз ҳавзаи интихоботии Мурғоб ба Шӯрои Олии ИҶШС интихоб шуд. Моҳи майи соли 1950 ӯ Раиси Президиуми ШО ҶШС Тоҷикистон ва дар як вақт вазифаи муовини раиси Шӯрои Олии ИҶШС дар Кремел интихоб гардид [1,22].

Дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сохтмони ин канал диққати

бештареро равона сохтанд. Ҳукумати Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо сафорати Чопон барои барқарорсозии канали иригатсионии Додихудо 112,2 ҳазор доллари ИМА чудо гардид. 5 июни соли 2016 дар шаҳри Хоруғ ба масофаи 14,2 км, ки он аз ноҳияи Роштқала сар мешавад ва зиёда аз 1000 хоҷагиро шодоб мекунад, қорҳои таъмири дар канали мазкур сар шуданд.

Дар соли 2020 ҳукумати Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо идораи Focus-и Хадамоти Оғохон аз мавзеи Шод-и ноҳияи Роштқала дар масофаи 160 метр канали мазкур таъмир гардид. Баъди як сол ин канал дар мавзеи Андарситез дар масофаи 130 метр бо маблағгузории Хадамоти Оғохон бетонпӯш шуд. Илова бар ин канали мазкурро ба тариқи ҳашар сокинони маҳалҳои шаҳри Хоруғ то 25 метр таъмир карданд. Моҳи ноябри соли 2021 таъмири ин канал то мавзеи Ғузакдара анҷом дода шуд [3,101].

Дар ҳуҷумта бояд қайд кард, ки канале, ки бо ташаббуси Назаршо Додихудо сохтмонаш сар шуд дар ҳақиқатан ҳам Хоруғро боз ҳам зеботар намуд. Аз он вақт сар карда, то имрӯз оби онро сокинони шаҳр баҳри обёрии зироатҳои полизӣ истифода мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Ато Мирхоча, Бахтиёр Муродӣ. Ҳукумати замон, Душанбе, 2022, 75с.
2. Бахтиёров Мамадалӣ. Таърихи Рӯшон. Душанбе, 2013. 416 с.
3. Собирова.К. Вклад фонда Ага Хана в развитие ГБАО. Душанбе, 2005 160с.
4. Ходжибеков.Э.Х. Социально-экономическое и культурное развитие Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан в годы Советской власти (1917-1991 гг.)Автореф. дис. На соиск. уч. ст. док. наук. Душанбе, 2020.- 297 с.
5. Шарипов К. Ман ин заминро дӯст медорам, Душанбе, 2016
6. Шонаврузов Ш., Амирбек А. Хоруғи зебо, китоби якум. Душанбе 2009.- 363 с.
7. Шонаврузов Ш., Амирбек А. Хоруғи зебо, китоби 2, Душанбе 2009.- 363

НАЗАРШО ДОДХУДОЕВ И ЕГО ВКЛАД В СТРОИТЕЛЬСТВЕ КАНАЛА В ХОРОГЕ

Данная статья посвящена жизни и деятельности известного государственного и политического деятеля Таджикистана Назаршо Додхудоева. Во время работы в должности председателя исполнительного комитета ГБАО внёс бесценный вклад в развитие социально-экономического развития ГБАО. В статье на основе устных сведений и исторических источников освещается деятельность Назаршо Додхудоева в строительстве канала Шош Хоруг в 1948-1950 гг.

Ключевые слова: Додхудоев Назаршо, канал, строительство, заслуга, орошение, Хоруг, рабочие, субботник.

Сведения об авторе: Саиданоева Хушолбегим Мамадбоқиевна ассистент кафедры истории таджикского народа, факультета истории и прав Хоругского государственного университета им.М.Назаршоева. Телефон: 99293586061 email:@mail.ru.

НАЗАРШО ДОДИХУДОЕВ ВА САҲМИ Ӯ ДАР СОХТМОНИ. КАНАЛИ ШАҲРИ ХОРУҒ

Мақола ба ҳаёту фаъолияти ходими намоёни давлатию сиёсӣ бахшида шудааст. Ҳангоми қор қардан дар вазифаи раиси қомитроияи ВМБК дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии ВМБК саҳми ниҳоят бузург гузоштааст. Дар мақола дар асоси маълумоти шифоҳӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ оид ба фаъолияти Н. Додихудоев дар сохтмони канали Шош Хоруғ маълумот дода шудааст.

Маълумотнома оид ба муаллиф: Саиданоева Хушолбегим ассистенти кафедраи таърихи умумӣ, факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Телефон: 99293586061 email:@mail.ru.

CONTRIBUTION OF NAZARSHO DODIKHUDOEVA TO THE CONSTRUCTION OF A CANAL IN KHOROG CITY

The article is devoted to the life and work of a prominent statesman and political figure. While serving as the head of the executive committee of BMBC, he made great contributions to the economic and social development of BMBC. The article is based on oral information and a historical source about the activities of N. Dodikhudoev was informed about the construction of the Shosh Khorog canal.

Key words: *Dokhudoev Nazarsho, canal, construction, maintenance, decoration, Khorog, workers, subbotnik.*

Information about author: Saidanoeva Khysholbegim Mamadboqievna - assistant of the history of Tajikistan department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Phone : 99293586061 email:@mail.ru.

УДК: 09 (63.5)

НИГОҲУБИНИ СОЛИМИИ УЗВҲОИ БАДАНИ КӮДАК

(ДАР АНЪАНАИ СОКИНОНИ ШУҒНОНИ ВМКБ)

Шоинбеков А.А., Қурбонбекова Ҳ.М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев

Нигоҳубини солимии узвҳои бадани кӯдак яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи модари кӯдак мебошад. Оиди нигоҳубини солимии узвҳои бадани кӯдак бисёр муҳаққиқони аз ҷумла М.С.Андреев [3], И.И. Зарубин [8], дар миёни тоҷикон, Р.С. Гершенович[6] ва Е.М.Пешерева[11] дар узбекҳо, Л.Т. Соловьева[12] дар гурҷиҳо, Г.Т.Бакиева[4] дар тоторҳо, О.А. Ганцкая[5] дар полякҳо, Н.Н. Грацианская [7] дар чехҳо ва славакҳо тадқиқотҳо анҷом додаанд ва шояд ҳалқе набошад, ки дар он ин масъала мавриди омӯзиш қарор наёфта бошад.

Ҳанӯз дар батни модар будани кӯдак, модараш ба солимии худ ва солимии кӯдаки дар батнбудааш диққати асосӣ медиҳад.

Ҳангоме, ки зан ҳомиладор мешавад ӯ бояд фарзанди солихро ба дунё орад аз ҳамин рӯ барои ӯ бисёр корҳо мамнӯъанд. Масалан:

- зани ҳомила набояд бегоҳӣ ё умуман ба офил дарояд дарояд, чунки рӯхҳои бад метавонанд ба ӯ ва кӯдакаш зарар расонанд.

- зани ҳомиладор бегоҳӣ набояд ба сӯйи об равад, чунки тибқи бовариҳои мардумӣ рӯхҳои бад дар лаби ҷӯйборҳо шабона гирд мезананд ва метавонанд ба ӯ зарар расонанд.

- зани ҳомила шабона тоқа ба берун набарояд ва агар барояд ҳам бояд дар сараш рӯймол бандад ва касеро бо худ ҳамроҳ гирад, то ки аз рӯхҳои бад ба ӯ офат нарасад.

-зани ҳомиладор дар хона кори вазнинро ба ҷо намеорад, асосан дар моҳҳои аввали ҳомиладорӣ, барои он ки кӯдакаш наафтад (mawōxt,az dūmān māsūd).

-зани ҳомиладор набояд ягон либос дӯзад ва ё чуроб бофад, чунки тибқи тасаввурот, нофи кӯдаки дар батнбудааш дар гардани кӯдак печида, метавонад ӯро хафа кунад. Ҳамчунин агар зани ҳомила аз хона барояд вай набояд гирди хона давр занад, чунки кӯдаке ки таваллуд мешавад нофи ӯ дар гарданааш печидааст [Султонова Ҷаҳонгул].

-зани ҳомила набояд ба хонае равад, ки дар он ҷо мотам аст,чунки кӯдаки ӯ метавонад бечон таваллуд шавад.

- зани ҳомила набояд бо дастони хамирӣ (хатерӣ) ба сари ҷуй равад, то ки ба бемории «simion» гирифтор нашавад [Султонова Ҷаҳонгул].

- зани ҳомила набояд ба ҳаммоми умумӣ равад, чунки дар он ҷо рухҳои бад метавонанд ба ӯ зарар расонанд [Султонова Ҷаҳонгул].

- Зани ҳомила набояд рӯю абрӯи худро чинад (ху рӯс zezd), барои он ки кӯдаки дар батнбудаи ӯ (niḥciruvjāk) – пучида нашавад.

Зан бояд дар давраи ҳомиладориаш ба хӯрдани хӯрок низ диққати махсус диҳад. Баъзе хӯрокҳоро бояд истеъмол кунад ва аз баъзеашон парҳез гирад. Лекин ҳар як зани ҳомила бо мичози худ хӯрок истеъмол менамояд. Ҳастанд заноне, ки дар давраи ҳомиладорӣ фақат ширинӣ меҳӯранд, ва боз заноне ҳастанд, ки майли онҳо бештар ба ғизои турш ва намакин аст. Зани ҳомила бояд чунин хӯрокҳоро истеъмол кунад, ки тибқи таҷриба ва ақидаи мардум онҳо хосияти хубу шифобахшӣ доранд. Масалан:

- Широ бештар истеъмол намояд, барои он ки кӯдакаш сафедпуст ба дунё ояд.3 [Ошурбекова Васида]

- Атоллаи равғанин «guganḥārvō»-ро бисёртар истеъмол намояд, барои он ки кӯдакаш шалпар шаваду, таваллудаш тезу осон гардад. Асосан атоларо дар моҳҳои охири таваллуд истеъмол менамоянд.

- Одатан барои зани ҳомиладор «guḥtḥārvō»–гуштшӯро тайёр мекарданд. Ин намуди ғизоро бо гӯшти гӯсфанд (minečānd) тайёр мекарданд. Зани ҳомила ҳам дар давраи ҳомиладориаш ва ҳам баъд аз таваллуд (zeča)-гиаш ин ғизоро истеъмол менамояд. Ин намуди ғизоро барои он тайёр мекунад, ки вай гарм аст ва зани (zeča) -ро гарм нигоҳ медорад.

- Зани ҳомила бояд гӯшти моҳиро истеъмол намояд, чунки ӯ ба биниши чашмони кӯдакаш фоида дорад.

- Мевагӣ ва сабзавотро бештар истеъмол намояд, чунки дар онҳо тамоми витаминҳои барои кӯдак ва модараш мавҷуд ҳастанд.

Хӯрокҳои, ки зани ҳомила бояд аз онҳо парҳез кунад, тибқи таъбирҳои мардумӣ инҳоянд:

- Зани ҳомила бояд баъди 6 моҳи ҳомиладориаш нон ва маҳсулоти нониро бояд кам истеъмол намояд, барои он ки сари кӯдак калон нашавад. Мувофиқи маълумоти дигари ҳамсухбатонам, сабаби калон гардидани сари кӯдаки дар батни модар дар он мебошад, ки зани ҳомила доимо дар чояш мешинад ва кам ҳаракат мекунад, лекин ба хӯрдани нони бисёр ин тамоман робитае надорад [Султонова Ҷаҳонгул].

- Зани ҳомила набояд гӯшти уштурро истеъмол намояд, барои он ки ҳомиладорӣ ӯ дер давом мекунад. Агар шуду ӯ гӯшти уштурро истеъмол намояд ҳомиладориаш 12 моҳ мисли уштур давом менамояд, уштур баъди 12 моҳ мезояд. Агар зану шавҳар дар якҷоягӣ гӯшти уштурро истеъмол намоянд, он вақт кӯдак дар вақти муайян таваллуд мегардад. Агар шуду зан ё шавҳар дар алоҳидагӣ ё яке аз онҳо гӯшти уштурро истеъмол намояд, он вақт ҳомиладорӣ то 12 моҳ давом мекунад [Султонова Ҷаҳонгул].

- Зани ҳомила (dujūn) набояд гӯшти бузи кӯҳӣ (paḥḥigānd)–ро истеъмол намояд, чунки ҳангоми ба воя расидани кӯдакаш ӯ мисли бузи кӯҳӣ ҷангара мешавад. Тибқи тасаввоти дигар гӯшти бузи кӯҳиро ба зани (zeča) намедиҳанд, чунки вай пок ҳисоб мешавад. Покиаш дар он аст, ки бузи кӯҳиро дар кӯҳҳо парихо нигоҳубин менамоянд. Чи тавре ки маълум аст, зани навзо тайи 40 рӯз нопок ҳисоб карда мешавад ва агар вай гӯшти бузи кӯҳиро истеъмол намояд сайди шикорчии хоноводашон қатъ мегардад. Чунки сайди бузи кӯҳиро сайди пок меноманд [Султонова Ҷаҳонгул].

- Дар боло зикр кардем, ки агар зани ҳомила моҳӣ хӯрад, биниши кӯдакаш беҳ мегардад, вале мувофиқи бовариҳои дигар агар зани ҳомила гӯшти моҳӣ истеъмол намояд, вақте ки кӯдакаш таваллуд мешавад даҳони ӯ мисли даҳони моҳӣ калон мегардад.

Дар баробари мамнӯъиятҳо, таъбирҳои бовариҳо, баъд аз таваллуди кӯдак модари 3 Дар тоторҳо чунин бовариҳо вучуд дорад, ки агар зани ҳомила шир ё маҳсулоти ширро истеъмол намояд, дар сари кӯдак (сабӯсак) бисёр мешавад ва барои ҳамин зани ҳомила аз шир ва маҳсулоти ширӣ парҳез мегирифт [4,125-132].

навзо ва занони калонсоли хонавода барои солим нигоҳ доштани узвҳои бадани кӯдак тибқи анъана корҳои зиёд анҷом медиҳанд. Баъди таваллуди кӯдак ба модар лозим меояд, ки чораҳои барои нигоҳубини солимии узвҳои бадани тифлаш андешад. Дар ин кор ба зане, ки бетачриба аст момодоя, занони калонсоли тачрибадори хона вақт ба вақт кӯмак мекунанд ва нигоҳубинии кӯдакро зеро назорат мегиранд, ки мо онҳоро дар чунин шакл баррасӣ менамоем.

Нигоҳубини дасту по: Пеш аз ҳама барои солим нигоҳ доштани бадани тифл ӯро бо латтаҳои кӯҳна тоза карда, бо латтапораҳои тоза латтапеч «wiḫtāk» мекунанд. Тифлро барои он латтапеч мекунанд, ки ӯ дар батни модар дуқат «kilūl» аст ва баъди таваллуд бояд дасту пояш рост гарданд. Дуҷум ин, ки дар батни модар ӯ дар гармӣ буд ва баъди таваллуд барои он ки хунук нахӯрад ӯро латтапеч мекунанд.

Инчунин дар рӯзҳои аввал шахси калонсоли хона аз як дасту як пойи кӯдак гирифта ӯро хеле боэҳтиётна каме алвонҷ «qišqu», «хисāk» медиҳад, то ки рағу пайи кӯдак кушода шавад [Султонова Чаҳонгул].

Замони пеш барои он, ки қади кӯдак рост гардад ва тамоми узвҳои бадани ӯ дуруст шакл гиранд ӯро дар рӯзи ҳафтум дар гаҳвора (ӯк-шуғнонӣ) мехобонанд. Муфассал ниг: [9,339-343].

Ҳангоми ба гаҳвора хобондани кӯдак ба дуруст шакл гирифтани сари кӯдак «kil viḫtōw» диққати хоса медиҳанд.

Шакли дуруст додан ба сари кӯдак «-kil viḫtōw»: Ин яке аз вазифаҳои муҳими модари кӯдак ба ҳисоб меравад. Баъд аз он, ки кӯдак таваллуд мешавад, модараш барои каллапачақ нашудани кӯдак сарашро мебандад «kudāk kīl vistōw». Барои ин латтапораи тунуки 4 сантиметраи тозаро гирифта, сари кӯдакро саҳт мебандад. Ҳангоми оббозӣ додани кӯдак ин латтаро аз сараш мегирад ва баъдан боз ба сараш мебандад. Ин банд баъди 40 рӯзагӣ гирифта мешавад. Чунин мешуморанд, ки дар 40 рӯз барои ба шакли муайян даромадани устухонҳои сари кӯдак ин басанда аст.

Инчунин дигар барои ба шакли дуруст даровардани сари кӯдак дар бистараш дар гаҳвора (ӯк), дар тарафи болоии «kagān» чуқуриро ҳамчун шакли сар месозанд. Ҳангоми сина макондани кӯдак модар ба зону нишаста гоҳ аз як тарафи гаҳвора ва гоҳ аз тарафи дигари он ба кӯдак шир медиҳад. Агар бинанд ки сари кӯдак беҳад ба қафо рафтааст, зеро сараш шонаи дар ҳалта печидашуда мемонанд ва ин шона дар он ҷо якҷанд рӯз мемонад. Дар натиҷаи бисёр пеш ё қафо рафтани сари кӯдак шӯхиомез ӯро «rošiv4-gil» меноманд. Инчунин агар сари кӯдак ба боло дароз шуда бошад ӯро сари афғонӣ «afgone-gil», «kuzur5-gil» меноманд.[8, 371]

Агар шуду дар сари кӯдак баъди таваллуд сабӯсаки сар «šipōzg» пайдо гардад, он гоҳ модари ӯ тавассути шонаи маҳсуси чубин ҳангоми оббозӣ додани ӯ онро тоза менамояд.

Барои он, ки кӯдаки навзод ба биниравӣ «nesin» гирифтोर нашавад, дар нармаки сараш «karāl-sagāk»- и ӯ мӯйинаи гӯсфандро, ки дар рағани думба чӯшониди шудааст, мемонанд. Мӯйинаи гӯсфандро барои он мемонанд, ки вай гарм аст ва сари кӯдакро аз хунукӣ нигоҳ медорад.

Нигоҳубини чашмони кӯдак: Барои он, ки чашмони кӯдак олус «šiqir» нашавад, ҳангоми бедор шудани кӯдак, дар гаҳвора гоҳе рӯи ӯро ба тарафи рост ва гоҳе ба тарафи чап мегардонанд. Инчунин мӯйҳои пеши кӯдакро дароз наемонданд ва онҳоро ба қулӯтаи гӯшақдор ҷо мекарданд, ё ин ки бо қайҷи мебуриданд. Нигоҳубини чашмони кӯдак инчунин дар он дида мешавад, ки модар ҳар рӯз ақаллан дар тӯли моҳҳои аввал чашмони ӯро бо сангҳои маҳсус «šerc-at-bunč» ранг мекунад, ки онҳоро одатан занҳо

4 rošiv- қолиби чӯбин барои тайёр намудани пойафзол.

5 Kuzur-байза- ба шакли тухм,тухммонанд.

дар ҳаёти рӯзмаррааш истифода мебаранд. Ин сангҳои махсус аз 2 санги начандон калон иборат буда, бо онҳо чашмонро сиёхранг мекунанд. Чашмҳо чи аз дарун ва чи аз берун сиёхранг карда мешаванд. Инро натанҳо ба хотири зебогӣ, балки ба хотири нигоҳубини чашм, отоза кардани чашм истифода мекунанд. Дар миёни сокинони Шуғнон чунин боварӣ мавҷуд аст, ки агар чашмони кӯдакро бо «*çerc-at-bunç*» сиёхранг намоянд, ин кӯдак дорои чашмон ва абрӯвони зебо ва сиёҳ мегардад.

Агар чашмони кӯдак аз ҳад зиёд сафед ё «*kabūt- rang*» бошанд, модар якчанд маротиба ба онҳо шири худро мечаконад то ки онҳо ториктару сиёҳтар шаванд [8,371].

Нигоҳубини рӯйи бадани кӯдак: Агар рӯйи кӯдак сермӯй бошад, модараш шири худро ба рӯяш мемолрад ва рӯйи кӯдак аз мӯй тоза мегардад. Баъди таваллуд агар модар тухми мурчаро гирад ва бо он бадани кӯдакшро тоза намояд, дар вақти ба воя расиданаш дар бадани ӯ мӯй кам дида мешавад [Ошурбекова Васи́ла].

Шакл дуруст додан ба бинии кӯдак: Баъди таваллуди кӯдак барои шакл дуруст додан ба бинии тифл низ диққат медиҳанд. Ҳар рӯз дар муддати 50-60 рӯз бинии кӯдакро рост мекунанд, маҳс мекунанд ва онро меёзонанд. Агар аз он ҳаросанд, ки бинияш аз ҳад зиёд дароз шавад ӯро кам-кам ҳаррӯза зер мекунанд, то ки қад кардани ӯро боздоранд. Ва агар бинияш кӯтоҳ бошад, ӯро мекашанд, то ки каме дароз гардад [Султонова Чаҳонгул].

Нигоҳубини гӯшҳои кӯдак: Барои он ки гӯшҳои кӯдак шалпар нашаванд, модараш ба сари кӯдак кулӯтаи гӯшакдорро мебандад. Ҳангоме, ки сари кӯдакро мебанданд гӯшҳоро низ бо ҳамон банд мебанданд, то ки шалпар нагарданд.

Агар сари вақт гӯшҳои кӯдакони нигоҳубин накунанду қолаб надиханд вақте, ки онҳо калон мешаванд, вобаста ба шакли гӯшашон ба бача лақаб мемонанд. Аз қабилӣ «*katta-gũŶ*» (дорои гӯшҳои калон), «*çarāg- gũŶ*» (гӯшҳои монанд ба чаппар- асбобе, ки дар хирманкӯбӣ истифода мебаранд), «*fruŶj- gũŶ*»- (гӯшҳои монанд ба *fruŶj*)- боқимондаи нони афтида дар оташдон) ва ғайра.

Инчунин баъди таваллуд гӯшҳои кӯдакро (асосан духтарон)-ро сӯроҳ мекунанд, то ки онҳо вақте ки ба воя мерасанд, гӯшворҳои ҳархеларо ба гӯшашон овезон намоянд. Гӯшворро яқум ба хотири чашм нарасидан, дуюм ба хотири зебогӣ меандохтанд.

Мувофиқи баъзе маълумотҳо дар Шуғнон чунин ҳам дида мешуд, ки фақат гӯши ростии писарбачаҳоро сӯроҳ мекарданд. Шуғнониҳо чунин ақида доранд, ки ҳангоми дар рӯзи Чоршанбе таваллуд шудани кӯдак фарқ нест духтар бошад ё ки писар, ҳатман бояд гӯшҳои ӯро сӯроҳ кунанд. Сабабашро дар он медонистанд, ки гӯё, кӯдаки дар рӯзи Чоршанбе таваллуд шуда камбаҳт мегардад, лекин агар гӯшашро сӯроҳ кунанд гӯё ин камбаҳтӣ аз сараш дур мешавад [Ошурбекова Васи́ла]. Гӯшҳои кӯдакро тавассути сӯзан ва ресмон сӯроҳ мекунанд ва аввал ба гӯшашон ресмон мебанданд ва баъдтар, ки калонтар шуданд духтарҳо ресмонро бо гӯшвор иваз мекунанд ва писарҳо бошанд дар синни 14-15 солагӣ ӯро аз гӯшаш гирифта ба ҷойи он (ҳалқа)-ро мегуздоранд [3,73].

Нигоҳубини ноҳуни кӯдак: Ноҳунҳои навздро мувофиқи ақидаҳои мардуми Шуғнон то яксолагӣ намегирифтанд, чунки то яксолагӣ гӯё, ки фариштаҳо ҳудашон онҳоро мегиранд.⁶ Барои он ки кӯдак бо ноҳунҳояш ба худ зарар нарасонад, модари ӯ либосҳои остиндарозро ба ӯ мепӯшонад.

Нигоҳубини устухонҳо ва сутунмӯҳраи кӯдак: Баъди таваллуд дар хонае, ки «зеъа» аст, ҳатман гусфанд ё бузро қурбонӣ мекунанд. Аз ин рӯ мардуми Шуғнон чунин боварӣ доранд, ки агар гардани ҳайвони кушташударо дар шифти хона овезон кунанд, ва баъди чанд вақт ӯ хушк шавад, гарчанде ки устухонҳои гардани навзод ҳоло мулоим ҳастанд гардани навзод низ мустаҳкам мегардад ва ӯ метавонанд сарашро рост дорад [Ошурбекова

⁶ Дар миёни сокинони Полша модар ноҳунҳои кӯдаки худро то яксолагӣ ё ки то он даме ки забон ёд нагирад, намегирад, онҳоро то ин дам бо дандонҳояш мешиканад [4,16].

Васила]. Ҳамчунин дасту пойи кӯдакро рост карда, ўро латтапеч карда, дар гаҳвора рост гузошта мехобонанд, то ки сутунмӯхраш рост бошад.

Нигоҳубини милки дандонҳои кӯдак: Дар ноҳияи Шуғнон ҳангоме, ки милки дандонҳои кӯдак варам мекунад ва сафед мешаванд, ва ҳарорати бадани кӯдак баланд мегардад, зани калонсоли таҷрибадори хона аз оташдон хокистарро «*diğ*» гирифта ба тамоми бадани ӯ мемоланд. Инчунин дигар ӯ равғани дар айлоқ тайёршуда «*uēl rugān*»-ро гирифта ба милки дандонҳои ӯ мемоланд то ки ин равған дарди милки дандонҳоро гирад⁷ [Султонова Чаҳонгул].

Ҳичомат «*kolāk*», задани кӯдак: Чи тавре, ки дар қисме аз давлатҳои Осиёи Миёна дида мешавад, дар Шуғнон низ чунин расме вучуд дорад, ки баъди пур шудани 40-рӯзагии кӯдак бадани ӯро «*kolāk*», «ҳичомат» мекунад [3,71]. Бадани кӯдакро тавассути теғча «*kolāk*» мекунад, то ки хуни ифлосаш (*gajd xūn*) -ро аз баданаш бароварда хунаш тоза шавад. Агар шуду хуни ифлос аз баданаш тоза нашавад кӯдак метавонад бимирад. Нишонаҳои ифлосшавии хуни баданаш инҳоянд:

- Бадани кӯдак варам мекунад.
- Ҳангоми дар гаҳвора хоб рафтаниш пушти худро ба болишти гаҳвора месояд ва гиря мекунад.
- Хуни кӯдак лахта мешавад ва ӯ кам ҳаракат мекунад.
- Агар танаширо бо ангуштон палмосанд, дар чойи ангуштон пӯсти кӯдак сафед мегардад, ки онро дар забони шуғнонӣ чунин ифода мекунад: «*agar sutata tar kudāk xu thust thathiyat wi pūst safed casūd, famidi wi kudāk kolāk čidow darkor*» [Ошурбекова Васила].

Дар ин ҳолат ӯро бояд ҳатман «*kolāk*» намуд. «*Kolāk*» намудани кӯдак чунин чараён мегирад: Зани калонсоли таҷрибадор кӯдакро ба даст гирифта, ӯро ба шикам мегардонад ва бо теғча пушти кӯдакро 5-6 маротиба теғ «*kolāk*» мезанад. Агар шуду кӯдак бисёр гирёнчак бошад ӯро бисертар, масалан 2-3 маротиба «*kolāk*» мекунад. Кӯдаки оромро бошад камтар «*kolāk*» мезананд. Тамоми кӯдакони «*kolāk*» мезананд, новобаста аз он ки ӯ писар бошад ё духтар.

Дар замони муосир тиб хеле пеш рафта истодааст, ва табибон «*kolāk*» задани кӯдакро манъ намудаанд, чунки ба гуфти духтури кӯдакони Давлатшоева Оина бисёр воқеаҳо будаанд, ки кӯдакони дар натиҷаи «*kolāk*» задан мемурианд. Ин бетажрибагии «*kolāk*»-занро нишон меод. Лекин ҳамсӯҳбатонам дар он ақидаанд, ки бояд кӯдакро ҳатман «*kolāk*» зад. «*Kolāk*» кӯдакро аз бисёр касалиҳои эмин мекорад, аз ҷумла аз касалии осеббинии системаи асаб, дарди пушт (*arqadārδ*) ва дарди миён (*miδdārδ*) [Султонова Чаҳонгул].

Ҳатна кардани кӯдак: Ҳатна кардани кӯдак низ яке аз воситаҳои муҳими нигоҳубини бадани кӯдак аз касали ба шумор меравад. Ҳамчунин ҳатна яке аз рукнҳои асосии мусулмон будан ба шумор меравад. Ҳатнасурро дар Шуғнон «*čulak xčixt sūr ē xūnasur* ва «*čulbuḡūn*» меноманд, ки вай як тӯйи хурд ба шумор меравад. Ҳатнасур дар доираи оила бо иштироки теъдоди ками меҳмонон, асосан хешон ва ҳамсояҳои наздик бе сарфиёти зиёд гузаронида мешавад. Дар гузашта ҳатнаи кӯдакони дар хона фақат аз тарафи устоҳо, ки аз аҷдодонашон ба онҳо ин касб мерос мондааст, анҷом дода мешуд. Ҳоло бошад, ҳатна бо розигии падару модар дар муассисаҳои тиббӣ ё дар хона аз тарафи духтури касбӣ бо риояи қоидаҳои тиббӣ анҷом дода мешавад. Кӯдакро асосан дар синни 5-7 солагӣ ҳатна мекарданд. Аммо баъзе вақтҳо баъди 2 солагӣ яъне вобаста ба шароити хонаводагӣ ӯро ҳатна мекарданд. Одатан кӯдакро дар фасли тирамоҳ ҳатна мекарданд, чунки дар ин

⁷ Дар тоҷикони Мастчоҳ ҳангоме, ки милки дандони кӯдак варам мекунад, момодоя дар нӯги рости рӯймоли худ каме хокистарро аз оташдон гирифта 3 маротиба онро ба милки дандонҳои кӯдак мениҳод[7,118].

давра обу ҳаво барои хатна мусоидат мекард.

Тартиби гузаронидани хатнатӯй (*xūnasur*) чунин аст: Падар ӯ шахси парастори кӯдак назди халифа ӯ мулло рафта, барои гузаронидани хатнатӯй рӯзу соати некро муайян мекунад ва барои пешгири кардани тарс барояш таштоб низ мегирад [2,352-354]. Рӯзи мувофиқ барои хатна рӯзи чоршанбе ба ҳисоб мерафт. Замони пеш дар ин рӯз чашни бошукӯҳ бо бузқашӣ, аспдавонӣ ва ғайра баргузор гардидааст, ҳоло бошад дар ин рӯз хешони наздик ва дӯстон чи мард ва чи занро бо теъдоди кам даъват мекунанд. Ба ҳар ҳол ҳар ки имконият дошт метавонист барои зиёфат гӯсфанд ӯ бузро забҳ кунад ва албатта якчанд нон пухта мешавад, ки зиёфат «рихта» ташкил мекунад. Зиёфатро метавонистанд пеш ва ӯ баъд аз хатна анҷом диҳанд.

Ҷарроҳиро устои махсус «*ustoi cūlbur*» анҷом меод. Падари кӯдак назди устои хатнакун «*ustoi cūlbur*» рафта, дар хусуси хатна кардани фарзандаш бо ӯ маслиҳат мекунад. Аз бача аз аввал то охир, ҳатто дар вақти хатна кардани ҳам ин мақсадашро пинҳон меоданд, ба он хотир ки ӯ ташвиши зиёд нақашад, натарсад ва касал нашавад. Асбобҳои устои хатнакун «*ustoi cūlbur*» теғ ва ду ғулачаи чӯбин мебошанд. Яке аз онҳо ба мисли чангаки ҳамвор «*xogirdāk*», ки дар фосилаи байни чангакҳо чойгир аст, ки бо вай канори қисми кӯдакро метиққонанд. Дигараш бо лӯндачаи кунд дар охир «*сҷақ*» «исканҷа» мебошад, ки дар он қисми канориро таранг мекунанд, ки ханӯз аз чангак «*xogirdāk*» гузаронида шудааст. Муддате пештар саргини майдашудаи гӯсфанд ӯ гов ва кӯзачаро бо рағани обкардашуда тайёр мекунанд. Кӯдакро дар «*barneh*» ба пушт мехобонанд. Усто оҳиста қисми канориро то мулоим шудан месояд то ки вай аз сараки узви бача дур шавад ва бемонеа аз чангак гузашта ба ғулачаи лӯнда таранг шавад. Ҷамаи инро иҷро карда, теғро ба дасти рост гирифта, бо дасти чап ғулачаи лӯндаро мегирад ва дар ҳамин вақт яке аз иштироккунандагон чангакро нигоҳ медорад ва усто бошад пӯсти канориро мебурад. Ба захм рағани обкардаро мемоланд ва аз болои он саргини майдашударо мепошанд. Баъди чанд вақт хокаи саргин «*рахс*»-ро гирифта ба ҷои захм пошида онро докапеч мекунанд. Агар захмаш чирк кунад, захмро тоза карда ба он хокаи майдашудаи сӯхтаи донаи зардолуи турш ӯ хокистари пахтаи сӯхта, ки пешакӣ дар маҳлули намакӣ тар шудааст (*xūr- raxta*) мемоланд. Сихатшавиаш баъзе вақтҳо то 1 моҳ давом мекунад.

Пораи буридаи пӯстро дар ягон ҷойи қоқ мемонанд. Ба гуфти мардум агар пӯст тез қоқ шавад захмаш низ тез сихат мешавад. Дар ноҳияи Шуғнону Рӯшон пӯсти буридаро гирифта, онро ба даруни халтаи сурх печонда ба сақфи хона ҷой мекарданд, то ки ягон ҳашарот онро нахӯрад⁸[Ҷуломасейнова Абиба]. Дар ноҳияи Роштқалъа дар баъзе деҳаҳо бо ҳамроҳии ҳамон пӯст ангуштарини нукрагинро низ мемонанд ва онро дар сақфи хона ӯ сутуни хона ҷой мекунанд [Абдулазизов Бодануш]. Мувофиқи маълумоти ҳамсӯхбатони дигарам ангуштарин дар ҳақиқат вучуд надорад, лекин барои он ки кӯдак натарсад ба ӯ мегӯянд, ки ба ту ангуштаринро тӯхфа кардем ва хангоме, ки кӯдак аз ангуштарин пурсон мешавад ба ӯ мегӯянд, ки «ту гирия карда будӣ ӯро дузиданд», «*tut niwdowand vudat wamen cift*» [Шермамадова Мастибегим].

Баъзе вақтҳо мешавад, ки қисми канории кӯдак тамоман вучуд надорад ӯ ки чунон хурд аст ки хатна гузаронида намешавад. Дар ин маврид чунин мегӯянд ки бачаро аллакай «*buzurgon- бузургон*» ӯ «*firištagon- фариштаҳо*» ӯ парӣ хатна кардаанд ва ӯро хатна намекунанд.

Ба устои хатнакун волидони кӯдак бояд чизеро диҳанд, ки ба арзиши як гӯсфанд баробар бошад. Баъзан теғ, як табақ, собуни ҷойдорӣ, мӯйинаи гӯсфанди пурра ӯ худ агар дар рӯзи хатна гӯсфанд забҳ мешуд сар, сина, дил ва чигарро ба ӯ меоданд.

⁸ Дар Рошорв (води Бартанг) пӯсти буридаро мепартоянд. [8, с. 372-373].

Дар вақти хатна дуо намехонанд. Фақат дар охир иштирокчиёни тӯй «Алло акбар-Худо бузург аст» мегӯянд халос.

Баъди хатна давраи кӯдакӣ ва ҳаёти кӯдакиаш ба охир мерасад ва ӯ ба зинаи дигари ҳаёт мегузарад, акнун вай метавонад маълумот гирад, хунарманд шавад ва ё калон шуда зан гирад [8, с. 372-373].

КИТОБНОМА

1. Абдуллаева М.М. Обычаи и обряд гидатлинцев, связанные с рождением ребёнка (середина XIX-начало XXI вв) // Современные проблемы науки и образования. Москва.: 2014-№2. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=12958> (дата обращения: 20.09.2022).
2. Азорабеков С. «Хӯнасур» / Шуғнон. Душанбе.: ИРФОН, 2014. С. 352-354
3. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму- Дарьи). //Труды АН Тадж. ССР. Институт истории, археологии и этнографии. Материалы к изучению культуры и быта таджиков. -Сталинабад: Изв. АН Тадж. ССР, 1953. Вып. 1.- 260с.
4. Бакиева Г.Т. Обряды и ритуалы, связанные с рождением ребенка у сибирских татар юга Тюменской области // Вестник археологии, антропологии и этнографии. Тюмень, ИПОС СО РАН. № 1 (28). 2015. С. 125-132.
5. Ганцкая О.А. Рождение ребенка в обычаях и обрядах / Страны зарубежной Европы. Поляки. -М.: Наука,1999. С.7-22.
6. Гершенович Р. С. О бытовой гигиене узбекского грудного ребенка. // Тр. Среднеазиатского гос. ун-та, серия XII. Этнография, вып. 1, -Ташкент: 1928.- С. 3-19.
7. Грацианская Н.Н. Рождение ребенка в обычаях и обрядах / Страны зарубежной Европы. Чехи и словаки.-М.: Наука,1999. С.23-48.
8. Зарубин И. И. Рождение шугнанского ребёнка и его первые шаги. // В кн.: Сборник В. В. Бартольд. –Ташкент: 1927.-С. 361-373.
9. Қурбонбекова Ҳ. М. «Оини гузоштани кӯдак ба гаҳвора» // Маҷмуи мақолаҳои илмӣ Конференсияи байналмиллалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи « Рушди илм ва маориф дар шароити ҷаҳонишавӣ дар мисоли шароити кӯҳистон: мушкилот, равишҳои нав ва тадқиқотҳои дахлдор» ва бахшида ба 30 солагии иҷлосияи 16 шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 30 солагии донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев. ш. Душанбе - 2022 С. 339-343.
10. Мардонова А. Обычаи и обряды детского цикла у таджиков верховьев Зеравшана в прошлом и настоящем// СЭ, Академия Наук СССР, Москва.: 1984. №3, -С.120-128.
11. Пешерева Е.М. Игрушки и детские игры у таджиков и узбеков (по материалам 1924-1935гг) // Сборник музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН, М., т.XVII., М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1957. С. 22-94.
12. Соловьева Л. Т. Обычаи и обряды первых лет жизни ребенка у грузин Хевсурети в конце XIX- начало XX вв.//СЭ, Академия Наук СССР, Москва.: 1982. № 4, С.105-112.
13. Троицкая. А. Л. Рождение и первые годы жизни ребенка у таджиков долины Зеравшана// СЭ, Академия Наук СССР, 1935. № 6, -С. 109-135.

РУЙҲАТИ ҲАМСӮҲБАТОН

14. Абдулазизов Бодануш. Соли таваллуд 1965. Сокини ноҳияи Роштқалъа, ҷамоати Сежд, деҳаи Табарсем // Сабт кард Қурбонбекова Ҳамида санаи 06.04.2023
15. Ғуломасейнова Абиба. Соли таваллуд 1942. Сокини ноҳияи Рӯшон, ҷамоати Н.

- Додихудоев, деҳаи Барушон // Сабт кард Қурбонбекова Ҳамида. Санаи 05.04.2023
16. Давлатшоева Оина. Соли таваллуд 1964. Сокини ноҳияи Шугнон, ҷамоати Г. Шаҳбозов, деҳаи Нишусп, қишлоқи Навобод // Сабт кард Қурбонбекова Ҳамида санаи 09.07.2022
 17. Ошурбекова Васида. Соли таваллуд 1972. Сокини ноҳияи Шугнон, ҷамоати Г. Шаҳбозов, деҳаи Нишусп, қишлоқи Дашт // Сабт кард Қурбонбекова Ҳамида санаи 15.01.2023
 18. Султонова Ҷаҳонгул. Соли таваллуд 1961. Сокини ноҳияи Шугнон, ҷамоати Ванқалъа, деҳаи Варшез // Сабт кард Қурбонбекова Ҳамида санаи 25.02.2023
 19. Шермамадова Мастибегим. Соли таваллуд 1960. Сокини ноҳияи Шугнон, ҷамоати Г. Шаҳбозов, деҳаи Нишусп, қишлоқи Дашт // Сабт кард Қурбонбекова Ҳамида санаи 06.04.2023

НИГОҲУБИНИ СОЛИМИИ УЗВҲОИ БАДАНИ КӢДАК (ДАР АНӢАНАИ СОКИНОНИ ШУГНОНИ ВМКБ)

Дар мақолаи мазкур оид ба нигоҳубинии солимии зани ҳомила ва нигоҳубинии солимии узвҳои бадани кӯдак то 1 солаги баррасӣ шудааст. Дар он дарҷ гардидааст, ки зан аз лаҳзаи ҳомиладор шудан бояд ба саломати худ ва кӯдаки ояндаи худ ҷаматарафа диққати махсус диҳад. Ӯ инчунин ба хӯроки худ низ бояд диққат диҳад. Барои солимии бадани кӯдаки худ ӯ бояд аз баъзе хӯрокҳо парҳез гирад ва баъзеашро ҷатман истеъмол намояд. Баъди таваллуди кӯдаки ӯ бояд бадани ӯро солим нигоҳ дорад. Аз ҷумла ҳангоми хобондани кӯдак дар гаҳвора дасту пойи ӯ рост мегарданд, ӯро хатна мекунанд, то бемор нашавад, чашму абрувнаширо бо сангҳои махсуси «сҶерс-ат- биш» ранг мекунанд, то чашмонаш дард накунад ва ғ. Дар мақола таъбиру бовариҳо, мамнӯғиятҳо ва дигар анъанаҳои мардумие, ки ба нигоҳубинии солимии узвҳои бадани кӯдак тааллуқ доранд дарҷ гардидаанд. Оиди ин мавзӯ бисёр муҳаққиқони тоҷик, узбек, қирғиз ва инчунин муҳаққиқони давлатҳои Европа тадқиқотҳо анҷом додаанд, вале ҳастанд масъалаҳои, ки аз нигоҳи муҳаққиқон дур мондаанд ва мо онҳоро дар ин мақола ба таври васеъ дарҷ намудем.

Калидвожаҳо: Шугнон, кӯдак, зани ҳомила, ҳомиладорӣ, парҳез, хатнатӯӣ, гӯиҳои кӯдак, милки дандонҳои кӯдак.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович- номзади илми таърих, ходими пешбари шуъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии номҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. В. Гулмаҳмад 52/6. Тел.: 936001970; e-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.ru. Қурбонбекова Ҳамида Масруровна- докторанти курси 2-юми Phd кафедраи таърих ва диншиносии факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоеви Ҷумҳурии Тоҷикистон, Нишонӣ: ВМКБ, н. Шугнон, ҷ. Ғарибшо Шаҳбозов, деҳаи Нишусп. Тел.: 501080649; e-mail: qurbonbekovahamida@gmail.com

УХОД ЗА ЗДОРОВЬЕМ ЧАСТЕЙ ТЕЛА РЕБЕНКА (В ТРАДИЦИЯХ ЖИТЕЛЕЙ ШУГНАНА)

В данной статье рассматривается уход за беременной женщиной и уход за частями тела ребенка до 1 года. В ней говорится, что женщина должна уделять особое внимание своему здоровью и здоровью своего будущего ребенка с момента наступления беременности. Помимо прочего, ей не следует выполнять тяжелую работу, выходить ночью на улицу и ходить вечером к ручью за водой и т. д. Она также должна обратить внимание на свое питание. Для здоровья своего будущего ребёнка она должна воздерживаться от некоторых продуктов, а некоторые в обязательном порядке есть. После рождения ребёнка она должна следить за его здоровьем частей тела. Помимо прочего, когда ребенка укладывают спать в колыбели, его руки и ноги выпрямляются, ему делают обрезание, чтобы он не болел, ему красят глаза и брови специальными камнями «сҶерс-ат- биш», чтобы глаза не болели и так далее. В статье

показаны народные поверие, суеверие и традиции связанные с заботой о здоровье частей тела ребенка. Многие таджикские, узбекские, кыргызские исследователи, а также исследователи из европейских стран проводили исследования по этой теме, но есть вопросы, которые остались без внимания исследователей, и авторы включили их в эту статью.

Ключевые слова: Роды, ребенок, беременная, беременность, диета, обрезание, уши ребенка, зубы ребенка.

Сведения об авторах: Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович – кандидат исторических наук, ведущий специалист отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. В. Гулмахмада 52/6. Тел.: 936001970; e-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.ru. Курбонбекова Хаида Масруровна- Докторант 2 курса PhD кафедры истории и религии факультета истории и право Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева Республики Таджикистан, Адрес: ГБАО, р. Шугнан, с/с Гарибшо Шахбозов, село Нишусп. Телефон: 501080649; Эл. адрес: qurbonbekovahamida@gmail.com

CARE FOR THE HEALTH OF A CHILD’S BODY PARTS (IN THE TRADITIONS OF THE RESIDENTS OF SHUGNAN)

This article discusses the care of a pregnant woman and the care of body parts of a child up to 1 year old. It states that a woman should pay special attention to her health and the health of her unborn child from the moment of pregnancy. Among other things, she should not do hard work, go out at night and go to the stream in the evening for water, etc. She should also pay attention to her diet. For the health of her unborn child, she must abstain from certain foods, and some must be eaten. After the birth of a child, she must monitor the health of his body parts. Among other things, when a child is put to sleep in a cradle, his arms and legs are straightened, he is circumcised so that he does not get sick, his eyes and eyebrows are painted with special stones “čerc-at-bunč” so that his eyes do not hurt and so on. The article contains all the nuances associated with caring for the health of parts of the child’s body. Many Tajik, Uzbek, Kyrgyz researchers, as well as researchers from European countries, have conducted research on this topic, but there are issues that have been left unattended by researchers, and we have included them in this article.

Key words: *Childbirth, child, pregnant woman, pregnancy, diet, circumcision, child’s ears, child’s teeth.*

Information about the authors: Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich- candidate of Historical Sciences, Leading Specialist of the Department of History. Archeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Tajikistan/ Address: GBAO. Khorog. St V. Gulmahmad 52/6. Tel.: 936001970; e-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.ru. Kurbonbekova Hamida Masrurovna- 2nd year PhD student of the Department of History and Religion, Faculty of History and Law, Khorog State University named after M. Nazarshoev of the Republic of Tajikistan, Address: GBAO, R. Shugnan, c. Garibsho Shahbozov, Nishusp village. Phone: 501080649; e-mail: qurbonbekovahamida@gmail.com

УДК: 340.12:32

НАҚШИ ТАҲСИЛОТ ДАР ТАШАККУЛИ НЕРҶИ ИНСОНӢ

Шониёзова В.Н.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Аз бозе ки инсоният дар рӯи замин маскан гирифт, дар баробари ғизои моддӣ ба ғизои маънавӣ низ эҳтиёҷи шадид пайдо намуд. Зеро хуб эҳсос менамуд, ки агар ғизои моддӣ сабаби начоти ӯ аз гуруснагӣ бошад, ғизои маънавӣ ва афзун намудани он ягона силоҳ дар муқобили ҳаводиси табиати бераҳму шафқат ва асоси бақою идомаи насли минбаъдаи он дар рӯи замин хоҳад буд.

Вожаи «илм» ё « таҳсилот» бошад ба маънои «чира шудан дар набарди муҳолимаат», нишони лашкарпарчам, он чи бар найза бандад, шикофтан лаб, офариниш, он чи дар ихотаи осмон аст ва он чи бад он бар чизе роҳ ёбанд. Таҳсилот бо мафҳуми таълим ҳамонанди буда, дар луғат ба маънои «биёмухтан», «биёгоҳидан», «омузондан», ва «огоҳ «кардан» аст. Ҳанӯз дар авҷи бунёди ҷомеаи иттилоотӣ баъзе аз муҳаққиқони шуравӣ ба ин раванд бо назари интиқодӣ назар карда, аз он нигаронии аҷиб доштанд.⁹ Барои мисол Ю.Давыдов вазъи рӯҳонии фарҳанги Аврупои Ғарбиро таҳлил намуда, менависад, ки бегонасозии экзистенсиалӣ одамонро ба худписанд табдил додааст, ки барои якдигар бегонаанд.

Ин беморӣ аз марг ҳам шадидтар мешаванд, зеро он (инсон) ба музмин табдил меёбад ё боиси пажмурда шудани тамоми хосиятҳои рӯҳии инсон мегардад»¹⁰.

Барои Мартин Хайдеггер муносибати инсон ба ҷаҳон, робита бо тамоми олам хусусияти муайянкунандаи мавҷудияти ӯ мебошанд, ки аз ҳаққонияти он шаҳодат медиҳанд. Вальтер Биммел нуктаи назари мутафаккиро чунин тавсиф мекунад: «Инсон на танҳо вучуд дорад, балки муносибатро бо худаш, инчунин муносибатро бо ҳамсолонаш ва бо инсоният инкишоф медиҳад».

Тавре, ки дида мешавад, густариши неруи тарбиявии ҳар як шахс ба самаранокии тамоми равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва маънавии ҷомеа ноил шудан аст. Ҳуқуқ ба таҳсилро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қафолат дода, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқии дар асоси он амалӣ мекунад. Тибқи Конститутсия, дар Тоҷикистон таҳсилоти умумӣ ва миёна ҳатмӣ аст. Таълими касбӣ матлуб ва зарур буда, дар асоси маълумоти умумии миёнаи пурра, инчунин дар асоси таълим дар доираи мактабҳои ибтидоӣ ва махсус ба амал бароварда мешавад.

Дар давоми давраи истиқлолият роҳбарияти давлат, соҳаи маорифро самти афзалиятноки рушди сиёсати иҷтимоии давлат эълон намуда, онро барҳақ, омили муҳимтарини таҳкими маориф ва наҷоти миллат номидааст. Ба ҳамин далел, ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушду инкишофи бемайлоии соҳаи маориф, сатҳу сифати донишандӯзии хонандагону донишҷӯён дар ҳама зинаҳои таҳсилот, сифати тайёр кардани кадрҳои баландиқтисос тавачҷуҳи хосса зоҳир менамоянд. Зеро мусаллам аст, ки асоси устувории пояи ҳар як миллату давлат аз густариши маориф вобастагии зиёд дорад.¹¹

Соҳаи маорифи кишварамон бо ибтиқори Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Раиси ҲХДТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат эълон гардидааст. Ҳамаи рӯҳҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангу адабиёт, пеш аз ҳама, дар асоси мактабу маориф рушд меёбанд. Тамоми нафароне, ки бо сиёсат, иқтисодӣ, ҷомеа, фарҳанг, адабиёт ва ғайра саруқордоранд, ихтирооту дастовардҳои илмию фанӣ ба миён меоранд, неъматҳои моддию маънавий меофаранд, албатта дар мактаб донишу маърифат мегиранд ва ба камол мерасанд. Бинобар ин, давлат дар роҳи рушду пешрафти худ, дар навбати аввал ба мактабу маориф ва илм таъҷи мекунад ва тамоми нерӯ ва тавоноии худро баҳри рушди ҳамаҷонибаи илму маориф ҷалб месозад.¹²

9 Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия: Проблемы нравственной философии / Ю.Н. Давыдов. - М.: Молодая гвардия, 1982. - 287

10 Бимель В. Мартин Хайдеггер, сам свидетельствующий о себе и о своей жизни /В. Бимель ; [пер. с нем., предисл. А. Верникова]. - Челябинск : Урал, 1998. - 283

11 Таърихи ҳамкориҳои ҳазинаи Юнисеф бо Вазорати маорифи кишвар//А. Умаров/ Паёми ДМТ.№3/1 соли 2015.С.67-72 №3/1(158)

12 Орумбекзода Ш. Нақши таърихии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар рушди фарҳанги миллӣ.// Эмомалӣ Раҳмон- Пешвои миллат.- С.28.

Маориф муҳимтарин воситаи рушди ҷомеаи инсонӣ буда, баҳри баланд бардоштани дараҷаи маърифатнокии ҷомеа ва рушди инсон нақши бузург мебозад ва махсусан, дар шароити кунунӣ ҷаҳонишавӣ, ки Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳон чун давлати мустақил, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ эътироф гардидааст, аҳамияти калон дорад.

Раиси Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала ҳамеша тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир мекунад. Аз ҷумла, дар мулоқот бо аҳли зиё чунин ишора намуданд: «Низоми маориф яке аз муҳимтарин низомҳои замони мост. То даме ки дар сохтори таҳсилот тағйироти кулӣ ба амал наояд, мо дар рушди фарҳанг ва маориф ба дараҷаи дилхоҳ расида наметавонем.¹³

Соҳаи маориф, ки яке аз соҳаҳои бунёдии ҷомеа ба ҳисоб меравад, соли 2010 ба ин соҳа 1 миллиарду 70 миллион сомонӣ ҷудо гардид. Сохтмону азнавсозии 218 мактаб анҷом ёфт, 40 ҳазор ҷойи нишаст ба истифода дода шуд. Ҳамзамон, ҷиҳати рушди минбаъдаи соҳаи маориф ва баланд бардоштани сатҳи тафаккури техникӣ дар ҷомеа соли 2010 «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» эълон гардид. Соҳаи маориф, ки яке аз соҳаҳои бунёдии ҷомеа ба ҳисоб меравад, соли 2010 ба ин соҳа 1 миллиарду 70 миллион сомонӣ ҷудо гардид. Сохтмону азнавсозии 218 мактаб анҷом ёфт, 40 ҳазор ҷойи нишаст ба истифода дода шуд. Ҳамзамон, ҷиҳати рушди минбаъдаи соҳаи маориф ва баланд бардоштани сатҳи тафаккури техникӣ дар ҷомеа соли 2010 «Соли маориф ва фарҳанги техникӣ» эълон гардид.

Соли 2010 аз ҳисоби сарчашмаҳои маблағгузорӣ дар мамлакат зиёда аз 200 мактаб барои 40 000 ҷойи нишаст сохта ба истифода дода шуд.¹⁴ Ҷаҳонишавии системаи маориф имрӯзҳо зарурияти воридшавии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба равандҳои нав ва таҷрибашуда дар кишварҳои ҷаҳон ба миён овардааст. Аз ҷумла Аҳдномаи Болон, ки онро имрӯз «Раванди Болон» низ ном мебаранд, яке аз равандҳои нав дар баҳши маориф мебошад. Соли 1999 - 29 вазирони маорифи давлатҳои Аврупо дар Донишгоҳи Болония Аҳдномаи ҳамкорӣ ва таъсиси фазои ягонаи таҳсилотро дар соҳаи макотиби олии имзо карда, бо ҳамин ба низоми нави таълим дар ҷаҳон “ Низоми аврупоии маълумот асос гузоштанд. Ҳоло ба ин аҳднома давлатҳои зиёд, аз он ҷумла Тоҷикистон низ ворид шуда, баҳри амалӣ гардонидани талаботи он кӯшиш ба харҷ дода истодаанд.¹⁵

Ҳамин тавр мо гуфта метавонем, ки таҳсил дар рушди инсон нақши калидӣ дорад, зеро маҳз тавассути дониш ҷаҳонбинии маънавӣ ва тафаккури ҷамъиятии инсон пешрафт менамояд. Давраҳои душвори солҳои 90-умро паси сар карда, таҳсил ва маориф ба шакли нави замонавӣ қадам гузоштанд. Ҳамчун соҳаи афзалиятноки рушди сиёсати иҷтимоии давлат соҳаи маориф дар зери тавачҷуҳи давлат қарор дорад.¹⁶

Бешубҳа, дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ, ҷомеаҳо ва илму фарҳангҳо барои густариши меъёрҳо, ғояҳо ва арзишҳо бениҳоят кушода мегарданд. Вижагиҳои идеалии дар боло зикршуда, ки дар маҷмӯъ ҳамчун принсипи олии тамоми фаъолияти инсонии ҷомеаи анъанавии мо мебошанд, дучори мубориза мегардад.

Дар ин маънӣ муҳаққиқи тоҷик З.Ш. Шоисматуллоева дуруст қайд мекунад, ки «хувият ба маънои умумитарин аз бисёр ҷиҳат бо он рост меояд, ки як қатор муҳаққиқон ба мафҳуми «Ман» бо шаклҳои гуногуни он назар мекунад: «Ман - мафҳумҳо» ва ё «Ман

13 Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.01.2016.

14 Курбонова Ш. И. Нақши Ҳизби Халқии демократии Тоҷикистон дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ-сиёсии Тоҷикистон солҳои 1994-2019, рисола барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07. 00. 02.- таърихи ватанӣ.- Душанбе, 2019

15 Гузариш ба низоми аврупоии маълумот дар муассисаҳои таълимии олии ҚТ//Фирдавси Абдулхамид Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

16 Шоисматуллоева З.Ш. Социальная интеграция молодежи в условиях современного таджикского общества. Монография. –Душанбе: РТСУ, 2014. -154 с. -8,8 п.л.

- низомҳо». Хулас аз ин нуқтаҳо бар меояд, ки хушбахтона, осори адибону файласуфони ниёғони мо саршори андешаҳои волои ахлоқиву башардӯстӣ буда, дар пешрафти илму ахлоқ дар ҷомеа ва хуввияти ватан дӯстиву ифтихор, ваҳдати миллӣ ҳамбастагии мардум ва истиқлолияти он нақши бузург мебозад.

АДАБИЁТ

1. Эмомов Асрориддин/Мактабҳои духтаронаи мусулмонӣ,-Паёми Донишгоҳи педагогӣ,2017№3/6
2. Таърихи ҳамкориҳои ҳазинаи Юнисеф бо Вазорати маорифи кишвар//А. Умаров/ Паёми ДМТ.№3/1 соли 2015.С.67-72 №3/1(158)
3. Орумбекзода Ш. Нақши таърихии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар рушди фарҳанги миллӣ.// Эмомалӣ Раҳмон- Пешвои миллат.- С.28.
4. Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.01.2016.
5. Қурбонова Ш. И. Нақши Ҳизби Халқии демократии Тоҷикистон дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ-сиёсии Тоҷикистон солҳои 1994-2019, рисола барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07. 00. 02.- таърихи ватанӣ.- Душанбе,2019
6. Гузариш ба низоми аврупоии маълумот дар муассисаҳои таълимии олии ҚТ// Фирдавси Абдулхамид Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, (маҷаллаи илмӣ) №3/1(194) (научный журнал)Душанбе, 2016.-С.61-65

НАҚШИ ТАҲСИЛОТ ДАР ТАШАККУЛИ НЕРҶИ ИНСОНӢ

Таҳсилоти илм, нерӯи инсонӣ дар замони муосир дар пешравию ташаккули худ буда, дар ҳолати гузариш ҳастанд. Инсон агар дар замони гузариш худшинос набояд, дар гумроҳӣ монда, то ҷавҳари ҳақиқии ҳешро нашиносад, дар раванди зиндагии наҷвон расидан ба муроди аслии ҳеш. Зеро ки худшиносии инсон боис мегардад, ки онҳо асрори ҳаёту зиндагӣ ва ҷавҳари аслии онро дарк кунанд ва аммо барои худшиносии инсон ақлу заковат, дониш ва ҷаҳонбинии васеъ аз омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Калид вожаҳо: инсон, илм, таълим, фарҳанг, ахлоқ, ман, маънавӣ, моддӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шониёзова Василя Нематовна, м.к. кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии ДДХ ба номи М.Назаршоев. Тел: +992 934455848.

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

Образование и наука, человеческий потенциал в новое время находятся в стадии прогресса и развития, находятся в переходном состоянии. Если человек не осознает себя в момент перехода, он будет введен в заблуждение и не будет знать сути своего существования, процесса достижения своего истинного предназначения в жизни. Потому что самопознание человека позволяет ему понять тайны жизни и ее сущность, а для самопознания человека важными факторами являются интеллект, знания и широкий кругозор.

Ключевые слова: человек, наука, образование, культура, этика, самость, духовное, материальное.

Сведения об авторе: Шониёзов Василя Нематовна, с.п. кафедры философия и политологии ХоГУ имени М.Назаршоева. тел: +992 934455848.

THE ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION OF HUMAN POTENTIAL

Education and science, human potential in modern times are in progress and development, and are in transition. If a person is not self-aware in the time of transition, he will be left in error and will not know the essence of his being, in the process of achieving his true destiny because human selfknowledge allows them to understand the secrets of life and its essence, but for human self-knowledge, intelligence,

ПЕДАГОГИКА, РАВОНШИНОСӢ, УСУЛИ ТАЪЛИМ

УДК 383,7

МУТТАҲИДСОЗИИ ХОНАНДАГОНИ ЗИНАИ ЯКУМИ ТАҲСИЛОТ

Абдураимова С.А.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Маориф дар Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар давраи соҳибистиклол шудани Тоҷикистон дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вучуд омаданд, ки онҳо дар конститутсияи ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор дод. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зиёда аз 400 санади меъёри ҳуқуқӣ таҷдиди назар таҳия ва тасдиқ гардиданд. Ин бори сеюм аст, ки қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маориф бо тағироту иловаҳо аз нав таҳия мешавад. Дар баробари ин барои ҳамаи зинаҳои таҳсилоти қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардиданд (wtq.m.wikipedia.org/wiki). Муттаҳидсозии хонандагони зинаи якуми таҳсилот – синфҳои камнуфуси 1-3 (1+3), 2-3 (2+3), 2- 4 (2+4), 1-2-3 (1+2+3), 1-2-3-4 (1+2+3+4), зинаи дуҷуми таҳсилот синфҳои 5-6. (5+6), 7-8 (7+8) ва 9 дар як синфи камнуфус маҳсуб меёбад. Синфи 9 ба ҳар сурат бо синфҳои дигар муттаҳид карда намешавад.

Дар таълими омехта ё камкомплектӣ хонандагон на аз рӯи тафовутҳои синнусолӣ, балки бо таваҷҷуҳ вобаста ба қобилиятҳо ва дастовардҳои онҳо ба гуруҳҳо ҷудо карда мешаванд. Таълим ва омӯзиши фардӣ дар ҳар ҷое, ки имкон дорад, барои тақвияти шеваҳои (усул) хоси омӯзиши хонанда ва коркарди иттилоот истифода ва роҳандозӣ мешавад. Хонандагон дар аксар маврид вобаста ба пешрафт ва қобилиятҳои онҳо ба ин ё он гурӯҳ шомил мешаванд. Дар ин гуна гуруҳҳои мухталиф кӯдакон маҳоратҳои худидоракунӣ, худшиносӣ, муносибатҳои хуб нисбат ба ҳамсолон ва кӯмакрасонӣ ба ҳамдигар меомӯзанд ва онҳоро сайқал медиҳанд. Кори гуруҳӣ яке аз мавзӯҳои асосӣ, ки диққати педагогонро ба худ ҷалб намудааст. Аз як тараф ин шакл агар навгонӣ бошад, аз тарафи дигар он дар таҷрибаи педагогии бисёр муаллимони даврони пеш истифода бурда мешуд. Доир ба ин таълимот бисёр олимони педагогон сухан ронданд.

Педагоги бузурги Шуравӣ В. А. Сухомлинский менависад: «аз ҳама чизи хавфнок ин беҳуда гузаронидани 6 – соат дар паси парта, беҳуда гузаронидани вақт дар як ҳафта, дар як моҳ ва як сол мебошад». Ин олим давом медиҳад. Кори гуруҳӣ яке аз шаклҳои пурмасъули ташкили таълим буда, хонандагон дар рафти он тарзи ҳамкориро ёд мегиранд. Кори гуруҳӣ дар дарс диққати хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва муаллими дарсдиҳандаро ҷалб мекунад. Аввалан ҳангоми ташкил намудани корҳои гуруҳӣ ба бисёр душворӣ дучор шудан мумкин аст. Кори гуруҳӣ ва гурӯҳбандиро омӯзгор метавонад, дар ҳамаи лаҳзаҳои дарс истифода намояд. Лекин ташкили кори гуруҳӣ ва гурӯҳбандӣ тайёрии

пешакии омӯзгор ва қобилияту маҳоратҳои хуби педагогиро талаб мекунад [2,147]. К. Д. Ушинский дар ин хусус навишта буд: барои бомуваффақият таълим додану тарбия намудани бачаҳо, онҳоро аз ҳар чихат нағз доништан лозим аст [6,9].

Дар машғулиятҳои гуруҳҳои синну солашон гуногун чӣ тавре, ки таҷрибаҳо нишон медиҳанд, имкониятҳои васеи истифодаи роҳу равишҳои гуногуни таълим чихати ташкили коркарди иттилоот, ҳамкорӣ, баёни нуқтаи назари шахсӣ, инкишофи нутқ ва мутобиқшавӣ дар вазъиятҳои мухталиф вучуд доранд. Ҳангоми гуруҳбандӣ махсусияти синфҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Агар чаҳор синфи ибтидоӣ камнуфус бошанд, ба чунин тарз- синфи 1-3 ва 2-4 гуруҳбандӣ карда мешаванд, ки дар замони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ хеле маъмул буд. Дар гуруҳҳои, ки кӯдакон аз рӯи синну сол фарқ мекунанд, машғулиятҳои бояд тибқи барномаҳои гуногуни таълимӣ гузаронида шаванд. Барои ин ҳамкориҳои хонандагони синфҳои якҷояшударо таъмин кардан муҳим аст. Ин раванд барои якҷояшавии фаъолияти коллектив ва гуруҳҳо, ба танзим овардани ахлоқи хонандагон, ба ҳам наздик шудан ва беҳтар шудани муносибати шахсии онҳо мусоидат менамояд [4-7,8].

Гуруҳбандии хонандагон дар омӯзиши фанҳои асосӣ бояд вобаста ба сатҳи тавон ва қобилиятҳои онҳо сурат бигирад. Ҳангоми омӯзиши фанҳои хонандагон набояд дар гуруҳҳои доимӣ ва беҳаракат бимонанд, балки тавонанд, ҳангоми омӯзиш бархе аз фанҳо ба гуруҳҳои дигар дохил шаванд. Дар синфи омехта ё камкомплектӣ кӯдакон дорои масъулиятҳои бештар ҳастанд. Бархе аз корҳои созмондиҳӣ ва таълимдиҳӣ дар синф байни кӯдакон ва омӯзгорон қисмат карда мешаванд. Дар ин раванди таълим нақши омӯзгор аз фасалитатор ё миёнчи бештар аст. Омӯзиши кӯдакмарказ бо раҳнамоӣ ва кумакрасонӣ тақвият меёбад. Дар таълими камкомплектӣ кӯдакон масъулияти омӯзишро бар дӯши худ мегиранд. Фаъолиятҳои вобаста ба ниёзҳои хонандагон ва омехта тартиб дода шуда, ба рушди маҳоратҳои лозими зиндагӣ ва худинкишофдиҳӣ мусоидат мекунанд. Аз ин бар меояд, ки фаъолиятҳои асосии омӯзгор, дар ин самт ин тартиб додани нақшаи дарсӣ мебошад, ки он метавонад дарсро пурсамар намояд ва фаъолиятҳоро тавре интиҳоб намояд, ки ҳангоми тадрис ба мушкилӣ рӯ ба рӯ нагардад. Ин имконият медиҳад, то ки хонандагон мувофиқи қобилияти худ сустҷӯ карда омӯзанд, зеро маълум аст, ки ҳар як кӯдак синну сол ва қобилияти гуногун дорад. Кӯдакон мувофиқи ҳисси кунҷовӣ ва фаъолияти худ пеш мераванд ва метавонанд дар гуруҳҳо мақоми худро ёбанд.

Имрӯз дар назария ва амалия системаи маорифи ҷумҳуриамон роиҷ аст, ки синфи 1 бо синфи 3 ва синфи 2 бо синфи 4 якҷоя бошанд, зеро ҳангоми ба хонандагони синфи сеюм кори мустақилона супоридан омӯзгор метавонад, бо хонандагони синфи якум, ки онҳо ба кӯмак зиёдтар ниёз доранд, машғул шаванд. Дар синфҳои дуҷум ва чорум бошад, омӯзгор бештар ба хонандагони синфи чорум диққат медиҳад, чунки онҳо хатмкунанда буда, ба зинаи миёнаи муассисаи таълимӣ тайёр карда мешаванд. Хонандагони синфи дуҷум бештар мустақилона фаъолият мекунанд. Албатта, ин тарзи ташкили кор хато нест, вале набояд фаромӯш кард, ки ҳар як синф дар асоси барномаи таълимӣ талабот, вазифа ва меъёри дониши азхудкунии худро дорад. Чунин тарзи камкомплекткунӣ ва тақсимбандии лаҳзаҳои дарс кори омӯзгорро зиёд мекунад.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани самаранокии раванди таълиму тадрис дар мактаб (синф)- ҳои камнуфус (МСК) дар шароити деҳот гузаронидани дарс аз рӯи як фанни мушаххас дар ду, се ё чор синф арзёбӣ гардидааст. Истифодаи он дар теъдоди зиёди мактабҳо ба назар мерасад ва афзалияти бештарро доро мебошад. Ин тарзи гузаронидани дарсҳо, таҳияи чадвали дарсҳо ба омӯзгор имконият медиҳад, ки фаъолияти синфҳои муттаҳидшударо назорат намояд ва самаранокии дарсро таъмин созад. Чи тавре, ки таҳлили натиҷаи мониторинги навсозии сохтор ва мазмуни таҳсилоти синфҳои ибтидоӣ нишон медиҳад, дар таҷрибаи таҳсилоти ҷумҳуриҳои Руссия, Қазоқистон, Белорусия ва

ғайра ин зинаи таҳсилот аз рӯи речаи кори ҳафтаинаи 5- рӯза ва 6- рӯза амалӣ мегардад. Қобили қайд аст, ки теъдоди мактабҳое, ки аз рӯи речаи шашрӯза дар ин ҷумҳуриҳо фаъолият менамоянд, тахминан 10-15% нисбати речаи 5- рӯза камшумор арзёбӣ мегарданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон МСК асосан аз рӯи речаи 5- рӯза фаъолият менамоянд. Дар мактабҳои номбурда дар аснои таҳияи ҷадвали дарсҳо аксарияти омӯзгорон кӯшиш менамоянд, ки гузаронидани дарсҳоро дар ҳар ду, се ё чор синф одатан аз рӯи як фанни мушаххас дар як вақт пешбинӣ намоянд. Ин тарзи ташкили раванди таълим имконияти ба таври самарабахш гузаронидани дарсҳоро хубтару беҳтар фароҳам меорад. Масалан дар дарсҳои забони модарӣ ё забони русӣ барои ҳар ду синф дорои хонандагони синну соли гуногун (синфҳои 2-4, 1-3, 1-2-3 ва 1-2-3-4) чунин тарзи дарсгузаронӣ бештар қобили қабул буда, омӯзгорон дар ин сурат бо назардошти хусусиятҳои синнусолӣ ва таъмини талаботи барномаҳои таълимии ин ё он синф ҳаҷм мазмуну муътавои дарсро пешакӣ муайян месозанд. Ҷадвали дарсии МСК хусусияти худро дорад, дар ҷадвали мазкур фанҳо бештари вақт чуфт - чуфт навишта мешаванд. Бинобар он ҳам дар вақти тартиб додани ҷадвал фанҳоро чунон бо ҳам мувофиқ гузоштан лозим аст, ки дар ҷараёни таълим онҳо ба ҳамдигар ҳалал нарасонанд. [2-1,2].

Пас биед андеша кунем, оё дигар таълимро истифода бурдан мумкин аст, то тавонем дарси худро дар асоси талаботи замони муосир яъне усули фаъоли таълим ва талаботи барномаи таълимӣ ба роҳ монем? Барои он ки мо ба ин ва дигар пурсишҳои худ ҷавоб ёбем, ба талабот ва вазифаҳои таълимии забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ назар андозем:

- инкишофи нутқи хонандагон;
- хондан ва дарёфт намудани мазмуни матн;
- дар навишти ҷумла ё матн ба маънои грамматикӣ ва бадеияти он сарфаҳм рафтан;
- бой намудани захираи луғавии хонандагон;
- фаҳмидани маънои луғавии калима ва онро дар нутқи худ истифода карда тавонистан.

Чуноне ки мебинем, вазифаҳои таълимии забони тоҷикӣ дар синфҳои ибтидоӣ дар доираи хондану навиштан мавҷуд набуда, масъалаҳои нисбатан васеъро дар бар мегирад. Омӯзгорон ҳамон вақт ба амалӣ намудани ин вазифаҳо мерасанд, ки ба таҳлили грамматикии забон аҳамият диҳанд. Чунки ҳар як дарси забони тоҷикӣ бе таҳлили калимаю ҷумла ҳеҷ аст. Зеро китоби дарсии забони тоҷикӣ ба ғайр аз матн, боз иҷрои супоришҳои грамматикӣ ва машқҳои амалиро низ талаб дорад. Пас чи тавр таълими дарсро дар синфҳои камкомплектӣ ба роҳ монем, то дарси мо натиҷаи мусбат диҳад?. Кадом синфҳоро бо ҳам комплект кунем, то ки вақти ҷудошуда барои ҳар як лаҳзаи дарс самаранок истифода бурда шавад?. Чӣ тавр нақшаи кории худро тартиб диҳем, то ба мақсадҳои аниқ дарс расем?. Барои ёфтани ҷавоб ба ин саволҳо ба барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ назар меандозем. Дар барномаи таълимии синфҳои ибтидоӣ мавзӯҳои грамматикӣ дар синфҳо чунин аст.

Синфи 1	Синфи 2	Синфи 3	Синфи 4
Имлои ҳарфҳо	Имлои ҳарфҳо	Ҳиссаи нутқ	Ҳиссаи нутқ
Калима. Ба ҳичо ҷудо кардан	Калима. Ҳичо	Исм	Исм
Гуруҳбандии калима	Гуруҳбандии калима	Сифат	Сифат
Машқҳои амалӣ оид ба калима ва ҷумла	Кор бо ҷумла	Феъл	Феъл

Аз ҷадвали дар боло оварда шуда аён аст, ки кадом синфҳоро бо ҳам комплект кардан мувофиқтар аст. Агар синфҳои 1- ро бо синфҳои 2 ва синфҳои 3- ро бо синфҳои 4 комплект кунем, ин амал ҳам барои омӯзгор ва ҳам барои хонандагон муфҳид аст, зеро мавзӯҳои

таҳлилии ин синфҳо ба ҳам наздик мебошанд.

Дар синфҳои 1 ва 2 шогирдон бо ҳарф ва имлои он, ба ҳичо ҷудо кардани калима, сохтани ҷумла ва саволгузорӣ ба калимаҳоро меомӯзанд. Дар синфҳои 3 ва 4 бошад, ҳиссаҳои нутқ ва саволҳои онҳо, дар ҷумла муайян кардани онҳо, ҷумла ва хелҳои онро аз худ мекунанд. Масалан, нақшаи дарси забони тоҷикӣ дар синфҳои - 1 ва 2- и камкомплект. Мавзӯи дарс: дар синфи якум «Зимистон», дар синфи дуум «Хирс». Мақсади дарс: ба хонандагони ҳар ду синф дар давоми дарс фаҳмондани мавзӯҳо ва баланд бардоштани дониши хонандагон доир ба мавзӯҳо. Таҷҳизот: китоб, дафтар, расмҳо, варақчаҳо. Равиши дарс: дар ташкили дарс дар синфҳои камкомплект ба тариқи саволу ҷавоб ҳар ду синф доир ба ватан, модар, мактаб, муаллим, шеърҳо пурсидан ё дигар саволҳо ба ҳар ду синф додан мумкин аст. Пурсиши вазифаи хонагӣ. Ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ ба омӯзгор лозим аст, ки барои як синф варақчаҳо дода аз синфи дигар вазифаи хонагӣ пурсад. Мисол аз хонандагони синфи як дар вақти пурсиши вазифаи хонагӣ чунин саволҳо дода мешаванд. Бачаҳо вазифаи хонагӣ чи буд? Кӣ аз матн ҷумлаи якумро меҳонад? Бачаҳо ин ҷумлаи хондагии ҳамсинфатон аз чанд калима иборат аст? Бачаҳо ҷумлаи дуумро кӣ меҳонад? Бачаҳо дар ҷумлаи дуум чанд то ҳарфҳо аст? Кӣ ҷумлаи сеюмро меҳонад? Дар ҷумлаи сеюм калимаи якумро ба ҳичо ҷудо кунед?

Дар вақти пурсидани вазифаи хонагӣ аз синфҳои якум ба хонандагони синфи дуум супориш дода мешавад, ки онҳо матни вазифаи хонагиро хонанд. Хонандагон матни вазифаи хонагиро мустақилона меҳонанд ва баъди ин дар вақти пурсиши вазифаи хонагӣ ба синфҳои як супориш дода мешавад, ки онҳо матнро хонанд ва муайян кунанд, ки матни хондагии онҳо аз чанд ҷумла иборат аст? Супориш дода мешавад, лекин аз хонандагони синфи дуум вазифаи хонагӣ пурсида намешавад, онҳо матнро меҳонанд. Ва ба онҳо саволҳо дода мешаванд, ки матни хондагии шумо аз чанд ҷумла иборат аст? Ҷумлаи якум аз чанд калима иборат аст? Аз ҷумлаи якум калимаи сеюмро ба ҳичо ҷудо кунед? Баъди ин дар ҳар ду синф бо пурсиши вазифаи хонагӣ дарс ҷамъбаст мешавад. Баёни мавзӯи нав: дар баёни мавзӯи нав ба ҳар ду синф супориш дода мешавад, ки онҳо дафтарҳои худро кушода дар дафтарҳо таърихи рӯз ва кори синфӣ нависанд. Муаллим дар тахтаи синф таърихи рӯз ва кори синфиро менависад ва тахтаи синфро ба ду қисм тақсим карда, дар тарафи чапи тахтаи синф мавзӯи синф якум ва дар тарафи рост тахтаи синфӣ мавзӯи синфи дуумро менависад. Баъд аз ин ба хонандагони синфи дуум супориш дода мешавад, ки онҳо ҳудашон матнро мустақилона хонанд. Ба хонандагони синфи якум мавзӯи «Зимистонро» муаллим хонда бо саволу ҷавоб ҳар як ҷумларо ба хонандагон мефаҳмонад. Бараъқс ба хонандагони синфи якум супориш дода мешавад, ки онҳо матнро мустақилона хонанд. Ба хонандагони синфи дуум бошад, мавзӯи нав фаҳмонида мешавад. Дар синфи дуум 3- хонанда матнро меҳонанд ва хонандагони дигар ба онҳо аз чизи хондагиашон саволҳо медиҳанд. Вақте ки муаллим ба ҳар ду синф мавзӯро фаҳмонид, баъд аз ин хонандагони ҳар ду синф дафтарҳоро гирифта, дар дафтарҳо аз рӯи китоб хонандагони синфи якум, машқи 1, калимаҳоро якҷоя нависанд. Хонандагони синфи дуум аз рӯи китоб машқи 2 ҷумлаҳои сутуни якумро менависанд. Дар вақти навиштан дар дафтарҳо аз тарафи хонандагони ҳар ду синф муаллим дар вақти навиштани хонандагон ҳар ду синфро назорат мекунад, ки хонандагон дар дафтарҳояшон хушрӯю зебо нависанд. Баъд аз ин ба хонандагони ҳар ду синф дар як вақт гуруҳбандӣ ташкил карда метавонад, ки хонандагони ҳар ду синфро ба ду гуруҳ ҷудо карда, ба ҳар як гуруҳ бо синну солаш супориш дода мешавад. Ба гуруҳ вақт дода мешавад, ки дар вақташон супориши худро иҷро намоянд, супоришҳои онҳо пурсида ба гуруҳҳои синфи як алоҳида ва ба гуруҳҳои синфи ду алоҳида ҷой дода мешавад. Дар кори мустақилона хонандагони синфи як бо ёрии муаллим матнро меҳонанд ва аз матни хондагии худ

калимаҳоро ба ҳичо чудо мекунанд. Хонандагон синфи дуҷум бошанд, матнро худашон мустақилона хонда аз рӯи он ҷумлаҳо, калимаҳо ва ҳичоҳоро чудо мекунанд. Ҷамъбаст дар ҳар ду синф, супориши вазифаи хонагӣ. Дар вақти супориши вазифаи хонагӣ ҳар ду синф дар дафтари худашон вазифаи хонагиро менависанд ва муаллим дар тахтаи синф менависад ва тахтаи синфро бо ду қисм бо бур чудо карда, вазифаи хонагии ҳар ду синфро алоҳида менависад. Хулоса ба баҳогузорӣ; дар як вақт ба ҳар ду синф муаллим баҳо мегузорад. Дар синфҳои се ва чор ҳам чунин нақшаи дарсҳо тартиб дода мешавад. Ин хонандагон аз фанни забони тоҷикӣ дар синфҳои се ва чор ҳиссаҳои нутқ исм, сифат, феъл мехонанд. Дар вақти тартиб додани нақшаи дарс дар синфҳои се, чор комплексӣ аз хонандагони синфи сеюм дар бораи кадом ҳиссаҳои нутқро медонед? Исм чист?. Ба кадом савол ҷавоб мешавад?. Сифат чист ва ба кадом савол ҷавоб мешавад?. феъл чист ва ба кадом савол ҷавоб мешавад?. Бо мисолҳои сода ба хонандагон фаҳмонида аз онҳо пурсида мешавад. Дар синфи се хонандагон дар бораи ҳиссаҳои нутқ, номи одамон, парандагон, ҳайвонот, сифати онҳо ва феъли онҳо ҷӣ хел аст, меомӯзанд. Доир ба ҳиссаҳои нутқ, мисолҳои сода мебиёранд. Дар синфи чор хонандагон ҷумлаҳоро доир ба ҳиссаҳои нутқ, худашон тартиб медиҳанд, аз рӯи китоб менависанд ва бо зер калимаҳо хат мекашанд, исм, сифат, феъл, дар синфи чор хелҳои исм, сифат, феъл, омӯзонида мешавад. Мисол калимаҳоро, ба саволи кӣ?. Ҷавоб мешаванд, навишта ва ба зер исмҳои хос хат кашед ва шарҳ диҳед, ки онҳо номи кихоро ифода мекунанд. Исмҳои хосро нависед ва шарҳ диҳед. Аломату хусусиятҳои пахта ва оҳанро ба ҳамдигар муқоиса кунед. Ибораҳоро навишта ба сифатҳо савол гузored. Ба саволҳои ҷӣ кор кард?. Ҷӣ кор мекунад?. Ҷӣ мешавад?. ҷумла тартиб диҳед ва ғайраҳо. Чунин якҷоякунӣ аз ду ҷиҳат аҳамияти таълимӣ дорад. Аз як тараф, сарбории муаллимиро дар дарс кам карда, вақти тақсимшудаи барои лаҳзаҳои дарсро сарфакорона амалӣ менамояд. Омӯзгор ҳангоми гузаронидани дарс дар синфҳои як ва ду дар баъзе аз лаҳзаҳои дарс супоришҳои грамматикӣ, истифодаи фаъолиятҳо ва бозихоро метавонад, якҷоя бо ҳар ду синф гузаронад. Ё ин ки дар синфҳои се ва чор дар мавриди гузаронидани мавзӯи «Исм» ҳар ду синф метавонанд якҷоя амал кунанд. Хонандагон синфи се матнро худро мехонанд ва аз он калимаҳои ифодакунандаи исмро ёфта, савол гузошта, бо онҳо ҷумла месозанд. Хонандагони синфи чорум бошанд, чунин супоришу фаъолиятҳо иҷро мекунанд. Лекин дар ин ҷо набояд фаромӯш кард, ки дар мавриди супоридани фаъолиятҳо қобилияту талаботи синфҳо ба назар гирифта мешавад. Ин тарзи кор ба сарфаи вақт оварда мерасонад. Аз тарафи дигар барои хонандагон низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

- хонандагони ҳар ду синф яҷоя амал мекунанд.
- аз фикрҳои ҳамдигар истифода мебаранд.
- хонандагоне, ки барномаи таълимиро аз худ накардаанд, тақроран онро беҳтар аз худ мекунанд.

Масалан, талабаи синфи дуҷум метавонанд, барномаи таълимии синфи якумро боз тақрор намоянд.

Чунин тарзи комплектунии синфҳо ва истифодаи усули фаъоли таълим, яъне бо ҳам наздик кардани мавзӯҳо ба он оварда мерасонад, ки омӯзгор аз вақти барои лаҳзаҳои дарс чудо шуда самаранок истифода бурда, хонандагони синф дар як вақт якҷоя супоришҳоро иҷро мекунанд. Ҳамин тариқ таҳлил, омӯзиш ва таҷрибаи мактабҳои камнуфус нишон медиҳад, ки омӯзгори мактабҳои мазкур бояд барои баргараф намудани камбудихо ва норасоҳои ҷойдошта тадбирҳои зарурӣ андешида, роҳу усул ва тарзи нави корро ба роҳ монда, шогирдони донишманду бомаърифат, худогоҳу ватандӯст, соҳиби ахлоқи ҳамидаву меҳнатдӯст ва масъулиятшиносу бунёдкорро ба камол расонанд.

АДАБИЁТ

1. Аминов, С./ Имомназаров, Д. С Аминов, / Д Имомназаров, Идораи мактаб (синф)-ҳои камнуфус \ \ Омӯзгор.-2012 № 31.
2. Имомназаров, Д. / Д. Имомназаров, Мудири Шӯъбаи таҳсилоти миёнаи умумии Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. саҳ1,2
3. Йулдошбой Юнусов. / Юнусов Йулдошбой. / Педагогика. -Душанбе. 2005 саҳ 147
4. Мирбобоева Бибиваҳӣ. / Бибиваҳӣ Мирбобоева. / Таълим дар макотиби камнуфус(дастури методӣ) саҳ. 7,8. Душанбе-2016.
5. Мирбобоева Б. / Б. Мирбобоева / Вежагиҳои тадрис дар мактабҳои камкомплектӣ. \ \ Маорифи Тоҷикистон, № 5 2013.
6. Мустафокулов. Т. Нарзуллоева М. / Т. Мустафокулов. / М. Нарзуллоева. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. Кӯлоб, 1993
7. (w tq.m.wikipedia.orq»wiki»)

МУТТАҲИДСОЗИИ ХОНАНДАГОНИ ЗИНАИ ЯКУМИ ТАҲСИЛОТ

Норасоии хонандагон яке аз проблемаҳои муҳимтарине мебошад, ки дар Тоҷикистон, асосан дар Бадахшон ба назар мерасад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин проблема, чуноне ки дар боло қайд карда будем, муттаҳид сохтани ду ё зиёда синф мебошад. Бо ташики таълими омехта талабот ба кадрҳои баландихтисос торафт зиёд мегардад. Муаллим бояд ба хонандагони синфҳои гуногун дарсро дар вақти муайян фаҳмонда тавонад. То охири дарс хонандагони ҳар синфи муайян бояд мавзӯи дарсиро аз худ намоянд. Дар вақти ташики дарс маҳорату қобилияти ҳар хонанда бояд ба назар гирифта шавад. Роҳи ҳалли дигари проблемаи норасоии хонандагон ин ташики дарсҳои индивидуалӣ барои ҳар хонанда мебошад.

Калидвожаҳо: камкомплект, комплект, синф, проблема, роҳи ҳал, маҳорат, ташики дарс, норасоии хонандагон, омӯзгор, муттаҳид.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдураимова Суратмо Абдуламидовна. ассиситенти кафедраи педагогика ва М ТИ-и Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев тел - 93 458 67 84. suratmoazizova@gmail.ru .

ОБЪЕДИНЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ПЕРВОЙ СТЕПЕНИ ОБРАЗОВАНИЯ.

Нехватка учеников – одна из основных проблем в Таджикистане, особенно в Горном Бадахшане. Один из способов решения этой проблемы, объединение двух или более классов. При организации комбинированного обучения растёт потребность в высококвалифицированных кадрах. Учитель должен уметь объяснять урок ученикам разных классов в определённое время. К концу урока учащиеся каждого класса должны быть в состоянии усвоить предмет. При организации урока необходимо учитывать навыки и способности каждого ученика. Ещё одним распространённым решением этой проблемы является организация индивидуальных занятий для каждого ученика.

Ключевые слова: малокомплектный, комплект, класс, проблема, способ решения, навыки, организация урока, недостаток учеников, учитель, объединение.

Информация об авторе: Абдураимова Суратмо Абдуламидовна. ассиситент кафедры педагогики и МНО- Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева: тел - 93 458 67 84. suratmoazizova@gmail.ru .

INTEGRATION OF FIRST LEVEL STUDENTS

The shortage of pupils is one of the main problems in Tajikistan, especially in Gorny Badakhshan. One way of solving this problem, as mentioned above, is to combine two or more classes. The need for highly qualified personnel is increasing in the organization of combined training. The teacher must be able to explain the lesson to students of different classes at a certain time. By the end of the lesson, students in each class must be able to learn the subject. When organizing a lesson, it is necessary to take into account the skills and abilities of each student. Another common solution is to organize individual

classes for each student.

Keywords: small set, class, problem, method of solution, skills, organization of lesson, shortage of pupils, teacher, association.

Information about the author: Abduramimova Suratmo Abdulamidovna, assistant of the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education of Khorog State University named after M. Nazarshoeva, tel: 93 458 67 84. suratmoazizova@gmail.ru

УДК: 381

РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Кутбиддин М.

Таджикский национальный университет

В Национальной стратегии развития образования общая цель системы образования Таджикистана выражена следующим образом: «Национальная стратегия направлена на реформирование системы образования, чтобы она в полной мере выполняла свою миссию как основной ресурс повышения благосостояния общества и граждан, и отвечает требованиям экономики развивающихся стран... Правительство Таджикистана старается подготовить рабочую силу из выпускников школ, которые могут быть трудоспособными, творческими и адаптируемыми - рабочая сила, способная применять знания на практике [8].

Применение компетентностного подхода к обучению является требованием современности и способствует развитию необходимых навыков учащихся и студентов. Компетентностный подход — это основанный на результатах подход к образованию, который фокусируется на том, что дает образование — что выпускники знают и умеют, — а не на том, что включено в учебную программу. При компетентностном подходе вы не начнете подготовку программы курса с определения тем и лекций. Вместо этого вы начинаете с определения компетенций, а затем выбираете темы, лекции и задания, которые помогут учащимся освоить эти компетенции. При компетентностном подходе учащиеся продвигаются вперед, когда демонстрируют овладение компетенцией, которая определяется как «набор навыков, способностей и знаний для выполнения задачи в определенных условиях». Основная цель компетентного подхода заключается в следующем: предоставить каждому учащемуся равные возможности овладеть необходимыми навыками и стать успешным взрослым [9]. В компетентном подходе оценивание используется на каждом этапе учебного процесса, чтобы направлять и поддерживать учащихся в овладении компетенциями. Этот высокий уровень оценки предназначен для формирования компетенций в режиме реального времени. Разрабатывая программы обучения, основанные на компетенциях, мы стремимся удовлетворить конкретные потребности, восполнить пробелы в навыках и решить традиционные «мягкие» проблемы. Полезно использовать разные данные, профессиональные данные, профессиональные тренды, развитие отрасли и меняющиеся демографические показатели. Понимая проблемы и рост рынка труда и населения, можно определить, каковы потребности. Компетентностный подход появилось одновременно с развитием информационных технологий, предоставивших различные способы обучения. С точки зрения компетентностного подхода основным результатом деятельности является формирование ключевых, сквозных компетенций. Под понятием ключевых компетенций

в процессе обучения понимается способность обучающегося действовать самостоятельно при решении учебных и жизненных задач в различных условиях (стандартных и нестандартных, экстремальных). По мнению специалистов в данной области, в частности, А. В. Хуторской, И. А. Зимней и др. [см.: 7; 5], основные компетенции определяются в структуре двух и более уровней. В частности, на первом уровне выделяются виды деятельности (действия, активности) и основные задачи, решение которых должен продемонстрировать студент, учащиеся. Остальные уровни определяют основные виды деятельности (ожидаемые результаты обучения), необходимые для успешного решения проблемных задач выявления, сравнения, интерпретации, разработки, интеграции, контроля и т. д. При разработке результатов обучения, связанных с этим подходом, необходимо сначала установить ключевые компетенции. Ключевые компетенции охватывают различные стороны образования, воспитания и личностного развития учащегося. Эти компетенции, наряду с предметными компетенциями, рассматриваются как конечный результат образования и развиваются независимо от учебного предмета. То есть ключевые компетенции признаются результатом обучения разным предметам и совершенствуются в процессе обучения каждому предмету (как цепочка связей между разными предметами и совокупность знаний, умений и навыков). Они отражают и обеспечивают междисциплинарное общение, а также считаются жизненными навыками. Каждая компетенция представлена в виде опыта, требующего определенных знаний, умений и навыков. Другими словами, он определяет, насколько учащийся может правильно выполнить то или иное действие. В процессе обучения учащемуся предоставляется возможность экспериментировать (множество упражнений до достижения навыка).

Как стало известно, ключевые компетенции необходимо развивать на каждом занятии посредством выполнения учебных действий, которые ведут к приобретению новых знаний, умений и навыков по предмету.

Уместно отметить, что ключевые компетенции определены системами образования разных стран по-разному, хотя есть общее между этими компетенциями, в том числе в Таджикистане приняты следующие – коммуникативные, сотрудничество, критическое мышление, творчество, учиться вдоль жизни [см.: 4, с.11]. Для развития креативности, критического мышления очень важно у студентов развивать аналитические навыки. В каждом предмете, в каждом разделе учебной единицы есть разделы, темы в центре целей которых находится развитие специальных навыков студента или же эти темы являются хорошим способом развивать у них особые навыки. Это можно наблюдать на примере одного урока по любой специальности. Мы хотим это показать на примере одного занятия для студентов факультета журналистики. При подготовке будущих специалистов по журналистике важен вопрос жанра, как способа передачи общественной информации. Вопрос жанра рассматривается в рамках довольно многих предметов по журналистике “Основы журналистики”, “Основы творческой деятельности журналиста”, “Основы публицистики”, различных спецкурсов и т.д. в приведенном ниже примере мы полностью не описываем процесс урока, только хотелось показать шаги работы по развитию навыков анализировать события, различных процессов, навыки давать объективную оценку на происходящие события. Это может происходить подобным образом:

Студенты второго курса факультета журналистики;

Тема занятия: Место жанра заметки в новостной журналистике

На этап укрепления новой темы можно проводить игру, направленную на развитие аналитических навыков студентов.

Ход игры:

Шаг 1. Комментарии преподавателя: Мы с вами проходили жанр “заметка”. Знаем,

что она сообщает оперативно о происшедшем событии общественного характера. Мы с вами рассмотрели структуру материала написанного в этом жанре, познакомились с информацией, в котором говорится как мужчина из г. Х. перед глазами своего шестилетнего сына убил свою жену, и ребенок стал свидетелем этого страшного события. Как вы думаете, нужно ли журналисту написать о подобных событиях, настолько хорошо или плохо написать о таких ситуациях.

Шаг 2. Объяснение хода игры. Учитель: Сейчас мы с вами играем в игру «Хорошо-Плохо» [см.: 3], делимся на две группы. Задача первой группы как больше давать ответов на вопрос «Хорошо освещать подобные события». Задача второй группы давать как больше ответов на вопрос «Плохо освещать подобные события». Игра проводится в следующем порядке:

Я задаю вопрос первой группе: Освещать подобные события хорошо... первая группа дает один ответ: Хорошо, потому что....

Я задаю вопрос второй группе: Освещать подобные события плохо, группа дает один ответ: Плохо, потому что...

Игру продолжаем до тех пор пока ваши идеи заканчиваются. Победителем становится группа, которая дает больше ответов.

Шаг 3. Потренируемся: Идёт дождь. Это хорошо, отвечает 1 группа: Идет дождь, это хорошо потому что...; Идет дождь, это плохо, отвечает 2 группа: Идет дождь, это плохо, потому что...

Шаг 4. Проведение игры – 7 - 10 мин.

Шаг 5. Обсуждение со студентами: Чем эта игра вам нравится. К какому выводу пришли – 3-5 мин.

Давая возможность студентам посмотреть на проблему с двух сторон, мы у них развиваем навыки увидеть во всем происходящем положительные и отрицательные стороны, объективно оценить явления, события, рассуждения и делать окончательный, разумный вывод по поводу рассматриваемого вопроса, передаваемой информации.

Важность применения компетентного подхода к обучению побудила исследователей-педагогов высказать свои взгляды по поводу компетенций и компетентности. По мнению английского ученого С. Вельде: «Компетенции — это относительно новое и ориентированное на будущее требование для подготовки выпускников, которое ставится перед единицей обучения и составляет суть компетентности. Компетентность — это личностный характер, совокупность знаний, многогранных умений и навыков, гибкого мышления» [1].

Компетентный подход — это процесс, в ходе которого развиваются и совершенствуются жизненно важные знания и умения, формируются способы и способы их использования в жизни.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Velde, C. Crossing borders: an alternative conception of competence / C. Velde // Proceedings of the XXVII Annual SCUTREA Conference. 1997. - Pp 27-35. 9 Short Ed.C. Competence: inquiries into its meaning and acquisition in educational settings / Ed. by Ed.C. Short. - Lanham: University Press of America, 1984. V-VI. - 185 p.
2. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. - М.: Педагогика – Пресс, 1999. -536 с.
3. Гин А.А. Приемы педагогической техники. -М.: Вита-Пресс, 2006.
4. Григуле Л., Мухторӣ Қ., Садурдинов Х. Татбиқи муносибати босалоҳият дар фанҳои чомашиносӣ. –Душанбе, 2020-81с.
5. Зимняя, И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа

- компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.
6. Мухторӣ Қ., Зиёзода Г. Чанд мулоҳиза дар мавриди арзёбӣ дар дарси салоҳиятнокӣ (Об оценивание в компетентностном уроке) / Қ. Мухторӣ, Г. Зиёзода // Вестник ТНУ(серия гуманитарных наук). -2017.-№ 3 /5.-С. 223-228.
 7. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. 58-64.
 8. <http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/85bef317aed011a78e9f15c1273d6ca7.pdf>
 9. Bloom's taxonomy | International Bureau of Education (unesco.org)
 10. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни. Перевод с английского Р. Синельниковой. <http://adukatar.net/klyuchevy-e-kompetentsii-dlya-obucheniya-v-techenie-vsej.zhizni/>.
 11. Савенков А.И. Дидактические основы современного исследовательского обучения. http://dob.1september.ru/view_article.php?ID=200702117.

РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА

Статья посвящена вопросу развития ключевых компетенций студентов в современных условиях развития образования в Таджикистане. Автор полемизирует важности применения компетентностного подхода в подготовке будущих специалистов, как потребности современного общества, предлагает способы развивать ключевые компетенции студентов на примере одной темы для студентов-журналистов. Автор этим подтверждает, что на разных уроках и разные темах можно развивать ключевые компетенции учащихся. Идеи автора подкрепляются со ссылками на разных научно-педагогических источники.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетенции, ключевые компетенции, аналитическое мышление, креативное мышление, журналистика, жанр.

Сведения об авторе: Кутбиддин Мухтори, доктор филологических наук, профессор кафедры печати ТНУ. Адрес: ТНУ, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел.: +992933662008; E-mail: mkutb70@gmail.com

DEVELOPMENT OF ANALYTICAL SKILLS OF STUDENTS IN THE IMPLEMENTATION OF A COMPETENCE APPROACH

The article is devoted to the development of key competencies of students in modern conditions of development of education in Tajikistan. The author discusses the importance of competent approach in the training of future specialists as the needs of modern society, suggests ways to develop key competencies of students on the example of one topic for student journalists. The author confirms that in different lessons and different topics it is possible to develop key competencies of students. The author's ideas are supported by references to various scientific and pedagogical sources.

Keywords: competence approach, competence, key of competence, analytical condimentation, creative thinking, journalism, genre.

Information about the author: Kutbiddin Muhtori, Doctor of Philological Sciences, Professor of the Printing Department TNU, Address: TNU, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.Tel.: + 992933662008; E-mail: mkutb70@gmail.com

РУШДИ МАЛАКАҲОИ ТАҲЛИЛӢ ДАР БАЙНИ ДОНИШҶУЁҶН ДАР ШАРОИТИ ҶОРӢ НАМУДАНИ РАВИШИ САЛОҲИЯТ

Мақола ба рушди салоҳиятҳои асосии донишҷӯён дар шароити кунунии рушди маориф дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф аҳамияти истифодаи муносибати босалоҳиятӣ дар тайёр кардани мутахассисони ояндаро ҳамчун талаботи ҷомеаи муосир баррасӣ намуда,

роҳҳои ташаккули салоҳиятҳои асосии донишҷӯёнро дар мисоли як мавзӯ барои донишҷӯёни факултети журналистика пешниҳод кардааст. Муаллиф бо ин тасдиқ мекунад, ки салоҳиятҳои асосии донишҷӯёнро дар дарсҳои гуногун ва мавзӯҳои гуногун инкишоф додан мумкин аст. Андешаҳои муаллиф бо истинод ба маъхазҳои гуногуни илмию педагогӣ тасдиқ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: муносибати босалоҳиятӣ, салоҳиятҳо, салоҳиятҳои асосӣ, тафаккури таҳлилий, тафаккури эҷодӣ, журналистика, жанр.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қутбиддин Мухторӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ, Суроға: ДМТ, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 17.Тел.: +992933662008; E-mail: mkutb70@gmail.com

УДК 381

УСУЛҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМ-ЗАМИНАИ МУҲИМИ ОМОДАГИИ КАСБИИ ДОНИШЌУЁН

Ниёзӣ А.Н.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

“Бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф – сармоягузори барои рушди нерӯи инсонӣ ва ояндаи ободии давлат ва Ватан мебошад”.

Эмомалӣ Раҳмон

Воқеан ҳам, яке аз ҳадафҳои муҳимтарине, ки дар самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор гирифт ин бунёди маорифи миллӣ ва ворид гардидан ба фазои таҳсилоти байналмилалӣ ба шумор меравад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвари соҳибистиклоламон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олӣ (21.12.2021) сӣ соли истиқлолияти озодии Ватани маҳбубамонро ҳаматарафа таҳлилу баррасӣ намуда, ин давраи муҳими таърихи халқи куҳанбунёдамонро “давраи саъю кушишҳои ватандӯстона ва заҳмату талошҳои созанда ба хотири ҳифзи истиқлолият, озодии Тоҷикистон, пешрафти давлат ва ободии Ватан” [1] арзёбӣ намуданд.

Воқеан ҳам, ин сӣ соли истиқлолият, дар баробари дигар соҳаҳо ба соҳаи маориф низ тақони чиддӣ бахшид ва дар ин чода Ҳукумати мамлакат ба рушди соҳаи маориф, таълиму тарбияи насли наврас, баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот, омода кардани кадрҳои баландихтисос, баланд бардоштани сатҳи касбияти омӯзгорон дар ҳамаи зинҳои таҳсилот ва ба талаботи замона ҷавобгӯӣ будани онҳо эътибори аввалиндараҷа зоҳир намуд. Воқеан ҳам, сиёсати сулҳ ва “дарҳои кушода” – и давлату Ҳукумати Ҷумҳурӣ, хосатан сиёсати маорифпарваронаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имкон доданд, ки шарикони рушд ҳам дар пешрафти соҳаи маориф, аз ҷумла тақмили ихтисосу бозомӯзии омӯзгорони ҳамаи зинаи таҳсилот, чопи барномаву стандарт, дастуру роҳнамо, китобҳои бачагона ва дар ин замина таъмини фаъолияти самаранокии китобхонаҳо, амалӣ намудани усулҳои фаъоли таълим, тақмили усулҳои хониш, эҷоди барномаҳои телевизионӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ва ғайра саҳми назаррас гузоранд. Яке аз ниҳодҳои байналмилалӣ, ки самтҳои фаъолияти он ба дастгирии соҳаи маорифи кишварамон равона карда шудааст, ин Лоихаи “Биё, ҳамроҳ биомӯзем” (солҳои 2016 – 2021 ба номи Лоихаи “Ҳамроҳ бихонем” амал мекард) ба шумор меравад, ки он аз ҷониби Оҷонсии рушди байналмилалӣ ИМА татбиқ карда мешавад.

Дастоварди муҳиме, ки Лоиха амалӣ намуд, ин таҳияи барномаи курсҳои таълимӣ барои ихтисоси “Таҳсилоти ибтидоӣ” – и факултетҳои омӯзгорӣ муассисаҳои таҳсилоти

миёна ва олии касбии ҚТ мебошад. Дар асоси модулҳои таълимии Лоиха барнома ва дастурҳои методӣ барои донишҷӯёну омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ таҳти унвони “Технологияи рушди салоҳиятҳои хониши хонандагон синфҳои ибтидоӣ” (барои ихтисоси 1 – 010201 “Таҳсилоти ибтидоӣ” муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ) таҳия гардид. Соли таҳсили 2020 – 2021 Лоиха барномаи мазкурро дар коллеҷу донишгоҳҳои пилотии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз озмоиш гузаронид.

Дар озмоиш шумораи муайяни омӯзгорону донишҷӯёни коллеҷу донишгоҳҳои пилотӣ ширкат доштанд ва доранд. Дар асоси натиҷаҳои бадастомада Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳамроҳ кардани барномаи мазкур ба нақшаи таълимии донишкадаю донишгоҳҳо ва коллеҷҳои омӯзгорӣ барои солҳои таҳсили 2020 – 2021 фармоиш ба имзо расонид, ки ин амал дар 22 муассисаҳои миёна ва олии касбии ҷумҳурӣ роҳандозӣ гардид. Ҳамин ҳамкориҳои судманд ва дастгирии молиявии Лоиха имкон дод, ки аз ҷониби мураттибон доир ба фанни тақвияти салоҳиятҳои хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ барномаи таълим дар доираи 4 кредит маводи методӣ барои омӯзгорон ва донишҷӯён таҳия ва чоп намуда, дастраси истифодабарандагон гардонад. Барномаву маводи методи “Технологияи рушди салоҳиятҳои хониши хонандагон синфҳои ибтидоӣ” (Душанбе-2020) дар асоси усулҳои инноватсионии таълим таҳлил гардида, ҳамкориҳои фаъоли донишҷӯ бо омӯзгор, омӯзгор бо донишҷӯ, донишҷӯ бо донишҷӯ ҳаматарафа ба назар гирифта шуда, онҳо омӯхтани маводи таълимии технологияҳои кор барои ташаккули салоҳиятҳои касбӣ ба омӯзгорони оянда, рушди салоҳияти методи онҳо дар таълими хонишро дар назар дошта, дар татбиқи усулҳои муосир дар дар раванди таҳсилоти касбии педагогӣ мусоидат мекунад. Ҳамчунин, барномаи фан шаклаҳои гуногуни кори мустақилонаи донишҷӯён, хусусиятҳои кори мустақилона, роҳу воситаҳои самараноки ташкили кори мустақилонаро дар бар мегирад. Дар он тарзи банақшагирии мавзӯи пешниҳодгардида, салоҳиятҳо, мавзӯъ, тақсмоти соатҳо ва навъҳои гуногуни кор, нақшаи дарсҳои назариявӣ, фаъолияти омӯзгору донишҷӯён дар машғулиятҳои амалӣ, мундариҷаи кори мустақилонаи донишҷӯён таҳти роҳбарии устод, супоришҳо барои кори мустақилонаи донишҷӯён тавсия шудаанд. [6] Таълими фанро он омӯзгороне роҳандозӣ намуда истодаанд, ки дар омӯзишҳои ташкилнамудаи Лоиха иштирок намуда, аз такмили ихтисос гузаштаанд. Ёдовар мешавем, ки роҳандозӣ гардидани таълими ин фан дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ин давоми мантиқии Лоихаи арзёбии хониш дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёна мебошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, ҳангоми суханронии худ ба ифтихори Рӯзи дониш (1.09.2019 ш. Душанбе) қайд намуданд, ки “мо сиёсати давлатии худро дар соҳаи маориф ба сӯи наздикшавӣ ба меъёрҳои байналмилалӣ ва ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот равона сохтаем” [2]

Вобаста ба ин дастуру супоришҳои роҳбари оӣ, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав чун дигар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар сиёсати давлатиро дар соҳаи маориф пуштибонӣ намуда, фаъолияти таълимӣ, илмӣ ва тарбиявии ҳешро ба меъёрҳои байналмилалӣ ва ворид шудан ба фазои ҷаҳонии таҳсилот равона намудааст. Ҳамин аст, ки дар давраи истиқлолият чандин Лоихаҳои гуногунро амалӣ намудааст, ки бештари самти онҳо ба беҳтар намудани сифати таҳсилоти олии касбӣ ва мутобик кардани он ба талаботи бозори меҳнати дохил ва хориҷи кишвар дар доираи Стратегияи миллии рушди соҳаи маориф нигаронида шудааст. Лоихаи рушди таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Татбиқи муносибати салоҳиятнок тавассути истифодаи методу шаклҳои интерактивии таълими донишҷӯён” аз ҷумлаи он Лоихаҳоест, ки мақсаду вазифаҳои он ин баланд бардоштани маҳорати методи ҳайати профессорону омӯзгорони кафедраҳои

педагогика, психология ва методикаҳои хусусӣ бо назардошти истифодаи муносибати салоҳиятнок ва татбиқи методу шаклҳои интерактивии таълими донишҷӯён тавассути гузаронидани тренингиҳо, семинарҳо, конференсияҳо, таҳлил, нашр ва паҳн намудани тавсияҳои таълимию методӣ оид ба истифодаи шаклҳои фаъоли таълим мебошад. Лоиҳаи мавриди назар аз ду қисмат:

Баланд бардоштани маҳорати методии ҳайати профессорону омӯзгорони кафедраҳои педагогика, психология ва методикаҳои хусусӣ;

Татбиқи шаклу методҳои таълими интерактивии донишҷӯён бо назардошти муносибати салоҳиятнок иборат буда, коллеҷи педагогии Нарваи донишгоҳи Тартуи Ҷумҳурии Эстония, Донишгоҳи давлатии педагогии Москваи Федератсияи Россия, Донишгоҳи Осиёи марказии Қирғизистон ва Ассотсиатсияи тафақури интиқодии Тоҷикистон шарикони татбиқи Лоиҳа башумор мерафтанд. Лоиҳа аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ маблағгузори гардида, татбиқи он аз 30.11.2018 то 31.05.2020 сурат гирифт.

Дар баробари роҳандозӣ гардидани мақсаду вазифаҳои Лоиҳа ва самтҳои онҳо ду маҷмӯаи таълимию методӣ: “Асосҳои технологияи замонавии таълим” (183 саҳ) ва “Маҳорати педагогӣ” (204 саҳ) (Мураттибон: Абдурахимов Қ.С., Бобоева Г.Ш., Ниёзӣ А.Н., Гулов А.С., Бохтар – 2020) ба ҷоп расонида шуд. Маҷмӯаҳои мазкур аз барнома, дастури омӯзгор ва дастури донишҷӯён иборат буда, онҳо барои истифодаи омӯзгорон ва донишҷӯёни ихтисосҳои омӯзгорӣ, шунавандагони курсҳои тақмили ихтисос, худомӯзӣ, магистрантон, докторантҳо ва методистон тавсия шудааст. Истифодабарандагон ҳангоми мутолиа ва омӯختани маводи дастур доир ба вижаҳои технологияи замонавии таълим, технологияи раванди педагогӣ; технология ва методҳои таълим; технологияи омӯзиши лоиҳавӣ; технологияи таълими интерактивӣ; технологияи таълими тавачҷуҳ ба ташаккули шахсият, тағйироти фаъолияти омӯзгор ва муносибат ба арзёбии натиҷаҳои фаъолияти таълимии хонандагон дар татбиқи технологияҳои замонавии таълим, роҳҳои бунёди муҳити таълим, аҳамияти фазои аҳбор, асосҳои муносибати босалоҳият ва масъалаҳои умумии маҳорати педагогӣ шинос мешаванд. Айни замон маҷмӯаҳои мазкур ҳамчун дастури методӣ аз ҷониби омӯзгорону донишҷӯён мавриди истифода қарор дорад.

Ҳамин тавр, ҳамкориҳои судманди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсоҳторҳои он бо Лоиҳаҳои байналмилалӣ, ки дар рушди сифати таҳсилот, тақмили ихтисоси омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, ҷопи барномаву дастурҳои таълимию методӣ бо истифода аз усулҳои интерактивӣ имконият медиҳанд, ки ба рушди манфиатҳои маърифатии донишҷӯён мусоидат намояд. Айни замон, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ усулҳои инноватсионии таълим истифода шуда истодаанд, афзалиятнокии арзишҳои ахлоқиро дар бар гирифта, ба ташаккули ҳамаҷарафаи муттаҳассисони соҳибкасби соҳаи маориф мусоидат менамояд. Ин ҳамкориҳои тарафайн имкон медиҳанд, ки дар самти ислоҳоти соҳаи маориф ва амалӣ гардидани мақсаду вазифаҳои “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” мусоидат намояд. Зеро яке аз вазифаҳои калидии стратегия ин “баланд бардоштани сифат ва аҳамияти соҳаи маориф дар ҳамаи сатҳҳо” [3] ба шумор меравад. Зеро тавачҷуҳи хоса зоҳир намудан ба сатҳу сифати таҳсилот, ҷорӣ ва татбиқ намудани усулҳои пешқадами муосир маҳаки асосии дастуру супоришҳои роҳбарияти олии кишварро ташкил медиҳад. Ҳамин нуқтаҳо дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи дониш (1.09.2021 ш. Душанбе) ба тариқи зайл инъикос гардидааст: “Мо бояд ба сатҳу сифати таҳсилот аз ҳарвақта дида, бештар тавачҷуҳ зоҳир намоем, дар ҳамаи зинаҳои таълим усулҳои пешқадамро ҷорӣ созем...” [2]

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ “Дар бораи саматҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” (ш. Душанбе, 21.12.2021)
2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ифтихори Рӯзи дониш (1.09.2019 ш. Душанбе)
3. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.09.2020, №526)
4. Абдураҳимов Қ.С., Бобоева Г.Ш., Ниёзӣ А.Н., Гулов А.С., “Асосҳои технологияи замонавии таълим” (Бохтар – 2020, 183 саҳ)
5. Абдураҳимов Қ.С., Бобоева Г.Ш., Ниёзӣ А.Н., Гулов А.С., “Маҳорати педагогӣ” (Бохтар – 2020, 204 саҳ)
6. Барнома ва маводи методӣ барои омӯзгорону донишҷӯён аз фанни “Технологияи рушди салоҳиятҳои хониши хонандагоги синфҳои ибтидоӣ” барои ихтисосҳои 1-01.02.01 “Таҳсилоти ибтидоӣ” – и муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии омӯзгорӣ.
7. Мурағибон: Гулов А., Раҷабов З., Олимова Ф., Каримов Т., Искандарова Г., Ниёзӣ А., Алиханова С., Бобоева Г., Раҷабов М. Душанбе – 2020

УСУЛҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМ-ЗАМИНАИ МУҲИМИ ОМОДАГИИ
КАСБИИ ДОНИШҶУЁН

Дар мақолаи мавриди назар муаллиф асосан дар бораи дастовардҳои сӣ соли истиқлолият дар соҳаи маорифро аз нуқтаи назари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвари соҳибистиқлоламон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳлилу баррасӣ намуда, аз он изҳори қаноатмандӣ менамояд, ки сиёсати сулҳҷӯёна ва “дарҳои кушода” имкон доданд, ки шарикони рушд дар пешрафти ҳаматарафаи соҳаи маориф, аз ҷумла роҳандозӣ намудани усулҳои фаъоли таълим саҳми назаррас гузоранд. Муаллиф барои тақвияти фикрҳои хеш аз фаъолияти Лоиҳаи ЮСАИД “Биё, ҷалроҳ биомӯзем” ва дигар Лоиҳаҳои амалкарда дар ДДБ ба номи Носири Хусрав ёдовар мешавад. Аз натиҷаи таҳқиқи мавзӯи муаллиф ба чунин хулоса меояд, ки ҳамкориҳои судманди Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зерсохторҳои он бо Лоиҳаҳои байналмилалӣ, ки дар рушди сифати таҳсилот, тақмили ихтисоси омӯзгорони ҳамаи зинаҳои таҳсилот, чопи барномаву дастурҳои таълимӣю методӣ бо истифода аз усулҳои интерактивӣ имконият медиҳанд, ки ба рушди манфиатҳои маърифатии донишҷӯён мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: *Истиқлолият, соҳаи маориф, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, усулҳои фаъоли таълим, Лоиҳа, сифати таҳсилот, тақмили ихтисоси омӯзгорон, рушди манфиатҳои маърифатии донишҷӯён.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзӣ Акбар Неъмат – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, чонишини декани факултети педагогика ва варзиш оид ба илм ва инноватсия; Тел.: (+992) 901 22 09 61; E-mail: niezov.1961@mail.ru.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ – ВАЖНАЯ ОСНОВА
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ

По результатам исследования темы автор приходит к выводу, что плодотворное сотрудничество Министерства образования и науки Республики Таджикистан и его подструктур с международными проектами даёт возможность повысить качество образования, повысить квалификацию преподавателей всех уровней образования, издавать учебно-методические программы и пособия с использованием интерактивных методов, способствует развитию познавательных интересов учащихся.

Ключевые слова: *независимость, сфера образования, Президент Республики Таджикистан, активные методы обучения, проект, качество образования, повышение квалификации педагогов, развитие познавательных интересов обучающихся.*

Сведения об авторе: Ниёзи Акбар Неъмат- кандидат педагогических наук, доцент, заместитель декана педагогического и спортивного факультета по науке и инновации. Тел.: (+992) 901 22 09 61; E-mail: niezov.1961@mail.ru.

EFFECTIVE TEACHING METHODS - AN IMPORTANT BASIS FOR PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS

According to the results of the research of the topic, the author concludes that fruitful cooperation of the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan and its substructure with international projects that provide an opportunity to improve the quality of education, To upgrade the qualifications of teachers at all levels of education, to publish educational and methodological programmes and manuals using interactive methods, to contribute to the development of cognitive interests of students.

Keywords: *Independence, sphere of education, President of the Republic of Tajikistan, active methods of teaching, Project, quality of education, professional development of teachers, development of cognitive interests of students.*

Information about the author: Niyazi Akbar Nemat - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Education and Sports on science and innovation; Phone: (+992) 901 22 09 61; E-mail: niezov.1961@mail.ru.

УДК 88 2

ТАФАККУР ВА МОҲИЯТИ ОН

Пайшамбиева М.Л.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Тафаккур раванди олитарини маърифатӣ буда, хосияти муҳими ашё ва ҳодисаҳои ҳақиқати ихотакарда, алоқа ва муносибати байни онҳоро нишон медиҳад. Тафаккур бо нутқ алоқаи ҷудонашаванда дошта, хусусияти иҷтимоӣ дорад. Вай раванди ҷустуҷӯ ва кашфиёт, алоқамандкунӣ ва ҷамъбаस्तкунии инъикоси ҳақиқат дар рафти таълили онаст. Тафаккур дар асоси пайдошавии дониши ҳиссӣ аз равандҳои эҳсосу идрок сар зада, дар рафти фаъолияти амалӣ чун раванди олитарини маърифатӣ ташаккул меёбад. Интиқод калимаи арабӣ буда маънояш нақд кардан, сара кардан, танқид кардан, таҳлил кардан, ҷудо намуданро дорад. Тафаккури интиқодӣ (аз калимаи англисӣ *critical thinking*)- ақидарониест, ки ҳангоми таҳлили ашё ва ҳодисаҳо барои гирифтани ҳулосаҳои асоснок, истифодаи шуда, ба додани баҳои реалӣ, мулоҳизаронӣ, ва инчунин дурусти истифода бурдани натиҷаҳои гирифта дар ҳолати проблема имконият медиҳад. Дар маънои васеъ зерин мафҳуми тафаккури интиқодӣ фикрронии сатҳи баланд дар назар дошта мешавад. Тафаккури интиқодӣ- фикррониест, ки дар натиҷаи он шахс маълумоти нав ва ақидаи худро зерини шуъба қарор медиҳад. Чунин фикр вучуд дорад, ки гузариш ба тафаккури дараҷаи интиқодӣ дар ҳар гуна ҷомеа – зарурияти аввалиндараҷаи пешрафти он мебошад. Дар маънои маҳдуд тафаккури интиқодӣ “баҳодиҳии одилонаи тасдиқот”-ро ифода мекунад. Яке аз таърифиҳои паҳншудатарини тафаккури интиқодӣ- “тафаккури инъикосии оқилонаи ба интиҳоби роҳи ҳалли боварибахш ва фаъолият нигаронидашуда” мебошад. Таърифи нисбатан муфассал “раванди интеллектуалии бонизому моҳиронаи таҳлил, таҳияи консепсия, татбиқ, таркиб(синтез), арзёбии ахбор ё дониши дар натиҷаи мушоҳида, таҷриба, ақидаронӣ ё комуикатсия, ҳамчун нишона барои тасдиқ ва амал ҳосилгардида”-ро дорад. Вобаста ба ин мақсад ва вазифаҳои технологияи тафаккури интиқодиро метавон чунин баррасӣ намуд:

-Ташаккул додани шакли нави фикркунӣ;

-Ташаккули сифатҳои асосии шахсият ба монанди: фикрронӣ, муошират, эҷодкорӣ ва ғайра.

-Рушди тафаккури таҳлилӣ ва интиқодӣ.

-Ташаккули фарҳанги хондан, аз ҷумла, қобилияти кор карда тавоништан бо манбаъҳои гуногуни иттилоотӣ.

-ташаққул додани фаъолияти ҷустуҷӯиву эҷодӣ ва ба кор даровардани механизми худомӯзӣ

Тафаккури интиқодӣ дар низоми нави маориф барои ворид шудан ба фазои стандарти таҳсилоти ҷаҳонӣ нигаронида шудааст. Дар таълими анъанавӣ рушди ҷамаҷониба ва мутаносиби ҳар як хонанда ҳадафи асосӣ ба шумор меравад. Ҷузъимухимтарини раванди педагогӣ ҳамкориҳои шахсии омӯзгор ва хонанда мебошад. Ба тарбияи шахсият, яъне инкишофи ҷаматарафаи он имкониятҳои ба он хос, озодии фикрӣ ва ахлоқии он роли махсус дода мешавад. Дар таълимоти миллии маориф дар Федератсияи Россия зарурати рушди ҷамаҷониба ва саривақтии қобилиятҳои эҷодии кӯдакон ва ҷавонон, ташаккули малакаҳои худомӯзӣ, худшиносии шахсият, инчунин ташаккули меҳнат ҳавасмандкунӣ, ҳаёти фаъол ва мавқеи касбӣ, омӯзиш дар принсипҳои асосии ташаккули касб ва малакаҳои рафтор мебошад. Дар назди мактаб вазифа гузошта шудааст, ки хатмкунандагон ба вазъиятҳои тағйирёбандаи зиндагӣ мутобиқ шуда тавонанд, мустақилона донишҳои заруриро аз худ кунанд, аз нуқтаи назари интиқодӣ фикр карда тавонанд, мушкилотеро, ки дар воқеият ба миён меоянд, дида тавонанд, роҳҳоро ҷустуҷӯ кунанд.

Тафаккур протсессии маърифатие мебошад, ки одам туфайли он дар бораи олам ва ҳодисоти он донишҳои мукаммал ҳосил мекунад. Ҳаёт дар назди инсон чунин масъалаҳоеро пеш мегузорад, ки онҳоро танҳо тавассути идроки бевосита ҳал кардан мумкин нест. Ба бисёр саволҳо дар асоси хулоса баровардан аз донишҳои мавҷуда ҷавоб ҷӯстан зарур аст ва ба ин фаъолияти фикрӣ мусоидат мекунад. Тафаккур ҳамеша бо ҳалли масъала алоқаманд аст. Барои ҳалли масъала доништани қонунҳои ҳақиқат ва ҷамъбаст намудани ҳодисаҳои алоҳидаи мушаххас зарур аст.

Одам барои он ки ҳақиқатро дигар кунад, бояд натиҷаи фаъолиятҳои пешбинӣ намояд. Банақшагирӣ ва интиҳоби роҳҳои оқилонаи ҳалли масъалаҳо бе доништани қонунҳои олами объективӣ ва истифода бурда тавоништани онҳо дар шароитҳои конкретӣ номумкин аст. Қонунҳои ҳақиқат ин ҷамъбасти ҳодисаҳо мебошад, ки аз онҳо хулосаҳои даркорӣ бароварда мешавад.

Тафаккури инсон аз ҳудуди идрок баромада, ҳақиқатро боз дурустару амиқтар доништа мегирад асалан, суръати рушноӣ ба 300000 км/сония баробар аст ва идроки мо қодир нест, ки ин суръати баландро дарк намояд. Ин суръати тези рушноиро танҳо тавассути тафаккур метавонем муайян намоем. Протсессии тафаккур моҳияти ашӯ, алоқа ва муносибатҳои байни предмету ҳодисаҳо инъикос менамояд. Тафаккур ҳарчанд аз ҳудуди эҳсос ва идрок барояд ҳам, вале ба ин маърифати ҳиссӣ, ки сарчашмаи асосии донишҳои мо дар бораи олами беруна мебошад, таъя мекунад.

Фаъолияти фикрӣ бо амалия зич алоқаманд аст. Меҳнат, таълим, бозӣ ва умуман ҳар гуна намудҳои фаъолияти одам ҳалли масъалаи фикриро талаб мекунад. Амалия – сарчашмаи фаъолияти фикрӣ аст. Дар баробари ин, амалия ҳам барои эҳсосу идрок ва ҳам барои тафаккур меъёри ҳақиқат мебошад. Одам ҷамъбаст ва хулосаҳо яшро дар амалия месанҷад. Амалия фаъолияти фикрии инсонро ислоҳ мекунад. Амалия ин ҳамон соҳаест, ки дар он натиҷаҳои фаъолияти фикрӣ татбиқ мегарданд.

Бояд қайд кард, ки фаъолияти амалии одам дар навбати худ, бетафаккур вучуд дошта наметавонад. Вай барои ба нақша даровардани фаъолият ва иҷрои он ниҳоят зарур аст. Одам амал карда истода, мазмуни амалҳои худро фаҳмида мегирад, дигаргунӣ медарорад ва баҳри бартараф кардани душвориҳои бо он дучор омада андеша мекунад.

Ҳамин тариқ, тафаккур ҳамчун протсессии маърифатӣ инъикоси ҷамъбасткунанда ва

ба воситаи ҳақиқати объективӣ буда, туфайли он хусусиятҳои умумию муҳими предмети ҳодисаҳо, алоқа ва муносибатҳои байни онҳо инъикос мешавад. Тафаккур ҳамчун инъикоси чамбасткунанда ва ба воситаи ҳақиқат протсессии олиии психикӣ буда, танҳо ба одам хос аст.

Асоси физиологии тафаккурро фаъолияти рефлектории майнаи сар, ҳамон алоқаҳои муваққатии асабие, ки дар пӯстлохи нимкӯраҳои калон ба амал меоянд, ташкил медиҳад бо иттилоот моҳирона коркунед (таҳлил кунед, гипотезаҳоро барои ҳалли масъала пешниҳод кунед, умумӣ кунед, аналогияҳо кашед, намунаҳо муқаррар кунед, хулосаҳои асоснок бароварда, онҳоро барои ҳалли масъалаҳои нав истифода баред). Дар баробари ин, хушмуомила будан, дар гурӯҳҳои гуногуни иҷтимо робита доштан, дар соҳаҳои гуногун ҳамкорӣ карда тавоништан, мустақилона дар рушди интеллекту ахлоқ ва сатҳи фарҳангии худ кор кардан зарур аст.

Тафаккури интиқодӣ яке аз малақаҳои асосии асри 21 аст, ки ба шахс имкон медиҳад, то иттилоотро таҳлил кунад, хулоса барорад, маълумотро қабул ё рад кунад ё мавқеашро оиди ин ё он мавзӯ муайян намояд. Тафаккури интиқодӣ ин қобилияти хуб ва оқилона андеша кардан аст, ки дар асоси он шахс чӣ кор кардан ё ба чӣ бовар карданашро муайян менамояд. Тафаккури интиқодӣ яке аз малақаҳои асосии асри 21 аст, ки ба шахс имкон медиҳад, то иттилоотро таҳлил кунад, хулоса барорад, маълумотро қабул ё рад кунад ё мавқеашро оиди ин ё он мавзӯ муайян намояд. Тафаккури интиқодӣ ин қобилияти хуб ва оқилона андеша кардан аст, ки дар асоси он шахс чӣ кор кардан ё ба чӣ бовар карданашро муайян менамояд 5 маслиҳати муфид барои рушди тафаккури интиқодӣ:

- Ҳамешаба омӯзиши соҳаҳои гуногун машғул шавед, яъне ҷаҳонбинии худро дар ҳама самт васеъ гардонед

- Адабиёти бадеӣ ва илмиро мунтазам мутолиа намоед;

- Филмҳои хуччатӣ ва дарсҳои интернетӣ, ки дар порталҳои омӯзишӣ ва Youtube

- каналҳо дастрас ҳастанд, тамошо намоед;

- Одамон ва рафтори онҳоро мушоҳида кунед. Ин ба шумо кӯмак мекунад, то сабаби рафтори онҳоро фаҳмед ва стратегияи ҳамкорӣ дар вазъиятҳои гуногунро таҳия намоед;

- Бо мардум гуфтугӯ кунед, ба андеша ва таҷрибаи онҳо тавачҷӯх зоҳир кунед.

Ин ба шумо имконият медиҳад, ки мавқеи худро нисбати ягон масъала муайян намоед. Омӯзгорон ва равоншиносон табиати тафаккури истехсолӣ ва репродуктивӣ, назариявӣ ва амалӣ, эҷодӣ, проблемавӣ, мантиқӣ ва ғайраро хеле васеъ омӯхтаанд. Аммо таҳлили адабиёти психологию педагогӣ нишон медиҳад, ки тафаккури интиқодӣ ҳамчун яке аз намудҳои тафаккур нисбат ба таълими математика ба таври кофӣ тавсиф карда нашудааст. Агар дар психология дар соҳаи муайян кардани моҳияти тафаккури танқидӣ тадқиқот мавҷуд бошад, пас дар педагогика имруз ин масъаларо ба қадри кифоя инкишоф наёфта ҳисоб кардан мумкин аст. Тадқиқотҳои мавҷудаи А.В.Бутенко, С.И.Заир-бек, И.О.Загашев, М.В.Кларин, А.И.Липкина, И.В.Муштавинская, Л.А.Рыбак, В.М.Синельникова, Е.А.Ходос барои таҳияи тавсияҳои амалии донишҷӯён андешаи кофӣ намедиҳанд. Тафаккур дар протсессии таълими математика. Табиист, ки агар бо ин масъала аз тарафи тамоми коллективи педагоги мунтазам ва ба мақсад мувофиқ машғул шавад, протсессии ташаккулёбии он ба анҷом мерасад. Ташаккули тафаккури интиқодӣ бояд дар ҳама ҷанҳои таълимӣ ҳам дар соатҳои дарсӣ ва чӣ дар соатҳои баъд аз дарс, аз ҷумла, дар математика, амалӣ карда шавад. Интиҳоби дурусти усулҳои таълим имкон медиҳад, ки тафаккури хонандагон ҳама ҷонибаи инкишоф дода, тафаккури интиқодӣ низ инкишоф ёбад. Тафаккури интиқодӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ ҳамчун маҷмӯи сифатҳо ва малақаҳои фаҳмида мешавад, ки сатҳи баланди фарҳанги тадқиқотии омӯзгор ва донишҷӯ, инчунин «тафаккури баҳодихӣ, инъикоскунанда»-ро муайян мекунад, ки дониш барои онҳо на

ниҳой, балки ибтидоӣ мебошад. Нуқта, тафаккури асоснок ва мантиқӣ, ки ба таҷрибаи саҳеҳ ва фактҳои собитшуда асос ёфтааст.

Аксар вақт тафаккури интиқодӣ ҳамчун раванди баҳодихии эътимоднокӣ, саҳеҳӣ ё арзиши чизе, қобилияти баҳодихӣ барои чустучӯ ва пайдо кардани сабабҳо ва нуқтаи назари алтернативӣ, дарк кардани вазъият дар маҷмӯъ ва тағйир додани мавқеи худ дар асоси далелҳо фаҳмида мешавад.

Тафаккури интиқодӣ тафаккури оқилонаи инъикоскунанда мебошад, ки ба қарор додани чӣ бовар кардан ва чӣ бояд кард. (Чуди А. Браус, Дэвид Вуд). Дар мувозинат, мантиқ ва мақсаднокӣ фарқ мекунад. Таърифи дигар ин тафаккур равона шудааст.»

Шӯрои миллии рушди тафаккури интиқодӣ таърифи зеринро пешниҳод мекунад: «Тафаккури интиқодӣ як раванди зеҳнӣ муташаккил аст, ки ба фаъолона дарк кардан, истифода бурдан, таҳлил, чамъбаст ё арзёбии иттилооте, ки тавассути мушоҳида, таҷриба, мулоҳиза, мулоҳиза ё муошират ба даст омадааст ё эҷод шудааст. Мафҳуми «танқидӣ» чузъи баҳодихиро дар назар дорад, ки ба ҳеҷ ваҷҳ синоними мафҳуми «танқид» нест.

Тафаккури интиқодӣ баъзан ҳамчун тафаккури равонашуда номида мешавад, зеро он барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ нигаронида шудааст. Ба ин маъно, он ба тафаккури бесамар ё худкор муҳолиф аст, яъне барои ноил шудан ба ҳадафи мушаххас нигаронида нашудааст.

«Вақте ки мо ба таври интиқодӣ фикр мекунем, - шарҳ медиҳад Д. Ҳалперн, - мо ба натиҷаҳои равандҳои фикрронии худ баҳо медиҳем - то чӣ андоза дуруст будани қарори қабулкардамон ё то чӣ андоза мо аз ӯҳдаи ин вазифа баромадем. Тафаккури интиқодӣ инчунин арзёбии ҳуди раванди фикрро дар бар мегирад - далелҳое, ки ба ҳулосаҳои мо овардаанд ё омилҳое, ки мо ҳангоми қабули қарор ба назар гирифтаем.» Тафаккури интиқодӣ баъзан ҳамчун тафаккури равонашуда номида мешавад, зеро он барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ нигаронида шудааст. Ба ин маъно, он ба тафаккури бесамар ё худкор муҳолиф аст, яъне барои ноил шудан ба ҳадафи мушаххас нигаронида нашудааст.

Д.Клюстер аз кӯшиши баъзе омӯзгорон барои муайян кардани тафаккури интиқодӣ бо равандҳои тафаккур, ба монанди ёдгирӣ, фаҳмиш ва тафаккури эҷодӣ, интуитивӣ ҳушдор медиҳад. Бо тамоми аҳамияти рушди хотира, аз ёд кардан тафаккур нест. Инкишофи интеллект на бештар бо истисмори хотира, балки бо инкишофи тафаккури мустақил вобаста аст. Ба андешаи муаллиф, ин тафаккур ва дарк нест, ин танҳо яке аз шартҳои тафаккури интиқодӣ аст. Д.Клюстер панҷ ҷанбаеро муайян мекунад, ки тафаккури интиқодӣ аз дигар навъҳои он фарқ мекунанд.

1. Тафаккури интиқодӣ тафаккури мустақил аст.

2. Иттилоот нуқтаи ибтидоӣ аст, на нуқтаи ниҳоии тафаккури интиқодӣ. Дониш ангеаеро ба вучуд меорад, ки бидуни он инсон наметавонад интиқодӣ андеша кунад.

3. Тафаккури интиқодӣ аз гузоштани саволҳо ва равшан намудани масъалаҳои ҳалшаванда оғоз мешавад. Тафаккури интиқодӣ кӯшиш мекунад, ки далелҳои боварибахш дошта бошад

4. Тафаккури интиқодӣ тафаккури иҷтимоӣ аст

Оё зарур аст ва оё ҳадафмандона ташаккул додани тафаккури интиқодӣ имконпазир аст? Ба ин савол дар ибтидои асри гузашта Д.Дьюи бешак посух дода буд. Ба андешаи ӯ, чизи асосие, ки дар ҳама гуна муассисаҳои таълимӣ бояд анҷом диҳад, ин кӯдакон «фикр» омӯзонидан аст.

Тафаккури интиқодӣ ҳамеша барои дониш саъй мекунад, зеро ҳамаи андешаҳои пайванде, ки дар риштаи тафаккур қарор доранд, бар пояи дониши маълум, таҷриба ва «нигоҳ» ба ношиносанд. Тафаккури интиқодӣ ҳамеша дараҷаи муайяни итминонро ифода мекунад, аммо итминон ба далелҳо асос ёфтааст, «ғайр аз ин, дар раванди равонӣ дар зери

далелҳои ба парванда дахлдошта он аломатҳоро дар назар дорем, ки ҳангоми баровардани хулоса ё ташаккули хулоса ҳамчун далел истифода мешаванд. қарор». Чунин ба назар мерасад, ки Д.Дьюи дуруст таъкид карда буд, ки на ҳама тафаккурро самарабахш номидан мумкин аст, ки сазовори вазифаи рушди махсус ва мақсадноки он аст. Тафаккур воқеияти атрофро инъикос мекунад, вале барқарор намудани алоқаи байни ашӯ ва падидаҳои олами атроф тафаккури махсус, рефлексӣ (интиқодӣ)-ро тақозо мекунад, ки ба қавли Д.Дьюи ягона арзишманд барои тарбия ва рушд аст. Масъала раванди тафаккурро ҳавасманд мекунад, аммо тафаккури мустақили интиқодӣ танҳо дар асоси донишҳои муайян, дарки таҷрибаи қаблан ҳосилшуда имконпазир аст. Барои рушди тафаккури интиқодӣ, албатта, донишҷӯ самтҳои дар боло зикргардидаи татбиқи он ба гуфтаи Б.Блум хеле муҳим аст, аммо ин кофӣ нест. Бояд тасаввуроти возеҳ дошта бошад, ки чӣ гуна малакаҳои зеҳнӣ ба ташаккули чунин тафаккур бо мақсади аз худ кардани дониш, таҳлил, ҷамъбаст, арзёбии иттилооти гирифташуда, азнавсозии иттилоот мусоидат мекунад.

Д.Халперн дар бораи малакаҳои зеҳнии тафаккури интиқодӣ андешароئي намуда, ба инҳо таваҷҷӯҳ мекунад:

- таҳлил хулосаҳо;
- ташвиқ, таҳия, таҳияи гипотезаҳо;
- таъсис ва эҷод, ҷустуҷӯи ташбеҳҳо;
- фаъолсозии донишҳои қаблан гирифташуда;
- фаъолшавии робитаҳои сабабӣ;
- таҳлили аҳамият;
- муқоиса, муҳолифат;
- дар шароити воқеӣ татбиқ;
- муқовимат;
- баҳодиҳӣ ва эътимодноки эътиборнокии он;
- умумияти андешаҳо;
- омӯхтани нуқтаи назари дигар.

П.Бонни чунин малакаҳои марбут ба тафаккури интиқодиро чунин муайян мекунад:

- дарёфти аналогия ва дигар намудҳои муносибатҳои байни пораҳои иттилоот;
- муайян намудани аҳамияти иттилоот барои сохторбандӣ ва ҳалли мушкилот;
- ҷустуҷӯ ва арзёбии роҳҳо ё роҳҳои алтернативии ҳалли мушкилот;
- Муайян кардани мушкилот дар матни иттилоот.

Ин маънои онро дорад, ки донишҷӯён бояд мустақилона мушкилотро муайян кунанд ва донишҷӯеро, ки барои ҳалли он доранд, истифода баранд.

Бисёре аз донишҷӯён майли эҷодкорона ва интиқодӣ фикр мекунад. Мутаассифона, чунин кӯдаконе, ки ба ақидаҳои аз ҷониби умум пазируфташуда шубҳа мекунад, аксар вақт дар мактаб ва дар хона зишт, «мушкил» ҳисобида мешаванд ва ба гуфтаи калонсолон, аз нав тарбия талаб мекунад. Дар бораи ба вучуд овардан ва мустаҳкам намудани ҳавасмандии маърифатии талабагон гамхории махсус бояд кард. Ҳавасмандии доимӣ бартарихи бебаҳо ба вучуд меорад, зеро он ба шахсе, ки дар ҳалли мушкилот дучор шудааст, имкон медиҳад, ки фаъолияти худро вақт ба вақт ба дигар объектҳо гузарад, вазифаи асосиро аз даст надихад. Чунин ивазкуни ҳам ҳамчун чораи пешгирикунанда, ки шахсро аз кори зиёдатӣ муҳофизат мекунад ва ҳам ҳамчун роҳи муваққатан тамаркуз кардани диққат ба хусусиятҳои паҳлӯии (нисбат ба вазифаи аввала) вазъият, ки дар байни онҳо роҳи баромадан мумкин аст, амал мекунад. Худи далели тавлиди саволҳо бо ҳавасмандкуни муайян карда мешавад. Дар баробари ин, қобилияти дуруст гузоштани савол муҳим аст, то он диққатро мутамарказ кунад ва номбар кардани гипотезаҳоро маҳдуд кунад. Файласуфи маъруфи юнонӣ Сукрот усули бедор кардани саволҳоро кашф

кард, ки номи ӯро дорад.

АДАБИЁТ:

1. Вербицкий А.А. Деловая игра как метод активного обучения «Современная высшая школа». - 2005. - №3. - С.23-28.
2. Никитина Н.Н., Железнякова О.М., Петухов М.А. Основы профессионально педагогической деятельности. - М.: Мастерство, 2002. - 288 с. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебные пособия Под ред. Е. С. Полат. - М.: Академия, 2000. - с.224
4. Образцов, П.И. Информационно-технологическое обеспечение учебного процесса в вузе П.И. Образцов Высшее образование в России. - 2001. - № 6. - С. 46-50.
3. Слостенин, В.А. О современных подходах к подготовке педагога В.А. Слостенин, Н.Г. Руденко Педагогика. - 1999. - № 6. - С.55-62.

ТАФАККУР ВА МОҲИЯТИ ОН

Мақола доир ба тафаккури интиқодӣ, моҳияти он ва ақидаҳои гуногун ҷамъ оварда шудаанд. Тафаккури интиқодӣ дар низоми нави маориф барои ворид шудан ба фазои стандарти таҳсилоти ҷаҳонӣ нигаронида шудааст.

Дар маънои васеъ зери мафҳуми тафаккури интиқодӣ фикрронии сатҳи баланд дар назар дорад. Тафаккури интиқодӣ- фикрронист, ки дар натиҷаи он шахс маълумоти нав ва ақидаи худро зери шӯба қарор медиҳад.

Тафаккури интиқодӣ дар фаъолияти омӯзгорӣ ҳамчун маҷмӯи сифатҳо ва малакаҳои фаҳмида мешавад, ки сатҳи баланди фарҳанги тадқиқотии омӯзгор ва донишҷӯ инчунин «тафаккури баҳодихӣ инъикоскунанда»-ро муайян мекунанд, ки дониш барои онҳо на ниҳой, балки ибтидоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: фикрронӣ, муошират, эҷодкорӣ, танқидӣ, проблемавӣ, мантиқӣ, амалӣ

Маълумот дар бораи муаллиф: Пайшамбиева Манижа Лашкарбековна -ассестенти кафедраи биоэкология ва туризми Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев.Тел: (+992501263011).Email:manigapayshanbieva@mail.com

МЫШЛЕНИЕ И ЕГО СУЩНОСТЬ

В статье представлены мысли о критическом мышлении, о его сущности и различные мнения о них. В новых традициях образования критическое мышление-это базис для вхождения в стандарты мирового образовательного процесса. В широком смысле под критическим мышлением понимается мышление на высоком уровне. Это-мышление, в результате которого приобретаются новые знания и собственное мнение подвергается сомнению

Сведения об авторе: Пайшамбиева Манижа Лашкарбековна ассистент кафедры биоэкологии и туризма Хорогского государственного университета (ХоГУ) имени М Назаршоева, Таджикистан тел:+(992501263011).Email:manigapayshanbieva@mail.com

THINKING AND ITS ESSENCE

The article about critical soaping and the essence of his different opinions is presented. Thinking of transferring the new system of educational standards. In the broadest sense, thinking means the transfer of superficial thinking means high.

Critical thinking is a way of thinking, as a result of which a person submits new information and his opinion under the department, and the student, as well as «estimative, reflective thinking». What they do is that knowledge is not finite, but primary.

Key words: thinking, communication, creativity, criticism, problem, logic, action.

Information about the author: Pashambieva Manija Lashkarbekovna assistant of the Department of Bioecology and Tourism Khorog State University named after M Nazarshoyev, Tajikistan tel:+(992501263011)

МАСЪУЛИЯТИ ВОЛИДАЙН ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС, ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИМ ВА МАСОИЛИ РЁЗМАРРАИ ОН

Рузадорова Ф.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Пешвои муаззами миллат барои беҳбудии сифати таълиму тарбияи насли наврас ва омода намудани мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи замон ғамхории зиёд намуда, ҷавонони оядасози миллат номида буд. Дар ин раванд пайвасти роли муллимро таъкид менамояд. Аз ин лиҳоз мо барои беҳтар кардани сатҳи сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот муваззаф буда, тамоми шароити заруриро муҳаё намуда, дар ин раванд масъулияти падару модар, аҳли ҷомеа ва омӯзгоронро тавҷиб баланд бардорем.

Имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” қидду ҷаҳди зиёде намуда, қорҳои зиёде рӯи қор оварда шудаанд. Таълиму тарбия ва ба воя расонидани насли ҷомеаи муосири Тоҷикистон талаб менамоянд, ки таълим ва тарбияи насли наврас аз аз оила, баҳусус, модар ибтидо гирифта, то ба роҳи мустақил қадам гузоштани кӯдак эҳтиёҷ ба тарбия дорад. Тарбия дар пешгирӣ аз даст задани ҷавонону наврасон ба ҷинояткорӣ ва содир намудани ҷинояту қонуншиканӣ нақши муҳим дошта, қарзи шаҳрвандии ҳар фарди ҷомеа маҳсуб меёбад. Соҳаи маорифу муассисаҳои таълимӣ бояд дар иҷрои ин амри муҳим нақши бештаре дошта бошанд, вале мутаассифона дар ин самт камбудиву норасоӣҳо ба мушоҳида мерасад. Бинобар ин 10-сол қабл бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри дуруст ва сари вақт ба тарбияи фарзанд аҳамияти қиддӣ додани падару модарон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модарон дар таълиму тарбияи фарзанд” пешниҳод гардида, баъди муҳокимаи умумихаққ, қабул гардид ва он қобили қабули аҳли ҷомеа гашта, баҳри пешгирӣ кардани ҳар як амалҳои номатлуб аз тарафи ноболиғон ва ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидани падару модаронро нисбат ба бемасъулияти таълиму тарбияи фарзанд равона гашта, натиҷаҳои зиёди мусбӣ ба бор овард. Бояд гуфт, ки имрӯз дар доираи давлатҳои ИДМ ин раванд чун таҷрибаи пешқадам омӯхта шуда, мавриди истифода қарор гирифта истодааст. [2.32]

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадорӣҳои хешро дар самти ҳифзи иҷтимоии ятимону бепарасторону маъҷубон ва камбизоатон пайвасти амалӣ намуда истодааст. Танҳо соли 2006-ум қӯмақҳои гуногун аз буҷети давлатӣ ба ин қишри ҷомеа 85-миллион сомониро ташкил дода бошанд, ин рақам дар соли 2013 ба 170 миллион расидааст. Яъне дар ҳафт соли охир ин нишондиҳанда ду баробар зиёд гардидааст.

Дар масъалаи дастгирии ятимону бепарасторон ва фарзандони оилаҳои камбизоат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ғамхорӣ зоҳир намуда онҳоро ба таври ройгон ба муассисаҳои томақтабӣ, мактаб интернатҳо, хонаи кӯдакон фаро гирифтааст. Ин иқдомҳои нек пайвасти идома дошта, дар ҳар як сафархояшон Пешвои муаззами миллат ба шаҳру ноҳияҳои кишвар аз аҳволи кӯдакон хабардор шуда, ғамхорӣҳои зиёд менамоянд.

Мақсади Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” аз баланд бардоштани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, дар руҳияи инсондӯстӣ, ифтихори ватандорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои фарзанд мебошад.

Таълим –ин раванди фаъолияти муштараки падару модар, омӯзгор ва муассисаҳои таълимӣ баҳри инкишофи шахсият, истеъдод, малака ва қобилияти фикрию ҷисмонии кӯдак буда, раванди мақсадноки ба воя расонидани фарзанд аз ҷониби падару модар, муассисаи таълими, ҷомеа ва ба зиндагии мустақилона омода намудани фарзанд мебошад.

Дар маҷмӯъ ҳам таълим ва ҳам тарбия аз тарафи падару модар дар як марҳилаи асосие, ки кӯдак ҳиссиёт ба олами ҳастӣ пайдо мекунад, сурат мегирад. Таълиму тарбия аз муҳити хонаводагӣ вобастагӣ дорад, зеро муҳити хонавода дар қадом сатҳ зиндагии худро пеш мебаранд, дар он оила эҳтироми якдигар, якдигарфаҳмӣ ба назар расида, насли наврас бар пояи он амал мекунад. Вобаста ба ин падарону модаронро дониши кофӣ зарур аст, зеро ки на ҳамаи онҳо аз оддитарин намуди тарбия бархурдоранд. Хуб мешуд, ки дар ҷомеаи мо фаъолияти созмонҳои мактабӣ ҷамъияти ва тақвият дода мешуд, ки фаъолияти онҳо вобаста ба давраҳои мураккаби таълиму тарбияи фарзанд равона мегардиданд. Ин имкон медиҳад, ҳар як падару модар ба ин созмонҳо робитаи зич пайдо намуда, аз он ҷо ба таҷрибаи пешқадами муассисаҳои таълимӣ шинос шуда, истеъдод ва малакаи касбии худро вобаста ба тарбия намудани фарзандон дар муҳити оила қорӣ намоянд.

Вазифаи падару модар фароҳам овардани шароити моддӣ молиявӣ, маънавӣ равонӣ дар таълиму тарбияи дурусти фарзанд мебошад. Ҳар як насли ҷомеа ҳуқуқ дорад, ки дар фазои оила тарбия гирифта, дар муассисаҳои томактабӣ, мактабҳои миёнаи олий дохил шуда, илм омӯзанд. Ин масъулият бештар бар дӯши падару модарон мебошад, ки кӯдакро ба кӯдакистон ва пас ба мактаб ва пас аз хатми мактаб ба зиндагии мустақилона омода намоянд, лекин дар ҷомеаи имрӯзаи мо чунин падару модаронро низ ба назар мерасанд, ки дар таълиму тарбия ба ҳуқуқҳои фарзандони хеш ба саҳлангорӣ роҳ меҳафтанд. Ҳол он, ки кӯдаки тавлидёфта дар муддати се моҳ бояд аз сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ гузаронда шуда, ба ӯ номи нек гузошта, шаҳодотномаи таввалуд ба он дода шавад, вале баръакс баъзе падару модарон ин масъулиятро ба таъхир андохта, ҳангоми ба муассисаҳои томактабӣ ва мактабӣ бурдани фарзандони хеш ба масъалаи мазкур рӯ ба рӯ мешаванд. Баъзе падару модарон нисбат ба тарбияи фарзандон бемасъулиятӣ зоҳир менамоянд, ки оқибат ба миён омадани амалҳои номатлуб ва ба ҷиноят даст задани онҳо мегардад, санги маломат бар сари онҳо ва омӯзгор мезанад, ки онҳоро аз таълиму тарбия дур гузоштаанд. Аслан таълиму тарбия ду муҳитро дар бар мегирад, хона ва мактаб. Агар фарзандро дар хона дуруст тарбия намуда, таҳкурсии ахлоқу одоби ӯро нисбат ба ҷомеа дар рӯҳияи инсондустӣ, ифтихори ватандорӣ равона созем, пас ӯ чӣ дар мактаб ва чӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ аз ин ҷиҳат тарбия ёфта, нисбат ба ҳамсабақонаш пешсаф гашта, ба амалҳои номатлуб даст нахоҳад зад. Оиди ҷалб намудани наврасон ба варзиш, бурдани тарзи ҳаёти солим, донишомӯзиву хониши хубу аъло, эҳтироми волидону устодон, садоқату муҳаббат ба халқу Ватан, дурӣ ҷустан аз рафиқону ашхоси ҷиноятпеша вохуриҳо бо мақомотҳо, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қорҳои муайянро ба сомон расондан зарур аст.

Гузариши ҷунин тадбирҳо имкон медиҳад, ки наврасону ҷавонон ба омӯзиши илму маърифат ва рафтору гуфтори намунавӣ бештар тавачҷуҳ ва рағбати инфиродӣ пайдо намоянд. Яке аз ҳадафҳои дигари Раёсати огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуии ноболиғону ҷавонони ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ин профилактикаи одатҳои зараровар дар байни ноболиғону ҷавонон мебошад. Мутахассисони қор бо ноболиғон Матвеев В.Ф. ва Гройсман А.Л. дар татқиқоташон дар бораи профилактикаи одатҳои зараровар чунин одатҳои маъмулро номбар менамоянд:

- тарсу воҳима;
- ноқисии нутқ;
- оворагардӣ;

- суст шудани хотира;
- тамокукашӣ;
- майнушӣ ва майзадагӣ; (3.49)

Ба ин одатҳои зараровар солҳои охир нашъамандӣ илова гаштааст, ки яке аз проблемаҳои муҳими ноболиғону ҷавонон гаштааст, чунки аз паст будани маърифати онҳо даст ба чунин одати нангин мезананд, ки оқибатҳои ногувори ахлоқӣ ба психологӣ меоранд, ба генофони миллий таъсири манфӣ мерасонанд, кори таълиму тарбияро хеле душвор менамоянд. Ба қавли олимони Солиев К.Ҷ., Розикзода А.Ш., ин вабои инсоният ба шумор меравад, ки ҳам мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ҳам аҳли ҷомеа бар зидди он мубориза бурда, дар пешгирии он саҳмгузор бошанд (4.7). Хуб мешуд, бештари вақти худро ноболиғону ҷавонон бо мутолиаи китобҳои бадеӣ, машғулиятҳои амалӣ, тасвири расмҳо, омӯзиши забонҳо, истифода аз китобхонаҳои электронӣ, ки хусусиятҳои тарбиявӣ доранд сарф менамуданд ва аз соатҳои тулонӣ дар назди бозиҳои компютерӣ ва шабакаи Интернет худддорӣ карда, воситаҳои электрониро танҳо барои ташаккули сифатҳои неки шахсияти хеш дуруст ва самаранок истифода мебуданд.

Омили дигари таъсиргузор дар тарбияи фарзанд ғайри аз падару модарон мактабу ҷомеа мебошад. Масалан, дар тарбияи фарзанд ақидае аст, ки фарзандро тарбия накунед, худатонро тарбия кунед ва фарзандон аз пайи Шумо мераванд, хеле андешаи дуруст аст. Фарзандонро падару модар дар муҳити оила тарбия карда ба воя мерасонанд. Бештар агар, ки рӯи ҷаҳонбинии минталитети тоҷикӣ бигирем ва дар ҷаҳон бошад ҳам, шояд дар кишварҳои дигар ҳам рӯйдод аст, ки як қудро ҷомеа тарбия намояд ва имруз аз сабабе, ки бо тарбияи фарзанд танҳо ба зимаи оила модар гузошта шуда бошад, воқеан хеле мушкилот ба вучуд меорад. Фарзандон танҳо ба ўҳдаи падару модарон гузошта мешаванд, амалан номумкин аст.

Дар таълиму тарбияи насли наврас асосан се ниҳод мактаб, оила, ҷомеа мавҷуданд. Падару модарон бо мактаб бояд доимо робита дошта бошанд, донишандӯзӣ ва иштироки фарзандро дар раванди таълим назорат карда, бо омӯзгорон, ҳайати кормандон ва роҳбарияти муассисаи таълимӣ оид ба таълими фарзанд мунтазам ҳамкорӣ намоянд. Пайваста дар он бо роҳбари синф ва сарпарастони гурӯҳҳои таълими дар мактабҳои олии суҳбат намоянд, бо муаллимаҳои фанӣ ва коллективи синфашон аз наздик ошно гарданд. Гарчанде фарзанд дар оила ва мактаб рафтору кирдори намунавӣ дошта бошанд берун аз он рафиқону ҳамсабақонаш унс гирифта ногаҳон ба корҳои ғайриахлоқӣ даст мезананд, ки дар ин маврид назорати қатъӣ аз ҷониби падару модарон ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ лозим аст, то аз ин омили манфӣ фарзандонро канорорагирӣ намоянд.

Ба муҳочирати меҳнатӣ рафтани саробони хонавода боиси дур мондани фарзанд аз таълиму тарбия мегардад. Вобаста ба масъалаи мазкур кормандони Раёсати огоҳонӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғону ҷавонони ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулият зоҳир намуда, аз вазъи фарзандоне, ки дар мактаб-интернатҳо ва дигар муассисаҳои ва дигар муассисаҳои махсус гардонидани шуда навобаста ба шакли ташкили ҳуқуқии онҳо таълиму тарбия мегирад, хабардор шуда, бо чунин муассисаҳо ҳамкорӣ менамоянд ва раванди таълими ноболиғонро дар ин муассисаҳо зери назорати қатъӣ мегиранд. Ҳамин тариқ, таълиму наврас дар ҷомеаи Тоҷикистон дорои хусусият ва проблемаҳои хос буда, тадқиқоти амиқи доманадори илмӣ педагогиро тақозо менамоянд, барои амалигардонии он мо ҳамагон, аз ҷумла кормандони соҳаи маориф ҷаҳон бошанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 апрели соли 2013. Душанбе, 2013
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар тарбияи

фарзанд. Душанбе, 2011. №762.

3. Матвеев В.Ф., Гройсман А.Л., Профилактика вредных привычек школьников. Москва, 1986..
4. Солиев К.Х., Розикзода А.Ш. Вабои инсоният. Душанбе: Ирфон, 2001.

МАСЪУЛИЯТИ ВОЛИДАӢН ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС, ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИМ ВА МАСОИЛИ РӢЗМАРРАИ ОН

Дар мақола оид ба мавқеи се ниҳоди тарбия; оила, ҷомеа, мактаб дар тарбияи фарзанд мавриди баррасӣ қарор дода шуда, дар асоси он омилҳои таъсиррасон ба тарбияи насли наврас аз нигоҳи илми педагогика нишон дода шудааст. Мусаллам аст, ки як худ мактаб қудрати пурраи тарбияи насли наврасро дар алоҳидагӣ надишта, он ба оила ва ҷомеа тавҳам аст. Аз ин лиҳоз дар мақола ба таври фишурда вазифаи падару модар дар таълиму тарбия, ба мисли фароҳам овардани шароити моддӣ молиявӣ, маънавӣ равонӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: тарбия, кӯдак, волидайн, таълим, мактаб, оила, ҷомеа, раванд, нобилиз, наврас, омил, таҳсил, сарпараст.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рузадрова Фархунда Элбоновна асситети кафедраи педагогика ва равоншиносӣ ва методикаи таълим фанҳо. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев Тел:935255600.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ РОДИТЕЛЕЙ В ОБРАЗОВАНИИ И ВОСПИТАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ, ЕЕ ВАЖНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ.

В статье показаны факторы влияющие на воспитание подрастающего поколения. с точки зрения трех образовательных структур; семья, общество, школа в воспитании ребенка, и на его основе с точки зрения педагогической науки. Нецелесообразно, что школа сама по себе не в состоянии воспитать подрастающее поколение в изоляции, это принижение значимости семьи и общества. С этой точки зрения в статье кратко показана роль родителей в воспитании, такая как обеспечение материальных, финансовых, морально-психологических условий.

Ключевые слова: воспитание, ребенок, родители, воспитание, школа, семья, общество, процесс, несовершеннолетний, подросток, фактор, воспитание, спонсор.

Сведения об авторе: Рузадрова Фархунда Элбоновна, ассистент кафедры педагогики и психологии Хоругского государственного университета им. Назаршоев. Тел:935255600.

RESPONSIBILITY OF PARENTS IN THE EDUCATION AND UPBRINGING OF THE YOUNG GENERATION ITS IMPORTANT CHARACTERISTICS AND CURRENT PROBLEMS.

The article shows the point of view of three educational structures; family, society, school in the upbringing of the child, and on its basis from the point of view of pedagogical science, the factors influencing the upbringing of the younger generation. It is a shame that the school itself is not able to raise the younger generation in isolation, it is an insult to the family and society. From this point of view, the article summarizes the role of parents in education, such as providing material, financial, moral and psychological conditions.

Keywords: education, child, parents, upbringing, school, family, society, process, minor, teenager, factor, upbringing, sponsor.

About the author: Ruzadrova Farkhunda Elbonovna, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Khorog State University. Nazارشoev. Тел:935255600

УДК:

ТАРБИЯИ ЭКОЛОҒИ ВА ҲИФЗИ ТАБИАТ ДАР ҲОШИЯИ ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Сайдахмадзода Д.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Тоҷикистон сарзамини пурганҷ аст, аммо боигариш асосиш
он фарзандони бонангу бономусаши мебошад.*

Эмомалӣ Раҳмон.

Тарбия ва маърифати экологии ҷомеа, ин дар рӯҳияи дӯст доштани табиат, ҳифзи боигариҳои он, пойдор гардонидани фарҳанги экологӣ, оқилона муайян кардани тамоили донишандӯзӣ, нишон додани қобилият ва ташаккули рафтори шахсони алоҳида ва аҳолии оид ба ҳифз ва истифодаи дурусти он мебошад.

Дар баробари маърифати экологӣ, фарҳанги экологӣ, ки қисми таркибии фарҳанги умумибашарӣ ва миллӣ, маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, арзишҳои ахлоқӣ, меъёр ва усулҳои таъсири мутақобилаи ҷамъиятро бо муҳити зист дар бар мегирад ва меросан барои ташаккулёбии дониш ва маърифати экологӣ дар шуур ва ахлоқи ҷамъиятии одамон дар тӯли ҳаёт ва фаъолияти наслҳо, ки ба ҳаёти солим, болоравии маънавиёти ҷамъият, рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ, бехатарии экологии кишвар ва ҳар фарди алоҳида мусоидат менамояд, низ нақши муҳим дорад.

Вобаста ба ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон диққати ҷамъатарафа дода дар Паёмҳои солони Маҷлиси Олӣ ва мардуми шарафманди тоҷик муроҷиат намуда масъалаи мазкурро баррасӣ менамоянд. Масоили тағйирёбии иқлим, норасоии оби нӯшоқӣ, обшавии пиряхҳо ва таъмини амнияти экологии инсоният дар меҳвари паёмҳои солони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст. Дар ҳамин раванд, соли 2008 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин таъкид гардида буд: «Дар шароити тақвият ёфтани раванди гармшавии ҷаҳонии иқлим масъалаи аз меъёр зиёд об шудани пиряху қабатҳои барфи минтақаҳои ташаккули захираҳои об боиси нигарониҳои шадид мебошад» [1].

Масъалаи ҳифз ва беҳдошти муҳити зист, истифодаи оқилонаи сарватҳои табиӣ, тағйирёбии иқлим ва муносибати хайрхоҳона ба табиат аз масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳалталаби экологӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар миқёси ҷаҳон ба шумор меравад, ки рушди ҷомеаи инсонӣ аз ҳалли мусбати он вобастагии зич дорад.

Санаи 28.12.2023 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз вобаста ба масъалаи тағйирёбии иқлим дар миқёси сайёра ва ба мушкилии аввалиндараҷа табдил ёфтани он чунин омадааст: “Тавре ки ҳамватанони азизи мо мушоҳида мекунанд, солҳои охир тағйирёбии иқлим дар миқёси сайёра ба мушкилии аввалиндараҷа табдил ёфта, Тоҷикистонро низ таҳти таъсири манфии худ қарор додааст. Дар кишвари мо ҳар сол офатҳои табиӣ, аз ҷумла хушксолӣ, омадани сел, фаромадани тарма ва ярҷ ба аҳолии ва иқтисоди кишвар зарари зиёд мерасонанд. Бинобар ин, бо мақсади истехсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузориҳои давлатӣ ва рақамикунониҳои ҳифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд. Дар робита ба ин, Саридораи геология бо истифода аз натиҷаҳои бадастомадаи муҳандисиву геологӣ ва бо нишон додани минтақаҳои, ки зерини таъсири омилҳои хатарноки табиӣ қарор доранд, Атласи равандҳои экзогениву геологии кишварро

таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд” [2].

Боиси тазаққур аст, ки имрӯзҳо масъалаҳои экологӣ ҷомеаи ҷаҳониरो ба ташвиш оварда, дар маҷмӯъ дар самтҳои алоҳидаи тадқиқотҳои олимони ватанӣ ва ҷаҳонии соҳаҳои илмҳои табиӣ ва гуманитарӣ тавсифу тавзеҳ гашта истодааст. Бо ақидаи академик В.И Вернадский “Вазифаи муҳимтарини сокинони кураи Замин дар идоракунии муносибатҳои худ нисбат ба табиат мебошад”. Танҳо аҳли башар имрӯз дар якҷоягӣ метавонад муҳити зист ва қонуниятҳои онро риоя ва ҳифз намояд, ки танҳо чунин амал метавонад имконият диҳад, ки инсоният барои насли ояндаи худ аз табиат чизе ба мерос гузорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд: «...зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва ба ин мақсад таҷдиди назар кардану такмил додани қонунгузори соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ кунем». [3].

Бояд қайд намуд, ки барои ҳифзи муҳити зист натавонанд давлат, балки ҳар як шахрванд масъулият дорад. Аз ин ҷост, ки дар Конститутсия таъмини ҳифзи муҳити зист танҳо дар алоқамандӣ ва масъулиятшиносии аҳли ҷомеа ба назар гирифта шуда, чунин муайян гардидааст: «Ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҳар як шахс аст». [4].

Махсусан, силсилаи ташаббусҳои Пешвои миллат дар робита ба ҳалли мушкилоти об дар ҷаҳон, бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти мавзӯъ, боиси ба гунаи хос муаррифӣ шудани Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ гардид. Сарвари давлати тоҷикон пайваста аз паёмади номатлуби тағйирёбии иқлим бонги хатар зада, зимни таъкид бар зарурати омӯзиш ва ҳифзи пирияхҳо, рушди устувори кишварҳои куҳсор ва таваҷҷуҳ ба рушди энергияи таҷдидшаванда ҷомеаи ҷаҳониरो ба иқдому ҳамкории наздик даъват менамояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин иброз намуданд: - “Ҳоло Тоҷикистон, тибқи арзёбии созмонҳои байналмилалӣ доир ба истехсоли неруи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол мекунад. Кишвари мо имконият дорад, ки баъди ба қор андохтани иқтидорҳои нав, аз ҷумла Неругоҳи барқӣ обии “Роғун” аз лиҳози фоидаи истехсоли неруи барқ аз манбаҳои таҷдидшаванда дар ҷаҳон ба ҷойи дуюм ё сеюм барояд. Ин саҳми Тоҷикистон дар ҳалли яке аз мушкилоти глобалӣ – кам кардани партовҳои гази карбон ба ҳавои атмосфера ва коҳиш додани оқибатҳои манфии гармшавии иқлим хоҳад буд. Дар робита ба ин, ҳамчунин, зарур аст, ки мо ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист, олами набототу ҳайвонот, вазъи экологӣ ва бо ин мақсад таҷдиди назар кардану такмил додани қонунгузори соҳа ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли муносибати ҷиддӣ зоҳир кунем. Хотирнишон месозам, ки ҳифзи муҳити зист, дар айни замон, яке аз роҳҳои асосии ҷалби сайёҳон мебошад” [5]

Таъсири тағйирёбии иқлим айни ҳол дар ҳама ғушаю қанори олам мушоҳида мегардад. Махсусан, тамоюли гармшавии бошиддати иқлими сайёра ба ҳама кишвар таъсир расонида истодааст. Аз ҷумла, обшавии босуръати пирияхҳо ва коҳиш ёбии захираҳои оби дар мамлакат аз мушкилоти экологӣ маҳсуб меёбад. Чуноне, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим қайд намуданд, ки дар се даҳсолаи охир қариб ҳазорҳо пириях ба нестӣ расиданд, ки боиси нигаронӣ мебошад. Бо дарназардошти оқибатҳои ногувори ин раванд Сарвари давлат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин ҷорабинии байналмилалӣ пешниҳод намуданд, ки соли 2025 «Соли байналмилалии ҳифзи пирияхҳо» эълон гардида, санаи мушаххаси «Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пирияхҳо» муқаррар шавад. [6].

Ҳифзи муҳити зист ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷомеа имрӯзҳо тамоми аҳли башарро ба ташвиш оварда, бетарафӣ ва дар қаноргирии онҳоро аз байн

бардоштааст. Чунки аҳли башар имрӯз танҳо дар якҷоягӣ метавонанд табиати муҳити атроф ва қонуниятҳои онро риоя ва такмил диҳанд. Ин ҳамкориҳо имконият медиҳад, ки инсоният барои насли ояндаи худ аз табиат чизе мерос гузорад.

Ҳамзамон, барои наҷот ёфтани аз муаммоҳои экологӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷомеа зарурат пеш омадааст, ки дар якҷоягӣ тамоми кишварҳои минтақа ва ҷаҳон корҳои ташаббусиро роҳандозӣ намоянд. Ҳолати мазкурро ба ҳалли проблемаҳои обшавии пиряхҳои азими минтақа ва ҷаҳон баръало мушоҳида намудан мумкин аст. Доир ба масъалаи мазкур дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 21 декабри соли 2021 таъкид ба амал оварда шуд, ки “Тайи чанд даҳсолаи охир тақрибан сеяки ҳаҷми умумии пиряхҳои кишвари мо, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби минтақаи Осиёи Марказӣ аз онҳо ташаккул меёбад, аз байн рафтааст. [7].

Масоили тарбияи экологӣ, алалхусус ҳифзи пиряхҳо метавонад ба суботи экологии наслҳои ояндаи аҳолии Тоҷикистон ва ҳатто минтақа созгор бошад. Бинобар ин, бояд боз ҳам масоили робитаҳои берунӣ оид ба беҳсозии вазъи мавҷудаи захираҳои пиряхҳои ҳудуди мамлакат ва омӯзиш, ниғаҳдорӣ ва ҳифзи онҳо ҷоннок карда шаванд.

Ҳамзамон доир ба масъалаи мазкур дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 23.12.2022 чунин омадааст: “Боиси қаноатмандист, ки Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун кишвари ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои марбут ба обу иқлим эътироф шудааст. 14-уми декабри соли ҷорӣ Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид дар бораи «Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо» эълон кардани соли 2025 ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пиряхҳо», ки аз ҷониби Тоҷикистон пешниҳод шуда буд, яқдилона қарор қабул кард. Мувофиқи ин қатънома дар ҷаҳорҷӯби Созмони Милали Муттаҳид Фонди мақсадноки байналмилалӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи пиряхҳо таъсис ёфта, вобаста ба ин мавзӯ соли 2025 дар шаҳри Душанбе конфронси сатҳи баланди Созмони Милали Муттаҳид баргузор мегардад. Мояи ифтихор ва сарфарозии ҳамаи мост, ки панҷумин ибтикори ҷаҳонии кишвари мо оид ба масъалаҳои об ва иқлим дар миқёси сайёра амалӣ хоҳад шуд. [8].

Мусаллам аст, ки обрӯ ва нуфузи имрӯзаи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ самарани талоши пайгириона ва хастагинопазири Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст. Ӯ бо қабули масъулияти кишвар дар солҳои басо вазнин ва пайгирии ҳадафи олии созандагӣ манфиати умумимиллиро аз манфиатҳои дигар боло гузошта, боварии халқро соҳибгардид. Корҳое, ки тайи солҳои гузашта анҷом дод, боис шуд, ки дар дохили мамлакат тамоми халқ, махсусан равшанфикрон ва нерӯҳои ақлонӣ ба нақшаи барномаҳои ояндаи ӯ бо диди умед бингаранд ва бо боварӣ пайрави роҳаш бошанд.

Мардуми шарафманди ҷумҳурӣ, аз он шукргузорем, ки ватани азизамон-Тоҷикистон тавассути сиёсати оқилонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо табиати бою рангин, обу ҳавои форами дилкаш, олами набототи ҳайвоноти нодир, кӯҳҳои серғанҷу осмонбӯс, рӯду дарёҳои шӯху беқарор ва чашмаҳои софу дармонбахш бо ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба кишвар ва таассуроти онҳо аз боздиди манзараҳои дилфиреби диёри афсонавиамон дар олам маълуми машҳур буда, ҳамзамон дар ҳифзи боигарии табиат ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷомеа ба як қатор мувафакқиятҳо ноил гаштааст.

Сайёҳони хориҷӣ аз дидани манзараҳои зебою шохкорҳои табиати Тоҷикистони биҳиштосо, аз чашмаҳои шифобахши гушаҳои мухталифи он баҳравар гардида таасуроташонро дар навиштаҷотҳои хеш чун “Дурдонаи табиат”, диёри “Кӯлоҳсафед”, кишвари “Кӯлҳои афсонавӣ” ва сарзамини “Файзбор” ба қалам додаанд.

Сиёсати Ҳукумати кишвар тайи солҳои охир як қатор барномаҳои давлатӣ ва

стратегияҳоро ба тасвиб расонид, ки мувофиқи он ҷомеаи шаҳрвандӣ ва кулли мақомотҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ муваззаф гардидаанд, ки ҷиҳати муҳофизати муҳити зист, тозаю озода намудани кӯчаю маҳаллаҳо, шинонидани ниҳолу дарахтон тавассути ҳашарҳои дастаҷамъӣ ва дигар амалҳои муҳиму созандаро ба анҷом расонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи табиат, истифодаи оқилона ва барқарорсозии захираҳои он, беҳдошти муҳити зист вазифаи аввалиндараҷаи давлат, кори ҳамаи шаҳрвандони кишвар аст.

Мафҳуми муҳити зист муҳити маскунии одам, биосфераи зиндагии ҳамаи мавҷудоти зиндаи рӯйи замин аст: мафҳуми муҳити зист низоми ягонаи табиати табиӣ ва он қисматҳои онро, ки ба сабаби фаъолияти одам дигаргун гаштааст, фаро мегирад. Пас шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд табиатро эҳтиёт кунанд, сарватҳои онро ҳифз намоянд, талаботи қонунгузори ҳифзи табиатро риоя кунанд ва ҳар як нафар дар баланд бардоштани маърифати экологии ҷомеа саҳми арзандаи хешро гузошта бошанд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки сол то сол иқлими сайёра ва вазъи экологии ҷомеа тағирёбанда гашта истодааст. Вобаста ба масъалаи мазкур Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ аз санаи 28.12.2023 бо мақсади беҳтар кардани вазъи экологии кишвар, инчунин, муҳайё намудани шароити ҳарчи беҳтар ва мусоиди зист барои аҳоли ба Ҳукумати мамлакат, Кумитаи ҳифзи муҳити зист ва тамоми сохтору мақомоти давлатӣ супориш доданд, ки барномаи мушаххаси давлатӣ оид ба кабудизоркунии кишварро барои давраи то соли 2040 қабул ва амалӣ намоянд. Ҳамзамон махсусан қайд карда шуд, ки “Таъмин намудани зиндагии осудаи босаодати наслҳои ояндаи халқамон моро водор месозад, ки ба ин масъала ҷиддӣ муносибат намоем. Яъне мо бояд барои наслҳои оянда ниҳол шинонем, боғ бунёд намоем, Ватанамонро пешрафта гардонем ва чунонки доим таъкид менамоем, ба фарзандону набераҳои мо як мулкӣ обод мерос гузорем” [9].

Мутаасифона тайи солҳои охир гармшавии ҳарорати сайёра, мушкилоти нарасидани оби нушоқӣ, хушксолӣ, ва дигар офатҳои табиӣ, яъне торафт бад шудани ҳолати муҳити зисти инсоният, ба паҳншавии бемориҳои сироятӣ ва бештар устувор гардидани муқовимати воситаҳои дорувории мавҷуда бар зидди вируси чунин бемориҳо мусоидат карда истодааст, ки ин аҳли башарро маҷбур месозад барои ислоҳи вазъи ногувори муҳити зист ва пешгирӣ кардани харобшавии минбаъдаи он, яъне ба хотири начоти табиат ва инсоният тадбирҳои бетаъхир ва муассир андешанд.

Масъалаи дигаре, ки имрӯзҳо ҷомеаро ба ташвиш овардааст ин ба табиат партофтани партовҳои саҳти саноатӣ мебошад, ки аз як тараф агар муҳити зистро ифлос намоянд, аз тарафи дигар ба саломатии инсон зарари ҷиддӣ мерасонанд. Ҳамзамон дар замони муосир проблемаи тағирёбии глобалии иқлим яке аз масъалаҳои зарурӣ ва ҳалталаби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад, ки то ҳол мушкилоти зиёдеро дар ҳамаи давлатҳо ба миён овардааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳаёти инсон бо табиат тавҷам аст. Дар аввал муносибати инсон бо табиат хусусияти истеъмоли дошт, алҳол давраи гузариш ба фарҳанги экологӣ фаро расидааст. Ҳифзи табиат ҳифзи ҳаёти ояндаи насли инсон ва организмҳои зиндаи сайёра мебошад. Бинобар ин, охири асри XX ва оғози асри XXI давраи хеле мураккаби ташаккули муносибат ба табиатро дар бар мегирад ва тарбияю фарҳанги экологии фарди алоҳида ва ҷомеа муҳимияти хосаро касб менамояд.

Ҳоло дар дунё ба ҳифзи муҳити зист, махсусан баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли, тавачҷуҳи зиёд зоҳир мегардад, чунки аз он некуаҳволӣ ва саломатии одамон вобаста аст. Замони соҳибистиклолии кишвар якҷанд санади меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ қабул ва мавриди амал қарор дода шуданд, ки барои таъмини амнияти экологӣ ва

шароити мусоиди зиндагии мардум заминаи бозътимод фароҳам оварданд. Яке аз онҳо «Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» мебошад. Ҳадафи он ташаккули ҷаҳонбинӣ ва беҳтар намудани ҳолати муҳити зист маҳсуб меёбад.

Бояд қайд кард, ки дар баланд бардоштани тарбия ва маърифти экологии ҷомеа дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, география, биология, химия, физика, тиб, нучум, мудофияи гражданин ва ҳолатҳои ҷаҳонбинӣ аҳамияти калон доранд.

Бесабаб нест, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии мамлакат аз 26 декабри соли 2019 пешниҳод намуданд, ки “ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникаи насли наврас солҳои 2020-2040 Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон шавад” [10].

Аҳли ҷомеа ва махсусан наврасону ҷавононро бояд ҷунун тарбия намуд, ки вобастагии инсонро ҷамъият ва табиатро дарк намуда, нисбат ба ҳолати вазъи муҳити атроф, боигарии табиат ва ҳифзи онҳо масъулият ҳис кунанд, ҷунки тарбияи экологӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии аҳли ҷомеа он вақт ба ҳадаф мерасад, ки бефосила бошад. Яъне, аз синни томақтабӣ шурӯъ шуда, бемайлон давом кунанд.

Тибқи дастури супоришҳои Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон озмунҳои ҷумҳуриявӣ матолиби беҳтарин дар мавзӯҳои «Маърифати экологӣ» ва «Мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим» - ро ба роҳ мондааст. Ибтиқори дигар дар ин самт қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маърифати экологии аҳоли» мебошад, ки принципҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молиявӣ ва иқтисодии сиёсати давлатиро дар ин самт ба танзим мебарорад, ки мақсади қонун фаро гирифтани аҳли ҷомеа ба донишҳои умумии экологӣ ва мусоидат ба ташаккули тарбия ва фарҳанги экологӣ мебошад.

Ташкили тарбияи самараноки экологии шаҳрвандон имконият фароҳам меорад, ки инсон муҳити зистро ҳимоя кунанд, тоза нигоҳ дорад, сарватҳои онро афзун гардонад. Худ дар он сӣҳату саломат умр ба сар барад ва муҳити зисти аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба наслҳои оянда боқӣ гузорад. Дар ин замина ташаккул додани ҳисси табиатдӯстии шаҳрвандон, ба баррасии ҷанбаҳои инкишофи таърихӣ муҳити зист, мушқилот, муаммоҳо ва садамаҳои экологӣ ва билохир, истифодаи оқилонаи манбаъ ва захираҳои боигарии табиат низ беҳтар маълумотҳои мушаххаси илмию назариявӣ додан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ҳар як шаҳрвандро зарур аст, ки доир ба масъалаҳои тавсифу тавзеҳи мафҳумҳои табиат-инсон-ҷомеа, урфу одат ва алоқамандии инсонро ба табиат, мавзеҳои зебои гуногунранги он шинос шуда, донишҳои возеҳу саҳеҳ пайдо кунанд.

Хулоса Тоҷикистон алҳақ, як неъматҳои худодод, як мӯъҷизаи табиат, як порча биҳишти рӯи Замин аст. Мисли сарзамини мо табиати нотақрор, обҳои софу зулол, чашмаҳои шифобахш, кӯҳҳои сарбаланди дорои сарватҳои зеризаминӣ дар ягон ғӯшаи олам нест – пас месазад, ки шукри ҳар як замини ҳосилхез бикунем ва ин ҳама дороияшро, ки сарчашмаи ҳаёти мост, ба наслҳои оянда ба мерос гузорем.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 25.04. 2008с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023с.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12. 2018с.
4. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2016. -С. 11.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12. 2018с.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Париж, 28-уми сентябри соли 2015, Конфронси 21-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023с.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, 26.12.2019с.
11. president tj

ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ВА ҲИФЗИ ТАБИАТ ДАР ҲОШИЯИ ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Муаллиф дар мақолаи хеш тарбияи экологӣ ва ҳифзи табиатро дар ҳошияи Паёмҳои Пешвои миллат мавриди таҳлил қарор дода қайд менамояд, ки тарбия ва маърифати экологии ҷомеа, ин дар рӯҳияи дӯст доштани табиат, ҳифзи боигариҳои он, пойдор гардонидани фарҳанги экологӣ, оқилона муайян кардани тамоили донишандӯзӣ, нишон додани қобилият ва ташаккули рафтори шахсон алоҳида ва аҳолии оид ба ҳифз ва истифодаи дурусти он мебошад.

Муаллиф таъя ба Паёмҳои ҳамасолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки масъалаи тағйирёбии иқлим, норасоии оби нӯшокӣ, обшавии пиряхҳо, таъмини амнияти экологии инсоният ва тарбияи маърифати экологиро дарбар мегиранд мавриди таҳлили таҳқиқ қарор додааст.

Калидвожаҳо: *Паёми Президент, ҳифзи табиат, муҳити зист, тарбия ва маърифати экологӣ, сарватҳои табиӣ, мӯъҷизаи табиат, тағйирёбии иқлим, бехатарии экологӣ, офатҳои табиӣ, обу иқлим, энергияи сабз, иқтисоди сабз.*

Сайдахмадзода Дилором – н.и.п., дотсенти кафедраи психология ва сотсиологияи идоракунии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи. Саид Носир 33, Тел : (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ И СОХРАНЕНИЕ ПРИРОДЫ НА ПОЛЯХ ПОСЛАНИЯ ЛИДЕРА НАЦИИ

В своей статье автор рассматривает экологическое образование и охрану природы в рамках посланий Лидера нации, отмечая, что экологическое образование и воспитание общества заключается в духе любви к природе, защиты ее ресурсов, также устойчивость экологической культуры, разумно определяется тенденция обучения, в демонстрации способностей и формирования поведения отдельных лиц и населения относительно его охраны и правильного использования.

Автор опирается на ежегодные послания Основателя национального мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, также анализируются вопросы, включающие в себя проблемы изменения климата, нехватки питьевой воды, таяния ледников, обеспечения экологической безопасности человечества, в свою очередь экологического образования и просвещения.

Ключевые слова: *Послание Президента, охрана природы, окружающая среда, экологическое воспитание и образование, природные ресурсы, чудо природы, изменение*

климата, экологическая безопасность, стихийные бедствия, вода и климат, зеленая энергетика, зеленая экономика.

Саидахмадзода Дилором – к.п.н, доцент кафедры психологии и социологии управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, г. Душанбе, ул. Саида Насира 33, Тел.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

ENVIRONMENTAL EDUCATION AND CONSERVATION IN THE FIELDS MESSAGES FROM LEADER OF THE NATION

In his article, the author examines environmental education and nature conservation within the framework of the messages of the Leader of the nation, noting that environmental education and upbringing of society lies in the spirit of love for nature, protection of its resources, as well as the sustainability of environmental culture, the trend of learning is reasonably determined, in demonstrating abilities and formation behavior of individuals and the population regarding its protection and proper use.

The author relies on the annual messages of the Founder of national peace and unity, the Leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, and analyzes issues including the problems of climate change, lack of drinking water, melting glaciers, ensuring the environmental safety of humanity, in turn, environmental education and enlightenment.

Keywords: *Presidential Address, nature conservation, environment, environmental education and training, natural resources, natural wonder, climate change, environmental safety, natural disasters, water and climate, green energy, green economy.*

Saidahmadzoda Dilorom – research assistant, associate professor of the department of psychology and sociology of management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Dushanbe, st. Said Nasir 33, Tel.: (+992) 987-21-29-22, 933-700-600, e-mail: sdl6868@mail.ru

УДК 12, ББК 74

РУШДИ САЛОҶИЯТҶОИ ХОНАНДАГОН АЗ НИГОҶИ ҶАКИМ НОСИРИ ХУСРАВ

Саидиброимов Ш.О.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Рушди салоҳиятҳои хонандагон яке аз мавзӯҳои актуалии соҳаи маориф дар замони кунунии зудтағйирёбанда мебошад. Бале, замон сомит нест ва он лаҳза ба лаҳза, рӯз аз рӯз куллан дигар мешаваду дар пешрафти ҳаёти инсоният, бахусус таълиму тарбия навгонихоро тақозо дорад. Ҷорӣ намудани муносибати босалоҳият ба таълим яке аз нуктаҳои асосии мувофиқгардонии чараёни таълим бо ҳаёт мебошад. Маҳз дар ин мақола чанд андеша оид ба роҳҳои рушди салоҳиятҳои хонандагон аз нигоҳи мутафаккир ва донишманди бузурги адабиёти классикии тоҷик Носири Хусрав баён хоҳанд ёфт.

Ҷақим Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар миёни дигар бузургони шеърӯ адабиёти форс бо мероси назмию насрии хеш мақоми хоса дорад. Доктор Ҷовид дар муқаддимаи «Девони ашъор»-и Носири Хусрав овардааст, ки ин шоири азияткашидаю рӯзгордида, ки «Қуръон» ва аҳкоми шариатро низ дар баробари дигар илмҳо хуб медонист ва аз маорифи Ислом ба кулӣ воқиф буд, як ҳаракати фикрӣ ва як чараёни ахлокиро дар шеърӣ форсӣ дохил намуд.

Муҳимтарин ҳаракати фикриеро. ки Носири Хусрав дар осори худ овардааст, ин аст, ки ӯ ба масъалаи таълим таваҷҷуҳи хоса дошта, ҷорӣ намудани навгонихо дар тадрисро талқин мекард. Ин гуна ақидаҳои ғайбӣ дар эҷодиёти мутафаккир зиёданд.

Ҷақим Носири Хусрав овардааст: «Бақои олам андар бақои мардум аст» (7-75).

Ҳакими нуктасанҷ бо ин баёнҳо нишон медиҳад, ки инсон дар рӯи замин на ҳамчун ғулом ё хизматгор аст, балки ҷонишини Худост ва «Қуръон» ҳидоятгари мардум аст. Агар Худованд як лаҳза назари анояти худро аз замин барканид тамоми олам несту нобуд мешавад. Пас агар инсон ҳам дар рӯи замин набошад тамоми махлуқот ба нестӣ мерасад. Аз ин баёнҳо равшан мегардад, ки Худованд ба инсон мартабаи баландро додааст ва вазифаи ӯ дар рӯи олам, чун худованди рӯи замин тамоми ҳастии онро бояд мавриди омӯзиш ва истифодаи оқилонаи ҳеш қарор диҳад ва барои рушди салоҳиятҳо, инкишофи тафаккури мантиқӣ, зеҳнӣ, тадқиқотӣ, техникӣ ва тафаккури интиқодӣ саъю кӯшиши тамоми кунад. Дар ин замина ақидаҳои педагогии омӯхтани дониш, фикрронӣ, таҳлил, истифода, баҳодихӣ баён шудаанд. Одам дар олам офарида шуд ва ӯ бояд бо истифодаи дониш ҷаҳони атрофи худро биомӯзад. Дар бораи пешрафту таракқиёти он фикр ронад, неку бад, бурду бохти дунёро таҳлил кунад ва ҳастии оламо мавриди истифодаи худ қарор дода, ба кори худ баҳо диҳад.

Носири Хусрав омӯзиши илму донишро бо истифода аз усулҳои фаъол, ки талаботи замонро, ки дар он ҳаёт ба сар мебарем, қонеъ карда метавонад, талқин мекард. Мутафаккир барои раванқ бахшидани сифати таълиму тарбия, зиёд намудани шавқу ҳаваси хонандагон ба андӯхтани дониш, побанд нашудан ба усулҳои анъанавӣ пешниҳод мекунад, ки илму дониш бояд ба усули баҳсу мунозира омӯхта шавад. Ӯ истифодаи аёнӣро талқин намуда, баён мекунад, ки танҳо ба тариқи назариявӣ таълим додани мавзӯё кифоя нест, балки истифодаи воситаҳои аёнӣ (ва имрӯз воситаҳои техникӣ) дар дарс мақсаднок аст. Шогирдон донишро аз дидан ва мушоҳида кардани ашё бехтар аз худ мекунанд, на аз тариқи хондани лекчар (лексия). Ба тариқи назариявӣ таълим додани мавзӯё ҳам таълимгиранда ва ҳам таълимдиҳандаро дилгир мекунад. Методи истифодаи аёнӣ-намоиш усулест, ки дарсро барои хонанда шавқовару дилчаспкунанда мегардонад. Омӯзгор метавонад, барои хонандагон асбоби аёнӣро вобаста ба мавзӯё нишон диҳад, дарсро бо истифодаи васоити техникӣ баррасӣ намояд (презентатсия) ё бо роҳи нишон додани филмҳо дарсро гузаронад то дониши хонандагон вобаста ба мавзӯи омӯхташуда мукамал гардад. Тавре ки Ҳаким Носири Хусрав овардааст:

Мақун бовар суханҳои шунида,

Шунида қай бувад монанди дида [8 - 46].

Дар ин бора Носири Хусрав дар «Сафарнома» низ овардааст: «Ва ман агарчӣ бисёр (дар бораи хон ва бори султон) шунида будам, ҳавас буд, ки бар райи алъайин (чашмони) (хеш), бубинам» (6-56). Файласуф диданро аз шунидану хондан авлотар медонад. Чун инсон дар бораи чизе меҳонад ва ё мешунавад дар ӯ танҳо дониши назариявӣ пайдо мешавад, вале истифодаи дониш ва фикрронӣ пурра инкишоф намеёбад. Барои инкишофи тафаккур, қобилияти эҷодкорӣ, омӯзиш ва тадқиқот бо чашм дидану мушоҳида ва таҳлилу тадқиқ намудани ашё ё муҳити зист лозим аст.

Барои ноил шудан ба чунин мақсад вобаста ба мавзӯё баъзан гузаронидани дарс дар муҳити атроф бо роҳи сайру гашт дар табиат хуб аст, ки педагогон ин методро методи саёҳат меноманд.

Таърих гувоҳ аст, ки Носири Хусрав умри азизи хешро дар сафар гузаронида оламо омӯхт, дидаву шунидаро таҳлил ва тадқиқ намуда, ба олам ва гузашти айём чун мунаққид назар мекарду баҳо меод. Дар асоси ин таҷрибаи рӯзгор шоир омӯхтани илму донишро бо методи саёҳат хеле муфид меҳисобад:

Бидидӣ ба Наврӯз гашта бо сахро,

Ба Айюқ монанда лолаи тариро.

Агар лола пурнур шуд чун ситора,

Чаро з-ӯ напазируфт суратгариро.

Дарахти турунч аз бару бар рангин,
Ривоят кунад кулаи Қайсариро.
Сапедор мондааст бе ҳеч чизе,
Азеро, ки бигузид ӯ қамбариро.
Агар ту зи омӯхтан сар битобӣ,
Наҷӯяд сари ту ҳам сарвариро [8 - 50].

Тачрибаҳо собит намудаанд, ки хонандагон дар навиштани иншо, эҷоди ҳикояҳо, тасвири табиат ва амсоли инҳо мушкилӣ мекашанд. Агар онҳо ба саёҳати маҳал баромада, табиати онро хуб биомӯзанд, он вақт навиштани иншо, нақлу ҳикоя, шеърӯ мақола ва ғайра барои онҳо осон хоҳад шуд. Носири Хусрав мегӯяд, ки фасли баҳорон табиат зебову дилоро мешавад. Ҳангоми Наврӯз лола пурнур шуда чун ситора медурахшад ва суратгариро аз ӯ бояд омӯхт, дарахти турунч бо рангу зебогиаш кулаи Қайсариро ёд меорад ва сапедор мақоми махсуси худро дорад. Агар инсон аз ин зебогии табиат илҳом нагираду аз омӯхтан ғофил бошад, манзалати хешро аз даст дода бошад. Аз ин гуфтаҳои Ҳаким Носири Хусрав бармеояд, ки истифодаи усули саёҳат дар таълими шогирдон боиси илҳом гирифтани онҳо аз дарс ва аз мушоҳидаи муҳити атроф мегардад. Чунин дарсҳо дар зеҳни онҳо нақши абадӣ гузошта, омӯзишро осон мегардонад. Ногуфта намонад, ки агар хонандагон чунин зебогиро бо чашми худ набинанд ва танҳо ба тариқи назариявӣ оид ба он маълумот гиранд тасвир кардани ин манзара барои онҳо мушкил аст ва он тасвир асоснок нест. Бо чашми худ дидану мушоҳида кардани табиат тасвири реалиро пеши назар меорад ва он дар хотири хонандагон абадан сабт мешавад.

Дарс бояд тавре гузарад, ки барои таълимгирандагон шавқовар бошад. Аз ин рӯ рӯҳбаланд ва ҳавасманд кардани хонандагон шарт аст. Ба хонандагон бояд бо меҳру шавқат муносибат намуд, на бо саҳтгириву таъкиб. Одатан хонандагон, билхусус хонандагони хурдсол навозишро дӯст медоранд, зеро онҳо нав аз муҳити хонаводагӣ ба мактаб омадаанд, падару модар бо онҳо бо силаву навозиш муносибатдоранд. Шавқату мурувват ҳаваси илмомӯзии шогирдонро дучанд зиёд мекунад. Устодро хушхулқ будан лозим аст. Дунёи кӯдак ниҳоят нозук аст. Гоҳе кӯдак ба дарс бо тайёрии пухта, гоҳе бетайёрӣ меояд. Гоҳе дар таълимгоҳ боодобона рафтор мекунад ва гоҳе беинтизомӣ мекунад. Аммо муаллимро сабру тоқат ва авфу бахшиш кардан лозим аст. Дар ин бора Носири Хусрав овардааст:

Занонро лутфу хушхӯйист даркор,
Чу тифлонро бувад шафқат сазовор.
Гунаҳбахшову авфандӯз мебош,
Ба хушхӯй чу равшанрӯз мебош [8 - 92].

Ҳаким Носири Хусрав андӯштани донишро бо роҳи истифодаи амалии он талқин мекунад. Мутафаккир қайд мекунад, ки агар инсон донишро оқилона мавриди истифода қарор диҳад, онгоҳ метавонад, ки ҳам замин ва ҳам осмонро дар зери тасарруфи худ дарорад. Яке аз далелҳои исботи ин фикри Ҳакими бузург омӯхтану мавриди истифода қарор ёфтани коинот аст. Имрӯз инсон кайҳонро омӯхта, онро моҳирона мавриди истифода қарор додааст. Барои расидан ба ин гуна муваффақият муаллимро лозим аст, ки хонандагонро ба омӯхтани дониш, истифодаи он ва фикрронӣ ҷалб намояд, то онҳо ба сохтани ояндаи пурмуваффақият тайёр бошанд. Сарчашмаи ҳама гуна муваффақиятҳо мактаб аст:

Дарахти ту гар бори дониш бигирад.
Ба зер оварӣ чархи нилуфариро. (8-44)

Ҳаким Носири Хусрав дар «Саодатнома» овардааст, ки аз омӯхтан набояд шарм дошт, зеро шогирде, ки пайваста аз муаллим, ҳамсабақону таълимдиҳандагон савол мекунад,

мекурсад ва меомӯзад, рӯзе мерасад, ки худ устод мегардад. Дар ин бора мутафаккир мефармояд:

Биёмӯз, он чӣ нодонӣ ту зинҳор,
Ки бар кас нест аз омӯхтан ор.
Ба шогирдӣ ҳар он-кӯ шод гардад,
Бувад рӯзе, ки худ устод гардад [8 - 558].

Рушди салоҳиятҳои хонандагон, истифодаи усулҳои самарабахши замонавии таълим ба гирифтани машварату маслиҳат аз тачрибадорон, донишмандону устодони илм асос ёфтаанд. Дар таълим бояд усули ҳамкорӣ, ҳамгирову фаъл ба қор бурда шавад. Носири Хусрав низ таъкид мекунад, ки суҳбат бо доноён ва гирифтани сухани пандомезу раҳнамоёнаи онҳо боиси пешрафти ҳаёт ва ҳалли мушкилот мегардад. Аммо ба қавли шоир ҳамсуҳбат бояд шахси муътабар бошад. Дар ин бора ӯ дар «Саодатнома» овардааст:

Чу аз суҳбат кунад дар нафс таъсир,
Ба суҳбат дӯстони муътабар гир (8-553).
Ва дар ҷойи дигар шоир мегӯяд:
Ҳамеша машварат бо дӯстон кун,
Зи душман рози дил доим ниҳон кун [8 - 556].

Ин нуқта асосан ишора ба тақмили ихтисоси омӯзгорон, бозомӯзӣ ва пайваста машғул шудани онҳо ба омӯзиш мебошад, зеро курсҳои тақмили ихтисос худ фазаи мусоид барои табодули тачриба, баёни ақидаҳои хеш ва гирифтани донишҳои навин мебошанд. Аммо омӯзгорро лозим аст, ки ба курсҳои тақмили ихтисос қонеъ накарда, пайваста дар омӯзиш собитқадам бошад, то ки аз тақозои замон қафо намонад.

Аз тачрибаи дигарон баҳра гирифтани аз омӯзандае чизеро ёд гирифтани, ба қавли мутафаккир, садақаи беҳтарин аст, ки барои ту додаанд:

Зи омӯзандае маънӣ фаро гир,
Зи некӣ, гар бадат ояд, маро гир [8 - 554].

Педагогони олам бар онанд, ки агар усули ёрӣ расондан дар мактаб байни муаллим ва хонанда ба роҳ монда шавад муваффақияти қор меафзояд. Яке аз чехраҳои намоёни педагогикаи Шӯравӣ В.А.Сухоминский ба таъкид гирифтааст: “Вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки барои ҳар як шогирдаш имконияти дарки хурсандии муваффақият ба вучуд орад” [10 - 14].

Ҳама чизро оғоз ва ҳар як оғозро анҷонм аст. Бо гузашти замон мутахассисони ҳар соҳа ба қамоли пирӣ мерасанд ва дар арсаи ҳаёт мутахассисони ҷавону навқор ба шуғл мепардозанд, ки онҳо қоромӯз буда, ба мадади тачрибадорон ниёздоранд. Дар ин бора онҳоро ёд додану ба онҳо ёрӣ расонданро Ҳаким Носири Хусрав масъалаи асосӣ мешуморад:

Ба қорафтада қоромӯз мебош,
Ба ҳар дилсӯхта дилсӯз мебош.
Илоҷи дардмандон кун ба ҳар дард,
Ки ҳар кас, кӯ-ӯ ҷароҳат қард, ба қард [8 - 558].

Педагогони муосир муносибати хуб доштан бо хонандагонро талаб мекунанд. Донишмандони муосир муайян сохтаанд, ки агар таълимдиҳанда бо таълимгиранда муносибати хуб дошта бошад, саҳтгир набошад, сифати таҳсилот беҳтар мешавад.

Олим ва донишманди машҳури тоҷик М. Лутфуллоев дар асари хеш “Дидактикаи муосир” нақши баланди омӯзгорро нишон дода, “ӯро ромишгари асосӣ дар фаъолияти таълиму тарбия» номбар мекунад ва «асоси шавқовар гардонидани ҷараёни таълимиро ба ӯ вобаст менамояд” [4 - 113].

Устод Шарифзода Файзулло бошад, усули ҳамкориҳои омӯзгор ва хонандаро қайд

намуда, “ҳамгириро асоси ба вучуд овардани шавқи хонандагон дар таълим» қаламдод мекунад [11 - 123].

Носири Хусрав низ бо аҳли ҷомеа хушмуомила буданро талаб мекунад ва меорад, ки аз забони ширин ба кас зиён нахоҳад расид, баръакс манфиати қуллӣ мерасад. Шоир фурӯ хурдани хашро муҳим мешуморад. Аз як тараф, ин баён ба қисмати тарбиявӣ таалуқ доранд ва аз тарфи дигар, он раҳнамоест барои таълимдихандагон-омӯзгорон. Омӯзгоронро нисбат ба шогирдон мулоим будан хуб аст, ки ҳам шавқи хонданро дар хонандагон ташаккул медиҳад ва ҳам меҳру муҳаббати шогирдонро нисбат ба мактабу омӯзгор зиёд мекунад:

Мапиндор аз лаби ширин зиён аст,
Ки хандонрӯй доим дар амон аст.
Фурӯ хур хашм андар вақти гармӣ.
Зи мӯъмин хуш бувад чарбиву нармӣ [8 - 557].

Дар асари машҳури худ «Саодатнома» Носири Хусрав интиҳоби касбро муҳим ва аввалиндарача мешуморад. Дар қисмати «Дар баёни касб»-и «Саодатнома» шоир меорад, ки ҳосили беҳтарини ҳаёти инсон касби ӯст. Одаме, ки касбро дуруст интиҳоб мекунад ва аз рӯи ихтисоси худ кор мекунад, рӯзона ба кор баромада, ризку рӯзиро пайдо мекунад ва шаб чун ба хона омад монанди шоҳ аст. Касе, ки соҳиби касб аст, ӯ миннати касеро намекашад, аз меҳнати ҳалоли худ зиндагии худро ба сар мебарад. Аз касбу қораи сад баракат ҳосил мешавад ва Худову халқ аз ӯ розӣ мебошанд. Ва интиҳоби касбу меҳнати ҳалолро шоир аз ҳама болотару авлотар мешуморад:

Зи касби даст набвад ҳеч оре,
Беҳ аз максаб набошад ҳеч коре [8 - 564].

Аз назари мухтасар ба мавзӯи «Рушди салоҳиятҳои хонандагон аз нигоҳи Ҳаким Носири Хусрав бар меояд, ки шоир, олим ва мутафаккири асри XI-и тоҷик дар пешрафти кори таълиму тарбия ва умуман, инкишофи ҳаёт дар мадди назар қарор додани нуктаҳои зеро муҳим мешуморад:

1. Талаби илм намудану аз омӯхтан шарм накардан.
2. Аз омӯзиши зарра ба баҳр табдил додани дониш, такмили дониш ва маҳорати касбӣ.
3. Ҳамкории доимӣ бо олимону донишмандон ва машварат гирифтани аз онҳо дар зиндагӣ.
4. Такмили маҳорати касбӣ, бозомӯзӣ ва худомӯзӣ
5. Дидани таърири пурра ва ҳамаҷаҳафа ба суҳангӯӣ ва таълимдихӣ
6. Ба саволҳои шунаванда ва ҳамсуҳбат ё шогирд ҷавобҳои пурра. асонок ва аниқ додан.
7. Расонидани ёрӣ аз ҷиҳати моддӣ, маънавӣ ба мардум. Расонидани ёрии амалӣ ба таълимгирандагон.
8. Муносибати хуб доштан бо аҳли ҷомеа ва муносибати хуби таълимдихандаву таълимгиранда.
9. Ба шахсони қоромӯзу навқор ёрӣ расондан.
10. Интиҳоби касб ва самаранок дар амал истифода бурдани он.
11. Мувофиқ гардонидани ҷараёни таълим ба ҳаёт
12. Ҳамкорӣ дар таълим ва тарбия (ҳамкории муаллим бо хонанда, хонанда бо хонанда ва муаллим).
13. Равнақ бахшидани табодули таҷриба.
14. Ба рушди салоҳиятҳои хонандагон диққати асосиро равона кардан.

АДАБИЁТ

1. Алидоншоев Дилбаршо. «Назаре ба як «Насихатнома»-и Ҳаким Носири Хусрави Кубодиёнӣ. Носири Хусрав, Дирӯз имрӯз, фардо. – Хучанд: Ношир 2005. - 682 с.
2. Арабзода Н. Носири Хусрав. - Душанбе, 1994.
3. Атаханов Т., Лутфуллоев М., Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ (воситаи таълим). – Душанде, 2005. - 224 с.
4. Лутфуллоев М. Современная дидактика (Дидактикаи муосир), Душанбе.-2001.
5. Ниёзов С., Назариев Р. Носири Хусрав: Дирӯз, имрӯз ва фардо. - Хучанд: Ношир, 2005. - 682 с.
6. Носири Хусрав. Девони ашъор. - Техрон, 1961. - 169 с.
7. Носири Хусрав. «Куллиёт» (осори фалсафӣ чилди 3).- Душанбе. Нашриёти «Нодир» 2004. 353 с.
8. Носири Хусрав. Куллиёт. /Таҳияи А. Девонакулов, С. Раҳимзода, М. Бақоева, А. Шоххуморов, Л. Саломатшоева, Э. Басир. Дар 2 чилд. – Душане: Ирфон. 1991. - 636 с. с. 553
9. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании. М. «Владос».-1995-528.
10. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. - К.: Рад. шк., 1988-272.
11. Файзулло Шарифзода. «Педагогика: назарияи инсонофар ва чомаи фарҳангӣ». – Душанбе: «Ирфон». – 2010. – 543 с

РУШИ САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОН АЗ НИГОҲИ ҲАКИМ НОСИРИ ХУСРАВ

Истифодаи усулҳои инноватсионии (усулҳои фаъоли) таълим дар дарсҳои ҳаррӯза яке аз масъалаҳои асосии замони муосир ба ҳисоб меравад. Имрӯз усули пештара дар таълим натиҷа додан наметавонад. Омӯзгорон бояд усулҳои истифода баранд, ки дар инкишофи хирад, дониш, фикрронӣ, эҷодкорӣ ва руши салоҳиятҳои хонандагон нақши асосӣ гузошта тавонанд.

Фаъолгардонии хонандагон бо усулҳои гуногуни дар асарҳои донишмандони адабиёти классикии тоҷик чун Носири Хусрав низ мавқеи асосӣ дошт. Ин донишманди асрҳои X - XI 7 соли ҳаёти худро дар сафар гузаронида, мамлакатҳои зиёди дунёро бо чашми худ дида, бо илму маориф ва фарҳанги мардум аз наздик шинос гардид ва таҷрибаи зиёдро гун кард. Аз ин рӯ Носири Хусрав, дар таълим додани шогирдон методҳои якнавохтро истифода кардан тавсия намекунад ва мегӯяд, ки чунин усулҳо шавқҳои хонандагонро ба таълим зиёд кардан наметавонанд. Пас омӯзгор бояд худаш ҳама тарафаи кӯшиши карда, маҳорату малакаи зиёдро касб кунад ва шогирдонии худро бо усулҳои гуногуни дар мақола нишондодашуда фаъол гардонад.

Дар мақола истифодаи усулҳои фаъоли таълим аз нигоҳи Носири Хусрав мавриди таҳқиқ қарор дода шуд. Бо истифода аз асарҳои ин донишманд усулҳои фаъол низ номбар карда шуда, роҳҳои истифодаи ин усулҳо дар дарсҳои ҳаррӯза бо мисолҳо шарҳ дода шуданд.

Ин усулҳо намунаи буда, омӯзгор дар дарсҳои худ метавонад вобаста ба ихтиёри худ ва мувофиқ ба мавзӯи дарс усулҳои пешниҳодишударо истифода барад. Дар ҳар дарс бояд усулҳои ҳархела истифода шаванд. Хонандагон омӯхтани мавзӯи навро дӯст медоранд, вале бедор намудани шавқҳои онҳо ба хондан аз омӯзгор пурра вобастагӣ дорад. Ин мақола барои таълим додани шогирдон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва инчунин муассисаҳои олии раҳнамои хуб аст.

Калимаҳои калидӣ: *омӯзгор, шогирд, усулҳои фаъол, инкишофи тафаккур, руши салоҳият, қобилияти эҷодкорӣ, омӯзиш, тадқиқот, аёнӣ, таҳлил, таҷриба.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидиброимов Шозодаброҳим Одилшоевич - номзоди илмҳои педагогика кафедрани педагогика ва психология. Адрес: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хоруғ, кӯчаи Ленин 28. Тел: (+992) 935-27-71-71, e-mail: shozoda07.71@mail.ru

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧЕНИКОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ НОСИРА ХУСРАВА

Использование инновационных методов (активных методов) обучения на ежедневных занятиях считается одной из основных проблем современности.

В настоящее время предыдущий метод в обучении не дает желаемых результатов. Учителя должны использовать методы, которые могут сыграть главную роль в развитии знаний, мышления, творчества и развитии способностей ученика.

Активизация учеников также имела принципиальную позицию в работах таких ученых таджикской классической литературы, как Насир Хусрав.

Насир Хусрав, ученый X-XI веков, провел 7 лет своей жизни в путешествиях, побывал во многих странах мира, познакомился с наукой, образованием и культурой народа и приобрел большой опыт.

Насир Хусрав не рекомендует использовать одни и те же методы в обучении, говоря, что подобные методы не могут повысить интерес учеников к обучению. Учитель должен постараться овладеть большим мастерством, активно вовлекать своих учеников в различные методы, указанные в статье.

Эти методы являются типичными, и преподаватель в своих уроках может использовать предложенные методы в зависимости от соответствия предмету урока. В каждом уроке следует использовать разные методы. Ученикам нравится изучать новую тему, но следить за тем, чтобы их интерес к чтению стал полностью зависеть от учителя. Эта статья является хорошей инструкцией для обучения студентов в общеобразовательных учреждениях, а также в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *учитель, ученик, активные методы, развитие мышления, развитие компетенций, творческие навыки, обучение, исследование, аргументы, анализ, опыт.*

Сведения об авторе: Саидброимов Шозодаброхим Одилоевич - кандидат педагогических наук, кафедра педагогики и психологии, Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, ул. Ленина, 28. Тел: (+992) 935-27-71-71, e-mail: shozoda07.71@mail.ru.

DEVELOPMENT OF PUPIL'S COMPETENCE FROM THE POINT OF VIEW OF NOSIR KHUSRAV

The use of innovative methods (active methods) of teaching in daily classes is considered one of the main problems of our time.

Currently the previous method in training does not give the desired results. Teachers should use methods that can play the main role in developing of knowledge, thinking, creativity and the development of pupil's abilities.

Activation of students also had a principled position in the works of scholars of Tajik classical literature as Nasir Khusrav.

Nosir Khusrav, a scientist of the X-XI centuries, spent 7 years of his life traveling, visited many countries of the world, got acquainted with the science, education and culture of the people and gained a lot of experience.

Therefore, Nasir Khusrav does not recommend using the same methods in teaching, saying that such methods cannot increase the interest of students in learning. Then the teacher should try to master a great skill, actively involve his students in the various methods indicated in the article.

In the given article active teaching methods from the point of view of Nosir Khusrav was studied. Moreover there were given methods with using of works of this scientist and were described methods of using these methods in daily classes with examples.

These methods are typical, and the teacher can use the suggested methods in their lessons, depending on the relevance of the lesson subject. Each lesson should use a variety of methods. Students like to learn a new topic, but make sure that their interest in reading becomes completely dependent on the teacher. This article is a good guide for teaching students in General education

institutions, as well as in higher education institutions.

Key words: teacher, pupils, active methods, the development of thinking, development of competence, creative skills, learning, research, analysis, experience

About the author: Saidibroimov Shozodaibrohim, Khorog State University named after M. Nazarshoev, candidate of pedagogical sciences. Address: 28 Lenina Street, Khorog, GBAO, Tajikistan, 736000 E-mail address: shozoda07.71@mail.ru Telephone number: (+992) 935-27-71-71

ТДУ372.851(07)ТКБ74.262Я7П-74

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Ҷонмирзоев Э.Ҷ., Никбахтшоева Р. И.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев

На он касе медонад, ки доништааширо нақл мекунад, балки он касе медонад, ки дониши гирифтааширо дар амал истифода мебарад

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати маориф пайваста кӯшиш менамояд, ки низоми таълимро ҳамқадами замон намуда, тадбирҳои мушаххасро амалӣ гардонад. Ҳамин буд, ки соли 2012 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи рушди маориф барои солҳои 2012-2020»-ро ба тасвиб расонид. Тибқи ин ҳуҷҷат то соли 2020 стандарту барнома ва китобҳои дарсӣ бояд таҷдиди назар шуда, тибқи муносибати босалоҳият ба таълим таҳия карда шаванд. Барои амалӣ намудани ин тадбир бо ибтиқори Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 стандарту барномаҳои таълим, китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ таҷдиди назар гардида, ҳамаи омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ ва соли 2017 омӯзгорони математика аз курсҳои омӯзишӣ гузаронида шуданд. Омӯзгорони ин фанҳо бо роҳнамоҳои таъмин гардида, муносибати босалоҳиятро дар таълими фанҳои мазкур татбиқ карда истодаанд.

Салоҳиятҳо пеш аз ҳама талаботи ҷомеаи асри XXI ба инсонҳо, махсусан ба ҷавонон аст, ки дар шароити ҳеле пуртақоҷӣ замон барои пеш бурдани зиндагии шоиста омода бошанд. Талабот ба сатҳи омодагии инсонҳо ба зиндагӣ, омодагии касбии мутахассисон аз ҷониби ҷомеа ба соҳаи маориф гузошта мешавад. Ин талабот дар даври замонҳои гуногун ба таври гуногун сурат гирифтааст. Таърихи маориф ва илми педагогика назариятчиён ва мактабҳои педагогиро ёддоранд, ки дар таълим ба масъалаҳои муҳими талаби даври замон афзалият дода буданд. Инҳо пеш аз ҳама, низоми дарсӣ-синфии Я.А. Коменский, конструктивизми Ҷон Дюи, педагогикаи монтезории Монтезорӣ, когнитивизм (ки аз бихевоизм бармеояд)..., ниҳоят малакаҳои асри XXI – истифодаи муносибати босалоҳият дар таълим.

Саволе ба миён меояд: Чӣ гуна дониш, малака ва маҳоратро ба салоҳиятҳое, ки на танҳо соҳаи касбӣ, инчунин вазъиятҳои таълимӣ, ҳаётӣ ва истеҳсолот талаб мекунанд, мутобиқ созем?

Салоҳият ва босалоҳиятӣ чист? Ба ҷавоби ин савол муносибатҳо гуногунанд. Гуфтан мумкин аст, ки ҷавоби ягона вучуд надорад, таснифоти ягонае ҳам дар мавриди салоҳиятҳо нест, ки ҳама қабул дошта бошанд.

Мафҳуми салоҳият

Вақте ки сухан дар бораи муносибати босалоҳият ба таълим меравад, пеш аз ҳама мафҳумҳои «салоҳият» ва «босалоҳият» - ро доништан лозим аст.

Салоҳият – маҷмуи дониш, малака ва маҳоратҳои амалие, ки ба ҳалли масъалаҳои

мушаххаси ҳаётӣ (ичтимоӣ, иқтисодӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд.

Салоҳиятноки – маҷмуи қобилияти инсон аст, ки барои мустақилона истифода бурдани унсурҳои гуногуни дониш, малакаю маҳорат ва усулҳои фаъолият дар вазъи муайян (таълимӣ, инфиродӣ, касбӣ) равона мегардад.

Олимони соҳаи педагогика салоҳиятхоро ба се гурӯҳ ё се бахш ҷудо кардаанд: салоҳиятҳои асосӣ, байнифаннӣ ва фаннӣ.

1) Салоҳиятҳои асосӣ – ба мундариҷаи умумии таҳсилот мансубанд.

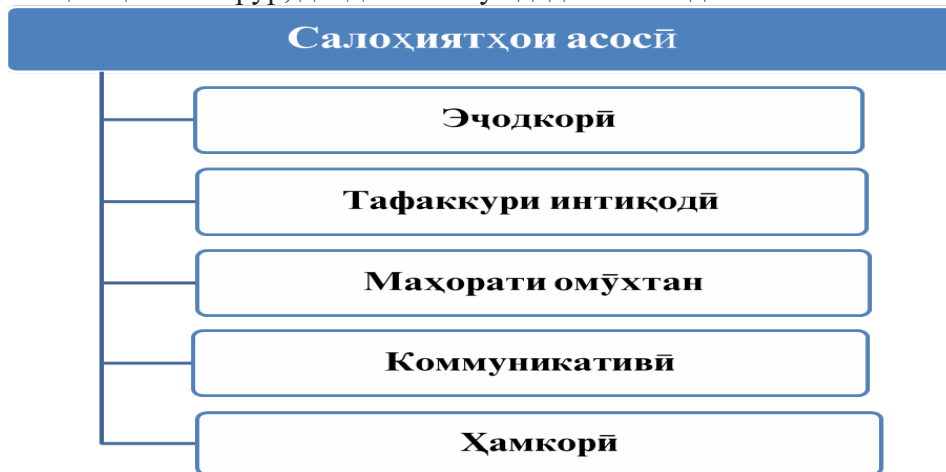
2). Салоҳиятҳои умумифаннӣ – ба доираи муайяни фанҳои таълимӣ ва соҳаҳои таълим мансубанд.

3). Салоҳиятҳои фаннӣ–нисбат ба ду сатҳи салоҳиятҳои қаблӣ хусусӣ буда, дорои тавсифи мушаххас ва имконияти ташаккул дар доираи фанни таълимӣ мебошанд.

Дар фаҳмиши имрӯзаи муносибати босалоҳият тамоми таҷрибаи беҳтарини дар амалияи педагогика коркардшуда истифода мешавад: муносибати ба шахсият нигаронидашуда, омӯзиши якҷоя (омӯзиш дар ҳамкорӣ), методҳои таҳқиқотӣ ва проблемавӣ, арзёбии ташаккулдиҳанда, инчунин усулҳои дигари зиёди интерактивӣ.

Дар барномаи мазкур, бо назардошти робитаи байнифаннӣ панҷ салоҳияти асосӣ (салоҳиятҳои универсалӣ) интихоб карда шудаанд.

Аксари низомҳои таълими анъанавӣ ба азхудкунии мавзӯ нигаронида шудаанд, яъне омӯзгорон хонандагонро ба аз худ кардани мавзӯ ва аз ёд кардани маълумот водор менамоянд. Чунин муносибат ба таълим дар гузашта мутобиқ буд, аммо дар замони ҳозира, ки андозаи дониш босуръат зиёд мегардад, дар раванди таълим диққати асосӣ бояд ба ташаккули малакаҳои омӯзишии хонандагон равона гардад, то онҳо тавонанд дониши зарурӣ ва маълумоти мушаххасро интихоб ва истифода баранд. Дар стандартҳои фанни “Математика” ба истифодаи дуруст ва мохиронаи дониши математикӣ ҳалли масъалаҳои ҳаётан зарур, диққати махсус дода мешавад.

Салоҳиятҳои асосӣ	Шарҳи умумӣ, тавсиф
ЭҶОДКОРӢ	Маҳорати таҳияи ягон чизи нав, мустақилона пайдо кардани роҳҳои ғайримаммулии ҳал дар масъалаҳои нав, таҳайюлпазирӣ ва образнокии фикрронӣ, ҳамгиро кардани усулҳои маълуми фаъолият бо фаъолиятҳои нав, ҳалли комилан нави вазъияти проблемавӣ, ки ба ақидаҳои нав ва кашфиёт боис мешаванд.
ТАФАККУРИ ИНТИҚОДӢ	Маҳорат ва малакаҳои зеҳнӣ, ки барои муқоисаи пинҳонӣ ва ошкор, робитаҳои сабабу натиҷа, қарорҳои қабулшуда, инчунин қобилияти баҳодихии фарзияҳо, баҳсҳо, концепсияҳо, маълумотҳо (ки метавонанд нопурра бошанд) барои баровардани хулосаҳои худ ва асоснок кардани мавқеи худ имконият медиҳанд.

ИЛМҲОИ ЧАМБИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

МАҲОРАТИ ОМӢХТАН	Имконият ва омода намудани мақсадҳо барои худомӯзӣ, банақшагирии қадамҳои омӯзишӣ, мустақилона ё ҳамроҳ бо дигарон гирифтани маълумот барои омӯзиш, қобилияти истифода бурдани донишу малақаҳои ба даст овардашуда барои ҳалли проблемаҳо, инчунин инъикос ва худтанзимкунӣ аз натиҷаи омӯзиши худ. Талабот ба омӯзиш танҳо дар мавриди мавҷуд будани манфиатҳо ва кӯшишҳо барои ягон мақсад пайдо шуда метавонад.
КОММУНИКАТИВӢ	Маҳорати истифодаи усулҳои гуногуни коммуникатсия: қабул ва интиқоли иттилоъ (шифоҳӣ, хаттӣ, аёни-графикӣ, бо истифодаи алоқаҳои рақамӣ) ҳангоми муоширати хусусӣ, таълимӣ ва касбӣ
ҲАМКОРӢ	Маҳорат ва малакаи ҳамроҳ кор кардан ба сифати узви гурӯҳ ё даста барои ҳалли якҷояи мушкилот, татбиқи ақидаҳои умумӣ ва лоиҳаҳо

Акнун барои омӯзгорон “хонандагон чиро меомӯзанд?”, “чӣ тавр меомӯзанд?” ва “ба хонандагон чихоро меомӯзонанд?” муҳимтар аст. Барои баъзеҳо омӯзондан ва омӯхтан (аз худ кардан) як маъно дорад, аммо бояд дар хотир дошт, ки агар омӯзгор нодуруст дарс диҳад, ҳатто дар ҳолати дарси зиёд додан ҳам, азхудкунӣ наметавонад самарабахш бошад.

Дар низоми таълим ва арзёбии салоҳиятнокӣ ба дониш, малака ва маҳоратҳои воқеии хонандагон диққати махсус дода мешавад. Салоҳиятҳо фаъолиятҳоеро, ки хонандагон дар натиҷаи омӯхтан аз худ мекунанд нишон медиҳанд. Масалан, дар синфи чорум салоҳияти “Маълумотро бо роҳи содда чамъ ё сабт карда, хулосаи одӣ мебарорад” натиҷаи омӯхтани хонанда аст. Яъне, хонанда на танҳо тарзи иҷрои амалеро медонад, балки онро ба мақсади ҳалли масъалаҳо ва хулоса баровардан истифода мебарад. Ин маънои онро надорад, ки мавзӯҳо муҳим нестанд. Мавзӯҳо ҳамчун восита барои ноил шудан ба салоҳият хизмат мекунанд.

Барои муайян кардани он ки оё хонанда салоҳиятҳоро аз худ кардааст ё не, барои ҳар як салоҳият нишондиҳандаҳои он оварда мешавад. Нишондиҳандаҳо маҷмӯи дониш, малака ва маҳоратҳои мебошанд, ки аз ноил шудан ба салоҳиятҳо дарак медиҳанд. Онҳо ба Шумо имкони мушоҳида ва арзёбӣ карданро фароҳам оварда, нишон медиҳанд, ки то кадом андоза хонанда салоҳиятро аз худ кардааст. Тартиб додани рӯйхати пурраи нишондиҳандаҳо барои баъзе салоҳиятҳо имконнопазир аст, шояд шумораи онҳо ба садҳо нишондиҳанда расад ва микдори онҳо вобаста ба нуқтаи оғози инкишофи салоҳиятнокӣ ва вобаста ба сатҳи синф фарқ кунад.

Дар гузашта самтҳои гуногуни раванди таълим (таҳия ва татбиқи нақшаи тақвим) бештар назорат ва мушоҳида карда мешуд. Акнун натиҷаҳои таълимии хонандагон ва раванди омӯзиши онҳо бештар назорат карда мешаванд. Аз байн бурдани навъҳои дигари назорат дар ҳолате амалӣ мегардад, ки агар:

муассисаи таълимӣ ва омӯзгорон самаранок ба низоми таълими салоҳиятнокии хонандагон гузаранд;

тартиби чамъоварии маълумоти дуруст, ки дараҷаи азхудкунии салоҳиятҳоро нишон медиҳад, ба роҳ монда шавад.

Ба омӯзгорон озодии бештар дода, ҳамзамон масъулияти онҳо барои бештар шудани дастовардҳои таълимии хонандагон зиёд мегардад. Ин чунин маъно дорад, ки арзёбии салоҳиятҳо қисми асосии ислоҳот маҳсуб меёбад.

Акнун барои омӯзгор танҳо донишдони мундариҷаи фан кифоя нест. Омӯзгорон бояд дар асоси таҷриба, омӯзиши методикаи таълим, азхудкунии назарияи таълим ва маълумот оид ба ҳар як хонандаи синф барои инкишоф додани салоҳиятҳои онҳо ва таъмини пешравӣ чараҳои таълимро ба роҳ монанд.

Таълим ҳамеша самаранок мегардад, агар:

- хонандагон дар заминаи дониш ва малакаи базавиашон инкишоф ёбанд;
- хонандагон мақсади вазифаҳои таълимии гузошташударо дарк кунанд;
- мақсади таълим барои хонандагон фаҳмо бошад;
- вазифаҳои таълим мувофиқи қобилияти хонандагон таҳия шаванд;
- раванди азхудкунии маводи таълим барои хонандагон шавқовар ва ҷолиб бошад;
- барои азхудкунии маводи нави таълим ё малакаи нав ба хонандагон имконияти мувофиқи машқ кардан дода шавад;
- омӯзгорон усулҳои гуногуни таълимро ба мақсади таҳким ва мустаҳкам гардонидани донишу малакаи и нав истифода баранд;
- ҳам омӯзгор ва ҳам хонанда барои таълим масъулият дошта бошанд;
- омӯзгорон усулҳои гуногунро ба мақсади такрор ва дар хотир нигоҳ доштани донишу малакаи истифода баранд;
- ба хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳои таълимӣ ва ташаккули малакаи имконияти ҳамкорӣ кардан диҳанд;
- раванди таълим ба “чӣ тавр фикр кардан” равона гардад, на ба “оид ба чӣ фикр кардан”;
- ҳама оид ба ҳаҷми донишу малакаашо ростқавл бошанд;
- ноқомӣ дар ҷараёни таълим ҳамчун қисми таркибии он шинохта шавад;
- омӯзгор раванди омӯзишро дарк кунад ва донанд, ки таълим чӣ тавр бояд ба роҳ монда шавад ва онро доимо назорат кунад.

Намунаи нақшаи дарси яксоата аз фанни математика барои синфи 5 Мавзӯ: Касрҳои одӣ, хосиятҳо ва амалҳо бо онҳо.

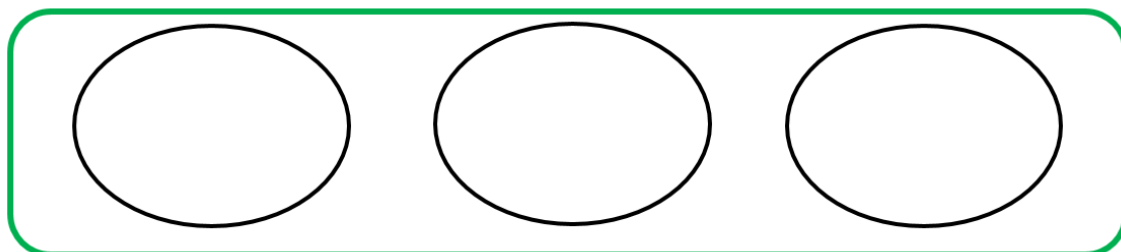
Масъалаи 1. Имрӯз меҳмонон ба аёдати бибӣ омаданд. Бибӣ барои онҳо се торт пухт. Дилором ва Наргис ҳисоб карданд, ки меҳмонон бист нафаранд. Духтарҳо бояд тортҳоро тавре ба ҳиссаҳои баробар бурида ҷудо кунанд, ки ба ҳар як меҳмон ақаллан як ҳисса расад. Онҳо инчунин мехоҳанд, ки миқдори ҳиссаҳо то ҳадди имкон бештар бошад.

Дар буридани тортҳо метавонед ба духтарон кӯмак кунед? Андозаи ҳар як ҳисса бояд чӣ гуна бошад?

Бо ҳамсинфонатон муҳокима кунед, андешаҳои худро мубодила намоед, онҳоро тасвир кунед ва нависед.

Биёед, тадқиқ мекунем!

Биёед, бо истифода аз доира тортро нишон диҳем. Намунае кашед, ки чӣ тавр духтарон се тортро бурида метавонанд, то ҳамаи 20 меҳмон ҳиссаҳои баробар гиранд ва илова бар ин ҳиссаҳо то ҳадди имкон зиёд бошанд. Агар он дар кӯшиши аввал самаранок набошад, шумо метавонед дар дафтар ё қоғаз роҳи дигарро интихоб кунед!

Пас аз анҷом додани кор, ба саволҳои зерин ҷавоб гардонед:

Оё ҳамаи тортҳо якхела ва ба миқдори якхелаи ҳиссаҳо бурида ҷудо шудаанд? _____

Агар не, баргардед ва дубора кӯшиши аз нав бурида ҷудо кардани тортҳоро такрор кунед. Агар ҳа, ба саволҳои боқимонда ҷавоб диҳед:

Шумо ҳар як тортро ба чанд ҳисса чудо кардед? _____ ҳисса.

Андозаи ҳар як ҳисса чанд аст (аз каср истифода баред)? _____

Оё пас аз он ки ба ҳар як меҳмон як ҳисса торт додед, боз ҳиссае боқӣ мемонад? Агар ҳа, пас чандто? _____

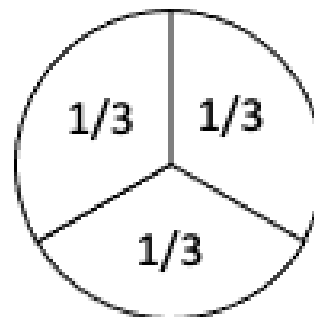
Бо ҳамсинфонатон муқоиса кунед. Дар кӣ миқдори ками ҳиссаҳо боки мондааст? Биёед, мушоҳида кунем!

Мисоли 1. Фарз мекунем, ки духтарон тортро ба се ҳиссаи баробар бурида чудо кардаанд.

Чӣ тавр шумо 1 ҳиссаро аз 3 ҳисса дар шакли каср нишон медихед? _____

Чӣ тавр шумо 2 ҳиссаро аз 3 ҳисса дар шакли каср тасвир мекунед? _____

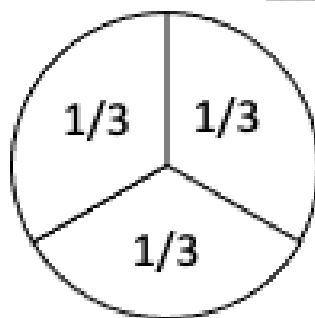
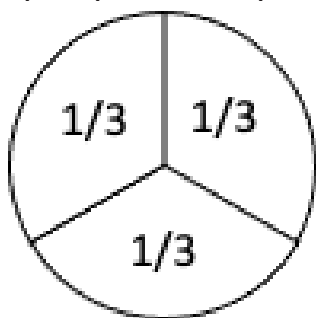
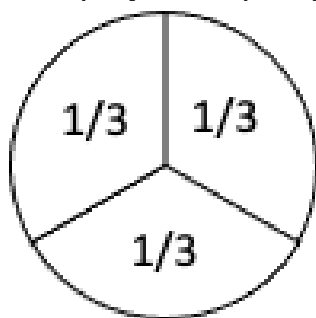
Чӣ тавр шумо 3 ҳиссаро аз 3 ҳисса дар шакли каср менависед? _____ Мушоҳида кунед: Як торти бутунро бо ду роҳ нишон додан мумкин аст: ба воситаи адади бутун: 1; ё ин ки: ба воситаи каср: _____.

Биёед, ҳисоб кунем, ки чанд меҳмон метавонад як ҳисса торт дошта бошад, агар ҳар сеи торт ин тавр бурида шаванд:

Дар 2 торти бутун чанд ҳисса ҳаст? _____

Чӣ тавр шумо 2 торти бутунро дар шакли каср нишон дода метавонед? _____.

Мушоҳида кунед: Ду торти бутунро бо ду роҳ нишон додан мумкин аст: ба воситаи адади бутун: 2; ё ин ки: ба воситаи каср: _____.

Дар 3 торти бутун чанд ҳисса аст? _____.

Чӣ тавр шумо 3 торти бутунро дар шакли каср нишон дода метавонед? _____ Мушоҳида кунед: Се торти бутунро бо ду роҳ нишон додан мумкин аст: ба воситаи адади бутун: 3; ё ин ки: ба воситаи каср: _____.

Агар ҳар як тортро ба се ҳиссаи баробар бурида чудо кунем, оё онҳо ба 20 меҳмон мерасанд? ҳа / не.

Хулоса мекунем!

Бо дӯстони худ муҳокима кунед ва хулоса бароред: аз рӯйи кадом қоида касре, ки як адади бутунро ифода мекунад, навишта мешавад? Кӯшиш кунед, ки аз калимаҳои математикӣ, ба монанди “сурат”, “маҳраҷ” ва ё “шумораи умумии ҳиссаҳо” истифода баред!

Акнун бо дӯстонатон муҳокима кунед ва хулоса бароред: аз рӯйи кадом қоида касре, ки ду адади бутунро ифода мекунад, навишта мешавад? Кӯшиш кунед, ки аз калимаҳои математикӣ, ба монанди “сурат”, “маҳраҷ” ва ё “шумораи умумии ҳиссаҳо” истифода баред!

Акнун бо дӯстони худ муҳокима кунед ва хулоса бароред: аз рӯйи кадом қоида касре, ки миқдори дилхоҳи ададҳои бутунро ифода мекунад, навишта мешавад? Кӯшиш кунед, ки аз калимаҳои математикӣ, ба монанди “сурат”, “маҳраҷ” ва ё “шумораи умумии

ҳиссаҳо” истифода баред!

Мо боварӣ дорем? Хулосаҳои худро дар масъалаи 2 месанҷем.

Масъалаи 2. Духтарон тортҳоро ба шаш ҳисса бурида ҷудо карданд. Бе расмкашӣ, бо истифода аз қоидаҳои дар боло овардаатон, касрҳоеро нависед, ки онҳо нишон медиҳанд:

Як торти бутун ба шаш ҳисса бурида ҷудо шудааст: _____ = 1

Ду торти бутун ба шаш ҳисса бурида ҷудо шудааст: _____ = 2

Се торти бутун ба шаш ҳисса бурида ҷудо шудааст: _____ = 3

Оё 3 торт барои 20 меҳмон мерасад, агар ҳар яки он ба шаш ҳисса бурида ҷудо карда шавад? ҳа / не.

Оё қоидаҳои шумо натиҷаи дуруст доданд? Оё касрҳои шумо 1 бутун, 2 бутун ва 3 бутунро нишон медиҳанд? Агар не, шумо бояд баргардед ва онҳоро иваз кунед!

Барои ҳалли масъалаи фикрӣ ин қоидаҳоро бори дигар санҷед. Духтарон бояд 3 тортро ба чанд ҳисса бурида ҷудо кунанд, то ки ба 20 меҳмон торт расад?

Шумораи умумии ҳиссаҳои 3 тортро ҳамчун каср нишон диҳед:

Татбиқ мекунем!

Барои онҳое, ки каме қўмак мехоҳанд:

1. Ҳама касрҳои дар поён буда як бутунро нишон медиҳанд.

Ҷойҳои холиро пур кунед:

а. $\frac{2}{\square}$

в. $\frac{\square}{4}$

д. $\frac{100}{\square}$

б. $\frac{10}{\square}$

г. $\frac{\square}{18}$

е. $\frac{\square}{100}$

Барои ҳама:

2. Мисолҳои зеринро ҳамчун каср нависед, ки як бутунро нишон медиҳанд:

1) Дар қуттӣ 10 дона тухм ҳаст. Як қуттии пур аз тухмро ҳамчун каср нависед.

2) Дар як қуттӣ 15 ширинӣ мавҷуд аст. Як қуттии пурраи шириниро ҳамчун каср нависед.

3) Як гулдаста 21 гул дорад. Як даста пурраи гулро ҳамчун каср нависед.

4) Бо истифода аз дақиқаҳо як соати пурраро ҳамчун каср нависед.

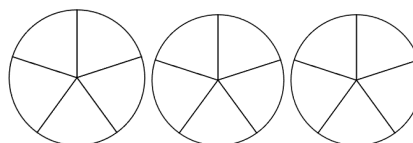

3. Барои пур кардани ҷойҳои холи қоидаеро, ки шумо байни ададҳои бутун ва касрҳо кашф кардаед, истифода баред:

А) $2 = \frac{\square}{10}$; Б) $5 = \frac{30}{\square}$; В) $\square = \frac{100}{30}$; Г) $7 = \frac{\square}{1000}$.

4. Касрҳои зеринро тавассути расмҳои нишон диҳед. Шумо метавонед ҳар гуна шаклҳои дилхоҳатонро кашед.

Масалан, =

А) $\frac{9}{3} =$; Б) $\frac{10}{2} =$; В) $\frac{16}{4} =$; Г) $\frac{20}{4} =$.

5. Шарҳ диҳед:

Вақте ки сураг ва махрачи каср баробаранд, ин маънои онро дорад, ки _____

6. Касреро нависед, ки:

А) ба як баробар аст.

Б) ба 20 баробар аст.

В) дар он сураг аз махрач ду маротиба калон аст.

Ин каср ба кадом адади бутун баробар аст? _____

Г) дар он махрач аз сураг панҷ маротиба хурдтар аст.

Ин каср ба кадом адад баробар аст? _____

7. Касрхоро муқоиса кунед. Аломатҳои математикиро (>, <, =) истифода баред:

А) $\frac{167}{167}$ ё $\frac{28}{28}$

В) $\frac{66}{11}$ ё $\frac{500}{100}$

Б) $\frac{30}{15}$ ё $\frac{6}{3}$

Г) $\frac{68}{4}$ ё $\frac{21}{3}$

Он чизеро, ки дар ду дарси охир омӯхтаед, таҳлил кунед:

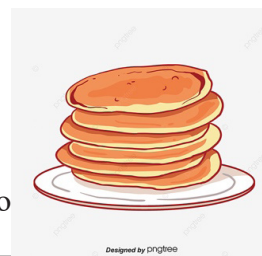
А) $\frac{1}{3}$ ҳиссаи 9 чанд аст? _____

Б) $\frac{3}{3}$ ҳиссаи 9 чанд аст? _____

В) $\frac{46}{46}$ ҳиссаи 0 чанд аст? _____

Г) $\frac{20}{2}$ ҳиссаи 100 чанд аст? _____

Д) Якчанд роҳҳои ҳалли мисолҳои дар боло вучуд доранд. Шумо кадом роҳро истифода кардед, тавсиф диҳед: _____

Е) Мушоҳидаи худро бо ҳамсинфонатон муқоиса кунед. Оё роҳи дигари ҳалли ин мисолҳо вучуд дорад? Нависед: _____

Биёед, мулоҳиза кунем!

1. Ман чӣ омӯхтаам? _____

2. Он чизеро, ки омӯхтаам, дар кучо истифода бурда метавонам? _____

3. Ман то ҳол чӣ саволҳо дорам? Ба ин саволҳо ҷавоб додан ба ман чӣ лозим аст? _____

Қисмати аз ҳама мушкил дар бораи он чизе ки ман омӯхтаам, кадом аст? _____

АДАБИЁТ

1. Атахонов Т., Лутфуллоев М. Шарифов Ф. Очеркҳои афкори педагогӣ: Душанбе, 2005.
2. Бахарева С. Развитие критического мышления через чтение и письмо. Учеб.-метод. пособие. – Новосибирск. 2003.
3. Безрукова В.С. Все о современном уроке в школе: проблемы и решения. М. 2004.
4. Джураев А. Обучение навыкам письма как путь усвоения учебных дисциплин и формирования критического мышления. Ученые записки. ХГУ имени ак. Б.Гафурова. 2005.
5. Джураев А. Формирование критического мышления как часть реформирования гуманитарного образования. Набзи замон. Худжанд. с.2011.
6. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. - СПб. 2003.
7. Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления через чтение и письмо: стадии и

- методические приемы//Директор школы. - 2005. - № 4.
8. Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке. М. 2004.
 9. Клустер Д. Что такое критическое мышление? //Критическое мышление и новые виды грамотности. - М. 2005.
 10. Лутфуллоев М., С.Сулаймони. Х.Афзалов. Антология педагогической мысли таджикского народа. Душанбе. 2009.
 11. Мухторов З., Раджабов М. Стратегии развития критического мышления в школе. Пособие 2 для учителей англ. языка. -Душанбе, 2008.
 12. Рахимов Б. «Зарурияти эҳёи педагогикаи халқӣ». Рӯзномаи «Омузгор». №15, 9-апрели 2010.
 13. Сафин Д.В. Мусина Р.Г. Интерактивные методы преподавания и учения Учебно-методическое пособие. -Душанбе, 2006.
 14. А. Ҳамидова, Ш.Бобоева, Д.Назаров, Э. Ҷонмирзоев. «Роҳнамои омузгор». Математика, синфи 4. Душанбе – 2012, 134 с
 15. М. И. Моро, М. А. Бантова, Г. В. Бельтюкова, С. И. Волкова, С. В. Степанова. Математика. Учебник для 4 класса начальной школы. Часть 2 Москва «Просвещение» - 2006, с
 16. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. - СПб. 2003, – 32 с.
 17. Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления через чтение и письмо: стадии и методические приемы//Директор школы.- 2005. - № 4, – 6 с.
 18. Кабанова – Меллер Е.Н. Формирование приёмов умственной деятельности и умственного развития учащихся. – М., просвещение, 1968, – 288 с.

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҶИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Мақола дар бораи ташаккули маҳоратҳои мустақилонаи фардӣ ва гурӯҳии қор қардани хонандагон дар дарси математика бо истифодаи усулҳои фаъоли таълим мебошад. Мувофиқи ин дарс дар муассисаҳои таҳсилоти миёна, омузгорон метавонанд аз ин мавзӯ, технологияи тафаккури интиқодӣ, ки аз қори эҷодии муаллим ва хонанда асос ёфтааст истифода намоянд. Ташиқи гурӯҳ, қоидаҳои гурӯҳбандӣ, маҳоратҳои гурӯҳбандӣ, фаъолияти гурӯҳбандӣ ва ҳамкориҳои омузгор бо хонанда, хонанда бо хонанда ва аъзоёни гурӯҳ бо аъзоёни гурӯҳи дигар бе майлон дар дарси худ истифода хоҳанд бурд.

Калидвожаҳо: *усули фаъол, мустақилият, қобилияти маҳоратҳои худидоракунии, муошират қардан, таҳлилқунӣ ва баҳодихӣ, такрор (репродуктивӣ), баҳодихӣ дар ҳамкорӣ, эҷодӣ (креативӣ), таълими тафриқавӣ, муносибати тафриқавӣ, Усули «Хониши босифат; ҳамгирӣ, тафриқақунонӣ, технологияи инноватсионӣ, муносибати проблемавӣ, салоҳият, тафаккури интиқодӣ*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷонмирзоев Эраҷ Ҷонфидоевич – н.и.п. муаллими калони кафедраи педагогика ва методикаи таълими ибтидоии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев.Тел: +992937936464 / e-mail: traj1964@mail.ru. Никбахтшоева Розия Исмоилхоновна - ассистенти кафедраи педагогика ва методикаи таълими ибтидоии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев.Тел: +992501095086 / e-mail: @mail.ru

КОМПЕТЕНТНЫЙ ОТНОШЕНИЕ В ОБУЧЕНИЕ МАТЕМАТИКИ

Статья посвящена организации самостоятельной индивидуальной и групповой работы с использованием интерактивных методов обучения на уроках математики. Учителя могут использовать материал статьи для совершенствования компетенции критического мышления учащихся на уроках. Материал также может помочь при организации групповой работы.

Ключевые слова: *активный способ, самостоятельность, способность и навыки*

самоуправления, диалогизация, анализ и оценка, повторение (репродуктивное), оценка при совместной деятельности, творчество (креативное), дифференцированное обучение, способ “Качественное изучение”, дифференцированность, инновационные технологии, проблемное отношение, критическое мышление.

Информация об авторе: Джонмирзоев Эрадж Джонфидоевич – к.п.н. старший преподаватель кафедры методики преподавания начальных классов Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел: +992937936464 / e-mail: eraj1964@mail.ru. Никбахтшоева Розия Исмоилхоновна - ассистент кафедры педагогики и методики преподавания начальных классов Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел: +992501095086 / e-mail: @mail.ru

COMPETENCE APPROACHES IN MATH LESSON

The article is devoted to the organization of independent individual and group work using interactive methods of teaching mathematics. Teachers can use the article material to improve the competence of critical thinking of students in the classroom. The material can also help with group work..

Keywords: *active method, independence, abilities and self-management skills, communication, analysis and assessment, repetition (reproductive), assessment in collaboration, creativity (creative), differential education, differential approach, «quality reading» method, integration, differentiation, innovative technology, problem-solving approach, competence and critical thinking.*

Information about the author: Jonmirzoev Eraj Jonfidoevich - Ph.D. Senior Lecturer at the Department of Methods of teaching the primary class of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel: +992937936464 / e-mail: eraj1964@mail.ru. Nikbakhtshoeva Rosia Ismoilkhonovna - assistant at the Department of Pedagogics and teaching methods of the primary class of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Tel: +992501095086 / e-mail: @mail.ru

УДК 381

АНДЕШАҲОИ РАВОНӢЮ ПЕДАГОГӢ ДАР «ТАҲЗИБ-УС-СИБӢН»-И САДРИДДИНИ АЙНӢ

Шабозова С.Ғ.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Таҳқиқи афкори равонӣю педагогии устод Айнӣ бо диди нав дар замони муосир барои аён намудани самтҳои таҳаввулу инкишофи таълиму тарбия хеле муҳим аст. Масъалаи таълиму тарбия дар афкори педагогии С. Айнӣ вижагии худро дорад, аз ин ҷиҳат таълимоти ӯ барои насли кунунӣ бо вучуди онҳо, ки самти таълиму тарбия шакли дигарро гирифтааст, аз манфиат ҳолӣ нест. Дар ин ҷода мехостем ба асар «Таҳзиб-ус-сибён», ки сирф дастурамали педагогӣ буда, С. Айнӣро дар баробари шоири нависандаи бузург буданаш, ҳамчун олими соҳаи равоншиносӣю педагогӣ низ муаррифӣ менамоем, рӯ орем.

Қайд кардан ҷои аз аст, ки бо тақозои ҳаҷми мақола мо наметавонем, ба ҳамаи паҳлӯҳои равонӣю педагогии С. Айнӣ дар ин асар дахл намоем, танҳо ба андешаҳои нависанда доир ба мактаб ибрози ақида менамоем.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои қадим мактаб аз гузаштаи дур дар байни мардум маъмул буд ва дар ҳар даври замон шаклу махсусияти худро дошт. Аввалин мактабҳо дар Миср, Бобул, Хитой, Ҳиндустон, Эрон вучуд дошта, баъдтар дар Юнону Рим низ пайдо шуда, то замони мо омада расидаанд. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ ин вожа ба маънои ҷои омӯзиши бачагон, дабистон шарҳ дода шудааст [4,626]. Дар ин хусус, Низомии Ганҷавӣ низ ба тариқи зайл ишора намудааст:

Шуд чашми падар ба рӯи ӯ шод,

Аз хона ба мактабаш фиристод.
Додаш ба дабири донишомӯз,
То ранҷ барад бар ӯ шабу рӯз.

Дар китоби «Очеркҳои афкори педагогӣ» бошад, ин вожа чунин шарҳ дода шудааст. Мактаб калимаи арабӣ буда, аз решаи катаба-навиштан, тафсир кардан, мурағтаб сохтан, ҷой барои навиштан ва хондан, таҳия намудан ба вучуд омадааст. Дар ин маънӣ мактаб мазмуни таълимгоҳро дорад [2, 107]. Бо вучуди вожаи арабӣ будани мактаб дар замони С.Айнӣ ва то кунун ҳам ин вожа ба ҳамин истилоҳ кор фармуда мешавад.

Устод С.Айнӣ дар асари пурарзиши худ «Таҳзиб-ус-сибён» мактабро чунин васф намудааст. «Мактаб ҷоест, ки аз барои ғоидаи мо бино кардаанд. Ҷои ёд гирифтани илм мактаб аст. Ҷои ёд гирифтани мактаб аст» [1,10]. С. Айнӣ ба шарҳи ин иктифо накарда боз ба тариқи андарз мактабро дар қиёс бо масҷид гузошта давом медиҳад; «масҷид хонаест, ки бандогон дар он ҷо ба оллоҳ таоло ибодат мекунанд. Лекин касе, ки ба мактаб даромада аҳкоми ибодатро ёд нагирад, чӣ гуна ба масҷид меравад, чӣ гуна итоат ва ибодат мекунад? Чунончӣ масҷид ҷои муборак аст, инчунин мактаб ҳам ҷои муборак аст. Пас ба моён лозим аст, ки мактабро дӯст дорем». Дар охири андешаронии худ устод рӯбоиро оварда мафҳуми мактабро бо он ҷамъбаст менамояд:

Мактаб ба ту ёд медиҳад, илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад ғаму ранҷу тааб.
Як нуктаи муҳтасар зи мактаб гӯям,
Одам нашавад касе, магар аз мактаб[1, 10].

Ба ин тариқ, устод Айнӣ дар баробари шарҳи мактаб ба муқоиса ва андарзи арзишманде вобаста ба он кӯшида ба мақсадаш ноил гардидааст. Дар ин ҷода овардани ақидаи А. Беруниро аз рӯи матлаб донишем, ки гуфта буд. Инсон бояд танҳо ба корҳои некаш таъҷи кунад, чунки ҳамин нақуии ӯ дар ин ҳаёти гузаро ёдгории асосӣ хоҳад буд [3,100].

С. Айнӣ ба тарзу воситаҳои гуногун андешаҳои педагогии худро вобаста ба мактаб баён намудааст. Ӯ ҳатто ба санъати саволу ҷавоб рӯ оварда, арзиши баланди маърифативу эстетикӣ мактабро барои хонанда хеле хуб нишон додааст, ки ин сатрҳои чунинанд:

-Хонаи нағзи дунё кадом аст?

-Мактаб аст.

-Бачагони нағз?

-Бачагони мактабанд.

-Аз бачагони мактаб каломаш нағзтаранд?

-Бачагоне, ки аз мактаб наменонанд.

-Аз инҳо кадомашон хубтаранд?

-Бачагоне, ки ба сабақашон зӯр мезананд ва саъй мекунанд.

- Аз инҳо кадомаш беҳтаранд?

-Қаламу қоғази шариконашро бе ҷавоб намегирифтагӣ, ба шарикӣ қоғазу қалам надоштагиаш қаламу қоғази зиёдатии худро меодагӣ мебошад, соҳибҳиммат, назарбаланд мешавад.

Пас аз овардани ин суҳбатҳои ҳикматомези шарҳфтоаш С. Айнӣ ҳикоятро оварда, бо он соҳибмарҳамат будани хонандаи мактабро собит намудааст. Дар ин раванд устод Айнӣ на танҳо васфи мактабу мактаббачаро кардааст, балки вай ҳамчун равоншиносу педагог аз усули ҳавасманкунӣ истифода бурда, дар тафаккури насли ҷавон як макони муқаддасу ниҳояд муҳим будани мактабро нишон додааст.

Дар баробари ин С. Айнӣ маснавиро дар васфи мактаб навишта, одобу ахлоқи нақуии инсонро бори дигар тарғиб намуда, мактабро ҷои олий, сабаби начоти инсон,

ИЛМҲОИ ЧАМЪБИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

бахшандаи ақлу хуш, шахду нуш, илму одоб, дурри ноёб, роҳбари яқин ва устои илму дин шуморидааст. Дар охир ин маснавиро бо байти зерин чамъбаст намуааст:

То дар ду ҷаҳон азиз бошӣ,
Бо донишу бо тамиз бошӣ[3, 12].

Аз ин ҷост, ки бедор намудани шавқу ҳавас нисбати мактаб дар қалбу вучуди насли хурдсол дар таълимоти педагогии С.Айнӣ ҷойгоҳи махсусро касб кардааст. Аз ин рӯ, андешаҳои ин устои беҳамторо бо ранги модерн матраҳ карда, вориди тарбияи замони муосир намудан хеле зарур аст.

Баъдан, С.Айнӣ мафҳуми мактабро ба тариқи содда раван ва забони фасеҳ шарҳ додааст, ки барои муҳаққиқ ё омӯзгори соҳаи педагогика он аз манфиат холӣ нест. Имрӯз андешаҳои пурмӯътавои устод С. Айнӣ доир ба таълиму тарбия дар мактаб ҳамчун як дастурамал хизмат мекунад.

Сониян, С. Айнӣ чун муҳаққиқи соҳаи педагогика ном баровардааст. Аз ин лиҳоз ба хотири пешгирӣ кардани костаҳои маънавиёт лозим аст, ки дар доираи роҳандозии муосир андешаҳои равонию педагогии С. Айнӣ бештар омӯхта шаванд ва ҳар чи зудтар тарғибу ташвиқ шаванд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Таҳзиб-ус-сибён / С. Айнӣ.-Самарқанд,1917.-44с.
2. Очеркҳои афкори педагогӣ. Мураттибон: Мураттибон Т.Атахонов. М.Лутфуллоев. Ф.Шарифов. -Душанбе, 2005. 224с.
3. Содиқова А. Ҷаҳонбинӣ ва ахлоқ аз назари мутафаккирони тоҷик/ А. Содиқова.- Душанбе, 2004.-203с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. -Москва. 1969.ҷ.1.-251с.

АНДЕШАҲОИ РАВОНИЮ ПЕДАГОГӢ ДАР «ТАҲЗИБ-УС-СИБЁН»-И САДРИДДИНИ АЙНӢ

Дар мақола доир ба андешаҳои педагогии С. Айнӣ дар «Таҳзиб-ус-сибён» суҳан рафтааст. Бедор намудани шавқу ҳавас нисбати мактаб дар қалбу вучуди насли хурдсол дар таълимоти педагогии С.Айнӣ ҷойгоҳи махсусро касб кардааст. Аз ин рӯ, андешаҳои ин устои беҳамторо бо ранги модерн матраҳ карда, вориди тарбияи замони муосир намудан хеле зарур аст.

Баъдан, С.Айнӣ мафҳуми мактабро ба тариқи содда раван ва забони фасеҳ шарҳ додааст, ки барои муҳаққиқ ё омӯзгори соҳаи педагогика он аз манфиат холӣ нест. Имрӯз андешаҳои пурмӯътавои устод С. Айнӣ доир ба таълиму тарбия дар мактаб ҳамчун як дастурамал хизмат мекунад.

С. Айнӣ чун муҳаққиқи соҳаи педагогика машҳур аст, аз ин лиҳоз ба хотири пешгирӣ кардани костаҳои маънавиёт лозим аст, ки дар доираи роҳандозии муосир андешаҳои равонию педагогии С. Айнӣ бештар омӯхта шаванд ва ҳар чи зудтар тарғибу ташвиқ шаванд.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, андеша, мактаб, ахлоқ, афкори педагогӣ, насли наврас, шарҳ.

Маълумотнома оид ба муаллиф: Шабозова Сабоҳат Ғарибшоевна – муаллимаи калони кафедраи педагогика ва методикаи таълими ибтидоии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел:+992 93 505 05 00,Е-mail,o.oshurbekova@gmail.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЫСЛИ В «ТАХЗИБ-УС-СИБЁН» САДРИДДИНА АЙНИ

В статье анализируются педагогические размышления С. Айна в «Таҳзиб-ус-сибён». Пробуждение интереса у подрастающего поколения к школе занимает особое место в педагогическом учении С. Айна. В этой связи насущной необходимостью является внедрение идей этого великого наставника в систему воспитания современности переосмыслив с точки зрения сегодняшних реалий.

С. Аини объяснял понятие школы очень просто, понятным языком, что немаловажно и полезно для исследователя или преподавателя в области педагогики. В наши дни ценные размышления Аини об обучении и воспитании в школе служат в качестве ценного пособия.

С. Аини известен в качестве исследователя в области педагогики и с целью предупреждения крушения морали пропаганды высокой нравственности в нынешнее время необходимо больше изучать его и педагогические наследия.

Ключевые слова: обучение, воспитание, размышление, школа, этика, педагогические мысли, подрастающее поколение, анализ.

Сведения об авторе: Шабозова Сабохат Гарибшоевна. Старший преподаватель кафедры педагогики и методики начального образования Хорогского государственного университета им.М.Назаршоева, Тел:+992 93 505 05 00, E-mail, o.oshurbekova@gmail.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL THOUGHTS IN «TAHZIB-US-SIBYON» SADRIDDIN AINI

The article analyzes the pedagogical reflections of S. Aini in «Taykh Zib-us-siben». The awakening of interest among the younger generations to the school occupies a special place in the teaching of S. Aini. Therefore, consideration of his idea from a modern point of view is necessary for the introduction of education in the process of modern training. S. Aini explained the concept of school in a very simple, clear language, which is necessary and useful for researchers and teachers in the field of pedagogy. Nowadays, Aini's valuable reflections on education and training at school serve as a valuable reference. S. Aini is known as a pedagogical researcher; therefore, in order to prevent a decline in moral morality, it is necessary in modern times to study more of his psychological and pedagogical thinking in order to promote these values.

Keywords: teaching, education, reflection, school, ethics, pedagogical thoughts, growing generation, analysis.

Information about author. Shahbozova Sabohat Garibshoevna- a senior lecture at the department of pedagogy and methods of primary education Khorog State University named after M. Nazarshoev, candidate of pedagogical science. Address: 28 Lenina Street, Khorog, GBAO, Tajikistan. Тел:+992 93 505 05 00, E-mail, o.oshurbekova@gmail.

ИҚТИСОДӢ

УДК 801.316.4

ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА ВЫПУСКНИКОВ ВУЗОВ

Азизова Г.М.

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

Выпускники вузов - это особая социальная группа, представленная на рынке труда: с одной стороны, они являются обладателями значительного запаса знаний и умений, с другой - не обладают необходимым профессиональным опытом. В связи с этим они рассматриваются одновременно и как важнейшая часть трудовых ресурсов, но, в то же время, являются достаточно уязвимой социальной группой, которая достаточно часто сталкивается с дискриминацией на рынке труда. В современных условиях высокой конкуренции на рынке труда молодые специалисты сталкиваются со значительными проблемами и барьерами, препятствующими их трудоустройству.

В современных условиях все более актуальными становятся проблемы трудоустройства выпускников вузов, реализации их профессионального и личностного потенциала. В настоящее время очень остро стоит вопрос о трудоустройстве выпускников высших учебных заведений.

Молодые специалисты, выходящие на рынок труда после окончания учебных заведений, неизбежно сталкиваются с различными сложностями. Основное препятствие - несоответствие профессиональных областей, в которых желают трудоустроиться выпускники, и тех, куда готовы принять их работодатели. Часто работодатели в выпускниках ценят:

- высокая квалификация и профессионализм;
- умение самостоятельно принимать решения, умение постоять за себя;
- активность, энергичность;
- творчество, гибкость мышления, умение находить нестандартные решения;
- умение общаться, умение работать в команде.

Сегодня выпускникам вузов очень сложно трудоустроиться на работу по специальности, полученной в вузе. Многим из них приходится после окончания высшего учебного заведения проходить переподготовку. Ежегодно из числа выпускников каждый четвёртый становится потенциальным кандидатом на переобучение, получение второй профессии. Потому что, на рынке труда на некоторые специальности существует незначительный спрос, а на другие напротив спрос повышен (технические специальности). В результате этого специалисты с дипломами не могут трудоустроиться по полученной специальности.

Другая проблема, с которой сталкиваются выпускники вузов - это отсутствие опыта работы, так как без опыта и стажа работы действительно сложно трудоустроится.

Практически у всех выпускников отсутствует какой-либо практический опыт работы в выбранной сфере. В условиях экономического кризиса все работодатели пытаются оптимизировать свои расходы путем уменьшения издержек на оплату труда и отдают предпочтение при приеме на работу человеку с опытом работы, от которого можно ожидать отдачи в минимальные сроки, не вкладывая деньги и время для его обучения.

Из этого вытекает другая проблема, заключающаяся в высокой степени неудовлетворенности работодателей качеством подготовки выпускников. Многие выпускники вузов считают, что наличие высшего образования, а именно, диплома об окончании вуза, является «проходным билетом» в счастливое будущее. Однако в реальности далеко не каждый человек, имеющий высшее образование, может реализовать свой профессиональный потенциал.

Так же проблемой является то, что выпускники вузов имеют хорошую теоретическую основу, которую они получили в своем учебном заведении, но не могут применять её на практике. Это вызвано противоречиями между требованиями, которые предъявляют работодатели и теми знаниями, которые приобретает студент в вузе. Также помимо теоретических и профессиональных навыков и знаний значительную роль играют индивидуальные качества выпускника.

К числу проблем следует отнести плохую информированность выпускника вуза о возможных вариантах поиска работы.

Проблемы трудоустройства выпускников вуза обусловлены целым рядом факторов, в том числе и переходом на европейскую систему образования. Если раньше вузы выпускали специалистов, то сейчас идет первая волна выпускников бакалавров. Многие работодатели отдают предпочтение специалистам, считают бакалавриат более низкой ступенью высшего образования.

Неверный выбор профессии влечёт немало проблем при трудоустройстве. Неправильный выбор профессии приводит к тому, что многие люди оказываются недовольны избранной сферой деятельности, и как следствие - уровнем и качеством своей жизни, степенью профессиональной реализованности, своим душевным состоянием.

Выбор будущей профессии - это непростой и ответственный шаг, требующий

соответствующих знаний и подготовки. От правильности профессионального выбора зависит душевное равновесие и материальное благополучие дальнейшей жизни. Неправильный выбор профессии приводит к недовольству выбранной сферой деятельности, и как следствие - уровнем и качеством жизни, степенью профессиональной реализации, социальным статусом.

Многие ученые-исследователи сходятся во мнении, что изначально выбор будущей профессии основывается на каком-либо из 8 ниже перечисленных факторов (эти факторы влияют на выбор примерно в той последовательности, в которой они расположены: чем выше фактор, тем большую силу он имеет).[1]

1. Позиция членов семьи. Зачастую, семья является доминирующим фактором при выборе специальности. Она может относиться уважительно или негативно к предпочтению профессии и учебного заведения. Методы влияния семьи на выбор могут быть различными: от совета до строгого указания.

2. Место нахождения учебного заведения. Иногда в небольших городах или сельской местности нет достаточного спектра учебных заведений, а, следовательно, и спектра специальностей, которые могли бы получать молодые люди. В такой ситуации родители выпускника должны решить вопрос о том чтобы отправить его на обучение туда, где выбор специальностей широк, или определиться исходя из имеющихся альтернатив.

3. Позиция друзей. Случается, выбор учебного заведения или специальности осуществляется «за компанию».

4. Престиж. Часто выпускники школ стремятся овладеть «модными» специальностями, несмотря на то, что в них не всегда есть потребность на рынке труда той территории, где проживает человек.

5. Позиция учителей и школьных педагогов. Педагоги могут увидеть задатки и склонности школьника, хотя, к сожалению, они не всегда дают соответствующие профессиональные рекомендации.

6. Информированность. Сюда относят наличие достаточного количества доступной информации о структуре рынка труда той территории, где планирует работать выпускник (особенно важна прогнозная информация).

7. Личные профессиональные планы. Это совокупность представлений самого выпускника о том, чем он хочет заниматься.

8. Способности, склонности. Наличие особых задатков и особенностей личности, которые помогают ей в той или иной деятельности, способствует наиболее эффективно справляться с поставленными задачами, порождает особый интерес к деятельности.

Как мы видим, личные профессиональные планы выпускника школы, его способности и склонности часто не учитываются при выборе специальности. Наибольшее влияние имеют мнение родственников, позиция друзей, наличие и престиж учебного заведения.

Самой распространенной проблемой при трудоустройстве молодых специалистов сегодня можно назвать низкую оплату труда, с которой сегодня сталкиваются более половины выпускников вузов. Выпускники вузов довольно часто отказываются от предлагаемой ими работы по причинам, связанным с невысокой оплатой труда. В то же время, молодые специалисты существенно переоценивают свои возможности, требуя высокую заработную плату, которая, по их мнению, не соответствует их компетенции.

Существует несколько путей решения рассматриваемой проблемы.

Первый - это самостоятельный поиск работы. Прежде всего, необходимо грамотно составить резюме, в котором подробно описать все вопросы, связанные с трудовой деятельностью. Рассказывая о своей деятельности, следует подробно описать характер работы, уровень принятия управленческих решений. Нет необходимости приукрашивать

резюме, либо описывать несуществующий опыт. Если же он принимал непосредственное участие, то подробное описание удачно реализованного проекта может иметь успех. Работодателя могут заинтересовать самые неожиданные подробности, о которых студент даже не подозревал.

Вторым способом может являться обращение в службу по трудоустройству

Третий вариант для дипломированных специалистов - это ярмарки вакансий и дни карьеры. На этих мероприятиях присутствует компаний из разных сфер деятельности.

Четвертый вариант - это объявления в средствах массовой информации, самопрезентация, рекламные объявления, радио, телевидение, друзья и знакомые.

Анализ специальной литературы, посвященной проблемам трудоустройства выпускников вузов, показывает, что к основным направлениям решения этой проблемы можно отнести следующие:

- практическая направленность процесса обучения посредством использования тренингов, деловых игр, стажировок на предприятии;
- привлечение профильных компаний и предприятий к сотрудничеству с вузами;
- предоставление студентам возможности работать на предприятиях, начиная с 3-го курса;
- по окончании вуза обязательное распределение молодых специалистов;
- преподавание студентам навыков трудоустройства, прохождения собеседования, составление резюме;
- проведение профориентации в школах и вуза;
- подготовка информации о выпускниках для работодателей;
- проведение мониторинга студентов старших курсов относительно их трудоустройства в будущем;
- проведение ярмарки вакансий (совместно с работодателями).

Заключение. По нашему мнению, проблемы связанные с трудоустройством выпускников вузов, в ближайшей перспективе будут оставаться актуальными и сложными, требовать к себе особого внимания как со стороны органов государственной власти, так со стороны общества в целом. Решение этих проблем требует не только совершенствования учебного процесса, усиления практической направленности в подготовке кадров, но и развития систематического взаимодействия вузов, работодателей и органов власти. Они должны сотрудничать в решении многих вопросов подготовки и трудоустройства выпускников.

Таким образом, в условиях конкурентной борьбы за вакантные места выпускники вузов должны быть готовы к решению проблем, связанных с их будущим трудоустройством. Молодые специалисты, обладающие высокими профессиональными и социальными навыками и умениями, окажутся наиболее востребованными, так как они обладают глубокой и расширенной профессиональной подготовкой и психологически готовы к изменению своего социального положения.

ПРОБЛЕМАХОИ БО КОР ТАЪМИН НАМУДАНИ ХАТМКУНАНДАГОНИ МАКТАБҲОИ ОЛӢ

Дар мақола проблемаҳои асосие, ки хатмқунандагони мактабҳои олии бо онҳо дучор мешаванд, баррасӣ шудаанд. Инчунин, мушкилоти соҳаи шугл ва мутобикқозии касбии хатмқунандагони донишгоҳҳо таъкид гардида, меёрҳои, ки корфармоён ҳангоми қабули қарор дар масъалаи бо кор таъмин намудани мутахассисони ҷавон ба онҳо таваҷҷуҳ мекунад, нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: хатмқардаи донишгоҳ, мутахассиси ҷавон, шугл, бозори меҳнат.

Маълумотдарбораимуаллиф: Азизова Гулбиби Миликшоевна - PhD докторант курси 3, факултети иқтисод бо ихтисоси иқтисод, Донишгоҳи давлатии Хоруғ. Тел: (+992 501154934)

ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА ВЫПУСКНИКОВ ВУЗОВ

В статье рассматривается вопрос трудоустройства выпускников вузов и проблемы, с которыми они сталкиваются. Так же выделены проблемы в сфере трудоустройства и профессиональной адаптации выпускников вузов, указаны критерии, на которые обращают внимание работодатели при принятии решения о трудоустройстве молодых специалистов.

Ключевые слова: выпускник вуза, молодой специалист, трудоустройство, рынок труда.

Сведения об авторе: Азизова Гулбиби Миликшоевна - PhD докторант 3-го курса экономического факультета по специальности экономики Хорогского государственного университета, Тел: (+992 501154934) E-mail: gulbibi.azizova@bk.ru

PROBLEMS OF EMPLOYMENT OF GRADUATES

The article considers the issue of employment of graduates of universities and the problems they face. Also, the problems in the field of employment and professional adaptation of graduates of universities are highlighted, the criteria are indicated, which pay attention to employers when deciding to employ young professionals.

Keywords: university graduate, young specialist, employment, labor market.

Information about the author: Azizova Gulbibi Milikshoevna - PhD doctoral student of the 3rd course of the Faculty of Economics, Khorog State University, Tel: (+992 501154934) E-mail: guibi.azizovab.ru

УДК 331.5

ВОДА ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аноятшоева Ф., Давлатмамадов Р.

Не исключено использование две видов хозяйственной деятельности античного общества: экономия, ведение хозяйства для самообеспечения и хрестоматка, ведение хозяйства для обогащения – времён Ксенофонта и Аристотеля (384-322 годы до н.э.). Аристотель считал справедливой экономию, основанную на натуральном хозяйстве, составлявшем основу античного общества. Правда, к экономии Аристотель относил и розничную торговлю, поскольку главным в ней является удовлетворение потребностей людей в предметах потребления. К хрестоматии Аристотель относился критически, а мы преследуем цель изучения искусство делать цифровые деньги, занятие ростовщичества (самостоятельное производственное предпринимательство) сетевого рынка, рекламодателя и распространителя, производителя и покупателя. Ещё другая сторона настоящего исследования – это решение проблем связанных с трудностями, связанными с модернизацией и новацией в реформировании существующих традиций.

Географические открытия внедрения сетевого маркетинга приводят к разработке осового вида теории цифровых денег финансового потока кругооборота экономики – цифровой экономии.

В 1615 году Антуан де Монкретьен публикует «Трактат политической экономии». Он первым вводит термин «политическая экономия», составленный из трёх понятий: «политея»-общественное устройство; «ойкос»-домашнее хозяйство; «номос»-закон. Становление капитализма требует от новой науки осмысления его ключевых проблем. Основной проблемой общественного устройства закона домашних хозяйств нарождающегося сетевого рынка страны, становится проблемой образование идентификационного номера постоянно нарастающего общего населения, а самой науки

– это цифровая экономика.

В центре внимания общественного устройства закона домашних хозяйств цифровых денег находятся богатства и капитал. Богатство (wealth) – всё, что имеет стоимость рыночной цены (value) и может быть обменено на цифровые деньги (money) или блага. Капитал (capital) цифровых денег при этом – вещественное богатство, стоимость труда, воплощенное в нефизических цифровых ресурсах, становившееся финансовыми активами.

Марк был гуманистом. Он полагал, что мы – существа, которые преобразовывают мир вокруг себя, чтобы создавать объекты для всеобщей пользы.

Подобно меркантильной идеологии Сэрра А., Мен Т. XVI – XVII вв. целью исследования цифровой экономики является поиск источников обеспечения цепи добавочной стоимости страны к 2028 году, а объектом наблюдения становится торговля самостоятельных предпринимателей, бывших неформально занятых частной торговлей, на предмет пристального внимания – движение цифровых денег, товаров, услуг и рекламы между всеми торговыми свободными агентами (дистрибьютерами).

Например. Процесс производства снимается на видео и распространяется рекламой – это информационный франчайзинг. Кто-то тратит оплаченное своё время за счёт получения обучения, то есть плата за учёбу. Для съёмки видеоролика затрачивается некоторое количество материальных средств – цифровых денег, в виде вознаграждения за работу. Поэтому для возвращения затраченных средств электронное правительство вербально, через локальную сеть возвращает в №ID расчётного счёта в виде цифровых денег. Этот цикл по мере роста увеличит объём доходов в расчётном счёте №ID.

Следующий этап развития цифровых денег сетевого рынка цена трудовой стоимости, создающая богатства всего населения трудом, богатства государства величиной цепи добавочной стоимости. Население становится богатым посредством труда за счёт бонусов и дивидендов в идентификационном номере, чем богаче расчётный счёт цифровых денег, тем выше растёт величина и богаче становится страна. Круг замыкается непрерывным движением товаров, услуг, рекламой, которые становятся цифровыми деньгами и наоборот. Чем больше объём труда промышленного предпринимательского производства товаров, услуг, рекламой – тем выше степень величины цепи добавочной стоимости.

Эта методика принадлежала Уильяму Петти (1623-1687) в Англии и Пьеру Буагильберу (1646-1714) во Франции. Черпав информацию у физиократов Франсуа Кенэ (1694-1774), Анн Робер Жак Тюрго (1727-1781) и др можно разработать модель индустриализации аграрного сектора, в рамках сетевого рынка, обмен в которой происходит цифровой экономикой. Землевладелец, крестьянин и промышленник в одном лице со всеми дистрибьютерами обладают расчётным счётом и сбыт происходит криптовалютой.

Исследованием природы цифровой экономики выясняются условия производственных предпринимателей и накопления цифровых денег.

По Адаму Смита (1723-1790) – самый яркий представитель общественного устройства закона домашних хозяйств выяснил условия производства и накопления богатства в трактате «Исследование о природе и причинах богатства» (1776). Им была обоснована идея «не уравнительного равенства». Каждый человек обладает уникальными способностями (природными и благоприобретенными). Эти различия порождают разделение труда, специализацию и обмен, которые повышают производительность труда, делают людей полноправными членами общества, необходимыми друг другу. Обмен, минимизируя издержки, заставляет людей становиться «глубокими специалистами в узкой области», подключает отдельных людей к цивилизации и развивает их потребности.

Появляется необходимость определения критериев оценки цифровой экономики.

В 21-м веке возрождается интерес к Марксу и марксистской мысли. Продажи «Das Kapital», шедевра Маркса в политической экономии, как и «Манифеста коммунистической партии» взлетели с 2008 года. Их продажи выросли, когда британские рабочие выручили банки, чтобы сохранить деградировавшую государственную финансовую систему, в то время как многие из нас борются с долгами, отсутствием работы или чем-нибудь похуже.

В 2008 году, по сообщению агентство новостей и финансовой информации «Reuters», опрос восточных немцев показал, что 52% считают, что экономика свободного рынка «непригодна», а 43% сказали, что хотят вернуть социализм.

Современный кризис евро показывает, что капитализм не знает, как решить проблемы бывших стран Восточной Европы, Греции и Португалии, которые, в свою очередь, угрожают будущему европейской общей валюты и даже самого Европейского союза. Начался процесс запуска процедуры Brexit по выходу Великобритании из Евросоюза. Всё это легко может стать катализатором нового коллапса в мировом масштабе.

Падение Советского Союза так и не продемонстрировало провал коммунизма. В настоящее время на пространстве СНГ основаны международные экономические организации бывших республик СССР: ЕврАзЭС (5 республик) - в задачи которой входит формирование Таможенного союза, единого экономического пространства, а также углубления интеграции; ШОС, объединяющая государств-участников (5 республик + Китай), - в задачи которой входит борьба с терроризмом, сепаратизмом, экстремизмом, наркотрафиком, развитие экономического сотрудничества, энергетического партнерства, научного и культурного взаимодействия.

История не закончилась торжеством капитализма как единственно возможной социально-экономической системы, и мы уверенно можем утверждать, что маловероятно, что «пост-капиталистическое общество» будет отвечать традиционным моделям социализма и, тем более, «действительно существующим» социалистическим системам советской эпохи. Но оно обязательно будет включать переход от частного финансирования к социальному управлению в глобальном масштабе. Какие формы оно может принять и как далеко это воплотит гуманистические ценности коммунизма Маркса, будет зависеть от политических устремлений передовой мысли, через которые эти изменения будут происходить. Мы должны быть честны перед собой и молодым поколением, и признать современную актуальность лозунга немецкой революционерки и теоретика марксизма Розы Люксембург: «Выбор сегодня перед человечеством - это социализм или варварство».

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные письма. - М.: Госполитиздат, 1948. - С. 185.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные письма. - М.: Госполитиздат, 1948. С. - 63.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - 2-е изд. - Т. 3. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. С. 1-4.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - 2-е изд. - Т. 4. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. - С. 419-459.
5. Alan Ryan. On Marx: Revolutionary and Utopian. Published August 11th 2014 by Liveright. - 256 p.
6. Ленин В.И. Государство и революция. - М.: Издательство политической литературы, 1974. - 160 с.

ВОДА ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Развития цифровых денег сетевого рынка цена трудовой стоимости, создающая богатства всего населения трудом, богатства государства величиной цепи добавочной

стоимости. Населения становится богатым посредством труда за счет бонусов и дивидендов в идентификационном номере, чем богаче расчетный счет цифровых денег, тем выше растёт величина и богаче становится страна. Круг замыкается непрерывным движением товаров, услуг, рекламы которые становятся цифровыми деньгами и наоборот. Чем больше объема труда промышленного предпринимательского производства товаров, услуг, реклам - тем выше степень величины цепи добавочной стоимости.

Ключевые слова: цифровых денег, трудовой стоимости, услуг.

Сведение об авторе: Аноятшоева Фарзона Аноятшоевна –старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Хорогского государственного университета им.М.Назаршоева Давлатмамадов Руздор Джахонович студент 1 курса, Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. Адрес: Рушон, село Шпад, дом 13. Тел.: (+992907 300 601).

ОБ ЯКЕ АЗ МАНБАЪХОИ ПОТЕНСИАЛӢ ФАРОҒАТӢ МЕБОШАД

Рушди бозори шабакаи пулҳои рақамӣ ин нархи арзиши меҳнат аст, ки сарвати тамоми аҳолиро бо меҳнат эҷод мекунад, бойгарию давлат аз рӯи бузургии занҷири арзиши. Аҳоли аз ҳисоби мукофотпулӣ дар рақами мушаххаси дивидендо аз ҳисоби меҳнат бой мешавад, суратҳисоби ҷорию пули рақамӣ ҳар қадар бойтар бошад, арзиши ҳамон қадар афзоиши меёбад ва кишвар ҳамон қадар бойтар мешавад. Доира бо ҳаракати пайвастии молҳо, хидматҳо, таблиғ ба пули рақамӣ табдил меёбад ва баръакс. Ҳаҷми меҳнати корхонаҳои саноатию истеҳсоли мол, хизматрасонӣ, таблиғ ҳар қадар зиёд бошад ҳамон қадар дараҷаи бузургии занҷири арзиши баланд мешавад.

Калидвожаҳо: пулҳои рақамӣ, арзиши меҳнат, хизматрасонӣ.

Маълумот доир ба муаллиф: Аноятшоева Фарзона Аноятшоевна-муаллимаи калони кафедраи менечмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Тел: 938276290. Давлатмамадов Руздор Чахонович донишҷуи курси 1, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Суроға: ноҳияи Рушон, деҳаи Шпад. Хонаи 13.

WATER IS A SOURCE OF RECREATIONAL POTENTIAL

The development of digital money in the network market is the price of labor cost, creating the wealth of the entire population of labor, the wealth of the state, the largest chain of value added. The population becomes rich with hard work due to bonus dividends and identification numbers, the richer the digital currency account, the higher the value of the account and the richer it becomes. The circle closes with the continuous movement of goods, services, advertising, becoming digital money and transactions. The greater value of work of industrial enterprise production of goods, services, advertising - the higher the degree of value chain value.

Keywords: digital money, hard work, services

Information about author: Anoyatshoeva Farzona Anoyatshoevnafaculty a senior lecture at the department of management and marketing department Khorog State University named after M. Nazarshoev. Davlatmamadov Ruzador Gahonovich student of 1 course Khorog State University named after M. Nazarshoev Address: Rushan, house 13. Tel.: (+992907 300 601).

УДК:339.92

АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ВУЗОВ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Мамадаёзова А.А.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Глобализация - это объективный процесс, который определяет качественные изменения в глобальном пространстве, возрастание взаимосвязанности и уникальности

отдельных людей или цивилизаций в целом. Центральная идея, лежащая в основе глобализации, заключается в том, что многие проблемы невозможно адекватно оценить и изучить на уровне национального государства, т.е. на уровне отдельной страны и ее международных отношений с другими странами [1. 189]. Вместо этого их необходимо формулировать с точки зрения глобальных процессов.

Глобализация как процесс и это результат развития производственных сил и интеграции всех сфер общественной жизни, в результате чего производственный процесс в одной стране становится составной частью процесса, который происходит в интернациональном или мировом масштабе. Глобализация влияет на экономику всех стран, и это влияние имеет многоаспектный характер. Она затрагивает производство товаров и услуг, использование рабочей силы, инвестиций в «физический» и «человеческий» капитал и их перемещение из одних стран в другие. Все это влияет на эффективность производства, производительность труда и конкурентоспособность. Некоторые исследователи полагают, что понятие «глобализация» пришло на смену таким понятиям, как «взаимозависимость» и «интернационализация», и характеризует качественно новый этап развития системы международных отношений в экономической, социальной и политической сферах [2]. Сегодня практическое воздействие глобализации на все сферы жизни общества ощущается все сильнее и сильнее. В частности, процессы глобализации оказывают влияние на систему образования [3. 148]. Глобализация затрагивает университеты всего мира. Одной из важнейших задач вхождения глобализации в мировое, европейское, образовательное пространство является в качестве полноправного участника и партнера, которая стала для вузов Таджикистана одной из главнейших. В условиях глобализации образование должно быть непрерывным, актуальным, «...новой формой накапливаемого человеком в течение жизни экономического ресурса», при этом роль вуза заключается в создании и приумножении человеческого капитала страны, повышающего ее конкурентоспособность в глобальном сообществе [4. 107].

Безусловно, это касается и региональных вузов, которые в полной мере должны учитывать, в том числе, и особенности развития отдельных регионов. Нельзя не согласиться с мнением А. В. Белоцерковского, который подчеркивает, что региональные университеты в той же степени определяют конкурентоспособность региона на национальном уровне, в которой конкурентоспособность страны на международном уровне определяют качественный и количественный уровень образования ее населения: «...стране, мощь которой определяется регионами, крайне необходимы и первоклассные региональные университеты» [5].

С приобретением в 1991 г. независимости в системе высшего образования Таджикистана произошли коренные изменения. Началась модернизация системы образования, где одним из главных вопросов стал переход к новой системе обучения – кредитной технологии.

Вхождение Республики Таджикистан в мировое сообщество, подписание международных конвенций и актов, интеграция в систему мирового образования, взаимообмен студентами и научными кадрами, признание адекватности дипломов и многое другое способствовали развитию образования и открыли путь к широкому международному сотрудничеству, которое необходимо всесторонне развивать. В рамках единого образовательного пространства государств Содружества был разработан ряд межправительственных соглашений в области образования. Таджикистан, являясь суверенным государством, одобрил эти документы и на данном этапе они реализуются в системе образования нашей республики. Одной из важнейших задач образовательной системы республики является поддержка новых форм интеграции науки и образования,

выработка совместных подходов к созданию образовательных стандартов на основе новейших достижений мировой науки, а также осуществление совместной экспертизы учебных программ и учебников. В настоящее время в республике осуществляются эти и другие преобразования, и наша страна шагает в ногу со временем, обеспечивая достойное развитие независимого государства.

Одним из формирований общеобразовательных пространств является переход к болонскому процессу, который, в свою очередь содержит положительные и отрицательные стороны в образовательной системе преобразований. В этом направлении за последние несколько лет были осуществлены реформы. В Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» включены положения, которые закрепляют соответствующие принципы болонского процесса, в том числе такие, как [6]:

- обеспечение двухступенчатой системы обучения;
- внедрение системы кредитных единиц;
- оценка знаний и качества образования по международным показателям;
- взаимное признание дипломов и квалификационных степеней высшего образования Таджикистана и их сопоставление с мировыми стандартами;
- расширение мобильности студентов и преподавателей.

Важную роль в совершенствовании системы образования сыграли принятые новые законы Республики Таджикистан “Об образовании” и «О высшем и послевузовском профессиональном образовании», «Национальная Концепция образования в Республике Таджикистан», “Национальная концепция инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями в Республике Таджикистан на 2011-2015 годы”, План реализации реформы системы образования на 2004-2009, Концепция перехода на новую систему общего среднего образования в Республике Таджикистан, «Государственная программа развития образования Республики Таджикистан на 2010-2015 годы», «Государственная программа строительства, ремонта, реконструкции школ на 2008-2015, которые находятся в частных домах, вагонах, административных зданиях», “Государственная программа обеспечения учреждений образования и науки учебными кабинетами, научно исследовательской базой”, ”Государственная программа по разработке и изданию учебников на 2007-2010”, “Государственная программа развития профессионального образования 2008-2015 г.», «Государственная программа компьютеризации образовательных учреждений общего среднего образования РТ на 2011-2015 годы” [7].

В настоящее время образование является важным фактором развития экономики Таджикистана и повышения конкурентоспособности таджикских специалистов на региональном и мировом рынке. В последние годы, особенно после национального примирения и экономической и политической стабилизации в стране, наблюдается повышение спроса населения на качественные образовательные услуги. При этом можно сказать, что уровень образованности работника во многом определяет его конкурентоспособность на рынке труда.

Правительство Республики Таджикистан в долгое время поддерживала социальной образовательной сферы, но на сегодняшний день вверяя ее коммерциализации. В этой связи необходимо помнить о том, что исторически образование в стране является своего рода культурной традицией, тем более что Конституцией Республики Таджикистан определено, что право на образование – это неотъемлемое право каждого гражданина страны.

Развитие сети высшего профессионального образования наблюдается по всем

регионам республики. Как выше отметили, учреждения высшего профессионального образования в областях республики выступают как центр, аккумулирующий вокруг себя интеллектуальные и производственно-коммерческие субъекты и ресурсы, и обеспечивающий субъекты регионов высококвалифицированными кадрами и осуществляющий интеллектуальное воспроизводство региона. После приобретения государственной независимости, в системе высшего образования Республики Таджикистан начался новый период реализации преобразования характеризующийся довольно глубокими и сложными по своей структуре. Процесс реформирования системы образования в Республике Таджикистан начался в конце 90 годов XX века в соответствии с законами РТ «Об образовании» и «О высшем и послевузовском профессиональном образовании», «Национальной концепцией образования», приказами и решениями министерства образования и науки страны.

Началом первого этапа формирования рынка образовательных услуг принято считать распад СССР и обретение республикой независимости.

С одной стороны, реформирование системы образования диктовалось необходимостью перехода к рыночной экономике по инициативе правительства страны и министерства образования, с другой стороны, проблема реформирования системы образования Республики Таджикистан широко обсуждалась в научных кругах. Проблемы, которые имели место в системе образования страны, были связаны во многом с нехваткой финансовых средств, квалифицированных преподавателей, слабой материально-технической базой вузов, нехваткой литературы на государственном языке, устаревшей системой и методикой преподавания, устаревшим стилем управления и снижением доступности к образованию, привлечением девочек особенно из сельских и труднодоступных районов страны.

На сегодняшний день в Таджикистане функционируют 41 вузов, из которых 2 представляют собой национальные вузы, 24 государственные вузы, 4 филиалы государственных вузов, 2 международных вузов, 3 филиалы российских вузов и 4 негражданские вузы. (см.: таб. 1)

Таблица 1.

Количество учреждений ВПО по РТ в период 2016 - 2022 г.¹⁷.

	2016-2017	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2022
Количество учреждений	39	39	39	40	41
Численность студентов: из них девушек	186,9 65,9	195,7 70,4	209,8 76,6	229,6 86,5	245,9 87,4
Из общей численности обучались на отделениях: - дневных - заочных	127,4 59,5	133,7 62,0	144,7 65,1	151,7 77,9	167,6 78,3
Выпущено специалистов: из них девушек	33,2 10,2	38,5 12,9	44,6 15,9	43,2 16,4	42,4 15,8
В том числе на отделениях: дневных заочных	22,6 10,6	26,0 12,5	27,3 17,3	28,6 14,6	27,7 14,7

Таблица показывает, что в 2016-2017 годах, количество вузов было 39 в 2020 -2021 количество достигло 41. Кроме того, в 2016-2017 учебном году численность студентов 17 Составлено автором на основе данных Образование в Республике Таджикистан 30 лет государственной независимости, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе 2021.

ИЛМҲОИ ЧАМБИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

составило 186,9 тыс. чел., в 2020-2021 - 245,9 тыс. чел., что у показывает на рост численности студентов. С каждым годом число поступивших абитуриентов растёт, что указывает на возросшую потребность населения в получении высшего образования в Республике Таджикистан. По областям РТ количество вузов и численности студентов показано на таблице 2.

Таблица 2.

Количество учреждений ВПО по регионам РТ в период 2016-2022 учебный год

Районы по областям РТ	Кол ВУЗов	Численности студентов тыс.
Всего по Республике	41	97690
ГБАО	2	4069
Хатлонская область	6	49656
Согдийская область	7	48379
РПП	1	3877
Душанбе	25	25300

Составлено автором на основе данных статистического сборника Республики Таджикистан 2020 г.

Из 41 высших учебных заведений РТ 25 вузов функционируют в г. Душанбе и более 68,73% численности студентов республики сконцентрировано в столице республики. Второе место занимает Согдийская область республики как промышленно - ориентированный регион. В этой области функционируют 7 вузов, которые охватывают 21,64% численности студентов страны. На третьем месте - Хатлонская область - как самый крупный регион страны. Здесь функционируют 6 вузов и охватывают более 15,94% численности студентов республики. В ГБАО функционируют 2 вуза и в РПП 1 вуз, где численность студентов почти одинаково. Исходя из географического и демографического положения Согдийской и Хатлонской области численность студентов в два раза выше, чем в ГБАО и РПП.

Несмотря на утечки выпускников в зарубежных странах, в регионах Республики численность студентов идёт к уменьшению, даже в вузах г. Душанбе и если рассматривать в 2016-2017 учебном году в вузах общая численность студентов составила 176,5 тыс, то в 2020-2021 году составила 245,9 тыс. В Согдийской области с 2016 по 2021 гг. численность студентов увеличилась от 40,7 по 48,4 тыс. человек, в Хатлонской области от 29,5 до 49,7 до тыс. человек, РПП от 2,2 тыс. тыс. до 3,9 тыс. в г. Душанбе от 109, 9 до 139,9 тыс, а в ГБАО 4,5 тыс. снизилось до 4,1 тыс., человек. Следует отметить, что, по численности студентов на первом месте стоят вузы г. Душанбе, второе место занимают вузы Согдийской области и третье место занимает Хатлонская область.

За годы суверенитета Республики Таджикистан начиная с 2016 года укрепилась, материально- техническая база вузов страны. Как показывают данные таблицы 1, численность студентов в крупных городах республики выше, чем в регионах и эти вузы опережают региональных вузов по научно-педагогической потенциалу и материально – технической базе.

Анализируя материально-техническую базу вузов, в частности оснащённые оборудованием аудиторий, лингафонные кабинеты, лаборатории, общежития, центральные вузы находятся в лучшем состоянии. Из-за географического расположения вузы ГБАО и Хатлонской области немного отстают от центральных вузов. Многие лаборатории оснащены при поддержке различных грантов и международных программ. Все эти условия являются фактором повышения имиджа вуза.

Одним из критериев, оценки рейтинга вузов является острепенность профессорско-преподавательского состава. В таблице 3 приведено количество преподавателей вузов РТ за последние пять лет. (см. таб. 3)

Таблица 3.

Число преподавателей вузов РТ за 2016-2021 гг.

Годы	Всего (штатного персонала)	Кандидат наук	В том числе женщин	Доктора наук	В том числе женщин	Из общего числа женщин
2016-2017	10010	2590	777	603	84	3471
2017-2018	10321	2687	724	619	92	3541
2018-2019	10581	2808	832	630	88	3807
2019-2020	11681	2939	923	630	97	3956
2020-2021	11872	3213	953	694	108	4195

Составлено автором на основе статистических данных Республики Таджикистан 2021 г.

Исходя из таблицы число преподавателей в период с 2016 по 2017 учебного года составило 10010 тыс., в 2020-2021 году их число достигло до 11872. Ежегодно увеличиваются количество острепенных преподавателей, кандидатов и докторов наук, что выглядит в следующем виде.

Приём студентов за последние пять лет в региональных вузах растёт, несмотря на утечку абитуриентов (см: таб. 4).

Таблица 4.

Приём студентов по регионам с 2016 по 2021г

Годы	ГБАО	Хатлонская область	Согдийская область	РРП
2016-2017	1,0	7,3	9,3	0,4
2017-2018	1,0	8,9	8,9	0,6
2018-2019	1,0	10,1	11,0	0,5
2019-2020	0,7	11,3	13,3	0,6
2020-2021	1,1	13,4	12,4	1,1

Собственные наблюдения в этом плане показали, что несмотря на рост численности студентов, в региональном структурном сдвиге в сфере высшего профессионального образования положительный сдвиг это показателя среди регионов наблюдается в Хатлонской области. При этом можно сделать вывод, что численность населения в областях влияет на количество поступивших студентов в Хатлонской и Согдийской областях. В ГБАО значительная часть абитуриентов предпочитают получение высшего образования в зарубежных странах на основе донорских и бюджетных мест. Поэтому количество поступающих в Хорогском государственном университете с каждым годом уменьшается.

За последний учебный год приём и выпуск студентов приведено в таблице 5.

Таблица 5.

Приём и выпуск студентов на начало учебного 2020-2021 года (тыс. человек)

	Приём			Выпуск		
	Всего	дневных	Заочных	Всего	дневных	Заочных
ГБАО	1050	921	129	995	723	272

ИЛМҲОИ ҶАМЪИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

Хотлонская область	13377	10771	2606	7080	4183	2897
Согдийская область	12399	9186	3213	9345	4965	4380
Всего	26826	20878	5948	17420	9871	7549

Составлено автором на основе данных агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан

С 2020 по 2021 количество студентов, принятых в учреждениях высшего профессионального образования составляет всего по регионам 26826 тыс. Из поступающих студентов по регионам на первое место находится Хотлонская область на 13377 тыс студентов из которых 10771 дневное обучение и 2606 заочного обучения, согдийская область 12399 из которого 9186 дневное обучение и 3213 заочного вида обучения. По ГБАО общая численность студентов, 1050 из которых 921 дневного обучения и 129 заочного обучения. За период с 2016-17 по 2020-21 учебные годы число выпущенных специалистов увеличилось с 36,1 тыс. человек до 43,1 тыс. человек. Рост числа выпускников составил 19,4%. Нужно отметить, что в период COVID 19 поступление абитуриентов в Таджикские вузы увеличилось, поскольку границы между странами были закрыты.

В настоящее время основная группа студентов обучаются на договорной основе, и финансирование деятельности вуза осуществляется благодаря именно этим источникам. По этой причине во время приема абитуриентов вузы определяют менее строгие критерии при поступлении для студентов-договорников.

Число студентов, обучающихся на договорной основе в 2019-2020 учебном году составила 162,3 тыс. человек, что на 95,0 тыс. больше, чем студенты, обучающиеся в бюджетной основе. В 2019-2020 году, 70,7% студентов, поступающих в вуз, составили студенты на договорной основе.

Следовательно, это показывает, новые возможности для выпускников на при трудоустройстве, в соответствие с потребностями рынка труда. В зависимости от роста информационной технологии, требования мировых тенденции и требования родителей в получение качественного специалиста возрастает. При этом чтобы быть на рынке труда обустроенным необходимо переквалифицироваться.

Во время глобализации Республика Таджикистан уделяет внимание не только образованию, но и развитию науки. Расходы государственного бюджета на науку с 2016 года составило 55454,4 тыс сомони, в 2020 году они увеличились на 82 812,5 тыс. сомони и в процентном соотношении составляет 35%. (см: таб. 6.)

Таблица 6.

Расходы государственного бюджета на науку 2016-2021

годы	Расходы государственного бюджета на науку, тыс. сом	В процентах	
		к валовому внутреннему продукту (ВВП)	к расходам государственного бюджета
2016	55454,4	0,1	0,3
2017	60636,7	0,1	0,3
2018	66849,3	0,1	0,3
2019	76401,0	0,1	0,3
2020	82812,5	0,1	0,3

Составлено автором на основе данных статистического сборника РТ по образованию

на 2021 год

Нужно отметить, что высшим учебным заведениям страны необходимо постоянно принимать соответствующие меры для повышения профессионального опыта и навыков своего персонала, использования современных образовательных технологий в своей педагогической деятельности, чтобы иметь конкурентное преимущество среди других университетов.

Министерство образования и науки Республики Таджикистан усиливает качество образования в вузах страны, чтобы добиться высокого уровня образования за счет улучшения системы контроля. Помимо этого министерство, университеты, институты предпринимают значительные шаги для улучшения качества образования на основе совершенствования образовательных программ, профессорско - преподавательского состава вуза и системы внутреннего управления. Однако от всего этого качество образовательных услуг в большинстве вузов страны зависит от совершенствования с учетом изменения образовательной среды на международном и национальном уровне и быстро растущей озабоченности работодателей по поводу качества высшего образования.

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что с глобализацией социально-экономических процессов растет конкуренция между вузами за финансовые ресурсы, за количество высококвалифицированных специалистов, за кандидатов и докторов наук, за научно-технические работы, за исследовательские работы и за таланты и способности.

По нашему мнению, во время глобализации высшее профессиональное образование Республики Таджикистан достигло многого.

Согласно нашему исследованию из 100 % поступающих 85% студентов ожидают от вузов профессионального высококвалифицированного образования, 15% стремятся к образованию к науке как к профессии.

Система ВПО является сложной системой, путь каждого вуза к повышению эффективности лежит через конкуренцию.

Таким образом, вузы находятся в условиях конкуренции за репутацию, повышения имиджа, количества профессоров, молодых ученых, высококвалифицированных специалистов, а также конкурентную борьбу за студентов.

В условиях глобализации вузы выпускают специалистов для любой сферы, требующих от рынка труда и в современной деятельности вуза ключевой деятельности конкурентоспособности становятся результаты масштабирования научных исследований, разработка инновационных подходов, коммерциализация инвестиционной деятельности образовательных услуг как на внутреннем рынке, так и на внешнем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акилов М. интеграция Республики Таджикистан в процесс глобализации // Ученые записки. – С. 189. <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-respubliki-tadzhikistan-v-protsess-globalizatsii/pdf>.
2. Измайлова М. Потребители образовательных услуг: модели поведения // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – №2
3. Belotserkovskiy A.V. Regional'nyye universitety v sisteme obrazovaniya Rossii [Regional universities in the education system in Russia]. Available at: <http://www.akvobr/regionaline>, accessed 12.05.2015. (In Russ.).
4. Мамбетказиев А.Е <https://articlekz.com/article/magazine/148>
5. Национальная стратегия РТ на период 2020 г. От 30 го июня 2012 г. № 334 Республика Таджикистан 80 С. <https://www.rtsu.tj/ru/university/uchebno-metodicheskoe-upravlenie>.
6. Фролов С.Ю. Региональные вузы: проблемы развития в условиях модернизации

**АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ВУЗОВ
ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

В данной статье рассматриваются теоретические основы глобализации, система высшего образования республика Таджикистан, модернизация системы образования, где одним из главных вопросов стал переход к новой системе обучения – кредитной технологии, а так же развитие образования ВПО во время глобализации.

Ключевые слова: глобализация, модернизация, система высшего образования, острепенённость преподавателей, приём студентов.

Сведения об авторе: Мамадаёзова Афсона Абдулнӣёзовна, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел: (+992)931569019. Email. Afsona-88@mail.ru.

**ANALYSIS OF THE FUNCTIONING OF REGIONAL UNIVERSITIES IN THE
CONTEXT OF GLOBALIZATION**

This article considers the theoretical bases of globalization, the system of higher education of the Republic of Tajikistan, modernization of the education system, where one of the main issues was the transition to a new system of training - credit technology, as well as the development of education in UPR during globalization.

Keywords: globalization, modernization, system of higher education, degree of teachers, admission of students.

Information about the author: Mamadayozova Afson Abdulniyosovna, senior lecturer of the Department of Management and Marketing of Khorog State University. M. Nazarshoeva.

**ТАҲЛИЛИ ФАЪОЛИЯТИ ДОНИШГОҲОИ МИНТАКАВИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАРОИТИ ГЛОБАЛӢ**

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявии ҷаҳонишавӣ, низоми таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷдиди низоми таҳсилот мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки дар он яке аз масъалаҳои асосӣ гузаитан ба низоми нави таҳсилот – технологияи кредитӣ, инчунин рушди соҳаи маорифи таҳсилоти олий дар давраи ҷаҳонишавӣ маълумоти мушахас дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҷаҳонишавӣ, навсозӣ, низоми таҳсилоти олий, таълими омӯзгорон, фарогирии донишҷӯён.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадаёзова Афсона Абдулнӣёзовна, муаллими калони кафедраи менечмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии Хоруғ. Назаршоева М. Тел: (+992)931569019. Email. Afsona-88@mail.ru.

УДК:

**ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ ХАДАМОТИ
ИТТИЛООТӢ, МАШВАРАТӢ ҶАМЧУН МЕХАНИЗМИ
ТАЪМИНИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ
КИШОВАРЗӢ**

Одинаев Ш. Т., Давлатова Г. М., Одинаев А. Ш.

**Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ,
Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон**

Ба мафҳуми маҳдуд, мақсади ахборот ва машварати соҳаҳои кишоварзӣ ҳамчун паҳн намудани ахбороте дида мешавад, ки ба баланд бардоштани самаранокии равандҳои аниқи

истеҳсолот ёри мерасонад. Дар шарҳи васеътар, ҳадафи ҳадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ дар соҳаи кишоварзӣ метавонад баланд бардоштани ҷанбаҳои инноватсионии фаъолияти иқтисодӣ ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи даромади истеҳсолкунандагони деҳот бошад.

Истилоҳи «маълумоти иқтисодӣ» маҷмӯи иттилоотро ифода мекунад, ки ҷанбаи иқтисодии фаъолияти иқтисодиро инъикос намуда, заминаи иттилоотии таҳлили иқтисодӣ ва рушди технологияҳои идоракуниро ифода мекунад. Пойгоҳи иттилоотӣ бояд бо назардошти эҳтиёҷоти ҳамаи сатҳҳои субъектҳои идоракунӣ таъсис дода шуда, таҳлил ва арзёбии фаъолияти иқтисодиро дар се марҳила таъмин намояд.

Марҳилаи аввал омодагӣ аст. Дар доираи ин марҳила мақсадҳои таҳлил муайян карда шуда, барномаи он тартиб дода мешавад. Сипас, вобаста ба ҳадаф, таҳлилгарон маълумоти заруриро интихоб мекунанд, ки бодикқат тафтиш ва пешакӣ коркард карда мешаванд.

Марҳилаи дуюм таҳлили фаъолияти иқтисодӣ (ТФИ), марҳилаи асосӣ мебошад. Дар ин марҳила коркарди таҳлилии маълумот сурат мегирад, ҷадвалҳо, графикҳо ва диаграммаҳо тартиб дода мешаванд. Илова бар ин, таҳлилгарон омилҳои муайян мекунанд, ки ба фаъолияти корхона таъсир мерасонанд ва дараҷаи таъсири онҳоро муайян мекунанд.

Дар доираи марҳилаи сеюм натиҷаҳои таҳлил ҷамъбаст карда, барои баргараф намудани камбудҳои, ҳангоми таҳлил дар истифодаи захираҳои мавҷуда тадбирҳои тартиб дода мешаванд. Марҳилаи сеюми (МИТ) мониторинги иҷроии тадбирҳои таҳияшударо дар бар мегирад.

Дар байни хидматҳои мувофиқтарини ХИМ, дохил кардани хидматҳои дар ҷадвали 1 овардашуда (ба истиснои хидматҳои сирф иттилоотӣ) зарур аст.

Бо мақсади таъмин намудани нақши фаъолони дар ҳалли масъалаҳои таъхирнопазири комплекси агросаноатӣ ва баҳо додан ба дараҷаи таъсири он ба натиҷаҳои ниҳонии қори комплекси агросаноатӣ банақшагирии ҷори ва ояндабинӣ бояд ба амал бароварда шавад.

Дар вақти тартиб додани нақшаҳо ва баҳо додан ба таъсири воқеъи мутахассисон ба қор карда баромадани захираҳо ва самаранок истифода бурдани захираҳои комплекси агросаноатӣ ба инҳо диққат додан лозим аст:

- арзёбии омилҳои афзоиши иқтидорҳои мавҷуда ва ҳаҷми истеҳсоли воқеӣ;
- арзёбӣ ва таҳлили сабабҳои камшавии иқтидори муқарраршуда ва ҳаҷми воқеии истеҳсолот.

Шакли ташкилии баррасишавандаи системаи минтақавии рушди дастовардҳои илмӣ бо ҳамроҳ кардани ҳадамоти иттилоотӣ ва машваратӣ ба таркиби он метавонад ба ин талабот ҷавобгӯ бошад. Ин мутахассисони ХИМ мебошанд, ки тамоми инноватсияҳои солҳои охирро баҳогузори карда, вазифадоранд, ки дар шароити ҳозира ғайраварро ҷудо кунанд, ки барои амалисозии он хоҷагиҳои алоҳида маблағҳои шахсии қофӣ дошта бошанд, ки метавонанд маблағҳои қарзиро дар доираи барномаи амалкунандаи давлатӣ рушди соҳаи кишоварзӣ барои солҳои 2020-2024 истифода баранд. Мушовирон бевосита бо истеҳсолкунандагон тамос мегиранд, ки ба онҳо имкон медиҳад на танҳо пешниҳоди лоиҳаҳо интихоб кунанд, балки дар якҷоягӣ бо истеҳсолкунанда, ки қадом инноватсияҳои мавҷуда барои шароити маҳсулоти мушаххас бештар мувофиқанд, муайян кунанд.

Арзёбии намунаҳои ҳароҷот барои хидматрасонӣ дар як қатор минтақаҳо нишон дод, ки 3, 5 - 6 % маблағҳои бучети минтақавӣ, ки барои ҳалли мушкилоти кишоварзӣ сарф мешаванд, барои дастгирии фаъолияти онҳо заруранд. Аз ин рӯ, масъалаи маблағгузориҳои хидматрасонии машваратии кишоварзӣ бештар ба фаҳмиш ва хоҳиши ҳукумат барои

ИЛМҲОИ ЧАМЪБИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

рушди ин фаъолият нисбат ба имконоти чудо кардани маблағҳои бучетӣ вобаста аст. Чудой ва истифодаи ин маблағҳо танҳо бо банақшагирии дақиқи ҳадаф ва назорати бозътимоди истифодаи онҳо имконпазир аст.

Ҷадвали 1.

Хидматҳои ҷорӣ ХИМ тавачҷӯхи стратегӣ

Чамъоварӣ ва оморасозии иттилоот	1. Сохтмон ва ҳондани баланси чамъшуда 2. Таҳлили хароҷот	Таклифҳои идоракунии истеҳсолот	Пешниҳодҳо оид ба идоракунии иҷтимоӣ ва кадрҳо
	3. Ҷараёни пули нақд 4. Таҳлили пардохтпазирӣ 5. Таҳлили устувории молиявӣ 6. Муомилоти доройҳо 7. Муомилоти масъулият 8. Давраи молиявӣ 9. Даромаднокии фурӯш 10. Бозгашти доройҳо 11. Сармояи муомилот ва доройҳои соф 12. Муомилоти доройҳои соф 13. Меъёрҳои сармоягузори дубора	Таклифҳои ташкили идоракунии молиявӣ дар комплекси агросаноатӣ Тайёрӣ ва бучети КАС- и минтақа барои соли оянда ва баъд аз он	
	14. Баҳодихии фаъолияти молиявии комплекси агросаноатӣ ва субъектҳои он 15. Фаъолияти бучетӣ соли оянда		
Тартиб додани нақшаи амалӣ ва ояндабинии тадбирҳои баланд бардоштани самаранокии комплекси агросаноатӣ			
Қўмак ва татбиқи он			

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Аз бас, ки дар ин марҳилаи рушди иқтисодӣ фаъолияти ХИМ аз мақомоти идораи комплекси агросаноатӣ вобаста аст, на танҳо аз ҷиҳати маблағгузори фаъолияти онҳо, балки аз бисёр ҷиҳатҳои дигар, дар навбати аввал, бояд механизми ҳамкориҳои ХИМ минтақавӣ бо мақомоти идоракунӣ таҳия карда шавад.

Таҳлили фаъолияти хизматрасониҳои машваратии хориҷӣ ва ватанӣ ба мо имкон медиҳад, ки тавсияҳои асосиро оид ба ташкили ҳамкориҳои иттилоотӣ ва машваратӣ бо мақомоти идоракунии тамоми сатҳҳо таҳия намоем. Ҳамзамон, бояд ба таври возеҳ дар бораи хизматрасониҳои машваратии аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустақил дар соҳаи кишоварзӣ сухан гуем, зеро дар тамоми ҷаҳон аксарияти талабот ба ин навъи ташкилот ҷавобгӯст.

Дар ин ҳолат, бояд дар назар дошт, ки чунин хидмат метавонад якҷанд шакли ташкили ҳуқуқӣ дошта бошад, ки ба ташаккули муносибатҳои муассири он бо мақомоти идоракунӣ таъсир мерасонад. Аммо, аз нуқтаи назари ин муносибатҳо, он танҳо метавонад масъалаи хизматрасонии машваратӣ бошад, ки дар шакли ҳуқуқии муассисаи давлатӣ ё ташкилоти мустақили ғайритиҷоратӣ фаъолият мекунад.

Дар ХИМ минтақавӣ, ки марказҳои машваратии деҳот (ММД) доранд, муносибатҳо бо ҳукуматҳои маҳаллии минтақавӣ бо роҳҳои гуногун барқарор карда мешаванд, дар сурати тағйир ёфтани вазъ, табиист. Дар айни замон, ба истиснои баъзе ҳолатҳо дар айни

замон, аз бучаҳои ноҳияҳои машваратдиҳӣ ва баҳусус фаъолияти инноватсионӣ ММД ҳамчун як ҷузъи ҷудоғонаи ХИМ минтақавӣ маблағгузорию устувор ба даст оварда намешавад. Тавре ки таҷрибаи як қатор хизматрасониҳои машваратии минтақавӣ нишон медиҳад, мақомоти ноҳиявӣ танҳо ба марказҳои ММД бе пардохти маблағ пешниҳод мекунад. Аз ин рӯ, манбаи асосии маблағгузорию инноватсия асосан бучети минтақа, дастгирии назарраси давлатӣ ва микдори ками маблағе мебошад, ки истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ барои пардохти хизматрасонии машваратӣ розӣ ҳастанд. Дар айни замон, танҳо дар маблағгузорию фаъолияти илмӣ бучети ҷумҳуриявӣ ҳисоб карда мешавад.

Барои фаъолияти самараноки ҳадамоти машваратӣ, масъалаи додани музди меҳнат ба мушовирон дар сатҳи бо музди меҳнати сармутахассиси корхонаҳои кишоварзӣ нақши муҳим мебошад. Бо маоши хуб таҷҳизонидани ҳадамоти машваратӣ бо мутахассисони баландихтисос имконнопазир аст.

Дар хотир бояд дошт, ки кори мушовирон ва вазифаҳои дар назди онҳо гузошташуда, чун қоида, оддӣ нестанд. Бо гузашти вақт вазифаҳои асосии мушовирон дигаргуниҳои назаррасро аз сар мегузаронанд. Дар айни замон, ҳалли масъалаҳои пардохтнопазирии оммавии истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва дастгирии машваратӣ дар таъмини мутобикати технологияҳо муҳим мебошад.

Дар солҳои охир диққати асосӣ ба фаъолият ба татбиқи ҳамаҷонибаи сармоягузориҳои инноватсионӣ, таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои дода мешавад. Аз ин рӯ, маблағгузорию оддӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои илмӣ ва махсусан ҳадамоти машваратӣ пешбинӣ шудааст, тавсия дода намешавад. Ташаккули мақсадноки барномаҳо оид ба бастаҳои кории сикли илмӣ - истеҳсолӣ дар ҳамбастагии маблағгузорию илм ва паҳн намудани дастовардҳои он аз тариқи ҳадамоти машваратӣ зарур аст.

Мувофиқи ин, ҳуҷҷати муҳимтарин Барнома оид ба ташкили системаи дастгирии иттилоотӣ ва машваратии комплекси агросаноатии минтақа ба мӯҳлати на камтар аз панҷ сол мебошад. Зеркумита таҳия карда мешавад, агар кор оид ба таҳияи ХИМ аллакай ба Барномаи рушди комплекси агросаноатии минтақа ворид карда шуда бошад, дар акси ҳол барномаи мустақил таҳия карда мешавад. Барнома ва зерлоиҳаҳо бояд қонунгузорию тасдиқ кунад.

Барномаи дарозмуддати «Барномаи фаръии рушди системаи иттилоотӣ ва машваратии комплекси агросаноатии минтақа» ба як санади калидии муносибатҳои мақомот ва ҳадамоти машваратӣ табдил меёбад. Ин барномаи мақсаднок тамоми соҳаҳои корро муайян намуда, вазифаҳо ва ҳаҷми корҳои онҳоро муайян мекунад.

Аммо, бояд равшан карда шавад, ки тибқи Кодекси ҷорӣ бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаи бевосита дар барномаи пудратчӣ - НКА минтақавӣ нодуруст аст. Вай бояд дар асоси рақобат интиҳоб карда шавад. Хидмати машваратии минтақавӣ дар сатҳи махсус барои ҳадамоти машваратии кишоварзӣ таъсис дода шудааст зарур аст, ки онро бо маблағҳои дигари маблағгузорӣ бучавӣ таъмин кард. Ин боз як далели ҷонибдори рушди босуръат ва қабули қонун дар бораи машваратҳои кишоварзӣ мебошад.

Дар вилояти Суғд барномаи мақсадноки рушди фаъолияти машваратӣ амалӣ шуда истодааст. Ғайр аз он, соли аввал нест, ки ӯ дар доираи ин барнома фармоишҳои танҳо дар асоси озмун мегирад. Танҳо акнун озмунҳо ҳанӯз тасаввур карда мешаванд, аммо агар ягон хидмати машваратии тичоратӣ пешниҳодоти қавитар ба вучуд орад, пас тасаввур кардан осон аст, ки чӣ натиҷа хоҳад гирифт. Оқибатҳои эҳтимоли қаблан баррасӣ шуда буданд.

Барои дастгирии моддии рушди инноватсионӣ, механизмҳои нави дастгирии мақсадноки кори сикли илмӣ - истеҳсолӣ заруранд. Барои ин аз амалҳои зерин пешниҳод

карда мешавад.

Ҳадафи умумии рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ:

- таъмини рушди тиҷорати кишоварзӣ дар заминаи баланд бардоштани самаранокии илм, суръат ва тавсеъаи миқёси инноватсия ва баланд бардоштани сатҳи тайёр намудани кадрҳои баландихтисос.

Бинои ибтидоӣ:

- истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо шароити минтақавии агроиқлимӣ вобаста аст, аз ин рӯ дар Тоҷикистон механизмҳои дастгирии давлатии илми кишоварзӣ ва фаъолияти инноватсионӣ, ки дар сатҳи ин минтақаҳо, субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд, метавонанд самаранок бошанд. Ҳаҷми дастгирӣ бо шартҳои узвият дар СУС ба танзим дароварда намешавад ва таъсири танзимиро дар сатҳи кишвар ҳамчун чораи “сабади зард” тақозо намекунад.

Асосҳои ташкил ва маблағгузорию кори сикли илмӣ - истеҳсолӣ:

- Тадричан додани ваколат барои рушди илми амалии кишоварзӣ, системаҳои иттилоотӣ, машваратӣ ва таълимӣ оид ба рушди инноватсионии тиҷорати кишоварзӣ аз марказ ба минтақаҳо. Фароҳам овардани шароит дар субъектҳои тобеъи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ, бо мақсади пурзӯр кардани таъсири намояндагони тиҷорати кишоварзӣ ба рушди илм ва инноватсия;

- асоси системаи паҳнкунии васеъмиқёс ва фаврии инноватсияҳо ва ташкили дигар дастгирии техникаи рушди деҳот ҳадамоти машваратӣ ва омӯзиши деҳот мебошанд, ки, чун қоида, дар сатҳи минтақавӣ амал мекунанд ва мутаносибан, ваколатҳои асосии рушд ва дастгирии онҳо бояд дар сатҳи субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳавасмандгардонӣ амалӣ карда шаванд;

- барои дастгирии моддии рушди инноватсионӣ механизмҳои мақсадноки дастгирии мақсаднок заруранд, ки дар заминаи ташкили фондҳои минтақавии рушди соҳаи кишоварзӣ бо филиалҳои байниминтақавӣ, ки лоиҳаҳои аз ҳама самарабахшро дар асоси озмун таҳти назорати аграрӣ дастгирӣ менамоянд, пешниҳод карда мешаванд;

- дастгирии рушди илм ва таҳсилоти олии на танҳо тавассути додани грантҳо ба донишгоҳҳои пешрафта барои мучаҳҳаз гардонидани таҷҳизоти зарурӣ ва гузаронидани тадқиқоти илмӣ, балки кам кардани сарбории омӯзгорон барои ҷудо кардани вақт барои таҳқиқот ва кор бо ҳадамоти машваратӣ амалӣ карда мешавад, сарбории пештараро камтар бор кунед.

Барои татбиқи ин идеология, бояд самтҳои зеринро дақиқ муайян кард.

Якум. Вазорати кишоварзии Тоҷикистон ҳуди ин самтро роҳбарӣ менамояд ва ба мақомоти минтақавӣ роҳнамоӣ мекунад, ки маркази мустақили машваратиро таъсис диҳанд, ки аз як маркази илмӣ, методӣ ва таълимӣ ва шабакаи маркази ХММ - и байниминтақавӣ, воҳидҳои сохтори ин ҳадамот ва инчунин хизматрасониҳое, ки мушовирон дар асоси ин фаъолият кор мекунанд, таъсис дода шаванд, ки қисман машғули кори танҳо олимон ва танҳо дар фаъолияти маркази илмӣ, методӣ ва таълимӣ мебошад.

Заминаҳои хизматрасонии машваратии минтақавӣ дар деҳот:

- хабардор кардани тарафҳои манфиатдор дар бораи ҳама инноватсияҳо, аз ҷумла тавассути нашри маҷалла на камтар аз 6 маротиба дар як сол ва ё ҳар ҳафта бюллетен (бюллетенҳо дар бораи нархи маҳсулоти кишоварзӣ, ки аз ҷониби системаи давлатии иттилоотии кишоварзии Вазорати кишоварзии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд) дар бюллетен интишор карда мешаванд);

- омӯзиши гурӯҳӣ дар инноватсионӣ ва донишҳои дигар, аз ҷумла дар барномаҳои 72 - соата бо додани шаҳодатномаҳо;

- машварати инфиродӣ оид ба мушкилоти мавҷуда ва пайдоиши мизочони худ, пеш аз

ҳама дар татбиқи инноватсияҳо дар робита бо имкониятҳои (моддӣ ва зехнии) хочагиҳо;

- фаъолияти таҷрибавию намоиши таҷрибавӣ, ки бидуни он ягон ҳадамоти рушди машваратии кишоварзӣ таъмин карда намешавад, ки мутобиқсозии инноватсияҳо ба шароити асосии агроиклимии минтақаҳои хизматрасониро таъмин мекунад ва омӯзиши натиҷаҳои татбиқи амалии онҳо (дарҳои кушод);

- гузаронидани таҳлили агрохимиявӣ ба манфиати истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ.

Дуҷум. Вазорати кишоварзии Тоҷикистон аз он далел бармеояд, ки ҷаҳор варианти воқеии ташкили чунин хидматҳо барои шароити Тоҷикистон ва вазъи ташкилӣ ва ҳукуқии онҳо мавҷуд аст:

1. Тавассути таъсис додани мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар шакли як муассисаи давлатӣ (бештар дар шакли муассисаи мустақил);

2. Таъсиси ҳадамоти минтақавӣ дар шакли ташкилоти мустақили ғайритиҷоратӣ ё як ташкилоти ғайритиҷоратии дигар бо иштироки мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ассотсиатсияҳои молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ, илми минтақавӣ ва донишгоҳҳо;

3. Азнавташкилдихии ташкилоти мустақили ғайритиҷоратӣ (ТМҒТ) дар ҳадамоти машваратӣ ва таълимии минтақавӣ дар деҳот (маркази таълимӣ бо шабакаи ММД);

4. Ҳамчун ҷузъи донишгоҳи минтақавӣ, аммо ҳамеша бо кормандони алоҳида, дар утокҳои ҷудогона ё дар ҳудуди паркҳои технологӣ, бо шабакаи ноҳиявӣ (байниминтақавӣ) ва бо зерҳисобҳои ҷудогона (дар акси ҳол натиҷаҳо танҳо гузоришҳои хуб хоҳанд буд).

Дар ин ду ҳолат, масъалаҳои мустақилияти молиявӣ ва интиҳоби роҳбарони чунин хидматҳо муҳим мешаванд, зеро мушкilotи молиявии муассисаҳои таълимӣ назаррас хоҳад буд ва аксарияти роҳбарони ҷорӣ (ноибҳои ректорони донишгоҳҳо ва ректорҳои марказҳои мустақили машваратӣ (МММ)) бо ҷорабиниҳои омӯзишӣ маҳдуд мешаванд ва як созмони машваратӣ намерасад, барои аз байн бурдани қолабҳои рафтори саҳт.

Инчунин, Вазорати кишоварзии Тоҷикистон аз он далел бармеояд, ки дар марҳилаи ҳозира ташкилотҳои тиҷоратии машваратӣ (корхонаҳои давлатӣ, ҚДММ ва ғайра) ҳуқуқдоранд, аммо ҳамчун созмонҳои барои рушди фаъолияти дорои аҳамияти иҷтимоӣ, давлатӣ дастгирӣ карда намешаванд. Хизматрасонии ташкилотҳои тиҷоратӣ бояд аз ҷониби истеъмолкунандагони онҳо пурра пардохт карда шавад, зеро ҳар гуна субсидияи бучет (зиёда аз 50%) боиси чунин намудҳои суистифода мегардад.

Вазорати кишоварзии Тоҷикистон субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба рушди инноватсионии миқёсан васеъ дар соҳаи кишоварзӣ ва дигар тиҷорати деҳот бо рушди ҳатмии илми кишоварзӣ дар як маркази пешрафтаи илмӣ ё донишгоҳ барои ду ё чор субъекти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робитаи зич бо ҳадамоти машваратӣ ва таълимии минтақавӣ дар соҳаи кишоварзӣ равона мекунад. Ҷалб намудани ҷомеаҳои соҳибқории кишоварзӣ ба онҳо барои маблағгузории муштарак ва иштироки фаъолони онҳо дар қабули қарорҳо оид ба корҳои илмӣ.

Маблағгузории таҳқиқоти амалӣ бояд интиқоли натиҷаҳоро ба мушовирон дар бар гирад. Маблағгузории ҷорабиниҳои таҷрибавии хизматрасониҳои машваратӣ хеле муҳим аст. Тавре ки таҷрибаи ватаниву ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ин хизматрасониҳо бояд асосан аз ҳисоби бучети минтақа на дертар аз 20 соли таъсисёбӣ маблағгузорӣ карда шаванд. Тиҷоратикунонии фаъолиятҳои онҳо танҳо пас аз 10 сол оғоз меёбад. Бо назардошти шароити узвият дар сомони умумиҷаҳонии савдо (СУС), ки дастгирии давлатро дар соҳаи кишоварзӣ, инноватсия, машварат ва омузиш маҳдуд намекунад, ба тиҷорати пурраи ин хидматҳо шитоб қардан душвор аст.

Ҳамзамон, Вазорати кишоварзӣ, ба худ самтгирӣ карда, ба мақомоти минтақавӣ инчунин маблағгузории корҳои илмӣ ва корбариро барои эҷоди инноватсияҳо, ки ба

шароити минтақаҳо мутобиқ карда шудааст ва барои такрор ба хидматрасонии машваратӣ интиқол медиҳад.

Ҳамаи инро танҳо дар сурати мавҷуд будани қонун дар бораи рушди инноватсионии соҳаи кишоварзӣ ва дигар корхонаҳои деҳот метавон амалӣ кард. Бидуни ин, вазифаи калидӣ ҳалли худро наёфтааст: таъсиси механизми нави прогрессивии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии рушди тичорати деҳот дар заминаи фондҳои минтақавии рушди иқтисоди деҳот.

Маҳз ин маблағҳо, ки филиалҳои онҳо дар деҳот ба андозаи аз чор то шаш ноҳияи маъмури филиалҳои худро доранд, бояд чунин ҳуқуқҳоро ба даст оранд:

- фармоиш додани коркардҳои илмӣ ва кор кардан оид ба мутобиқ кардани инноватсияҳо ба шароити иқтисодии ташкилотҳои кишоварзӣ ва дигар корхонаҳои истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ё додани грантҳо барои инноватсияҳо, ки маблағгузори онҳо фермерон иштирок мекунанд (дар асоси рақобат); Гузаронидани семинарҳои махсус ва дигар чорабиниҳо бо мақсади паҳн кардани дониш дар бораи инноватсияҳо дар тичорати деҳот (дар асоси озмун);

- ба рушди заминаи моддӣ ва фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамияти хизматрасониҳои машваратӣ ва таълимии минтақавӣ (бе рақобат) субсидия кардан; фаъолияти тичоратии хизматрасониҳои консалтингии минтақавӣ дар андозаҳои гуногун, вобаста аз самтҳои хизматрасониҳои машваратӣ (растанипарварӣ, чорводорӣ, иқтисод, баҳисобгирӣ ва ғайра); сармоягузорӣ ба рушди соҳибкорӣ аз ҷониби соҳибони он (сохтмони асосӣ, хариди техника ва таҷҳизоти замонавӣ, хариди чорво ва ғайра);

- маблағгузори корҳо барои гузаронидани машваратҳои роғони хоҷагиҳои навтаъсис ва аз ҷиҳати молиявӣ душвор, дигар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки қобилияти машваратдиҳиро надоранд (бидуни рақобат ҳамчун дорои аҳамияти иҷтимоӣ);

- корҳои дигар дар самти рушди инноватсионии тичорати деҳот фармоиш, маблағгузорӣ ё субсидия.

Барои амалӣ намудани ин маблағҳои бучавии ба минтақаҳо додасуда фондҳои саҳомӣ бошанд, яъне. бақияи онҳо сол аз сол ба Ҷоиди бучаҳои сатҳҳои мухталиф гирифта намешаванд ва андозбандишаванда нестанд машварати хизматрасонии минтақавӣ бидуни тендерҳои рақобатӣ ҳадди ақал то 20 сол (ташкил ва рушд). Ин имкон медиҳад, ки таҳти назорати маблағҳо:

- интиқоли маблағ барои таҷҳизоти моддӣ бевосита ба ҳадамоти машваратии минтақавӣ, ки дар ҳолати зарурӣ харид мекунад;

- маблағгузори чорабиниҳои иттилоотӣ ва омӯзишӣ, намоиши таҷрибавӣ ва дигар фаъолиятҳои дорои аҳамияти иҷтимоӣ дар асоси шартнома бо сметаҳои дақиқи ин фаъолиятҳо;

- ба шахсони инфиродӣ дар асоси шартномаҳо бо сметаҳои аниқи хароҷот барои ин фаъолиятҳо дар чорҷӯбаи зерсохторҳои дахлдор оид ба рушди зербахшҳои соҳаи кишоварзӣ ва маҳсулоти дигар дар деҳот пардохт намудани фармоишгарон;

- додани грантҳо барои гузаронидани тадқиқоти илмӣ амалӣ, ки аз ҷониби иттиҳодияҳои тичорати кишоварзии вилоят дар асоси озмуни лоиҳаҳо оғоз ва қисман пардохт карда мешаванд.

Қабулқарорҳои оид ба дастгирии мақсадноки инноватсия бояд бо иштироки фаъолони намоёндагони тичорати кишоварзӣ ба қадри имкон кушода бошад. Намоёндагони кишоварзӣ ва аҳолии деҳот дар шӯрои мудирони чунин ҳазина, комиссияҳои озмунӣ ва интиҳобӣ, ки аз ҷониби ин фонд таъсис дода шудаанд, нақши назаррасро барои амалӣ намудани ваколатҳои оид ба фармоиш ва пардохти корҳои илмӣ ва грантҳои иҷро кунанд, ки ба онҳо ҳадди ақал 40% овоз диҳанд.

Барои баланд бардоштани мавқеи фермерон дар рушди инноватсионии тичорати кишоварзӣ, чорӣ намудани принципҳои маблағгузорию муштаракӣ фаъолияти илмӣ ва татбиқи нақши асосиро бозад. Бо ин мақсад пешниҳод карда мешавад, ки таъсиси фондҳои минтақавии ассотсиатсияҳо ва иттифокҳои заминистифодабарандагон дар шӯъбаҳои минтақавӣ тавассути ҳиссаҳо аз ҳаҷми фуруш, масалан, дар ҳаҷми 1% даромад, ҳавасманд карда шавад.

Барои татбиқи намудани гуфтаҳои боло Ҳукумат ва Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд тибқи барномаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ барои солҳои 2020 - 2025 корҳои зеринро анҷом диҳанд. Дар марҳилаи аввал (2020 - 2022):

1. Гузаронидани тадқиқот ва ташаккули заминаи таълимию методӣ барои рушди машварати Тоҷикистон. Аз ҷумла: таҳияи лоиҳаи қонун дар бораи фаъолияти инноватсионӣ ва машваратӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ки муқаррароти дар боло зикршударо муайян мекунад принципҳои ташкили фаъолияти илмию машваратӣ, мақоми мушовири деҳот, маблағгузорию фаъолияти илмию таҷрибавӣ ва технологӣ аз бучаи ду сатҳ; маблағгузорию фаъолиятҳои машваратӣ аз бучаи ҳар се сатҳ, аз ҷумла нигоҳдорию утоқҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ; ҳаммаблағгузорию хоҷагиҳои фермерӣ аз фаъолияти илмию амалӣ, ки ҳатман бо машварат ва омӯзиш алоқаманданд; шартҳо барои қисман пардохт намудани хизматрасонӣ аз ҷониби истеъмолкунандагони онҳо ва ғайра;

Таҳияи стандарти таълимӣ ва маҷмӯаҳои таълимию методӣ оид ба бозомӯзии мутахассисони соҳаи кишоварзӣ аз рӯи ихтисосҳои “Консалтинг” ё “Менеджмент Консалтинг”.

2. Рушди босуръати таълими машваратчиён ва роҳбарони хадамоти машваратӣ дар асосҳои ташкил ва гузаронидани фаъолияти машваратӣ.

Дар ин марҳила, курсҳои асосии бозомӯзии мушовирон ташкилкунандагон аз ҷумла барои бозомӯзии бештари мутахассисон омодаанд, таҳия карда мешаванд. Як маркази тақмили ихтисос барои барномаи махсуси 1200 - соатаи таълимӣ зиёда аз 6 гурӯҳ (ҳар кас 20 нафар) дар соли хониш таълим дода наметавонад. Инчунин барои омӯзиши таҷрибаи хидмати мушаххас, аз ҷумла дар хорича, аз ду то се машғулиятҳои саҳроӣ гузаронида мешаванд.

Тавсия дода мешавад, ки бозомӯзии кормандони калони марказҳои минтақавӣ дар як муассисаи таълимии ш. Москва, ки дорои иҷозатномаи гузаронидани бозомӯзии кадрҳо аз рӯи ихтисосҳои нав дар соҳаи идоракунӣ мебошад, ба Вазорати кишоварзии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар ин кор иштирок кунанд. Ҳангоми якҷанд машғулиятҳои кӯтоҳмӯҳлати омӯзишӣ на танҳо омӯзиши курсҳо ва фанҳои зарур аст, балки муҳокимаи пешрафти фаъолияти инноватсионӣ дар минтақаҳо, инчунин таҳияи ҳамоҳангшудаи қарорҳо барои ислоҳи ин корҳо ҳатми мешуморем. Чунин муносибат бо иштироки намоёндагони Вазорати кишоварзии Тоҷикистон, амалан ҳамоҳангсозии кор дар сатҳи кишварро тавассути кӯмак чаҳор ё шаш кормандони ин муассисаи таълимӣ ва чаҳор корманди шӯъбаи эҳёгарию ХИМ Вазорати кишоварзии Тоҷикистон ҳалли худро меёбад. Сохторҳои дигари ҳамоҳангсозии мутамарказ ва дастгирии илмию методии рушди хадамоти машваратӣ талаб карда намешаванд.

Анҷоми таҳияи равишҳо ва механизмҳои рушди хадамоти машваратӣ ва омӯзишӣ. Ҳалли проблемаҳои ташкили интегралӣ фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо ташкили фондҳои минтақавӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ бо иштироки иттиҳодияҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ метавонад дар мисоли ширкатҳои пешрафта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ташкили хадамоти машваратии деҳот баррасӣ карда шавад.

Фондҳои дастгирии давлатии тибқи Барномаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ танҳо ба он субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо карда мешаванд, ки барномаҳои рушди

мақсадноки минтақавиро амалӣ мекунанд барои рушди хадамоти иттилоотӣ, машваратӣ таълимӣ ва ҳади аққал се роҳбарони хадамоти машваратии минтақавӣ барои курсҳои солонаи таҳсил дар муассисаи таълимӣ барои тайёр кардани кадрҳо барои машварат ва хидматрасонӣ дар деҳот таҳассус доранд.

Тавачҷӯҳи зиёд ба ислоҳоти таҳсилоти кишоварзӣ зоҳир карда шавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мутахассисони дорои маълумоти олии кишоварзӣ ба вазифаҳои роҳбарони миёна ва болоӣ танҳо дар соҳаи агробизнес, ҳамкорӣ, танзими давлатӣ ва назорат, маъмурияти давлатӣ, минтақавӣ, машваратҳои илмӣ ва кишоварзӣ талабот доранд. Онҳо инчунин дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти маҳаллӣ аз сатҳи ноҳия талабот доранд.

Зарур мешуморем, ки тағир додани тайёрии кадрҳо барои соҳаи кишоварзӣ, ба дараҷаҳои зерин тақсим карда шавад:

- омӯзонидани деҳқонон ва коргарони соҳибхтисос барои кор кардан ҳамчун кадрҳои баландхтисос, ки асосҳои рушди олами ҳайвоноти дар раванди истеҳсолӣ истифодашаванда, дорои таҷҳизот ва технологияи муосири истеҳсолоти кишоварзиро медонанд (мафҳумҳои механизатор ва чорвои дорои сатҳи касбии таълимӣ аз гузаштаанд);

- таълими менечерони оянда ва соҳибони корхонаҳои миқдори хурди кишоварзӣ, мутахассисон барои корхонаҳои калон ва хурди кишоварзӣ, мақомоти назоратӣ, назоратӣ, мақомоти идоракунии давлатӣ ва мунисипалӣ ва ғайра. Дар доираи барномаҳои бакалаврӣ бо омӯзиши мунтазами ин мутахассисон дар барномаҳои таълими давомдор кифоя бошад;

- омода намудани мутахассисон барои кор ба ҳайси роҳбари, кор дар соҳаи кишоварзӣ ва маориф, системаи хидматрасониҳои машваратӣ ва ғайра дар доираи барномаҳои магистрӣ бо тақмили ихтисос;

- таълими менечерҳои сатҳи олии ташкилотҳои калони кишоварзӣ, сохторҳои гуногуни ҳамгиросишуда, ширкатҳо ва ширкатҳо ба барномаҳои MBA ё Executive MBA равона карда шудааст (талабот ба довталабон барои ин барномаҳо маълумоти ҳатмии олий аз таҷрибаи кории бакалаврӣ ва амалии ҳамчун роҳбарони миёна ва калон нест);

- омӯзиши роҳбарӣ барои мақомоти давлатӣ, мақомоти назорати давлатӣ ва нозироти шабех ба омодагии роҳбарияти давлатӣ ва мунисипалӣ оид ба идоракунии рушди деҳот нигаронида шудааст (барои қабул шудан ба ин гуна барномаҳо, маълумоти олий бояд на камтар аз таҷрибаи кории бакалаврӣ ва таҷрибаи корӣ ҳамчун роҳбарони миёна бошад).

Хулоса

Ба андешаи мо гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ва таъсиси механизми куллан нави ташкили фаъолияти сармоягузорӣ, тақмили системаи банақшагирий, идоракунӣ, баҳисобгирий ва назорати иҷроро дар заминаи истифодаи васеи технологияҳои нави иттилоотӣ дар ҳама сатҳҳо тақозо менамояд.

Тартиб додани барномаҳои комплекси мақсаднок омилҳои муҳими таъсири давлат ба инкишофи прогресси илмию техникийи комплекси агросаноатӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат мебошад. Ба вучуд овардани системаи нави нақшакашӣ бояд ба ташаққули пешгӯӣҳо ва барномаҳои комплексӣ, мақсаднок асос ёбад. Барномаҳои комплекси мақсадноки миллӣ ва минтақавӣ ба соҳаҳои алоҳида таъсири мақсаднок расонида, ба ислоҳоти сохтори комплекси агросаноатӣ мусоидат карда, барои шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ шароити нисбатан баробар фароҳам оварда мешаванд.

Фонди минтақавии рушдӣ тичорати деҳот бояд бо назардошти талаботи минималии давлатӣ ташкил карда шавад. Ҳуди мафҳуми эҳтиёҷоти давлатӣ маҳдуд карда шудааст. Ба онҳо захираҳои давлатӣ, таъминоти артиш, истеъмолкунандагони махсус, ноҳияҳои кӯҳсор ва шаҳрҳои калон дохил мешаванд. Хариди давлатии маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ ҳангоми харид ва интервенсияҳои молӣ танҳо аз ҷониби субъектҳои

хоҷагидории бозор, ки дар асоси озмун аз ҷониби мақомотҳои дахлдори соҳа муайян гардида, амалӣ карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Баутин В.М., Козлов В.В., Козлова Е.Ю., Маковецкий В.В., Мерзлов А.В. Организация инновационного развития сельского бизнеса в регионе. - М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2007.-292с.
2. Бобозода Г.Дж. Современный мировой финансовый кризис и его влияние на экономику Республики Таджикистан Душанбе. 2009.-164 с.
3. Гулов И. М. Формирование конкурентоспособного АПК в структуре национальной экономики Таджикистана. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2009,-300с.
4. Комилов С. Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан //Проблемы современной экономики. -2009. -1(29). -С.313- 316.
5. Комилов С. Дж., Файзуллоев М. К. Основы развития инновационной деятельности предприятий: монография. - Душанбе: Ирфон. 2004. -118с.
6. Комилов С.Д. Формирование национальной инновационной системы Республики Таджикистан как условие обеспечения модернизации экономики страны // Проблемы современной экономики. СПб. – 2011. - №2. – С.216-219.
7. Научные разработки по использованию нанотехнологии в АПК: Кат.-М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2008.-152с.
8. Одинаев Ш. Т. Инновационная деятельность как антикризисный фактор // АПК Таджикистана: экономика, организация и управление. Душанбе. - 2010 (№2). С. 16-19
9. Одинаев Ш. Т., Хамзаева Н. С., Ниязова С. К. Государственная поддержка предпринимательства в системе агропромышленного комплекса с привлечением иностранных инвестиций// Наука новые технологии и инновации Кыргызстана (Республиканский научно- теоретический журнал). Бишкек.-2016, №6, 2016.С. 95-99.
10. Одинаев Ш. Т., Гадоён. Развитие инновационной деятельности в сельском хозяйстве Республики Таджикистан// Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет (научный журнал). Душанбе:№4 (43) – 2013г. С. 79-83.
11. Одинаев Ш. Т., Алибаева М. М. Роль и значение нормативно-правовых актов в развитии инновационной деятельности аграрного сектора Республики Таджикистан// Известия вузов Кыргызстана (Республиканский научно-теоретический журнал). Бишкек. - 2017, №3, 2017.
12. Одинаев Ш.Т., Файзов Н. Б., Асроров З.У. ва дигарон. Механизми ташкилию иқтисодии рушди ҷараёни инноватсионӣ дар КАС. Монографияи коллективӣ. Ирфон.-2017. 148 саҳ.
13. Мирсаидов А.Б. Инновационный прорыв в сельской экономике как фактор устойчивого развития// Вестник Таджикского национального университета: научный журнал, №2/9 2013

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ҶАЪОЛИЯТИ ХАДАМОТИ ИТТИЛООТӢ, МАШВАРАТӢ ҶАМЧУН МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур ҷаъолияти иттилоотӣ ва машваратӣ, ки ба хизматрасонӣ, баланд бардоштани самаранокии равандҳои аниқӣ истеҳсолот, ҷанбаҳои инноватсионии ҷаъолияти иқтисодӣ ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи даромади истеҳсолкунандагони деҳот

равона карда шудааст, мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор гирифтааст.

Таҳлили фаъолияти хизматрасониҳои машваратии хориҷӣ ва ватанӣ ба мо имкон медиҳад, ки тавсияҳои асосиро оид ба ташкили ҳамкориҳои иттилоотӣ ва машваратӣ бо мақомоти идоракунии тамоми сатҳҳо таҳия намоем. Ҳамзамон, бояд ба таври возеҳ дар бораи хизматрасониҳои машваратии аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустақил дар соҳаи кишоварзӣ сухан гуем, зеро дар тамоми ҷаҳон аксарияти талабот ба ин навъи ташкilot ҷавобгӯст.

Ташаққул додани базаи иттилоотию машваратӣ барои қонеъ гардонидани талаботи истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, коркардкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар шарики дар соҳаи агробизнес мувофиқи мақсад мебошад.

Калимаҳои калидӣ: *фаъолияти иттилоотӣ ва машваратӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, деҳот, хизматрасонӣ, ахборот, агробизнес, хадамот, сармоягузориҳои инноватсионӣ, таҳлили иқтисодӣ, рушд, технология, ҳаҷм, хароҷот, банақшагирӣ.*

Маълумот дар бораи муаллифон: **Одинаев Шохин Талбакович** — номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини директор оид ба илм, таълим ва тайёр кадрҳои илмии Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ. Суроға: 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Хаёти Нав, 306. E-mail:, Телефон: 918 42 57 57. **Давлатова Гулрухсор Махмадраҷабовна** — номзоди илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Данғара, кӯчаи Исмаи Шарифов, 3. Телефон: 903 30 01 09. **Одинаев Анвар Шоинович** – доктор PhD курси 3-юми Институти иқтисодӣ ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ, унвонҷӯ. Суроға: 734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Хаёти Нав, 306. Телефон: 557 00 96 96.

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ИНФОРМАЦИОННЫХ, КОНСУЛЬТАЦИОННЫХ УСЛУГ КАК
МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЭКОНОМИКИ**

В данной статье изучена и рассмотрена информационно-консультационная деятельность, направленная на оказание услуг, повышение эффективности конкретных производственных процессов, инновационных аспектов хозяйственной деятельности, а также повышение уровня доходов сельских товаропроизводителей.

Анализ деятельности зарубежных и отечественных консалтинговых служб позволяет разработать основные рекомендации по организации информационно-консультационного взаимодействия с органами управления всех уровней. При этом четко следует говорить о юридически независимых консультационных услугах в сфере сельского хозяйства, поскольку во всем мире удовлетворяется большая часть спроса на данный вид организаций.

Целесообразно создание информационно-консультационной базы для удовлетворения потребностей сельхозпроизводителей, переработчиков сельхозпродукции и других партнеров в сфере агробизнеса.

Ключевые слова: *информационно-консультационная деятельность, сельскохозяйственная продукция, сельская местность, услуги, информация, АПК, услуги, инновационные инвестиции, экономический анализ, разработка, технология, объем, затраты, планирование.*

Сведения об авторах: **Одинаев Шохин Талбакович** - кандидат экономических наук, доцент, заместитель директора по науке, образованию и подготовке научных кадров Института экономики и системного развития развития сельского хозяйства АИКТ. Адрес: 734049, Республика Таджикистан, ш. г. Душанбе, ул. Хаёти Нав, 306. Адрес: 734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе. улица Хаёти – Нав, 306. Телефон: 918425757. **Давлатова Гулрухсор Махмадраҷабовна** - кандидат экономических наук, старший преподаватель Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, р/н. Данғара, улица Исмаи Шарифова, 3. Телефон: 903 30 01 09. **Одинаев Анвар Шоинович** – доктор PhD 3-го курса - Института экономики и системного развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, Республики Таджикистан, г Душанбе, улица Хаёти – Нав, 306. Телефон: 557 00 96 96.

STATE SUPPORT OF INFORMATION AND CONSULTING SERVICES AS A MECHANISM FOR ENSURING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ECONOMY

This article has studied and considered information and consulting activities aimed at providing services, improving the efficiency of specific production processes, innovative aspects of economic activity, as well as increasing the income level of rural producers.

An analysis of the activities of foreign and domestic consulting services allows us to develop basic recommendations for organizing information and consulting interaction with governments at all levels. At the same time, we should clearly talk about legally independent advisory services in the field of agriculture, since most of the demand for this type of organization is met all over the world.

It is advisable to create an information and consulting base to meet the needs of agricultural producers, processors of agricultural products and other partners in the field of agribusiness.

Key words: *information and consulting activities, agricultural products, rural areas, services, information, agro-industrial complex, services, innovative investments, economic analysis, development, technology, volume, costs, planning.*

Information about authors: **Odinaev Shokhin Talbakovich** - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Director for Science, Education and Training of Scientific Personnel of the Institute of Economics and Systematic Development of Agricultural Development of AICT. Address: 734049, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, st. Khayoti Nav, 306. Address: 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe. Hayoti Street - Nav, 306. Phone: 918425757. **Davlatova Gulrukhsor Mahmadrabobovna** - Candidate of Economic Sciences, senior lecturer at Khatlon State Medical University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, district. Dangara, Ismat Sharifov Street, 3. Phone: 903 30 01 09. **Odinaev Anvar Shoinovich** – 3rd year PhD doctor - Institute of Economics and Systemic Development of Agriculture, TASKhN. Address: 734049, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Khayoti-Nav street, 306. Phone: 557 00 96 96.

УДК: 336.581.(575.3)

**МАБЛАҒГУЗОРИИ САРМОЯГУЗОРИИ ВОҶЕЙ ҲАМЧУН
ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Содиқов М.С., Сафаров И.Н.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Яке аз самти муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ маблағгузори сармоягузори воқеӣ ба шумор меравад. Маблағгузори сармоягузори воқеӣ маънои пешниҳоди маблағ барои лоиҳаҳои воқеии сармоягузори дорад, ки ба даст овардан ё эҷоди доройҳои моддӣ, аз қабилӣ биноҳ, таҷҳизот, инфрасохтор нигаронида шудаанд. Ин маблағгузори ҳам дар соҳаи истеҳсолот ва ҳам дар соҳаҳои дигари иқтисодиёт гузоштан мумкин аст.

Дар шароити муосир воситаҳои гуногуни маблағгузори сармоягузори воқеӣ ба монанди сармоияи худӣ, сармоияи қарзӣ, дастгирии молиявӣ давлатӣ ва грантҳо мавҷуд мебошад. Масалан, сармоягузори метавонанд маблағҳои худро барои маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузори истифода бурда, пасандозҳои шахсӣ, сармоияи шарикони тижоратӣ ё саҳмдорони ширкатро дар бар гиранд. Ширкатҳо бошанд, бо маблағҳои қарзӣ ба муассисаҳои молиявӣ, бонкҳо ё дигар қарздиҳандагон барои гирифтани қарз муроҷиат кунанд. Маблағҳои қарзӣ барои харидани таҷҳизот, сохтани биноҳо ё сармоягузориҳои дигар истифода мешаванд.

Инчунин, субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ низ дар шароити муносибатҳои

молиявию қарзӣ нақши муҳим доранд. Дар як қатор кишварҳо барои ҳавасмандгардони сармоягузорию воқеӣ дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёт субсидияҳо, грантҳо ё дигар намуди ҳавасмандкуниҳо аз тарафи давлат пешниҳод мегарданд. Ин метавонад имтиёзҳои андоз ё дастгирии молиявӣ барои сармоягузорию пешбини гардад. Лоихаҳои калон бошад, тавассути ҷалби сармоя аз сармоягузорию хоричӣ, маблағҳои хусусӣ ё дигар манбаҳои сармоя ҷалб кард.

Вобаста ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки асоси фаъолияти сармоягузорию сармоягузорию воқеӣ ташкил медиҳад, ва барои бисёр ташкилотҳо он ягона самти фаъолияти сармоягузорию мебошад. Ба шарофати сармоягузорию воқеӣ бозорҳои нави маҳсулот инкишоф меёбанд ва корхона арзиши бозорию худро баланд мебардорад. Ҳамин тариқ, сармоягузорию воқеӣ шакли асосии фаъолияти сармоягузорию дар соҳибқорию муосир арзёбӣ мегардад [2, 71].

Мувофиқи маълумотҳои Кумитаи давлатии сармоягузорию ва идораи амволи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 70 лоихаи давлатии сармоягузорию ба маблағи тақрибан 40 миллиард сомонӣ (беш аз 3,5 миллиард доллар) амалӣ мешавад. Худуди 50 дарсади сохтори ин тарҳҳо қарзҳо, беш аз 45 дарсадро грантҳо ва боқимонда саҳми ҳукумати Тоҷикистон ташкил медиҳанд. Маблағҳои мазкур барои барқарорсозӣ ва рушди низоми нақлиёт, энергетика, хоҷагии манзилию коммуналӣ, кишоварзӣ ва мелиоратсия, инчунин барои татбиқи лоихаҳо дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф, хифзи иҷтимоӣ ва маъмурият равона мегарданд.

Ҳукумати Тоҷикистон дар чаҳорҷӯбаи Барномаи қарзҳои давлатии берунӣ ният дорад дар се соли оянда барои татбиқи лоихаҳои сармоягузорию давлатӣ ба маблағи 1 миллиарду 160 миллион доллар қарзи хоричӣ ҷалб кунад[6].

Яке аз соҳаҳои муҳими кишвар, ки барои рушди он маблағҳои буҷет ва сармоягузорию ватаниву хоричӣ ҷалб карда мешаванд, соҳаи энергетика мебошад. Бояд қайд кард, ки истеҳсоли неруи сабз, ки дар заминаи он ташаккулёбии иқтисодиёти сабз ва рушди истеҳсоли молҳои содиротивазкунанда имконпазир мегардад, дар кишвар тамоми заминаҳо муҳайё шудаанд. Аз ин лиҳоз, ҷалби сармоягузорию ба ин соҳаи афзалиятноки давлат идома меёбад.

Имруз дар Тоҷикистон зиёда аз 18 тарҳи сармоягузорию давлатӣ дар бахши энергетика ба маблағи 16,6 миллиард сомонӣ амалӣ мешавад. Бино ба иттилоҳои вазоратҳои марбути кишвар, ин тарҳҳо бунёди нав ва бозсозии иншооти мавҷудаи энергетикиро дар бар мегирад. Мувофиқи маълумотҳо, дар феҳристи тарҳҳои сармоягузорию сохтусозии неругоҳҳои барқи обӣ, хатҳои интиқоли барқ ва зеристгоҳҳо ва инчунин бозсозии неругоҳҳо ва зеристгоҳҳо шомиланд. Тавре маълум аст, 98 дарсади нерӯи барқ дар кишвар аз манобеи барқароршавандаи энергия, яъне бо истифода аз захираи об тавлид мешавад ва Тоҷикистон аз рӯи фоизи тавлиди “энергияи сабз” дар қатори 6 кишвари пешрафтаи сайёра қарор дорад.

Аз ин рӯ, истеҳсол ва истифодаи «энергияи сабз» яке аз самтҳои афзалиятноки рақобатпазирии иқтисоди кишвар ба шумор меравад. Дуруст дарк кардан муҳим аст, ки дар ин самт ҳоло дар Тоҷикистон лоихаҳои бузурги бунёди неругоҳҳои барқи обӣ амалӣ мешаванд ва дар давоми 7 соли оянда аз ҳисоби бунёди неругоҳи барқи обии Роғун ва бозсозии дигар неругоҳҳои барқи обии Норақ, Сарбанд ва Қайроққум, иқтисоди энергетикӣ чумхурӣ ба таври илова 4 ҳазор мегаватт зиёд мешавад[7]. Маблағгузорию соҳаи энергетикӣ кишвар дар оянда ба мо имкон медиҳад, ки мо аз таъмини истиқлолияти энергетикӣ ба истеҳсоли неруи сабз ва хушсифат гузарем.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сохтори воридоти сармоя саҳми муассисаҳои молиявии байналмилалӣ хеле калон аст. Масалан, дар соли 2021 чудо намудани сармоя

ба маблағи 452,9 миллион доллар, дар соли 2022 459,7 миллион доллар ва дар соли 2023 246,8 миллион доллар ба нақша гирифта шуд. Ин маблағҳо асосан аз ҳисоби маблағҳои Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд, Бонки Исломии Рушд ва Бонки Ҷаҳонӣ ҷалб карда шаванд.

Ҳамчунин, лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ аз ҷониби Бонки Осиёи Рушд, Сандуқи рушди Саудӣ, Сандуқи рушди Кувайт, Бонки содироту воридоти Чин, Бонки сармоягузори Аврупо, Бонки рушди Аврусиё ва дигар донорҳо маблағгузорӣ мешаванд. Бино ба маълумоти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, то 1 октябри соли гузашта қарзи хориҷии Тоҷикистон 3 миллиарду 163 миллион ё 36,9 дарсади ММД-и кишварро ташкил додааст. Дар 9 моҳи соли гузашта барои адои қарзи хориҷии кишвар 149,2 миллион доллар ҷудо шудааст[7].

Ҳадафи Ҷумҳурии Тоҷикистон он аст, ки ҳамкориҳои иқтисодиро бо тамоми кишварҳои ҷаҳон комилан густариш ва таҳким бахшад. Иштироки Тоҷикистон ҳамчун шарикони устувору бозғатимод сол то сол афзоиш ёфта, робитаҳои мавҷуда бо шарикони анъанавӣ таҳким меёбанд.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ дар бахшҳои гуногуни иқтисодиёт идома дорад.

Тавре маълум аст, ӯҳдадорҳои Тоҷикистон барои коҳиш додани партовҳои атмосфера, асосан аз ҳисоби рушди минбаъдаи манобеъи ғании энергияи барқароршаванда инкорнопазир боқӣ мемонад. Тавре қайд кардем, Тоҷикистон аз ҷиҳати тавлиди “энергияи сабз” аз рӯи фоиз дар қатори шаш кишвари пешрафтаи ҷаҳон қарор дорад. Вобаста ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки дар соҳаи энергетика 15 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии 1,5 миллиард доллари ИМА амалӣ карда мешавад.

Татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ дар соҳаи нақлиёт имкониятҳои бузурги транзитӣ фароҳам меорад. Ҳамкориҳои барқароршуда бо кишварҳои шарик низ моро ба расидан ба ҳадафи сеюми стратегӣ – таъмини амнияти озуқаворӣ наздиктар мекунад. Дар соҳаи кишоварзӣ татбиқи 3 лоиҳа ба маблағи 126,1 миллион доллари ИМА идома дорад. Гузариши кишвар аз модели иқтисодии аграрӣ-индустириалӣ ба модели индустриалӣ-инноватсионӣ таъмин карда мешавад. Дар ин бора рушди иқтисод аз ҳисоби афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 нисбат ба 2021 шаҳодат медиҳад[3].

Дар роҳи ба амал баровардани мақсади таъмини саноатикунони босуръат корҳои миқёсан калон ба роҳ монда шуда, оид ба ҳар як категорияи саноат, аз ҷумла, тараққиёти саноати сабук ва металлургия барномаҳои муҳим қабул карда шуданд. Бо дарназардошти аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи кишвар, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва таъмини татбиқи ҳадафҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла саноатикунони босуръати кишвар, дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, Пешвои миллат, солҳои 2022-2026 то таҷлили 35-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон “Солҳои рушди саноат” эълон карданд.

Барои амалӣ намудани ҳадафҳои пешбинишудаи рушди саноат яке аз вазифаҳои, ки ба зиммаи сохторҳои масъул гузошта шудаанд, аз ҳисоби сармояи хориҷӣ бунёди корхонаҳои хурду миёнаи саноатӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин вазифа Тоҷикистон мунтазам меёроҳоро бо таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ мутобиқ карда, номгуӣ имтиёзҳо ва ҳавасмандии сармоягузориро васеъ мекунад.

Дар қонунгузори амалкунандаи мо барои сармоягузoron зиёда аз 240 намуди кафолату имтиёзҳо, аз ҷумла зиёда аз 110 имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ пешбинӣ шудааст. Айни замон дар кишвар зиёда аз 90 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи беш аз 4 миллиард

доллар амалӣ карда мешавад[3].

Аз нуқтаи назари мавзуи таҳқиқот қайд кардан муҳим аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар таҳкими муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ ва сармоягузорӣ талошҳои зиёдро ба харҷ медиҳад. Ҷаҳорҷӯби ҳуқуқии байналмиллалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути иштирок дар созишномаҳои гуногуни байналмилалӣ, ки дар сатҳҳои дучониба ва бисёрҷониба ба имзо расидаанд, ӯҳдадорӣҳои байналмилалӣ сармоягузорино ба ӯҳда гирифтааст. Ин ӯҳдадорӣҳо асосан шароити воридшавӣ ва сармоягузорӣ, ҳифз ва қонунӣ будани намудҳои мушаххаси ҳавасмандкуниро дар бар мегиранд.

Аз ин рӯ, Тоҷикистон ин ӯҳдадорӣҳоро дар ҷаҳорҷӯби қонунгузорию дохилию худ инъикос менамояд, то мувофиқат ва мониторинги риояи ин талаботро таъмин намояд[1,59]. Сохтори сармоягузорию байналмилалӣ Тоҷикистон имруз фарогирӣ сиёсати татбиқшавандаи фаъолияти хоҷагидорию муосир мебошад.

Ҷадвали 1.

Сохтори байналмилалӣ сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон

Шартнома ҳамчун асоси мавҷудияти ӯҳдадорӣҳо	Навъи шартнома	Фарогирӣ сиёсати татбиқшавандаи сармоягузорӣ
Созишномаҳои умумии СУС оид ба савдои хизматрасонӣ	Бисёрҷониба	Дохилшавӣ ба бозор ва ҷойгиркунии сармоягузорӣ
Созишномаҳо дар бораи тадбирҳои сармоягузорию марбут ба тичорат	Бисёрҷониба	Воридшавӣ ба бозор ва созишномаҳои сармоягузорию марбут ба тичорат. Воридшавӣ ва ҷойгиркунии бозор
Созишномаҳои СУС оид ба субсидияҳо ва ҷораҳои ҷубронкунанда	Бисёрҷониба	Навъи ҳавасмандкунӣ
Созишнома оид ба гуфтушунид оид ба ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ	Бисёрҷониба	Муҳофизат
Созишномаҳо бо муқаррароти сармоягузорӣ (7 то ба имзо расида, 6-тои онҳо аллақай амал мекунанд)	Бисёрҷониба ва дучониба	Метавонад воридшавӣ ба бозор ва ҷойгиркунии сармоягузорӣ, муҳофизат, ҳавасмандкуниро дар бар гирад
Созишномаҳои сармоягузорию дучониба (37 ба имзо расида, 25-тоаш амалкунанда)	Дучониба	Метавонад воридшавӣ ба бозор ва ҷойгиркунии сармоягузорӣ, муҳофизат, ҳавасмандкуниро дар бар гирад
Конвенсия дар бораи эътироф ва иҷрои қарорҳои арбитражҳои хориҷӣ (Конвенсияи Нью-Йорк)	Бисёрҷониба	Метавонад ба бозор воридшавӣ ва ҷойгиркунии, муҳофизат, ҳавасмандкунӣ, ҳалли баҳсҳо дар бар гирад
Моддаҳои Созишномаи ХБА Тасдиқ моддаи VIII	Бисёрҷониба	Муҳофизат
Созишномаи пешгирии андозбандии дукарата (33 созишнома амал мекунанд)	Дучониба	Андозбандӣ

Сарчашма: Доклад об экономике Таджикистана. Обзор и перспективы экономического развития. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк. 2023. С.59-60.

Дар Тоҷикистон як қатор қонунҳо ва санадҳои меърию ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ мавҷуданд, ки барои ыалби сармоягузорию ихориёиву ватанӣ мусоидаткунанда мебошанд. Муҳимтарин дар низоми меъёрҳои ҳуқуқии кишвар дар ин самт Қонун дар бораи сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ ба ҳисоб мераванд, ки барои таъмини ҳимояи манфиатҳои сармоягузoron равона гардидаанд. Инчунин дар кишвар ниҳодҳо ва идораҳои мухталифе вучуд доранд, ки ба дастгирии сармоягузорӣ нигаронида шудаанд. Масалан, дар ҷалб ва дастгирии сармоягузорию хориҷӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар идораҳои маҷмӯи сармоягузорию

хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад нақши асосиро бозанд.

Тоҷикистон бо дигар кишварҳо ва ниҳодҳои минтақавӣ ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба ва созишномаҳои сармоягузорӣ бо мақсади таҳкими ҳамкориҳои судманди иқтисодиву сармоягузорӣ ба роҳ ва имзо намудааст. Ин созишномаҳо аксар вақт ба фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва умуман иқлими мусоиди иқтисодӣ мусоидат мекунанд. Баъзе кишварҳо аз ҷумла, шарикони рушди кишвар барои ҷалби сармоягузорӣ минтақаҳои иқтисодӣ ва долонҳои махсус таъсис медиҳанд. Тоҷикистон метавонад барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ дар минтақаҳои алоҳида аз ҷунин тадбирҳо истифода кунад.

Яке аз самти муҳими таҳкими ҷалби маблағгузорӣ барои таъмини фаъолияти сармоягузорӣ мавҷудияти хизматрасонии муносири молиявӣ бонкӣ ба шумор мераванд. Барои таъмини маблағгузориҳои лоиҳаҳо дар ҷумҳури низоми хизматрасонии бонкӣ ва молиявӣ таъсис додан зарур меояд. Хизматрасонии молиявӣ ва бонкӣ дар маблағгузориҳои сармоягузорӣ бо пешниҳоди механизмҳои гуногуни ҷалби сармоя ва идоракунии самараноки маблағҳо ва монанди инҳо нақши калидӣ мебозад.

Бонкҳо ба ширкатҳо барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар муносибатҳои қарзиву молиявӣ саҳми калон доранд. Муассисаҳои молиявӣ метавонанд маблағҳоро барои харидани таҷҳизот, сохтмон, таҳқиқот ва дигар корҳои сармояталаб истифода мебаранд.

Дар баробари ин, ширкатҳо метавонанд барои ҷалби маблағ аз сармоягузoron вомбаргҳо бароранд. Бонкҳо дар раванди барориши вомбаргҳо ва таъмини идоракунии самараноки сохтори қарз ҷалб карда мешаванд. Ҷунин сарчашмаҳо барои маблағгузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун сарчашмаи иловагӣ хизмат намуда, барои баланд бардоштани сатҳи фаъолияти хоҷагидорӣ таҳким бахшанд.

Бо иртибот ба масъалаи мазкур бояд қайд кард, ки муассисаҳои молиявӣ қарзӣ метавонанд фондҳои венчурӣ таъсис диҳанд ё дар фондҳои мавҷуда ширкат варзанд, то ба стартапҳои ояндадор ва ширкатҳои инноватсионӣ сармоягузорӣ кунанд. Инчунин онҳо кодиранд, ки маҳсулот ва хизматҳои сармоягузориҳо, аз қабилҳои фондҳои муштарак пешниҳод кунанд, то ки сармоягузoron ба портфели дорониҳои гуногун дастрасӣ пайдо кунанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар кишварҳои тараққиқарда баъзе муассисаҳои бонкӣ дар барномаҳои дастгирии давлатӣ иштирок намуда, воситаҳои молиявиро барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ пешниҳод мекунанд.

Ҳамин тариқ, хизматҳои молиявӣ ва бонкӣ, пардохтпазирӣ идоракунии хавфҳоро таъмин намуда, инчунин барои ҳаракати самараноки сармоя аз сармоягузoron ба истеъмолкунандагони сармоя шароит фароҳам оварда, ба ин васила тавассути маблағгузориҳои сармоягузорӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Маблағгузорӣ барои рушди устувор бояд бо се ҷанбаи асосии рушди устувор алоқаманд бошад: иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ. Рӯзномаи амалӣ Аддис-Абеба, ҷаҳорҷӯби нави ҷаҳонӣ барои маблағгузориҳои рушди устувор, ҳама ҷараёнҳои молиявӣ ва сиёсатҳоро бо афзалиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳамоҳанг месозад ва суботи устувориҳои маблағгузориҳо таъмин мекунад. Ин барнома тамоми манбаъҳои маблағгузорӣ: давлатӣ ва хусусӣ, дохилӣ ва байналмилалиро фаро мегирад [5, С. 10]. Таснифоти сарчашмаҳои молиявӣ барои ҷалби маблағгузорӣ дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сарчашмаҳои молиявӣ шаклҳои зиёдро доро буда, аз истифодаи самараноки онҳо рушди фаъолияти сармоягузорӣ вобастагии калон дорад. Бояд қайд кард, ки дар бисёр таҳқиқотҳо ин ҷараёнҳои молиявиро аз рӯи таъсири онҳо ба рушд таҳлил мекунанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузориҳои хориҷӣ ва хусусӣ ҳамчун захираҳои дохилӣ ҳисобида мешаванд, зеро онҳо аз ҷониби резидентҳои кишвар

ИЛМҲОИ ҶАМЪИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

амалӣ карда мешаванд, аммо маблағгузори ин сармоягузориҳо метавонад ё аз худи ширкати резидентӣ ё шарикҳои хориҷии ширкат сурат гирад. Аз ин лиҳоз, бо сармоягузори мустақими хориҷӣ то андозае мувофиқат вучуд дорад, ва онҳо метавонанд муқоиса карда нашаванд. Аммо метавон тахмин кард, ки мавқеи молиявии Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба аксари кишварҳои рӯ ба тараққӣ монанд аст. Одатан, захираҳои дохилии онҳо нокифоя буда, кишварҳо бештар ба кӯмаки расмӣ рушд ва дигар захираҳои молиявии байналмилалӣ, аз қабилӣ қарзи беруна таъя мекунанд[5, 11].

Ҷадвали 2.

Таснифи ҷараёнҳои молиявӣ

	Давлатӣ	Хусусӣ
Доҳилӣ	Даромади андоз Даромади ғайриандозӣ Қарзгирии давлатӣ дар бозори доҳилӣ	Ҷоида, даромади корхонаҳои ватанӣ Сармояи саҳомии доҳилӣ Қарздиҳии доҳилӣ Ташкилотҳои ғайридавлатии миллий
Берунӣ	Грантҳо ва қарзҳо Дигар ҷараёнҳои молиявии расмӣ	Бозорҳои байналмилалӣ молиявӣ Ташкилотҳои ғайридавлатии байналмилалӣ Сармоягузори мустақими хориҷӣ Интиқоли пул

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Разрывы в финансировании и пробелы экономической политики при содействии устойчивому развитию в Таджикистане. Рабочий документ. Р. Хасанов. С.10.

Ҷадвали 3.

Ҷараёни молиявӣ бо % нисбат ба ММД

Ҷараёни молиявии доҳилидавлатӣ					
	2016	2017	2018	2019	2020
Даромадҳои андозӣ	20,4	20,3	20,6	19,9	18,2
Даромадҳои ғайриандозӣ	2,6	2,2	3,0	2,5	2,2
Қарзи давлатии доҳилӣ (тағйирёбии мутлақ)	6,1	-0,6	0,7	0,3	2,3
Сармоягузори давлатӣ дар сармояи асосӣ	7,9	7,7	9,1	7,6	6,7
Ҷараёнҳои дохилии хусусӣ					
Даромади корхона	-0,9	-0,3	2,5	2,6	-3,9
Қарзи доҳилӣ	18,1	13,4	12,3	12,4	13,0
Сармоягузори хусусӣ дар сармояи асосӣ	12,3	9,7	9,3	7,8	7,0
Ҷараёнҳои берунии давлатӣ					
Маълумоти мухтасар	7,8	6,0	6,7	5,1	8,7
Ҷараёнҳои хусусии берунӣ					
Қарзҳо дар бозорҳои байналмилалӣ	22,6	23,8	28,9	38,6	33,1
Сармоягузори мустақими хориҷӣ	4,9	4,1	4,9	4,4	2,4
Интиқоли маблағҳо	26,7	29,7	28,1	28,0	26,7

Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси Разрывы в финансировании и пробелы экономической политики при содействии устойчивому развитию в Таджикистане. Рабочий документ. Р. Хасанов. С.14.

Тавре, ки қайд кардем чараёни молиявӣ дар маблағгузори сармоягузорӣ нақши калидӣ мебозанд. Маблағгузори сармоягузорӣ ҳаракати маблағхоро байни иштирокчиёни гуногуни бозор дар бар мегирад ва ин гардиши пули нақд асоси амалисозии бомуваффақияти лоиҳаҳои сармоягузори ташкил медиҳад. Дар поён ҷойгиршавии чараёнҳои молиявӣ дар заминаи маблағгузори сармоягузорӣ оварда шудааст.

Чараёни молиявӣ давраеро ба вучуд меорад, ки ҳаракати доимии сармояро аз манбаҳои маблағгузорӣ ба лоиҳаҳо ва бозгашт таъмин мекунад. Онҳо ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии сармоя ва устувории молиявии ширкатҳо хизмат мекунад. Бояд қайд кард, ки идоракунии ин чараёнҳои молиявӣ банақшагирии бодикқат, таҳлил ва шаффофиятро аз ҳамаи ҷонибҳои иштирок дар раванди сармоягузорӣ талаб мекунад.

Дар маҷмӯъ, дида мешавад, ки чараёнҳои молиявӣ дар солҳои охир ба авҷи муайян расидаанд, вақте ки як қатор чараёнҳои молиявӣ арзишҳои ҳадди аксарро сабт карданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки даромадҳои андоз, сармоягузори мустақими хориҷӣ, қарзҳои хусусӣ дар бозорҳои байналмилалӣ ва интиқоли маблағ низ тамоюли баландшавиро пайдо карданд.

Чараёни молиявӣ тавре борҳо қайд намудем, аз сармоягузоре оғоз мешавад, ки сармояро барои сармоягузорӣ таъмин мекунад. Инҳо метавонанд сармоягузори хусусӣ, корпоратсияҳо, фондҳои нафақа, фондҳои сармоягузорӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ бошанд. Чараёни молиявиро тавассути сармоядорони венчурӣ ва фондҳои сармоягузорӣ, ки дар байни сармоягузори ва ширкатҳои, ки ба маблағгузорӣ эҳтиёҷдоранд ва мавқеи фосилавӣ ишғол мекунад, интиқол додан мумкин аст. Пас аз анҷоми лоиҳаи сармоягузорӣ, фоида ё даромад аз лоиҳа ба сармоягузори баргардонида мешавад. Ин метавонад дар шакли дивидендҳо ва фоизҳо аз қарзҳо бошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сармоягузориҳо дар шароити номуайянии рушди иқтисодии ҷаҳон рӯ ба таназзул ниҳода манбаи назарраси рушд нашудаанд. Дарачаи ҳадди ниҳии сармоягузорӣ ба ММД соли 2016 ба даст омад, ки пас аз он ин нишондод асосан тамоюли коҳишро нишон медиҳад. Дар шароити бӯҳроне, ки дар натиҷаи пандемияи COVID-19 ба вучуд омадааст, сармоягузорӣ коҳишро идома дод ва дар соли 2020 сатҳи он дар ММД то 13,7% коҳиш ёфт. Дар ин давра афзоиши назарраси ҳаҷми сармоягузори давлатӣ ба қайд гирифта шуд, аммо он танҳо то соли 2018 боқӣ монд, ки он қариб ба сатҳи сармоягузори хусусӣ баробар шуда, ба 9,4%-и ММД баробар шуд.

Ҳаҷми маблағгузориҳои хусусӣ, ки дар ибтидои давра ҳиссаи бештаре дошт, назар ба маблағгузори давлатӣ боз ҳам тезтар кам шудан гирифт. Тибқи маълумоти соли 2020, ҳиссаи сармоягузори хусусӣ дар ММД ҳамагӣ 7,0 фоизро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳандаи пасттарин дар солҳои охир мебошад [5, 16].

Ҷадвали 4.

Сатҳи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ бо фоиз нисбат ба ММД

	2016	2017	2018	2019	2020
Сармоягузорӣ, ҳамагӣ	20,2	17,4	18,4	15,4	13,7
Сармоягузори давлатӣ	7,9	7,7	9,1	77,6	6,7
Сармоягузори хусусӣ	12,3	9,7	9,3	7,8	7,0

Сарчашма: АОНПҶТ. 2020.

Сатҳи сармоягузорӣ нисбат ба ММД, ки ҳамчун фаъолияти сармоягузорӣ ё сохтори сармоягузорӣ маълум аст, метавонад вобаста ба омилҳои гуногун, аз қабili сиёсати

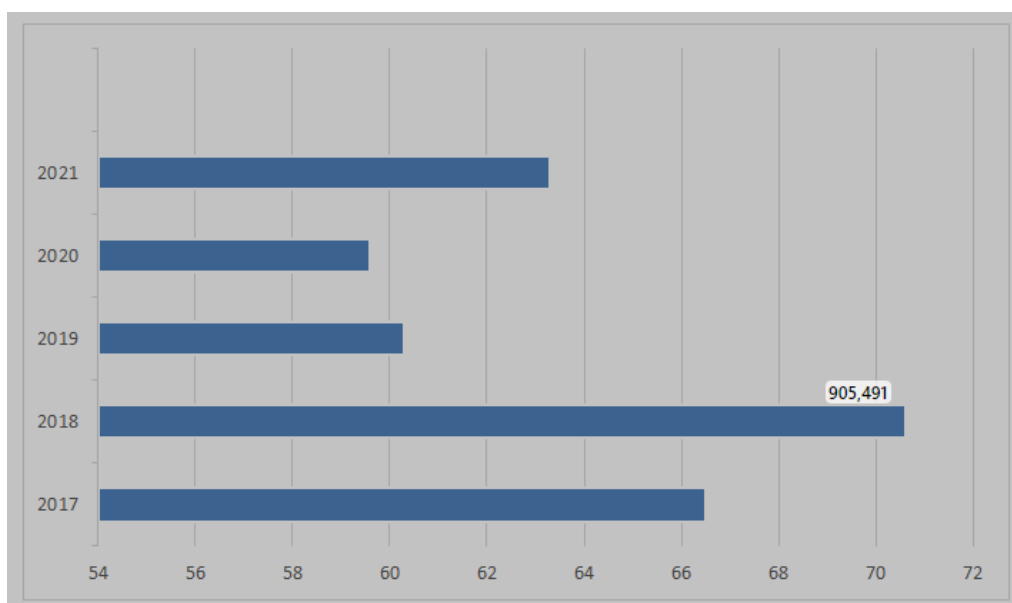
ИЛМҲОИ ЧАМБИЯТӢ, ПЕДАГОГӢ, ИҚТИСОДӢ

иқтисодӣ, марҳилаи давраи тиҷорат ва стратегияҳои рушди кишвар фарқ кунад. Бояд дуруст дарк кард, ки сатҳи оптималии сармоягузорӣ аз ҳадафҳо ва афзалиятҳои як кишвари мушаххас вобаста аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққи нигоҳ доштани сатҳи баланди сармоягузорӣ ҳамчун воситаи ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ тавсия дода мешавад. Таҷрибаи маъмул метавонад 20-25% ММД ӯ хатто зиёдтар бошад. Бо вучуди ин, сатҳи оптималӣ вобаста ба вазъияти мушаххас ва ҳадафҳои стратегӣ метавонад фарқ кунад.

Дар кишварҳои пешрафта, ки иқтисодашон мӯътадилтар аст, сатҳи сармоягузорӣ метавонад камтар баланд бошад, ин барои нигоҳ доштани рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионӣ муҳим аст. Инчунин бояд ба назар гирифт, ки сармоягузорӣ метавонад ҳам сармоягузориҳои давлатӣ ва ҳам хусусиро дар бар гирад. Сармоягузориҳои давлатӣ метавонад дар бунёди инфрасохтор ва ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои хусусӣ нақши калидӣ бозад.

Инчунин сармоягузорӣ дар баҳши воқеи кишвар дар сохтори ҷалби сармоягузориҳои ватаниву хориҷӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Сармоягузорӣ ба иқтисодиёти воқеӣ маъноӣ маблағгузорӣ ба корхонаҳои истеҳсоли, инфрасохтор, амволи ғайриманқул ва дигар дороиҳои воқеӣ мебошад. Ин метавонад як роҳи умедбахши сармоягузорӣ барои дарозмуддат бошад, зеро дороиҳои воқеӣ одатан арзиши дохилӣ доранд ва метавонанд дар муддати тӯлонӣ даромад ба даст оранд. Сармоягузорӣ ба дороиҳои воқеӣ ба монанди тиҷорат, амволи ғайриманқул ва инфрасохтор метавонад тамоюлҳои мусбати дарозмуддат дошта бошад. Ҳамин тавр, маблағгузориҳои сармоягузорӣ ба иқтисоди воқеӣ дар ҳавасмандгардонии рушд ва рушди иқтисодӣ нақши калидӣ мебошад.

Диаграммаи 1. - Сармоягузориҳо ба баҳши воқеӣ, бо % аз ҳаҷми умумӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки Умумиҷаҳонӣ

Аз диаграммаи 1 бармеояд, ки сармоягузорӣ ба баҳши воқеӣ дар соли 2018 аз 70 фоиз низ зиёд гузашта, баъди соли 2019 бинобар сабабҳои ба миён омадани хавфҳои муосир рӯ ба таназзул ниҳод. Баъди барқарор шудани рушди иқтисодиёти ҷаҳон ҷалби сармояи хориҷӣ дар кишвар низ барқарор гашт.

Вобаста ба масъалаи мазкур қайд кардан муҳим аст, ки дар шароити бӯҳрони молиявӣ манбаи асосии маблағгузориҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, албатта, бучети давлатӣ мебошад. Гирандагони инвеститсияҳои давлатӣ корхонаҳои давлатӣ, инчунин шахсони ҳуқуқӣ, ки

дар татбиқи барномаҳои давлатӣ иштирок мекунад, метавонанд маблағгузори давлатӣ мувофиқи дараҷаи қабули қарорҳо амалӣ намоянд[4, 24].

Ҳамин тариқ, аҳамияти сармоягузорӣ ба дороиҳои воқеӣ дар он ифода мегардад, ки ин намуди сармоягузорӣ ба рушди тичорат, амволи ғайриманқул, инфрасохтор ва ба афзоиши истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва умуман беҳтар шудани неқӯаҳволии ҷомеа мусоидат мекунад. Маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ метавонад ба афзоиши истеҳсолот ва афзоиши фаъолияти умумии иқтисодӣ таҳким бахшида, барои соҳибкорон имкониятҳои наф фароҳам меорад. Дар баробари рушди корхонаҳо ва тавсеаи истеҳсолот ҷойҳои нави корӣ таъсис меёбанд, ки дар навбати худ шуғл ва сатҳи зиндагии мардумро беҳтар мекунад. Маблағгузори лоиҳаҳои инфрасохторӣ, аз қабили сохтмони роҳҳо, пулҳо, иншооти энергетикӣ ва дигар иншооти ҷамъиятӣ на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки ба баланд шудани сифати зиндагии шаҳрвандон ва таъмини фаъолияти самараноки иқтисодиёт низ мусоидат мекунад.

Сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои тадқиқотӣ ва инноватсионии бахши воқеӣ метавонад боиси рушди технологияҳои наф ва такмил додани равандҳои истеҳсоли гардад, ки дар навбати худ рақобатпазирӣ ва самаранокии корхонаҳоро афзоиш медиҳад. Сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ инчунин метавонад ба суботи бозори молиявӣ мусоидат кунад.

Дороиҳои воқеӣ ба монанди амволи ғайриманқул аксар вақт сармоягузориҳои устувор ва дарозмуддат мебошанд, ки метавонанд ба диверсификатсияи портфели сармоягузор ва коҳиш додани хатар кӯмак расонанд. Маблағгузори сармоягузориҳо ба бахши воқеӣ як ҷузъи муҳими рушди иқтисодӣ ба шумор меравад, аз ин рӯ, дастгирии институтҳои молиявӣ, сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ дар нигоҳ доштани солимии иқтисодиёт ва таъмини рақобатпазирӣ нақши муҳим мебозад.

АДАБИЁТ

1. Доклад об экономике Таджикистана. Обзор и перспективы экономического развития. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк. 2023. С.59.
2. Ивановна Ю.Л. Финансирование реальных инвестиций: теория, методология и практика. Дисс... д.э.н. 08.00.10. Екатеринбург 2012. С.71.
3. Инвестиционные возможности Республики Таджикистан. <https://www.trend.az/casia/tajikistan/3588209.htm>. Санаи мурочиат 28.09.2023.
4. Маховикова Г. А., Кантор В. Е. Инвестиционный процесс на предприятии. СПб.: Питер, 2001. С. 24.
5. Разрывы в финансировании и пробелы экономической политики при содействии устойчивому развитию в Таджикистане. Рабочий документ. Р. Хасанов. С.10.
6. <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic>. Санаи мурочиат 28.09.2023.
7. <https://avesta.tj/2022/01/26/v-tadzhikistane-realizuyutsya>. Санаи мурочиат 28.09.2023.

МАБЛАҒГУЗОРИИ САРМОЯГУЗОРИИ ВОҚЕӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола масъалаҳои илмӣ ва арзёбии маблағгузориҳои воқеӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Қайд мегардад, ки яке аз самти муҳими фаъолияти хоҷагидорӣ ҳар як кишвар дар шароити рушди муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ маблағгузори сармоягузориҳои воқеӣ ба шумор меравад.

Вобаста ба масъалаи мазкур қайд карда шудааст, ки асоси фаъолияти сармоягузори сармоягузориҳои воқеӣ ташиқ медиҳад, ва барои бисёр ташиқотҳо он ягона самти фаъолияти сармоягузори мебошад. Тадқиқоти мазкур ба омӯзиши арзёбии маблағгузориҳои воқеӣ ба фаъолияти сармоягузори бахшида шудааст.

Исбот гардидааст, ки аҳамияти сармоягузорӣ ба дорoiҳои воқеӣ дар он ифода мегардад, ки ин намуди сармоягузорӣ ба рушди тиҷорат, амволи гайриманқул, инфрасохтор ва ба афзоиши истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва умуман беҳтар шудани неқӯаҳволии ҷомеа мусоидат мекунад. Маблаггузориҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар баҳиши воқеӣ метавонад ба афзоиши истеҳсолот ва афзоиши фаъолияти умумии иқтисодӣ таҳким баҳишида, барои соҳибкорон имкониятҳои нав фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: *маблаггузориҳои воқеӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, “энергияи сабз”, бонкҳо, ҳадафҳои стратегӣ, рушди устувор, ҷараёни молиявӣ, сармоягузориҳои давлатӣ, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва дорoiҳои воқеӣ.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Содиқов Метархон Сокибекович - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи иқтисоди ҷаҳон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: metar76@mail.ru Тел.: + +992901102092. Сафаров Илҳом Нурмаҳмадович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, аспиранти кафедраи молияи. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: ilhom0604@mail.ru Тел.: + +992918993363

ФИНАНСИРОВАНИЕ РЕАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются научные вопросы и оценка реального финансирования в Республике Таджикистан. Отмечается, что одним из важных направлений экономической деятельности любой страны в условиях развития финансово-экономических отношений является финансирование реальных инвестиций.

По данному вопросу отмечается, что основой инвестиционной деятельности являются реальные инвестиции, а для многих организаций это единственное направление инвестиционной деятельности. Данное исследование посвящено изучению оценки реального финансирования инвестиционной деятельности.

Доказано, что важность инвестирования в реальные активы выражается в том, что данный вид инвестиций способствует развитию бизнеса, недвижимости, инфраструктуры, а также увеличению производства, созданию новых рабочих мест и общему улучшению экономики. благосостояния общества. Финансирование инвестиционной деятельности в реальном секторе способно усилить рост производства и рост общей экономической активности, предоставляя новые возможности предпринимателям.

Ключевые слова: *реальное финансирование, инвестиционная деятельность, «зелёная энергетика», банки, стратегические цели, устойчивое развитие, финансовые потоки, государственные инвестиции, прямые иностранные инвестиции и реальные активы.*

Сведения об авторах: Содиқов Метархон Сокибекович - Таджикского государственного финансово-экономического университета, доктор экономических наук, заведующий кафедрой мировой экономики. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14, E-mail: metar76@mail.ru Тел.: + +99290110209. Сафаров Илҳом Нурмаҳмадович – Таджикского государственного финансово-экономического университета, аспирант кафедры финансы. Адрес: 734067, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14, E-mail: ilhom0604@mail.ru, Телефон: + +992918993363

FINANCING REAL INVESTMENTS AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses scientific issues and assessment of real funding in the Republic of Tajikistan. It is noted that one of the important areas of economic activity of any country in the context of the development of financial and economic relations is the financing of real investments.

On this issue, it is noted that the basis of investment activity is real investment, and for many organizations this is the only direction of investment activity. This study is devoted to the study of the assessment of real financing of investment activities.

It has been proven that the importance of investing in real assets is reflected in the fact that this

type of investment contributes to the development of business, real estate, infrastructure, as well as an increase in production, the creation of new jobs and a general improvement in the economy. welfare of society. Financing investment activities in the real sector can enhance production growth and the growth of overall economic activity, providing new opportunities for entrepreneurs.

Keywords: *real financing, investment activity, green energy, banks, strategic goals, sustainable development, financial flows, public investment, foreign direct investment and real assets.*

Information about the authors: Sodikov Metarkhon Sokibekovich - Tajik State University of Finance and Economics, Doctor of Economics, Head of the Department of World Economy. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, E-mail: metar76@mail.ru, Phone: +99290110209. Safarov Ilkhom Nurmahmadovich – Tajik State University of Finance and Economics, graduate student of the Department of Finance. Address: 734067, Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14, E-mail: ilhom0604@mail.ru, Phone: +992918993363

УДК: 336.77

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Чориева Ф.М.

Таджикского государственного финансово-экономического университета

Банковская система является одной из важнейших составляющих рыночной экономики. Правительство РТ не раз заостряло внимание на механизме работы банковской системы страны. И действительно, в нынешних реалиях, проблемы улучшения работы банковской сферы и определение приоритетных направлений развития услуг финансовых институтов находятся в центре экономической, политической и социальной жизни страны. Основным источником прибыли для банка являются кредиты.

Кредитование - одна из основных операций коммерческих банков, которая неразрывно связана с сопутствующими рисками, соответственно для обеспечения эффективного функционирования как отдельного коммерческого банка, так и банковской системы в целом, необходимо соблюдать баланс между уровнем риска и доходностью кредитных операций, что является ключевой задачей системы управления кредитным процессом. Принимая во внимание масштабы деятельности современных коммерческих банков, можно утверждать, что для обеспечения наибольшей эффективности их деятельности необходимо применение портфельного подхода в управлении банком, в соответствии с которым активы или пассивы группируются в отдельные элементы - портфели, которые в свою очередь воспринимаются как единое целое, характеризующееся определенными признаками, например, ликвидностью, доходностью, уровнем риска и т.д.

Формирование кредитного портфеля - один из основополагающих моментов в деятельности банка, позволяющий четко выработать стратегию и тактику развития коммерческого банка, его возможности кредитования клиентов и развития деловой активности на рынке. Кредитный портфель служит главным источником доходов банка и одновременно - главным источником риска при размещении активов. От качества и структуры кредитного портфеля зависит устойчивость банка, его деловая репутация, финансовые результаты. Качественный кредитный портфель влияет на ликвидность банка и его надежность. Надежность банка важна для лиц, являющихся вкладчиками и пользующимися услугами банка. Финансовое неравновесие банков снижает общее доверие к кредитной системе государства, а это ощущается и в других секторах экономики.

В экономической литературе достаточно много внимания уделяется теоретическому осмыслению понятия кредитного портфеля, так как трактуется довольно неоднозначно.

В настоящее время нет однозначного мнения в отношении понятия и экономического содержания кредитного портфеля. Некоторые авторы считают понятие кредитного портфеля довольно широким и включают туда все финансовые активы и даже пассивы банка, третьи определяют кредитный портфель как совокупность элементов, классифицируемых по ключевым критериям. Анализ понятий обобщен и представлен автором в таблице 1.

Как видно из данной таблицы, что не существует единого мнения на счет трактовки термина кредитный портфель, так как проводились недостаточные исследования по данному направлению. Если рассмотреть отечественных ученых, то можно сделать вывод, что отечественные ученые рассматривают кредитный портфель как совокупность всех выданных банками кредитов, которые являются основным источником доходов для банков и играют важную роль в экономике страны. Эффективное управление кредитным портфелем является важной задачей для банков, что позволяет им получать прибыль, поддерживать ликвидность и обеспечивать устойчивость банковской системы.

Таблица 1.

Основные определения понятия кредитного портфеля по мнению ведущих зарубежных и отечественных экономистов

Автор	Определение	Основная специфика
Лаврушин О. И.	Совокупность различных социально-экономических отношений между банком и клиентами по обеспечению возвратного движения заемной стоимости	Предложено исследовать сущность кредитного портфеля одновременно на двух уровнях: на теоретическом и практическом (категориальном и прикладном)
	Совокупность различных активов кредитной организации: кредитов, в т.ч. межбанковских, учтенных векселей, депозитов и других сгруппированных на основе системы критериев	
Ларионова И. В.	Совокупность активов банка, сгруппированных по признакам качества	Отмечается важность качественной составляющей активов банка
Меняйло Г. В.	Список действующих контрактов по размещению кредитных ресурсов	Рассматривается только количественная составляющая кредитного портфеля
Сабиров М. З.	Система, представляющая совокупность банковских кредитов, на основе различных признаков рискованности, доходности и ликвидности	Определены критерии классификации: степень кредитного риска, доходности и ликвидности; учитываются выданные и потенциальные кредиты
Отечественные ученые: Рахимзода Ш. Умаров Х., Хикматов У. С., Шарипов Б. М., Абдурахмонов А.А., Хайрзода Ш. К. и др.	Большинство отечественных ученых рассматривают кредитный портфель как совокупность всех выданных банками кредитов, которые являются основным источником доходов для банков и играют важную роль в экономике страны.	Эти трактовки отражают различные аспекты кредитного портфеля, такие как его сущность, значение и роль в экономике

Источник: составлено автором на основе изучаемой литературы

Исходя из анализа данного термина мы пришли к выводу и выдвинули свою точку зрения, что кредитный портфель – это структурированная совокупность кредитов, предоставленных заемщикам, целенаправленно формируемая банком и непрерывно управляемая для достижения целей развития банка с учетом особенностей рыночной

конъюнктуры. Под кредитным портфелем также следует понимать дифференцированный с учетом риска и уровня доходности набор ссуд, управление которым осуществляется как единое целое и в ходе которого реализуется кредитная политика банка.

Таджикские ученые в своих исследованиях отмечают, что кредитный портфель коммерческих банков является одним из важнейших показателей их финансовой устойчивости и эффективности. Он отражает объем и структуру кредитов, предоставленных банками заемщикам, а также качество этих кредитов.

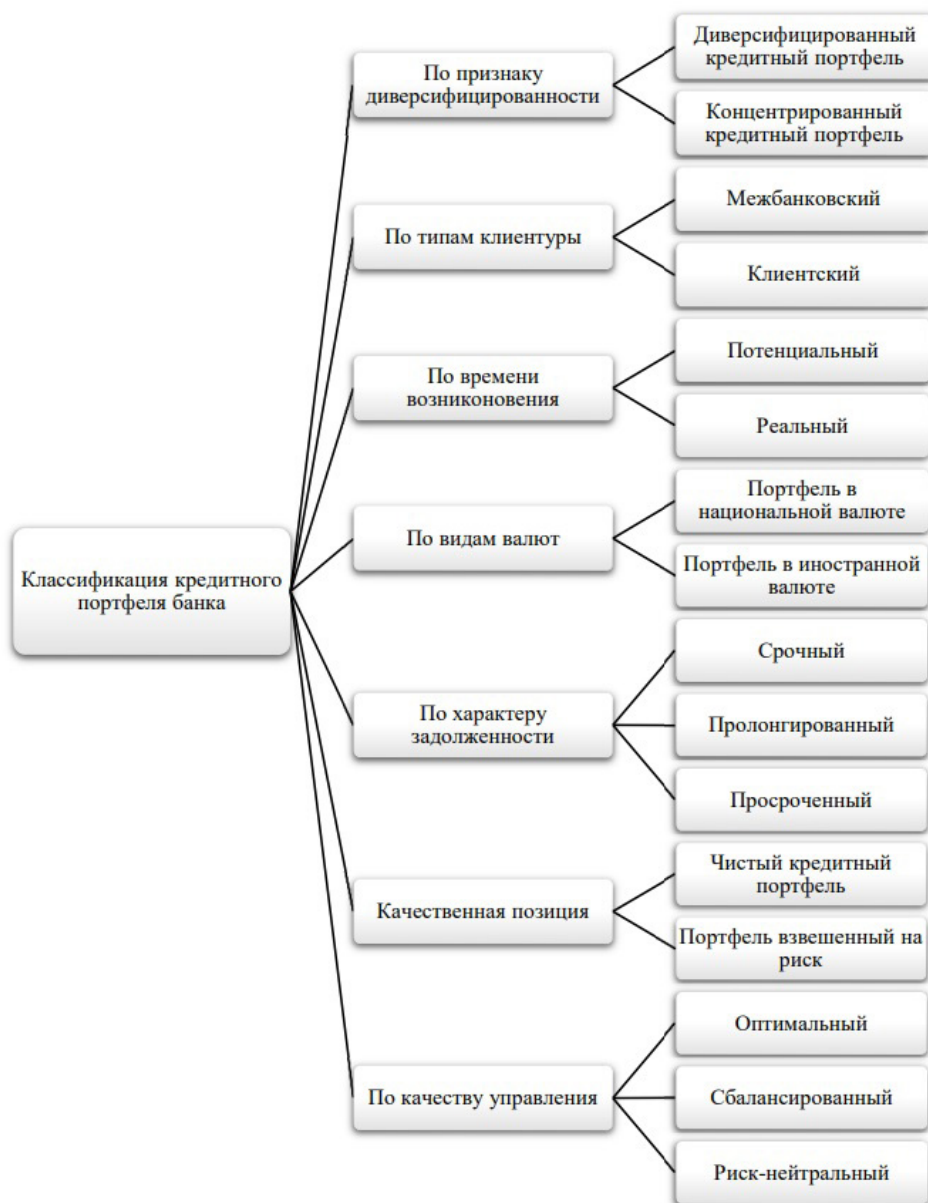

Рисунок 1 – Виды кредитного портфеля банка

Источник: составлено автором

Кредитный портфель коммерческих банков должен быть сбалансированным и диверсифицированным. Это означает, что в нем должны быть представлены кредиты разным заемщикам, на разные цели и на разные сроки. Такая структура портфеля позволяет снизить риски для банка в случае возникновения проблем с одним или несколькими заемщиками.

Ученые также отмечают, что качество кредитного портфеля коммерческих банков

должно быть высоким. Это означает, что вероятность невозврата кредитов должна быть низкой. Для повышения качества портфеля банки должны тщательно оценивать кредитоспособность заемщиков перед выдачей кредитов, а также должны проводить мониторинг погашения кредитов в течение всего срока кредитования.

В своих исследованиях таджикские ученые также отмечают, что кредитный портфель коммерческих банков должен быть эффективным. Это означает, что банки должны получать от кредитов достаточную прибыль, чтобы компенсировать свои расходы и обеспечить рентабельность деятельности. Для повышения эффективности кредитного портфеля банки должны использовать современные методы кредитного анализа и управления рисками.

Например, Исмагуллаев М.А. в своей статье отмечает, что: «Кредитный портфель является одним из важнейших показателей финансовой устойчивости и эффективности коммерческих банков. Его качество напрямую влияет на прибыльность и стабильность деятельности банков». [3]

В целом, высказывание М.А. Исмагуллаева подчеркивает важность качества кредитного портфеля для коммерческих банков. Банки, которые имеют высокий уровень качества кредитного портфеля, имеют больше шансов на прибыльную и стабильную деятельность.

В нормативных документах НБТ РТ определение кредитного портфеля отсутствует, но в отдельных документах, регулирующих процесс управления кредитным портфелем, регламентируется его структура, в него включаются [7, с.22]:

- кредиты, в том числе межбанковские, депозиты; прочие размещенные средства, включая требования на получение или возврат долговых 10 ценных бумаг, акций и векселей, учтенных векселей, драгоценных металлов, предоставленных по договору займа;
- суммы, уплаченные кредитной организацией бенефициару по банковским гарантиям, но не взысканные с принципала;
- денежные требования кредитной организации по сделкам, связанным с отчуждением или приобретением кредитной организацией финансовых активов с одновременным предоставлением контрагенту права отсрочки платежа;
- денежные требования кредитной организации по следкам финансирования под уступку денежного требования; – условия кредитной организации по приобретенным по сделке правам;
- требования кредитной организации по приобретенным на вторичном рынке залладным; – денежные требования к плательщикам по оплаченным аккредитивам;
- требования кредитной организации (лизингодателя) к лизингополучателю по операциям финансовой аренды (лизинга).

Структура кредитного портфеля зависит от ряда факторов: риска и доходности отдельных ссуд, спроса заемщиков на отдельные виды кредитов, установленных Национальным банком Таджикистана кредитных рисков, структуры кредитных ресурсов банка (краткосрочные/долгосрочные).

Существуют различные классификации кредитного портфеля. На рисунке 1 можно наглядно рассмотреть схему классификации кредитного портфеля.

Логичным представляется введение общепринятой классификации портфеля потребительских кредитов по видам, так как классификация в данном случае выступает как основа для управления данными с помощью критериев, по которым коммерческие банки смогут формировать отчетность, как для внутреннего пользования, так и для банковского надзора. Применение коммерческими банками единой классификации позволит создать

единой формат отчетности для регулятора, а значит сделает деятельность коммерческих банков более прозрачной и поддающейся регулированию.

Правильно сформированный кредитный портфель позволяет банку даже во время кризиса оставаться ликвидным и платежеспособным. В случае наступления различных неблагоприятных ситуаций механизмы управления банком принимают решение исходя из кредитного портфеля.

Таджикский ученый Шарипов, Н. Ш. определяет «...кредитный портфель как совокупность всех выданных банками кредитов, которые являются объектом управления и объектом оценки. Он также отмечает, что кредитный портфель является основным источником доходов для банков, и его эффективное управление позволяет им получать прибыль, поддерживать ликвидность и обеспечивать устойчивость банковской системы». [2, с. 55]

Данная трактовка автора также отражает различные аспекты кредитного портфеля, такие как его значение для банков, роль в экономике и объект управления и оценки.

Весь процесс формирования кредитного портфеля можно разбить на три блока.

Первый блок подразумевает формирование системы лимитов кредитования в соответствии с целями и стратегией кредитной политики банка. Установление лимитов кредитования выполняет функцию управления кредитными рисками. Кредитный портфель, как известно, представляет собой не только источник доходов, но и источник рисков. Степень кредитного риска банков зависит от таких факторов как:

- степень концентрации кредитной деятельности банка в какой-либо сфере (отрасли), чувствительной к изменениям в экономике;
- удельный вес кредитов и других банковских контрактов, приходящихся на клиентов, испытывающих определенные специфические трудности;
- концентрация деятельности банка в малоизученных, новых, нетрадиционных сферах;
- внесение частых или существенных изменений в политику банка по предоставлению кредитов, формированию портфеля ценных бумаг;
- удельный вес новых и недавно привлеченных клиентов;
- введение в практику слишком большого количества новых услуг в течение короткого периода;
- принятие в качестве залога ценностей, труднореализуемых на рынке или подверженных быстрому обесцениванию.

В свою очередь, установление лимитов кредитования – основной способ контроля формирования кредитного портфеля, используемый для уменьшения рисков и улучшения долгосрочной жизнеспособности. Посредством установления лимитов кредитования осуществляется оптимизация пропорций различных видов кредитов в рамках всего кредитного портфеля с учетом объема и структуры кредитных ресурсов. Это позволяет банкам:

- избежать критических для сохранения платежеспособности потерь от необдуманной концентрации любого вида риска;
- диверсифицировать кредитный портфель с целью сокращения концентрации и обеспечения стабильной прибыли.

Диверсификация кредитного портфеля – это распределение, рассеивание кредитного риска по нескольким направлениям. Банки должны ограничивать кредитование одного крупного заемщика или нескольких крупных заемщиков или предоставление крупного кредита группе взаимосвязанных заемщиков.

Второй блок представляет собой отбор конкретных объектов кредитования для

включения в кредитный портфель. Отбор осуществляется, как правило, на основе оценки кредитоспособности заемщиков. Общий подход к рассмотрению реальных объектов кредитования предполагает оценку области деятельности заемщика, анализ целевого назначения средств, выбор вида кредита, выявление рисков кредитной сделки.

Важной задачей является определение факторов, позволяющих произвести предварительный отбор кредитуемых объектов.

Прежде всего, следует установить, соответствует ли кредитная заявка кредитной политике банка. В случае положительного ответа сотрудник кредитного отдела проводит анализ кредитоспособности потенциального заемщика.

В банковской практике анализ финансового состояния заемщика осуществляется следующими методами по данным его баланса и бухгалтерской отчетности:

- вертикальный анализ;
- горизонтальный анализ;
- определение удовлетворительности структуры баланса;
- расчет величины чистых активов кредитора по балансу;
- расчет финансовых коэффициентов и их сравнение с нормативными значениями.

В отличие от традиционных подходов к анализу кредитоспособности заемщика, ориентированных на исследование показателей финансовой отчетности предприятия, мы считаем, что в условиях рыночных преобразований таджикской экономики он должен быть дополнен анализом уровня маркетинга и менеджмента на предприятии. В отличие от финансовых характеристик заемщиков, уровень менеджмента и маркетинга дает более точное представление о таких важных вопросах, как способность заемщиков осуществить успешную реализацию проектов и обеспечить достаточную оборачиваемость заемных средств. Слабое знание рынка, мотивов поведения потребителя, перспектив реализации предлагаемой продукции или услуг и позиции предприятия на рынке существенно снижает конкурентоспособность заемщиков. Анализ практики показал, что затраты на экспертизу несопоставимы с возможными потерями, если предприятие получив кредит, потерпит коммерческую неудачу на рынке.

Третий блок – анализ состояния кредитного портфеля и управление отклонениями в значительной степени перекликается с оперативным управлением кредитным портфелем, а именно с текущим мониторингом состояния кредитного портфеля. Прерогативой среднесрочного периода времени остается разработка и реализация мер, направленных на улучшение качества кредитного портфеля.

Анализ состояния кредитного портфеля, как правило, заключается в мониторинге его структуры по движению кредитов, по отраслям или экономическим секторам, по срокам погашения, по степени кредитного риска, по процентным ставкам, по обеспеченности ссуд, погашению и возвратности кредитов и т.п. Подобный мониторинг позволяет судить о совокупном риске портфеля, величине резерва на возможные потери по ссудам, соответствии кредитного портфеля целям и стратегии кредитной политики банка. Мониторинг среднесрочного периода времени дает возможность выявить факторы, меняющие качество и структуру портфеля.

Другой таджикский ученый Ш. Рахимзода отмечает, что: «Для повышения качества кредитного портфеля коммерческих банков необходимо тщательно оценивать кредитоспособность заемщиков, проводить мониторинг погашения кредитов и использовать современные методы кредитного анализа и управления рисками». [5, с. 46]

Необходимо отметить, что высказывание Ш. Рахимзода подчеркивает важность тщательной оценки кредитоспособности заемщиков, мониторинга погашения кредитов и использования современных методов кредитного анализа и управления рисками для

повышения качества кредитного портфеля коммерческих банков.

В ходе исследования нами предложены некоторые банки могут предпринять для повышения качества кредитного портфеля:

Усовершенствовать методы оценки кредитоспособности заемщиков, включая использование современных методов кредитного анализа и управления рисками.

Ужесточить требования к заемщикам при выдаче кредитов.

Проводить мониторинг погашения кредитов в течение всего срока кредитования.

Создать резервы на возможные потери по кредитам.

Принятие этих мер позволит банкам снизить риски невозврата кредитов и повысить качество кредитного портфеля.

В случаях, когда в состоянии кредитного портфеля допускаются отклонения от заданного кредитной политикой стандарта, необходимо выявить существующие отклонения и причины, их порождающие. На основании выявленных данных в среднесрочном периоде разрабатываются меры по их устранению и возможных путях избежания в будущем.

В рамках описанных выше блоков формирования кредитного портфеля мы предлагаем более детальное, поэтапное рассмотрение механизма формирования кредитного портфеля.

Таблица 2.

Механизм формирования кредитного портфеля:

1-й этап	определение лимитов основных классификационных групп кредитов и вменяемых им коэффициентов риска;
2-й этап	отнесение каждого выдаваемого кредита к одной из указанных групп;
3-й этап	выяснение структуры портфеля (долей различных групп в их общей сумме) с учетом каждого нового выдаваемого кредита;
4-й этап	оценка совокупного риска портфеля и возможностей выдачи кредита конкретному объекту;
5-й этап	определение соответствия кредитного портфеля кредитной политике банка;
6-й этап	определение величины резервов, которые необходимо создать под каждый выданный кредит;
7-й этап	определение общей суммы резервов, адекватной совокупному риску портфеля;
8-й этап	выявление и анализ факторов, меняющих структуру и качество портфеля;
9-й этап	разработка мер, направленных на улучшение качества портфеля
10-й этап	постоянный мониторинг отклонений кредитного портфеля от заданного оптимума.

Источник: составлен автором

Главным источником пополнения кредитного портфеля являются денежные ссуды, выдаваемые непосредственным заемщикам. Следующим по значимости источником является приобретение (учет) у продавцов товаров и услуг векселей. Еще одним источником является приобретение у дилеров векселей по операциям с коммерческими ценными бумагами

Операции кредитного характера, которые, собственно, и ведут к формированию кредитного портфеля, отличаются высокой степенью риска, но при этом они должны способствовать получению прибыли банком, как основной цели любой коммерческой организации, из чего следует вывод о необходимости контролировать и управлять такими характеристиками кредитного портфеля как уровень риска и доходность, на основании

которых, по мнению автора, следует оценивать качество кредитного портфеля.

Качество кредитного портфеля коммерческого банка является важной характеристикой его кредитной политики. Для оценки качества кредитного портфеля принято использовать систему коэффициентов, состоящую из абсолютных и относительных показателей. К абсолютным показателям относятся объем выданных ссуд по их видам и объем просроченных ссуд. Относительными являются показатели, характеризующие долю отдельных кредитов в структуре ссудной задолженности. Расчет коэффициента качества кредитного портфеля производится следующим образом: просроченная ссудная задолженность делится на сумму ссудной задолженности (основной долг без процентов). Согласно методике НБТ, коэффициент рекомендуется исчислять как отношение расчетного резерва на возможные потери по ссудам к сумме ссудной задолженности по основному долгу. Из ранее изложенного следует, что роль кредитного портфеля в предотвращении кредитного риска высока. Поскольку безрисковых кредитных операций не бывает

Вопросы управления кредитным портфелем коммерческого банка и кредитными рисками, сбалансированности осуществляемой банками кредитной политики являются одними из приоритетных в исследовании кредитной деятельности банков.

Управление кредитным портфелем способно обеспечить достижение максимального дохода при относительно низком уровне риска и необходимого уровня ликвидности коммерческого банка. В настоящее время, в условиях роста проблемных кредитов заемщиков коммерческих банков, вопросы управления кредитным портфелем становятся особенно актуальными. В экономической литературе отмечается безусловная важность управления кредитным портфелем в системе банковского менеджмента, но при этом не уделяется должного внимания раскрытию его сущности и содержания. В основном авторы рассматривают отдельные области управления, игнорируя комплексный подход к данному явлению.

В научной литературе по-разному подходят к сущности и содержанию управления кредитным портфелем, а само понятие «управление кредитным портфелем» практически не встречается в отечественных источниках.

Зарубежные авторы чаще определяют управление кредитным портфелем через задачи, которые позволяет реализовать это управление, а именно – достижение необходимой прибыльности, поддержание необходимой структуры кредитных ресурсов и развитие бизнеса как на активной, так и на пассивной стороне баланса.

Некоторые исследователи выделяют регулятивный и риск-ориентированный подходы к понятию управления кредитным портфелем. Так, первый подход представляет собой позицию НБТ и основывается на модели ожидаемых потерь. В инструкции 215 Национального банка Таджикистана «О порядке формирования и использования резерва и фонда покрытия возможных потерь по активам» указывается на действия банков в целях классификации ссуд для определения резерва на возможные потери [2, с. 15]. При этом ссуды классифицируются по группам качества по двум критериям: финансовое положение заемщика (показывает ожидаемые потери), обслуживание долга (фактически понесенные убытки). Также банками формируются портфели однородных ссуд с ожидаемыми характеристиками. В рамках данного подхода все ожидаемые потери должны компенсироваться за счет маржи (надбавки к рыночной процентной ставке) или резервов на возможные потери [2, с. 13]

Одним из элементов подхода является установление НБТ экономических нормативов, регулирующих кредитную деятельность банков. Отмечается, что регулятивный подход ограничивает число критериев оценки качества ссуд. Наряду с этим отсутствуют методики анализа динамики структуры кредитного портфеля и единый подход к оценке

кредитного риска на основе системы коэффициентов. В риск-ориентированном подходе внимание акцентируется на группах риска, влияющих на состав и структуру кредитного портфеля: 1) риск контрагентов (кредитный и риск зависимости от требований клиентов или их группы); 2) позиционные риски (валютный и процентный, риск ликвидности, недостаточной диверсификации активов (пассивов)); 3) операционные риски [5, с. 54]. При таком подходе для описания финансовых потоков кредитного портфеля и обеспечения выполнения заданных критериев в целях выбора наиболее рациональных вариантов кредитной политики применяется имитационное моделирование, позволяющее построить функцию распределения потерь по портфелю. Такая модель позволит сформировать оптимальный кредитный портфель с учетом факторов риска и обеспечить информацией о состоянии кредитного портфеля на каждый момент времени. По сути, данный подход является дополняющим, расширяющим регулятивный подход Национального банка Таджикистана. Наиболее полным подходом к определению сущности управления кредитным портфелем является такой подход, в котором управление рассматривается как система, включающая взаимосвязанные элементы управления, а также как процесс, состоящий из отдельных операций. Такого подхода придерживаются многие отечественные ученые экономисты. Система управления кредитным портфелем, по его мнению, включает в себя управляющую подсистему и объекты управления, которые, в свою очередь, состоят из различных параметров. При этом он отмечает, что управление кредитным портфелем осуществляется поэтапно и вводит понятия «механизм управления кредитным портфелем» и «портфельная политика» для характеристики взаимодействия элементов системы управления кредитным портфелем [6]. Интересным представляется так называемый консервативный подход к управлению кредитным портфелем, выработанный авторским коллективом из США. Авторы выделяют базовые компоненты управления кредитным портфелем в банке: правила принятия рисков; лимиты кредитования; приоритеты для формирования портфеля [7, с. 143]. Установление лимитов кредитования призвано контролировать формирование кредитного портфеля. Лимиты кредитования определяются исходя из идентификации основных областей риска: «Отдельные заемщики»; «Группы взаимосвязанных заемщиков»; «Отрасли и подотрасли»; «Сегменты бизнеса»; «Продукты и услуги» [8, с. 192–193]. По мнению Т.Е. Каминской и Ю.С. Иванченко, перед тем как определять лимиты кредитования, следует выявить основные факторы риска [8, с. 193], ключевыми из которых являются цели развития, степень рискованности среды, в которой действует банк, надзорные и внутрибанковские цели и стандарты [7, с. 146]. Еще одним компонентом стандартов управления кредитным портфелем, по мнению авторов, являются приоритеты формирования портфеля. Их определение основано на выделении таких отраслей и сфер приложения ресурсов, профиль риска которых ниже среднего значения, а также отраслей, кредитование которых позволит получить высокую доходность. Определение приоритетов поможет банку выделить отрасли с недопустимо высоким уровнем риска, в которых банку следует ограничить объемы кредитования. Чтобы представить управление кредитным портфелем как систему, необходимо определить основные её элементы, такие как управляющая подсистема (субъекты управления), управляемая подсистема (объекты управления), а также их взаимодействие, принципы, правила, цели и результат этого взаимодействия. Системой в экономической литературе называют некоторую целостность, состоящую из взаимозависимых частей, каждая из которых вносит свой вклад в характеристику целого [9, с. 16]. При этом необходимо добавить, что части системы взаимосвязаны в достижении единой цели. Целью управления кредитным портфелем является достижение оптимального сочетания показателей риска, доходности и ликвидности этого портфеля.

При этом задачами будут являться обеспечение предсказуемости потерь, возникающих вследствие невозврата части задолженности, максимизация доходности по портфелю, а также поддержание требуемого уровня ликвидности. Однако такой подход к определению цели, по нашему мнению, не является полным. Следует добавить, что грамотное управление кредитным портфелем в конечном счете должно позволить укрепить финансовую стабильность и надежность банка, улучшить показатели его деятельности [10, с. 437]. При этом банку необходимо выполнить следующие задачи: 1) ориентировать состав кредитного портфеля в сторону вложений в наиболее привлекательные сегменты кредитного рынка; 2) сократить вложения, приходящиеся на наименее качественные сегменты кредитного портфеля. Для решения таких задач управления банку необходимо: 1) выявлять высокодоходные и при этом низкорискованные направления, основываясь на рыночной конъюнктуре; 2) проводить ретроспективный анализ рискованности различных направлений кредитной деятельности для отбора приоритетных сегментов кредитного рынка; 3) корректировать направления кредитования в соответствии с изменением стратегических целей и приоритетов банка; 4) мотивировать сотрудников кредитовать клиентов, находящихся в приоритетных сегментах [7, с. 149]. Таким образом, результатом управляющих воздействий в конечном итоге будет формирование банком оптимального кредитного портфеля, отвечающего требованиям и целям менеджмента банка, а также положительные изменения финансовых показателей банка.

В экономической литературе выделяют несколько функций управления кредитным портфелем: аналитическую, а также функцию диверсификации кредитного риска. При этом значение первой функции заключается в анализе движения собственных кредитов, прогнозе их дальнейшего развития на основе определенных критериев и показателей. Вторая функция важна, поскольку позволяет банку укрепить финансовую надежность, улучшить показатели своей деятельности [1, с. 374]. Что касается принципов управления кредитным портфелем, то таковыми можно назвать: 1. Взаимозависимость. Управление кредитным портфелем не замыкается исключительно на кредитной сфере, оно также связано с управлением другими сферами банковской деятельности. От состояния кредитного портфеля зависит ликвидность, доходность и финансовая надежность банка в целом. 2. Составной характер портфеля. Управлять кредитным портфелем необходимо как на уровне кредитного портфеля в целом, так и разбивая его на составные элементы, обозначенные в классификации, вплоть до отдельно взятой кредитной операции. 3. Систематичность анализа. Систематическое наблюдение и изучение кредитного портфеля позволяет оценить его качество в динамике, а также сравнить показатели со среднебанковскими значениями. 4. Формализация анализа и управления. Управление должно строиться на определенных самим банком критериях и показателях, характеризующих качественное состояние кредитного портфеля. 5. Многоступенчатость управления. Управлять кредитным портфелем необходимо как на уровне банка в целом, так и на уровне его обособленных и внутренних структурных подразделений [1, с. 375].

Таким образом, система управления кредитным портфелем – это целостность, которая состоит из отдельных элементов, таких как субъект управления, объект управления, принципы, функции, нормативная основа и пр. Исследователи сходятся во мнении относительно составляющих системы управления. Однако существуют расхождения в понимании этих самых элементов.

Эффективное управление кредитным портфелем в коммерческом банке предполагает соблюдение следующих основных принципов: - кредитование заемщиков на условиях возвратности, срочности и платности; - адекватность системы оценки кредитных рисков и управления ими объема и сложности проводимых банком операций, несущих кредитный

риск; - осуществление операций, несущих кредитный риск, на основе анализа конкретной кредитной заявки, инвестиционной операции или в рамках ранее установленного лимита кредитования на основании письменного разрешения уполномоченных коллегиальных органов или уполномоченных должностных лиц Банка в соответствии с характером и объемом делегированных им полномочий по принятию кредитного риска; - недопущения конфликта интересов при принятии кредитного решения, что обеспечивается четким разделением подразделений банка на иницирующие и экспертные; - осуществление постоянного мониторинга кредитной сделки и заемщика вплоть до момента погашения кредита; - обеспечение оптимальной сбалансированности кредитного портфеля и ресурсной базы банка по срокам, суммам, валюте и другим условиям; - обеспечение сбалансированной и пропорциональной структуры кредитного портфеля в разрезе кредитных продуктов и отдельных категорий заемщиков; - использование системы кредитных лимитов по операциям кредитования корпоративных клиентов, включая отраслевые и региональные лимиты; - обеспечение комплексного обслуживания клиентов, в рамках которого ключевым элементом являются кредитные продукты.

Основные проблемы, сохраняющиеся в управлении кредитным портфелем банка: во-первых, оптимизационные алгоритмы, основанные на классической теории оптимизации финансовых портфелей, прежде всего, ориентированы для инвестиционных портфелей (портфелей ценных бумаг), так как оценка кредитного риска с помощью стандартного отклонения не представляется эффективной и достоверной ввиду отсутствия исторической ретроспективы исходных данных по кредитам; во-вторых, нормативные модели, как правило, предлагают оптимизировать финансовые портфели в статике и не учитывают динамический характер финансовых потоков банка тесноты клиента является использование иных, помимо кредитных, продуктов и услуг банка или наличие крупных остатков средств на расчетных и текущих счетах в банке; - обеспечение максимально возможной в условиях конкурентной среды на рынке рентабельности бизнеса банка, связанного с проведением операций, несущих кредитный риск; - максимальное удовлетворение потребностей клиентов в кредитных ресурсах с сохранением приемлемого уровня кредитных рисков; - поддержание неизменно высокого качества кредитных услуг, предоставляемых клиентам банка, обеспечение конкурентоспособности кредитных продуктов банка, включая их стоимостные условия; - преимущество в проведении кредитной политики; - обеспечение системы мер по противодействию отмыванию доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма при осуществлении кредитных операций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дубова, С. Е. Кредитный портфель коммерческого банка : учебное пособие / С. Е. Дубова, Е. А. Бибикова. — 3-е изд., стер. — Москва : ФЛИНТА, 2019. — 128 с. — ISBN 978-5-9765-1327-3. — Текст : электронный // Лань : электронно-библиотечная система.
2. Инструкция №215 НБТ “О порядке формирования и использования резерва и фонда покрытия возможных потерь по активам”. URL: <https://nbt.tj/ru/normative/>
3. Лаврушин О.И. Кредитные отношения в современной экономике / О. И. Лаврушин, Р. К. Нурмухаметов, Ю. И. Меликов [и др.]. — Москва : Общество с ограниченной ответственностью «Издательство «КноРус», 2022. — 354 с.
4. Меняйло, Г. В. Управление кредитным портфелем коммерческого банка : монография / Г. В. Меняйло ; Г. В. Меняйло. — Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2007. — 153 с. — ISBN 978-5-9273-1200-9.
5. Обзор банковского состояния РТ на 2022 год. URL: <https://mfa.tj/ru/berlin/>

- view/12573/sostoyanie-bankovskoi-sistemy-respubliki-tadzhikistan
6. Раҳимзода, Ш. Рушди низоми бонкӣ ва қоидаҳои фаъолияти он / Ш. Раҳимзода, С. Ҷ. Махшӯлов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 1(35). – Р. 31-42.
 7. Сабиров М.З. Кредитный портфель коммерческого банка. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2009, с. 45.
 8. Умаров, Х. У. Регулирующая роль Национального банка Таджикистана в условиях неравновесного состояния денежного рынка / Х. У. Умаров, М. Р. Обидова // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства : Сборник научных трудов / Под общей редакцией З.О. Адамановой. – Симферополь : Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2022. – С. 530-533.
 9. Хайрзода, Ш. Қ. Мушкилоти таъмини сиёсати мутавозини бонкӣ дар самти сармоягузориҳо, қарздиҳӣ ва ташаққули уҳдадориҳои бонкӣ / Ш. Қ. Хайрзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – №. 2. – С. 169-179.
 10. Хикматов, У. С. Основные источники финансирования кредитного портфеля ипотечных жилищных кредитов в Республике Таджикистан / У. С. Хикматов, Р. Р. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2021. – Т. 89, № 4. – С. 37-46.
 11. Хикматов, У. С. Основные источники финансирования кредитного портфеля ипотечных жилищных кредитов в Республике Таджикистан / У. С. Хикматов, Р. Р. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2021. – Т. 89, № 4. – С. 37-46.
 12. Шарипов, Б. М. Некоторые проблемы совершенствования корпоративного управления в банковской системе Таджикистана / Б. М. Шарипов, Т. А. Турсунова // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 3. – С. 38-43.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Данная работа рассматривает теоретические аспекты управления кредитным портфелем коммерческих банков. В фокусе исследования — анализ основных принципов, методов и инструментов, применяемых при управлении кредитными рисками, а также оптимизации структуры кредитного портфеля. В работе рассматриваются ключевые теоретические подходы к оценке кредитоспособности заемщиков, моделированию кредитных рисков, а также стратегии диверсификации и контроля кредитного портфеля. Исследование включает анализ актуальных тенденций в области управления кредитным портфелем с учетом изменяющейся экономической среды и регулятивной политики. Работа представляет обзор ключевых теоретических концепций, способствуя лучшему пониманию стратегических решений, принимаемых банками в условиях динамичных рыночных условий.

Ключевые слова: *Управление кредитным портфелем, коммерческие банки, кредитные риски, кредитоспособность заемщиков, моделирование рисков, структура кредитного портфеля, диверсификация, контроль кредитного портфеля, экономическая среда, регулятивная политика, стратегические решения, рыночные условия*

Сведения об авторе: Чориева Фариза Махмадназировна – соискатель кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14 Телефон: (+992)102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ САНДУҶИ ҚАРЗИИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Дар ин мақола ҷанбаҳои назариявии идоракунии сандуқи қарзии бонкҳои тиҷоратиро баррасӣ мекунад. Дар маркази таҳқиқот таҳлили принципҳо, усулҳо ва воситаҳои асосии ҳангоми идоракунии хавфҳои қарзӣ истифодашаванда, инчунин оптимизатсияи сохтори сандуқи қарзӣ. Мақола равишҳои асосии назариявиро барои арзёбии қобилияти қарзии қарзгирандагон, моделсозии хавфҳои қарзӣ, инчунин стратегияҳои диверсификатсия ва назорати портфели қарзӣ баррасӣ мекунад. Таҳқиқот таҳлили тамоюлҳои ҷориш идоракунии сандуқи қарзиро бо назардошти муҳити тағйирёбандаи иқтисодӣ ва сиёсати танзимкунанда дар бар мегирад. Коршарҳи консепсияҳои асосии назариявиро пешниҳод мекунад, ки ба фаҳмиши беҳтари қарорҳои стратегии бонкҳо дар шароити динамикии бозор мусоидат мекунад.

Вожакалидҳо: *Идоракунии портфели қарзӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, хавфҳои қарзӣ, қобилияти қарзии қарзгирандагон, моделсозии хавфҳо, сохтори портфели қарзӣ, диверсификатсия, назорати портфели қарзӣ, муҳити иқтисодӣ, сиёсати танзимкунанда, қарорҳои стратегӣ, шароити бозор*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чориева Фариза Маҳмадназирова – унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (+992)102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru

THEORETICAL ASPECTS OF CREDIT PORTFOLIO MANAGEMENT OF COMMERCIAL BANKS

This paper examines the theoretical aspects of managing the loan portfolio of commercial banks. The research focuses on the analysis of the basic principles, methods and tools used in managing credit risks, as well as optimizing the structure of the loan portfolio. The paper discusses key theoretical approaches to assessing the creditworthiness of borrowers, modeling credit risks, as well as strategies for diversification and control of the loan portfolio. The study includes an analysis of current trends in the field of loan portfolio management, taking into account the changing economic environment and regulatory policy. The work provides an overview of key theoretical concepts, contributing to a better understanding of strategic decisions made by banks in dynamic market conditions.

Keywords: *Loan portfolio management, commercial banks, credit risks, borrowers' creditworthiness, risk modeling, loan portfolio structure, diversification, loan portfolio control, economic environment, regulatory policy, strategic decisions, market conditions*

Information about the author: Chorieva Fariza Makhmadnazovna is a candidate of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan Phone: (+992)102-10-10-49. E-mail: nabieva.fariza@mail.ru

УДК 338

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ В БУДУЩЕМ

Шоидарвозова М.С., Мардоншоева Ш.Б.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоев

Трансформация (от лат. transformation – превращение) – совокупность экономических, социальных и политических процессов, приводящих в конечном итоге к новому качеству социальной системы. В политологии данным термином обозначается переход от тоталитаризма или авторитаризма к демократии, который включает в себя осуществляемые экономические и политические реформы, или же старый порядок (или его отдельная

область) заменяются новым. [2] Трансформация экономической системы перевод экономической системы страны в новое состояние, позволяющее лучше удовлетворять потребности общества. Данный термин в практическом употреблении на современном этапе обозначает радикальные экономические реформы, начатые на пространстве постсоциалистических стран. Самым общим ориентиром при этом стало стремление создать полноценную и высокоэффективную рыночную экономику, соответствующую опыту основных стран мира. Трансформацию понимают, как коренное преобразование экономической системы в результате изменений структуры, порядка системы. [3]

В 1998 году предприниматели Джозеф Пайн и Джеймс Гилмор в журнале *Harvard Business review* опубликовали статью «Экономика впечатлений», где описали концепцию соответствующей модели. В 1999-м авторы опубликовали уже книгу с аналогичным названием. В ней авторы раскрыли логику развития классических экономических моделей, а затем предположили, что следующим этапом развития станет экономика трансформаций. По мнению Пайна и Гилмора, она будет удовлетворять потребность в самореализации -высшей ступени пирамиды Маслоу. Экономика трансформаций -это модель, при которой компании предоставляют персонализированные товары и услуги и производят именно то, что нужно отдельным клиентам. Причем это не просто алгоритмы нейросетей, которые предлагают персонализированный контент. Продукт должен способствовать личной трансформации пользователя - интеллектуальной, духовной, физической. Поэтому модель называется экономика трансформаций, а не персонализаций. В экономике трансформаций потребитель покупает не физические характеристики продукта, не решение проблемы и не впечатления, а саморазвитие. В этих условиях успех компании зависит от развития потребителя: производителю необходимо не только предугадывать желания покупателя и продавать ему персонализированный опыт, но и позволить клиенту почувствовать себя преобразованным. [1] Другим термином можно назвать трансформацию как изменение управление изменениями (*Change Management*) отталкивается от прошлого, чтобы усовершенствовать то, что уже есть на данный момент. Трансформация же имеет точку отсчета в будущем (видение будущего), которая не обязательно базируется на сложившихся ранее реалиях.

Таким образом, внедряя изменения мы хотим «уйти» от чего-то в прошлом: недостатков, потерь или проблем, трансформация же ставит цель «прийти» к чему-то определенному в будущем. Это разница в определениях имеет решающее значение для преобразований любого рода, и оба эти подхода требуют как общих, так и различных компонентов для успеха. Ведь «другое не всегда лучше, но лучше всегда по-другому». [5] В процессе трансформации необходимо выйти на качественно более высокий уровень эффективности, «родить» что-то совершенно новое или же аналогичного мнения придерживается Александр Семенютин. Трансформация организации предполагает ее переход из одного состояния в другое, на качественно новый уровень зрелости и способности взаимодействовать с меняющейся средой, реагирования на новые возможности. А в процессе этого перехода – множество изменений, которыми нужно управлять. И эти изменения касаются и самоидентификации компании, и культуры, и структуры, и стратегии, и бизнес-процессов, и, безусловно, комплексных цифровых решений. Трансформация – это путь, определяющий, что именно и в какой последовательности должны сделать руководители и сотрудники, чтобы осуществить переход в новое качество. Трансформация или изменение формы или структуры чего-нибудь. Ясно, что это очень объемное концептуальное представление и, не удивительно, что этот термин широко применяется в различных специфических областях.

Под цифровой экономикой понимается экономическая деятельность по созданию,

распространению и использованию цифровых технологий и связанных с ними продуктов и услуг. Переход к цифровой экономике оказывает на рынок труда существенное влияние, связанное с масштабной трансформацией требований к специалистам, и повышением эффективности рынка труда. Внедрение цифровых технологий автоматизирует многие операции трудовой деятельности, в связи с чем, обуславливаются значительные изменения потребностей в персонале и требований к ним, а также создает результативный и быстрый поиск работы, в том числе и возможность удаленной трудовой деятельности. По данным исследования The Future of Jobs к 2025 г. вследствие автоматизации всех сфер жизнедеятельности человека более половины всех рабочих задач будет выполняться машинами. Для сравнения в 2018 г. 71% работы выполнялось человеческим трудом, а лишь 29% процессов было автоматизировано. Данные исследования подтверждает и глобальный институт Mc Kinsey, по оценкам которого уже в ближайшие десятилетия до 50% рабочих операций в мире могут быть автоматизированы. Тем самым, многие профессии перестанут существовать, но взамен появятся вакансии с принципиально иными квалификациями, что потребует переобучения или повышения квалификации многих сотрудников. В результате цифровые технологии обуславливают снижение спроса на профессии, связанные с выполнением формализованных повторяющихся операций, а также изменение компетентностных профилей некоторых категорий персонала и повышение требований к гибкости и адаптивности персонала. Кроме того, цифровая трансформация предусматривает наличие у человеческих ресурсов эмоционального интеллекта-способности, которые отличают человека от машин, и позволяющие анализировать свои чувства и эмоции, а также окружающих людей. Условия цифровой экономики порождают специальные цифровые компетенции которыми должны владеть специалисты для успешного выполнения своих должностных обязанностей и сохранения конкурентоспособности на рынке труда.[4]

Цифровизация – это замена объектов и процессов на автоматизированные (цифровые), для того чтобы облегчить работу человека. Цифровая трансформация – более глубокий и комплексный процесс, который обычно становится продолжением цифровизации. Цифровая трансформация — процесс внедрения организацией цифровых технологий, сопровождаемый оптимизацией системы управления основными технологическими процессами. Цифровая трансформация призвана ускорить продажи и рост бизнеса или увеличить эффективность деятельности организаций, не относящихся к чисто коммерческим (например, университетов и других образовательных учреждений). Показателем цифрового развития организации, характеризующим степень и успешность его цифровой трансформации является уровень цифровой зрелости организации. Многие думают, что цифровая трансформация -это просто внедрение новых технологий в существующей организации: достаточно разработать сайты, чат-боты, приложения и подключить соцсети, чтобы считаться цифровой компанией или, скажем, государственной структурой. На самом деле, цифровая трансформация - это не только инвестиции в новые технологии (искусственный интеллект, блокчейн, анализ данных и интернет вещей), но и глубокое преобразование продуктов и услуг, структуры организации, стратегии развития, работы с клиентами и корпоративной культуры. Иными словами, это революционная трансформация модели организации.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Джозеф Пайн.Джеймс Гилмор. Модель будущего: что такое экономика трансформаций. https://dzen.ru/a/YzQ19_QLSxd84Ws2
2. Зубарев Ю.А., Шамардин А.И. Энциклопедический словарь терминов по менеджменту маркетингу экономике предпринимательству. (Электронный

- ресурс). <https://rucont.ru/file.ashx?guid=94c9ea00-00ec-4bbe-b07b-8385137f0214>
3. Кузнецова А. И., Зубец. А. Ж. Развитие социально экономической системы России (Электронный ресурс). elibraryru.item.asp/id=26404001&pf=1
 4. Прохоров А., Коник Л. Цифровая трансформация. Анализ, тренды, мировой опыт. - М.: ООО «КомНьюс Групп», 2019. - 368 с.б. И. И. Елишкин. модель управления при реализации проектов цифровой трансформации // конференциум Асоу: Сборник научных трудов и материалов научно-практических конференций. - 2021. - Вып.
 5. Семенютин А.Н Изменение или трансформация. <https://www.cornerstoneondemand.com/blog/changing-not-transforming#>.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ В БУДУЩЕМ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с особенностями трансформации нашего общества в условиях его цифровизации. Внимание фокусируется на тенденциях и перспективах цифровой трансформации и её развития в будущем, бизнеса и деловой среды. Анализируются этапы цифровой трансформации общества, исследуется информационное пространство на современном этапе, рассматриваются тенденции развития общества на последующих этапах цифровой трансформации.

Ключевые слова: трансформация, цифровая экономика, рынок труда, экономическая трансформация, экономика

Сведения об авторе: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна кандидат экономических наук заместитель директора по науке и учёбе Института гуманитарных наук им. академик Б. Искандарова тел: (+992) 934402842, E-mail: mshoidarvozova@mail.ru. Мардоншоева Шоира Бокиршоевна, ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Тел. (+992)933398787, E-mail: shoira.mardonshoeva.18@bk.ru

ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ: САМТҲОИ АСОСИ ВА АФЗАЛИЯТҲОИ РУШДИ ОН ДАР ОЯНДА

Дар мақола масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои дигаргунсозии ҷомеаи мо ва шароити рақамикунони он баррасӣ мешаванд. Таваҷҷӯҳ ба тамоюлҳо ва дурнамои табдили рақамӣ ва рушди он дар ояндаи тичорат ва муҳити тичорат нигаронида шудааст. Марҳилаҳои табдили рақамии ҷомеа таҳлил шуда, фазои иттилоотӣ дар марҳалаи кунунӣ баррасӣ гардида, тамоюлҳои рушди ҷомеа дар марҳалаҳои минбаъдаи табдили рақамӣ баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: трансформатсия, иқтисодиёти рақамӣ, бозори меҳнат, дигаргунсозии иқтисодӣ, иқтисодию

Маълумот дар бораи муаллиф: Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна, номзади илмҳои иқтисод, муовини директор оид ба илм ва таълими Институти илмҳои гуманитарӣ. Академик Б.Искандаров тел: (+992)934402842, E-mail: mshoidarvozova@mail.ru. Мардоншоева Шоира Бокиршоевна ассистенти кафедраи менечмент ва маркетинги Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел:(+992)933398787, E-mail: shoira.mardonshoeva.18@bk.ru

THE DIGITAL ECONOMY: MAIN DIRECTIONS AND PROSPECTS FOR ITS FUTURE

The article considers issues related to the features of transformation of our society in the context of its digitalization. The focus is on trends and prospects of digital transformation and its development in the future, business and business environment. The stages of digital transformation of society are analyzed, the information space is examined at the present stage, tendencies of development of society at subsequent stages of digital transformation are considered.

Keywords: transformation, digital economy, labour market, economic transformation, economy

Information about the author: Marzia Shoidarwozova Saidvalishevna candidate of economic sciences, Deputy Director for Science and Study of the Institute of Humanities. Academician B. Iskandarova tel: (+992) 934402842, E-mail: mshoidarvozova@mail.ru. Mardonshoeva Shoirabokirshoevna, assistant at the Department of Management and Marketing of the Khorog State University. M. Nazarshoyev. Tel. (+992)933398787, e-mail: shoiramardonshoeva.18@bk.ru.

УДК 517.955

**ИНТЕГРАЛЬНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЙ
ДЛЯ ОДНОЙ СИСТЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ
УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА С СИНГУЛЯРНЫМИ
КОЭФФИЦИЕНТАМИ**

Хомиддин С.

Обозначим через D прямоугольник $D = \{(x, y): 0 < x < \delta_1, 0 < y < \delta_2\}$.

Далее обозначим

$$\Gamma_1 = \{y = 0, 0 < x < \delta_1\}, \quad \Gamma_2 = \{x = 0, 0 < y < \delta_2\}.$$

В области D рассмотрим систему уравнений следующего вида

$$\begin{cases} \frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} + \frac{a_1(x, y)}{r^\alpha} \frac{\partial u}{\partial x} + \frac{b_1(x, y)}{r^\beta} \frac{\partial u}{\partial y} + \frac{c_1(x, y)}{r^{\alpha+\beta}} u = \frac{f_1(x, y)}{r^{\alpha+\beta}}, \\ \frac{\partial u}{\partial x} + \frac{a_2(x, y)}{x^\gamma} u = \frac{f_2(x, y)}{x^\gamma}, \\ \frac{\partial u}{\partial y} + \frac{b_2(x, y)}{y^\delta} u = \frac{f_3(x, y)}{y^\delta}. \end{cases} \quad (1)$$

где $r^2 = x^2 + y^2$, $a_j(x, y), b_j(x, y), c_1(x, y), f_k(x, y)$, $j = \overline{1, 2}$, $k = \overline{1, 3}$ – заданные функции в области D , $\alpha > 2$, $\beta > 2$, $\gamma > 1$, $\delta > 1$ (α, β – натуральные числа).

Проблеме исследования уравнений и переопределенных систем дифференциальных уравнений с сингулярными коэффициентами посвящены работы [1] – [16].

В настоящей работе на основе способа разработанного в [4] и [5] получены представления многообразия решений системы уравнений (1) при помощи одной произвольной постоянной.

В дальнейшем обозначим $C_2(D)$ – класс функции, которые имеют непрерывные производные первого порядка в D и такие, что $\frac{\partial^2 u}{\partial x \partial y} \in C_2(D)$.

Случай 1. Пусть первое уравнение системы (1) является главным. В этом случае получим следующее утверждение.

Теорема 1. Пусть в системе уравнений (1) $\alpha > 2, \beta > 2, \gamma > 1, \delta > 1$ коэффициенты и правые части удовлетворяют следующим условиям

$$1) a_1(x, y) \in C_x^1(\bar{D}), \quad a_2(x, y) \in C_y^1(\bar{D}),$$

$$b_1(x, y), c_1(x, y) \in C(\bar{D}), f_2(x, y) \in C_y^1(\bar{D}),$$

$$f_1(x, y), f_3(x, y) \in C(\bar{D});$$

$$2) c_1(x, y) = r^{\alpha+\beta} \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{a_1(x, y)}{r^\alpha} \right) + a_1(x, y) b_1(x, y);$$

$$3) |a_1(x, y) - a_1(0, 0)| \leq H_1 r^{\alpha_1}, H_1 = \text{const}, \alpha_1 > \alpha - 1,$$

$$|b_1(x, y) - b_1(0, 0)| \leq H_2 r^{\beta_1}, H_2 = \text{const}, \beta_1 > \beta - 1,$$

$$|a_2(x, 0) - a_2(0, 0)| \leq H_3 x^{\lambda_1}, H_3 = \text{const}, 0 < \lambda_1 < 1;$$

$$4) a_1(0, 0) < 0, b_1(0, 0) > 0, a_2(0, 0) > 0;$$

$$5) a) \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{a_1(x, y)}{r^\alpha} \right) = \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{a_2(x, y)}{x^\gamma} \right) \text{ в } D,$$

$$b) x^\gamma r^{\alpha+\beta} \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{f_2(x, y)}{x^\gamma} \right) + r^\beta a_1(x, y) f_2(x, y) = x^\gamma f_1(x, y) \text{ в } D$$

$$\text{нпу } r^\beta a_2(x, y) = x^\gamma b_1(x, y),$$

$$c) y^\delta \exp \left[-W_{b_1}^\beta(x, y) - b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(x, y) \right] (\psi_1(y) +$$

$$+ \int_0^x \frac{f_1(t, y)}{(t^2 + y^2)^{\frac{\alpha+\beta}{2}}} \exp \left[W_{b_1}^\beta(t, y) + b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(t, y) \right] dt) = f_3(x, y)$$

$$\text{нпу } r^\alpha b_2(x, y) = y^\delta a_1(x, y) \text{ в } D;$$

$$6) f_1(x, y) = o \left(\exp \left[b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(t, y) \right] r^{\lambda_1} \right), \lambda_1 > \alpha + \beta - 1.$$

$$f_2(x, 0) = o(x^{\lambda_1}), \lambda_3 > \gamma - 1.$$

Тогда любое решение системы уравнений (1) из класса $C_2(D)$ представимо в виде

$$u(x, y) = \exp \left[-W_{a_1}^\alpha(x, y) - a_1(0, 0) W_{\frac{\alpha}{2}-1}^{(1)}(x, y) \right] \left\{ \varphi_1(x) + \int_0^y \exp \left[W_{a_1}^\alpha(x, s) + \right. \right. \\ \left. \left. + a_1(0, 0) W_{\frac{\alpha}{2}-1}^{(1)}(x, s) - W_{b_1}^\beta(x, s) - b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(x, s) \right] \times \right. \\ \left. \times \left(\psi_1(s) + \int_0^x \frac{f_1(t, s)}{(t^2 + s^2)^{\frac{\alpha+\beta}{2}}} \exp \left[W_{b_1}^\beta(t, s) + b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(t, s) \right] dt \right) ds \right\} \equiv \\ \equiv T_1(\varphi_1(x), \psi_1(y), f_1(x, y)), \quad (2)$$

зде

$$\varphi_1(x) = \exp[-W_{a_2}^\gamma(x, 0) + a_2(0,0)W_{\gamma-1}(x)] \left(c_1 + \int_0^x \frac{f_2(t, 0)}{t^\gamma} \exp[W_{a_2}^\gamma(t, 0) - a_2(0,0)W_{\gamma-1}(t)] dt \right) \equiv N_1(c_1, f_2(x, 0)), \quad (3)$$

$$\psi_1(y) = \frac{f_3(0, y)}{y^\delta}, \quad (4)$$

зде

$$W_{a_1}^\alpha(x, y) = \int_0^y \frac{a_1(x, s) - a_1(0,0)}{(x^2 + s^2)^{\frac{\alpha}{2}}} ds,$$

$$W_{\frac{\alpha}{2}-1}^{(1)}(x, y) = \frac{y}{x^2(\alpha - 2)r^{\alpha-2}} + \frac{1}{x^2} \frac{\alpha - 3}{\alpha - 2} J_{\frac{\alpha}{2}-1}^{(1)}(x, y),$$

$$J_{\frac{\alpha}{2}-1}^{(1)}(x, y) = \int_0^y \frac{ds}{(x^2 + s^2)^{\frac{\alpha}{2}-1}}, \quad W_{b_1}^\beta(x, y) = \int_0^x \frac{b_1(t, y) - b_1(0,0)}{(t^2 + y^2)^{\frac{\beta}{2}}} dt,$$

$$W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(x, y) = \frac{x}{y^2(\beta - 2)r^{\beta-2}} + \frac{1}{y^2} \frac{\beta - 3}{\beta - 2} J_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(x, y).$$

$$J_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(x, y) = \int_0^x \frac{dt}{(t^2 + y^2)^{\frac{\beta}{2}-1}}, \quad W_{a_2}^1(x, 0) = \int_0^x \frac{a_2(t, 0) - a_2(0,0)}{t^\gamma} dt,$$

$$W_{\gamma-1}(x) = \frac{1}{(\gamma - 1)x^{\gamma-1}}$$

c_1 – произвольная постоянная.

Полученное решение обладает свойствами

1⁰. Если $y \rightarrow 0$ и $x \rightarrow 0$, то

$$\lim_{x \rightarrow 0} \left\{ \lim_{y \rightarrow 0} u(x, y) \right\} = \lim_{x \rightarrow 0} \varphi_1(x) = O(\exp[a_2(0,0)W_{\gamma-1}(x)]).$$

$$2^0. \lim_{x \rightarrow 0} \{ \exp[-a_2(0,0)W_{\gamma-1}(x)] \lim_{y \rightarrow 0} u(x, y) \} = c_1.$$

4⁰. Если $x \rightarrow 0$ и $y \neq 0$, то

$$u(x, y) = o \left(\exp \left[-a_1(0,0)W_{\frac{\alpha}{2}-1}^{(1)}(x) \right] \right).$$

Случай 2. Пусть второе уравнение системы (1) является главным. В этом случае получим следующее утверждение.

Теорема 2. Пусть в системе уравнений (1) $\alpha > 2, \beta > 2, \gamma > 1, \delta > 1$ коэффициенты и правые части удовлетворяют следующим условиям

- 1) $a_1(x, y) \in C_x^1(\bar{D}), b_1(x, y) \in C(\bar{D})$ $a_2(x, y) \in C_y^1(\bar{D}),$
 $f_1(x, y) \in C(\bar{D}), b_2(x, y) \in C_x^1(\bar{D}),$
 $f_3(x, y) \in C_x^1(\bar{D}), f_2(x, y) \in C_y^1(\bar{D});$
- 2) $c_2(x, y) = -c_1(x, y) + r^{\alpha+\beta} \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{a_1(x, y)}{r^\alpha} \right) + a_1(x, y)b_1(x, y);$
- 3) $|a_2(x, y) - a_2(0,0)| \leq H_1 x^{\lambda_1}, H_3 = const, \lambda_1 > \gamma - 1;$
 $|b_2(0, y) - b_2(0,0)| \leq H_2 y^{\alpha_1}, H_2 = const, \delta_1 > \delta - 1,$
- 4) $a_2(0,0) > 0, b_2(0,0) < 0;$
- 5) а) $\frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{a_1(x, y)}{r^\alpha} \right) = \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{b_2(x, y)}{y^\delta} \right) = \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{a_2(x, y)}{x^\gamma} \right)$ в $D,$
 б) $x^\gamma r^{\alpha+\beta} \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{f_2(x, y)}{x^\alpha} \right) + r^\beta a_1(x, y)f_2(x, y) =$
 $= x^\gamma (f_1(x, y) + c_2(x, y)T_2(\psi_2(y), f_2(x, y)))$
 при $r^\beta a_2(x, y) = x^\gamma b_1(x, y),$ в D
- с) $x^\gamma y^\delta \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{f_3(x, y)}{y^\delta} \right) + a_2(x, y)f_3(x, y) =$
 $= x^\gamma y^\delta \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{f_2(x, y)}{x^\gamma} \right) + b_2(x, y)f_2(x, y)$ в $D;$
- 6) $f_2(x, y) = o(\exp[a_2(0,0)W_{\gamma-1}(x)]x^{\lambda_1}), \lambda_1 > \gamma - 1.$

Тогда любое решение системы уравнений (1) из класса $C_2(D)$ представимо в виде

$$u(x, y) = \exp[-W_{a_2}^\gamma(x, y) + a_2(0, 0)W_{\gamma-1}(x)] \left(\psi_2(y) + \int_0^x \frac{f_2(t, y)}{t^\gamma} \exp[W_{a_2}^\gamma(t, y) - a_2(0, 0)W_{\gamma-1}(t)] dt \right) \equiv T_2(\psi_2(y), f_2(x, y)), \quad (5)$$

$$\psi_2(y) = \exp[-W_{b_2}^\delta(0, y) + b_2(0, 0)W_{\delta-1}(y)]c_2 \equiv N_2(c_2, y), \quad (6)$$

где

$$W_{a_2}^\gamma(x, y) = \int_0^x \frac{a_2(t, y) - a_2(0, 0)}{t^\gamma} dt, \quad W_{b_2}^\delta(0, y) = \int_0^y \frac{b_2(0, s) - b_2(0, 0)}{s^\delta} ds,$$

$$W_{\gamma-1}(x) = \frac{1}{(\gamma - 1)x^{\gamma-1}} \quad W_{\delta-1}(y) = \frac{1}{(\delta - 1)y^{\delta-1}},$$

c_2 – произвольная постоянная.

Полученное решение обладает свойствами.

1⁰. Если $x \rightarrow 0$, то

$$\lim_{x \rightarrow 0} u(x, y) = O(\exp[a_2(0, 0)W_{\gamma-1}(x)]).$$

$$2^0. \lim_{x \rightarrow 0} \{ \exp[-a_2(0, 0)W_{\gamma-1}(x)] u(x, y) \} = \psi_2(y).$$

3⁰. Если $x \rightarrow 0$ и $y \rightarrow 0$, то

$$\lim_{y \rightarrow 0} \left\{ \lim_{x \rightarrow 0} \{ \exp[-a_2(0, 0)W_{\gamma-1}(x)] u(x, y) \} \right\} = 0.$$

Случай 3. Пусть третье уравнение системы (1) является исходным. В этом случае получим следующее утверждение.

Теорема 3. Пусть в системе уравнений (1) $\alpha > 2, \beta > 2, \gamma > 1, \delta > 1$ коэффициенты и правые части удовлетворяют следующим условиям

$$\begin{aligned}
 & 1) a_1(x, y) \in C_x^1(\bar{D}), a_2(x, y) \in C_y^1(\bar{D}), b_2(x, y) \in C_x^1(\bar{D}), \\
 & f_3(x, y) \in C_x^1(\bar{D}), f_2(x, y) \in C_y^1(\bar{D}), f_1(x, y) \in C(\bar{D}); \\
 & 2) c_1(x, y) = r^{\alpha+\beta} \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{a_1(x, y)}{r^\alpha} \right) + a_1(x, y) b_1(x, y); \\
 & 3) |b_2(x, y) - b_2(0, 0)| \leq H_1 y^{\lambda_1}, H_1 = \text{const}, \lambda_1 > \delta - 1, ; \\
 & |a_2(x, 0) - a_2(0, 0)| \leq H_2 x^{\lambda_2}, H_2 = \text{const}, 0 < \lambda_2 < 1; \\
 & 4) b_2(0, 0) > 0, a_2(0, 0) < 0; \\
 & 5) a) \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{b_2(x, y)}{y^\delta} \right) = \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{a_2(x, y)}{x^\gamma} \right) \text{ в } D, \\
 & b) y^\delta \exp \left[-W_{b_1}^\beta(x, y) - b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(x, y) \right] (\psi_1(y) + \\
 & + \int_0^x \frac{f_1(t, y)}{(t^2 + y^2)^{\frac{\alpha+\beta}{2}}} \exp \left[W_{b_1}^\beta(t, y) + b_1(0, 0) W_{\frac{\beta}{2}-1}^{(2)}(t, y) \right] dt) = f_3(x, y) \\
 & \text{ну } r^\alpha b_2(x, y) = y^\delta a_1(x, y) \text{ в } D; \\
 & c) x^\gamma y^\delta \frac{\partial}{\partial x} \left(\frac{f_3(x, y)}{y^\delta} \right) + a_2(x, y) f_3(x, y) = \\
 & = x^\gamma y^\delta \frac{\partial}{\partial y} \left(\frac{f_2(x, y)}{x^\gamma} \right) + b_2(x, y) f_2(x, y) \quad \text{в } D.
 \end{aligned}$$

Тогда любое решение системы уравнений (1) из класса $C_2(D)$ представимо в виде

$$\begin{aligned}
 u(x, y) &= \exp[-W_{b_2}^\delta(x, y) + b_2(0, 0) W_{\delta-1}(y)] \left(\varphi_2(x) \right. \\
 & \left. + \int_0^y \frac{f_3(x, s)}{s^\delta} \exp[W_{b_2}^\delta(x, s) - b_2(0, 0) W_{\delta-1}(s)] ds \right) \equiv \\
 & \equiv T_3(\varphi_2(x), f_3(x, y)), \tag{7}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 \varphi_2(x) &= \exp[-W_{a_2}^\gamma(x, 0) + a_2(0, 0) W_{\gamma-1}(x)] c_3 \equiv \\
 & \equiv N_3(c_3, x), \tag{8}
 \end{aligned}$$

где

$$W_{b_2}^\delta(x, y) = \int_0^y \frac{b_2(x, s) - b_2(0, 0)}{s^\delta} ds, \quad W_{\delta-1}(y) = \frac{1}{(\delta - 1)y^{\delta-1}},$$

$$W_{a_2^1}(x, 0) = \int_0^x \frac{a_2(t, 0) - a_2(0, 0)}{t^\gamma} dt, \quad W_{\gamma-1}(x) = \frac{1}{(\gamma - 1)x^{\gamma-1}}$$

c_3 – произвольная постоянная.

Полученное решение обладает свойствами.

1⁰. Если $y \rightarrow 0$, то

$$u(x, 0) = O(\exp[b_2(0, 0)W_{\delta-1}(y)]).$$

2⁰. Если $y \rightarrow 0$ и $x \rightarrow 0$, то

$$\lim_{x \rightarrow 0} \left\{ \exp[-b_2(0, 0)W_{\delta-1}(y)] \lim_{y \rightarrow 0} u(x, y) \right\} = 0.$$

Полученные интегральные представления даёт возможность ставить и решать следующую задачу с начальными данными.

Задача А. Требуется найти решение системы уравнений (1) из класса $C_2(D)$ по начальному условию

$$\lim_{x \rightarrow 0} \left\{ \exp[-a_2(0, 0)W_{\gamma-1}(x)] \lim_{y \rightarrow 0} u(x, y) \right\} = p_1,$$

где p_1 – заданная известная постоянная.

Решение задачи А. Для решения задачи А используем интегральное представление (2), (3), (4) и условие задачи А и получим, что $c_1 = p_1$.

Теорема 4. Пусть выполнены все условия теоремы 1. Тогда единственное решение задачи А даётся формулами (2), (3), (4), где $c_1 = p_1$.

ЛИТЕРАТУРА

1. Wilczynski E.J. Projective Differential Geometry of Curves and Ruled Sur-faces. -Zeip. Zig; Leubner, 1906.- 120 p.
2. Гайшун, И.В. Линейные уравнения в полных производных / И.В. Гайшун, – Минск: Наука и техника, 1983. – 273 с.
3. Михайлов, Л.Г. Некоторые переопределенные системы дифференциальных уравнений в частных производных с двумя неизвестными функциями / Л.Г. Михайлов -Душанбе: Дониш,1986. - 115с.

4. Раджабов, Н. Введение в теорию дифференциальных уравнений в частных производных со сверхсингулярными коэффициентами / Н. Раджабов - Душанбе. изд. ТГУ, 1992. - 236с.
5. Раджабов, Н. Переопределенная линейная система второго порядка с сингулярными и сверхсингулярными линиями / Н. Раджабов, А.А Мохамед - Lap Lambert Academic Publishing, Germany, 2011.- 234с.
6. Тасмамбетов, Ж.Н. О развитии исследований специальных систем дифференциальных уравнений в частных производных второго порядка / Ж.Н Тасмамбетов // Материалы международной научно-практической конференции «Информационные технологии: инновации в науке и образовании»; г.Актобе 20-21 февраля 2015г. - С. 6-17.
7. Тасмамбетов, Ж. Н. Построение нормальных и нормально – регулярных решений специальных систем дифференциальных уравнений в частных производных второго порядка / Ж.Н Тасмамбетов – Актобе: 2015.–463 с.
8. Shamsudinov F.M. About an overdetermined system second order - with singularity coefficients // Abstracts 36-th Annual Iranian Mathematics conference 10 - 13 September 2005, Yazd, Iran.- 2005. - P. 211 - 212.
9. Шамсудинов, Ф.М. Интегральные представления решений для одной переопределенной системы уравнений второго порядка с сингулярными коэффициентами / Ф.М. Шамсудинов // Материалы международной конференции «Нелокальные краевые задачи и родственные проблемы математической биологии, информатики и физики» Нальчик: КБНЦ РАН, 2013. С. 282 - 286.
10. Шамсудинов, Ф.М. Об одной переопределенной системе дифференциальных уравнений второго порядка с сильной особенностью / Ф.М Шамсудинов // Доклады Адыгской (Черкесской) Международной академии наук. - 2014.-Т.16, №1. - С. 40-46.
11. Шамсудинов, Ф.М. Интегральные представления решений для одной переопределенной системы дифференциальных уравнений второго порядка с сингулярными коэффициентами / Ф.М Шамсудинов // Тезисы докладов репс. науч. конф. Современные методы математической физики и их приложение с участием зарубежных учёных. Узбекистан, Ташкент, 15-17 апреля 2015г., с.306-308.
12. Шамсудинов Ф.М. Об одной переопределенной системе дифференциальных уравнений второго порядка с сингулярной точкой/ Ф.М Шамсудинов // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. Мат. Физ. 2016., №6(37). - С. 99-107.
13. Хомиддин, С. Об одной переопределенной системе дифференциальных уравнений второго порядка с осбymi коэффициентами /
14. С. Хомиддин // Вестник филиала Московского университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. 2022. – 32-39с.
15. Шамсудинов Ф.М. Об исследовании одного класса гиперболических уравнений второго порядка и связанных с ними переопределённых систем дифференциальных уравнений с сингулярными и сверхсингулярными точками/ Ф.М Шамсудинов // Дис...док. физ. – мат. наук. Душанбе. 2019. – 355с.
16. Шамсудинов, Ф.М. Интегральные представления решений для одной переопределенной системы уравнений второго порядка с сильной особенностью / Ф.М Шамсудинов // Вестн Таджикского национального университета. Серия естественных наук. 2015., №1/4(168). - С. 37-42.
17. Шамсудинов, Ф.М. Интегральные представления решений для одной

переопределенной системы второго порядка с сингулярной точкой / Ф.М Шамсудинов // Вестн Таджикского национального университета. Серия естественных наук. 2015., №1/1(156). - С. 60-65

ТАСВИРҲОИ ИНТЕГРАЛИИ ҲАЛ БАРОИ ЯК СИСТЕМАИ МУОДИАҲОИ ДИФФЕРЕНСИАЛИИ ТАРТИБАИ ДУЮМ БО КОЭФФИЦИЕНТҲОИ СИНГУЛЯРӢ

Дар кор системаи се муодилаи дифференсиалии баррасӣ карда мешавад, ки як муодилаи гиперболикии хаттии тартиби дуюмро бо нуқтаи суперсингулярӣ ва ду муодилаи дифференсиалии тартиби якумро бо хатҳои суперсингулярӣ дар бар мегирад. Ин муодилаҳо бо функцияи номаълум бо ҳам алоқаманданд. Бо истифода аз схемаи дар корҳои Н. Раҷабов таҳияшуда, муодилаи якуми системаро дар шакли ду оператори дифференсиалии тартиби якум менависем ва функцияи нави номаълумро дохил карда, масъаларо ба ҳалли ду муодилаи дифференсиалии тартиби якуми ҷудошуда меорем. Бо ҳалли пайдарпайи ин муодилаҳо, мо ҳалли муодилаи дифференсиалии тартиби дуюмро бо ёрии ду функцияи ихтиёрӣ аз як тағйирбанди мустақил пайдо мекунем. Сипас муодилаҳои дуюм ва сеюми системаро дар шакли махсус менависем, ки ҳисобкуниҳои минбаъдаро осон мекунад. Акнун ҳалли муодилаи аввалро дар муодилаҳои табдилдодашудаи дуюм ва сеюм гузошта, пас аз баъзе ҳисобкуниҳо ва содакунӣ барои муайян кардани функцияи аввали ихтиёрӣ, муодилаи дифференсиалии одии тартиби якумро ҳосил мекунем. Барои муайян кардани функцияи ихтиёрӣи дуюм, мо шартҳои ҳамчоягиро нисбат ба коэффитсиентҳо ва қисмҳои рост ба даст меорем. Аз ин шартҳои ҳамчоягӣ ҳангоми гузариши лимитии мувофиқ функцияи дуюми ихтиёрӣ муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: системаи барзиёдмуайянишуда, бисёршаклаи ҳал, росткунча, коэффитсиенти сингулярӣ, хосиятҳои ҳал, масъала бо шарҳи аввала.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайфуллои Ҳомиддин – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллими калони кафедраи илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ. Суроға : 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, С.Носиров 33. Телефон: 985520999. E-mail: smpk1992@mail.ru

ИНТЕГРАЛЬНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ОДНОЙ СИСТЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА С СИНГУЛЯРНЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ

В работе рассматривается система из трёх дифференциальных уравнений, которая содержит одно линейное гиперболическое уравнение второго порядка с суперсингулярной точкой и два дифференциальных уравнения первого порядка с суперсингулярными линиями. Эти уравнения связаны между собой при помощи неизвестной функции. Используя схему, разработанную в работах Ражабова Н., первое уравнение рассматриваемой системы представим в виде двух дифференциальных операторов первого порядка и вводя новую неизвестную функцию, задачу сведём к решению двух расцеплённых дифференциальных уравнений первого порядка. Последовательно, решая эти уравнения, находим решение дифференциального уравнения второго порядка при помощи двух произвольных функций одного независимого переменного. Далее, второе и третье уравнение изучаемой системы представим в специальном виде, который упрощает дальнейшие вычисления. Теперь решение первого уравнения, подставляя во второе и третье преобразованные уравнения, после некоторых вычислений и упрощений для определения первой произвольной функции получим обыкновенное дифференциальное уравнение первого порядка. Для определения второй произвольной функции, получим совместное условие относительно коэффициентов и правых частей. Из этих условий совместности при соответствующем предельном переходе определим вторую произвольную функцию.

Ключевые слова: переопределённая система, многообразие решений, прямоугольник, сингулярный коэффициент, свойства решений, задача с начальными данными.

Сведения об авторе: Сайфуллои Ҳомиддин - Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, старший преподаватель кафедры естественно-

INTEGRAL REPRESENTATIONS OF SOLUTIONS FOR ONE SYSTEM OF SECOND ORDER DIFFERENTIAL EQUATIONS WITH SINGULAR COEFFICIENTS

The paper considers a system of three differential equations, which contains one second-order linear hyperbolic equation with a supersingular point and two first-order differential equations with a supersingular lines. These equations are interconnected by an unknown function. Using the scheme developed in the works of N. Radzhabov, we present the first equation of the system (1) in the form of two first-order differential operators and introducing a new unknown function, we reduce the problem to solving two split differential equations of the first order. Sequentially solving these equations, we find a solution to a second-order differential equation using two arbitrary functions of one independent variable. Further, the second and third equations of the system (1) are presented in a special form, which simplifies further calculations. Now, substituting the solution of the first equation into the second and third transformed equations, after some calculations and simplifications to determine the first arbitrary function, we obtain an ordinary differential equation of the first order. And to determine the second arbitrary function, we obtain a joint condition with respect to the coefficients and the right parts. From this compatibility condition, with the corresponding limit transition, we define a second arbitrary function.

Keywords: overdetermined system, manifolds of solutions, rectangle, singular coefficients, properties of solutions, a problems with initial data.

Information about author: Saifulloi Khomiddin - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, senior lecturer of the department of natural sciences. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, st. S. Nosirova 33. Tel.: 985 52 09 99. E-mail: smpk1992@mail.ru

ИНФОРМАТИКА

УДК 373.01

FLASK – ФРАЙМВОРК БАРОИ СОХТАНИ ВЕБ – СОМОНА БО ИСТИФОДАИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON4

Шоидарвозова Г.С., Ғуломнабиев А.Д.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Технологияи веб як таҳияи механизмest, ки ба ду ва ё зиёда одамон имкон медиҳад бо истифода аз забонҳои компютерӣ бо ҳамдигар муошират ё додугирифти маълумот кунанд ва тавасути шабака пайваст шаванд. Веб – сомонаҳо дар худ ду тараф доранд, ки инҳо тарафи мизоч (Frontend) ва сервер (Backend) мебошанд. Барои он, ки веб – сомона ба назари мизоч намоён ва осон бошад, 3 забони аслии вучуд доранд, ки маъмулан барои коркарди тарафи мизоч истифода мешаванд ва стандартҳои шабакаи глобалиро дастгири мекунанд, инҳо Hypertext Markup Language(HTML), Cascading Style Sheet(CSS) ва JavaScript мебошанд. Дар тарафи сервер бошад забонҳои барномасозӣ истифода мешаванд, ки яке аз ин забонҳои сервери забони барномасозии Python мебошад.

Python забони барномасозии таъиноти умумии ба объект нигаронидашуда буда, дар охири соли 1980 ихтироъ шудааст. Синтаксиси Python осон ва кутоҳкардашуда аст, аз ин сабаб омӯхтани Python барои донишҷӯён ва барномасозони ҷавон хеле осон мебошад. Python платформаҳои сершуморро дастгири мекунад, ки ин як ҷузъи инноватсионӣ дар компютерҳои фардӣ ба ҳисоб меравад. Фреймворкҳои мавҷуданд, ки барои

сохтани барномаҳои веб дар Python истифода мешаванд. Инҳо фреймворк Django ва микрофреймворк Flask мебошанд[1].

Flask - фреймворк барои сохтани веб-сомонаҳо дар забони барномасозии Python бо истифода аз муҳаррики шаблонсозии Jinja2 истифода мешавад. Ин фреймворк ба категорияи ба истилоҳ microframeworks[en] тааллуқ дорад – фреймворки веб-барномаҳои минималистӣ, ки дидаю доништа танҳо хусусиятҳои асоситаринро таъмин мекунанд. Эҷодкор ва муаллифи асосии микрофреймворки Flask, барномасози австриягӣ Армин Ронахер мебошад ва он ба кори лоиҳа дар соли 2010 шурӯъ кардааст. Насбкунии микрофреймворк тавасути командаи бастаи PyPI дастгирӣ мешавад, версияи 1.0 бо Python 2.7 ва версияи 2.2 бо Python 3.3 ва болотар мувофиқ аст. Ин микрофреймворк технологияи backend аст, зеро ҳамаи хусусиятҳои фреймворк дар тарафи сервер кор мекунанд. Flask – ро аз он сабаб микрофреймворк меноманд, зеро он асбобҳо/китобхонаҳои(DLL) мушаххасро талаб намекунад [2]. Логотипи Flask – фреймворк дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Логотипи Flask – фреймворк

Дар ҷадвали 1 аз рӯи функцияҳои муайян микрофреймворки Flask бо фреймворки Django муқоиса карда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Муқоисакунии фреймворки Flask бо Django

Функсия	Flask	Django
Забон	Python	Python
Пойгоҳи додаҳо	MongoDB, DynamoDB	MySQL
Шаблон	Шаблон Jinja2	Шаблон Django
Суръат	Тезтар	Сусттар аз Flask
API Authorization	Тарафи сеюм	Django

Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки ҳар як фреймворк афзалиятҳои худро дорост ва барои веб – сомонаҳои аз ҷиҳати ҳаҷмашон начандон калон истифодабарии микрофреймворк Flask беҳтар мебошад. Хусусиятҳои асосии микрофреймворк Flask инҳо мебошанд[3]:

Flask дорои сервери дарунсохташуда аст.

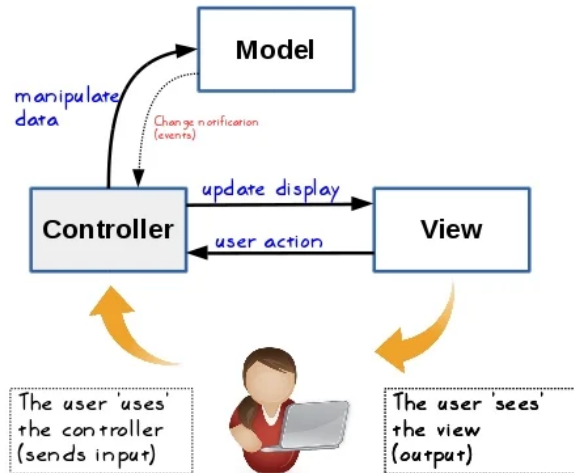
Он дорои як ислоҳкунандаи зуд аст.

Он идоракунии сеанси мизочро дастгирӣ мекунад.

Ин фреймворк хуб ҳуччатгузорӣ шудааст.

Инчунин микрофреймворки Flask дар худ афзалиятҳои хос дорост. Аз он ҷумла Flask ба барномасоз ҳеҷ гуна маҳдудият ҷорӣ намекунад. Ба барномасоз иҷозат дода мешавад, ки барномарезиро бо услуби худ анҷом диҳад. Аксари қисмҳои фреймворкро аз сабаби соддагии он ба осонӣ тағир додан мумкин аст. Он равиши модулии рушдро таъмин мекунад, аз ин рӯ манфиатҳои зиёд медиҳад. Барои мисол нигоҳдории осон debugging ва санҷиши(test) осон. Ҳаҷмаш на онқадар калон аст, бинобар ин иҷроиши қораш бо суръати баланд иҷро мешавад. Ин сабабҳои асосие мебошанд, ки ин микрофреймворк барои

лоиҳаҳои хурд бисёр истифода мешавад. Ин микрофреймворк мисли дигар фреймворкҳои забонҳои барномасозӣ дар ососи MVC(Model, View, Controller) кор мекунад. Схекаи коркарди ин модел дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Тарзи кори MVC

Аз расми 2 бармеояд, ки истифодабаранда ба Controller дархостро мефиристонад ва Controller ин дархостро коркард намуда ба Model мефиристонад. Model бошад аз манбаи маълумоти барномаи сохташуда вобаста аз дархости фиристодашуда, маълумоти заруриро ба Controller бармегардонад. Controller маълумоти фиристодаи Model – ро гирифта ба View мефиристонад ва истифодабаранда дар View натиҷаро мебинад. View ин тарафи мизоч ҳисоб мешавад. Микрофреймворк Flask бо забони барномасозии Python, барномаҳои PostgreSQL ва Heroku ҳамкори мекунад, ки Flask – ро бе ин барномаҳо ва забони барномасозӣ тасавур кардан ғайриимкон мебошад. Дар расми 3 ин барномаҳо дар ҳамҷоягӣ оварда шудаанд [3].

Расми 3. Flask бо Python, PostgreSQL ва Heroku

Микрофреймворк Flask дар асоси забони барномасозии Python кор мекунад. Барои нигоҳ доштани маълумотҳои истифодабаранда ин фреймворк барномаи PostgreSQL – ро истифода мебарад. Heroku ин сервер барои нигоҳ доштани барномаи сохташуда бо микрофреймворк Flask дар шабакаи глобалӣ истифода мешавад.

Микрофреймворк Flask мисли дигар фреймворкҳои забонҳои барномасозӣ камбудиҳои худро дорад. Камбудиҳои асосии ин фреймворк инҳо мебошанд:

Фреймворк стандартизатсия карда наҷудааст. Он барномасозро маҷбур намекунад, ки стандартҳоро риоя кунад. Ҳамин тавр, таҳиякунанда метавонад бе риояи стандарт барномаро бо услуби худ таҳия кунад.

Он асбобҳои камтар дорад, аз ин рӯ барномасоз бояд аксари чизҳоро мустақилона таҳия кунад ё ин, ки метавонад баъзе китобхонаҳои берунаро ҷустуҷӯ кунад, то талаботи худро пурра қонеъ гардонад.

Шумораи корбарони фреймворк аз корбарони фреймворкҳои дигар камтар аст. Аз ин рӯ ба даст овардани маълумоти бештар дар бораи таҳияи веб бо ин фреймворк душвор аст.

Барои лоиҳаҳои калон тавсия дода намешавад.

Як намунаи код дар зобони микрофреймворки Flask навишта шудааст, ки «Hello World!»-ро нишон медиҳад ва ин намуна дар расми 4 оварда шудааст.

```
from flask import Flask
app = Flask(__name__)

@app.route("/")
def hello():
    return "Hello World!"

if __name__ == "__main__":
    app.run()
```

Расми 4. Чопкунии «Hello World!» дар Flask

Мо умедворем, ки мақолаи таҳияшуда кори омӯзишро дар вақти омӯхтани забонҳои барномасозӣ осон мекунад. Дар охир қайд кардан лозим аст, ки донишҷӯён низ имконият доранд мустақилона бо ёрии ин микрофреймворк барномаҳои гуногунро коркард кунанд ва дониши худро сайқал диҳанд.

АДАБИЁТ

18. Разработка веб-приложений с использованием Flask на языке Python / под ред. Мигель Гринберг – O'REILLY / ДМК Пресс, 2014. Саҳ. 6-10.
19. Изучаем Python / под ред. Марк Лутц – O'REILLY / Символ-Плюс, 2009. Саҳ. 15-20.
20. Essential PostgreSQL / под ред. Jason Myers. Rick Copeland - O'REILLY, 2015. Саҳ. 20-25.

FLASK – ФРАЙМВОРК БАРОИ СОХТАНИ ВЕБ – СОМОНА БО ИСТИФОДАИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PYTHON

Дар мақолаи мазкур маълумоти мухтасар оиди забони барномасозии Python, микрофреймворк Flask ва истифодабарии он дар вақти сохтани веб – сомона оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Python, Flask, Django, Backend, Frontend, фреймворк, забонҳои барномасозӣ, PostgreSQL ва Heroku.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоидарвозова Гулноро Саидвалишоевна – Донишгоҳи давлатии Хоруғ, муаллими калони кафедраи таҳлили функционалӣ ва муодилаҳои дифференсиалӣ. Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хоруғ, хиёбони Ш.Шоҳтемур, 109. Тел.: (+992) 935-45-18-54, e-mail: gulnoro.shoidarvozova@mail.ru. Ҷулмонабиев Аббор Дилдоревич - Донишгоҳи давлатии Хоруғ, ассистенти кафедраи таҳлили функционалӣ ва муодилаҳои дифференсиалӣ. Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хоруғ, хиёбони Ш.Шоҳтемур, 109. Тел.: (+992) 937-15-10-26, e-mail: agd.barsem@gmail.com

FLASK – ФРАЙМВОРК ДЛҶА СОЗДАНИЯ ВЕБ – САЙТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

В данной статье приведены краткие сведения о языке программирования Python, микрофреймворк Flask и их использовани при создании веб – сайта.

Ключевые слова: Python, Flask, Django, Backend, Frontend, фреймворк, языки программирования, PoatgreSQL ва Heroku.

Сведения об авторах: Шоидарвозова Гулноро Саидвалишоевна – старший преподаватель кафедры функционального анализа и дифференциального уравнения Хорогского госуниверситета. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, ул. Ш.Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 935-45-18-54, e-mail: gulnoro.shoidarvozova@mail.ru. Фуломнабиев Аброр Дилдоревич - ассистент кафедры функционального анализа и дифференциального уравнения Хорогского госуниверситета. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, ул. Ш.Шохтемур, 109. Тел.: (+992) 935-45-18-54, e-mail: agd.barsem@gmail.com

FLAST - FRAMEWORK FOR CREATING WEBSITES USING THE PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE

This article provides brief information about the programming language, the Flask micro framework and their use when creating a website.

Key words: Python, Flask, Django, Backend, Frontend, PoatgreSQL and Heroku, framework, programming languages

Information about the authors: Shoidarvozova Gulnoro Saidvalishoevna - Senior Lecturer, Department of Functional Analysis and Differential Equation, Khorog State University. Address: 736000, Republic of Tajikistan.horog, 28 Lenin St., Tel.: (+992) 935-45-18-54, e-mail: gulnoro.shoidarvozova@mail.ru Gulomnabiev Abror Dildorovich - Khorog State University, Senior teacher, Head of the department of Functional Analysis and Differential Equation. Address: 736000, Republic of Tajikistan, Khorog, 28 Lenin St., Тел.: (+992) 937-15-10-26, e-mail:, agd.barsem@gmail.com

УДК 681.3.06+519.711.3, ББК 32.973-01+22.18 Ш-78

КОМПЬЮТЕРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ВОДОХРАНИЛИЩ

Шомуродов З.Б.

Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева

Для определения показателей работы **водохранилищем**, которая в свою очередь влечет за собой ограничения по скорости изменения уровня воды в водохранилище, выполнены водохозяйственные и водноэнергетические расчеты в программе «*Vorland Delphi_7*», разработанной специально для данной работы. Водохозяйственные и водноэнергетические расчеты в программе проводятся методом подбора, основанном на решении уравнения водного баланса.

Под этим понимается совокупность операций, выполняемых для определения выработки электроэнергии на ГЭС в условиях разной водности потока применительно к различным параметрам гидроузлов и водохранилищ и правилам пользования водных ресурсов. Водноэнергетические расчёты являются основой планирования работы ГЭС и выполняются с целью определения основных режимных параметров ГЭС на период планирования.

Для выполнения этих расчётов требуется математическое моделирование гидроэлектростанции для решения задачи планирования. При этом модель должна:

1. Содержать все значимые параметры ГЭС и водохранилища;
2. По возможности наиболее полно описывать взаимосвязь параметров;
3. Обеспечивать возможность построения различных (посуточных, почасовых) графиков работы ГЭС, т.е. расчёта характеристик модели на заданный промежуток времени с заданным интервалом;
4. Быть построена с учётом её дальнейшей практической реализации.

С учётом этих требований были определены параметры модели:

1. X_{max} – уровень верхнего бьефа (УВБ). Уровень водоёма, непосредственно примыкающего к плотине и находящегося по течению выше от неё. Во всём диапазоне изменения УВБ располагаются следующие важные отметки:

нормальный подпорный уровень (НПУ) X_{max}^{NWL}

форсированный подпорный уровень (ФПУ) X_{max}^{HWL}

уровень мёртвого объёма X_{max}^{DWL} .

2. X_{min} – уровень нижнего бьефа (УНБ). Уровень водоёма, непосредственно примыкающего к плотине и находящегося в нижнем течении.

3. X_{start} – объём воды в водохранилище.

5. V – приток в створ водохранилища. Один из основных параметров модели, определяющий водный баланс гидроузла [1,3].

6. Расходы через створ водохранилища:

W_{DS} – суммарный расход в нижний бьеф, включающий в себя все далее перечисленные виды;

W_{SHU} – суммарный расход через все гидроагрегаты ГЭС;

W_F – расход на фильтрацию;

W_{SP} – расходы на холостой сброс через водосливные сооружения;

S_{MIN}, S_{MAX} – ограничения на максимальные и минимальные суммарные расходы в нижний бьеф.

Набор этих ограничений индивидуален для каждой ГЭС и может складываться из эксплуатационных интервалов работы гидроагрегатов, допустимых величин пропусков через водосбросы, ограничений на скорости изменения УВБ и т.д.

7. P_{HU} – мощность гидроагрегата. Расчёт мощности может быть выполнен по эксплуатационной характеристике гидроагрегата при заданных параметрах расхода и напора.

Эти параметры связаны следующими отношениями и зависимостями:

1. X_{start} баланс расходов через створ ГЭС.

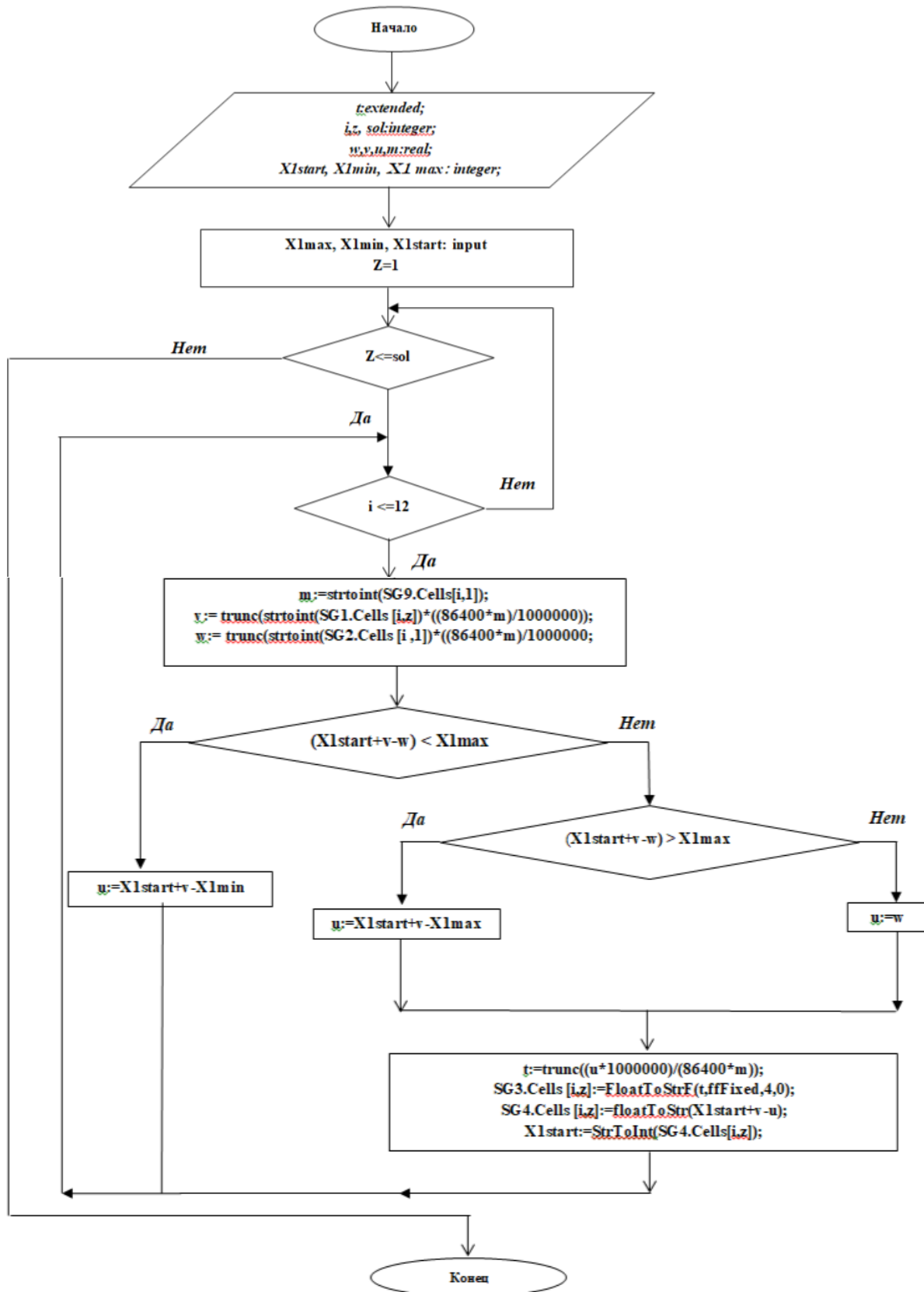
2. $X_{max} = X_{start} + v - w$ – выражение, характеризующее общий водный баланс водохранилища, где X_{start} – аккумуляция воды в водохранилище.

3. $(X_{start} + v - w) < X_{min}$ и $(X_{start} + v - w) > X_{max}$ – ограничения на расходы.

Эти неравенства означают, что УВБ всегда не ниже УМО и не выше НПУ для всех периодов, кроме периода пропуска паводков (наполнения) [2-4].

Имея математическую модель гидроэлектростанции, можно приступить к созданию программы на компьютере для решения задач планирования работы ГЭС.

Ниже приведены блок – схема, код программа и результат работы программы, которая написана на языке программирования (на примере водохранилищем Рогуна):


```

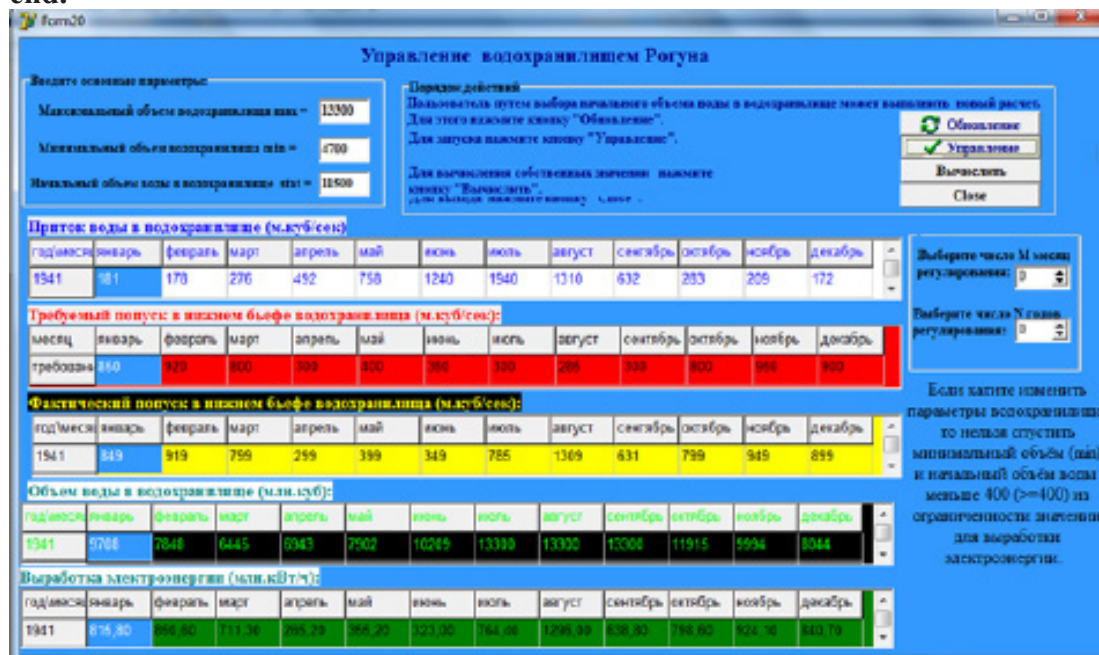
var
t:extended; i, z:integer; w, v, u, m:real; X1start, X1min, X1max:integer;
begin
X1max:=StrToInt(edit1.Text); X1min:=StrToInt(edit2.Text);

```

```

X1start:=StrToInt(edit3.Text);
for z:=1 To sol do
  begin
    for i:=1 To 12 do
      begin
        m:=strtoint(SG9.Cells[i,1]);
        v:= trunc(strtoint(SG1.Cells [i,z])*((86400*m)/1000000));
        w:= trunc(strtoint(SG2.Cells [i,1])*((86400*m)/1000000));
        if (X1start+v-w)<X1min then
          u:=X1start+v-X1min
        else
          begin
            if (X1start+v-w)>X1max then
              u:=X1start+v-X1max
            else
              u:=w;
          end;
        end;
        t:=trunc((u*1000000)/(86400*m));
        SG3.Cells[i,z]:=FloatToStrF(t,ffFixed,4,0);
        form49.SG3.Cells [i,z]:=FloatToStrF(t,ffFixed,4,0);
        SG4.Cells [i,z]:=floatToStr(X1start+v-u);
        X1start:=StrToInt(SG4.Cells[i,z]);
      end;
    end;
  end.

```


Рисунка 1. Управление водохранилищем Рогуна.

ЛИТЕРАТУРА

1. Наврузов, С.Т. Шомуродов З.Б. Создание системы поддержки принятия решений в бассейне трансграничных рек на базе ГИС-технологии / С.Т. Наврузов // Материалы научной конференции молодых ученых и талантливых студентов “Водные ресурсы, экология и гидрологическая безопасность” Сб.тезисов. ИВП

- РАН 16-19 август. – 2009. –М. – С.123-126.
2. Наврузов, С.Т. Имитационные модели управления водохранилищами в бассейне трансграничных рек / С.Т. Наврузов //Сборник научных трудов ИЭТ. – Душанбе. – 2008. –№10. – Часть I. – С.135-145.
 3. Усмонов, З.Д. Оценка степени влияния водных ресурсов реки Вахш и реки Пяндж на разрешение конфликтных ситуаций в проблеме водodelения между странами Центральной Азии / З.Д. Усмонов, С.Т. Наврузов // Международная конференция по сокращению стихийных бедствий связанных с водой. Сб. тезисов. 27 – 28 июня 2008. – Душанбе. – С.183-185.
 4. Усманов, З.Д. Модельный вариант оптимального водodelения в трансграничном речном бассейне / З.Д. Усманов, М.Ч. Юсупов // – Вестник ТУТ. – 2014.– 2(23). – С.33-36.

ИДОРНАМОИИ КОМПЮТЕРИИ ОБАНБОР

Модели пешинҳодишуда идоранамоии кори обанборро на танҳо барои таъминоти талабот барои обёрши заминҳои қорам, инчунин қорқарди қувваи барқро низ ҳисоб намуда, имкон медиҳад, ки кори сохтор муайян карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: обанбор, ноби оби барқӣ, таҳрезӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шомуродов Зокир Бозмамадович – муаллими калони Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хоруғ. E-mail: shomurodov_z@mail.ru.

COMPUTER MANAGEMENT OF RESERVOIRS

The proposed management model of the reservoir calculates not only the need for irrigation of the land, but also calculates the generation of electricity, which allows to determine the performance of the structure.

Key words: reservoirs, hydropower plants, modelling.

Information about the authors: Shomurodov Zokir Bozmadovich. - senior lecturer at Khorog State University. M. Nazarshoev. Adrec: 736000, Republic of Tajikistan, Khorog St. 58. E-mail: shomurodov_z@mail.ru.

КОМПЬЮТЕРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ВОДОХРАНИЛИЩАМИ

Предлагаемая модель управления работой водохранилища высчитывает не только обеспечение нужды полива земель, но и высчитывает выработку электроэнергии, что позволяет определить работу конструкции.

Ключевые слова: водохранилища, гидроэлектростанции, моделирование.

Сведение об авторах: Шомуродов Зокир Бозмамадович – старший преподаватель Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес: 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог. E-mail: shomurodov_z@mail.ru.

УДК 581.9(470/631)

ФЛОРА И РАСТИТЕЛЬНОСТЬ УЩЕЛЬЯ РЕКИ ХУФ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Навбахорова Р.Р.

Памирский биологический институт им. Х. Юсуфбекова, НАНТ

Для устойчивого использования и сохранения растительного богатства того или иного района крайне важно, прежде всего, выявление полного состава его флоры, как основы комплексного изучения ресурсов биосферы и хозяйственной деятельности человека [1]. Результаты флористических исследований отдельных ущелий на Западном Памире и, в целом в Таджикистане, приводятся в работах многих исследователей [2,3,4,5].

Методика и место исследования. Местом наших исследований являлась флора ущелья реки Хуф Западного Памира, которая до сих пор мало изучена. Для определения растений были исследованы 1- 10 тома книги “Флоры Тадж. ССР”. Новые названия видов высших растений даны по сводке [6] и International Plants Names Index [7]. При определении жизненной формы использовали эколого-морфологическую классификацию жизненных форм [8]. Систематическая классификация приведена по общепринятой системе [9], а также в алфавитном порядке даются роды и виды внутри семейства.

Ущелье р. Хуф расположено в Рушанском районе Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) Республики Таджикистан и занимает по высоте пределы 1800-4600 м над ур. м. Ущелье с восточной стороны граничит с Восточным Памиром, в западной части ущелья находится река Пяндж, с севера - река Бартанг, а с южной стороны ущелье граничит с ущельем Баджудара.

Климат ущелья Хуф весьма разнообразный, наиболее жаркими месяцами ущелья р. Хуф являются июль и начало августа. Самые низкие температуры наблюдаются в декабре и январе месяцах. Высота снегового покрова в разные годы неодинакова и зависит от количества выпавших осадков. В некоторые годы высота снежного покрова достигает до 3м и таяние снега продолжается до конца апреля [10].

Исследования проводились в периода 2019 по 2022 годы. На территории исследованного ущелья маршрутным методом был собран гербарный материал исследованных растений.

Результаты и их обсуждения. В ходе исследований на территории ущелья реки Хуф обнаружен 881 вид, относящийся к 350 родам и к 79 семействам. Ниже приводится аннотированный список растений, встречающихся на территории данного ущелья.

Сем. Equisetaceae: *Equisetum arvense* L., *E. fluviatile* L., *E. Rammosissimum* Desf.

Сем. Botrychiaceae: *Botrychium lunaria* (L.) Sw.

Сем. Athyriaceae: *Cystopteris fragilis* (L.) Bernh., *Gymnocarpium fedtschenkoanum* Pokr.

Сем. Aspleniaceae: *Asplenium ruta-muraria* L.

Сем. Cryptogrammeae: *Cryptogramma stelleri* (S.G. Gmel) Prantl.

Сем. Cheilantheae (Sinopteridaceae): *Cheilanthes persica* (Bory) Mett. ex Kuhn.

Сем. Adiantaceae: *Adiantum capillus-veneris* L.

Сем. Cupressaceae: *Juniperus schugnanica* Kom., *J. semiglobosa* Regel, *J. Seravshanica* Kom., *J. sibirica* Burgsd.

Сем. Ephedraceae: *Ephedra fedtschenkoae* Pauls., *E. gerardiana* Wall, ex Stapf, *E. inter-*

media Schrenk., *E. regeliana* Florin.

Сем. Typhaceae: *Typha angustifolia* L., *T. minima* Funck

Сем. Potamogetonaceae: *Potamogeton amblyophyllus* C. A. Mey., *P. Filiformis* Pers., *P. pamiricus* Baagoe, *P. Pectinatus* L.

Сем. Juncaginaceae: *Triglochin palustre* L., *T. maritimum* L.

Сем. Poaceae: *Achnatherum caragana* (Trin.) Nevski., *A. splendens* (Trin.) Nevski, *Agrostiscanina* L., *A. gigantea* Roth, *A. paulsenii* Hack., *A. stolonifera* L., *Alopecurus aequalis* Sobol., *A. apiatus* Ovcz., *A. himalaicus* Hook. f., *A. pratensis* L., *Anisantha tectorum* (L.) Nevski, *Avena fatua* L., *Boissiera squarrosa* (Banks et Soland.) Nevski, *Bothriochloa ischaemum* (L.) Keng, *Bromopsis pamirica* (Drob.) Holub., *B. paulsenii* (Hack.) Holub, *B. turkestanica* (Drob.) Holub, *B. gedrosianus* Penzes, *B. japonicus* Thunb., *B. oxyodon* Schrenk., *Calamagrostis anthoxanthioides* (Munro) Regel, *C. dubia* Bunge, *C. epigeios* (L.) Roth, *C. hedinii* Pilg., *C. persica* Boiss., *C. pseudophragmites* (Hall.f.) Koeler., *Cynodon dactylon* (L.) Pers., *Dactylis glomerata* L., *Deschampsia koelerioides* Regel, *Digitaria ischaemum* (Schreb.) Muchl., *Echinochloa crus-galli* (L.) Beauv., *Elymus badachschanicus* (Tzvel.) Ikonn., *E. caninus* (L.) L., *E. curvatifolmis* (Nevski) Tzvel., *E. dahuricus* Turcz. ex Griseb., *E. drobovii* (Nevski) Tzvel., *E. nutans* Griseb., *E. schugnanicus* (Nevski) Tzvel., *E. sclerophyllus* (Nevski) Tzvel., *E. repens* (L.) Nevski, *E. songarica* (Schrenk) Roshev., *Festuca alaica* Drob., *F. coelestis* (St. Yves.) Krecz. et Bobr., *F. olgae* (Regel) Krivot., *F. Pratensis* Huds., *F. rubra* L., *H. nevskianum* Bowd., *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Leymus lanatus* (Korsh.) Tzvel., *L. secalinus* (Georgi) Tzvel., *Lolium persicum* Boiss. et Hohen., *Melica canescens* (Regel) Lavr., *M. Jacquemontii* Decne, *Nevskiella gracillima* (Bunge) Krecz. et Vved., *Paracolpodium leucolepis* (Nevski) Tzvel., *Piptatherum angustifolium* (Regel) Munro ex Boiss., *P. badachschanicum* (Tzvel.) Ikonn., *P. grigorjevii* Tzvel., *P. hilariae* Pazij., *P. laterale* (Regel) Munro ex Nevski, *P. latifolium* (Roshev.) Nevski, *P. pamiroalaicum* (Grig.) Roshev. ex E. Nikit., *P. purpurascens* (Hack.) Roshev., *P. sogdianum* (Grig.) Roshev., *P. vicarium* (Grig.) Roshev. ex E. Nikit., *Poa alpine* L., *P. angustifolia* L., *P. annua* L., *P. bactriana* Roshev., *P. bulbosa* L., *P. calliopsis* Litv. ex Ovcz., *P. drobovii* (Tzvel.) Czer., *P. fragilis* Ovcz., *P. grabriflora* Roshev. ex Ovcz., *P. lipskyi* Roshev., *P. litvinoviana* Ovcz., *P. nemoralis* L., *P. pratensis* L., *P. relaxa* Ovcz., *P. supine* Schrad., *P. sylvicola* Guss., *P. tianschanica* (Regel) Hack, ex O. Fedtsch., *P. zaprjagajevii* Ovcz., *Polypogon monspeliensis* (L.) Desf., *Puccinellia hackeliana* Krecz., *Secalesegetale* (Zhuk.) Roshev., *S. viridis* (L.) Beauv., *Stipa badachschanica* Roshev., *S. caspia* C. Koch, *S. caucasica* Schmalh., *S. hohenackeriana* Trin. et Rupr., *S. ikonnikovii* Tzvel., *S. lingua* Junge., *S. orientalis* Trin., *S. turkestanica* Hack., *Trisetaria cavanillesii* (Trin.) Maire., *Trisetum litwinowii* (Domin) Nevski, *T. seravschanicum* Roshev., *T. spicatum* (L.) K. Richt., *Vulpia myuros* (L.) C.C. Gmel.

Сем. Cyperaceae: *Baeothrion pumilum* (Vahl) A. et D. Love., *Blysmus compressus* (L.) Panz. ex Link., *Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla., *Carex alexeenkoana* Litv., *C. decalencens* V. Krecz., *C. dimorphotheca* Stschegl., *C. enervis* C.A. Mey., *C. griffithii* Boott., *C. infusate* Ness., *C. koshevnikovii* Litv., *C. melanantha* C.A. Mey., *C. microglochin* Wahlenb., *C. orbicularis* Boott., *C. pachystylis* J. Gay, *C. parva* Nees, *C. pseudofoetida* Kuk., *Eleocharis argyrolepis* Kjerulff ex Bunge., *E. meridionalis* Zinserl., *E. mitracarpa* Steud., *Kobresia capilliformis* Ivanova, *K. humilis* (C.A. Mey. ex Trautv.) Serg., *K. pamiroalaica* Ivan., *K. stenocarpa* (Kar. et Kir.) Steud., *Pycneus flavescens* (L.) Beauv. ex Reichenb., *P. sanguinolentus* (Vahl) Nees, *Schoenoxiphium hissaricum* Pissjauk.

Сем. Juncaceae: *Juncus articulatus* L., *J. brachyepalpus* (Trautv.) V. Krecz. et Gontsch., *J. bufonius* L., *J. compressus* Jacq., *J. himalensis* Klotsch., *J. macrantherus* V. Krecz. et Gontsch., *J. nastanthus* V. Krecz. et Gontsch., *J. turkestanicus* V. Krecz. et Gontsch., *Luzula spicata* (L.) DC.

Сем. Melanthiaceae: *Colchicum kesselringii* Regel.

Сем. Asphodelaceae: *Eremurus aurantiacus* Baker., *E. fuscus* Vved., *E. korshinskyi* O. Fedtsch., *E. olgae* Regel.

Сем. Liliaceae: *Gagea afganica* Terr., *G. capillifolia* Vved., *G. capusii* Terr., *G. chomutovae* (Pasch.) Pasch., *G. delicatula* Vved., *G. dschungarica* Regel, *G. exilis* Vved., *G. filiformis* (Ledeb.) Kunth., *G. gageoides* (Zucc.) Vved., *G. graminifolia* Vved., *G. hissarica* Lipsky, *G. olgae* Regel, *G. paedophila* Vved., *G. pseudoreticulata* Vved., *G. setifolia* Baker, *G. tenera* Pasch., *G. vvedenskyi* Grossh., *Lloydia serotina* (L.) Reichenb., *Tulipa korshinskyi* Vved.

Сем. Convallariaceae: *Polygonatum roseum* (Ledeb.) Kunth.

Сем. Alliaceae: *Allium afghanicum* Wendelbo, *A. atrosanguineum* Schrenk, *A. carolinianum* DC., *A. fedtschenkoanum* Regel, *A. hymenorhizum* Ledeb., *A. oreophilloides* Regel, *A. pamiricum* Wendelbo, *A. winklerianum* Regel, *A. oschaninii* Fedtsch.

Сем. Orchidaceae: *Dactylorhiza kotschyi* (Reichenb.f.) Soo, *D. magna* (Czeniak.) Ikonn., *D. umbrosa* (Kar. et Kir.) Nevski, *E. palustris* (L.) Crantz.

Сем. Salicaceae: *Populus bachofenii* Wierzb. ex Rochel, *P. pamirica* Kom., *P. tadchikistanica* Kom., *Salix capusii* Franch., *S. excelsa* S.G. Gmel, *S. iliensis* Regel, *S. pycnostachya* Anderss., *S. rosmarinifolia* L. subsp. *schugnanica* (Goerz.) A. Skv., *S. songarica* Andress., *S. wilhelmsiana* Bieb.

Сем. Betulaceae: *B. ovezinnikovii* V. Vassil., *B. pamirica* Litv., *B. schugnanica* (B.Fedtsch.) Litv., *B. tadzhikistanica* V. Vassil., *B. turkestanica* Litv.

Сем. Celtidaceae: *Celtis caucasica* Willd.

Сем. Moraceae: *Morus alba* L., *M. nigra* L.

Сем. Cannabaceae: *Cannabis ruderalis* Janisch.

Сем. Urticaceae: *Parietaria micrantha* Ledeb., *Urtica dioica* L.

Сем. Polygonaceae: *Aconogonon coriarium* (Grig.) Sojak, *Atraphaxis pyrifolia* Bunge, *A. spinosa* L., *Bistorta elliptica* (Willd. ex Spreng.) Kom., *B. vivipara* (L.) S.F. Gray, *Cephalophilon nepalense* (Meissn.) Tzvel., *Fagopyrum tataricum* (L.) Gaertn., *Fallopia convolvulus* (L.) A. Love, *Oxyria digyna* (L.) Hill., *Persicaria amphibia* (L.) S.F. Gray, *P. hydropiper* (L.) Spach, *P. lapathifolia* (L.) S.F. Gray, *P. maculata* (Rafin.) A. et D. Love, *Polygonum aviculare* L., *P. bistratum* Aitch. et Hemsl., *P. mezianum* H. Gross, *P. molliforme* Boiss, *P. myrtillifolium* Kom., *P. paronychioides* C.A. Mey., *P. polycnemoides* Jaub. et Spach, *P. rottboellioides* Jaub. et Spach, *P. schistosum* Czuk., *P. serpyllaceum* Jaub. et Spach, *P. thymifolium* Jaub. et Spach, *Rheum fedtschenkoi* Maxim, ex Regel, *R. lucidum* Losinsk., *R. maximowiczii* Losinsk., *R. spiciforme* Royle, *Rumex chalapensis* Mill., *R. crispus* L., *R. nepalensis* Spreng., *R. pamiricus* Rech. f., *R. paulsenianus* Rech. f.

Сем. Chenopodiaceae: *Atriplex schugnanica* Iljin, *A. sibirica* L., *A. tatarica* L.

Chenopodium album L., *Ch. Borty* sL., *Ch. foliosum* Aschers., *Ch. Glaucum* L., *K. prostrata* (L.) Schrad., *K. scoparia* (L.) Schrad., *Krascheninnikovia ewersmanniana* (Stschegl. ex Losinsk.) Grub., *K. ceratoides* (L.) Gueldenst., *Salsola collina* Pall., *S. oreophila* Botsch.

Сем. Amaranthaceae: *Amaranthus blitoides* S. Wats., *A. caudatus* L., *A. retroflexus* L.

Сем. Portulacaceae: *Portulaca oleracea* L.

Сем. Caryophyllaceae: *Arenaria leptoclados* (Reichenb.) Juss., *A. rotundifolia* M. Bieb., *A. serpyllifolia* L., *Cerastium glomeratum* Thuill., *C. tianschanicum* Schischk., *Dianthus baldschuanicus* Lincz., *D. darvazicus* Lincz., *D. pamiralaicus* Lincz., *D. seravschanicus* Schischk., *D. tetralepis* Nevski., *Dichodon ceratoides* (L.) Reichenb., *Dichoglottis alsinoides* (Bunge) Walp., *E. griffithii* (Boiss.) Ikonn., *Gastrolychnis apetala* (L.) Tolm. et Kozhan., *G. herniarioides* Boiss., *Lepyrodiclis holosteoides* (C.A.Mey.) Fenzl., *Minuartia hybrida* (Vill.) Schischk., *Oberna wallichiana* (Klotzsch.) Ikonn., *P. conoidea* (L.) Sourkova., *Psammophiliella filipes* (Boiss.)

Ikonn., *P. floribunda* (Kar. Et Kir.) *Ikonn.*, *Sagina saginoides* (L.) Karst., *Saponaria griffithiana* Boiss., *Silene baranovii* Ovcz. Et Kurb., *S. brahuica* Boiss., *S. guntensis* B. Fedtsch., *S. karachukuri* B. Fedtsch., *S. microphylla* Boiss. (*S. pamirensis* (H. Winkl.) Preobr. ex Schischk.), *S. schugnanica* B. Fedtsch., *S. tachtensis* Franch., *Stellaria fontana* M. Pop., *S. media* (L.) Vill., *S. neglecta* Weihe, *S. turkestanica* Schischk., *Tytthostemma alsinoides* (Boiss. et Buhse) Nevski, *Vaccaria hispanica* (Mill.) Rauschert.

Сем. Ranunculaceae: *Aconitum rotundifolium* Kar. et Kir., *Adonis aestivalis* L. *Anemone gortschakovii* Kar. et Kir., *A. petiolulosa* Juz., *A. vicaria* Nevski, *Batrachium trichophyllum* (Chaix) Bosch., *C. Orientalis* L., *C. songorica* Bunge, *C. tangutica* (Maxim.) Korsh., *Delphinium batalinii* Huth, *D. brunonianum* Royle, *D. lipskyi* Korsh., *D. oreophilum* Huth, *Halerpestris sarmentosa* (Adams) Kom., *Paraquilegia caespitosa* (Boiss. Et Hohen.) Drumm. f. et Hutch, *Paropyrum anemonoides* (Kar. et Kir.) Ulbr., *Ranunculus alajensis* Ostenf., *R. badachschanicus* Ovcz. Et Kocz., *R. brevirostris* Edgew., *R. jazgulemicus* Ovcz., *R. komarovii* Freyn, *R. longicaulis* C.A.Mey., *R. rubrocalyx* Regel ex Kom, *R. rufosepalus* Franch., *R. schaftoanus* (Aitch. Et Hemsl.) Boiss., *R. turkestanicus* Franch., *Thalictrum alpinum* L., *T. isopyroides* C.A. Mey.

Сем. Berberidaceae: *Berberis nummularia* Bunge.

Сем. Papaveraceae: *Glaucium elegans* Fisch. et Mey, *G. squamigerum* Kar. et Kir., *Papaver involucreatum* M. Pop., *P. litwinowii* Fedde ex Bornm., *P. pavoninum* Schrenk, *Roemeria refracta* DC.

Сем. Fumariaceae: *Corydalis fimbrillifera* Korsh., *C. gortschakovii* Schrenk, *C. paniculigera* Regel et Schmalh., *C. stricta* Steph., *Cysticorydalis fedtschenkoana* (Regel) Fedde ex *Ikonn.*, *Fumaria vaillantii* Loisel.

Сем. Capparaceae: *Capparis herbacea* Willd.

Сем. Brassicaceae: *Achoriphragma pinnatifidum* (Kar. et Kir.) Sojak, *A. runcinatum* (Regel et Schmalh.) Sojak, *A. schugnanum* (Lipsch.) Sojak, *A. turkestanicum* (Korsh.) Sojak, *Alyssum dasycarpum* Steph., *A. turkestanicum* Regel et Schmalh., *Aphragmus oxycarpus* (Hook f. et Thoms.) Jafri, *Arabidopsis mollissima* (C.A.Mey.) N. Busch, *A. ovczinnikovii* Botsch., *A. pumila* (Steph.) N. Busch, *A. thaliana* (L.) Heynh., *A. wallichii* (Hook. f. et Thoms.) N. Busch, *A. karategina* Lipsky, *A. tibetica* Hook. f. et Thoms., *Barbarea vulgaris* R Br., *Brassica campestris* L., *Camelina sylvestris* Wallr., *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik., *Cardaria repens* (Schrenk) Jarm., *Chorispora elegans* Camb., *C. macropoda* Trautv., *C. tenella* (Pall.) DC., *Conringia persica* Boiss., *C. planisiliqua* Fisch. et Mey., *Crambe schugnana* Korsh., *Descurainia sophia* (L.) Webb. ex Prantl, *Draba alajica* Litv., *D. altaica* (C.A.Mey.) Bunge, *D. alticola* Kom., *D. darvasica* Lipsky, *D. koeiei* Rech.f., *D. korshinskyi* (O. Fedtsch.) Pohle, *D. olgae* Regel et Schmalh., *D. rosularis* Boiss., *D. tibetica* Hook. f. et Thoms, *Drabopsis nuda* (Belanger) Stapf, *Erophila verna* (L.) Bess., *Eruca sativa* Mill., *Erysimum alaicum* Novopokr. ex E. Nikit., *H. hieracifolium* L., *E. repandum* L., *E. sisymbrioides* C. A. Mey., *Euclidium syriacum* (L.) R. Br., *G. verrucosa* Kom., *Hymenolobus procumbens* (L.) Fourr, *Lepidium latifolium* L., *Litwinowia tenuissima* (Pall.) Woronowex Pavl., *Mathiola integrifolia* Kom., *Microsisymbrium minutiflorum* (Hook. f. et Thoms.) O.E. Schulz, *Neotorularia aculeolata* (Boiss.) Hedgeet J. Leonard, *Pachypterigium brevipes* Bunge, *P. densiflorum* Bunge ex Boiss., *Rorippa palustris* (L.) Bess., *Sisymbrium altissimum* L., *S. brassiciforme* C.A. Mey., *S. loeselii* L., *Smelowskia calycina* (Steph.) C.A. Mey., *Sisymbriopsis schugnana* Botsch. Et Tzvel., *Strigosella africana* (L.) Botsch., *S. multisiliqua* (Vass.) *Ikonn.*, *S. scorpioides* (Bunge) Botsch., *S. strigosa* (Boiss.) Botsch., *S. trichocarpa* (Boiss. et Buhse) Botsch., *Tauscheria lasiocarpa* Fisch. ex DC., *Thlaspi arvense* L., *Trichochiton inconspicuum* Kom., *T. umbrosum* (Kom.) Botsch. et Vved., *Winklera silaifolia* (Hook.f. et Thoms.) Korsh.

Сем. Crassulaceae: *Pseudosedum condensatum* Boriss., *P. longidentatum* Boriss., *Rho-*

diola gelida Schrenk, *R. heterodonta* (Hook.f. et Thoms.) Boriss., *R. pamiroalaica* Boriss., *R. recticaulis* Boriss., *Rosularia alpestris* (Kar. et Kir.) Boriss., *R. glabra* (Regel et Winkl.) Berger.

Сем. Grossulariaceae: *Ribes janczewskii* Pojark., *R. meyeri* Maxim., *R. villosum* Wall. ex Roxb.

Сем. Saxifragaceae: *Saxifraga hirculus* L., *S. sibirica* L., *S. stenophylla* Royle.

Сем. Parnassicaceae: *Parnassia palustris* L.

Сем. Rosaceae: *Agrimonia asiatica* Juz., *Cerasus verrucosa* (Franch.) Nevski, *C. nummularioides* Pojark., *Cotoneaster nummularius* Fisch. et Mey., *C. oliganthus* Pojark., *C. subacutus* Pojark., *Crataegus korolkowii* (L.) Henry, *C. songarica* C. Koch, *Geum urbanum* L., *Malus sieversii* (Ledeb.) M Roem., *Potentilla algida* Sojak, *P. anserina* L., *P. arnavatensis* (Th. Wolf) Juz., *P. asiatica* (Th. Wolf) Juz., *P. borissii* Ovcz. Et Kocz., *P. canescens* Bess., *P. darvasica* Juz., *P. evestita* Th. Wolf, *P. gelida* C.A. Mey., *P. Malacotricha* Juz., *P. multifida* L., *P. orientalis* Juz., *P. reptans* L., *P. schugnanica* Juz. Ex Adyl., *P. virgate* Lehm., *Prunus sogdiana* Vass., *P. tadshikistanica* V. Zapr., *Pyrus lindleyi* Rehd., *Rosa beggeriana* Schrenk, *R. fedtschenkoana* Regel, *R. huntica* Chrshan., *R. korshinskiana* Bouleng., *R. popovii* Chrshan., *R. webbiana* Wall. ex Royle, *Sibbaldia turkestanica* (Franch.) Hedl.

Сем. Fabaceae: *Amoria repens* (L.) C. Presl, *Astragalus acanthocarpus* Boriss., *A. aksuensis* Bunge, *A. alaicus* Freyn, *A. alitschuri* B. Fedtsch., *A. antoninae* Grig., *A. bakaliensis* Bunge, *A. bornmuellerianus* Sirj., *A. campylorrhynchus* Fisch. et Mey., *A. campylotrichus* Bunge, *A. coluteocarpus* Boiss., *A. dignus* Boriss., *A. filicaulis* Fisch. et Mey., *A. lasiosemius* Boiss., *A. leptostachys* Pall., *A. longistipitatus* Boriss., *A. melanostachys* Benth. Ex Bunge, *A. olgae* Bunge, *A. ophiocarpus* Benth. Ex Bunge, *A. orbiculatus* Ledeb., *A. peduncularis* Royle, *A. roschanicus* B. Fedtsch., *A. schachdarinus* Lipsky, *A. schugnanicus* B. Fedtsch., *A. tecti-mundi* Freyn, *A. tibetanus* Benth. ex Bunge, *Chesneya crassipes* Boriss, *Cicer acanthophyllum* Boriss, *C. korshinskyi* Lincz., *C. microphyllum* Royle, *Glycyrrhiza glabra* L., *G. uralensis* Fisch., *Hedysarum cephalotes* Franch. (*H. minjanense* Rech.f.), *Lathyrus sativus* L., *Lens culinaris* Medik., *Lotus corniculatus* L., *L. krylovii* Schischk., *Medicago lupulina* L., *M. sativa* L., *Melilotoides adscendens* (Nevski) Sojak, *M. gontscharovii* (Vass.) Sojak, *M. pamiricus* (Boiss.) Sojak, *Melilotus albus* Medik., *M. officinalis* (L.) Pall., *O. laxiflora* Baker, *Oxytropis boguschi* B. Fedtsch, *O. crassiuscula* Boriss., *O. glabra* (Lam.) DC., *O. globiflora* Bunge, *O. hirsutiuscula* Freyn, *O. platonychia* Bunge, *O. proxima* Boriss., *O. riparia* Litv., *O. savellanica* Bunge, *Trifolium pratense* L., *T. noeana* Boiss, *T. orthoceras* Kar. et Kir., *Vicia sativa* L., *V. tenuifolia* Roth.

Сем. Geraniaceae: *Erodium cicutarium* (L.) L' Her., *Geranium collinum* Steph. Ex Will., *G. himalayense* Klotzsch, *G. regelii* Nevski, *G. sibiricum* L., *G. transversal* (Kar. et Kir.) Vved.

Сем. Linaceae: *Linum corymbulosum* Reichenb., *L. humile* Mill.

Сем. Peganaceae: *Peganum harmala* L.

Сем. Euphorbiaceae: *Euphorbia franchetii* B. Fetsch, *E. jaxartica* Prokh. (incl. *Titymalus roschanicus* Ikonn.), *E. monocyanthium* Prokh., *E. pamirica* Prokh, *E. schugnanica* B. Fedtsch., *E. serawschanica* Regel.

Сем. Balsaminaceae: *Impatiens parviflora* DC.

Сем. Rhamnaceae: *Rhamnus minuta* Grub.

Сем. Vitaceae: *Vitis vinifera* L.

Сем. Malvaceae: *Alcea litwinowii* (Iljin) Iljin, *A. nudiflora* (Lindl.) Boiss., *Malva neglecta* Wallr., *M. pamiroalaica* Iljin, *M. sylvestris* L.

Сем. Hypericaceae: *Hypericum perforatum* L., *H. scabrum* L.

Сем. Tamaricaceae: *Myricaria bracteata* Royle.

Сем. Thymelaeaceae: *Diarthron vesiculosum* (Fisch. et Mey. ex Kar. et Kir.) C.A. Mey., *Thymelae apasserina* (L.) Coss. et Germ.

Сем. Elaeagnaceae: *Elaeagnus orientalis* L., *Hippophae rhamnoides* L.

Сем. Onagraceae: *Chamaenerion angustifolium* (L.) Scop., *Ch. latifolium* (L.) Th. Fries ex Lange, *Epilobium cylindricum* D. Don., *E. minutiflorum* Hausskn., *E. nervosum* Boiss. et Buhse, *E. turkestanicum* Pazij et Vved., *E. velutinum* Nevski.

Сем. Hippuridaceae: *Hippuris vulgaris* L.

Сем. Apiaceae: *Angelica komarovii* (Schischk.) V. Tichomirov, *A. ternata* Regel et Schmalh., *Aulacospermum darvasicum* (Lipsky) Schischk., *A. dichotomum* (Korov.) Kljukov, M. Pimen. et V. Tichom., *Bunium badachschanicum* R. Kam., *B. chaerophylloides* (Regel et Schmalh.) Drude, *B. persicum* (Boiss.) B. Fedtsch., *Bupleurum badachschanicum* Lincz., *Carum carvi* L., *Cephalopodium badachschanicum* Korov., *Conioselinum schugnanicum* B. Fedtsch., *C. tataricum* Fisch. ex Hoffm., *Daucus carota* L., *Elaeosticta allioides* (Regel et Schmalh.) Kljuykov, M. Pimen. et V. Tichom., *E. hirtula* (Regel et Schmalh.) Kljuykov, M. Pimen. et V. Tichom., *Eremodaucus lehmannii* Bunge, *Ferula foetidissima* Regel et Schmalh., *F. grigoriewii* B. Fedtsch., *F. kokanica* Regel et Schmalh., *F. kuhistanica* Korov., *Heracleum lehmannianum* Bunge, *Hymenolaena badachschanica* Pissjauk., *Lomatocarpa albomarginata* (Schrenk) M. Pimen., *Semenovia heterodonta* (Korov.) Manden., *S. pamirica* (Lipsky) Manden., *Seseli afghanicum* (Podlech) M. Pimen., *S. mucronatum* (Schrenk) M. Pimen. et Sdobnina, *Tetrataenum olgae* (Regel et Schmalh.) Manden., *Vicatia atrosanguinea* (Kar. et Kir.) P. K. Mukherjee et M. Pimen.

Сем. Primulaceae: *Androsace darvasica* Ovcz., *Glaux maritima* L., *Primula algida* Adams, *P. flexuosa* Turkev., *P. kaufmanniana* Regel, *P. warshenewskiana* B. Fedtsch.

Сем. Limoniaceae: *Acantholimon alexeenkoanum* Czerniak. ex Ikonn., *A. diapensioides* Boiss., *A. pamiricum* Czerniak. ex Lincz., *A. parviflorum* Regel, *A. raikoviae* Czerniak. ex Lincz.

Сем. Gentianaceae: *Centaurium meyeri* (Bunge) Druce, *C. pulchellum* (Sw.) Druce, *Gentiana karelinii* Griseb., *G. leucomelaena* Maxim., *Gentianella pygmaea* (Regel et Smalh.) H. Smith, *G. turkestanorum* (Gand.) Holub (*Gentianapamirica* Grossh.), *Gentianopsis stricta* (Klotzsch) Ikonn., *G. vvedenskyi* (Grossh.) Pissjauk., *Lomatogonium carinthiacum* (Wulf.) Reichenb., *S. lacteal* Bunge, *S. schugnanica* Pissjauk.

Сем. Apocynaceae: *Trachomitum scabrum* (Russan.) Pobed.

Сем. Asclepiadaceae: *Vincetoxicum darvasicum* R. Fedtsch.

Сем. Convolvulaceae: *Convolvulus arvensis* L.

Сем. Cuscutaceae: *Cuscuta approximate* Bab., *C. europaea* L., *C. monogyna* Vahl, *C. pamirica* Butk., *C. pellucida* Butk., *C. stenocalycina* Palib., *C. tianschianica* Palib.

Сем. Boraginaceae: *Arnebia coerulea* Schipcz., *Asperugo procumbens* L., *Buglossoides arvensis* (L.) Johnst., *Eritrichium pamiricum* B. Fedtsch., *E. villosum* (Ledeb.) Bunge, *L. brachycentra* (Ledeb.) Guerke, *L. kulikalonica* Zak. L. *occultata* M. Pop., *L. paulsenii* (Brand) M. Pop., *L. sinaica* (DC.) Aschers. ex Schweinf., *Lindelofia macrostyla* (Bunge) M. Pop., *L. olgae* (Regel et Smirn.) Brand, *L. stylosa* (Kar. et Kir.) Brand, *Lycopsis orientalis* L., *Macrotomia euchroma* (Royle) Pauls., *Myosotis micrantha* Pall. ex Lehm., *M. refracta* Boiss., *Nonea caspica* (Willd.) G. Donf., *P. himalayense* (Klotzsch) Clarke, *P. intermedium* (Fresen) Lipsky, *Paracynoglossum glochidiatum* (Wall, ex Benth.) M. Pop., *Rochelia bungei* Trautv., *R. campanulate* M. Pop. et Zak., *R. cardiosepala* Bunge, *R. clavicate* M. Pop. et Zak., *R. leiocarpa* Ledeb., *R. peduncularis* Boiss., *R. rectipes* Stocks, *R. retorta* (Pall.) Lipsky, *Solenanthus circinnatus* Ledeb., *S. stamineus* (Desf.) Wettst., *Trichodesma incanum* (Bunge) A. DC.

Сем. Lamiaceae: *Alajja rhomboidea* (Benth.) Ikonn., *Dracocephalum paulsenii* Briq., *Drepanocaryum sewerzowii* (Regel) Pojark., *Elsholtzia densa* Benth., *Kudrjaschevia allotricha* Pojark. (*K. pojarkovae* Ikonn.), *K. nadinae* (Lipsky) Pojark., *Lagochilus seravschanicus* Knorr,

Lallemantia royleana (Benth.) Benth., *Lamium aplexicaule* L., *Lophanthus elegans* (Lipsky) Levin, *L. ouroumitanensis* (Franch.) Koczk., *Marrubium anisodon* C. Koch, *Mentha arvensis* L., *M. asiatica* Boriss., *Nepeta badachschanica* Kudr., *N. bracteata* Benth., *N. bucharica* Lipsky, *N. cataria* L., *N. daenensis* Boiss., *N. globifera* Bunge, *N. glutinosa* Benth., *N. micrantha* Bunge, *N. olgae* Regel, *N. pamirensis* Franch., *N. podostachys* Benth., *N. saturejoides* Boiss., *Perovskia angustifolia* Kudr, *P. virgate* Kudr., *Phlomoides sarawschanica* (Regel) Adyl., R. Kam. ex Machmedov, *Ph. Schugnanica* (M.Pop.) Adyl., R. Kam. et Machmedov, *Prunella vulgaris* L., *Salvia sclarea* L, *S. virgate* Git., *Scutellaria jodudiana* B. Fedtsch, *S. schugnanica* B. Fedtsch., *Ziziphora afganica* Rech. f. (*Z. pamiroalaica* Juz.), *Z. interrupta* Juz., *Z. tenuior* L.

Сем. Solanaceae: *Datura stramonium* L., *Hyoscyamus niger* L., *H. pusillus* L., *Solanum asiae-mediae* Pojark., *S. olgae* Pojark.

Сем. Scrophulariaceae: *Euphrasia pectinate* Ten., *E. regelii* Wettst., *Leptorhabdos parviflora* (Benth.) Benth., *Limosella aquatica* L., *Linaria badachschanica* Junuss, *L. popovii* Kuprian., *L. sessilis* Kuprian., *Odontites vulgaris* Moench, *Pedicularis amoeniflora* Vved., *P. peduncularis* M. Pop. Ex Vved., *P. pulchra* Pauls., *P. Rhinanthoides* Schrenk, *Rhinanthus songaricus* (Sternck) B. Fedtsch., *Scrophularia fedtschenkoi* Gorschk., *S. incisa* Weinm., *S. scoparia* Pennell, *S. tadshicorum* Gontsch., *S. umbrosa* Dumort., *Verbascum erianthum* Benth., *Veronica arguteserrata* Regel et Schmalh., *V. beccabunga* L., *V. biloba* Schreb., *V. campylopoda* Boiss., *V. hispidula* Boiss., *V. intercedens* Bornm., *V. oxycarpa* Boiss., *V. polita* Fries, *V. rubrifolia* Boiss.

Сем. Bignoniaceae: *Incarvillea olgae* Regel.

Сем. Orobanchaceae: *Orobanche amoena* C.A. Mey., *O. camptolepis* Boiss. et Reut., *O. cumana* Wallr., *O. kotschyi* Reut.

Сем. Plantaginaceae: *Plantago depressa* Willd., *P. griffithii* Decne., *P. lanceolata* L., *P. major* L.

Сем. Rubiaceae: *Asperula fedtschenkoi* Ovcz. et Tschern., *A. laevis* Schischk., *A. scabrella* Tscherneva, *A. setosa* Jaub. et Spach, *Callipeltis cucullaris* (L.) DC., *Galium aparine* L., *G. ibicinum* Boiss. ex Hausskn., *G. tricornutum* Dandy, *G. vassilezenkoi* Pobed, *Neogaillonia asperulliformis* (Lincz.) Lincz., *Rubia chitralensis* Ehrend., *R. schugnanica* B. Fedtsch. ex Pojark.

Сем. Caprifoliaceae: *Lonicera asperifolia* (Decne.) Hook.f. et Thoms, *L. hispida* Pall. ex Schult., *L. korolkowii* Stapf, *L. nummulariifolia* Jaub. et Spach, *L. olgae* Regel et Schmalh., *L. pamirica* Pojark, *L. stenantha* Pojark.

Сем. Valerianaceae: *Valeriana ficariifolia* Boiss., *Valerianella oxyrhyncha* Fisch. et Mey., *V. szovitsiana* Fisch. et Mey.

Сем. Dipsacaceae: *Scabiosa olivieri* Coult.

Сем. Campanulaceae: *Codonopsis clematidea* (Schrenk) Clarke.

Сем. Asteraceae: *Achillea biebersteinii* Afan., *Acroptilon repens* (L.) DC., *Ajania tibetica* (Hook. f. et Thoms.) Tzvel., *Anaphalis darvasica* Boriss., *A. rosea-alba* Krasch, *A. scopulosa* Boriss., *Arctium leiospermum* Juz. et C. Serg., *Artemisia absinthium* L., *A. dracunculus* L., *A. korshinskyi* Krasch. ex Poljak., *A. lehmanniana* Bunge, *A. macrocephala* Jacq. ex Bess, *A. persica* Boiss, *A. rutifolia* Steph. ex Spreng., *A. santolinifolia* (Pamp.) Turcz. ex Krasch., *A. scoparia* Waldst. et Kit., *A. sieversiana* Willd., *A. tournefortiana* Reichenb., *A. vachanica* Krasch. ex Poljak., *A. vulgaris* L., *Chondrilla canescens* Kar. et Kir., *Ch. phaeocephala* Rupr, *Cichorium intybus* L, *Cirsium badakhschanicum* Charadze, *C. esculentum* (Siev.) C.A. Mey., *C. glabrifolium* (Winkl.) O. et B.Fedtsch., *C. ochrolepideum* Juz., *C. vulgare* (Savi) Ten, *Conyza canadensis* (L.) Cronq., *Cousinia buphtalmoides* Regel, *C. darvasica* C. Winkl., *C. hastifolia* C. Winkl., *C. kokanica* Regel et Schmalh., *C. pannosa* C. Winkl., *C. pulchella* Bunge, *C. rubiginosa* Kult., *C. schugnanica* Juz., *C. semidecurrens* C. Winkl, *C. semilacera* Juz., *C. stephanophora* C. Winkl.,

C. multicaulis Ledeb., *C. pulchra* L., *Echinops chloroleucus* Rech. f., *E. cornigerus* DC., *E. maracandicus* Bunge, *Engeron acris* L., *E. alexeenkoi* (Krasch.) Botsch., *E. amorphglossus* Boiss, *E. andryaloides* (DC.) Benth., *E. badachschanicus* Botsch., *E. cabulicus* (Boiss.) Botsch., *E. heterochaeta* (Benth. ex Clarke) Botsch., *E. khorassanicus* Boiss, *E. pamiricus* Botsch. et Koczk., *E. petroiketis* Rech.f., *E. poncinsii* (Franch.) Botsch., *E. pseuderiocephalus* M. Pop., *E. pseudoseravschanicus* Botsch., *E. pyramid* Botsch., *E. schmalhauseni* M. Pop., *E. seravschanicus* M. Pop., *E. umbrosus* (Kar. et Kir.) Boriss., *Filago arvensis* L, *Galinsoga parviflora* Cav., *Handelia trichophylla* (Schrenk) Heimerl, *Hieracium regelianum* Zahn, *H. virosum* P all., *Hippolytia darwasica* (C. Winkl.) Poljak., *H. schugnanica* (C. Winkl.) Poljak., *Hyalea pulchella* (Ledeb.) C. Koch, *Inula capsica* Blumex Ledeb., *I. rhizocephalan* Schrenk, *I. schmalhauseni* C. Winkl., *J. komarovii* Iljin, *J. propingua* Iljin, *Koelpinia linearis* Pall., *L. dissecta* D. Don, *L. serriola* L., *L. tatarica* (L.) C.A. Mey, *Leontopodium ochroleucum* Beauv., *Olgaea eriocephala* (C. Winkl.) Iljin, *O. nivea* (C. Winkl.) Iljin, *Picris nuristanica* Bornm., *P. pyrethroides* (Kar. et Kir.) B. Fedtsch. ex Krasch, *Saussurea chondrilloides* C. Winkl., *S. glacialis* Herd., *S. gnaphalodes* (Royle) Sch.Bip., *Scariola orientalis* (Boiss.) Sojak, *Scorzonera acanthoclada* Franch., *S. ferganica* Krasch., *S. gracilis* Lipsch., *S. pusilla* Pall., *S. tragopaganoides* Regel et Schmalch., *Senecio korshinskyi* Krasch., *S. krascheninnikovii* Schischk., *S. paulsenii* O. Hoffm. ex Pauls., *S. renardii* C. Winkl., *S. oleraceus* L., *Spathipappus griffithii* (Clarke) Tzvel., *Steptorhamphus persicus* (Boiss.) O. et B. Fedtsch., *Tanacetopsis czukaviniae* Junuss. Et Kovalevsk., *T. pami-ralaica* (Kovalevsk.) Kovalevsk., *T. subsimilis* (Rech. f.) Kovalevsk., *T. Behzudicum* Soest, *T. bicornedahlst.*, *T. collinum* DC., *T. elongatum* Kovalevsk., *T. eriopodum* (D. Don) DC., *T. glaucivirens* Schischk., *T. jashilkuliense* Vainberg, *T. kirghizicum* Schischk., *T. leucanthum* (Ledeb.) Ledeb., *T. maracandicum* Kovalevsk., *T. monochlamydeum* Hand. - Mazz., *T. varsobicum* Schischk., *Tussilagofarfara* L., *Waldheimia glabra* (Decne) Regel, *Xylanthemum ficherae* (Aitch. et Hemsl.) Tzvel., *Youngia corniculata* Regel et Schmalh., *Y. flexuosa* (Ledeb.) Ledeb.

Заклучение. Таким образом, в ходе исследований было установлено, что флора ущелья реки Хуф имеет довольно высокое биологическое разнообразие различных видов растений. Ущелье богато видами растений из семейства Asteraceae и Poaceae, которые представлены здесь: сем. Asteraceae - 120 видами и Poaceae - 101 видом. В процентном соотношении виды названных семейств составляют 13,6% и 11,5% от общего количества видов растений в названном ущелье. Семейство Brassicaceae представлено 68 видами (7,7%), Fabaceae - 59 видами (6,7%), Lamiaceae - 38 видами (4,3%), Caryophyllaceae - 36 видами (4%), Rosaceae - 35 видами (3,9%), Polygonaceae - 33 видами (3,74%), Boraginaceae - 32 видами (3,6%), Apiaceae - 29 (3,3%), Ranunculaceae и Scrophulariaceae - 28 видами (3,2%), Cyperaceae - 26 видами (2,9%), Liliaceae - 19 видами (2,2%), Chenopodiaceae - 13 видами (1,5%), Rubiaceae - 12 видами (1,4%), Gentianaceae - 11 видами (1,2%), Salicaceae - 10 видами (1,1%), Juncaceae и Alliaceae - 9-ю видами (по 1,0%), Crassulaceae - 8 (0,9%). Три семейства - Onagraceae, Cuscutaceae, Caprifoliaceae имеют в своем видовом составе по 7 видов, суммарный процент которых составляет 2,37%. Пять семейств - Paraveraceae, Fumariceae, Geraniaceae, Euphorbiaceae, Primulaceae имеют в своем видовом составе по 6 видов, которые суммарно составляют 3,4%. Четыре семейства - Betulaceae, Malvaceae, Limoniaceae, Solanaceae здесь представлены 5 видами, процент которых составляет 2,4%. Кроме этого, семь семейств - Cupressaceae, Ephedraceae, Potamogetonaceae, Asphodelaceae, Orchidaceae, Orobanchaceae, Plantaginaceae, имеют в своем составе по 4 вида, которые суммарно составляют 3,5%. Семейства Equisetaceae, Amaranthaceae, Grossulariaceae, Saxifragaceae, Valerianaceae имеют в своем видовом составе по 3 вида, которые составляют 1,7%. Девять семейств - Athyriaceae, Typhaceae, Juncaginaceae, Moraceae, Urticaceae, Linaceae, Hypericaceae, Thymelaeaceae, Elaeagnaceae здесь представлены 2 видами. 28

семейств ущелья реки Хуф представлены по одному виду.

ЛИТЕРАТУРА

1. Толмачов А. И. О некоторых количественных соотношениях во флорах земного шара// Вестник ЛГУ, биол. выпуск. Л.- 1970 б.-№15.-С. 62-74с.
2. Курбанбекова З. Растительный покров Юго- Западного Памира: Автореф. дисс. к.б.н. – Душанбе, 1971, 19 с.
3. Дарвазиев М. Флора и растительность бассейна р. Язгулем: Автореф. дисс. к.б.н. – Душанбе, 1977, 20 с.
4. Иконников С.С. Определитель высших растений Бадахшана – Л. Наука. 1979.400 с
5. Наврузшоев Д. Флора и растительность бассейна реки Бартанг (Западный Памир) – Душанбе Дониш. 2021. 337с.
6. Серебряков И. Г. Морфология вегетативных органов высших растений. - М: Советская наука, 1952, 392 с.
7. International Plant Names Index (электронный ресурс).- <http://www.ipni.org>
8. Разнообразие флоры ущелья Басид Западного Памира- Известия национальной академии наук Республики Таджикистан Отделение биологических наук - №1 (216), 2022, 11с.
9. Черепанов С. К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). – СПб.: Мир и семья, 1995, 992 с.
10. Навбахорова Р.Р, Наврузшоев Д. Редкие и лекарственные виды растений ущелья реки Хуф Западного Памира и их охрана. - Известия национальной Академии наук Таджикистана №3 (218), 2022, 33 с.

ФЛОРА И РАСТИТЕЛЬНОСТЬ УЩЕЛЬЯ РЕКИ ХУФ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

В статье приводятся результаты исследований по изучению флоры и растительности ущелья реки Хуф Западного Памира. Впервые показан аннотированный список растений флоры ущелья р. Хуф Западного Памира. Полученные результаты показали, что в данном ущелье выявлен 881 вид растений, относящийся к 350 родам и 79 семействам.

Ключевые слова: флора, вид, семейство, ущелье р. Хуф.

Сведения об авторах: Навбахорова Рамзия: - научный сотрудник Памирского биологического Института им. Х.Юсуфбекова НАНТ. Тел: +992 93 588 63 14. E.mail: r.navbahorova@gmail.com

ФЛОРА ВА РАСТАНИҲОИ ДАРАИ ХУФИ ПОМИРИ ҒАРБӢ

Дар мақола натиҷаҳои тадқиқоти наботот ва растаниҳои дараи Хуфи Помири Ғарбӣ нишон дода шудааст. Рӯйхати растаниҳои флораи дараи Хуфи Помири Ғарбӣ бори аввал омӯхта шудааст. Натиҷаҳои ғирифташуда нишон медиҳанд, ки дар ин дара 881 намуди растаниҳо ба қайд ғирифта шудаанд, ки ба 350 авлод ва 79 оила тааллуқ доранд.

Калимаҳои калидӣ: флора, намуд, оила, дараи Хуф.

Маълумот дар бораи муаллиф: Навбахорова Рамзия – ходими илмии Институти биологии Помир ба номи Х. Юсуфбекови АМИТ. Тел.: +992 93 588 63 14, почтаи электронӣ: r.navbahorova@gmail.com

FLORA AND PLANTS OF THE GORGE OF KHUF RIVER WESTERN PAMIR

The article provides results on the study of the flora and vegetation of gorge of Khuf river of the Western Pamirs. A list of plants of flora of the gorge of Khuf river of the Western Pamirs has been studied for the first time. The obtained results show that there are 881 species of plants relating to 350 genera and 79 families, in this gorge.

Key words: flora, species, family, gorges of the river Khuf.

УДК:634.222

ЧЕРЕНКОВАНИЕ КЛОНОВЫХ ПОДВОЕВ В УСЛОВИЯХ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Шабанова М.Г, Хусравбекова З.Г, Фелалиев А.С.

Хорогский государственной университета имени М.Назаршоева,
Памирский биологический институт имени академика Х. Юсуфбекова НАНТ

Слива — скороплодная косточковая культура. Плоды сливы имеют большое пищевое значение и многие из них обладают высокими технологическими качествами, позволяют создать конвейер потребления в свежем виде с начала августа до конца ноября, а при хранении по современным технологиям — еще три месяца [1].

В Южной зоне плодоводства России наиболее распространенным подвоем для сливы является алыча [3]. В Крымской опытно-селекционной станции ВНИИР с использованием алычи методом спонтанной межвидовой гибридизации получены клоновые подвои Кубань-86 (алыча х персик), Алаб-1 (алыча х абрикос), ВВА-1 (алыча х микровишня войлочная), Спикер-гибрид вишнесливы Сапа (микровишня низкая х слива китайская) х алыча), Фортуна (гибрид алычи Василевская -41 с гибридом китайская слива х персик) [6, 4, 5, 7, 9].

Среди этих гибридов Г.В. Ереминым и Ю.А. Гнездиловым (1974) для испытания рекомендовались клоновые подвои 50-27 (абрикос черный х слива домашняя), сильнорослый подвой АП-1 (алыча х персик) и слаборослый подвой ВВА-1 (микровишня войлочная х алыча). Эти гибриды хорошо размножаются стеблевыми черенками, имеют прочную совместимость с привоями и устойчивы к тяжелым почвам.

Клоновые подвои косточковых культур – ВВА-1, Кубань-86, Эврика-99, ВСВ-1, Алаб-1, Дружба, Спикер, Фортуна, ВЦ-13, ЛЦ-52, Л-2, ВСЛ-2, которые допущены к использованию в Российской Федерации, в настоящее время включены в Государственный реестр селекционных достижений [3].

Успех возделывания сливы в плодпитомнике Варцушдашт Памирского биологического Института им. Х.Юсуфбекова НАНТ зависит от правильного подбора сортов и подвоев с учетом их совместимости [2].

В зависимости от сорто-подвойных комбинации урожайность сливы может быть в 3-4 раза выше, чем на сеянцах алычи. Положительные результаты получены при выращивании сортов сливы на клоновом подвое Пумеселект, где проявляется сдержанный рост, компактность кроны дерева и не образуется поросль в саду [2].

В настоящее время накоплен большой опыт размножения клонового подвоя зеленым черенкованием с применением стимуляторов роста, но технология размножения одревесневшими черенками остается недостаточно изученной и требует доработки, что актуально для ускорения и увеличения производства подвоев [1].

Скалий и Самощенко [10], отмечают, что применение регуляторов стимулирует процессы регенерации придаточных корней у зеленых черенков. Под влиянием регуляторов роста на корнеобразование, многие породы и сорта, которые раньше практически не размножались черенками, оказались в числе сравнительно легкоукореняемых. Это расширило возможности технологии зеленого черенкования и повысило ее эффективность.

ИЛМҲОИ ТАБИЙ, РИЁЗӢ, ДАҚИҚ, ТЕХНИКӢ

Обработка черенков регуляторами роста перед посадкой дает хорошие результаты как для трудно, так и для легкоукореняемых видов и сортов. Обработка стимуляторами роста кроме ускорения процесса корнеобразования и повышения укореняемости, улучшает также качество укорененных черенков.

Рис 1. Контроль

Рис. 2. Вариант с корневином 5мг/л.

Рис. 3. Вариант с корневином 15мг/л.

Целью работы являлось — определение способности клоновых подвоев к размножению одревесневшими черенками и определить влияние стимуляторов роста на

образование корней, а также разработка и изучение ускоренных способов вегетативного размножения клоновых подвоев косточковых культур в теплицах, расширение маточника за счет вегетативно размножаемых подвоев и проведение весенней прививки и летней окулировки на клоновых подвоя

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Черенки длиной 20-25 см были заготовлены с однолетних приростаов длиной 45-55 см слаборослых клоновых подвоев Пумиселект, Миробалан 29С, Марианна 26-24 в опытном участке ПБИ.

Черенки были обработаны в 4-варианта:

Черенки одревесневшие обработанные только водой (вариант 1);

Черенки обработанные опудриванием порошка корневина (вариант 2);

Черенки обработанные раствором корневина (вариант 3);

Черенки без предварительной обработки (контроль);

Черенки нижней частью погружают на 10—12 ч в раствор с стимулятором роста или опудривают порошком корневина. После этого черенки высаживали в специально подготовленный грунт (в теплице), который состоит из таких слоёв: верхний слой (2 см) состоит из промытого песка, средний слой (16—18 см) — из смеси торфокрошки с песком в соотношении 1:1, нижний (10—12 см) — из высокопитательной почвы (20—22 см). Черенки высаживали по схеме 5х5 см, заглубляя нижнюю часть в песок на 1—3 см.

Оптимальная температура для субстрата — 23—30 °С, воздуха — 20—25 °С. Из-за отсутствия туманообразующего аппарата проводили частые поливы, 6—7 раз в день.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЯ

Через месяц у черенков началось корнеобразование, а через 4,5 месяца из черенков появлялись новые растения. Но для высадки в питомник они непригодны, так как слаборазвиты. Их оставляют на месте еще на один год или пересаживают для доращивания.

Количество укоренившихся черенков достигло 75—86 %. Установлено, что заготовка черенков на маточных кустах, укрытых ранней весной прозрачной синтетической пленкой или окученных у основания зеленых побегов почвой, улучшает укоренение черенков и обеспечивает получение более рослых растений.

Проведенные наблюдения за образованием каллусных тканей и корней на черенках клоновых подвоев Пумиселект, Миробалан 29С, Марианна 26-24, можно сделать выводы: наибольшее образование корней при размножении одревесневшими черенками проявляет подвой Пумиселект; регуляторы роста значительно повышают выход черенков с корнями; обработка стимулятором роста корневинов в концентрации 1,5% (рис.3) увеличивает выход черенков с мощными мочками корней, оптимальные сроки для черенкования подвоя с середины апреля до середины мая, чем моложе маточные насаждения, тем выше образование корней и их укореняемость.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кальченко Е.Ю. Размножение сливы на клоновых подвоях / Е.Ю. Кальченко, Р.Г. Ноздрачева // Современные тенденции развития промышленного садоводства: сборник трудов. Самара, 2012 г. — с. 212-216.
2. Фелалиев А.С Фелалиев, А.С. Рекомендации по выращиванию косточковых и семечковых плодовых культур в условиях Западного Памира / А.С. Фелалиев.- Хоруг: 2002.-32с
3. Дорошенко Т.Н., Рязанова Л.Г. Биологические основы размножения плодовых растений: учеб. Пособие/ Т.Н. Дорошенко, Л.Г. Рязанова //-2-е изд., исправ. и

- доп.- Краснодар: Куб. ГАУ, 2015.-136 с.
4. Еремин, В.Г. Подвои косточковых пород для интенсивных садов./ В.Г. Еремин // Садоводство и виноградарство. –1990, -№ 3.- С. 11-14.
 5. Еремин, Г.В. Клоновые подвои косточковых культур в интенсивном плодоводстве/ Г.В. Еремин//Сб.науч.тр. «Слаборослые клоновые подвои в садоводстве»- Мичуринск,1997-С.135-138.
 6. Еремин, Г.В. Слива/ Г.В. Еремин, В.Л. Витковский //-М.:Колос, 1980.-255 с.
 7. Веньяминов, А.Н. Роль отдаленной гибридизации в формировании сорта-мента косточковых плодовых культур в ЦЧР./ А. Н. Веньяминов // Сб. науч. тр.«Селекционные и агротехнические приемы повышения урожайности и качества продукции плодовых культур в ЦЧР РСФСР». Воронеж, 1988-С. 75-95.
 8. Еремин, Г.В. Использование отдалённых гибридов косточковых пород в качестве клоновых подвоев/ Г.В. Еремин, Ю.А. Гнездилов// Доклады сов. учёных к XIX Междунар. конгрессу по садоводству.-М., 1974.-С.73-76.
 9. Цынгалев, Н.М. Отбор клоновых подвоев для сливы по зимостойкости на юго-западе Белоруссии / Н.М. Цынгалев / /Вести АН с.х. наук БССР.-1990, №2. -С. 89-92.
 10. Скалий, Л.П. Размножение растений зелеными черенками / Л.П. Скалий, Е.Г. Самощенко // Изд-во МСХА.- М. 2002.- 110 с.

ЧЕРЕНКОВАНИЕ КЛОНОВЫХ ПОДВОЕВ В УСЛОВИЯХ ЗАПАДНОГО ПАМИРА

Использованы интродуцированные сорта сливы и клоновые подвои для размножения посадочного материала. Определено влияние регуляторов и стимуляторов роста на корнеобразование у одревесневших побегов, установлено влияние возраста маточных насаждений(саженцы) и качества черенков на повышение выхода и качества посадочного материала.

Ключевые слова: слива, клоновые подвои, размножение, саженцы.

Сведения об авторах: Шабанова Мадина Гулосовна магистрант 2-го года обучения по специальности биология Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. тел: 501158214, Email: shabonovamadina3@gmail.com. Хусравбекова Зартогул Гулбековна к.с/х.н, доцент кафедры общей биологии Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. тел: 935239668, Email:zarto-74@mail.ru. Фелалиев Акрамшо Саидшоевич д.с/х.н, академик НАНТ, ведущий сотрудник Памирского биологического института имени академика Х.Юсуфбекова НАНТ. Email: felaliev@mail.ru.

ҚАЛАМЧАКУНИИ ТАГПАЙВАНДҲОИ КЛОНӢ ДАР ШАРОИТИ ПОМИРИ ҒАРБӢ

Барои зиёд намудани маводи ниҳолшинонӣ навъҳои интродусентиҳои олу ва тагпайвандҳои клонӣ истифода шуданд. Таъсири стимуляторҳо ва танзимкунандаҳои расиш ба решадавониҳои қаламчаҳои чубшуда, таъсири синну соли ниҳолҳои модарӣ ва сифати қаламчаҳо ба зиёд шудани шумора ва сифати маводи ниҳолшинонӣ муайян карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ:олу, тагпайвандҳои клонӣ, афзоиш, ниҳолҳо.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шабанова Мадина Гулосовна магистранти курси 2 бо ихтисоси биология Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел: 501158214, Email: shabonovamadina3@gmail.com. Хусравбекова Зартогул Гулбековна н.и.х/к, дотсенти кафедраи биологияи умуми Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. тел: 935239668, Email: zarto-74@mail.ru. Фелалиев Акрамшо Саидшоевич д.и.х/к, академики ИМИТ, корманди Институти биологии Помир ба номи академик Х.Юсуфбеков ИМИТ. Email: felaliev@mail.ru

BREEDING OF CLONE PODS IN THE WESTERN PAMIR

Introduced plum varieties and clone feeders for reproduction of planting material are used. The influence of growth regulators and stimulators on the root formation in tree shoots, the influence of the age of uterine plants (seedlings) and the quality of cuttings on increasing the yield and quality of planting material has been determined.

Key words: plum, clone feeds, reproduction, seedlings.

Information about authors: Shabonova Madina Gulosovna 2-nd year master's student majoring in biology at Khorog State University named by M. Nazarshoev tel: 501158214, Email: shabonovamadina3@gmail.com. Khusravbekova Zartogul Gulbekovna candidate of Agricultural Sciences, Associate professor at the department of Biology Khorog State University named by M. Nazarshoev tel: 935239668, Email: zarto-74@mail.ru. Felaliev Akramsho Saidshoevich doctor of Agricultural Sciences, leading employee of the Pamir Biological Institute named by academician Kh.Yusufbekov Email: felaliev@mail.ru.

ЭКОЛОГИЯ

УДК 33:796.51 (735.3)

**ПРИОРИТЕТНЫЕ ПРОГРАММНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ
ПО РАЗВИТИЮ ЭКОТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ГБАО
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Носирзода У.

Института гуманитарных наук им. Б.Искандарова НАНТ

В современном мире туризм стал явлением всемирного масштаба, превратившись в одно из важных направлений социально-экономического развития, и неотъемлемой частью современного образа жизни (Павленко и др., 2021).

Стремительное развитие отрасли в последние десятилетия XX века привело туристическую сферу до стадии где жестко проявились проблемы взаимодействия природы и общества. Если до этого правительствами государств мира при развитии туризма основное внимание было направлено на рост количества туристов, то сегодня всеобщее внимание приковано к последствиям туристско-рекреационной деятельности, которые иногда достигают катастрофической отметки (Колбовский, 2006; Пендюрин и др., 2013, Пендюрин и др., 2017).

В связи с этими переменами в качестве способа решения многих проблем, связанных с экологическим, экономическим и социальным аспектом природопользования, в обиход пошел новый вид туризма, называемой экологическим туризмом (Экотуризм) (Храбовченко, 2007).

Экологический туризм - это устойчивый и природно-ориентированный вид туризма и рекреации, под которым понимается любой вид туристско-рекреационной деятельности, который связан с более или менее сохранившимися природными ландшафтами, её биоэкологическим потенциалом и с соблюдением правил экологической безопасности (Храбовченко, 2007; Гаджиева, 2014; Логвина, 2017).

Необходимость проведения подобного рода исследований наряду с быстро меняющимися тенденциями и сменщй приоритетов в научной проблематике, свидетельствует также сложности структуры самой сферы современного туризма.

Анализ проблем показывает, что формирование и устойчивое развитие экотуризма на территории Горного Бадахшана необходимо осуществлять в рамках существующей

социально-экономической модели Республики Таджикистан, которая является одним из приоритетных видов социально-экономического и экологического развития на долгосрочную перспективу

В соответствии с принятыми документами стратегического планирования Республики Таджикистан: «Концепция долгосрочного развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» и «Стратегия развития Республики Таджикистан до 2030 года», туристическая отрасль была признана одним из стратегических приоритетов социально-экономического развития для республики. В этой связи на территории Республики Таджикистан как на государственном, так и региональном уровне была разработана и принята программа социально-экономического развития Республики Таджикистан до 2030 года. В этих документах туристический сектор определен основным видом социально-экономической деятельности районов Республики Таджикистан. На основании анализа результатов социологического исследования возможности развития территориального экотуризма, а также изучения и анализа вышеуказанных документов стратегического планирования в целях формирования устойчивого развития регионального экотуризма на период до 2030 года считаем необходимым сфокусировать внимание на трех направлениях:

- сосредоточит внимание на формирование устойчивого развития экотуризма, разработать широкий спектр экотуристических продуктов, повысить качество экотуристических продуктов и обслуживания туристов, а также необходимо разработать новые комплексные программные мероприятия по развитию экотуризма, включающие предложения для всех направлений экотуристической деятельности;
- построит современную схему экотуристических объектов и содействовать развитию инфраструктуры отдыха и туризма на её территории, предложить разнообразные средства размещения и сопутствующие услуги туристам, тем самым обеспечить доступ к услугам различного профиля, включая услуги медицинских учреждений, туроператоров, туристско-информационных центров, финансовых институтов и т.д., а также обеспечить или улучшить состояние соответствующих видов услуг инфраструктурных объектов, в частности обеспечение чистой водой, электроэнергией, телекоммуникациями, удалению твёрдых отходов, очищение сточных вод и т.д.
- налаживание активного продвижения местного экотуристического продукта на внутренний и международный туристический рынок, расширить схемы экотуристических маршрутов, их оснащение согласно современным требованиям и стандарта, улучшить состояние существующих туристических маршрутов и дорог ведущих к ним;

Важным компонентом экотуристического продукта на территории исследуемого резервата является индустрия гостеприимства - услуги по размещению и питанию. В сегменте общественного питания требуется разнообразие ассортимента, улучшение качества блюд и улучшение качества услуг общепитов.

Что же касается средств размещения, в связи с тем, что на территории региона основные экотуристические достопримечательности расположены в отдельных горных местностях, для привлекательности экотуристического продукта именно в этих местах необходимо построить экзотические средства размещения, как дома с предметами местной архитектуры, юрточные городки и т.д. Такие сооружения, во-первых, не требуют больших капитальных вложений, а самое важное, являются мобильными средствами размещения, что можно их соорудить даже в труднодоступных местах, а после завершения туристического сезона их можно заново свернуть до начала следующего

сезона. Здесь туристы имеют возможность проживать в условиях национального быта и убранств, как в гостиницах. На территории подобного рода средств размещения и юрточного городка, организуется кухня по приготовлению местных блюд и напитков, а также демонстрируется технология их приготовления и правила угощения. Кроме этого, в зависимости от наличия туристических объектов и привлекательности территории здесь создается центр где будут осуществляться экскурсии по окрестностям и сёлам, ознакомление приезжих туристов с местными обычаями и традициями, с национальным прикладным творчеством, с показом им технологии производства и продажей туристам предметов искусства.

Для похода по туристическим маршрутам, а также в целях рекреации весьма привлекательным средством размещения, является коттеджи, которых также необходимо планировать в привлекательных местах. Обычно такого рода средств размещения наибольшую популярность представляют небольшие коттеджи на одну семью от двух до восьми человек. Такие домики, обычно оборудуются необходимым для жизнедеятельности условиями и состоят из гостиной, небольшой кухни оснащённой электроплиткой, холодильником, микроволновой печью, кофеваркой, душевой и нескольких спален. Рекомендуется построить в этих коттеджах камины и сауны. Более того, здесь туристам могут быть оказаны дополнительные услуги: предоставление информации, факс, компьютер, сейф и т.д. Такие условия дают отдыхающим возможность в определенный период провести активный отдых в достаточно комфортных условиях.

В связи с тем, что туристическая отрасль является многокомпонентным сектором, то для внедрения его аспектов в формирование регионального экотуризма требуется проведение обязательного анализа взаимодействий между следующими компонентами данного сектора:

- объектов, представляющих туристские ценности (природные и культурного наследия);
- инфраструктурные объекты, связанные с обслуживанием туристов;
- научно- образовательных организаций, занимающихся НИР по развитию экотуризма в горных территориях, а также подготовкой квалифицированных кадров, повышение квалификации работников сферы туризма;
- органов управления туристско-рекреационной деятельности и ООПТ при формировании и развитии экотуризма;
- проектные и научно-исследовательские учреждения, занимающиеся проектными разработками относительно разработки экотуристических проектов, маршрутов, инфраструктурных объектов и т.д., а также ведение научно- исследовательских работ по развитию экотуризма на территории ООПТ.

Таким образом, формирование и устойчивое развитие экотуризма на территории ГБАО Республики Таджикистан связан с преобразованием экономики республики, направляемое на становление и развитие рыночных механизмов обновления социальных отношений, усиление конкуренции между предприятиями, ужесточение стандартов качества, и устойчивое использование природных ресурсов требуют серьезного пересмотра теоретических концепций управления отраслью. С учетом вышесказанного, организация туристско-рекреационной деятельности на территории ГБАО Республики Таджикистан требует новых форм и методов управления, которые предъявляются со стороны международного туристического рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаджиева Е.А. Экологический туризм, как одно из перспективных направлений туристской сферы Ленинградской области // Актуальные проблемы гуманитарных

- и социальных наук. – 2014. – с. 47-50.
2. Колбовский Е.Ю. Экологический туризм и экология туризма. 2006. М.: Академия. – 253 с.
 3. Логвина Е. В. Экотуризм – развитие и проблемы в России и Республике Крым// Учёные записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. География. Геология. Том 3 (69). № 3. Ч.2. 2017 г. С. 86–101.
 4. Павленко И. Г., Остовская А. А.,, Нагиев М. Влияние ФЦП «Развитие внутреннего и въездного туризма в Российской Федерации (2019-2025 годы)» на развитие сервиса и туризма // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2021. – Т. 7, № 1. – С. 48–57.
 5. Пендюрин Е.А. Истомина В.В., Гламазда С.Н. Оценка природноресурсного потенциала Белгородской области для развития экологического туризма // Наука. Искусство. Культура. -2013. №2. С. 228-232.
 6. Пендюрин Е.А., Ряднова С.А., Гененко О.Н., Харьковская Е.В. Анализ природных предпосылок развития экологического туризма на Белгородчине// Вестник ТвГУ. Серия «Биология и экология». 2017. № 2. –С. 343 – 352.
 7. Храбовченко, В.В. Экологический туризм: учебн.-метод.пособие / В.В. Храбовченко. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 208 с.

ПРИОРИТЕТНЫЕ ПРОГРАММНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО РАЗВИТИЮ ЭКОТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ГБАО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье представлены сведения о важности развития туризма и перспективы развития экотуризма в условиях ГБАО Республики Таджикистан. Показано, что стремительное развитие отрасли в последние десятилетия привело к разрушению и деградации окружающей среды поэтому необходим переход к устойчивому природопользованию путем развития экотуризма, который является одним из приоритетных видов социально-экономического и экологического развития на долгосрочную перспективу.

На основании анализа результатов социологического исследования возможности развития территориального экотуризма, а также изучения и анализа вышеуказанных документов стратегического планирования в целях формирования и устойчивого развития регионального экотуризма на период до 2030 года предлагается сфокусировать внимание на трех приоритетных направлениях его развития. Предлагается также обязательное проведение анализа взаимодействия между различными компонентами данной структуры, тем самым внедрение новых форм и методов управления, которые предъявляются со стороны международного туристического рынка.

Ключевые слова: Туризм, экотуризм, рекреация, инфраструктура, сервис. устойчивое развития, природопользование.

Сведения об авторе: Носирзода Умеджон Саиджон - соискатель Института гуманитарных наук им.академика Б.Искандаров Национальной Академия наук Таджикистана.Email: nosirov@mail.ru.Телефон: 93 501 00 77.

ЧОРАБИНИҲОИ АФЗАЛИЯТНОКӢ БАРНОМАВӢ БАРОИ РУШДИ ЭКОТУРИЗМ ДАР ҲУДУДИ ВМКБ-И ЧУМХУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола маълумот оид ба муҳимияти рушди сайёҳӣ ва дурнамои рушди туризми экологӣ дар шароити ВМКБ-и Чумхурии Тоҷикистон дода шудааст. Нишон дода шудааст, ки рушди босуръати соҳа дар даҳсолаҳои охир боиси харобиавӣ ва таназзули муҳити зист гардид, аз ин рӯ, гузариш ба идоракунии устувори муҳити зист тавассути рушди экотуризм, ки яке аз намудҳои афзалиятноки рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб меравад ва афзалияти рушди дарозмуддат зарурият дорад.

Дар асоси таҳлили натиҷаҳои тадқиқоти сотсиологӣ имкони рушди экотуризми ҳудудӣ, инчунин омӯзиши ва таҳлили ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегии зикришуда бо мақсади ташаққул

ва рушди устувори экотуризми минтақавӣ барои давраи то соли 2030 таваҷҷӯҳ ба се самти афзалиятноки тараққиёти он додан зарурият дорад. Инчунин таҳлили ҳатмии муносибатҳои байниҳамдигарӣ байни ҷузъҳои гуногуни ин сохтор ва дар асоси он ҷорӣ намудани шаклҳо ва усулҳои нави идоракунии, ки аз тарафи бозори байналхалқии сайёҳӣ пешниҳод карда шудаанд, пешниҳод карда мешавад.

Калимаҳои калидӣ: Сайёҳӣ, экотуризм, рекреатсия, инфрасохтор, хизматрасонӣ, рушди устувор, истифодаи табиат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирзода Умедҷон Саидҷон. - доктараби Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи академик Б. Исқандаров Академияи миллии Тоҷикистон. Email: nosirov@mail.ru. Телефон: 93 501 00 77.

PRIORITY PROGRAM EVENTS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN THE TERRITORY OF GBAO OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article presents information about the importance of tourism development and prospects for the development of ecotourism in the conditions of GBAO of the Republic of Tajikistan. It is shown that the rapid development of the industry in recent decades has led to the destruction and degradation of the environment, therefore a transition to sustainable environmental management is necessary through the development of ecotourism, which is one of the priority types of socio-economic and environmental development for the long term.

Based on the analysis of the results of a sociological study of the possibility of developing territorial ecotourism, as well as the study and analysis of the above strategic planning documents in order to form the sustainable development of regional ecotourism for the period until 2030, it is proposed to focus on three priority areas of its development. It is also proposed to carry out a mandatory analysis of the interaction between the various components of this structure, thereby introducing new forms and methods of management that are presented by the international tourism market.

Key words: Tourism, eco-Tourism, recreation, infrastructure, services, sustainable tourism, nature management.

Information about the author: Nosirzoda Umedjon Saidjon. applicant for the Institute of Humane Sciences named of academic B. Iskandarov National Academe of sciences Tajikistan. Email: nosirov@mail.ru. Mobile phone: +992 93 501 00 77.

ТЕХНИКӢ

УДК 631.31:631.431.7

АНАЛИЗ СПОСОБОВ СНИЖЕНИЯ УПЛОТНЕНИЯ ПОЧВЫ ПРИ РАБОТЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ

Жуйков И.И., Джабборов Н.И.

Институт агроинженерных и экологических проблем сельскохозяйственного производства – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный агроинженерный центр ВИМ»

г. Санкт-Петербург, Россия

Введение. Обработка почвы является наиболее энергоемким процессом в технологиях возделывания сельскохозяйственных культур и предусматривает воздействие рабочих органов машин и сельскохозяйственных орудий, в результате чего изменяются её свойства и состояние. Основной целью обработки почвы является создание наиболее благоприятных условий для роста и развития культурных растений при одновременном и непрерывном повышении уровня почвенного плодородия.

Для лучшего понимания содержания рассматриваемых вопросов достаточно познакомиться с результатами исследований, посвященных проблеме переуплотнения почвы, методами и средствами их снижения или предотвращения.

В условиях интенсивного ведения сельскохозяйственного производства одной из новых проблем современной агроинженерной науки является разработка и освоение в практике методов и средств снижения уплотнения почвы. Как известно, при выполнении различных технологических процессов усиливается воздействие ходовых систем тракторов на почву, что приводит к её уплотнению. При чрезмерном уплотнении почвы происходит нарушение оптимального водно-воздушного режима и снижается её плодородие. При этом происходит нарушение оптимальной структуры почвы, что приводит к её разрушению и является одной из причин развития эрозионных процессов. Серьезным последствием уплотнения почвы является увеличение её удельного сопротивления. Удельное сопротивление почвы является наиболее важной механической характеристикой, которая в значительной степени зависит от переуплотнения почвы различными движителями и ходовыми системами. Оно соответствует усилию, затрачиваемому на подрезание пласта, его оборот и трение почвы о рабочую поверхность орудия. При переуплотнении ухудшаются процессы рыхления и крошения почвы. Почва становится глыбистой, что приводит к неравномерной заделке семян, снижению их полевой всхожести, а в итоге – к значительному недобору урожая. Высокая плотность почвы обуславливает резкое ухудшение её физико-химических и агрофизических свойств. Уплотненные почвы оказывают большое сопротивление проникновению в них корневых систем растений, в таких почвах ухудшается водно-воздушный и питательный режимы.

В настоящее время уровень механизации процессов в земледелии достаточно высок, в том числе и в области обработки почвы. Однако подготовка почвы под посев производится зачастую однооперационными машинами за несколько проходов, что не отвечает современным требованиям по энергосбережению и охране почвы и окружающей среды.

Совмещение нескольких операций обработки почвы реализуется комбинированными или многооперационными машинами (агрегатами), оснащенными соответствующими наборами рабочих органов [1].

С учётом сказанного, изучение результатов исследований, посвященных разработке методов и средств снижения воздействия ходовых систем машинно-тракторных агрегатов на почву, поиск новых путей решения проблемы предотвращения и уменьшения уплотнения почвы представляется актуальной задачей.

Цель исследования. Целью исследований является анализ способов снижения уплотнения почвы при работе сельскохозяйственных агрегатов.

Объектами исследований являлись опубликованные результаты научных исследований, посвященных разработке методов и средств снижения воздействия ходовых систем машинно-тракторных агрегатов на почву.

Материалы и методы. При проведении настоящих исследований применялись аналитические методы и обобщения результатов исследований, полученные различными авторами, посвященных проблеме предотвращения или уменьшения уплотнения почвы.

Результаты. В статье [2] проведен анализ методов и способов снижения уплотнения почвы, установлено, что в условиях интенсивного земледелия создаются условия, когда машины, призванные повысить урожайность, оказывая негативное влияние на окружающую среду, снижают плодородие почв. Являясь средой для выращивания сельхозкультур, почва выполняет функцию несущего основания для движителей

сельхозмашин, которые оказывают на неё механическое воздействие. Установлено, что за последние десятилетия произошло увеличение массы тракторов с 7-14 т до 16-20 т. Из-за стремления повышения производительности агрегатов её создатели увеличивают мощность тракторов и ширину захвата орудий, что ещё сильнее разрушает и уплотняет почву. В итоге от переуплотнения почв ухудшается процесс роста и развития растений, снижается урожайность культур и плодородие почв. Современные многооперационные технологии в растениеводстве с применением энергонасыщенной техники, имеющей большую эксплуатационную массу и высокое удельное давление на почву, приводят к её уплотнению за вегетационный период до уборки на площади до 60-80% и до 98% после уборки урожая. В итоге, ежегодные потери урожая от применения на полях технических средств составляют 30 млн. тонн зерна при перерасходе топлива до 3 млн. тонн. По данным, приведенным в работе [2] переуплотнению сегодня подвержено более 80% сельхозугодий, что является причиной потерь 30% урожая сельскохозяйственных культур.

Для снижения уплотняющего воздействия на почву тракторов рекомендуются следующие основные меры [3]: оптимизация распределения вертикальных нагрузок по осям трактора; выбор для трактора при работе комплектуемого на его базе МТА шин оптимальных типоразмеров, обеспечивающих наименьшее уплотнение почвы; выбор оптимальной скорости движения агрегатов; снижение в допустимых пределах внутреннего давления воздуха в шинах; уменьшение числа проходов агрегатов по полю; работа трактора на поле при движении его передних и задних колес по схеме «следы различны».

Автором работы [4] получены теоретические зависимости, позволяющие утверждать, что использование прижимно-разгрузочного механизма (ПРМ) позволяет перераспределять сцепной вес между мостами мобильного энергетического средства (МЭС), что снижает буксование, повышает величину тягового усилия и производительность сельскохозяйственного агрегата. Установлено, что при выдвигении штока гидроцилиндра происходит разгрузка заднего ведущего моста МЭС (колесного трактора класса 1,4) с 21,4 кН до 20,1 кН и увеличение веса приходящегося на передний управляемый мост, что позволит повысить поперечную устойчивость при транспортном положении сельскохозяйственной машины во время выполнении технологических разворотов и переездов. Установлено [4], что после прохода серийного МЭС плотность почвы составила 1,39-1,42 г/см³, твердость почвы 0,83-0,86 МПа, а после прохода МЭС с ПРМ соответственно 1,30-1,34 г/см³ и 0,60-0,66 МПа.

Автором работы [5] проведены исследования по оценке влияния уплотняющего воздействия на почву гусеничного трактора ДТ-175С, обоснованы допустимые с точки зрения экологии пределы уплотнения почвы и нарушения травяного покрова. Установлено, что для почв с дерновым покрытием экологически допустимое давление должно быть в пределах от 0,012 до 0,018 МПа. Степень нарушения травяного покрова не должна превышать 25-30%. Выявлено, что использование трактора ДТ-175С резко ухудшают физико-механические свойства почвы на глубину 40-60 см. После первого прохода деформация почвы составляет в среднем 6% и при последующих проходах нарастает по 1,3-2%.

Исследованиями [6] установлено, что состояние структуры почвы непосредственно определяет параметры строения пахотного слоя. Рассматривая деформационные свойства почвы, автор работы [6] предлагает выделить иерархические уровни, различающиеся по характеру внутренних и внешних связей: макроуровень, к которому относится вся область распространения напряжений, возникающих при действии внешних нагрузок; уровень

почвенных агрегатов; уровень коллоидных и других почвенных частиц. Дискретность и иерархичность почвенной структуры определяют трансформацию напряженного состояния при переходе от верхних к нижним уровням структуры.

Следует отметить, что имеются патенты относительно изучаемой проблемы снижения уплотнения почвы. В качестве примера можно привести патент «Способ борьбы с уплотнением почвы движителями сельскохозяйственных тракторов» [7] (рис. 1).

Изобретение относится к сельскому хозяйству и может быть использовано для борьбы с уплотнением почвы при выполнении технологических процессов по возделыванию сельскохозяйственных культур.

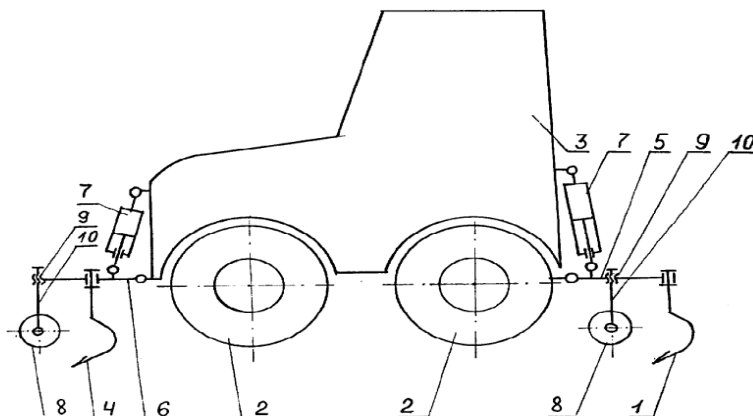

Рис.1 - Схема трактора с рыхлителями

При движении сельскохозяйственного трактора рыхлители (рис. 1), установленные на раме трактора перед движителями образуют перед последними полосы разрыхленной почвы. Такое рыхление уменьшает глубину проникновения уплотнения почвы движителями сельскохозяйственного трактора. Следующие за движителями рыхлители разрыхляют и выравнивают почву за ними. Такая технология позволит уменьшить глубину уплотнения почвы движителями трактора.

Результаты анализа степени уплотнения почвы тракторами различных тяговых классов приведены в работе [8]. На рис. 2 представлена гистограмма значений удельного давления тракторов на почву.

Рис. 2 - Воздействие движителей тракторов на почву

На рис. 3 показана степень уплотнения почвы движителями тракторов, при одном проходе.

Рис. 3 - Уплотнение почвы движителями тракторов, при одном проходе

Анализ диаграмм показывает, что наименьшее уплотняющее воздействие при весенне-полевых работах обеспечивают гусеничные трактора, которые снижают удельное давление на почву в 5 раз по сравнению с колесным трактором типа «Кировец». Для снижения удельного давления на почву рекомендуется использовать колесо низкого давления.

В статье [9] приведены результаты исследования относительно изучения способов борьбы с уплотнением почвы. Отмечается, что в земледелии основой ресурсосбережения является снижение затратности обработки почвы как наиболее трудоёмкого процесса. Данная проблема должна решаться через объединение и сокращение технологических операций на базе почвообрабатывающих машин нового поколения, повышения эффективности использования природных возобновляемых ресурсов на основе рационального сочетания биологизации и химизации технологических процессов, минимизации обработки почвы, позволяющей блокировать угрозу её эрозии. Ресурсосберегающие почвозащитные технологии возделывания сельскохозяйственных культур предполагают использование многооперационных блочно-модульных агрегатов, позволяющих резко сократить трудовые и материальные затраты. При этом количество самостоятельных операций и затраты топлива сокращаются в 2–3 раза. Поэтому, разработка дешёвых, экономичных, универсальных машин, рассчитанных на массового потребителя, отвечающих требованиям ресурсосберегающих технологий является актуальной задачей в научном и практическом плане [9].

Для снижения уплотнения почвы при её обработке предлагается тягово-приводные почвообрабатывающие агрегаты [10]. Проведенный авторами данной работы теоретический анализ показал, что передача части мощности посредством передачи крутящего момента на рабочие органы орудия, снижает его тяговое сопротивление, что уменьшает результирующее уплотняющее усилие и позволяет дополнительно снизить сцепной вес трактора, а, следовательно, снизить негативное воздействие ходовых систем на почву. Эффективность снижения уплотняющего действия трактора можно повысить путём повышения КПД использования касательной силы батарей дисковых рабочих органов на создание толкающего усилия и увеличения доли мощности двигателя, используемой на привод рабочих органов [10].

В Институте агроинженерных и экологических проблем сельскохозяйственного производства – филиал ФГБНУ ФНАЦ ВИМ с 2008 года проводятся исследования по

разработке энергоэффективных почвообрабатывающих агрегатов блочно-модульной структуры со сменными рабочими органами [11-17]. Авторами упомянутых работ разработаны научные принципы формирования машинных технологий производства органической продукции, повышения энергоэффективности обработки почвы, алгоритм определения технологических параметров почвообрабатывающих машин, перспективные почвообрабатывающие рабочие органы, обоснованы конструктивно-технологические параметры различных почвообрабатывающих рабочих органов, создан экспериментальный образец универсальной комбинированной почвообрабатывающей машины УКПА-2,4 блочно-модульной структуры и в производственных условиях исследована её работа. Оценка эффективности почвообрабатывающих агрегатов показал, что применение комбинированных многооперационных почвообрабатывающих машин обеспечивает уменьшение количества проходов МТА по полю и снижение уплотнения почвы по сравнению с однооперационными машинами.

Обсуждения. Применение всех известных способов предполагает использование трактора, как энергетического средства, что является основным источником уплотнения почвы при выполнении технологических процессов в растениеводстве.

В результате проведенного анализа литературных источников определены основные способы снижения уплотнения почвы при работе сельскохозяйственных агрегатов, такие как:

- совмещение технологических операций;
- разработка многооперационных (комбинированных) машин, обеспечивающих сокращение количества проходов агрегатов по полю;
- разработка почвообрабатывающих рабочих органов и машин, обеспечивающих снижение тягового сопротивления и топливную экономичность МТА;
- выбор для тракторов шин оптимальных типоразмеров;
- установка сдвоенных шин;
- установка сверх широких шин низкого давления;
- замена колеса на трехосные тележки с гусеничной цепью Quadtrac.

В целом снижение негативного влияния ходовых систем МТА можно обеспечить разуплотнением почвы или предотвращением уплотнения почвы (рисунок 4).

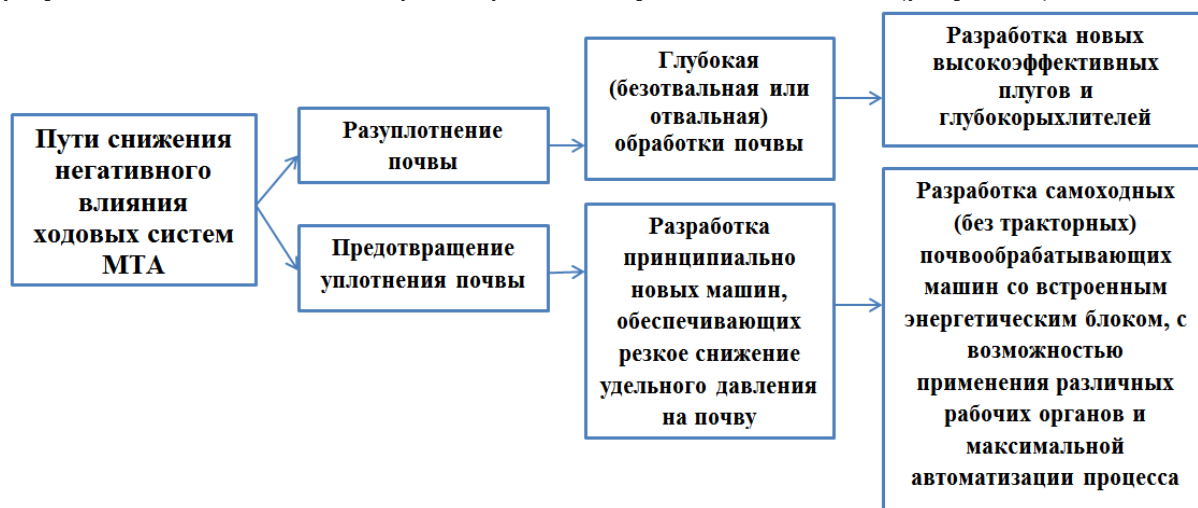

Рисунок 4 – Основные пути снижения негативного влияния ходовых систем МТА, предотвращение уплотнения почвы или её разуплотнения

Для разуплотнения почвы учёными и специалистами разработаны и разрабатываются различные эффективные технические средства для отвальной или безотвальной обработки

почвы. Такой подход решения проблемы является классическим, но энергозатратным, так как устраняет последствия негативного воздействия МТА на почву, требуя израсходовать больше энергии.

Изучение процессов работы мобильных технических средств при выполнении технологических процессов в технологиях производства сельскохозяйственной продукции привело к постановке проблемы научно-технического характера – обеспечение предотвращения уплотнения почвы путём разработки малогабаритных самоходных (без тракторных) почвообрабатывающих машин со встроенным энергетическим блоком, с возможностью применения различных рабочих органов и максимальной автоматизацией процесса. Такие малогабаритные самоходные почвообрабатывающие машины можно использовать для поверхностной и мелкой обработки почвы. Такие почвообрабатывающие машины из-за сравнительно небольшой массы и топливной экономичности, по сравнению с почвообрабатывающими МТА, способствуют снижению негативного влияния технических средств на окружающую среду путём уменьшения удельной нагрузки на почву и выброса вредных веществ при сгорании дизельного топлива.

Выводы. Проведен анализ литературы по установлению научно обоснованных способов снижения уплотнения почвы при работе сельскохозяйственных агрегатов при выполнении технологических процессов.

Установлены известные и широко применяемые в производстве способы снижения уплотнения почвы при работе сельскохозяйственных агрегатов, такие как совмещение технологических операций, разработка комбинированных машин, почвообрабатывающих рабочих органов, выбор для тракторов шин оптимальных типоразмеров; установка сдвоенных шин; установка сверх широких шин низкого давления и замена колеса на трехосные тележки с гусеничной цепью Quadtrac.

Обобщение результатов анализа литературы привело к постановке проблемы научно-технического характера – обеспечение предотвращения уплотнения почвы путём разработки малогабаритных самоходных (без тракторных) почвообрабатывающих машин со встроенным энергетическим блоком, с возможностью применения различных рабочих органов и максимальной автоматизацией процесса. Такие технические средства, как показывают расчёты, могут существенно уменьшить расход топлива на единицу выполненной работы, снизить металлоемкость, удельную нагрузку на почву, что предотвращает переуплотнение почвы при её обработке.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Вадюнина А.Ф., Корчагина З.А. Методы исследования физических свойств почвы. – М.: Агропромиздат, 1990. – 416 с.
2. Карпеня Г.М. (к.с.-х.н.) Переуплотнение почв, плодородие и урожайность: связь очевидна //Журнал наше сельское хозяйство, № 17. 2018.
3. Иванцова Н.Н. Моделирование взаимодействия движителей с почвой и снижение уплотняющего воздействия при работе машинно-тракторных агрегатов: автореф. дисс. канд. тех. наук. ФГОУ ВПО «Московский государственный агроинженерный университет имени В.П. Горячкина». М.: 2011. – 19 с.
4. Поликутина Е.С. Повышение эффективности использования и снижение техногенного воздействия на почву средств механизации на полевых и транспортных работах: дисс. канд. тех. наук. Благовещенск. 2017. – 123 с.
5. Мартик А.К. Повышение эффективности технологических процессов путем уменьшения уплотнения почв ходовыми системами сельскохозяйственных тракторов: дис. докт. тех. наук. Московский государственный университет природообустройства. М.: 2010. – 49 с.

6. Ашабоков Х.Х., Хажметов Л.М., Шекихачев Ю.А., Влияние уплотнения почвы на ее агрофизические свойства и урожай сельскохозяйственных культур // Кабардино-Балкарский ГАУ им. В.М.Кокова. Сборник трудов конференции. Изд-во: научно-издательский центр «Мир Науки», 2017г. с 81-84.
7. Пат. RU 2268562 С2, Способ борьбы с уплотнением почвы движителями сельскохозяйственных тракторов //Савельев Юрий Александрович, заявитель и патентообладатель Самарская государственная сельскохозяйственная академия ; заявл. 13.05.2002.; опубл. 27.01.2006.
8. Хизов А. В. Снижение уплотнения почвы движителями машин //СГТУ им. Гагарина Ю.А., сборник трудов конференции, Изд-во ГОУВПО «Донбасская Аграрная Академия», 2021г. С. 123-126.
9. Чумаков В.Г., Копыленко Л.Ю. Способы борьбы с уплотнением почвы // Вестник Курганской ГСХА, №2. 2014г. С. 65-67.
10. Савельев Ю.А., Ишкин П.А., Петров М.А. Теоретическое обоснование снижения уплотнения почвы тягово-приводным почвообрабатывающим агрегатом //Нива Поволжья, №2. 2018г. С. 134-140.
11. Джабборов Н.И., Федькин Д.С. Научные принципы повышения энергоэффективности технологических процессов обработки почвы техническими средствами блочно-модульной структуры //Инновации в сельском хозяйстве. 2015. № 3 (13). С. 58-61.
12. Джабборов Н.И., Добринов А.В., Федькин Д.С. Алгоритм определения технологических параметров энергоэффективных почвообрабатывающих машин блочно-модульной структуры //Технологии и технические средства механизированного производства продукции растениеводства и животноводства. 2015. № 86. С. 19-33.
13. Семенова Г.А., Джабборов Н.И. Обоснование конструктивных параметров динамичных почвообрабатывающих рабочих органов //Технический сервис машин. 2019. № 2 (135). С. 60-66.
14. Джабборов Н.И., Федькин Д.С. Эффективность использования универсальных комбинированных почвообрабатывающих агрегатов блочно-модульной структуры //В сборнике: АПК - стратегический ресурс экономического развития государства. XXI международная агропромышленная выставка «АГРОРУСЬ», материалы международного конгресса. 2015. С. 118. 15 Джабборов Н.И., Добринов А.В. Основы расчета конструктивных параметров рабочих органов для энергоэффективных почвообрабатывающих машин //В сборнике: Качественный рост российского агропромышленного комплекса: возможности, проблемы и перспективы. Материалы деловой программы XXVII международной агропромышленной выставки. 2018. С. 246-249.
15. Джабборов Н.И., Добринов А.В., Сергеев А.В., Шамонин В.И., Семенова Г.А., Чугунов С.В. Перспективные рабочие органы для обработки почвы в биологизированных технологиях производства сельскохозяйственной продукции //АгроЭкоИнженерия. 2022. № 2(111). С.83-96.
16. Джабборов Н.И., Максимов Д.А., Добринов А.В. Научные принципы формирования машинных технологий производства продукции растениеводства //АгроЭкоИнженерия. 2022. № 1(110). С.102-120.

АНАЛИЗ СПОСОБОВ СНИЖЕНИЯ УПЛОТНЕНИЯ ПОЧВЫ ПРИ РАБОТЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ

Исследование и разработка способов уменьшения или предотвращения уплотнения почвы

при выполнении различных технологических процессов в растениеводстве является актуальной задачей. Уменьшение или предотвращения уплотнения почвы позволяет снизить потери урожая на 30%, что влечет за собой увеличение прибыли сельскохозяйственных предприятий. Целью исследований является анализ способов снижения уплотнения почвы при работе сельскохозяйственных агрегатов. Исследования выполнялись путем анализа литературных источников. На основе анализа установлены известные способы снижения уплотнения почвы при работе сельскохозяйственных агрегатов, такие как совмещение технологических операций; разработка многооперационных агрегатов, обеспечивающих сокращение количества проходов агрегатов по полю; разработка почвообрабатывающих рабочих органов и машин, обеспечивающих снижение тягового сопротивления и улучшение топливной экономичности МТА; выбор для тракторов шин оптимальных типоразмеров; установка сдвоенных шин; установка сверх широких шин низкого давления и замена колеса на трехосные тележки с гусеничной цепью Quadtrac. Авторами для предотвращения уплотнения почвы предлагается разработать самоходный (безтракторный) почвообрабатывающий агрегат со встроенным энергетическим блоком, с возможностью применения различных рабочих органов и максимальной автоматизации процесса обработки почвы.

Ключевые слова: уплотнение почвы, сельскохозяйственные агрегаты, обработка почвы, движители тракторов.

Информация об авторах: Н.И. Джабборов – доктор технических наук, профессор, ведущий научный сотрудник, Институт агроинженерных и экологических проблем сельскохозяйственного производства – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный агроинженерный центр ВИМ», pozimjon-59@mail.ru. И.И. Жуйков – аспирант, Институт агроинженерных и экологических проблем сельскохозяйственного производства – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный агроинженерный центр ВИМ», gajnov96@mail.ru

ТАҲЛИЛИ УСУЛҲОИ ПАСТ КАРДАНИ ЗИЧШАВИИ ХОК ҲАНГОМИ КОРИ АГРЕГАТҲОИ КИШОВАРЗӢ

Таҳқиқ ва коркарда баромадани усулҳои кам ё бартараф намудани зичшавии хок ҳангоми иҷрои равандҳои технологияи гуногун дар растанипарварӣ масъалаи актуалӣ ба ҳисоб меравад. Паст ё бартараф намудани зичшавии хок имконият медиҳад, ки талафоти ҳосилро то 30 % коҳиш диҳад ва дар ин радиф даромади хоҷагии кишоварзиро афзун намояд.

Мақсади таҳқиқот аз таҳлили усулҳои паст кардани зичшавии хок ҳангоми кори агрегатҳои кишоварзӣ иборат мебошад. Таҳқиқот бо роҳи таҳлили манбаҳои адабиёт гузаронида шудааст. Дар асоси таҳлил усулҳои анъанавии паст кардани зичшавии хок ҳангоми кори агрегатҳои кишоварзӣ муайян карда шудааст, ба монанди ҳамчоя намудани ҷараёнҳои технологӣ, тарҳрезии агрегатҳои бисёрқора, ки шумораи ғашти агрегатҳоро ихтисор мекунад, тарҳрезии олотҳои корӣ ва мошинҳо барои коркарди хок, ки муқовимати кашиширо кам намуда, сарфаи сузишвори АМТ-ро таъмин менамояд, интихоби дурусти шинаҳои стандартӣ барои тракторҳо, насб кардани шинаҳои чуфт (дугона), насби шинаҳои барпаҳм бо фишори паст ва ивази чарх ба ядакҳои семеҳвара тасмаи занҷирӣ Quadtrac.

Аз тарафи муаллифон барои бартараф намудани зичии хок пешниҳод гардида аст, ки агрегати худгард (бе трактор) барои коркарди хок бо блоки ҳаматарафи энергетикӣ бо имконияти истифодабарии органҳои кории гуногун, инчунин автоматикунони максималии раванди коркарди хок тарҳрезӣ ва коркарда барои шавад.

Калимаҳои калидӣ: зичшавии хок, агрегатҳои кишоварзӣ, коркарди хок ҳаракати трактор.

Маълумот оид ба муаллифон: Назим Исмоилович Джабборов – доктори илмҳои техникӣ, профессор, ходими пешбари илми Институти масъалаҳои агроинженерӣ ва экологии истехсолоти кишоварзӣ-филиали Муассисаи илми федералии бучавии давлатии “Маркази федералии илми агроинженерии ВИМ”, pozimjon-59@mail.ru. Тел: +79046167543

Илья Иванович Жуйков – аспирант, Институт масъалаҳои агроинженерӣ ва экологии истехсолоти кишоварзӣ-филиали Муассисаи илми федералии бучавии давлатии “Маркази федералии илми агроинженерии ВИМ”, raynov96@mail.ru

ANALYSIS OF METHODS FOR REDUCING SOIL COMPACTION DURING THE OPERATION OF AGRICULTURAL UNITS

Hardening of soil compaction during different processes in crop production is an urgent task. Reducing or preventing soil compaction reduces yield losses by 30%, resulting in an increase in farm profits. The aim of the research is to analyze ways to reduce soil compaction during the operation of agricultural units. Research was carried out through the analysis of literary sources. On the basis of the analysis, the well-known methods of reducing soil compaction during the operation of agricultural aggregates have been established, such as combining technological operations; the development of multi-operational aggregates that provide a reduction in the number of aggregates passes through the field; development of tillage working bodies and machines ensuring reduction of traction resistance and improvement of fuel economy of MTA; selection of optimal tyre sizes for tractors; installation of dual tyres; Installation of ultra-wide low-pressure tyres and replacement of the wheel with three-axle trolleys with Quadtrac crawler chain. To prevent compaction of the soil, the authors propose to develop a self-propelled (tractor-free) soil processing unit with an integrated power unit, with the possibility of using various working organs and maximum automation of the soil treatment process.

Keywords: soil compaction, agricultural aggregates, soil treatment, tractor propellers.

Information on the authors: N.I. Jabborov - Doctor of Technical Sciences, Professor, Leading Researcher, Institute of Agricultural Engineering and Environmental Problems of Agricultural Production - Branch of the Federal State Budget Scientific Institution «Federal Scientific Agricultural Engineering Center VIM», nozimjon-59@mail.ru. I.I. Zhukov - postgraduate student, Institute of Agricultural Engineering and Ecological Problems of Agricultural Production - Branch of the Federal State Budget Scientific Institution «Federal Scientific Agro-Engineering Center VIM», raynov96@mail.ru

УДК 628.543.1

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕМБРАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ОЧИСТКИ ВОДЫ В ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ КОМПЛЕКСАХ

Шигапов И.И., Ахмадзода Б.Р., Краснова О.Н., Юнусова С.С.

Технологический институт филиал ФГБОУ ВО «Ульяновская ГАУ». РФ,
Хорогский государственный университет имени Моённо Назаршоева,
Дмитровградский инженерно-технологический институт – филиал ФГАОУ ВО
«Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ». РФ.,
Таджикский аграрный университет имени Шириншох Шотемур

Введение. В настоящее время разработан и внедрен в производство широкий ассортимент зарубежных и отечественных мембран различного назначения. Мембраны должны удовлетворять следующим основным требованиям: высокая разделяющая способность (селективность); большая удельная производительность (проницаемость); химическая стойкость к действию разделяемой среды; безвредность для организма человека, если мембрана предназначена для пищевого или медицинского производства; достаточная механическая прочность. Во многих случаях формируют дополнительные требования, специфические для того или иного производства.

Мембранный метод очистки основывается на свойстве материала пропускать через себя объекты, отвечающие заданным параметрам, и относится к физико-химическому

способу водоочистки. К мембранному разделению относят диализ, электродиализ, микрофильтрацию, ультрафильтрацию и обратный осмос. В МБР может использоваться одна или несколько технологий для улучшения его очищающих качеств.

С точки зрения экологической безопасности мембранные технологии для очистки сточных вод предпочтительнее, чем классические методы. Очищаемые водные запасы можно возвращать в реки и водохранилища использовать в искусственном рыборазведении, очищенная «серая» вода может использоваться для удовлетворения инфраструктурных нужд города (поливка газонов, очистка дорог, тушение пожаров и пр.).

Мембранные методы очистки сточных вод решают ряд проблем, связанных с водоочисткой, среди которых:

- обессоливание шахтных вод;
- очистка гальваносток от тяжелых металлов;
- очистка сточных вод гидрометаллургии;
- очистка сточных вод прачечных;
- очистка сточных вод свалок;
- очистка жидких радиоактивных отходов

Для изготовления мембран используют различные материалы начиная от полимеров и стекла и кончая керамикой и металлокерамикой. Чаще всего используют мембраны на основе полимеров. Фильтры, как правило, представляют собой «содружество» тесно переплетенных тонких волокон или механически соединенных тем или иным образом между собой частиц. По геометрической форме мембраны тоже различаются: плоские или цилиндрические пленки, соединенные с пористой основой, покрытия, нанесенные на поверхность различного профиля, полые волокна.

Мембранные фильтры получили очень широкое распространение в науке и технике. При лабораторных исследованиях их применяют в самых разных областях знания для получения жидкостей, свободных от частиц. В микробиологии мембранные фильтры применяют для выделения микроорганизмов из различных сред, для подсчета колоний микроорганизмов, а также для быстрого диагностирования индикаторов загрязнения и наличия патогенных организмов. Они широко используются в клинической практике, в том числе для установления наличия раковых клеток в ткани, при цитологических исследованиях тканевых жидкостей, для приготовления тех или иных лекарственных средств и т.п. Мембраны используются во многих аналитических приборах. В процессах диализа и ультрафильтрации используют по существу те же мембранные фильтры, но с другими размерами пор. Мембранные фильтры находят также очень широкое применение в промышленности. Одним из самых крупных их потребителей является химико-фармацевтическая промышленность (для получения стерильных растворов термолабильных материалов). Различные отрасли промышленности (например, электроника, производство компьютеров, аэрокосмическая промышленность) нуждаются в сверхчистых веществах, которые нетрудно получить с помощью мембранной фильтрации. Ее также применяют при производстве пищевых продуктов и различных напитков. Мембранная технология применяется в микроэлектронике, фармацевтической промышленности, производстве оптических стекол, а также в аналитической химии.

Можно указать на некоторые другие применения ультрафильтрации в промышленности и фармакологии: очистка антибиотиков, концентрирование и диафильтрация альбумина, процесс непрерывного сбора продуктов ферментации, очистка кристаллизационных растворов и кондиционирование поверхности кристаллов, очистка сывороток диафильтрацией при получении диагностических реактивов; концентрирование и очистка ферментов, фракционирование макромолекул, концентрирование гормональных

препаратов, стерилизация растворов для внутривенного введения, удаления пирогенных веществ, концентрирование вирусов, регенерация масляно-эмульсионных смесей, очистка стоков и регенерация растворов гальванических производств.

С использованием мембранной техники вырабатывают концентраты сывороточных белков различного назначения, сыры чеддер, мануори, фета, домиати, кварг, творог, кисломолочные напитки и другие пищевые молочные продукты. При практической реализации мембранных процессов в промышленном масштабе обычно требуется большая поверхность мембраны, в связи с этим появляется необходимость организации более сложной структуры, чем просто мембранная плёнка. Для этих целей обычно используют специальный блок содержащий мембрану и называемый мембранным модулем. Модуль это основная рабочая часть мембранной установки. В простейшей конструкции мембранной установки используется единственный модуль. Сырьевой поток определенного состава вводится в модуль с некоторой скоростью. Поскольку мембрана обладает способностью пропускать один компонент быстрее, чем другой, то состав и скорость потока над мембраной будут меняться в зависимости от координаты.

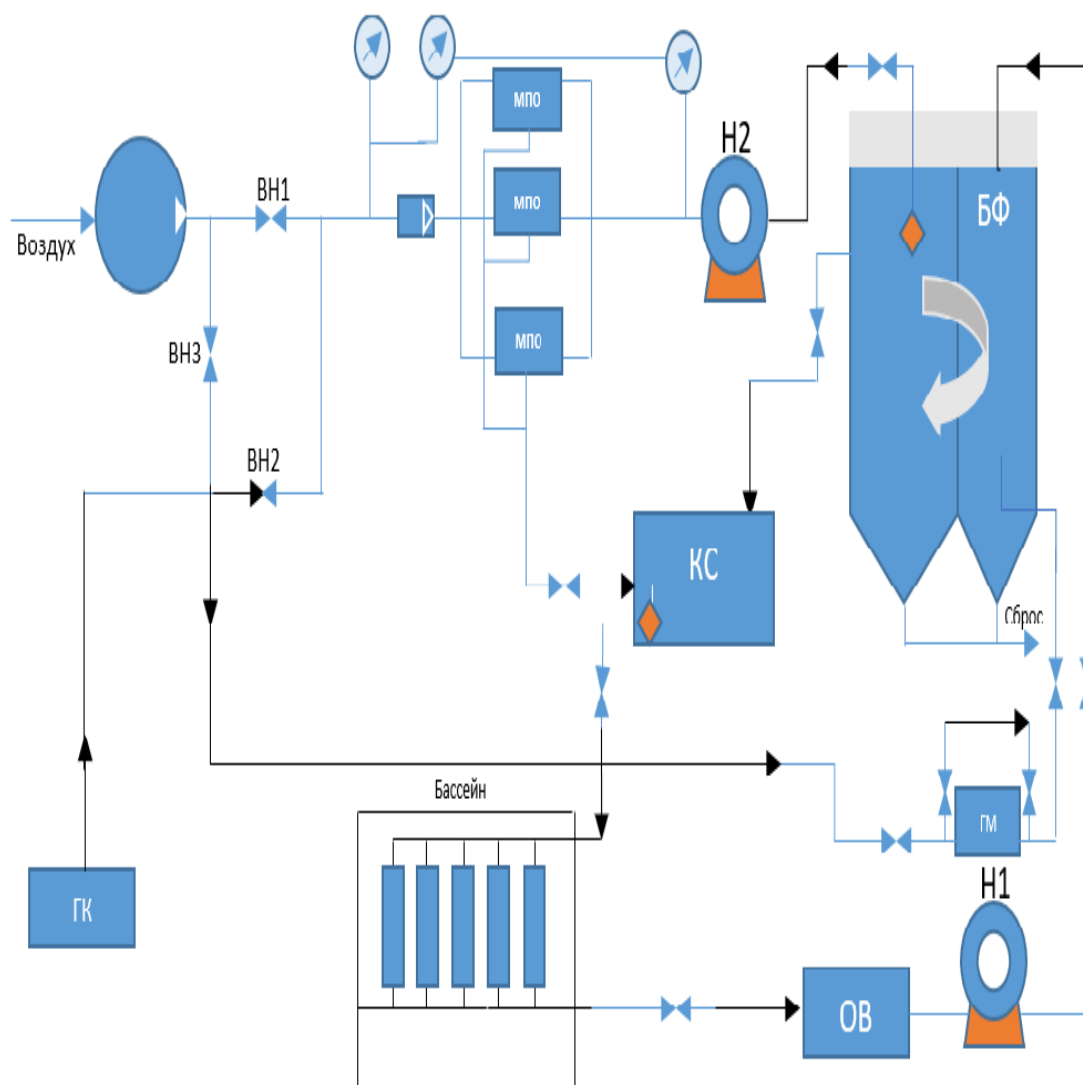

Рисунок 1 – Технологическая схема включения мембранного газоразделительного агрегата в системах оксигенации и очистки охлаждающей воды.

Лучшей мембранной будет та, которая имеет наибольшую удельную

производительность среди выбираемых мембран и разделяющая способность которой не ниже R_{min} . С другой стороны, если ни одна из имеющихся мембран не удовлетворяет этому критерию, то решить задачу можно либо ступенчатым (каскадным) мембранным разделением, либо сочетанием мембранного процесса с другими методами разделения. Далее мы будем рассматривать исключительно полимерные мембраны. Как уже неоднократно упоминалось, мембраны, используемые для газоразделения, должны обладать высокой проницаемостью и обеспечивать относительно высокую селективность. Однако мембраны с большими значениями коэффициентов проницаемости, как правило, имеют более низкие селективности. Газоразделительные мембраны можно подразделить на мембраны с высокими проницаемостями и мембраны с низкими проницаемостями. Мембраны с высокими проницаемостями можно использовать в тех случаях, когда не требуется высокая селективность. В качестве примера можно указать процесс получения обогащенного кислородом воздуха для медицинских целей или получение стерильного воздуха для аэробных процессов ферментации. Когда требуется обеспечить высокую селективность, должны использоваться материалы с низкими проницаемостями на основе стеклообразных полимеров. Тогда требуется найти разумный баланс между проницаемостью и селективностью. Займёмся разделением воздуха. Традиционно кислород и азот получают либо криогенным способом (низкотемпературная ректификация воздуха), либо адсорбционным. Недостатками этих методов являются сложность и громоздкость аппаратуры, необходимость применения низких температур при использовании криогенного метода или необходимость регенерации адсорбента при использовании адсорбционного метода и др. Мембранные установки для разделения воздуха весьма перспективны. Мембранное разделение воздуха имеет ряд особенностей. Близкие свойства кислорода и азота затрудняют их разделение.

При разработки установки для разделения газовой смеси прежде всего необходимо выбрать тип конструкции мембранного модуля, определить его габаритные и характеристические размеры, а также подобрать основные комплектующие детали для сборки мембранного аппарата: корпус, уплотнительные и соединительные элементы, элементы крепления и т.п.

Среди типовых конструкций мембранных модулей можно использовать следующие:

- рулонные мембранные модули;
- плоские мембранные модули;
- трубчатые мембранные модули;
- капиллярные (половолоконные) мембранные модули.

Каждый тип мембранного модуля характеризуется: плотностью упаковки в аппарате (m^2 мембраны/ m^3 аппарата), материалом дренажа, размерами напорного канала, наличием и типом турбулизатора.

Выбрав тип мембранного аппарата, необходимо из справочных материалов получить информацию об основных параметрах подходящего мембранного модуля:

- площадь мембран;
- габаритные размеры;
- рекомендуемое рабочее давление и др.

Материалы и методы. В настоящее время на рисунке показана технологическая схема подключения модуля газоразделения оксигенатора (ГМ) к установке с биологической очисткой замкнутого цикла. Данная схема обеспечивает работу газоразделительной установки в следующих режимах:

- использование атмосферного воздуха для насыщения воды кислородом и интенсификации процесса биологической очистки охлаждающей воды;

• использование чистого кислорода для оксигенации воды (вентиль ВН2 открыт, вентили ВН1 и ВН3 закрыты).

Вода из бассейнов РБ самотеком поступает в емкость отработанной воды ОВ, откуда насосом Н1 подается в биологический фильтр БФ для очистки от загрязнений. В первой камере биофильтра осуществляется биологическое окисление растворенных органических веществ, аммонийного азота и нитритов, а во второй камере - отстаивание взвешенных веществ и избыточного активного ила, которые по мере накопления в нижней части аппарата удаляются.

Затем очищенная оборотная вода с содержанием кислорода 5 мг/л самотеком подается в камеру смешения воды камеры сгорания КС. Часть очищенной воды из отстойной камеры биофильтра насосом Н2 подается в блок мембранных поло-волоконных оксигенаторов МПО, где насыщается воздухом, обогащенным кислородом до 39-40% (19,5 мг/л) (режим 1), и подается в нижнюю часть камеры сгорания КС под уровнем воды вместе с основным потоком воды [1, 2]. После смешивания вся вода с содержанием кислорода 8 мг/л самотеком поступает в бассейны. Использование разработанного модуля оксигенатора в УЗВ позволит значительно повысить степень использования кислорода атмосферного воздуха для насыщения воды в очистных сооружениях, что позволит снизить энергозатраты и повысить эффективность их эксплуатации [5, 6].

В животноводческих фермах с проточной системой водоснабжения вода после бассейнов сбрасывается, а в системах с замкнутым циклом водоснабжения вода после очистки, в том числе биологическая вода, снова поступает в смеситель для насыщения кислородом. Для повышения эффективности биофильтров вместо воздуха часто подают чистый кислород, но такой метод аэрации требует значительного количества кислорода. В связи с этим перспективными являются те установки, которые позволят обеспечить подачу обогащенного кислородом атмосферного воздуха для аэрации биофильтра. В связи с этим настоящая схема также предусматривает использование мембранных газоразделительных установок в качестве генератора обогащения кислородом до 39-40%. Воздух, обогащенный кислородом компрессором К, подается на биофильтры с целью интенсификации окислительных процессов при обработке охлаждающей воды в животноводческих комплексах.

Заключение. Это позволит сократить время очистки, повысить качество очистки, а также уменьшить объем биологического фильтра и тем самым снизить капитальные затраты на строительство очистных сооружений для закрытых узлов водоснабжения более чем на 30%. Таким образом, применение мембранной технологии открывает новые перспективы интенсификации процессов оксигенации и биологической очистки оборотной воды в установках с замкнутым циклом водопользования.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Разработка и исследование фильтровальных перегородок плоских и трубчатых текстильных фильтров Губейдуллин Х.Х., Панин И.Н., Шигапов И.И., Поросятников А.В. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2015. № 1 (355). С. 159-164.
2. Технологии и технические средства для очистки сточных вод. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Панин А.И., Поросятников А.В., Лукоянчев С.С. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2015. № 2 (356). С. 121-126
3. Гидравлические свойства пористых перегородок трубчатых текстильных фильтров. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Поросятников А.В., Лукоянчев С.С., Камалдинова О.С. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной

- промышленности. 2015. № 5 (358). С. 215-219
4. Исследование воздухопроницаемости пористых перегородок трубчатых текстильных фильтров. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Поросятников А.В., Лукоянчев С.С., Камалдинова О.С. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2015. № 5 (358). С. 244-247
 5. Деформации (сплющивание) остова пористой перегородки трубчатых текстильных фильтров. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Поросятников А.В., Лукоянчев С.С., Камалдинова О.С., Краснова О.Н. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2015. № 6 (360). С. 180-184.
 6. Разработка конструкции и исследование мотального механизма для формирования пористых перегородок ттф увеличенных габаритов. Бондаренко А.М., Исаев Ю.М., Исайчев В.А., Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Краснова О.Н. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2017. № 6 (372). С. 250-253.
 7. Усовершенствованные трубчатые текстильные фильтры для очистки молока. Губейдуллин Х.Х., Бондаренко А.М., Шигапов И.И., Поросятников А.В., Кадырова А.М. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности. 2017. № 6 (372). С. 280-283.
 8. Очистка сточных вод ультрафиолетом и ультразвуком в животноводческих комплексах. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Кологреев В.А., Чумакова Н.В. Аграрная наука. 2012. № 11. С. 31.
 9. Аэратор трубчатый. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Кадырова А.М. Патент на полезную модель RU 120644, 27.09.2012. Заявка № 2011147001/05 от 18.11.2011.
 10. Технические средства для удаления навоза из животноводческих комплексов. Губейдуллин Х.Х., Шигапов И.И., Кологреев В.А., Гафин М.М. Научный вестник Технологического института - филиала ФГБОУ ВПО Ульяновская ГСХА им. П.А. Столыпина. 2013. № 11. С. 109-112.
 11. Innovative technologies for industrial sewage treatment. Shigapov, I., Kadyrova, A., Akhmadov, B., Krasnova, O., E3S Web of Conferences, 2020, 193, 02017
 12. Wheat industry compared and contrasted between Russia and the USA. Shavanov, M.V., Shigapov, I.I., IOP Conference Series: Earth and Environmental Science this link is disabled, 2020, 548(2), 022099

IMPROVEMENT OF MEMBRANE TECHNOLOGY FOR BIOLOGICAL WATER PURIFICATION IN LIVESTOCK COMPLEXES

Currently, two areas of application of hollow fiber membrane technology have been investigated: gas separation and oxygenation (saturation of liquid with oxygen) - applied specifically to the processes of natural gas processing, wastewater treatment of enterprises and agricultural processing of agricultural products in agro-industrial enterprises. As a result of the conducted research, a fundamentally new design of the membrane gas separation unit-oxygenator and the technology of its application in agro-industrial farms was developed.

Keywords: *spiral winding structure, manure-containing drains, porous partition, bubbling.*

Information about the author: Shigapov Ilyas Iskhakovich, Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, Technological Institute –branch of the FSBEI of HE «Ulyanovsk State Agrarian University named of P.A. Stolypin», FR.+79278221233, schigapov@mail.ru. Bahromjon Radjab Akhmadzoda, Doctor of Technical Sciences, Professor in Khorog State University named after Moensho Nazarshoev. Тел:+992917345050, ahmadov-b@mail.ru. Olga Nikolaevna Krasnova Dimitrovgrad Engineering and Technological Institute (branch) of National Research Nuclear

University «MEPhI» FR. schigapov@mail.ru. Surayo Safarbekovna Yunusova, Candidate of Agricultural Sciences, Tajik Agrarian University named of Shirinshoh Shotemur. Тел: +992917180330, yunusova.ss@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕМБРАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ОЧИСТКИ ВОДЫ В ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ КОМПЛЕКСАХ

В настоящее время исследованы две области применения мембранной технологии полых волокон: разделение газа и оксигенация (насыщение жидкости кислородом) - применительно конкретно к процессам переработки природного газа, очистки сточных вод предприятий и предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции в агропромышленных предприятиях. В результате проведенных исследований была разработана принципиально новая конструкция мембранного газоразделительного агрегата-оксигенатора и технология его применения в агропромышленных фермах.

Ключевые слова: спиралевидная структура намотки, навозосодержащие стоки, пористая перегородка, барботаж.

Сведения об авторах: Шигапов Ильяс Исхакович-доктор технических наук, доцент, Технологический институт- филиал ФГБОУ ВО «Ульяновский ГАУ имени П.А. Столыпина», РФ, +79278221233, schigapov@mail.ru. Ахмадзода Бахромджон Раджаб- доктор технических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоев, Республики Таджикистан, +992917345050, ahmadov-b@mail.ru. Краснова Ольга Николаевна – старший преподаватель, Димитровградский инженерно-технологический институт – филиал федерального государственного автономного образовательного учреждения высшего образования «Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», РФ, schigapov@mail.ru. Юнусова Сураё Сафарбековна, кандидат сельскохозяйственный наук, Таджикский аграрный университет имени Шириншох Шотемур. Республики Таджикистан, +992917180330, yunusova.ss@mail.ru

ТАКМИЛДИҲИИ ТЕХНОЛОГИЯИ МЕМБРАНӢ БАРОИ ТОЗАКУНИИ БИОЛОГИИ ОБ ДАР КОМПЛЕКСҲОИ ЧОРВОДОРӢ

Дар айни замон ду намуди технологияи мембранаи нахи холӣ омӯхта мешавад: ҷудокунии газ ва оксигенизатсия (сер кардани моеъ бо оксиген) - махсусан барои коркарди гази табиӣ, тоза кардани оби партови корхонаҳо ва корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар корхонаҳои агросаноатӣ истифода мешаванд. Дар натиҷаи тадқиқот конструкцияи принципан нави агрегати сепаратори гази мембрана-оксигенатор, технологияҳо ва барои дар хоҷагиҳои агросаноатӣ истифода бурдани он кор карда баромада шуд.

Калимаҳои калидӣ: намуди печии таркиби печонидан, қубурҳои интиқолдиҳандаи порӣи моеъ, ковокии миёнадевор, кубидан.

Маълумот оид ба муаллифон: Шигапов Ильяс Исхакович-доктори илмҳои техники, дотсент, Институти технологӣ - филиали ФГБОУ ВО «Донишгоҳи давлатии аграрии Ульяновский ба номи П.А. Столыпина», РФ, Тел: +79278221233, schigapov@mail.ru. Ахмадзода Бахромҷон Рачаб- доктори илмҳои техники, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел: +992917345050, ahmadov-b@mail.ru. Краснова Ольга Николаевна – омӯзгори калон, Институти муҳандисию технологияи Димитровград – филиали муассисаи мухтори таҳсилоти олии давлатии федеративии «Донишгоҳи миллии таҳқиқотии ядрои «МИФИ», РФ, schigapov@mail.ru. Юнусова Сураё Сафарбековна, номзади илмҳои кишоварзӣ, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шотемур. Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел: +992917180330, yunusova.ss@mail.ru.

МУНДАРИЧА

ФИЛОЛОГИЯ

1. Абдурашидова У.Р. ТАЪЛИМИ САНЪАТҶОИ БАДЕЙ ДАР СИНФИ IX АЗ ФАННИ АДАБИЪТИ ТОЧИК3
2. Абодуллоева С., Дустамбаева Г., Шакармамадова Л., Раматшоев Д. ТАДРИСИ АНТОНИМҶОИ ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ ТАРИҚИ БАРНОМАҶОИ ОМУЪЗИШИИ КОМПЮТЕРӢ8
3. Ахмедов Ф.Х. САҶМИ АБДУЛҶАНИ МИРЗОЕВ ДАР ТАШКИЛШАВИИ ИНСТИТУТИ ШАРҚШИНОСИ ВА ШӢЪБАҶОИ ОН ДАР РСС ТОЧИКИСТОН ..16
4. Броимшоева М. ОБ ДАР ЭЪТИҚОД ВА ДУОИ МАРДУМИ БАДАХШОН ...20
5. Курбонбекова Г.О. ФИТОНИМИЧЕСКИЕ И ЗООНИМИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ В СОСТАВЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК (НА ПРИМЕРЕ ГОРОНСКОГО ГОВОРА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА)26
6. Назарбекова З.Ф., Аламшоев М.М. КАЧЕСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАСНЫХ ПО РЯДУ И ПОДЪЁМУ В АНГЛИСКОМ ЯЗЫКЕ31
7. Насрадиншоев А.Н. БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҶОИ АНТРОПОНИМИЯИ БАДАХШОН38
8. Пайшанбиева Д.М. ИСТИФОДАИ ТАЛМЕҶҶОИ ДИНИЮ ТАСАВВУФӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ ОХИРИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX ДАР БАДАХШОН43
9. Саидиброимов Д., Фозилбекова У. ТАРАННУМИ ҶОЯҶОИ ВАТАНДӢСТӢ ДАР ШЕЪРИ ОМИЁНА50
10. Тоҳириён Ш.А., Мардинаева М.Ш. РОҶҶОИ САМАРАНОКИ ТАШАККУЛ ДОДАНИ АРЗИШҶОИ МАЪНАВИ-АХЛОҚӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ФАНҶОИ АДАБИЁТ ВА ТАЪРИХ.....56
11. Темуршоева Г.С. МАВҚЕИ САНЪАТҶОИ БАДЕЙ ДАР ҶАЗАЛИЁТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ61
12. Фозилов Д. КАЛИМАСОЗИИ ИСМ ВА ФЕЪЛ ДАР ГӢЙИШИ ҶОРОН65
13. Хусейнова Г.А. СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПОМЕТ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ ...68
14. Шарифходжаева С.А. ПАРЕМИИ - СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ НАВЫКОВ ОРАТОРСТВА И АРГУМЕНТИРОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ75

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ

15. Азизмамадова М.М. ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ХОРУҶ ДАР АСАРҶОИ ОЛИМОНИ ТОИНҚИЛОБӢ80
16. Азизов С.С. АСАРИ АБДУЛҚОДИР МУҶИДДИНОВ “БА ДЕҶҚОНОНИ ТОЧИКИСТОН ИНҚИЛОБИ ОКТЯБР ЧӢ ДОД” ВА ИНЪИКОСИ ТАҶАВВУЛОТИ СОЛҶОИ 20-УМИ ҚУМҶУРИИ МУХТОРИ ШӢРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОЧИКИСТОН85

17. Бердиев Ш.П., Каримов Қ.С. НАҚШИ ЭТИКАИ СОСОНИЁН ДАР НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ҚОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН92
18. Бердиев Ш.П. «РИГВЕДА» И «АВЕСТА»: ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ102
19. Дарвозиева Ҳ.Ш., Мамадсалимов Н.А. АНТОНИНА КОНСТАНТИНОВНА ПИСАРЧИК ВА НАҚШИ ВАЙ ДАР ОМУЗИШИ ЭТНОГРАФИЯИ КУҲИСТОНИ БАДАХШОН110
20. Зикирзода Ҳ. МАСЪАЛАИ АДОЛАТ ҲАМЧУН ПОЯИ КОНСЕПСИЯИ НАЗАРИЯИ ОЗОДИ ВА ФАРМОНБАРДОРИ (ИТОАТ)-И ШАХС ДАР ТАЪЛИМОТИ МАШШОИЁНИ116
21. Кобилов М.З., Карамшоева Г.Қ. ФАЗОИ ИНТЕРНЕТИ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУОШИРАТИ БАЙНИФАРҲАНГИ ДАР ТАМАДДУНИ ИТТИЛООТИИ АСРИ XXI126
22. Қиматшоев Ш.Л. МУШКИЛОТИ АСОСИИ АХЛОҚ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР .133
23. Курбоншоев И.Дж. МАТЕРИЯ И ФОРМА КАК КАТЕГОРИИ ОНТОЛОГИИ НАСИРА ХУСРАВА141
24. Мамадшерзодшоев У. «САРГУЗАШТНОМАИ ФОҚМУҲАММАДИ ПАРВОЗИ» САРЧАШМАИ МУҲИМИ ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ АҲКОРИ ИЛМИ ДАР БАДАХШОН146
25. Мамадсалимов Н.С ФАЛСАФАИ МАЙ ДАР РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ .150
26. Муссоев Ш.М., Курбоншоев И.Қ. Нақши Конститутсия дар низоми давлатдории Тоҷикистон159
27. Наврузова З., Саидасанов Ю. РУШДИ СИСТЕМАИ КАДРИ ДАР САМТИ САНЪАТИ ТЕАТРИИ БАДАХШОН ДАР СОЛҲОИ 60-70-УМИ АСРИ ХХ165
28. Назарамонов А.П., Назарамонов Ш.П. К ВОПРОСУ О СИСТЕМАТИЗАЦИИ КЛЮЧЕВЫХ ПОНЯТИЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОЙ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ169
29. Назарамонов А.П. АСОСҲОИ РАМЗҲОИ ДАВЛАТИ: ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИ ВА ҲУҚУҚИ-КОНСТИТУТСИОНИ176
30. Нурулҳақов К. МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВИ ДАР САЛАФИЯИ ИБТИДОИ .183
31. Пайшамбиева С.М. РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СИСТЕМАИ ГУРУКИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ190
32. Саиданоева Х.М. НАЗАРШО ДОДХУДОЕВ ВА САҲМИ ӯ ДАР СОХТМОНИ КАНАЛИ ШАҲРИ ХОРУҒ195
33. Шоинбеков А.А., Курбонбекова Ҳ.М. НИГОҲУБИНИ СОЛИМИИ УЗВҲОИ БАДАНИ КУДАК (ДАР АНЪАНАИ СОКИНОНИ ШУҒНОНИ ВМКБ)200
34. Шониёзова В.Н. НАҚШИ ТАҲСИЛОТ ДАР ТАШАККУЛИ НЕРҶИ ИНСОНИ .208

ПЕДАГОГИКА, РАВОНШИНОСИ, УСУЛИ ТАЪЛИМ

35. Абдураимова С.А. МУТТАҲИДСОЗИИ ХОНАНДАГОНИ ЗИНАИ ЯКУМИ ТАҲСИЛОТ212

36. Кутбиддин М. РАЗВИТИЕ АНАЛИТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА218
37. Ниёзӣ А.Н. УСУЛҲОИ САМАРАНОКИ ТАЪЛИМ-ЗАМИНАИ МУҲИМИ ОМОДАГИИ КАСБИИ ДОНИШЧУЁН222
38. Пайшамбиева М.Л. ТАФАККУР ВА МОҲИЯТИ ОН226
39. Рузадорова Ф. МАСЪУЛИЯТИ ВОЛИДАЙН ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС, ХУСУСИЯТҲОИ МУҲИМ ВА МАСОИЛИ РЪЗМАРРАИ ОН232
40. Сайдахмадзода Д. ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ВА ҲИФЗИ ТАБИАТ ДАР ҲОШИЯИ ПАЁМҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ236
41. Саидиброимов Ш.О. РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ ХОНАНДАГОН АЗ НИГОҲИ ҲАКИМ НОСИРИ ХУСРАВ242
42. Қонмирзоев Э.Қ., Никбахтшоева Р.И. МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА249
43. Шабозова С.Ғ. АНДЕШАҲОИ РАВОНӢЮ ПЕДАГОГӢ ДАР «ТАҲЗИБ-УС-СИБЁН»-И САДРИДДИНИ АЙНӢ258

ИҚТИСОДИ

44. Азизова Г.М. ПРОБЛЕМЫ ТРУДОУСТРОЙСТВА ВЫПУСКНИКОВ ВУЗОВ .261
45. Аноятшоева Ф., Давлатмамадов Р. ВОДА ОДИН ИЗ ИСТОЧНИКОВ РЕКРЕАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА265
46. Мамадаёзова А.А. АНАЛИЗ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ВУЗОВ ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ268
47. Одинаев Ш. Т., Давлатова Г. М., Одинаев А. Ш. ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ ХАДАМОТИ ИТТИЛООТӢ, МАШВАРАТӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ ТАЪМИНИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШОВАРЗӢ .276
48. Содиков М.С., Сафаров И.Н. МАБЛАҒГУЗОРИИ САРМОЯГУЗОРИИ ВОҶЕӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН .287
49. Чориева Ф.М. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНОГО ПОРТФЕЛЯ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ297
50. Шоидарвозова М.С., Мардоншоева Ш.Б. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ В БУДУЩЕМ310

МАТЕМАТИКА

51. Хомиддин С. ИНТЕГРАЛЬНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ОДНОЙ СИСТЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА С СИНГУЛЯРНЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ314

ИНФОРМАТИКА

52. Шоидарвозова Г.С., Гуломнабиев А.Д. FLASK – ФРАЙМВОРК БАРОИ СОХТАНИ ВЕБ – СОМОНА БО ИСТИФОДАИ ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ PУТНОН4 .323
53. Шомуродов З.Б. КОМПЬЮТЕРНОЕ УПРАВЛЕНИЕ ВОДОХРАНИЛИЩ327

БИОЛОГИЯ

54. Навбахорова Р.Р. ФЛОРА И РАСТИТЕЛЬНОСТЬ УЩЕЛЬЯ РЕКИ ХУФ ЗАПАДНОГО ПАМИРА332
55. Шабонова М.Г, Хусравбекова З.Г, Фелалиев А.С. ЧЕРЕНКОВАНИЕ КЛОНОВЫХ ПОДВОЕВ В УСЛОВИЯХ ЗАПАДНОГО ПАМИРА341

ЭКОЛОГИЯ

56. Носирзода У. ПРИОРИТЕТНЫЕ ПРОГРАММНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ ПО РАЗВИТИЮ ЭКОТУРИЗМА НА ТЕРРИТОРИИ ГБАО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН .345

ТЕХНИКЇ

57. Жуйков И.И., Джабборов Н.И. АНАЛИЗ СПОСОБОВ СНИЖЕНИЯ УПЛОТНЕНИЯ ПОЧВЫ ПРИ РАБОТЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ АГРЕГАТОВ349
58. Шигапов И.И., Ахмадзода Б.Р., Краснова О.Н., Юнусова С.С. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕМБРАННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ОЧИСТКИ ВОДЫ В ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ КОМПЛЕКСАХ357

ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ
МАҶАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕҲСОЛИИ «ПАЕМ»-И
ДОНИШГОҲИ ХОРУГ

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Талаботи нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, хошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургҳо бояд дар муҳаррири формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳо, ки ба он истинод оварда шудаанд, рақамгузорӣ карда мешаванд.

-нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
 2. Номи мақола;
 3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Х.);
 4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору фаъолият менамояд;
 5. Матни асосии мақола;
 6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯӣ);
 7. Номи мақола, аннотатсия ва калимаҳои асосӣ (бо се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
 8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 6-7 сатр ва калимаҳои асосӣ аз 8 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
 9. Маълумот дар бораи муаллифон бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ, суроғаи ҷойи қор, почтаи электронӣ, телефон).
- Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча нишон дода шаванд.
Намуна [4, с.15], яъне адабиёти №4, саҳифаи 15.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА «ВЕСТНИК»
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman для русского и английского текста и Times New Roman Tj для таджикского текста, кегль 14, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,5 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате А4. Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Рахимов С.Х.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 6-7 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы, электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

RULES FOR THE AUTHORS
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE "BULLETIN" OF THE KHOROG UNIVERSITY

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format, in Times New Roman font for Russian and English text and Times New Roman Tj for Tajik text, size - 14, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.5.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12).

Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik, English, and Russian).
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 6-7 lines, keywords from 8 to 10 words or phrases;
9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work, E-mail, telephone)

When citing specific material, links are indicated in square parenthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.

Ба чоп 29.12.2023 супорида шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Чопи офсетӣ.
Ҷузъи чопӣ 46.25. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи “ДДХ” чоп шудааст.